

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

TIZEDIK KÖTET

~~Budapesti VIII. ker. áll. főgyerm.~~

~~1896-iki szerzemény~~

~~N. 38
Tanári könyvtára~~

BUDAPEST, 1881.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ RÉSZYÉNY-TÁRSASÁG.

Hold-utca 7. sz.



NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék napló
19.55 Sz. 9535

2429535

Lelt: 1980.

A MAGYAR NYELVŐR 1881. évi dolgozótársai és gyűjtői.

- | | |
|---------------------|------------------------|
| Abafi Lajos | Incze György |
| Alszeghy N. J. | Jancsó Benedek |
| Asbóth Oszkár | Katona Lajos |
| Babics Kálmán | Király Gyula |
| 5 Balássy Dénes | 35 Kohn Sámuel |
| Bánóczy József | Koroncsy István |
| Budenz József | Kosutány Tamás |
| Csapodi István | Kovács Menyhért |
| Csataghi L. L. | Könyves Károly |
| 10 Császár Károly | 40 Körösi R. Sándor |
| Császár Lajos | Kunos Ignác |
| Cseke Bálint | Lassú Pius |
| Csengeri János | Lázár Virgil |
| Csomár István | Lukács Lőrincz |
| 15 Décsei Janka | 45 Marczali Janka |
| Ember János | Matolay Elek |
| Faragó János | Mészáros Zsuzsanna |
| Fábrí János | Mihály József |
| Fejér József | Munkácsi Bernát |
| 20 Fialowszky Lajos | 50 Nagyszigethi Kálmán |
| Fridrich Ferencz | Négyesi László |
| Führer Ignác | M. Németh Sándor |
| Führer Mór | Paal Gyula |
| Gaál Ferencz | Ponori Thewrewk E. |
| 25 Gecsey István | 55 Rédei Benczák Kár. |
| Gonda Béla | Riedl Frigyes |
| Halász Ignác | Rokonföldi |
| Ifj. Szinnyi József | Schild Á. |
| Ihász Gábor | Seeman Gábor |
| 30 Ilosvay Pál | 60 Simonyi Zsigmond |

Szabó Iván
Szántó Kálmán
Szegheő Adolf
Szemnecz Emil
65 Széles Pál
Szilasi Móricz
Temesváry István
T. Nagy Imre

Tóth Lajos
70 Tömlő Gyula
Túri Mészáros István
Vázsonyi Izidor
Weisz Jakab
Weisz Samu
75 Volf György
Vozári Gyula

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
II. sz.

X. kötet.

1881. JANUÁR 15.

I. füzet.

A NÉVMAGYAROSÍTÁS KÉRDÉSE.

Kevesen vagyunk; s e kevesen is pusztulunk, veszünk. A magyar faj napról napra fogy, napról napra kevesbedik. Falvak vannak, azelőtt tiszta magyar ajkúak, a melyek ma egészen el vannak oláhosodva, el vannak tótosodva.

Igaz, t. i. hogy ezt a panaszt sokszor hallottuk fölhangzani; s igaz a panasz is, azaz hogy az a része, a mely azt mondja, hogy kevesen vagyunk. De a pusztuláson, fogyáson való sopánkodás fölötte ingoványos, nagyon is süppedékes talajon nyugszik. Azt nem tagadhatni, hogy egyes helységek eltótosodtak, eloláhosodtak, de ezekkel szembe állíthatjuk épen népesebb, első rangú városainkat. Gondoljunk csak vissza, mik voltak magyarság tekintetében csak negyven év előtt is Győr, Pécs, Szabadka, Baja, Nagyvárad, Csaba, Nyiregyháza, Orosháza sat., s mik e városok ma?

Pusztulunk, veszünk. Nem tisztünk a történeti adatok nyomozása, de meg nem is szükséges az utolsó számig tudnunk, hogy ennyien meg ennyien voltak; elég ha elfogadjuk, hogy alig rugtak többre, mint másfél milliónyi főre őseink, midőn e hazát elfoglalták. Irtotta számukat a tatárjárás, fogyasztott, pusztított a félhold uralma s a német nyomás; és mekkora a számuk ma. Majd pontosan megmondja a népszámlálás. A magyarság száma nem fogyott, s nem fogy, hanem egyre emelkedik s emelkedni fog — idegen származású polgártársaink magyarosodása által. Hány meg hány családja van e hazának, a melynek neve még manap is idegen, de szívében magyar vér lüktet, ajkáról magyar szó hangzik? A véget nem érő szám

nevében csak a Wenckheimok, Degenfeldek, Festeticsek, Keglevicsek, Rudicsek, Latinovicsek, Trefortok, Paulerek, Ráthok, Kammermayerek sat. sat. beszéljenek. S ha ehhez még tekintetbe vesszük, hogy mily nagy azon polgártársaink száma, a kik még névre és nyelvre nézve idegenek, de testtel-lélekkal magyarok s a kik e kettőre nézve is azon vannak, hogy magyarok legyenek, akkor csakugyan nincs okunk a miatt panaszkodni, hogy pusztulunk, veszünk.

De nem ez az, a mit voltaképp mondani akarunk.

Azt akarjuk mondani, hogy azok a polgártársaink, a kik szívvel vagy ajkkal vagy mind a kettővel magyarok s névvel is azok kívánnak lenni, legyenek rajta, hogy névvel is valóban igaz magyarok legyenek. Mert az eddigi névváltoztatások jó része éppen nem mondható igaz magyarnak. Nyelvünkkel közös bajban sinlődnek; mind a kettőnek egy a betegsége: a germanizmus és neologizmus.

Nézzük a magyar családnevek főbb osztályait.

Az elnevezés alapjául 1) valamely szellemi vagy testi tulajdonság szolgált: Jó, Jámbor, Istenes, Bátor, Szemes; Ravasz; Hosszú, Kis, Nagy, Vastag, Kövér, Vékony, Fekete, Vörös, Barna, Szőke, Kondor, Göndör, Vállas, Melles, Sánta sat. Ebbe az osztályba tartoznak nagyobbrészt azok a régi magyar nevek, a melyeknek származását megfejtteni nem, legföllebb némelyikének csak sejteni tudjuk: Bacsó, Balló — Balla, Bedő, Bende, Benkő — Benke, Bod — Bodó — Boda — Bodaj, Csató, Csekő, Kandó — Kanda, Kanyó — Kanya, Kende, Kont, Garzó — Turzó — Gonda sat.

2) Nemzetiség és foglalkozás: Német, Török, Görög, Orosz, Lengyel, Cseh, Rác, Horvát; Szűcs, Szabó, Molnár, Hegedűs, Dobos, Pap, Kántor, Kertész, Csordás, Szántó sat.

3) Keresztnév és származás: Antal, Bertalan, Diénes, Gáspár, Márton, Sándor; Pálfi, Péterfi, Jakabfi, Jánosfi, Dezsőfi sat.

4) Hely és helység: Mezei, Erdei, Vizi, Mocsári, Szikszai, Makai, Kállai, Jászai, Győri, Földvári, Abonyi, Vecsei sat.

Ha már a felsoroltakkal egybevetve az eddigi névmagyarításokat vizsgáljuk, arra a tapasztalatra jövünk, hogy biz azoknak nagy része elég szerencsétlenül van választva; szerencsétlenek, mert az utókornak egy ezred év múlva is el fogják árulni, hogy nem eredeti, hanem csinált magyar nevet lát maga előtt.

Ide tartoznak 1) a melyek vagy maguk hibás képzések, vagy hibás képzésű szókon alapszanak. Ilyenek: *Áldor*, *Dalár*, *Szemplér*, *Abrai*, *Ildényi*, *Földényi*, *Törpényi*, *Erényi*, *Egyéni*, *Korányi*, *Dalnoki* sat. A mai nyelvérzék ugyanis — értjük a tiszta romlatlan nyelvérzékét — *or*, *ány*, *ár*, *nok* képzőkről nem tud épen semmit. A mint tehát visszautasítaná az *imád-or*, *síp-ár* (*síp-ból*), *kezl-ér* (*kezel-ből*), *ének-nök*, *késő-ny* sat. képzéseket, ép úgy vissza kell utasítania s vissza is utasítja az *áld-or*, *dal-ár*, *szeml-ér*, *dal-nok* sat. lehetetlenségeket is.

2) Csinált voltukat magukon hordják, saját maguk árulják el az oly *i* végű nevek is, a melyekben az *i* absztrakt vagy tulajdonságjelelő nevekhez járúl, s általában, a melyekben az *i* nem hová- vagy honnanvalóságot jelöl. *Reményi* azt tenné, reménybe, vagy reményből való, vagy reményhez tartozó; de az értelem ezeknek egyikét sem engedí meg. A mint nem lehet valaki *kedvi*, *szívi*, *búvi*, *bánati*, hanem kedves, szíves, bús, bánatos, úgy *reményi*, *örömi*, *nedélyi* sat. sem lehető, legföllebb reményes, örömös, nedélyes — állhatnának meg, ha ezek is még mindig neveknek különösek nem volnának. Ilyen minden *i* végzet ellenére is furcsa magyar nevek a következők: *Egyenessi*, *Kiáltossi*, *Tüköri*, *Kávési*, *Rózsaági*, *Dúshegyi*, *Szerelemhegyi* sat. *Szerelemhegy* az én tudtommal alig van valahol Magyarországon; hogy pedig *Dúshegy* = *Reichenberg*, *rózsaág* = *rosenzweig*, mondanunk sem kell. Az is magától érthető, hogy az idegen származásra valló nevek sem lesznek magyarok az által, ha *i*-t függesztünk hozzájuk: *Zimai*, *Kafkai*, *Nováki* nagyon is magukon viselik az idegenség bélyegét: *Zima*, *Kafka*, *Novák*.

3) Erősen meglátszik rajtuk a mesterkéeltség, s azért nem mondhatók szerencsés találmányoknak az oly *fi* végzetű nevek sem, a melyeknek alapszavuk sem tulajdonképi,

sem átvitt jelentésükben nem alkalmasak patronymikák képzésére. Ilyenek: *Téli Kárfi Indulfi Tanfi s hasonlók.*

A mondottak alapján immár a névmagyarosításokra vonatkozó utasításainkat röviden egybefoglalva a következőkben adhatjuk.

1) Mint kiválóan eredeti s az ős hajdankorra valló szókat ajánlhatjuk az *ó ő (a, e)* végű igeneveket: Anda, Avató, Bánó, Boza, Csető, Finta, Gegő, Koczó, Kalló, Ravó, Szivó, Szemző, Telő, Veresztő, Virasztó sat. sat.

2) Tösgyökeres magyar családnevek, s e szerint igen ajánlhatók a névmagyarosításra a mellék-, különösen pedig az *s* képzős nevek: Bátor, Kemény, Szilaj, Csenögős, Forgós; Könyves, Lajtós, Kulcsos, Szenes, Tükrös, Villás sat. sat.

3) A magyar családnevek tanúsága szerint alkalmasak az oly főnevek is, a melyek átvitelesen valamely tulajdonságot jelölnek: Harang, Karika, Malom, Tengely, Torony. Ide tartoznak különösen az állat-, növény- és ásványvilág némely szavai: Sas, Bagoly, Bárány, Veréb, Csuka; Bokor, Virág, Rózsa; Arany, Vas sat. sat.

4) Nem mintha nem volnának jó magyar hangzásúak, hanem mert sokszorosan le vannak már foglalva, kevésbbé ajánlhatók a foglalkozás jelelő nevek. A Szabó Jánosok, Molnár Pálok, Asztalos Péterek sat. száma oly nagy, hogy a névazonosság kikerülése szempontjából ezeknek választását nem valami nagyon ajánlhatjuk. Ellenben

5) Nagy számuknál fogva, s különben is mint igazi magyarosok, nagyon ajánlhatók új családnevek képzésére az *i* képzővel megtoldott helynevek. Ezek oly nagy számmal vannak s annyira változatosak, hogy a legkülönfélébb követeléseket is kielégíthetik. Minden város és falu határa bő anyagot nyújt az ily nevek képzésére. Csak néhányat sorolunk elő Szegszárd határából: Rózsamály, Palánk, Nyámád, Tibóta, Karajtó, Nádasrét, Malonta, Ludas, Tószeg, Szarkás, Bottyán, Görgeteg, Görönd, Füstöstó, Ereszvény, Csatár, Bödő, Parászta, Gesztenyés, Czinka, Szilágyfok, Koczás, Keresztallya, Bikás, Holtsár, Ságalya.

E pontra nézve azonban kettőt kell megjegyeznünk. Az egyik, hogy csupán a képzeletben élő helynevek választásától óvakodjunk, mert, a mint már fentebb említettük, a *Gyémántkövi*-féle alkotások nyomban elárulják a szó csinált voltát. A másik, hogy az ó végzetű helyneveknél tartsuk szem előtt azt az eljárást, a melyet őseink követtek s *Makó*, *Brassó*, *Pásztó* helynevek után ne mondjuk magunkat *Makói*, *Brassói*, *Pásztói*, hanem *Makai*, *Brassai*, *Pásztai*-nak.

Nevekről levén a szó, nem mulaszthatjuk el az alkalmat, hogy föl ne említsük azt a visszás használatot, melyet legújabb időben mások is, de különösen a két fővárosi színház üzni kezdenek.

A nemzeti színház hirdeteménye így hangzik: „*Wilt Mária asszony* vendéjátéka“; a népszínházé pedig: „*Blaháné Lujza asszony* mint vendég“. Először is azt kell kérdenünk: ki az, mi az a *Wilt Mária*? Magyaros használat szerint: egy *Wilt* nevű embernek *Mária* nevű leánya. *Szigeti Jolán* = *Szigetinek* lánya, kinek *Jolán* a neve. Kérdeznünk kell másodsor: mi az a „*Blaháné asszony*“? Hát *Blaháné* már egymaga nem annyi-e, mint „*Frau Blaha*“. Harmadszor pedig akként áll a dolog, hogy magyarosan se nem „*Andrássy Katinka asszony*“, se nem „*Andrássyné Katinka asszony*“, hanem — „*Andrássyné*“, vagy ha a többi *Andrássynétől* meg akarjuk különböztetni: „*Andrássy Gyuláné*“; s ha kell, bővebb meghatározásképp még hozzátehetjük: *Kendeffy Katinka*, vagy pedig: született *Kendeffy Katalin*.

SZARVAS GÁBOR.

B U D A.

Azon kérdést, honnét származik a *Buda* név, régi krónikáink szokásuk szerint igen könnyen döntik el. *Buda* városának neve *Kézai* szerint *Attila* testvérétől, *Budától* származik, ki *Budát* saját nevével nevezte el, mire *Attila* annyira felbőszült, hogy öccsét tulajdon kezével megölte. A németek — teszi hozzá a krónika — czentül követvén *Attila* parancsát, *Etselburc*nak nevezték a várost, míg a hunnok tovább is *Ó-Budának* hítták.

Alig kell mondanunk, hogy ezen etymologia, mely már első pillantásra is gyanús, közelebbi megvizsgálás után merő koholmánynak bizonyúl. A középkor kronika-iróinál általán meg van az a tendentia, hogy nép- és helyiségneveket valamely személy nevéből magyaráznak. Ez a középkor szerzeteseinél mintegy pótolta a kalauereket. A gótok Jornandes szerint Gót királytól vették nevüket, a frankok mások szerint Franktól, Paris városa a trojai királyfítól, a hunnok Hunortól, a magyarok pedig Mogertől. Anonymus krónikája telve van ilyen gyermekes szómagyarázatokkal. Minthogy tehát az etymologia ezen neme legjobban megfelelt a középkori észjárásnak, természetes, hogy Kézai, illetőleg forrása az ugynevezett Nemzeti krónika, midőn a Buda nevet meg akarja magyarázni — vele él, és a város nevét egy fejedelmének nevére viszi vissza.

Azonban még egy más körülmény tűnik fel ezen etymológiánál, mely szintén koholt voltára vall. A magyar krónikák ellentétben a többi kútfőkkel Attila testvérét *Budának* nevezi. Vajjon honnét vehették krónikáink e nevet? Tán régi hagyományon alapúl-e, mely jobban megőrizte a hun fejedelem nevét mint az idegen népek írói?

Bizonyára nem; a leghitelesebb tanúk ellent mondanak a Buda név hitelességének. A művelt, szavahihető Priskos, ki Attila udvarán mint kitünően megfigyelő diplomata fordult meg, sőt vele ebédelt is, *Bledas*-nak, Jornandes Bledás-nak, a Chron. Pasch. *Blidas*-nak, a német hősmonda *Blöde*(lin-)nek nevezi. A párizsi Leunclavius-féle Jornandes-kiadás széljegyzetén ugyan Buda van írva, de ez modern, a magyar krónikák alapján történt hozzátétel. Világos, hogy mindezekkel szemben a *Buda* név nem állhat meg mint az Attila testvére. De vajjon honnét vette a magyar krónika?

E kérdést Buda régi német neve *Etzelpurc* fejti meg. Kézai, illetőleg forrása, Buda város nevét reá tukmálta Blédás Attila testvére. Bléda és Buda közt az *Etzelpurc* név volt az összekötő kapocs.

A krónikásnak ugyanis feltűnt, hogy a németek *Etzelpurc*-nak, a magyarok *Budának* nevezik Budát. Egyszer-smind okát is kereste és középkori módszer szerint mind

a két nevet történelmi személyek neveiből akarta megmagyarázni. Ha elgondoljuk milyen könnyen bántak a középkorban a tulajdonnevekkel, különösen ha etymologizáltak, meg fogjuk érteni, hogy krónikánk írója is az Etsel névből kiindulva Bledát Budával azonosította és Bleda = Budának Attila által való halálát (melyet a krónista Jornandesben olvasott) összekötötte saját koholmányával, csak hogy etymologice megmagyarázhassa a Buda nevet. Ez esetben tehát egy helynevet (Budát) erőszakolt a krónika egy személyre (Bledára). A Buda — Bleda hasonhangzású nevek azonosítása nem ejtethet csudálkozásba Kézainál, hisz középkori emberrel van dolgunk, tehát olyannal, ki rendkívül hiszékeny, kinek fantáziája önkritika hiányában rendkívül élénk, úgy hogy külsőség mint pl. a hasonhangzás nála többet nyom mint a tények logikája. Hogy csak egy példát hozzak fel: Kézai az, ki a *Hispania* nevet az Attila által Spanyolországba telepített *ispánoktól* vezeti le.

Miután tehát krónikairóink történelmi magyarázata nem birta a *Buda* nevet megfejteni, inkább a nyelvészeti módszerrel kísérhetjük meg e kérdés eldöntését. Minthogy Budának a magyarokat megelőző lakószlávok voltak, már előre is valószínű, hogy a Buda név mint oly sok magyar helynév szláv eredetű. És valóban a szláv nyelvekben megvan a *buda* szó, mely ott kunyhót jelent. Azonban a szlávok is csak átvették a *buda* szót. A német *Bude* szó t. i. megfelelőleg a szláv hangtörvényeknek *buda* lett a szlávban (a vég -e nőnemű szavaknál a szlávban á-vá változik), míg a magyarban a német *Bude* bódé-vá lett. A Buda város nevében a szláv *buda* szó van meg, mely úgy mint az eredeti német *Bude* (melyet a *bauen* igével rokon származásúnak tartanak) régente tágabb értelmű volt, épületet, építkezést jelentett és így tehát falú vagy város elnevezésére alkalmas volt. A *buda* szó különböző alakokban Csehországban és Bolgáriában is előfordul mint helynév.

Budának, illetőleg a budai várnak régebben más szláv neve is volt: *Pest*, mely végre a balparti városrészre ragadt. Ez bulgáros kiejtése a *pec* szónak melynek jelentése a német *Ofen*ben maradt meg. A *Pest* = *Ofen* szót azonban alig lehet a kemencze értelemben magyarázni, mint ezt

eddig tették. Az Ofen szó nincs meg a közép felnémet irodalmi nyelvben; eredeti jelentését csak a bajor és az osztrák dialectus őrizte meg, hol Ofen szikla tömeget, sziklás hegyet jelent. A pec = pest szó eredetileg alkalmasint szintén ezt jelentette; a rokonszármazásu *pecera* ma is barlangot jelent a tót nyelvben. *Buda tehát = épület, város, Ofen = Pest annyi mint hegy.*

Budának ezeken kívül még egy más, tudós neve is van Sicambria. Ez elnevezés, melyet a középkor krónistái gyakran használnak, eredetileg szintén a krónikák hamis azonosításán alapúl. Kézai a hunnok bejövetelekor említi Sicambriát. Eredetileg a Gesta Francorumban fordul elő ezen név, a frankok származásának magyarázatánál. Ezen monda egyik variansa — melyet a magyar krónikák írója a tőle is forrásúl megnevezett Viterbói Gotfridnél talált — úgy szól, hogy a frankok ősei, Priamus és Antenor Troja elfoglalása után a Duna partján Sicambria nevű várost építette. Krónikaíróink felkapták a Sicambria nevet és Budával vélték azonosíthatni, mert ott a régi római épületek romjai szemükbe ötlöttek. Sicambria városa azonban soha se volt, a frank krónika szerzője is csak egy néptörzs nevét, a Sicamberét, akarta etymologiailag megmagyarázni és ezért koholt egy Sicambria várost, melytől a sicamberek állítólag nevüket vették. A renaissance korában, midőn ez a mese már együgyűnek látszott, más fordulatot adtak ezen etymológiának: Sicamber nevű római legiótól származtatták a Sicambria nevet. Arra is hivatkoztak már, hogy a Sicambria név még meg is maradt egy budai falu vagy mező nevében: Skambry-ban, mely magyarul Samborjánnak hangzott. Később már Sicambriának nevezik az okmányok. Itt valószínűleg tudákos reconstructióval van dolgunk: Buda mellett mező vagy falu volt, melynek neve alkalmasint némileg hasonlított a Sicambria névhez. Erre Mátyás király — vagy talán már Nagy Lajos — tudósai ráfogták, hogy a régi Sicambria név maradványa és visszaállították a Sicambria nevet; úgy hogy a későbbi okiratok már a teljesebb és régibb nevet, Sicambriát, mutatják fel.*) 1528-ban már Sikambria Wyze-ről

*) Salamon (Budapest története I:84) szerint már Nagy Lajos korában is előfordul a Sicambria név. Salamon ezt alkalmasint kézirati kutatások alapján állítja, mert az eddig

szól egy okirat. A Sicambria név, mint Buda városának neve, melyet a kancelláriák is használtak, pusztán csak tudákos ráfogáson alapszik. Ily tudós elnevezés volt valószínűleg az Etzelpurc név is.

Mindent összefoglalva Budának tehát az idők folyamában két szláv neve volt: a valószínűleg szlovén Buda és a bolgár Pest, és két német neve Etzelpurc és Ofen. A XVI. század író diákjai pedig frank-latin elnevezéssel Sicambriának nevezték.

RIEDL FRIGYES.

A NYELVŐR NÉPNYELVI ADATAIBÓL.

Régi jó szokása a Nyelvőrnek, hogy gazdag népnyelvgyűjteményét évenként feldolgozza. A VI. kötetig részint Simonyi, részint Király állították össze, mely tanulságokat nyújt a befejezett kötet a hangtan, szótan, mondat- tan, képzéstan stb. szempontjából. Kár, hogy a VII. és VIII. kötetnek nem akadt még feldolgozója. Az itt következőkben egy részlettel akarok járúlni eme még el nem készült munkához. A Nyelvőr három utolsó kötetében előforduló ritkább képzésű szókat fogom e helyen összeállítani.

VII. 1878.

I. Igeképzés. a) Igéből. 1. Gyakorító: *főzgül* 189 Debreczen | *lölögeti* a hideg 86 Göcsej | *nyitál* (-ogat) 469 Örség, *kotyfol*: kotyvaszt 476 Debr. | *befogdostunk*: befogtunk 231 Eszék v., kifogdos u. o. | *botránkodik* 375 Veszpr. | *bibog* 138, *kuczog* (nem kunczog?) 235 Hajdú, *kótog*: kopog 476 Debr. (v. ö. B. c. koltag), *belégalagodott*: belészeretett 524 Ormánság | *cserkészik* 137 Debr., *futkorász* és *futkároz* 189 u. o., *bajmász* 478 Csángó | *bokláz* 138 | *megijogat* megiddogál 469 Örség, *mègeget* mendegél u. o.

2. Mozzanatos: *falámol* fal 189 Debr. | *tódit* 473 Szeged.

3. Míveltető: *csiklat* csiklandoz 283 Háromsz., *suttant* sűg 428 Csík | *állongat* állítgat 91 Debr., *csatít* 137

kiadott NLajos korabeli okiratokon tudtommal nem fordul elő a Sicambria név. Ellenben Gotfrid de Viterbo egyik szélfjegyzete így szól: „Sicambria in Ungaria Czkamber prope Budam.“ *Monumenta Germ.* XXII. 62. Ez azonban alkalmasint újkori megtoldás.

u. o., *csiggaszt* csitít 138, *favágító hely* 189 Debr. | *rémisztő* 376 Veszpr., *szakaszt* 526 TSzImre | *juhásztat* 329 Debr., *munkáltat* 34 Palócz.

4. **Visszaható:** *kimenyűl* kificzamodik 40 Érsv. | *csimpajgódzik* (v. ö. Ny. V. 371) 137 Debr., *csimpalkódzik* 474 Zempl. | *nyomázkodik* törekszik 33 Aggtelek, *kötőlőszkodik* 476 Debr. | *halódik* 382 Szegszárd.

b) **Névszóból:** *fütyürű?* 92 Csík (v. ö. *fitykál* VII. 231 Eszék), *hajbókol* 329 Debr., *furcsáalom* 381 Veszpr., *pípál* 424, *szomszédol* 474 Veszpr. | *ellarisznyázza* az időt 133 NLengyel | *tánczikál* 476 Bács m. | *dalladzani* 526 Csongr.

II. **Névképzés.** a) **Igéből.** *gyüle* mit takarás után gyűjtenek 89, *itóka* 283, *kajcsa*, *kajács* görbe lábú 429 Szkl. | *danaj* dalolás 470 Örség, *köhej* köhögés u. o., *pörej* pörölés u. o., *fecsegi* 189 Debr., *kancsi*, *kandi*, *kapzsi* 329 u. o. | *pazuság* pazarlás Göcsej | *fütetkorba*, *gyertyagyujtator* 470 Örség, *fogta* a lusta eb fogta 520 Bács, *folyamat* -odvány 525 Orm, *mászató* 33 Aggtelek | *fürgentyű* a szekéren a rakonczás forgó 92 Csík (v. ö. Kríza Vadr. *billentyű*, *perrentyű* 342 l., továbbá *kalattyu* Nyr. I. 279 s még több alább a VIII, IX. k.-ben) | *furdánc* ár 470 Örség, *sziaács* u. o. | *fityalék* szakadék, maradék 92 Csík, *esőlék* abfalle 189 Debr. | *bejövétel* jövedelem 474 Veszpr.

b) **Névszóból:** *gyerécske*, *picizke* 40 Érsv., *ginge* ing (kényeztetve) 92 Csík, *letykó* híg lé 187, *gyerékcse* 277 Eszék, *itóka* 283 Szatmár, *hírintóka* hinta 329 Debr., *tányéricsza* napraforgó 381 Szeged, *siska* hitvány 429 Fajsz, *karincza* kötény 429 Szkl., *Suti*, *Zódi* gúnynevek 432 Fajsz, *kicsiskát* 474 Veszpr. | *veresdi* veres pénz, *pirosdi* hús, *puposdi* fedő (találos mesében) 133 Abauj | *babuka* vén, magábavonult asszony 138 | *kuczó* 428 Fajsz | *engeönknek*, *engeönket* 34 Palócz, *főköm* 92 Csík, *szakmány* 136 Tinnye, *agság* baj 231 Eszék, *lovainkok* u. o., *dimatlan* nem csinos 234 Hajdú, *közéletibe* 375 Veszpr., *legrossza* u. o., *etyepitye* étvágy 377 Somogy (v. ö. Mikes), *gudúcz* 380 Szeged, *mecsek* mécs 381 Veszpr., *szegún* szegény 383 Debr., *?bar-kács* 474 Zempl., *könyek* 476 Debr., *hígonya* 477 Baranya, *nincsetlenség* hiány 520 Bács.

VIII. (1879.)

I. Igeképzés. a) Igéből. 1. Gyakorító: *birizgál* 431 (v. ö. *briřgál* Ny. IX:478), *kapirkál* 374 Seps-Uzon, *árgovál* álldogál 564 Rozsnyó | *húzog* 426, *toolog* 428 | *rágogat* 336, *kermelget* kerülget 524, *sürdít* sürget 95 Nlgm. (v. ö. *bojdtít* bolygat Kriza Vadr. 493). | *csalambokol* 462 Szkl., *beágygni* ágyal 39 (v. ö. Tiszavid. *örni* örölni), *ókulmál* 42 KKHallas, *kajál kaját* 47 Orm., *égesztel* 332 Csall., *kivájol* 378 Csall. | *kapadoz* 177 Veszpr., *sajnakodik* 95 Nlgmánd | *gyámbász* tépász 142 Erdöv., *cšenész* 159 Csall., *kórász* kóborol 379 Bihar, *csékász* 471 Udvhm., *kandász* leszed (á. é. lop) 473 u. o., *csikorász* tengődik 522 Győr, *potyorász* szemzik az eső 523 u. o., *koczorász* üget 569 Heves | *motyorikol* motyog 523 Szatm. | *ádigál* 92 Csall. | *kandicsál* 473 Udvhm.

2. Mozzanatos: *kommint* koppant 42 *kiboszint* 224 Veszpr. | *elrekkent* elcsen 463, *beléd sutyántom* szúrom 42 | *elgöbben* elmerül 462 Szkl. | *szőmhunyítás* 85 KKHallas | *bislet* 462 Szkl. | *visszarucczant* v. szalajt 513 Veszpr.

3. Míveltető: *lekoszt* (*koszlik* foszlik) 426 Ugocsa | *elsirít* 461 Szkl., *vigyít* 462 u. o., *eltökít* 463 u. o., *pótít* 523 Győr, *kimenyít* (v. ö. *kimenyül*) 564 Rozsnyó | *fáriszt* 143 Bács | *csosztat* csoszogva jár 426 Ugocsa, *gyartat* nehézkesen jár 461 Szkl. | *nyuguttó* nyugtató hely 188 Erdöv.

4. Visszaható: *elszigorodik* soványodik 461 Szkl., *ételődik* évődik 462 Szkl., *évégeződik* 324 Szentés, *vete-kedzik* elterjed a seb 474 Szkl., *elveszelődik* -vész 522 Győr | *röstéködik* szégyenli magát 42 KKHallas, *fölhúzakottam* öltözköd. u. o., *hádászódik* 472 Udvhm. | *kimenyül* kificzomodik 378 Csall. 564 Rozsnyó.

b) Névszóból: *neszel* hall 43 KKHallas, *ünnepel* ünnepre visel 40 Dtúl, *telekel* trágyáz (*telek* trágya) 470 KMajsa, *megigenlik* megsokalják 523 Szatm. | *javáz* mulat 179 Somogy, *kikönyvezte* az utat: kirakta könyvvel 465 NBánya | *seggül* farol 95 Nlgm. | *megúrhadik* úrrá lehet 426 Baranya, *dalmahodik* neki telik 430, *gubahodik* á. é. megköti magát 332 Csall., *keshett* kopott 379 Bihar, *sulyhosodik* 560 Nógr. | *majorkodik* foglalozik 379 Csík m., *eszkenedik* éled (inch.-e?) 471 Udvhm. | *párgol* dűnsten 333

Szatm. | *nyeledzik* csövedzik 523 Győr | *nóbitál* nótálgat 182 Dorozsma.

II. **Névképzés.** a) Igéből: *boderga* bódorgó 462 Szkl., *étő* méreg 463 Szkl., *kína* -álás 86 KKHallas, *hunysuka* 282 Érsv., *szomjú* -as 376 Sepsí-Uzon. nagy-*hatajú* praepotens 564 Rozsnyó, *lanka* a víz lassúja (*lankás* lassukás) 473 Udvhm. | *rátarti*, *kishasi*, *buti*, *katlanszari* 85 KKHallas *kóbori* 225 Szatm., *ugráncsi* 513 Veszpr. | *vését* barázda 462 Szkl., *metetkor* szőlőmetszés idején 373 Eszék | *nyug-ság* -vás 524 Somogy | *simulka* sinkó 566 Rozsnyó | *fergettyű* 472 Udvhm. | *tátocska* 235 Szeged, *ragadáncs* 469 Zala, *verécze* 234 Hajdú | *fütyölék* 470 Pozsony (v. ö. *fityalék* Nyr. VII. 92. Csík), *tarkanyikos nyakadék*, köbündában baktaték (kiolvasó mondóka) 526 Hont, *tapodék* lábnyom 568 Sirok | ? *kutrélyos* fortélyos 542 Szkl. | *fojár* esős idő okozta vízfolyás 523 Szatm. | *gyűjtevész* árvíz-hordta gizgaz 567 Sirok | *tóttel* töltve, *hasaddal* 178 Tiszahát, *csinállal* 180 Eszék v.

b) Névszóból: *ruhika* 43 Eszék v., *csibüske* 46 Érsv., *tollú* 47 u. o., *loviga* ló 47 Orm., *ingcse*, *hidegcse*, *Áronka*, *lábcsa*, *tűzke* 140 Eszék v. *padika* 179 Eszék, *okti*, *októ*, *oktalan* 188 Erdöv., *kukoriczka* 327 Eszék v., *kincses* kincsem, *tejke*, *kalácsika* 326 Eszék v., *szérká* 332 Érsv., *tejke* 336 Jakabfalva, *kicsid* 374 Sepsí-Uzon, *lapiczka* kis lapát 469 Zala, *zsurmóka*, *zsurmolék* u. o., *Katruska* 570 Hont, *kicsirkát* 522 Győr | ? *vaklicz* 47 Orm., *göcsörtös* 94, ? *keszócze* u. o., *zamak* zamat 180 Eszék, *hancsuk* 187 Szatm., *kankalét* 188 Erdöv., ? *zirhatag* zivatar 227 Csík, *szomorán* 232 Csík, *csesznyák* 234 Hajdú, *előte* u. o., *jerke*, *kalótya*, *zсарánd tűz* u. o., *mecsevész* csenevész 379 Csík, *mereklye* 380 u. o., *gubita* gubacs 460 Zala, ? *zuvat* és *szuvat* szemét, *pletyka* 473 Udvhm., *nyakóc*z puszta nyakú 474 Szabolcs, *zálogás* „kinek látom kaczagását, annak veszem zálogását“ 457 Hont, *csapos* csaplár 524 Somogy, *nyakadék* 526 Hont, *Sarki zsidó*: sarkon lakó 528 Somogy, *padlan* 569 Heves | *talpik* -uk 84 KKHallas, *leántom* leány koromban *legéntem* 93 Csík.

IX. (1880.)

I. Igeképzés. a) Igéből. 1. Gyakorító: *hamargat* hamart, azaz segínyt kiált, *istenget* gyakran istent mond 478 (maradványok a névszó igei használatából; v. ö. *mázgál* e h. *mázolgat* Nyr. II:236, továbbá *jó fej: jó fejő: jó fejjel való* Bud. magyarázatai; továbbá v. ö. Simonyi, Szavak összet. Nyr. IV:489; és még végül *sokadalom* más *-dalom* nom. verbale képzős szókkal szemben), *noszogat* 479 Mtúr, *biztogat* 376 Kecskemét, *enyelget* u. o. | *kunczorál* 424 Szkl., *megduczol*, *megkulykol* 426 Szkl., *csipákól* csipog 427 Szkl., *?paszitól* pusztít, *szoportyol szimatol* 429 Szkl., *történlik* 383 Kalocsa | *czupag* 427, *nebeleg* 429, *sünnyög*, *süllög* 429, *csivajog* sivalkodik 137 TSztImre, *enyelget* 376 Kecskemét | *kukucsál* 186 NSzalonta | *irdol* egy sor kukoriczaszemet leszúr 377 Makó | *sívódik-rívódik* nyavalyog 237 Szeged | *kundorász* 134 Szabolcs | *kérincsel* sopánkodik 424 Szkl. | *lóginyáz* 566 NBánya, *lóginkázik* és *-ózik* 564 Szilágys.

2. Mozzanatos: *göberint* megfagy 427 Szkl., *perjint* a lónak szénát u. o., *érdekel* érint 478 (MA. *érdekel* contingere, pertingere, és *érént* attingo, pertingo), *péccint* gyengén rákoppint pl. a kézre 565 Szilágys., *réccsint* u. o. | *séttent* hirtelen ráüt 565 Szilágys. | *megtippan* 423 Szkl., *kocson* 426 u. o., *csikkan* 428 Szkl., *meghibban* 476 Debr., *megszusszan* 282 Somogy | *lombít* a tűz 137 TSztImre | *hülepédik* meghül benne a vér 476 Debr.

3. Míveltető: *biztogat* -tatgat 376 Kecsk. (régibb *biztohtgat* helyett, mint *sántikál: sántítkál* h. NyK. IV. Bud.)

4. Visszaható: *felesződtem*, *percselődik* 424 Szkl., *bucsálódik* 428, 462 Szkl. | *árik* megromlik a főtt étel és málé 428 Szkl. | *megcsábúl* 478, *levonul* -ódik 557 Kassa.

b) Névszóból: *kertel* bekerít 426 Szkl., *hássol* és *hársol* 477, *megkövérelni* a disznóbélt 479 Mtúr, *vásál* vásárl 528 Tata, *dajnál* 566 NBánya | **hadézés* lármázás 236 Udvhm. | *pásztorít* terel 476 Debr. | *dalmahodott* poczakos 231 Abauj | *csikászik* csikot fog 138 Szatmár | *istenkedik* „eleget i. -tem neki, hogy ne üssön“ 478, I:279 Csall. | *hamargat*, *istenget* l. Frequ. csoportban; v. ö. *hámá(r)jon* V:62. Szlav.

II. Névképzés. a) Igéből: *nyaviga* 477, *nyurga* u. o., *fütyő* bot, *fütyű* fanyelű bicska 235 Udvhm. | *habarcsi*, *habari* 235 Udvhm., *meri* merészség 331 Gyöngyös | *szükülés* szükség 477 | *fizetség* 91 Zenta, II:185, *szaporúság* 137 SztImre | *ragadat* 33 Háromsz., *tojásra való nézet*: nézve 34 u. o., *séprita* söpredék 333 Gyöngyös, ?*gyüpel* csomó 333 Borsod | *csirsz-csorsz* csoszogó 138 Szatm. | *búgattyú* Hmhely, *férgentyű* fakilincs 182 Szilágys., *kallantyú* 183 Mtúr, *fürgettyű* 237 Hadház, *sikarityű* ringl-spiel-féle 281 Pozsony m. | *röhencs* kinél könnyen áll a nevetés 377 Makó (v. ö. *villáncs*, *lappancs* Kriza Vadr. 395, 397), ?*pemecs* ecset 284 Fehérm. | *be van köttel*, *meg van irral* 523 Pest m. Veresegyház | *löttyedék* moslék 138 TSzImre | *halovány föld*, melybe belehalad a láb 176 Szkl. | *járgány* 92 Tör.-Becse, *itkányos* 167 Szkl. | *félsz* félelem 375 Hmvh. | *horpály* széles, völgyes hely 284 Fehérm. | *falárd* 31 Hrmszék | ?*filleng* 182 Szilágys. | *szíronnya* kopolyú 90 Csongr. | *csenevész*, *csökevész* 41 Erdővid.

b) NÉVSZÓBÓL: *gunyac* parasztszűr 92 Tör.-Becse, *piliczke* 93 u. o., *Mityó* Mihály 132 Szatm., *kaska* kosár 136 Szabolcs, *kaczó* 137 TSzImre, *futócska* 281 Pozsony m., *ládicska* 282 Somogy, *fejérke* ezüst tízes 524 Csík | ?*kölöncz* kölyök 91 Zenta, *szárnyék* u. o., *szíronyos* a sár: jégpillés 177 Szkl., *csusznya* 182 Szilágys., *zsidósdí* gyerekjáték 281 Pozsony m., *kúti ember* bubus 284 Fehérm., ?*csundi* kurta s vastag ostor u. o., ?*sarginya* 284 Orm., *furi* furcsa 524 Hajdú, *nyomadék* 558 Bihar | *mikeket* minket 136 Szabolcs, *anyikok* anyjuk 284 Orm. | *rémtelen* rémítő 137 Szabolcs, *vidtalan* (szomorú?) 230 Nádudvar, *semmítlen* vagyontalan u. o. | *legkirájab* 137 TSzImre.

KÖRÖSI R. SÁNDOR.

MIKOR NEM HATÁROZOTT A SZEMÉLYRAGOS SZENVEDŐ TÁRGY?

Csengeri János a Nyelvőr IX. k. 11. füzetében az ige tárgyias és tárgyatlan ragozásáról szólván, kikelt a grammatika oktalan általánosításai ellen; mert a henye pedantizmus erőnek erejével irtja ki a népies élőnyelv nem egy finom alakját.

Itt a vád különösen a körül forog, hogy a személyragozott tárgyat kivétel nélkül határozottnak veszik, holott az igaz magyar beszéd arra akárhányszor határozatlan ragú igét vonatkoztat.

Cs. a szerint kíván külömbiséget tenni, hogy a mely személyragos tárgy előtt ott van a névelő, vagy legalább oda tehető, az határozott; a mely elé pedig nem tehető, az határozatlan.

Ez azonban édes keveset magyaráz meg a dolog érdemére nézve. Ha a személyragozott tárgy névelő nélkül is lehet határozott, azt nem teheti más határozottá, mint a személyrag; mert magában a puszta köznévkvetetlenül határozatlan. De, ha máskor meg nincs az az ereje a személyragnak, hogy a szenvedő tárgyat határozottá tegye, akkor ez eseteket elő kell számlálnunk és meg kell fejtenünk.

E nélkül ugyan szidhatjuk a confundáló grammatikát, de a nép józan logikájára is ingyen hivatkozunk; mert éppen az ilyen apró különösségekben, azaz egyéb nyelvektől eltérő sajátosságokban egészen más valami szokott lenni, mint logika.

Itt nyilván azt kell észlelnünk, hogy neveknél a csupán birtokviszony jelzésére való személyraggal nyelvünk oly bőviben élt, hogy az egyszer-másszor már nem tarthatja meg hathatóságát.

Jól tudjuk, hogy „édes Jani, kedves Jakab“ nincsenek magyarul *Janim, Jakabom* helyett; pedig a conventiós megszólításokban a birtokviszonyt hangsúlyozni nem éppen szükséges.

Iziben, sebtiben, hevenyében, szőri-szálán stb. csupa fölösleges birtokjelzések.

Mi három csoportba gondoljuk szoríthatni a személyragos határozatlan tárgyakat. És a három közül egyikben sem érezzük fontosnak a birtokviszony nyilvántartását.

1. Mikor a birtokos és birtokszó körül-belül egy fogalomba olvadhat, az újabb művelt nyelv csak a töveket szerkeszti össze: *háztető, tollhegy, útszél*; de a régi népies szólás az összetételben is megtartotta az oda voltaképpen már nem való személyragot: *istennyirila, ládafia, házteteje* stb.

Most, ha az e fajta szavakból nem készült is még összetétel, inkább csak általános fogalmaknak tetszenek, nem pedig a birtokos viszony szerint fixáltaknak. És, valamint „barátfülét esznek, a káposztába órját tesznek, királynékáposztáját irtanak, boldogasszonytenyerét szagolnak, istenpapucsat ültetnek, vásárfiát hoznak, virradtát, hajnalodtát várnak, Abafáját, Jánoshidát mondanak“, éppen úgy „kutyá szőrét tesznek a sebre, írásra kánya

tollát használnak, gatyá szárát varrnak, szárnya tollát kihúznak, medve bőrét megisznak, farka alját, fara bubját, püspökfalatját megkapnak, kappan nyakát bőröstül esznek, karó hegyén pityer farkát látnak, kék rózsának soha senki színe-világát sem lát, hírét sem hall“ stb.

2. Mikor az átható ige mellett valami *nak-nek*-es célhatározóféle is lehet, vagy érdekhatózóféle, a mit más nyelvekben dativus *commodi*- vagy *incommodi*nak neveznek: — mintha csak a birtokos és tulajdonító *nak-nek* fogalmi közösségét sejtetnők vele, szintén személyragozzuk a tárgyat; így ha neked pénzedet lopnak el, ha valakinek házat gyujtanak föl, mikor az embernek két fogát húznak. Ez a szabó Pálnak sok ruháját varrt.

Ha az elvevést jelentő igéket nem *nak-nek*-es, hanem *tól-től*-ös határozóval szerkesztjük, már semmi esetre sem adhatunk tárgyhoz személyragot; pl. annak öt *birkáját* loptak el; de attól öt *birkát* loptak el.

Ha a célhatározó nem *nak-nek*-kel, hanem mással, pl. *ra-re*, vagy *hoz-hez*-zel lenne is kifejezve, mégis lehetséges a személyragos határozatlan tárgy; pl. *mássát irtak* a levélnek, vagy levélre; *párját keresnek* a galambnak, vagy galambhoz — de ez már erőltetettnek látszik, és nem mindig járja. Pl. e *dolognak példáját* mutatok, de, e *dologra példát* mutatok; a *nézetnek czáfolását* nem olvastunk; de a *nézetre czáfolást* nem olvastunk.

3. Mikor egynemű dolgokból valamely részt, mennyiséget, vagy mértéket csak így általánosságban, azaz csupán a mennyiség szerint veszünk, mindegy levén nekünk ez a darab, rész, szám, vagy amaz, a mi még ismételt az egészben van. Pl. *holdját, mérejét, száját, részét, felét* stb. vesznek, adnak. Ilyenek ezek is: *öregét, apráját, javát, rosszát* válogat; *színét* adj; *alját* ne keverj hozzá.

Tévedés lenne tehát azt mondani, hogy a személyragnak egymagában meghatározó ereje nincs; hanem igenis lehetnek körülmények, mik a határozottság mozzanatát kellőleg kiemelkedni nem engedik, vagy legalább annak hathatós érvényességét hátraszorítják.

Az itt említett három esetben is hogy csupán a határozatlan igeragozás lenne lehetséges, vagy csak logikaibb is, azt sem mondhatnók. A felfogás dolga. És mind a két felfogás haszonra való, tehát az egyik éppen oly jogos, mint a másik. „*Hármát adom*“ inkább anyai, hogy éppen azt, olyan három darabból való csomót, a melyet belőle egymásután kivevetegetek. „*Hármát*

adok = éppen hármat, nem négyet, vagy kettőt. Az előbbi a résznek az egészhez való általánosabb hozzátartozását, az utóbbi az önállósított rész határozott mennyiségét vagy számát érinti jobban, „Péternek *a* három fogát húzták ki“ azt teszi, hogy csak három foga volt neki, és azt mind kihúzták; „három fogát *huzták* ki“ a. m. az ő tulajdon fogait; „három fogát *huztak*“ a. m. éppen fogát, nem hajaszálát. Cs. azt mondja: „Ellopták két juhomat“ annyi, hogy csak két juhom volt, és így semmi sem maradt; „*elloptak*“ annyi, hogy a sok közül kettőt. Ha nem volt több két juhomnál, a névelő absolute elmaradhatatlan. „*Ellopták* két juhomat“ = kettőt a többi közül: „*elloptak* két juhomat“ = két juhomat, nem disznómat.

Piros bársony keszkenőmet nem bánom = keszkenőmet nem bánom, ámbár piros bársony volt. De a régi szeretőmet sajnálom = a szeretőmet, azt a régit, a ki régtől fogva volt.

Ha prózában azt is ki akarnám fejezni, hogy piros bársony keszkenőm csak az az egy volt, a mely elveszett, akkor úgy mondanám: *a* piros bársony keszkenőmet stb. Ha több szeretőm lett volna, de azok közt csak a régiket sajnálnám, akkor úgy mondanám: de régi szeretőmet sajnálom.

A mi a Thewrewk Emil-féle individuális meghatározottságot illeti: hát ezekben „a régi szeretőt sajnálom, a jó embert szeretem“ hol van az individuális megkülönböztetés? Ez csak annyit tesz, hogy, ha régi a szerető, akármelyiket is szeretem: tehát inkább a generalizálásra törekszik a mondás, mintsem az individualizálásra!

Voltaképpen individuális meghatározottság csak tulajdonnévben van, meg a mutatónévmásban s a harmadik személyi névmásban, mely körülbelül szintén csak mutatónévmás. Az individualizmus logikailag infinitizmus, tehát azt fogalmi tartalmára nézve szavakkal, pl. a főnév mellé rakott tetszés szerinti jelzők özönével is kimeríteni lehetetlenség.

Azért mégsem tartom azt a grammatikáról, a mit Cs. ur, hogy az nem ura, hanem szolgálja a nyelvnek. Ura is, szolgálja is. Ura: mert az ő megállapított elvei szerint kell a nyelvnek alakulnia, fejlődnie, ha úgy tetszik romlania. Szolgálja: mert elvei igazolásának általán lehetséges esetei közül kénytelen csak azokat figyelembe venni, a miket a nyelv esetleg már éppen létrehozott.

Kimondhatjuk itt is eredményül, hogy a felhozott három eseten kívül a személy- vagy birtokragnak megvan a tárgyra nézve is határozó ereje. Ha a névelőt is alkalmazzuk, a határozottság annál bizonyosabb; de, valamint a közönséges meghatározásra, úgy a határozatlanításra sincs rendszerint az ige ragján kívül egyéb külső jegyre szükség.

Hogy a személyrag magában véve mindig határozottá teszi a tárgyat, abból is kitűnik, hogy a személyragos határozatlan tárgy a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Kihallgathatjuk a nép beszédét, átkutathatjuk költését; de olyan használatra nem egy könnyen bukkanunk. Kivennünk jóformán csak a birtokos összetételnek egészen népies ősalakjait kell: *hegyorra, hegy-lábja, napfeljötté, éjszaka, virradta, hajnala*, mint a tárgyon kívül más viszonyban is; pl.

„Szól a kakas virradtára,
Gyere házam ablakára.“

„Babámnak van, babámnak van jó subája,
Ha megfázom, be is takar hajnalára.“ (Akkor van leghidegebb.)

A népköltési darabokban akárhány helyet mutathatunk, a hol — ha csak a gyűjtőket nem akarjuk minden áron okozni — a határozatlanítás legjobb alkalmára sem ügyeltek.

Erdélyi I:32: Noha tőled meg kell válnom.

Okát én ennek nem tudom (okát ennek nem tudok).

35. l. Ha nekem nem adja kendtek (a lányát),
Jó gondját viselje kendtek (e. h. viseljen).

55. l. Akárhová hajtsam fejemet,
Sehol sem találok helyemet (e h. találok).

133. l. Szerzek neki társat (e h. társát).

163. l. Mídon hírét hallom (e h. hallok).

326. l. A kinek mását ti nem hallottátok (e h. hallottatok).

445. l. Fujjad szellő, fujjad zöld erdő harmatját,
Hogy ne lássa senki piros csizmám nyomát (e h. lásson).

Kriza I:157: Én szerettem meg égy kis lánt

Más éli véle világát (nem pedig pl. más él most véle világát).

355. l. Adja isten, hogy mi is mássát adhassuk (t. i. az ételnek, a mivel megkínálták).

Arany-Gyulai Népk. Gyűjt. II:29. l. Ki két szemét reá veti,
Búját, gondját elfelejti (nem elfelejt).

A személyragos tárgyat pusztán az igeragozással csak néha napján, olyan mesterkéltén és több-kevesebb erőszakkal határozatlaníthatjuk, mint mikor olyannal, mely külseje szerint okvetlenül határozatlannak való, bizonyos belső fixálás, azaz egyenesebb rágondolás alapján a tárgyas ígét szerkesztjük. Mind a két mód némiképp olyan concordantia kata synesin-féle. Pl.

Bort megissza magyar ember. Vör.

Szép szivárványt barna felhőn nézte ábrándos fiu. Arany.

Kriza 197: A lányok azt állítják
 Bort, pálinkát nem *ihatják*,
 De ha a kontyot felcsapták,
 Bort, pálinkát elegy *isszák*.

u. o. 86: Bűdös vót a kapanyele,
 Nem *szerette* bánni vele.

Cs. megrovásai sem mind föltétlenül jogosak: S. nyelvtanából: „Néha az általános alanyt egészen mellőzzük s a gondolatnak más részét *teszük* alannyá.” Ha nem használjuk is a „másik” szót, s ha nem csupán két része van is a gondolatnak, mégis lehet az egyik részhez ellentétes „más” rész belső fixálás alapján határozott tárgygyá, valamint elmondhatnók azt is, hogy a gondolatnak másik *részét teszünk* stb.

„Négy főosztályát *külömböztetjük* meg a határozóknak.” A határozott forma megáll, akár lehetséges még több osztály is, akár nem; mert a forintban csakugyan nem lehet több 100 krnál, mégis bátran mondhatjuk: a forintnak 100 krját, vagy részét *olvashatunk* meg, *olvashatjuk* meg.

„N. három költeményét *olvasta* fel N-nek.” Magában véve csak olyan jó, mint *olvasott fel*; mert lehet úgy is gondolni, hogy csak éppen hármat, nem többet, vagy hogy a felolvasott három darab költemény volt, nem értekezés; vagy, hogy az N-nek a költeménye volt. Ez a harmadik, mint legközönyösebb értelem itt legvalószínűbb, tehát a birtokviszonynak a határozó igeraggal is érvényesítése igazolt.

Lehet-e, szabad-e ilyet is mondani: „atyámat látok benned”? Szerintünk nem. Egyik kategoriánkba sem illik bele; és bocsánatot kérünk, de mi azt állítjuk, hogy az a nyelvérzék már beteges izgatottságban szenved, a mely pl. ilyeseket tartalmazatos magyarságnak: A magyarok itt hazánkat találtak; az emberek ekkép keresnek kenyerüket stb. stb.

Lám, Cs. urnak minden áron logikai árnyalatokat hajhászó fantáziája mily kevéssé tud logikailag, azaz természetesen megfigyelő lenni!?

BABICS KÁLMÁN.

A TÁRGYAS ÉS TÁRGYATLAN RAGOZÁS A HÁROMSZÉKI NYELVJÁRÁS SZERINT.

A magyar földön Háromszéken oly határozott a tárgyas és tárgyatlan igealakok használata, hogy e részben a székely nem ingadozik soha; éppen azért renden levőnek találok a Nyelvőr IX. köt. 11. füzetében a tárgyas és tárgyatlan ragozás czíme

alatt felhozott példáknak háromszékiek kifejezéseit felmutatni: „Megírom kedvesemnek, küldje (s nem küldjön) mását levelemnek.“ — Nyelvünk jellemének egy-egy vonását dobják el (a „dobnak el“ helyett). — Élőfájának egy-egy leveles ágát metszik le („metszenek le“ helyett). — Az irodalmi használatnak példáját mutatom („mutatok“ helyett). — Hol látta a rózsának kék színét? („látott“ helyett). — Több nézetét nem tartjuk helyesnek („tartunk“ helyett). — A gondolatnak két részét különbözteti meg („külömböztet meg“ helyett). — A gondolatnak más részét tesszük alanná („teszünk“ helyett). — Életforrását fakasztotta (fakasztott helyett). — Olvassa N. N. három költeményét („olvasott“ helyett). — Nem mulasztom el, hogy lényeges hibáját föl ne említsem („említsek“ helyett). — R. és M. nézeteinek megczáfolását nem olvastuk (nem pedig „olvastunk“). — Fedelét csinálják a színnek (csinálják a csinálnak helyett. Mert akár javítás, akár új fedél készítésről van szó, a *csinál* ige csak a fedélen való munkát fejezi ki egyszerűen a munka kiterjedésének meghatározása nélkül, s a *csinál* ige sem tárgyias, sem tárgyatlan ragozással a javítást nem fejezi ki, s ha éppen javításról van szó, azt a háromszéki ekként fejezi ki: a szín fedelét javítják.) Ellopták a juhomat (ellopták az elloptak helyett, mert juhomat személyragos tárgyeset). — Két fejét egyszerre levágta (a levágott helyett).

A felsorolt példákból kiindulva, a tárgyias igeragozásra nézve a következő szabályt lehetne nézetem szerint felállítani:

Olyan személyragos tárgy mellett, mely egy birtokesetben álló — nyilván kimondott vagy csak lappangó s oda gondolható — névszóval összefüggésben áll, az ige tárgyias ragot vesz föl.

INCZE GYÖRGY.

ERDÉLYI KISEBB NYELVJÁRÁSOK.

III. Bánffy-Hunyad.

A Bánffy-Hunyadi tájszólás némely sajátosságait akarom ezúttal bemutatni. B.-Hunyad Kolos megyének egyik jelentékeny kereskedő városa; lakosai nagyjából magyarok, noha oláhok is, különösen a körülötte levő falvakban, elegen találhatók. Nyelvök, nem tekintve az oláhval való gyakori érintkezés miatt becsúszott idegen szokat, sok tekintetben érdekes eredetiségre valló alakjainál fogva, melyek nagyjából a szomszéd székely földön is honosak. Mint általában az egész közelébe eső vidéken, úgy a városban is közönséges a közép *e* használata.

Hangtani sajátosságok.

H a n g a l a k i szempontból mindenekelőtt a következő hosszú-magánhangzós alakok említhetők meg: *megvér*, *ismér* és *mér*, ez utóbbinak multja is *meg mérém* tenni. Eredeti hosszúságukat még a következő szók örítették meg: *jóg* eredetibb **jovg*-ból. Etimologikus hosszúsággal van dolgunk az *és* (esni) szóban is; codexeink tanúsága szerint egy megvolt eredetibb hangcsoport egyik tagjának elveszéséből fejlődött e pótló nyujtás. E város szójárásában megvan különben a hosszú mássalhangzós alak is: *és az esső*.

H a n g s z í n b e l i változások tekintetében egy fokkal zártabb magánhangzóval használatos a *mog* szó *mag* helyett mely az osztj. *mōk*, vog. *mongi* alapján, eredetibb alaknak vehető fel. Zártabb *u* van *o* helyett a *bulygó* szóban, mely ugyancsak a finn *muljahta*, cser. *muľo* alakok bizonyosága szerint, eredetibbnek vehető fel. Eredetibb zárt alakjában van meg a *hirnyó* magánhangzója is.

Ellenben nyíltabb magánhangzó van a *gélészta* szóban e h. *giliszta*, s a *daktor* szóban *doktor* h. és e tájszóban *kaczar* = görbe kés, mely a többi nyelvjárásokban nyíltabb *kaczor* alakban használatos.

H a n g m a g a s s á g i jelenségek közé sorozható az *öste* szó, melyben az *e* hangnak megfelelő *ö* van (v. ö. csángó *öszte*); ellenben *e* hang van a köz *ö* helyett a *gőzes* szóban (v. ö. *gödes* Sztánában). Eredetibb artikulációval van megőrizve a *sitit* szó, az újabb *sötét* helyett. Ide tartozik a nyelvtörténeti fontosságú *reménkedik* e kifejezésben: *már egy órája reménkedem néki s nem akar*; e szó codexeink tanúsága szerint is a *rimánkodás*-sal azonos.

I l l e s z k e d é s folytán az *e* a neki megfelelő mély hangra változott a *támplom* szóban *templom* h.

M a g á n h a n g z ó - k ö z b e s z ú r á s van a *darabant* szóban *drabant* h.; magánhangzó elveszése pedig a hiatus elkerülése végett a *jegésséget* szóban e h. *jó egészséget*.

A mássalhangzó-i tűneményeket a következőkben foglalthatjuk össze. Lágylás van a *csögös* szóban 'görcsös', mely valószínűséggel a *csök*-nek a melléknévi alakja.

I z ü l e t b e l i változások közé sorozható hangtünemények a következők: A folyékony hangok között *l*: *r* pl. *fersing* felső ing h. A köz *d*-nek megfelelő *gy* van a *pengyel* szóban *pendel* h.; *sz*: *cz* változás: *deczka deszka* h. és *Czondi* (családnév) *Szondi* h. A *j*: *gy* változás nem történt meg a *vaj* szóban.

Hiatus elkerülése végett közbeszúrt *h* van a *bihal* szóban. Mássalhangzó-elveszés van a *röttön* szóban *rögtön h*.

Parasitikus hangok: 1. a szó elején: *Pila Ilona h*. (v. ö. *Pörzsi*, *Panna*, *Pista*, *Bigna*); 2. a szó végén: *épend épen h*. (v. ö. *szappant*, *galand*).

A szónak sürü használatából magyarázható meg ezen két összerántott szó: *napám* (nagy apám) s *nanám* (n. anyám).

Szótani és mondattani sajátságok.

Alaktani sajátságok között sorozhatjuk mindenekelőtt a szótövi alakjánál fogva érdekes *fiak*-at *fiuk* h. pl. *a kis fiaknak le veszik a kalapját*.

Ragos igealakok: *a) folyó cs. elmenek, vagynak, vagyon*; *b) a befejezett cs. különösen az igetők alakjainál fogva érdekes: kinyitta, bevettem, süttem, füttem* (fütöttem, bevettem stb.).

Egyszerű műveltető képzővel használatos a *fek* ige, pl. *fekettem* (fektettem). — Említhető e gyakorító képzés is: *rugdálódzni*.

Használatos az elbeszélő alak, pl. *adá, mérém, béménőnk? adék nekem*; e két utóbbiban figyelemre méltó hangtani jelenség is van. — Határozó-igeneves kifejezések: *kimosva vót, meg van maradva*.

Névragozás körébe eső érdekes példák a következők: *éhel meghalni*; itt-ott hallható még a már nagyobbára elavúlt *ni* rag is, pl. *anyámni vót*.

A kicsinyítő képző már nem egészen határozott funkcióval használatos; pl. *igen kurtácska ez a cipő, bujka*.

Jelentéstani megjegyzések a következők. Főnév használatos mint melléknévi jelző a következő mindennapi példában: *példa ember* (gonosz ember); melléknév mint főnév: *jó* (jóság) pl. *jóra van szüksége*. Érdekes a *dúd* főnévi alak, pl. *tudok néhány dúdot*. Hasonló ehhez a Somogyban használatos *dan* szó, pl. *ennek a versnek a dana szép*. Ny. VIII:524.

Mondattani sajátságok közül a következőket említjük meg. Tárgyas igealakokkal: *végrehajtja mindent*. Játszi ismétlődésből keletkezett az ilyen alak: *tulajdon túl csuf* (nagyon csuf); az ilyen pedig mint *meres mereven* hamis analogia képzésének tekinthető. — Határozók: *ügyeletet kell rá tenni*: ügyelni, vigyázni kell rá, — *Három futásból ide futna*: 3 futásra. — *Egy pipa dohányra van*: a távolság olyan hogy egy pipa dohányt ki lehet az alatt szívni. — *Idővártatva elmenjünk*. — *Negy hete varrok benne*: valamin varrok. — *Nem ahhoz jár*:

nem attól függ. — *Lejebb húz*: olcsóbban kér, kis áron. — *Hogy ment egy-egy?* hogy kelt el egy-egy?

Szórend tekintetéből a következő mondatok érdekesek: *mehet, bár is néki nincs jóga; az úrfi az uton nem is elkészülhet; már akkor kimászva vót a macska.*

Még csak egy néhány tájszóval akarom a közleményt befejezni:

<i>bujka</i> : bujbeli.	<i>csiszlik</i> : csizmadia inas.
<i>puszli</i> : asszony bujbelije.	<i>dohott</i> : szekér kenőcs.
<i>nyám</i> : rokonság.	<i>kaczor</i> : görbe kés.
<i>pipirkás</i> : nem jó, mert pipir- kás a hárs héja.	<i>kártya</i> : kártus.
<i>kábúl</i> : kétségbe esik.	<i>móré</i> : oláh szolga.
<i>pipe</i> : liba.	<i>muszuj</i> : szolga.
<i>veres-szőlő</i> : ribiszke.	<i>muszkaté</i> : mályva.
I d e g e n s z ó k.	<i>nyegrucza</i> : házi holmi.
<i>csetenyefa</i> : fenyőfa.	<i>pánkó</i> : csöröge (fánk).
	KÚNOS IGNÁCZ.

A HOSSZÚ Ê A NYELVJÁRÁSOKBAN.

Napjainkban, a tudomány haladtával, mindinkább oszlik az a balvélemény, mintha a nyelvjárások csak fattyuhajtásai volnának a köznyelvnek, s hogy ki tudja miféle jó szolgálatot tesz az a nyelvnek, ki ezeket tüzzel-vassal pusztítja. A nyelvjárások adatait kezdik megbecsülni, s ha más nem, a tudomány elismeri, hogy a nyelvjárások nagyon megbecsülendő részei a köznyelvnek, mert eltérései korántsem fattyuhajtások s nem is mindig újabb származásúak, sokkal gyakrabban élő s éppen azért kiváló becses adatai annak, a mit régi nyelvméleinkben találunk. Csattanós bizonyítéka ennek éppen az, a mivel jelenleg foglalkozni akarunk.

A Nyelvőr IX. kötetében telhetőleg igyekeztem kimutatni, illetőleg a Bécsi s Müncheneri codexekből vett újabb adatokkal bizonyítani, hogy a magyar nyelvben codexeink korában kétféle hosszú *e* volt: *ê* és *é*. Ugyanezt bizonyította már Budenz a Magyar Nyelvészetben Heltaiból s Erdősiből véve adatait, úgy hogy ez állítás valódiságában kételkedni még akkor is alig lehetne, ha más döntő bizonyítékok híján, csak a földolgozott anyag állana rendelkezésünkre. De nem szabad tekinteten kívül hagynunk régi grammatikusainkat sem, kik e hangot nyelvtanaikban megkülömböztetik.

Ezek között első helyen Sylvester Jánost kell említenünk, ki Grammatica Hungaro-latin-jában azt mondja: Vocales

omnes in nostra lingua... sunt nunc rectae, nunc obliquae...
E rectum, ut: *quaesivit* keresé űtet; obliquum, ut: *quaesivit*
 keresé enghemet. Hogy a horgas *ę*-t itt *ê*-nek kell olvasnunk, az
 onnan tőnik ki, hogy lejjebb is csak oly szókban fordul elő az
ę, melyek a BMC-ben *è*-vel vannak jelölve, s melyekről már ki
 van mutatva, hogy *ê*-nek hangzottak, mint: *kęt, ęs, ęęeb* stb.

Dévai az Orthographia Hungaricában már világosan
 három *e*-t különböztet meg: *e, ę, é*-t; ez utóbbit diftongusnak
 veszi s azt mondja, hogy „effelett az kis vonítás *i* helyett
 vagyon.“ Az *é*-ről így szól: „Ennek, mikor megvonítva vagyon
 az alsó fele, akkor jól meg kell vonni, mintha kettős volna,
 mint itt: *ęles kęs*. Egyébkor nem kell megvonni, mint itt:
eleven ember.“ Mint látjuk Dévai egészen helyesen különbözteti
 meg *e* hangokat, a mennyiben az *e* és *ę* hangokat egy kategóriába
 sorozza.

Szenczi Molnár Albert is háromféle *e*-t különböztet
 meg: *e* ut saeget Hebraeorum clare et ore apertiore, et
 plerumque notatur accentu acuto, sic *é* aut duplicatur *ee*,
 posterior a quibusdam pingitur sic *ę*. — Interdum vero *e* ut
 zere pronontiat. Nem szól ugyan világosan a hang minőségéről
 s a szövegben nem is jelöli már meg, de azért mégis fölemlíti.

Geleji Katona István már élesen érzi annak szük-
 ségét, hogy a két hangot egymástól meg kell különböztetni.
 midőn azt mondja, hogy: „Az *accentusok* kőzött is felette
 szükséges volna az *acutusok*at a *gravisok*tól, főképpen
 az *e* vocalis felett megkülönböztetni, mert annak a magyar
 nyelvben nagy *ususa* vagyon, mint *ęg* ardet, *ęg* caelum; *él*
 vivit, *él* acies; *fél* metuit, *fél* medius; *ér* valet, *ér* vena etc.“
 Hanem azt mondja ezeket ő maga sem különböztethette meg,
 nem lévén hozzá betűje. Világos, hogy a szembeszökő ellentétek
 keresése kissé messze vitte Katonát, a mennyiben tudjuk, hogy
 mind a két *él, fél* és *ęg*-ben az *é* eredetileg *ê* volt, tény azonban,
 hogy érezte a két hang megkülönböztetésének szükségét.

Utána még csak Csepregi Turkovics Mihály levelét
 kell fölemlítenem (Corp. Gram. Jos.) ki ezeket mondja: Az *e*
 betűnek szintén három hangzása vagyon, mint *e* szókából (*meg-
 ęrzés, megęrtés, megętérés*) kitetszik. Az első rövid *e* csak
 magán lehet, a másik hosszú *è* *accentus* gravissal, a harmadik
 vékony *é* *acutussal* különböztetnek meg.“

Ezek után a XVII. században élt nyelvtaniróink, mint Imre
 Sándor mondja nem emlékeznek a kétféle *é*-ről. Imre ugyanis
 Beregszászi munkáit fejtegetvén (Ért. a nyelv, és szépt. kör.
 VIII:10), szintén megemlékszik az *ê*-ről, s tőle vesszük át a
 Beregszászira vonatkozó adatokat.

A XVIII. századbeli grammatikusok közül csak a Debreczeni Grammatika s Baróti Szabó Dávid tesznek róla némi említést. De bőven emlékszik meg róla Beregszászi Nagy Pál két munkájában is a „Dissertatis philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica-ban“ s a „Versuch einer magyarischen sprachlehre“-ben.

A Versuchban „kiválóan érdekes, a mit az *-ék* ige multjának végzete és az *ék* névképző közt való különbségre felhoz. Különösebb érdeme pedig az, hogy első nyelvtanán, sőt Derivatióján is elejétől végig átvizsi ezt a jelölést, — ha nem teljes következetességgel is.“

A Derivatióban „az egyformájú, de különböző kiejtésű ily (hosszú) hangzók, például *é-k* megkülönböztetésére ajánlja itt is a már ismert (*é è*) jeleket. Példáit itt is szaporítja; de köztök a *rév* vagy *ré* és *tér* vagy *fér* hibásan jeleztetnek acc. gravissal.“ (T. m. 33 l.)

Hogy miért hibáztatja Imre e szók jelölését, azt nem okadatolja, pedig különösen a *tér* meg is rövidíti *é-jét* (v. ö. terül, terit; fn. tere-). A *rév* és *fér é-je* igaz, hogy váltakozik *i*-vel, de mint látni fogjuk, ez nem elegendő ok arra nézve, mert nyelvjárásaink se használják következetesen.

Ennyit nyelvtanaink. De meg van ez az *é* a nyelvjárásokban is. Főntemlített dolgozatomban is szóba hoztam már, hogy e hang föltalálható az egervidéki nyelvjárásban. Jobban utána néztem a Nyelvőr népnyelvi közleményei között s azt találtam, hogy nem csak az egrí nyelvjárásban van meg, hanem föltalálható az az ország különböző vidékein, egymástól távoleső részein, habár itt-ott már elváltozott alakban, de sehol sem annyira elváltozva, hogy a közös eredetre, a hosszú *é*-re visszavinni ne lehessen.

Megőrizték e hangot a Székelységben, a Heves és Nógrád megyei palóctságban, az Őrségben, a Göcsejben, valamint a csángóknál is. A különböző vidékekről szóló közlemények az *é*-n kívül *ē*, *iē*, *eé* és *ēi* hangokat tüntetnek ugyan föl, de mint az alább következő összeállításban látni fogjuk, az egymástól némileg különböző hangok ugyanazon szavakban fordulnak elő, úgy hogy kétség sem fér hozzá, hogy az utóbbi hangok csak az *é* változatai, sőt én azt hiszem, hogy a Marosszékről s Udvarhelyből Balássy Dénes közölte *ē* egészen azonos az *é*-vel s ha jól tudom, Balássy Dénes eredetileg így is jelölte közleményeit s csak később vette föl az *ē*-t a szerkesztőség azon megjegyzésére, hogy az *ē* a zárt *é*-nek megfelelő hosszú hang, mely középen áll az *é* és *é* között. Hogy mi adott a szerkesztőség e

megjegyzésére alkalmat, nem tudom, nekem úgy tetszik, hogy itt egyszerűen tévedés forog fenn s hogy ez az *ē* nem az *é* megfelelő hangja, hanem nem egyéb, mint a hosszú nyílt *ê*, mert a hang (a kiejtést akár tekintetbe sem véve) ugyanazon szavakban fordul elő, melyekben az *ê*, mint: *nēp*, *ēnek*, *vēg*, *sžēp* stb., itt pedig, mint tudjuk, a megrövidülésnél nem zárt *é* felel meg, hanem nyílt *e*, mint: *én*: *engem*, *sžép*: *sžebb* stb.

A másik három hang se különbözik annyira egymástól, hogy könnyen át ne lehetne látni, hogy csupán az *ê* elváltozott alakjai, a mit különben az is megerősít, hogy a kiejtés e vidéken nincs megállapodva, mint a közlemények mutatják, mert ugyanazon közleményben ugyanazon szóban is kétféleképpen van az illető hang jelölve.

Tudjuk, hogy a debreczeni nyelvjárás azokat az *é*ket, melyek már eredetileg ilyenek, azaz nem *ê*-k voltak, *i*-re szokta változtatni, míg az eredeti *ê*-t a köznyelvvvel együtt *é*-re változtatta. Ugy látszik, ugyanez történt az esztergomi nyelvjárásban is (v. ö. Nyelvőr IX:540.); és érdekes, hogy a kettős változás együttesen megvan még egy nyelvjárásban, t. i. a somogy megyei Horpácson, honnan a következőket írja Leövei P. a Ny:182. lapján: „Az *é* betűre nézve megjegyzem, hogy az majd *i*-nek, majd *ie*-nek hangzik. Nem tudtam ugyan megállapítani mikor így, mikor amúgy, de annyit veszek észre, hogy a kétféle kiejtés föl nem cserélhető. pl. stb.” Megvan tehát eredetii *é* (ámbar *ie* alakban), az eredeti *é* dedig *i*-re változott, úgy hogy e vidéken, ha ugyan e változás következetesen van keresztülvive, *é* hang egyáltalán nincsen, vagy legalább nagyon ritkán fordul elő.

A többi nyelvjárásban, hol ezen eredeti hang meg van őrizve, az eredeti *é* nincs elváltozva, hanem egészen úgy hiányzik, mint a köznyelvben.

A szavak, melyekben e hang előfordul, a következők:*)

Első és második szótag.

azé VII:34.	10 <i>él</i> VII:38, <i>eél</i> VII:432.
beszél V:75, <i>beszél</i> IX:240.	<i>ért</i> VII:424.
beszéd VII:424.	<i>éhes</i> VII:38.
beszééget VII:88.	<i>iér</i> VII:39.
5 <i>dél</i> IV:334.	<i>édes</i> IV:334, <i>eédes</i> VIII:88,
<i>dézs</i> a IV:334.	<i>iédes</i> VIII:178.
<i>ég</i> (caetum) V:286, <i>iég</i> III:521.	15 <i>eéccaka</i> VIII:34.
<i>ébred</i> V:286.	<i>eérte</i> VIII:428.
<i>én</i> V:373, <i>cén</i> VII:34, <i>ēn</i>	<i>ēnek</i> VII:378.
VII:427.	<i>és</i> IX:240.

*) A dőlt betűkkel szedettek a BMC.-ben is előfordulnak.

- ééfél VII:88.
 20 *elébe* V:373.
egész VII:384, *egész* IX:240,
egeész VII:34.
ebéd IV:334.
eprészni IV:36.
féle V:286.
 25 *fél* VII:134, *feél* VII:182,
fél IX:39.
fiereg IV:333.
féér VII:88.
fehér VII:46.
hét VII:38.
 30 *hajléék* VII:88.
Jeézus VII:34.
kér V:373, *keér* VII:34, *kér*
 VII:432.
keérd VII:34, *kéérd* VII:88.
készül V:373.
 35 *két* V:373, *keét* VII:134, *két*
 VII:432, *kéét* VII:38.
keép VII:34, *kep* VII:432.
keés VII:134.
késni VII:378.
középső IV:36.
 40 *kemény* VII:384.
közé VII:384.
köszvény IX:240.
keveés VIII:428.
lê IV:334.
 45 *léelek* VII:88.
legény V:373, *legény* IX:240.
leveel VII:144.
méz V:225, *méz* VIII:144.
mégis VII:38, *meég* VII:34.
 50 *mért* VII:27.
mindég V:225.
mijeé VII:34.
néz V:175, *neéz* VIII:88.
neéneém VIII:428.
 55 *neékül* VII:428.
niémet VII:431.
niép VII:431.
niégy VII:38.
osztég V:225.
 60 *Péter* VII:38.
piénz VII:431.
rét V:373.
remény V:373.
szép V:373, *szeep* VII:144,
szíép III:521, *szép* VII:432.
 65 *sétál* V:373.
szel VII:38 (margo).
szeel VII:144 (ventus).
sziéna IV:333.
szénház VII:378.
 70 *széédöbög* VII:88.
szomsziéd VII:39.
tél V:225.
teérgyepel VII:182.
tétetik IX:39.
történ V:373.
tareej VII:144.
vékony V:286, *vékony* VII:378.
véle V:373.
vén V:373, *vién* VII:39, *vén*
 IX:89.
vceg VII:144, *vég* VII:378
 (finis).
vér VII:427.
vendeég VIII:88, *vendéég*
 VII:88.

Harmadik szótag.

habarék IV:334, *mendegél* VII:38, *bugyborék* V:373, *köszöntés*
 VII:46 || *emberseég* VII:34, *örökseég* VII:134 || *közönség* IX:39 stb.

Ragos alakok.

megyének V:373, *kemencének* VII:38, *tökének* VII:46,
megyét VII:384, *szeretném* VII:384 || *termetteét* VII:34, *megyeén*

VII:34, *écseém* VII:34, *tesseék* VII:182, *aggycék* VII:182, *csibeét* VII:428, *neéneém* VII:428, *vetteé* VIII:428, *kezeét* VIII:428 *legyeek* VIII:428.

A mi az *é* eredét illeti, a rokonnyelvekkel való összehasonlítás nyomán föltehető, hogy e hang már az ugor ősnyelvben megvolt azaz szabatosabban kifejezve, e szavak már az ősnyelvben is nyiltabb hangzóval bírtak. Nem várhatjuk ugyan, hogy e szavaknak a testvérnelvekben is ilyen nyílt *é* feleljen meg, mégis azt találjuk, hogy a megfelelő szóknak túlnyomó részben majdnem minden testvérnyelvben nyílt hangzó felel meg.

Lássunk néhány példát Budenz összehasonlító szótára nyomán:

1) *tél*; a rokonnyelvekben megfelel: finn *talve*, lapp *telve*, mord. *tála*, vog. *tehi*, cser. *tele*, osztB. *tal*, zürj. *täl*.

2) *kêz* (manus): finn *käte*, lapp *kät*, mord. *käd*, vog. *kāt*. || cser. *ket*, osztj. *kēt*, zürj. *kīt*.

3) *kêt*: finn *kahte*, mord. *kafta*, osztj. *kāt* || lapp *kuekt*, vog. *kēt*, zürj. *kik*.

4) *nêç*: finn *näke*, mord. *näje*, || vogk. *negl*, osztB. *ni*.

5) *lé* (saft.): mord. *läm*, cser. *läm*, vog. *läm* || finn *lieme* lp. *lema*.

6) *vên*: finn *vanha*, észt *vana*.

7) *kêsz*: A lapp *kiššok* és a finn *kiihotta* alakkal szemben a mordvinban *käž*, zürj. *gaž*, osztj. *kaš*, vog. *kāš* alakokat találjuk. Budenz az élő nyelvjárás adata mellette bizonyosan még a lapp és finn alakokra támaszkodik, midőn a *kêsz* *é*-jét *i* helyett valónak tartja, csakhogy ellentmondanak neki a nyelvjárásokon kívül codexeink is, hol szintén *kêsz*-t találunk. A rokonnyelvbéli adatokkal szintén szemben állnak a mordvin, vogul és osztják nyelvek nyiltabb hangalakjai, sőt a zürjén is, mely mint látjuk még a többi összes nyelvek nyílt hangzóival szemben is zártabb hangalakokat mutat föl, itt nyílt hangot ad. Ugyanannyi adat mellette, mint ellene.

Ha figyelmesen átnézzük e néhány adatot, bizonyára kedvező tanulságot vonhatunk le belőle az *é* hangra nézve; a rokonnyelveknek legtöbbje nyílt hangalakot mutat föl, a mi kétségtelenné teszi, hogy e szóknak már a hét-nyelvek együttléte korában nyílt hangzójuk volt. Hogy a zürjén következetesen zárt hangalakot mutat, azt abból lehet kimagyarázni, hogy a zürjén a zártabb hangokat különösen kedveli, s hogy sok más esetben is zártabbá tette töhangzóját.

Föltüntetik még itt, hogy a főntebbi összeállításban nem egy kölcsönzött, különösen a szlávból került szót találunk,

melyekre a föntebbi összeállításban nem egy kölcsönzött, különösen a szlávból került szót találunk, melyekre a föntebbi igazolás sehogysem illik s melyeket máskép kell magyaroznunk, különösen azért, mert a mai szláv nyelvek közül csupán a szlovénben van az *é* hang. Ennek tisztázása annyival inkább szükséges, mert *Miklosich* „Die slavischen Elemente im Magyarischen“ című értekezésben (bécsi akad. *Denkschriften* XXI. k.) ép a magyar köznyelvi adatokra támaszkodva, azt a lehetőséget állítja föl, hogy ószláv *ѣ* hang valószínűleg *é*-nek hangozhatott, a mely következés most már megdőlt ép az által, hogy legerősebb támasztát veszti el, a mennyiben, mint látjuk, a magyarban e szók codexeink s a nyelvjárások bizonyítása szerint *é*-vel jöttek át s csak akkor változtak *é*-vé, midőn e változás az eredeti szóbeli *ê* hangokon végbement.

Szláv szók, melyeknek *é* felel meg, körülbelül a következők :

- 1) *teszéd*: ószl. *beséda*, ujszl. *beséda*.
- 2) *belénd*: ószl. *blěнь*.
- 3) *néma*: ószl. *нѣмъ*, ujszl. *ném*, rum. *něme*.
- 4) *német*: ószl. *нѣмѣѣ* ujszl. *němec*.
- 5) *ebéd*: ószl. *oběda*, ujszl. *obéd*.
- 6) *acél*: ószl. *acělъ*, ujszl. *ocěl*.
- 7) *pénz*: ószl. *penězъ*, ujszl. *pěnez*.
- 8) *szomszéd*: ószl. *sāsědъ*, ujszl. *sóséd*.
- 9) *szövétnék*: ószl. *světъnikъ** rum, *svěsnik*,
- 10) *széna*: ószl. *sěno*.
- 11) *lép*: (lein) ószl. *lěpъ*, ujszl. *lěp*, slov. *lep*.
- 12) *derék*: ószl. *drěkъ*.*

Mint látjuk nem „világos“ a mit Miklosich állít, hogy t. i. „a kölcsönzések az ószl. *ѣ* é-nek hangzott“. (11 l.)

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

„BEREGSZSZI NAGY PÁL ÉLETE ÉS MUNKÁI.“

Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól. (Ért. a Nyelv. és Széptud. köréből. Kiadja a M. T. Akadémia. VIII. k. 10. sz.) Bpest 1880. 47. l. Ára 30 kr.

Csak háladatosságunk méltó adóját róttá le Imre S. egyik kevéssé ismert tudósunk iránt, midőn az Akadémiában emlékét följuttotta, s működését ép oly módon méltatta, mint egy másik monografiájában Geleji Katona Istvánét. Mert ha Beregszászy N. P. munkálkodásának egyik körét, a nyelvhasonlítást, nem is vesszük tekintetbe, a másik, melyet a nyelvtan körébe vágó egyes dolgozatai alkotnak, annál inkább megérdemli elismerésünket.

Munkálkodásának ezt a két körét különbözteti meg Imre S., miután előbb rövid életrajzát adta, s munkáit elősorolta.

Az első, a nyelvhasználat, ma már nem sokat ér, mert ő is a keleti nyelvekkel hasonlítgatta össze nyelvünket. Hogy B. ezen a téren mozgott, azt Imre S. igen helyesen, a kor szelleméből igyekszik kimagyarázni. „A 18. század — ugymond — sőt az utóbbi idők is, nehezen váltak meg attól a gondolattól, hogy a nyelvek közös kutfejét a héberben kell keresni.“ S Beregszászit is erlangeni ismerősei, tán éppen professorai ösztönözték a keleti nyelvek vitatására.

A mi magát a hasonlítást illeti, előbb a hangtannal foglalkozik. Fölhözza, hogy a magyarban, úgy mint a héberben van „nyugvó és mozgó *h*, *v*, *j*. Így nevezi t. i. azt az esetet, midőn e hangok a többlől kiesnek, mint pl. *é(h)*: *éhes*, *kő*: *köves* stb. Fölhözza továbbá, hogy sem a magyar, sem a héber nyelv nem szereti a mássalhangzó torlódást. Említi továbbá a *genus* hiját, mely a sinaiban, perzsában s a törökben sincs meg. Ezt az észrevételét Imre különösen figyelemre méltónak tartja. Aztán beszél még a névelőről s a ragokról, de különös, hogy a sémi ragok előállását s a magyar s a török ragok hátuljárását nem veszi tekintetbe. Szól még ezenkívül a névmásokról, igeragozásról s a számnévről. Véleményül Imre S. Hunfalvy mondását alkalmazza rá, hogy ő is, mint Gyarmathi „nem törte fel a nyelvek kérgét, a hasonlítás vezéreivel tiszta ismerettel nem birt. Rossz módszert sajátított el, jót csinálni nem tudott. Úgy tévedt mint mások, mint a külföld jelesei közül e korban számosak s a hazaiak közül még többen — vesztéségre a mi tudományos előhaladásunknak, tékozlásával úgysis csekély erőnknek.“

Munkássága második körét azok a dolgozatok teszik, melyekben a keleti nyelvek tanulása közben tett észrevételeket dolgozza föl, s melyek közül egynémelyik még ma is becses adatokat szolgáltat nyelvünkre nézve.

Igy irt a Tud. Gyűjt. egyik füzetében a nyugvó hangokról; ezt, mint hiszi, ő találta föl, s igen fontosnak tartja, ámbár „nem bir fontossággal a nyelvtudományra nézve.“ Mert, mondja Imre, mindegy, akár többtövu törzseknek nevezük ezeket a szókat, akár pedig hogy *v. j.* stb. „átmeneti hangul van alkalmazva.“ Imre is helyesli a többféle törzs felvételét, de azt csak külsőségnek veszi; azonban a magyarázatban téved, mert ez nem „ama magánhangzók igen egyszerű alakulása megfelelő szelletekké“, sem pedig pusztá hangkilökés.

Másik figyelemreméltó tárgya, B.-nak a kétféle hosszú *e*. Ismerte és észrevette az *é* és *ê* közti különbséget s sokat

foglalkozott vele. Imre S. itt alkalmilag összeállítja azokat, kik e tárgyal foglalkoztak.

Sikeresen és gyakran foglalkozott az igékkel is, különösen az u. n. rendhagyókkal, melyeknek magyarázatában mindig a nyugvó hangok elméletével találkozunk.

Belevegült B., mint majdnem minden kortársa, a nyelv-újítási vitába is, még pedig csaknem az egyetlen komolyan értekezős nem gúnyolódó munkával, mely a vita első idejében az orthologia érdekében megjelent. E munka, mely a szószármazással és képzéssel foglalkozik, határozottan elítéli Kazinczyt s párthiveit, s bár hiányai s némely meghaladott nézetei miatt ma már csak nagy kritikával használható, abban az időben hatalmas fegyvere volt az orthológiának.

Ezek Imre felolvasásának főbb vonásai, melyekben B munkásságát meglehetősen részletezve rajzolja. Monografiákban úgysis szegény irodalmunkban mindenesetre számot fog tenni e mű.

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Hogy szokott az ember bakot löni.

(Ajánlva az országos Középtanodai Tanáregylet Közlönyének.)

I.

Az urak egymásra néztek, de nem szóltak.
Látszott képükön, hogy zavarodva voltak,
Nem akadt közölök a ki szót emeljen,
Mindenik azt várta, hogy másik feleljen.

Végre monda egyik:

„Nem nagy régen híre futott az országban, hogy nem tudunk magyarul“

És a kétségbe ejtő panaszokra előállok hivatlanul, a kinek legyen megengedve, hogy a legeslegújabb bálványt egy kicsit megkopogtassam; azon jóakarató szándékkal, hogy ha ércből való volna, én is leboruljak előtte vagy ha gipszből való, kongó belsejű volna, egy kicsit ráijesszek . . . hátha ledől, hátha összeesik, hátha rábizonyosodik, hogy még „bévülről“ sincs se lelke se szive se hite ő neki.

Könnyebb bírálni, mint jót csinálni. Ezzel a szerény megjegyzéssel fogott hozzá Hunfalvy Pál egyszer valamikor kritikája megírásához, a mikor annak töltelékéül az Imre Sándor nyelvtanát használta fel.

Hja, egyik ember ilyen, a másik amolyan; egyik szerény tartózkodással megy neki a tudományos harcnak, míg a másik — fickándozó galimatiaszok produkálásával — azt hiszi, hogy az ő kezében még a piszkafa is elsül. Haj, el is sült, csakhogy a piszkafa fekete vége nem az erős várat, hanem a piszkafamestert keverte össze. A miről aztán nem én tehetek.

Óh türelem atyja ne hagyj el!

Az országos közélettanodai tanáregylet közlönyének mult évi 5. és 6. számában *Simonyi Zsigmond Rendszeres Magyar Nyelvtanát nyargaltja Molnár Sándor úr*. Két nagy cikket keresztül nyargaltatja tüzes paripáját, hogy Simonyi nyelvtanának beadja az utolsó kenetet. Hogy mi szándékból tette és tehette ezt M. ur, a Lombár nagy harangja beszélt valamit, de én arra nem hallgattam. Elég az hozzá, hogy M. úr szép búzavetésen nyargalt keresztül, olyan időben, a mikor a talaj sívó nedvesség; a mikor szép kelésre csak a rossz akarát tud menni. No de a búza azért búza marad, a paripa talpa ha lehorgasztá is fejét — hisz a botütés is fáj mindenkinek — újra feltartja azt. Talán aratunk is róla, ha megengedi Molnár Sándor ur.

Őszintén megvallom, hogy én, a mint M. ur két rendbeli cikkét elolvastam, abban a pillanatban visszaneztem a cikkek elsejének fejére, hogy a két cikk mottóját nem ebben a rövid, de ez alkalommal roppant elmés mondásban fedezem-e fel: *Járatlan úton ki jársz?*

És óh jaj nekem, hogy a mit láttam, nem láttam, és viszont, hogy a mit látok, látom.

Molnár ur síkra szállott Simonyi Zsigmond nyelvtana ellen. S hogy szállott síkra ellene? Majd meglássuk. És hol szállott ellene síkra? A magyar Közélettanodai Tanáregylet Közölyében. Itt verte el mondókáit a szerkesztő minden megjegyzése nélkül, a ki jónak látta, hogy — mert tacuit — a consentire videtur — hitünk jogosan megillesse.

Pedig ha csak egy rövidke pontban fejezi ki Névy ur Molnár ur cikkén való megütözését; ha tehát nem mondhattuk volna azt, hogy a mit M. ur mond, azt Névy ur is mondja. És hogy ha M. ur kritikája nem az országos tanáregylet közölyében jelenik meg: bizony, bizony elhallgattam volna felelettemmel. Hiszen arra csak nem telhetik ideje az embernek, hogy minden szent borzalommal jövő rugást visszautasítson; nem is érdemes a drága jó időt vesztegetni, hogy minden lelkiismeretlen támadásnak oda szóljon az ember.

De hát a hiba megtörtént. És ha a tisztelt szaklap éppen M. ur cikkeit gondolta annyira érdemeseknek, és nem talált —

mert hiszen kereshetett — érdemesebb és komolyabb munkát arra, hogy Simonyi nyelvtanát a középiskolai tanári karral megismertesse: nem tehetem, hogy M. ur cikkeit szó nélkül hagyjam. Jólehet vajmi keserves feladat olyas valakinek megfelelni, a ki ismeretlen utakon jár, a kinek annyi a bűvókája, csalitja, mint M. urnak; a kiről meg se tudhatjuk, hogy tulajdonképpen mi az álláspontja; a kit hiába igyekszünk kicsalni, hogy helyét megvizsgálhassuk, hogy indító okainak a forrására rájöuessünk; a hol nincs, a hol tehát hiába is keresünk akár tapintatot, akár komolyságot, akár a tudományos harcoknál megkövetelhető lelkiismeretességet.

De hát korhadt Fába is miért ne vágja bele fejszójét az ember. Hisz ha másnak nem, jó lesz tűzrevalónak.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy én Simonyi Zsigmond nyelvtanát valóban annak tartom, a minék azt Molnár ur nem tartja és a milyennek azt M. ur humora nem tartja — mondom, én a rendszeres Magyar Nyelvtant valóságos és szavahihető okokkal bebizonyítható vívmánynak tartom. Annak tartom, ha mindjárt törökül nem tudok is. Hogy miért tartom annak, utalom Molnár urat a Philologiai Közlöny múlt évi IV és V. számára. Méltassa ezeket elolvasásra. Mert én nem akarom mindazt, a mi ott egyszer már okosan el van mondva, újra elmondani.

És mert vívmány a Simonyi Zsigmond nyelvtana — a mit csak a járatlan úton járó nem tarthat annak — *megköveteli ez a munka, hogy ne gyerekeskedésekkel menjünk neki, mint Molnár ur teszi.*

Nem mondom én azt, hogy Simonyi nyelvtana nenyulj-hozzám virág. Hisz soha, míg a világ világ lesz, tökéletes s teljes nyelvtant senki irni nem fog. Mert nem is tudhat, mert nem lesz képes senki, hogy egy nyelv összes sajátosságait ellesse, feljegyezze, s azokat szigoru rendszer körébe foglalja — leg-fellebb akkor, ha az irodalmi nyelvek véglegesen meszakítják a dialektusokkal való érintkezést. De talán még akkor sem, mint a latin nyelvtanok ma is bizonyítják. De meg a példa is mutatja, hogy a Simonyi Zsigmond nyelvtana nagyon is eltűri a hozzászóllást. Csak azután *tedd le Lőrincz, ne rontsd el* ne lett volna a vége a bizgató önhittségnek.

M. ur pedig valóban ilyenénképpen járt, a minthogy az ő kritikájában a szent ígék — a melyek is a középtanodai tanár-egylet közlönyének 5 és 6. számában találtaknak, a következőképpen és ilyen formán találtaknak:

„*Nekem úgy látszik, hogy a dolgokat Riedl behatóbban vizsgálja.*“

„Ez utóbbi (t. i. a nyelvtan) a nyelv magyarázatával foglalkozik, melyet ugyan *nem lehet jól érteni, de elég tudományos.*“

„A mássalhangzók felosztásánál van egy más *furcsaság . . . különben elmés dolog.*“

„*Az észjárástól nem függ a nyelv, mert akkor a székelyeknek nagyon furfangos nyelvtanuk volna.*“

„Töméredek magánhangzó állott elő, még olyan is, *a mely nincs meg a magyar nyelvben.*“

„A mássalhangzók felosztásánál van egy más *furcsaság*, az időméretiség.“

„Hogy régen mi volt a helyesírás szabálya: nem tudjuk talán senki sem beszélt közülünk csak 200—300 éves emberrel sem, ennélfogva ezt nem is jó bolygatni.“

„Igy tehát szerző ur szerint (t. i. Simonyi ur szerint) csakugyan *kívánatosnak látszhatik*, hogy minden egyes vidék nyelvtanát írják meg. *Ez ugyan furcsa lenne*, de elvégre is *lehetséges*, mert ebben a tekintetben nincs nagy eltérés, legfeljebb, hogy *a palóc nyelvtan rövidebb időt mutatna és a tiszavidéki más hangejtést tüntetne fel*, mint a göcseji. Most már azt kérdem (t. i. Molnár ur kérdi): *ha mind ezeket tudjuk, mi hasznát vesszük? Semmit, mert ezek nagy részét ismerjük.*“ Nagy öklelő fáját hogy felhányja vala!

„Némi filozofálás után megtudjuk, hogy mi a képzet, nevezetesen: képzet az, a mit elménkben képezünk; képez=képzél.“ Lám! a humor hogy kitör az emberből.

Ime egy kis mutató az M. ur saltomortaléiból. Egy zsák ilyen állapotból van e kiszedve, de csak egy kis marokkal. És azt hiszem, hogy a M. ur kritikájának faldöngető, emberijesztő schlagwortjaiból ennyi is elég, hogy megilletődjünk

„Ujítási viszketegnek tartom, ha valaki más kifejezéseket használ és nem jobbakat mint a régiek, a dolgok pedig csak maradnak; így vagyok a folyó, befejezett és beállott cselekvéssel is; a régi elnevezések magyarabbak és jellemzőbbek, de még más oka is van, a miért jó megtartanunk, a mit már említettem is; azt sem szeretem ha valaki az igaz elv alá hamis példát csúsztat be; az idegen elhiheti, hogy egymást ütik = magukat ütik, de én nem hiszem, hogy midőn a farizeusok a templomban magukat ütik, mindegy volna azzal, hogy egymást ütik; még „tulajdonképpen“ sem mindegy.“

Ime a M. ur logikája, ime nyelvtandöngető fogalmazványa. Szegény jó Berzsenyit kell háborgatnom, mert belőle kell idéznem, hogy az ilyen fogalmazvány „nem trombitába szorított

hang, hanem *likas duda oldalán* — ott is, hol nem kell — *szétillanó szusz.*

És kérdem — mert M. ur álláspontját, ha nagyjában is, igyekszem mindjárt eleinte feltüntetni — kérdem, mondta-e azt Simonyi valahol és valamikor, hogy

1. *azért* nincsenek ikes ígék, mert némely vidéken nagyon használják, . . . másutt pedig nem?

2. némely hangok felvételét *azért* kívánja felvenni az irodalom nyelvébe, *mert most nincsenek meg.*

3. állítja-e azt Simonyi, hogy a küld valóban műveltetője a meg ígének, a vet meg az esiknek.

4. benne van-e az a Simonyi nyelvtanában, hogy ha az ember egymást üti, akkor mindegyik magát üti?

5. Simonyi kinek mondta azt, hogy 24-féle tulajdonnév van?

6. honnan olvasta ki azt M. ur, hogy Simonyi szerint némely mutató névmás nem magánhangzón végződik. stb. stb.

Mindebből Simonyi soha és sehol semmit nem mondott, s mindezekről csak akkor hallott legeslegelőször, a mikor M. ur félreverte a nagyharangot.

És a szerény harangozó pénzért csakugyan kár volt csendíteni is Simonyi nyelvtana felett. Mert biz a temetés elmaradt. A verembe a sírásó esett bele. A ki ha már beleesett, benne van és a ki ha már eljátszotta gyermekjátékait — s mi furcsa, hogy oly későn és mégis oly rosszul játszotta el — nézzünk le a verem fenekére, a dolgok velejére, ha megszegik is benne a bicskánk.

Molnár ur azt mondja ki egy helyt, hogy ő conservatív, de ő azért nem húny szemet a haladás előtt. Hiszen igaz, kritikája is ezt erősíti.

Pedig dehogy nem, dehogy nem húny. M. ur bizony ott jár, a század elején, nyelvtudományi problémáival.

M. ur szerint — a többek között — *a nyelv nem függ az észjárástól*, mert bizony ebben az esetben a székelyeknek furfangos nyelvtanuk volna.

Ime, ez is az M. ur conservatív álláspontja. Éltesse az isten, a ki a pártján van. De én csak nem csapok fel.

A nyelv nem függ az észjárástól!

De hát miért nem függ attól? miért nem mondta meg ezt M. ur? Hisz a ki tagad, annak a „csak“-jával csak nem érheti be ma már a tévelygő halandó, mikor manapság még a javas asszonyokra se jár már jó idő.

S miért lenne a székelyek nyelve olyan nagyon furfangos?

Mitől függ hát a nyelv? Abbiz az észjárástól. Arany Jánosnak miért oly igazán magyaros a nyelve? Mert Arany Jánosnak

igazánda magyar a lelke is. A német miért azt mondja, ha híjja az ember, hogy „mindjárt jövök?” S miért nem ezt mondja a magyar paraszt? A magyar paraszt miért nem azt mondja, hogy: „a szükség vasat tör”, megint a német azt, hogy „szükség törvényt ront?” A római miért nevezte el a holdat *luná*-nak, a görög meg *hekaté*-nak? Vagy miért nevezte el az angol *mérő*-nek? Mi az oka annak, hogy egyik nép himneműnek, a másik meg nőneműnek hitte a holdat? Miért nevezi el az egyes csillagokat egészen más értelemben a norvég hajós, mint a magyar pásztor ember? Miért nevezte el a görög hajós az ő csillagait Pleiádoknak, az itáliai gazda pedig Vergíliáknak? Miért más a pásztor nyelve, mint az ácsé, ezé meg, mint a halászé? stb. stb. Azért, mert *minden egyes nyelv minden vele születő nép szellemének és érzelmének kinyomata, megtestesülése*. Minden népnek olyan a nyelve, a milyen az eszejárása. És ha a székely eszejárása furfangos, biztosra vehetjük, hogy szótárában a furfangnak sokkal több synonymája van, mint a Melinda nyelvének szótárában. A magyar eleitől fogva harcziás volt, van is a magyarban a verekedésnek özön synonymája.

És én nagyon csudálom, hogy Molnár ur a Simonyi nyelvtanában éppen a határozóknak annyira nagy ellensége; hogy éppen azért rugaszkodik úgy neki Simonyi nyelvtanainak, mert ebben Simonyi olyan összevissza való állapotokat teremt meg, a melyeken nem igazodhatik el az ember. Mikor Simonyinak a nyelvtanában éppen a határozók fejtegetése, azok osztályozása a legszebb, a legérdemesebb fejezet; mikor éppen a Simonyi nyelvtana az első munka, a melyben a magyar határozók felett világosság dereng az előidők vastag sötétsége felett; mikor éppen itt kell elismernünk Simonyiban a nem mindennapi tehetséget, hogy ő oly átlátó és éles szemmel tudta ellesni a magyar határozók özönében azok természetét, annyi sok sajátságát. Mert bizony a magyar nyelvnek éppen a határozók adják meg a legnagyobb szépséget s a legfőbb gondosságot. Mert a magyar nép szelleme élénkségének, finom logikájának a határozók a legfőbb bizonyítékai.

A nyelvnek, mint a gondolat kifejezőjének szórul szóra kell követni az ember eszejárását, viszont a gondolat sem mehet tovább, ha kifejezése logikus akar lenni, csak addig, a meddig és a hogy neki a nyelv határt szab, módot mutat.

M. ur azt mondja, hogy „a nevek megállapítása népfaji sajátság ugyan a szemlélet alapján, de *a consequentia mindenütt egyforma, habár a tárgyakról való felfogás nem egyforma is.*” Sötét van, nem látok.

Hiszen hogy lehet egyforma a consequentia, mikor a fel-fogás nem lett egyforma? Ez az, ez az én szerelmes fiam, a kiből nekem gyönyörűségem telik.

A magyar paraszt kurta kocsmába jár, a mely a Szamosra rug ki. És az egyszeri német paraszt, a ki ugyanide akart elmenni egy kis sör innya azt dalolta, hogy:

*Am ende des dorfes
Ist ein kurzes wirtshaus.*

És az istenadta németje azt gondolja, hogy ő a magyar kurtájából, a magyar kocsmá kirugásából híven húzta ki azt a consequentiát. A mi, az igaz, hogy annyiban egyforma lett, hogy *mindaketten* leitták magukat. Lám, a német azt sem értette meg, hogy Kerekes Andrásnak még nincsen párja, mert azt daloltatja vele még Bodenstedt is, hogy:

Andreas von Kerekes hat noch nicht geheiratet.

Az igaz, hogy a consequentia itt is bekövetkezett, mert Kerekes András csakugyan megházasodott.

Kérdem, hogy a *Falu végén kurta kocsmá* német fordításából hova maradt az a plasticitás, a mi kiválókép jellemzi a magyar minden népdalát? S miért nem tudta ezt a német híven kifejezni? És ki nem hiszi azt, hogy magukból a magyar népdalokból jellemezni ne lehetne a magyar népnek akár lelkét, akár szívét, erkölcsét, szerelmét, hazaszeretetét.

Ugy van biz a, hogy minden egyes nyelv népfaji sajátosság. Másként gondolkozik, másként érez a német, mint a magyar; más a magyar paraszt eszejárása, más a gondolkozása módja, erkölcse, érzelme, mint pl. az angol paraszté. Megjegyzem, hogy ne szószerint értsük ebbeli állításomat. Az agyvelő azért agyvelő marad mindig, mint a gondolat szülőanyja, a szívben is egy helyen jár mindenkiben a fel- vagy lefutó ér. Hanem azért az az agy, az a szív mégis vagy német vagy magyar, a mint ezt a német és a magyar nyelv bizonyítják. Mert a magyar agyvelő, a magyar szív a magyar géniusz, a német pedig a német géniuszt uralják. És innen ered a nagy különbözőség a különböző népek szellemi élete és szíve érzelmei közt. *Az a géniusz pedig a nyelvhez sem marad hűtlen egy percig sem.* Innen van az, a mit Müller Miksa mond felolvasásaiban, hogy „a nyelvészet bűvára fődözhet föl az angol szótárban [vegyelemzés által kelta, norman, görög és latin járulékokat, de egyetlen egy csepp vér sem hatott be az angol nyelvnek szerves rendszerébe. A nyelvtan, a nyelvnek vére és lelke tiszta és vegyületlen az angolban.” Mert bizony a mint az embernek a hogy lelke van, úgy a nyelvnek is van lelke. És a magyar lélekre

sehol sem ismerhetünk rá jobban, mint a magyar nyelvtanban, vagy ha úgy tetszik: gondolataink kifejező eszközében, a magyar nyelvben.

Az angol humbugját vagy a német gemütlichkeitjét hiába fordítja le a magyar, sohse fogja jól lefordítani. A franczia gloriét csak a franczia érti és érzi, a magyar dicsőséget hiába erőszakolnám rá.

Még csak azt kérdem Molnár úrtól, hogy mi annak az oka, hogy a magyar népdal nyelvezete egészen más, mint a Toldié, ezé meg megint miért egészen más, mint a Bánkbáné. Vagy a magyar népdal nyelvezete miért teljesen tiszta az idegenszerűségektől és viszont a magyar tudományos nyelv miért tűri meg ezeket?

De hát elég ebből is. Menjünk tovább.

Mielőtt pedig Molnár urnak a nyelvjárásokkal szemben elfoglalt és kimondott conservatív álláspontját feszegetném, tisztelettel kérdem M. urat, hogy a magyar határozókat hogy kellene helyesebben rendbe szedni, mint a hogy azok a Simonyi nyelvtanában rendbe vannak szedve? És miért nem helyes, miért képtelenség az „*bár ötletnek jó és meglehetősen tetszetős*“ — hogy Simonyi minden határozót a helykérdő hol, hova és honnan alatt csoportosít. Elvet elitelni csak azért, mert valaki conservatív, nem lehet. Különösen komoly kérdésben.

Hja persze, az igaz, hogy Nagy László grammatikájából egészen más elnevezéseket tanul a gyerek, sőt én még azt is hozzá teszem, hogy a hány magyar grammatika csak van az ország népiskoláiban valamennyiben más-más a rendszer, valamennyiben más meg más a határozók felosztása. A miről aztán azt hiszem, hogy Simonyi ép úgy nem tehet, mint én arról, hogy egy hónapra kiszorultam a Nyelvörből. Mert lesz még számkra hely!

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Székelységiek.

S z ó l á s m ó d o k.

H á r o m s z é k i e k.

Addig viszkolódott, míg éppen a battyához jutott (Addig fészkelődött, furakodott.)

A ját elárúlta a kalapját (elvesztette).

Tóárusom volt eddig (kereskedési, üzleti társam volt).

Nem igen dimes a márfája (nem igen kitűnő a kereskedelmi czikke).

Díszke juhait még megvannak (nevendék juhait még kezén tartja).

A mi kicsídje van, az is kihúll a kezéből (abból is kipusztúl).
Kikórult a keze s kimarjúlt a lába (kiment a helyéből a keze és lába).

Meg se lábbalom e bajt (nem bírom elhordozni követke-
zéseit).

Egy szeketlő szem buzám sincs.

Szináltig: színjártig: csordultig.

Nagy parézsia (nagyon bőbeszédű).

Csak hádázkodik egyebet se tud (csak áldásokat mond).

Teli a zsebe sovállott magyaróval: Teli van a zsebe tok-
jából kifejtett magyaróval (sováll: csavaról).

Ródd vagy ird fel az orrodra (ne feledd el).

Ajangottam tovább is ott áncsorogni (ovakodtam tovább is
ott lézengeni).

Azt se tudja mitől fázik (nem tudja, hogy merről csapkodja
a nyomoruság.)'

Tél túl eléggé szemügyre vettem.

A surdelyt üríti s a zsákot tölti, pedig teli már a zsákja
(a szalma-zsákot tölti s fajtalanodik, pedig már is terhes).

Világúl ment (elkoválygott).

Silákol már a tűz (világol már, felgult).

Hosszú lére főzte a levest (gyenge levest főzött, sok vízzel
főzte a húst).

Ne szirkotáld a tüzet (ne bolygasd).

Feltette a moslékos csepszet (megrészegedett a pálinka
italtól).

Csak rejtezkedett s egyebet se csinált (csak rettegett).

A kárnak nincs ura (senki se ismeri el).

Rémülködött a dolgon.

Könyvezett a hugom, megkönyvezte az öcsémasszonyt (sírt
a nőtestvérem, megsiratta a nőtestvérét; a hűg szót nőre alkal-
mazva férjfi, az öcsémasszony szót nő használja).

Meg hívadt az orczája (a betegség vagy esztendőnek nyomai
látszanak orczáján).

Jaj hogy oda lett (jaj mennyire látszik betegsége).

Elment Erdélybe (elment Erdély megyei részeibe. A szé-
kely saját lakó földjét Erdélyen kívülnek tekinti).

Nagyon megvan ütődve (nagyon is kezdett rajta látszani az
eltöltött idő).

Nem mai mákos (nem gyermek már).

Adj egy kis avast neki, s avattasd bé a posztót (adj egy kevés régi disznóhúst, s mártasd vízbe a posztót).

Együtt van a násznépe, csak a nyoszolyó leányok hibáznak.

INCZE GYÖRGY.

Népmesék.

Hol vót, hol nem vót, hetedhét országon s még azon es túl vót, — hát vót ecczer egy gazdag, országot világot esszebojongó b ó t o s, s ennek a botosnak vót egy felesége, s egy szép állat szép kűsdeg leánkája, ojan esztendős forma; s az leánkát dajka nevete, methogy az anyja kényes fehérnép vala.

Ecczer écczakának űdejin rívást hall a dajka, ki es mene ahajon, mivel hogy nem állá ki aszt a nagy keservet; s jelenté az botosnak: E kűs rívó békát künn kapám az utcán! s azt mondá jaz botos: Nevêdd az leánkává, valameddé; kilétjit tudakójuk; — s nem találának szűlőre.

Fénevêgették a gyermeket, valameddég 15. eves leve, s megkezdé űsmerni jaz házi leánt annyiba, hogy mint szeretőképben. Mivel hogy a botos űtöt nem iskoláztatta, aval vót, hogy elcsapja útra; de jaz fiu semmi letteképben el nem távozek onnat.

Azt mongya jaz botos a feleséginek: Mikor kereskedni menyek űt es elviszem. És annyéra — el es menének űk kereskedni. Menének, s érének egy hajós embert; s mondá jaz botos az hajósnak: Ingem ezen a vízen keresztű kék vinni; s mikor pejitt a fíjat vinné, vesse bé a vízbe. Elvűvén a bótost keresztűl a vizen, azután vissza mene a fuétt, s mikor a víz közepibe viszi vala, bétaszittá az hajós a vízbe, s oda ragada két ö r d ö g, s aszt mondá: Ne féjj fíjam! s akkor kivűvé jaz viz martjára. S mondáj a botos nagy álnokul: Tám belé estél vót fíju? — Belé pottyantam vala bijén, de kivövének, mondáj a fiu. A két ördög es mondá: Talám azt gondolád, a fiu a vízbe halna belé, de nem lehet. No ennyibe marada, s a fiat továbbat es vűvé. A szállásra érkezének, s onnat vissza irá a feleséginek; hogy mihent a fiu haza érkezik, akasztófát érdemel ecczerre; aval a levelet a fiunak nyomá, s haza igazittá. S a mikor menyen vala a fiu, estére jut vala jaz űdö, s béér egy erdőbe, s megszenté a tűz piláncsolását nagy távóra, s odaj érkezék a tűzhöz, s ott hever vala egy kámzsás barát. — Köszöne a fiú: Jó estét, tisztelendö páter! Elfogadá a barát a köszönetit s diskuráni kezde vélle. A fiu nem arról beszélt, hogy ű honnat jött vóna, hanem csak a kérdésre, — és a barát vacsorát ada jaz fiunak és lefekűvének. És regvelre jutva felkelének mosdani és imátkozni,

s valahogy kiejtő a fiu a levelet, s meglátá aszt a barát. És hogy meglátá a levelbe a barát, hogy a fiunak nem jól szóllana, neki üle és mást ira neki egy jó feltétellel: Tiszteli a bótos a feleségit az ura szova után, és izeni, hogy mihentségesen a fiu haza érkezik, a menyére a mód ér, neki köházat építeni kell, és a lakadalmat meg kell tenni rendszerént. A fiu el es vevéj a levelet és haza vövé. Oda jadá jaz bótosnének, a bótosné belé neze s megörvende, hogy az ura átoladja a leánt férhez neki; s ecczeriből az asszon kezde köcsönözni az építésre, és minekutánna ennek es vége vót, jött a lakadalom. — S érkezik vala jaz lakadalom elfojtára jaz bótos; s kétségeskedik vala, miféle uj kastéj s lakadalom ez az ő jószágán. S bémene ja feleségihez, kérdi, még nem es köszönt jó formálag: Ki jaz völegén nálam? Mondá jaz asszon: Kjed irá, jaz kapott fiú! S modá jaz bótos: Hal' lám aszt az irást! — Huncfutsággal bír ő, mondá jaz bótos, mert én nem eszt írtam; ná most felbontom a lakadalmat. Bé es mene jaz bótos a lakadalmas házhoz, s annak rendi szerént jó estét köszöne, mint illik a lakadalmas házhoz, s azt mondá a fiunak: Mi bajod vót neked lakadalmazni? Ha egyet kérdek tölled s megmondod, szerencsés lészel! — Felel a fiu: Mi léssen a kérdés, kedves tátim? Mommeg nekem ezerezstendöbe mejik a legszerencsésebb óra? Mondá a fiu: Nem mondhatom meg kedves táti asztot. — Ha meg nem mondhatod, itt van egy vaspáca, addig menj míg elvásik, még es meg kell tudni. S nem hagyá jaz bótos a lakadalmat végre — Éküdé mindnyájan a násznépit. S a fiunak adá kezibe jaz vaspácát. Elbócsuzék a fiu a kedves feleségitől s elindúla országóni. Ment ő sokat-keveset, s igazították egy mondóemberhez. Aszt nem találá; s addég ment, míg elére a Zöld császárt.

S bémene minden bátorsággal az császárhoz, térgyet hajtott és kezét csókolt néki. Kérdi jaz császár: Mi bajod fiú, met nekem es bajom, mongyad hamar! És aszt monya a fiú: Csak egy szóm vóna kegyemes császárom, hogy ezeregy esztendöbe mijik lenne a legszerencsésebb óra? Aszongya jaz császár: Annak se vót esze, ki téged arra tanyított; én is hadozok három hónapja, mongya jaz császár, hát honnat tuggyam én a szerencsés órát kitanáni? Ugyan szükséges vona nékem az a szerencsés óra! S hát ezeregy esztendöbe hogy mersz felhozni egy órát? — Node mégés, ha eppég esenkezel, utasitlak az verescsászár-hoz. És nékem is vagyon egy almafám, ha valamit tudhatnál róla, hogy alma teremne rétta, hát akkor nagy ajándékot kapnál. El es mene ja legén onnat, és addég utazék — elére jaz verescsászárt, és oda jes bémene jaz országba, s mikor elére jaz császári kastéjt oda jes bémene. — Ül vala jaz császár egy

divánba, és köszöne jónapot néki. S mondá jaz császár: Hová való vagy fiatal? — Igen messzünnet való vagyok kegyemes Uram! Még es legyen szüves ingem kihâgatni, egy szóm vagyon, és a kegyemes császár megmondaná, Méjen lészen a szó, mommeg hamar, mondá jaz császár. Aszt akarnám tudni, ezeregy esztendöbe mijik a szerencsés óra? Mondá jaz császár: Igen nagy fát vágsz le. — Honnat keresed te aszt az egy órát? — Nékem es vagyon egy kú t a m, s eleget ásatom, három esztendéje viz nem jö belé; ha valamerre mész, tanojj segíteni rétta; nagy ajándékját kapod. — Én sem mondom meg aszt mijik a legszerencsésebb óra. Én bár olvasok ennihány rend írást, soha se láttam kijegyezni, magam pejitt aszt nem tudhatom. — Menj el má most innet, érd el magad az f e t e k e c s á s z á r t, közülünk nagyobb kilencven esztendövel (jéh teremtette!) s különben es nagy okos ember, ha ő meg nem mongya, nem tom hová lész? El is indúla onnat a fiú. Mene esmég sokat-keveset, mindannyéra, mig eléré az fekete császárt es. És bémene hejza. Ül vala hejt az öreg császár. Jó napot köszöne a fiadal és kezet csókola. Kérdi, honnat való vagy kicsi fiu? Ugyan messzünnet való vagyok kegyelmes uram! S mi járatba való vagy? mongyad hamar. — Szeretném megtudni kegyelmes császárom, ezer egyesztendöbe mijik vót a legszerencsésebb óra? Oh fiam, bizontalan a dolog, met több es lehetett egynél, s még sem érthessük aszt. Hát te mejét keresed aszt az egy órát? Eszt, menj tovább és megtudod; itt az én erdömön küjjel vagyon egy b a r á t, hordoz egy keresztet a hátán, és a ha megmongya néked. És aszt es tudd meg tôle, nekem vagyon egy l e á n y o m, hét esztendeje, hogy ágyban fekszik; eleget jönnek doktorok, s mégsem tudják kikúrálni; ha te annak egy uruságát kapnád, tôle es egy jó ajándékot kapnál. Elmene esment a fiú onnat es; kimene jaz erdő mellé, látá a barátot. Jónapot köszöne a barátnak. Mondá a barát: Isten hozott fiú! mi járatban vagy? De ja barát nem tuda megállani neki, késéré jaz fiú. Mejétt jöttél hajzám? kérdé a barát. Aszongya jaz fiú, hogy akarnám megtudni, hogy ezeregy esztendöben mijik a legszerencsésebb óra? Aszongya jaz barát, én sem monhatom meg, met még annyi üdös nem vagyok, pejitt én es régi ember vagyok; kilencven-kilenc esztendeje annak, hogy a keresztet itten hordozom, s akkor vóna egy szerencsés órám nékem, hogyha letehetném. Menj el azétt bé ebbe jaz városba, ahol nevesztetik e l k á r h o z o t t v á r o s n a k, met egyik a mást ölésképpen megölték mind a népek, és ott van a g o n o s z o k k i r á j a. Menj a város kapujára, és megnyilik a kapu, menj el bé; meg ne irtozjál, mé világosság nincs. És keresd addég barra, mig egy ajtón hét lakatot találsz, és oda menj el bé, s a gonoszak kirájnéja az

urától megtuggya néked. El es mene a fiú a városhoz, s megtanálá a hét lakatot egy ajtón; csak megnyomittá jaz lakatot és mínd le pengének, s megnyílék az ajtó, s bémene jaz fiú! Aggyon isten jó estét, édes anyám! Felelé az asszon: Köszönd, hogy édes anyádnak szólittál, mert az én uram a gonoszok kirája, s ha haza jő, elveszitt téged, vigyájj! Mi járásba vagy, mom meg nekem hamar; de a mihóta jöttél, a mit tudnod kell, mindent mongy meg! s bújj bé azután a tűzhej alá, s én bétakallak téged, hogy ne lásson meg az uram. — Elkezdé a fió elsőbben, hogy ezeregy esztendőben mijik a legszerencsésebb óra? és onnat mondani kezdé a zödcaszárt, hogy neki az almafája nem terem almát, s elbeszélé aszt es hogy a veres császárnak a kutjába viz nem jő, s megazután fogá a feteke császárt, az egy leánya nem gyógyúl fel; s esmég a barátot, hogy a mejétt hordozja jaz keresztet? Ekkor elbúvék a fiú! Egy keves üdöre nagy görgeteg kerekedék, jő a gonoszok kirája nagy tűzzel. Bélépik a házba nagy haragosan, s kérdi, ki van itt, met gonoszsággal állok rá. S a felesége kérni kezdé ötöt, met itt nincsen senki. No, mondá ja feleséginek: Adj hát jó vacsorát, azután lefekszem. A felesége pejitt örvend vala azon, hogy az ura lefekszik, s ő es álom hejett a legént felépitti, met tudta, hogy a gonoszok kirája mindent meg mond néki. Le es fekvének, s a felesége nagyon kezde álmodni, de nem hogy aludt vóna, hanem csak úgy ímette. És első álmába mondá: Édes Uram, ojan ámot láttam, hogyha kifejtené, aszt szeretném. Mérgecs löve a gonoszok kirája, — ám téged valakinek tanyítani kell arra amit ámodsz. Nem tanyitt ingem édes uram senki, csak jó ámot láttam, de igen szép. S mit láttál ámodba? megmondom én. Láttam a zöd császárt ámottam, s annak vóna egy áma fája, hogy a kijen három esztendeje áma nincsen, és szeretné almát rea termesztetni. És aszt mondá a gonoszok kirája: Én megmondom aszt, miből lehet termesztetni. Mikor a császár háborudzott, és ki vót kelve a honjából, több kirájságok a pénzt oda hordották ásatni; a pénznek a rozsdája elvette jaz almának a termésit, — s evel megszűnék az álma. S az asszon gondolá magába, hogy a mikor ideje lenne, hogy még ámodhatna, — s ránkodva mondá jaz urának: Kérem édes uram, meg ne haraguggyék, met esmég ámodtam. Aszongya jaz gonoszok kirája: má most nem haragszom, mom-meg mit ámodtál? Mondá a gonoszok kirájnéja: igen szépet ámodtam; minthogy ámomba mentem sokat-keveset és lettem a veres császárnál és nékie vagyon egy kútja, három esztendeje, hogy viz nem terem belé, s abba kereskednék, hogy miképpen lehetne abba vizet árasztani? S azután, hogy jöttem tovább sok utat, értem a feteke császárt, s mikor az ő országába lettem vóna, aszt kérdi töllem,

miképpen lehetne egy ojan orvost kapni, hogy nekem egy leányom hét esztendeje ágyba fekszik hogy aszt fellehetne gyógyittatni? S akkor mondá a gonoszok kirája? Aszt én mondom meg miképpen lehet, met a veres császárnak két leánya fertelmes életűek, s minekutánna hogy az alábbvalók tőlük kéne tanójanak, hát a fertelmes élet miatt az isten a vizet elzárta tőle; mihent a császár az ő leányát adná poklokra mind a kettőt, néki es talám jobb dóga lenne, s a kútjába es víz áradna. A feteke császár leánya pejitt megcsemellett, s akkor aszt gondóta, hogy gyónjék meg. — s a gyónás után es beteg vala, s kívánta a doktort; s a doktor adott néki hántatót; kihánta ő ja szentséget, s ragadott az ágy fenekére; valaki aszt onnat felvonné, s beadná ujból néki. akkor firisebb lenne, mint egy hét esztendős leánka.

S ezeket mind hajja vala ja legén a tűzhej likába.

S gíngint a kirájné továbbá álmodni kezd.

Kérdé jaz ura: Mit ránkódozol, s ojan jajgatás hangot mondasz? Mondá: Édes uram! egy szép ámot ujbo ámottam. Mom meg csak mi lész a? De jazt csak úgy mondom meg, ha valaki jót huzna egyet reám! Kiszökik a legén a tűzhej likából, s bátorságot véssen magának, elékap egy korbácsot es rea üt egyet a kirájra. Aszongya: Üss egyet a feleségemre es; s mihent a feleségire ütött, az elkarhozott város megvilágodott s a gonoszok kirája minyárt szépen beszélgetni kezdé jaz legénnyel. Mondá: Köszönd azt, hogy megvilágosadék a város, met most kapsz egy jó ajándékot, egy szekér pénz es mellé egy koronát a fejedre. S mondá a felesége esment: De mongya meg nekem az én ámot es! Aszongya, mejék vala az ámod? Mondá jaz asszon: A barát . . .

Mondá az ember: Mínyá megfejtem én asztot néked.

A mikor Jezus Krisztus a földön járt, akkor történt a barátnak a dóga. Misézett a barát egy káponába, s nem állott ő igaz lélekkel a mise mellé. Mondá Jézus: Barát! nem úgy mongyák a misét! S azt veté jaz barát Jézusnak: De honnét tudná jobban, mind én? de nem üsmerte, hogy Jézus lenne, a barát. Aszongya Jézus neki: Ha nem hiszel nekem, meszeg ez a kereszt a hátadra, vigyed csak addig, míg ennek a hegynek teteje, es béérsz az ajjáig, — aszt es addig, valameddég valaki berdót kéájt. S nagy üdejig élt a barát, met imá kilencven kilenc esztendeje, hogy viszi a keresztet. — Ekkor esmég mondá a kirájné az urának: Férjem! mejék lehet ezer esztendöben a legszerencsésebb óra? Mondá ja kiráj: Mikor lehet annál találni szerencsésebb órát, mind a mikor Jézus született, s annak éppen most ezeregy esztendeje! No ekkor mondá a legénnek esmég a

kiráj: Mikor innét kimensz, köszönj a barátoknak, de csak távóra, met ha közerre mensz, a keresztet a tejéd lesz

Nos megadák a jándékot, s katonát melleje, s evvel elmene jaz barát mellett és nem szólla semmit néki. — Béére a feteke császárhoz s bémene ja kuriába; jó napot köszöne ja császárnak ujból, — mondá: Kegyelmes császár! leszek én doktor, hogyha fel nem gyógyult a császárnak a leánya. Ugyan jó ajándékját kapnád, met még most es fekszik. Kegyelmes császár! hívasson egy papot. És ekkor a császár el es küde a pap után, s felvevék a leánzót az ágyból, és megtalálá a pap a szentséget az ágyfenekinn. Ujból meggyóntatá és beadá neki, és megfirressedék a császár leánya. Ott es kapa ő egy terü pénzt, s egy koronát melleje. — Esmég elmene a veres császárhoz, és ott es béköszöne a császárhoz, és mondá: Kegyelmes császár! megtudtam a kútnak a mesterségit. Ha megtudtad — segéjj rétta! De kegyelmes császár, nacscsága! életem-halálom kezibe, a két leányát bocsássa pokôra, s minek utánna pokôra bocsássa, minnyá vizet mútatok én a kútba; met a két leánya fertelmes életü, azétt az isten magátó a vizet éltette. De a császár nem gondót ebből valót, csak poróbára szólitsa jaz két leányát; eredjetek pokôba! minnyát tizenkét ördög a kettőt éragadá. Ahajt a legén minnyát papot hívattata otton es, s megkerülék a kútat, a gárgyájával színt üte a víz. A császár megjándékozá őt egy szeker pénzzel és egy koronával, s még katonát melleje, kik haza kísérik őtet. S elindula onnat es a fiyu, s elmene jaz zöd császárhoz. Jelenté ja zöd császárnak, hogy tudott a dologról, a mit elindított; s a zöd császárnak felfügge a fejibe az es, hogy előbb mom meg, hogy megtudtad-é: Ezer egyesztendőben mejik a szerencsés óra? Megtudtam, felséges császár! az a szerencsés óra a mehékben Karácson éfélin Jézus született.

Mondá a császár: Nagyon igazad van benne fiú! Ekkor az alma fámról es tudsz segéjteni.

Mondá a legén a császárnak: Kegyelmes császár! az almafát ki kéne ásatni, met a sok kirájság pénzt oda rakta, s annak a rozsdájától nem tud természeteni. S minnyát a császár parancsola jobbágyokat, kiásatá a fát onnat, és annyi pénzt kapának, hogy a császárnak a nagyobb föld pincéje pénzzel megtelék; s abból adok én néked egy szekerverel, mondá jaz császár, s egy koronát melleje, És ekkor a legén vissza ütetteté az almát, s mintha megüsmeré a császár, hogy akkor jobban zödüt, mind annakelőtte vót. Aval a legén elindula hazájába, s elérkezik egy üdöre megéntelen a botoshoz; s mikor az úton meglátá őt a haruc, elméne bé gyorsan a házba, s mondá a feleséginek: Valamikor üsmerem forma valamiről a ki egy szép ötözetbe egy koronás

kiráj jö ide; s örömiibe elmene az uj házba, s megmondá a leányának es; s ekkor, a mikor a leányának megmonta, megérkezék a fiu a kapura, s kimene a bótos. Jó estét köszöne a nevét fiu, s szállást kér tőlle. Aszongya a haruc: Jó szüvel adok szállást,-csak a szekerek nem tom hova férnek? Eligazitsuk asztot, met katonák vadnak, aszongya ja legén. Ecczeribe béménének a szekerekkel az udvarba, s a fiadal pejitt bémene az uj házba, legelőbbre es mondá a menyecske: Jójestét, jó menyecske! Aszongya jaz menyecske: Nem vagyok, met csak vótam! Aszongya ja fiu: Ha vót, még immán es lehet, meg ne szégyeje magát, s kére ekkor a pipájára tüzet az uj kiráj . . .

Ada es a menyecske tüzet neki, s megüsmeri a fiu, hogy az ő felesége. A leánzó es üsmerte vóna, csakhogy båtortalan vót hojza szólani; s méges ezután kére tőlle egy findsa kávé, s meg es készitté az uj menyecske; elétevé az asztára.

Mondá az uj kiráj: Egy párt parancsótam! — Aszt es megtevé a kirájné. Jól van! essze üsmerkednek ők ezalatt. S mondá: Híjja bé az attyát, legyen az a jó. El es hívá be az attyát a leán.

Jóestét adjon isten nevelő táti, mondá az uj ember, s megáll a bótos, hogy ki, mit szól hojza. S maga lenne a, mondá a haruc, kit én fénévetem?

ÉN vagyok kedves táti! megtuttam mán asztot, a mejétt elküdütt, hogy mejik ezeregy esztendőbe a szerencsés óra? No de én nem azért küttem vót el magát innét, met aszt nem lehet ember kitalája, csak amit írást küdüttém vót a feleségemnek, hogy megmásótta vót, hát azért kérdeztem, hogy tám többet es tudna. Egy barát vót, kedves tátim, akki éltemnek kedvezett, met maga jaszt irattatta vót, hogy ingem felakajszanak, és a barát erről téritett más írást nékem. Aszongya ja haruc: Erről gondòkoztam én pejitt, hogy maga több tudós lesz, mind én ebbe. Mondá az uj kiráj: Megmondom, kedves táti, röviden a dógot, hogy ezeregy esztendőbe mejik a szerencsés óra? A vót, a mejik karácsonba Jézus született. Aszongya ja bótos: Az es megérdemlette vóna egy útát tenni.

Hát ezeket a sok pénzeket honnat szerzette?

Eszt én igen messzünnet, kedves táti! De a pénz megvan jelen, de a vaspáca é nem vásott. Mám most nekem aggya-é a leányát férhez jobban, mind akkor, amikor éküdütt vót? Én akkor se montam, hogy én nem adom, csak a feleségem ellenem tett aval, hogy meétt csinált lakadalmat, amig én haza nem jöttem a vásárból. — No kedves táti! ezekre hagyunk el egyebet, én magát kérem szépen arra, hogy a bótosságnak vége szakaggyon, met itt ezeken a szekereken mind jelen arany, ezüst s még réz

es talál lenni; ha kalánnyal aranyat tud enni, kedves táti, akkor es szüvesen vagyok hozza. Aszt megköszöné az öreg, s elmene a feleségihez. Aszongya a feleséginek: Mind a vejemé a pénz. amit ide hajtott, s kénál ingem es, hogy gazdákoggyam belölle De méges csudákozom, hogy ő hogy szerzett annyi pénzt, hogy tudománya nem vót hozza . . .

S annakutánna esmég lakadâmat hirdetének.

Lakadalom után valami harmadnapra a haruc bémene a vejihez, s beszédközbe elérőzâ neki, hogy: Vejem uram! hogy képes vót magának ennyi pénzt meggyűtteni; ha tunnám a móggyát, nem restelleném annyiég elmenni, ahol eszt maga fétalátta. Aszongya a veje: Ne busújjon azétt táti, met itt böven vagyon miből éjjünk, nem muszáj többég kereskenni, semmi úton-módon. — Elmene esmég a haruc a feleségihez, s mondá a feleséginek: Nem mondá meg a vejem, honnat kapta a szeker pénzeket. Aszondá a felesége: Haggyon békit annak, met elég van mos már. Aszongya a haruc: Még es jobb a kit maga szerez az ember. Esmég másnap visszamene a vejihez: Ujból kérdeni kezdé, hogy hol kapta a sok pénzt. Mondá a veje: Haggyon békit kedves táti, hogy én aszt hol kaptam, — akkor messze kell menni. Aszongya a bótos: Nem bánám én az útat, de ha ennyi pénzt megkapnék mind maga, akkor lehetne egyet gazdákodni! — Jól van mondva táti, de hát akinek enyi sincs, s még es lesz jó gazda?

Ha csakugyan maga es meg akarná kapni, vegye ja vaspácát a kezibe, s indújjon é vele; tudakójjâ meg legessöbben a zöd császárt; itt mennyen keresztű; onnat esmég tovább a veres császárt, — ott se szójon senkinek, csak tudakójjâ meg még a feteke császárt; a feteke császár erdeje mellett vagyon egy barát, s ha asztot elérí, kiájtson neki egy berdót met neki készen vadnak a katonái szeker pénzvel együtt, s még a korona es. — Ekkor a vén haruc elvövé a vaspácát és elindula, elmene keresztű a zödcsászár országán előbbször; elmene másocczor a veres császár országán keresztű, — harmacczor elmene a feteke császár országába; onnat es elmene sokat-keveset a meddég eléré a barátot, s megkiájtá a barátnak a berdót, s ekkor a barátnak a hátáról neki mene a kereszt, ragada az ő hátára; a barát pejitt elejibe mene, térre állâ, s megköszöné neki, hogy jót tett vele. S ekkor a vén haruc marada ja kereszt alatt. A barát pejitt megcsókolá a kezit, s mondá neki: Köszönöm, hogy inset févátott, met én mán százegy esztendeje hordozom itten, soha sem találtam aszt, aki megkijátsa a berdót. Immag maga jes hordozza úgy amint én hordoztam. — Ennek utánna

jól éltek a háza népe, s még máig es élnek, ha meg nem hótak . . .

(Gyeryó-Szt.-Miklós.)

(CSATAGHI L. L.*)

Tájszók.

Maros-Torda megyeiek.

Csálni, csálok, csálj: csinálni mánj tujébb v. mánj tojább:
stb. menj tovább.

csítkó: csikó. minsább: mindsem inkább.

facsar: csavar. jössz nálunk?

gyartya: gyertya. rontsd el a fát: vágd fel;

kálj fel: kelj fel. rontsd el a forintot: vágtsd fel.

kájt: kiálts. csak annyian vadnak?

(Maros-Bükkös.)

SCHILD Á.

Családnevek.

Orbán. Molnár. Ambrus. Barta. Kósa. Duma. Istók. Mengerés. Prutyán. Dodán. Benke. Zsuzska. Malotás. Serbán. Csurály. Mesterke. Nyűnye. Szopos. Gondos. Kupás. Világos. Görög. Olá. Német. Demse. Kosokár. Bezsán. Csobotár. Rotár. Zzitár. Harangozó. Vakár. Butnár. Purkár. Roznován. Kádár. Császá. Bezsenár. Veres. Kotyorás. Halmágyi. Szálka. Varga. Fekete. Koszos. Legedi. Bartos. Bálint. Sárig. László. Pozson. Kánya. Habari. Zöld. Gyepesi. Ásztó. Tálás. Tála. Czurkán. Bolokán. Sándor. Görbe. Csonka. Bonka. Horgas. Borgas. Parés. Ludas. Bordás. Pipás. Réczés. Tyukász. Mozsikás. Kadari. Firkoki. Botos. Darvas. Madaras. Bakta. Boka. Tánczos. Szarvas. Fáin. Bürge. Löre. Fúrge. Iborka. Csonka. Buska. Lovas. Kertész. Kecskés. Johos. Ludas. Kotyor. Kotyorka. Kuskás. Puskás. Hosszú. Zsáloba. Pipó. Csintó. Kurta. Virág. Hoszú. Szabó. Tapsi. Turi. Pataky. Porodi. Malmos. Bordéjos. Bocskoros. Bajuszos. Budai. Rupi. Csejki. Máli. Kukori. Bincsök. Bulág. Gusás. Gödöri. Bóldog. Forró. Kupri. Sánta. Cseszme. Bódor. Hódgysa. Hudoróg. Kukucsi. Bérczi. Balán. Kozsán. Mokány. Doboss. Puliszka. Farczádi. Szentés. Piszár. Szilvás. Czólink. Loding. Kamsal. Hadi. Diák. Cziri. Nagyfejű. Csusó. Nagylábu. Dioszemü. Pálinkás. Bondi. Monyók. Kukuk. Fencerke. Szöcs. Gologán. Virág. Keresztes. Csobotár. Hajhász. Kutász. Róka. Farkas. Borzos. Didán. Árgyiros, meghalt ez évben, ily nevű ez egyetlen volt.

Mindnyájan élők, kik e családneveket viselik.

(Klézse, Moldvában.)

ROKONFÖLDI.

JAVÍTANDÓ.

A IX. k. 425. lapján az 5. sorban *révét* helyett olvasd: *revét*.

*) A VIII. k. 228—233. lapjain közölt székely mesére, nézve tett megjegyzésekre nem válaszoltam idáig, mert ahhoz hozzászóllott valaki. „*Olönyt*” és „*nöje*”-t használt az elbeszélő okvetetlen. Ez utóbbi már a prédikáció gyümölcse, mert a szegény világtalan, kitől e meséket hallottam, egyedül a templomban volt otthon, s így elbeszélése idomossága már korcsítás.
L e c h n e r.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
II. sz.

X. kötet.

1881. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

NÉMET SZÓKÖLCSÖNZÉSEK.

Harcz.

Ide s tova ezer éve érintkezünk, úgyszólván együtt élünk a szlávssággal meg a németséggel. Más népfajok is hatottak ugyan kisebb-nagyobb mértékben nyelvünkre, művelődésünkre, de egyik sem annyira mint a szláv meg a német. A szlávsság volt gyermekéveink vezetője, innen nyelvünkben a temérdek szláv szó, a németség vezetett később s vezet napjainkban, innen a német nyelv hatása különösen syntaxisunkban; s beláthatatlan e hatalmas művelt népfaj hatásának vége. A művelődés nyugatról keletre terjed, s mi nem tehetjük, hogy közelebb legyünk a nyugathoz mint a német.

Míg a szláv nyelv és műveltség hatásának vizsgálata véleményünk szerint ma már csak történeti érdekű, a németség hatásának vizsgálata a történeti érdeken kívül a legelevenebb napi kérdések, sőt jövőnk érdekével is kinálkozik. A szláv nyelv hatása már ki van mutatva, kimutatta pedig egy szláv tudós; a német nyelv hatásának vizsgálatán volna tehát a sor, s szégyen volna ránk nézve, ha arra várnánk, hogy majd ezt is kimutatja — talán egy német tudós. A szlávsságból kölcsönzött szavak után kétségkívül legszámosabb a német kölcsönzés, ámbár a német nyelv hatásának ereje nem annyira a kölcsönzött szókban, mint inkább a syntaxisban nyilatkozik. Fogjunk tehát a dologhoz s kezdjük az elején, a szókölcönzéseken s legyünk rajta, hogy e kisebb s könnyebb részt sikeresen befejezve megküzdhessünk a nagyobb s nehezebbel, a német syntaxis hatásával. Ki, a mint keze ügyébe esik,

figyelje meg tehát a hazai német szójárásokat is, sok szót találni azokban, mely a nagy németség előtt talán teljesen ismeretlen, reánk nézve azonban rendkívül fontos, mert kétségtelen, hogy a nép, a melylyel együtt élünk, jobban hat ránk, mint az, a melylyel csak érintkezünk.

Hanem menjünk jó példával előre s mivel harczias nép voltunk s vagyunk, bocsátkozzunk harczba először is a *harcz* ellen. Hogyan, hát a *harcz* nem ős-magyar szó? Hiszen ha a *harczot* és harcziaságot csak később kölcsönöztük, akkor mi tulajdonkép nem is voltunk harczias nép. Kérdezzük meg régi nyelvemlékeinket, azt válaszolják nekünk, hogy igen is jeles hadakozók, hadra valók, viadalt, hadat szerető nép voltunk, küzdöttünk, hadakoztunk, hadba mentünk, víttunk viaskodtunk, megütköztünk, voltak hadi szerszámaink, de szót sem szólnak harczainkról, mit sem tudnak arról, hogy mi harczoltunk, harcziasak lettünk volna.

Nyelvemlékeinkben az első *hartzot* csak a XVI. század elején víjjuk először a Döbrentey codexben s ott is csak egyetlen egyszer; szintén csak egy *hartzolás*-ra bukkanunk az Érdy codexben s egy *hartz*-ra a Bornemissza Evangéliumaiban. Heltai krónikájában tudvalevőleg nagyon sokat harczolhatnának, s mégis — tudtunkkal legalább — csak egyszer teszik s akkor is csatáznak és *hartzolnak* vala, mint ha az író nem tartaná elég kifejezőnek a kevésbé járatos szót. Calepinusnál, a XVI. század vége felé, már van *harcz*, van *harczos*, *harczoló*, *harczolók*. A Miskólkzi Vadkertjében van *hartzatlan*: „a juhok természetek szerint igen hartzatlanok.“ Első harczunk tehát a XVI. századból való, harcziasak pedig még ennél is későbbben lehettünk.

Hogy azonban dicső múltunk iránt igazságtalanok ne legyünk, mondjuk ki, hogy igen is jeles hadakozó, hadszomjuhozó nép voltunk, tehát a meglevő fogalomra megvolt a szükséges kifejezésünk is, még pedig bőségben, csakhogy nem a harczias szó, a mely pedig rövidebb voltánál fogva, sokkal alkalmasabb lett volna, ha t. i. meglett volna nyelvünkben; de nem volt meg, s így a *harcz* származékaival együtt csak kölcsönzött szó lehet, mert különben legrégebb nyelvemlékeinkben is lépten-nyomon kellene találkoznunk vele.

Úgy látszik, hogy a nyelvtörténet adatai, s némileg az ugor-eredetűség bizonytalansága birta rá Budenzet, hogy csak gyanításképen kapcsolja össze a *harap* igével. Ebben az esetben Budenz szerint eredetileg a vadállatok harczát *pugna bestiarum* jelenthette s megegyezik a zürj.-votj. *kurtš*-szal. Az értelmi módosulás lehetőségét készséggel aláírjuk, a már elmondott s még alább kifejtendő okainknál fogva azonban a lehetőség határán túl nem léphetünk. Még csak azt említjük meg, hogy Kresznerics és a CzF.-féle Szótár szintén a *harap* igével teszik kapcsolatba, s ezzel visszatérünk a már elfoglalt alapra, hogy t. i. a *harcz*-ot valamelyik idegen nyelvből kölcsönöztük s kutatjuk, hogy melyik lehet ez az idegen nyelv.

Ha meggondoljuk, hogy a XVI. században íróinknál is előfordul, föl kell tennünk, hogy már a megelőző században megjelent a nép ajkán, s így gyanunk, a szó eredetét illetőleg, először is — mint a legtöbbször történn szokott — a szlávásra esik. Valóban Miklosich kétszer is foglalkozik szavunkkal. „Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen“ című munkájában 1867. azt mondja, hogy a lengy. *harc* = Scharmützel, újszl. *harc* = certamen, kisor. *harčovaty* és or. *garčovaty* = das pferd tummeln, valamint a rum. *harc* = pugna mindannyian a magy. *harcz*-ből származtak. Okait, a melyek miatt ezt a szlávásban is előforduló szót a szlávság kötelékéből száműzi, nem fejtí ugyan ki, de azért könnyen kitalálhatjuk és helyeseljük. A szláváságnak erre a fogalomra megvan a maga tulajdon jó szava, a mely egész élő és érthető szócsaládot fejlesztett ki s a melyből nyelvünk is nem egy közkeletű szót kölcsönözött mint a bajnok, bajt vívni stb., míg a *harcz* szó élettelenül hever a szláv nyelvekben s képtelen a továbbfejlődésre, mint kész névszó került oda s annak is maradt, mert aligha tévedünk, a mikor azt hisszük hogy az or. *garčovaty* ill. kisor. *harcovaty* semmi összefüggésben sincs a lengy. stb. *harcczal*. A *harcz* tehát a magyar nyelvből ment át a szláváságba. Íme, mi oda akartuk dobni s bennünket ajándékoznak meg vele. Lássuk azonban mit mond az 1871-iki Miklosich. „Die slav. Elemente im Magyar.“ művében a nagy nyelvtudós már nincs olyan ajándékozó jó kedvben s visszaveszi a mit előbb önként adott, s azt állítja, hogy a *harcz* igenis a szláváságból került a magyarba,

a nélkül azonban, hogy a szót a szláv nyelvek tulajdonának vindikálná, s a szláv nyelvekre nézve idegen voltát megtagadná, a szó eredetét illetőleg azonban maga is kétségben látszik lenni, mert csak mintegy figyelmeztetésül mutat rá a fr. *harceler* szóra, midőn végül oda függeszti: vergl. fz. *harceler* reizen, zwacken.

Hogy valamely nyelvből szókat kölcsönözhesünk, okvetetlenül szükséges az illető néppel való szoros érintkezés, mert a szó nem repül a levegőn át, mint a természettudós szerint a fillokszera. Már pedig a szlávok sohasem érintkeztek a francziákkal. Tegyük föl azonban, hogy érintkeztek s átvették a fr. *herse*, ófr. *herce* = egge névszót, azt kérjük először is, hogyan egyeztethető össze ennek a szónak az értelme a szl. *harc*-czal, másodsor miért mondja ki a szláv a *h* betűt, a melyet a francziában nem mondanak ki s már a középletinban (*erptia*) egészen elmaradt; a szláv nyelv hangtörvényeinél fogva ez semmikép sem igazolható.

A *herce*-ből lett a *hercer*, ebből a *harceler*, újfr. *harceler* = se tourmenter l'un l'autre. Ennek a *harceler* igeének a jelentése már jobban megegyeznék a szláv *harc*-czal, de ebben az esetben is megmarad a hangtani valószínűtlenség, meg, a mi nem kevésbé fontos, az a körülmény, hogy hát a szláv nyelvben éppen a névszó s csakis a névszó van meg, nem pedig az ige.

Hanem hát a szlávok nem érintkeztek a francziákkal. Talán más nép közvetítése folytán került a szó a szláv nyelvbe? Ez a nép vagy a német vagy az olasz lehetett. A német nyelvben ez a szó megvan ugyan, de nem tudott életre vergődni, csak egyetlen egy alakban fordul elő s akkor is, úgy látszik, csak az irodalmi nyelvben; *harzelieren* = necken, beunruhigen. A németség különben mit sem tud a *harcz* névszóról, viszont a szláv nyelvben mitsem a *harzelieren* igeéről.

Így tehát a *harcz* nem a franczia nyelvből ment a szláv nyelvbe s ha eredete a fr. *harceler*, illetőleg ném. *harzelieren* volna, akkor is inkább mi vehettük volna az említett népektől mintsem a szlávok, a mennyiben nálunk megvan a *harczol* ige, míg a szlávoknál nincs meg.

A másik közvetítő nyelv lehetett volna az olasz, ebben azonban se névi se igei alakban nem kerül elő a szó. Ezek után adjunk igazat az 1871-iki Miklosich rovására az 1867-iki Miklosichnak, s mondjuk ki, hogy a *harcz* szó a magyar nyelvből került a magyarságot környező északi és déli szláv nyelvekbe valamint az oláhba is.

Kutassuk tovább a szó eredetét s forduljunk a második forráshoz, a németséghez. A *harzelieren* igét, a melylyel majd később egy más szó fejtegetésénél fogunk találkozni, ezúttal teljesen mellőzzük s egyenesen azon német szóra mutatunk, a mely, véleményünk szerint a magyar *harcz*-nak az eredeti alakja. Ez a német szó a *hetz*.

Egészséges szókölcsönzéshez a legtöbbször a népek közvetlen érintkezése szükséges, rendesen csak az a szó lesz a nép s aztán az irodalom közkinccse, a melyet néptől kölcsönözött. Már most hogyan kölcsönözhetette a magyar az ő *harcz*-át a németnek a *hetz*-étől? Úgy, hogy közvetlenül a német néptől, még pedig attól a német néptől kölcsönözte, a melylyel közvetlenül s a leghosszasabban érintkezett s érintkezik ma is, az osztrák-bajor néptörzsöktől. Az osztrák-bajor nyelvjárásban a *hetz*-nek régibb s ma is meglevő alakja a *hatz*. Hogy ma is megvan, nem kell nagyon messze mennünk nyugat felé és saját fülünkkel győződhetünk meg róla. Hogy régibb alakja éppen *hatz* volt, tehát hogy a szomszéd németség *hatz*-nak mondta abban az időben, a mikor nekünk ezt a szót kölcsönöznünk kellett, bizonyítja Schmeller (Bayerisches Wörterbuch) és Sanders (Wörterbuch der deutschen Sprache). Hangtanilag még az *r* betűről is számot kell adnunk. Lássunk egy pár példát. A ném. *schatz*-ból *sarcz*-ot csinált a magy. nyelv. A Heltai krón.-ban s még a múlt századbeli Debr. Grammatikában is sartzoltak s ma már *sarczolunk*; a *netzen*-ből lett a nérczel stb.; így lett a *hatz*-ból a *harcz*. Ilyen anorganicus *r* betűnek a fölvétele a magyar nyelv természetében van. A mi pedig a *hatz* bővebb jelentését illeti, hogy eziránt is teljesen megnyugodjunk, hadd idézzük Sanders-ből a következő kifejezéseket: auf die *hatz* gehen, reiten; in der *hatz* (verfolgung) sein. A *hatz*-ból tehát, mely az említett kifejezésekben a vadak hajszolását, üldözését jelenti, jelentésére nézve is könnyen származhatott a magyar *harcz*.

Hanczol, hanczuroz.

A kiküzdött nehéz harc után csak úgy időtöltésből hanczoljunk, hanczozzunk, vagy ha úgy tetszik, hanczurozzunk egy kissé. Ez a szó régibb ugyan mint pl. az új magyar bankó, melyet csak az imént kaptunk a némettől, hanem azért mégis a frissebb csemeték közé tartozik. A NSzótár ugyan vas következetességgel ebben is megtalálja az elvont gyököt, s szerinte igénk rokon a *hamar*, *hamis* szókkal, a melyekben szintén az élénkség, pajkosság fogalma rejlik, s ezekkel együtt a közös *ham*(?) gyökérből keletkezett. Pedig hát igénk nem csak annyiban hasonlít az új magyar bankóhoz, hogy a némettől kaptuk, hanem abban is, hogy az egyik fele vagyis az alapja még most is valóságos német, valóságos *Hans*. Kétségkívül a *hansen* (Hans), *hänseln* = verspotten, aufziehen igének a hasonlé; a *hanczuroz*-beli *ur* tag pedig világosan egy francziás továbbképzésű *hansieren* (hantieren) igére mutat. A pajkoskodás, ingerkedés, dévajkodásból (különösen legények és leányzók közt) könnyen kifejlődhetett az a jelentés, a melyet Sándor István tulajdonít a szónak: hantzuzni = prurire, catulire, in coitum insequi. Vesd össze üzni; üzekedni; s a latin petere (üzni): petulans (in der wollust leichtfertig), petulcus („Haedi petulci dicti ab appetendo: unde et meretrices petulcas vocamus“. Serv. Virg. Georg.). A mennyire mi a *hanczozni*, *hanczuzni* vagy *hanczolni* szó jelentését ismerjük (az említett alakok különösen Erdélyben divatosak) azt jelenti, hogy a legény a lánnyal vagy megfordítva kissé szabadban pajkoskodik.

MIHÁLY JÓZSEF.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.**XI.**

27. -áta.

Az ide tartozó szók között csak e kettő elemezhető: *szunyáta* somniculosus, somnolentus MA., tardus, torpidus Simai, és *poszáta* poszka, nyomorúlt, hitvány Tsz., Simai. Az első kétségkívül ugyanazon töről fakadt, mint a *szu-*

nyák vagyis a *szunnyad*, *szunyókál*-beli *szunnya*-, *szunyo*- tö származéka, a *poszáta* pedig jelentésre és származásra teljesen egy a *poszka* szóval; mind a kettő egy ma már nem élő, de föltehető *posz*- (*poszo*-) igétől való.

A *szunyáta* és *poszáta* szavakat eredetibb *szunyáka* és *poszáka* alakokból magyarázhatjuk. Képzésükre nézve olyanok, mint a 26. pont alatt fejtegetett *szunyák*, *silák* stb. szók, vagyis az *á* participiális képző, a *ta*, eredetibb *ka* pedig ehhez járult kicsinyítő (a *t* és *k* váltakozására nézve v. ö. *előte*: *előke* Ny. V:70, *csitorgás*: *csikorgás* Ny. IV:335., *poszta*: *poszka* Tsz. stb.).

A többi *-áta* végű szó, mint *eszváta*, *perváta*, *taráta*, *osztováta*, *szováta*, *saláta*, *leváta*, *okuláta* stb. részint szláv, részint latin és német eredetű.

28. -k.

Meglehetősen számú *k* végű szónk van, de kevés közte a *k* képzős. Egyedül a magyar nyelv segélyével alig egy pár ilyen szót elemezhetünk; jó részénél az összehasonlító nyelvészethez kell folyamodnunk, másokat meg egészen megfejtetlenül kell hagynunk.

Világos alappal bíró szók: *tőrök* subula MA., stylus, lanceola Kreszn.; *fark* cauda; hátsó rész (szekér farka, Kreszn.) | *szítok*, *étek*, *birtok*, *vétek*, *burok* | *törek* fragmen, fragmentum (szalma-törek, széna-törek; törek-rosta), *rejték*, *rejtők* latibulum (r. hely: latebra, locus occultus MA.), *nyomdok* vestigium MA., *szándok*, *meredek* | *undok*.

A *tőrök* és *fark* szavaknál tisztán elválik az alapszó *tőr* és *far*, melyekkel majdnem egyező jelentésűek is. A *k* mind a kettőben kicsinyítő.

A többi *k* képzős szó már nem névszói, hanem igei alapú. Bővebb magyarázatra csak a *szítok*, *étek*, *birtok*, *burok*, *nyomdok* és *undok* szorúlnak. A *szítok* alapja a *szid*-ige és a *t* benne nem is más mint a *d* változata. Töve ugyanis *szitko* (ered. *szidko*) és azelőtt az alanyesetben is ez volt használatban. Később az *o* véghangzó elkopásával *szitk* lett belőle és az újabb nyelvben a kiejtés könnyebbítésére *szítok* (v. ö. a *-lom*, *-lem* képzős szók hasonló fejlődését). — Az *étek* alapszava *ét*- az *ev*- (enni) igének *t* momentán képzős alakja és *evet*-ből vonódott össze. Szint-

ilyen mozzanatos képző a *t* a *birtok*-ban. — A *burok*-nak alapja a *burít, burúl, burhonyó, burkol* szókból kifejejtető *bur-* (*buro-*) ige. — A *nyomdok* és *szándok* szókban a *d* gyakorító. — Az *undok und-* alapszava megvan az *undor, undorít, undoroszik* szókban is és bizonyára nem más, mint *d* gyakorító képzős alakja az *ún-ni* fastidit, taedet igének (v. ö. belé únni vmibe, meg únni vmit, reá únni vmire).

A *k* képzőnek a főntebb csoportosított igei alapú szavakban kétféle értéke van. Egészen máskép kell magyaráznunk a *szítok, étek, vétek, burok* szavakat s ismét máskép a *birtok, törek, rejtek, nyomdok, szándok, meredek, undok* szavakat. Az előbbieknél ugyanis ál-névszóképzővel van dolgunk, vagyis az eredeti névszóképző elkopott és most a *k* eredetileg igeképző bitorolja ennek a szerepét. Ugyanaz történt itt is, mint a *t* képzős szavaknál, a hol a *t* momentán képző vette át az eltűnt *v* képző funkcióját (l. a HB-ben *intetvinek, urdung ildetuitvl es pucul kinzotviatvvl*). — A *szítok* eredeti alakja **szídkovo, *szídkomo* lehetett. Ugyane képző tűnt el a többi szónál is. A *vétkezni, burkolni* igék tehát nem a *vétek, burok* származékai, hanem ép úgy vannak képezve, mint a *fogdoz, tuszkol, tudakol* szavak (v. ö. Budenz, MÜgSz. a *titok* szó tárgyalását 219. l.).

A másik hét szónál a *k* csakugyan névszóképző, még pedig kicsinyítő. A kicsinyítő azonban csak névszóhoz járulhat, tehát a *töre, rejte* stb. alakoknak már névszói töveknek kell lenniök. És csakugyan azok. A *törek, rejtek, nyomdok, szándok* mellett ugyanis ott találjuk a teljesebb *törék, rejték, szándék, nyomdék* alakokat, melyeknek hosszú *é*-jében a már többször fejtegetett *j_v, j_s* partic. képzőre ismerünk. A teljes *-ék* képőnek nagyon széles körű szerepe van nyelvünkben. Az *undok, meredek, birtok* szintén nem egyebek mint ilyen rövidült *ék* képzős szavak, csakhogy mellettük a hajdani teljesebb alak ma már nem használatos.

Az eddig tárgyaltaknál jóval több szó van olyan, melyeket a magyar területén belül maradva, nem tudnánk megfejtteni és tőszóknak tartanánk, az összehasonlító nyelvészet segítségével azonban szintoly *k* képzős szavaknak ismerjük föl őket, mint az eddig tárgyaltakat.

Névszói alapúaknak és képzésre a *török, fark* szavakkal teljesen megegyezőnek tünnek föl a következők:

könyök, telek, torok, szurok, csülök, fészek, ajak, gyerek, ének (l. Budenz, MUGSz. 59, 251, 252, 324, 408, 547, 786, 190. §§. és Szóegyezések 747. sz.). — A *köldök, öldök* (*szemöldök*), *gyermek, tönk* (fa-tönk, tönkön metélni a hust) szavakban a *k* már nem is magánosan, hanem egy másik kicsinyítő képzővel (*d, m, n* [ered. *m*]) összeforrvá jelenik meg. Az elsőnek alapszava ugyanis *köl*, melyet csekély hangalaki eltéréssel majd minden ugor nyelvben megtalálunk (MUGSz. 55.). Vele azonos képzésűnek mutatkozik az *öldök* is egy *öl* (= finn *yle* quod supra est) alapszótól. A *gyermek* alapja *gyer, gyere* (v. ö. *gyerék*), a *tönk* szóé pedig a ma is általános használatú *tő*: stamm, stock, wurzelende, grund. A *tő* szónak teljesebb alakja *töve* (fa töve) és a *tönk* is ebből vonódott össze *tövönk, tönk*. Az *-nk* (ered. *m+k*) összetett kicsinyítő képzőről volt már egyszer szó, midőn a *félénk, nyalánk, nyulánk* szavakat fejtegettük (l. Ny. IX:262).

Szintén az összehasonlító nyelvészet segítségével megvilágítva a *szitok* szóval azonos képzésűeknek tűnnek föl a következők is: *titok* egy *tit-* (vogul *tujt-*) „occultare, abscondere“, *sarok* (láb sarka, ajtó sarka) egy *s_rr-* „forogni, járni“, *sarok* ecke, winkel egy ugor *s_rr-* „premere, arctare“, a *sulyok* egy ug. *s_sg* „schlagen, werfen“, *nyirok* egy *ń_rr-* (*ń_rr_s-*) „sensim fluere, stillare, madere“, a *piszok* és *mocsok* egy ug. *m_ss-* „tegere (velare)“, *bötök, bötyök, bütyök* (mélyhangú alakja *botkos* nodosus, bullosus, csomós) egy *b_sng-*, *b_sg-* „tumere“, *lélek* egy *lél-* (*lél-*), ug. *l_sg-* „spirare, halare“ igétől, melytől a magy. *léletez* respirare is való; a *lucso* egy *lucs-* (finn *losk_s-*) „madere“, *ászok* egy *ász-* „sedere“, *átok* pedig egy *ált-* (vog. *jolt-*) „erösen mondani“ jelentésű igéből magyarázható (v. ö. MUGSz. 227, 338, 339, 369, 448, 466, 665, 496, 750, 771, 823. és 795. §§.). — A *zomok, zömök* szókat Budenz egy ug. *t_sg-* „valere“ igétől származtatja, Szarvas Gábor ellenben (A nyelvújításról 11—13. l.) nagyon szépen bebizonyítja, hogy e szó a szlávból került és hogy a régi nyelvben csak *kigyó* értelemben volt használatos; a magashangú *zömök* a mult században léphetett föl először, mert se Molnár, se Páriz Pápai még nem ismerik.

A *hajlok* v. *hajlak* turgurium, tabernaculum, casa, remek frustum, fragmen, offa, buccella, portio, *szurdok* engpass,

ofenwinkel, schlupfwinkel, *ajándok* szavak mellett teljesebb *hajlék*, *remék*, *szurdék*, *ajándék* alakjaik is élnek, képzésükre nézve tehát olyanok mint a fentebb tárgyalt *törek*, *rejte* stb. — A *hajlok*, *hajlék* egy ugor *k_sj-* (*k_sg-*) „cubare“ jelentésű alapige származéka, melytől a magyar *hálni* is való; a *remek*, *remék* egy *rem-* „frangere, secare“ igétől ered, a *szurdok*, *szurdék* egy *sz_rr-* „premere“ szótól, az *ajándok*, *ajándék* pedig az *ajánl-* igével függ össze (v. ö. MUGSz. 100, 698, 312, 788. §§.).

A *hézak*, *szilak*, mellett a *hézag*, *szilag* alakokkal is találkozunk. Bajos eldönteni, melyik az eredetibb. Molnár-nál *hézagot* találunk, Biró Márton meg *hízak*, *hízakos*-t használ (Kr.); a *szilak* mellett ott van *szilagos* és *szilakolni*. — Budenz a *hézag* alapjának egy *héj*, *híj*-tól származott denominatív *héz-* igét tételez föl, Lukács meg (Ny. IX. 419.) a *hézagnak* azt a tetszetős magyarázatát adja, hogy *hé* és *szak* névszók összeragadásából keletkezett, mint *fészak* ebből *félszak*. Ez utóbbi magyarázat ellen csak a szóközépi *sz-*nek *z-*-re változása szól (v. ö. *észak erőszak*.*). A *szilak*, *szilag* egy *szilo-* „secare, scindere“ igétől való. A *-k* v. *-g* (*ak*, *ag*) képző eredetibb *←ág*, *←ák*-ból rövidült el; az *á*, mint a *-g* képző fejtegetésénél is említettük, nem egyéb, mint igenévi, a *k* v. *g* pedig kicsinyítő képző (l. Ny. IX:59.).

Van azután több olyan *k* végű szó, melyeknek képzett voltára még csak gondolni se mernénk; az összehasonlító nyelvészet azonban világosan bebizonyítja származott voltukat. Elemeikre szétboncsolva a *k* kicsinyítő képzőnek tűnik ki a *halk*, *csík*, *csók*, *fék*, *fok*, *szűk*, a *szitok*, *titok*-beli *k*-val egyeredetűnek és szerepűnek pedig a *sík*, *szak*, *nyak*, *lék*, *lyuk* szavakban (l. MUGSz. 157, 388, 394, 530, 554, 327, — 353, 273, 430, 748, 776. §§.).

‘A *homlok* nem is *k* képzős, hanem összetett szónak bizonyúl *hom* (ugor *k_slm_s* halánték, szemöldök, homlok) és *lok* csont szavakból (l. MUGSz. 136. és 766.). Az egész tkp. ezt teszi „stirnknochen, -bein“, illetőleg „kiálló csont“.

A *témérdek*, *tömérdek* meglehet, hogy a *tömmi* igével függ össze. A képzés benne ez esetben olyan, mint a *csalárd* szóban még egy kicsinyítővel (*k*) megtoldva.

*) Ny. IX:58. *hézag* hibásan van a névszói alapúak között felsorolva.

A szlávból kerültek: *ablak, abrak, csötörtök, czirok, honcsok, hörcsög, kopotnyak, kulyak, murok, ontok, patak, péntek, prücsök, retek, sisak, szelindek, szömörcsök, szomak, szulok, zsuzsok* (v. ö. Miklosich).

Miklosich a szláv kölcsönvételek között sorolja föl a *mocsok* szót is, de ez, mint föntebb láttuk, eredeti szó-kincsünkhez tartozik, továbbá az *árok, kobak, tuzok* szavakat. Ez utóbbi három kölcsönvétel ugyan, esakhogy nem a szlávól, hanem a törökségből (l. Budenz, Jelentés Vámbéry magyar-török szóegyezéseiről NyK. X.). Török eredetűek ezeken kívül még *bicsak, homok, kupak, tulok, vajnak*.

Idegen eredetűnek be nem bizonyítható, de nem is elemezhető szavak: *tobak, vakondak, tusak* (v. ö. *tuskó*), *kutak*, v. *kutag, csutak*, (v. ö. horvát *ćutak* klotz), *berek, czővek, peczék, vaczak, hüvelyk, tiülök, tajdok, konok, marok, hurok, emök, örök, büörök, csűrök, törzsök, ficzok, finak*.

HALÁSZ IGNÁCZ.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

I.

Halomra gyűlt a mondani valónk.

Sokfelé tartozunk. Adósak vagyunk a felelettel ennek is, annak is, amannak is.

Az adósnak kötelessége, hogy megfizessen.

Rajta leszünk, hogy tartozásunkat mennél hamarább egytől egyig mind lelkiismeretesen lerójuk.

Elkezdjük

1881. január 3-ikán a magyar tudományos akadémiában hirtelen, egész váratlanul nagy égi háború keletkezett. Volt dörgés, villámlás; hulltak a mennykövek jobbra is, balra is; azaz csak jobbra. Ott ült a Crusca, a Nyelvörconsortium; ott remegtek az orthologusok.

És ki volt a Jupiter tonans, a Ζεὺς βροντησιμέρανος? Ki volt a ki mennydörgött?

Ékesebben, hatásosabban, és igazabban, meggyőzőbben alig lehetne ezt elmondanunk, mint elmondta az egyedül illetékes bíró, a ki hivatta van, hogy vitás nyelvtudományi

kérdésekben döntő szavát hallassa, mint a hogy elmondta ezt nekünk és aranytermő Magyarországnak a papiros-Magyarország: szerkeszti ifj. *Ábrányi Kornél*.

Mert, uraim, ezt a papiros-Magyarországot a nyelvtudomány egéből frissen hullt mannának frissen facsart levével írják; s ifj. Ábrányi Kornél kora gyermekségétől, helyesebben bölcső-korától kezdve egész késő vénségéig folyvást a nyelvtudomány malasztjának extractumával táplálkozott. Tudja ezt nem-papiros-Magyarországon minden ködarab, érzi minden apró fűszál; ezt konogja, ha megszólal, a debreczeni nagy harang; ezt fütyüli az a hideg szél, a mely fú Mátra felől; s ezt dalolja búza közt a pacsirta, hogyha magát már oda fenn kisirta.

Ifj. Ábrányi-Magyarország tehát így beszél:

Abban a helyzetben vagyunk, hogy egész terjedelmében közölhetjük Ballagi Mór, nagynevű tudósunk remek értekezését nyelvünk újabb fejlődéséről, mellyel a kitünő tudós a m. akadémia tegnapi ülésén a legnagyobb szenzációit idézte elő.

Ballagi ur a legalkalmasabb időben lépett föl, hogy értékére szállítson és tisztába hozzon oly dolgokat, melyekre nézve a közönség formális zavarban van már. Senki hivatottabban nem szólalhat föl, mint ő, ki a magyar nyelv ügyét ép oly lángoló odaadással mint a legképzettebb szakértelemmel szolgálja hosszú évtizedek során át". (1881. jan. 5).

Hallották, uraim? Már elég volt!

A mi sok, az sok! Itt az ideje, hogy a Nyelvőr hatalmaskodásának vége szakadjon! A törvényhozás eltörli a „r e n d ő r t“ s helyébe állítja a „r e n d v é d e t“. Kövessük a jó példát! Minek nekünk a *Nyelvőr*? Lépjen helyébe a „N y e l v v é d“! S mi leszünk, mi magunk, az új nyelvvédek! Követelnek, rendelnek, parancsolnak. „*Gemütliches* volk: k e d é l y e s nép hibás; helyesen: *jó kedvű* nép. *Gemütliche* gesellschaft nem k e d é l y e s, hanem *vidám* társaság. Helyes magyarsággal a *gemütliches* zimmer: *barátságos* szoba, nem pedig k e d é l y e s s z o b a“. Hisz ez világos maliczia; nem egyéb mint a jó keresztény ember vexálása! Azt követelni tőlünk, hogy gondolkodjunk, hogy a fejünket törjük!

Most már érti az olvasó miért csinál a Nyelvőr zavart, mit jelent a vád, hogy a Nyelvőr meg akarja fosztani

nyelvünket szükséges szavaitól, oly szavaktól, melyeket az egész nemzet elfogadott.

De térjünk át Ballagira.

Egyszer csak felkapott a szó, hogy a Nyelvőr túlzásba esik, s mind erősebben és erősebben kezdett hangzani, míg végre harczi riadóba tört ki.

És onnan túlfelől, a guerilla harczosok nagy seregét nem is említve, egymás után sikra szálltak ellene a legedzettebb bajnokok: Fogarasi János, Toldy Ferencz, Imre Sándor; őket követte az orthologia Brutusa Brassai Sámuel; aztán jött a támadás mozgató szelleme az egész ostromló hadsereg Tyrtaeusa, ő, a kinek nevét ezentúlra minden hónapban egyszer ki fogja kürtölni a dráma — és egyéb írók rettegtetésére a Budapesti Szemle. Cavete!

Mi elfogadtuk a harczot.

Megküzdöttünk; megküzdöttünk mindegyikkel külön-külön.

Hogy mi volt az eredmény? Hallgatás. A harcz után hallgatott Fogarasi s hallgatott Toldy; Brassai szólni kezdett, de abban hagyta, elhallgatott; Imre Sándor fel volt szólítva, hogy erre meg erre határozott választ adjon, s maig is adós a felelettel; Gyulai Pál elé egész sorát raktuk a kérdéseknek, kijelentettük, hogy addig nincs joga felszólalni, míg ezekre választ nem ad; azóta teljes husz hónap folyt le s Gyulai e husz hónap óta folyton mélyen hallgat. Tán szavát vesztette.

Tandem res ad triarios rediit.

Végre következett a tartaléksereg vezére, Ballagi Mór. Zászlaján nagy betűkkel kivarrva ott lobogtatta a szél a jelszót: „A Nyelvőr túlzásai ellen!“ S megharsant a hadi tárogató. Talpra magyar! Neologok, orthologok, ez a kérdés, válasszatok!

Majd rajta leszünk, hogy a ki még meg nem tette volna, megkönnyítsük neki a választást; Rajta leszünk, hogy mindenki, a ki még nem tudta, megtudja, hogy mik azok a Nyelvőr túlzásai; s ha voltaképen túlzásról van a szó, az melyik részen keresendő s melyik részen található, a Nyelvőrén-e, vagy a neologián.

Attendite indices! A nyelvtudomány egyik fő feladata a nyelv törvényeinek meghatározása. E feladatát egy részben

a nyelv összes jelenségeinek megfigyelésével, egybeállításával s osztályozásával, más részben a rokon nyelvek összehasonlításával hajtja végre.

S minél nagyobb területet foglal el valamely nyelv s minél több szigetre oszlik, minél távolabbi századokig hat vissza s minél gazdagabb a története, minél nagyobb a hasonló kellékekkel felruházott rokon nyelvek száma, annál könnyebben, annál biztosabban teljesítheti a nyelvtudomány e feladatát; s viszont, minél nagyobb hijával van valamely nyelv e kellékeknek, munkája annál nehezebb, annál hézagosabb lesz.

A magyar nyelv, fájdalom, nem az első, hanem a második osztályba tartozik.

A rokon nyelvek száma ellen ugyan alig tehetni kifogást; de az e nyelveket beszélő népek legtöbbször alig néhány ezernyi főből áll; egynémelyikük majdnem teljes vadságban él; irodalmuk semmi, vagy alig pár sorból álló s csak is a mai nyelv állásáról tesz fogyatékos tanubizonyítást. Velük szemben a mi nyelvünk ugyan szerencsésnek mondható, de mennyi itt is a hiány! Nyelvünk régibb életéről alig pár sornyi adat; a XV. század, a hol a tulajdonképi irodalom kezdődik, a már nagyobbára átalakult nyelv képét tárja elénk.

Ehhez járul, hogy a magyar nyelv aránylag csekély területet foglal el, hogy dialektusai, a melyek e névre valóban érdemesek, nincsenek; s a mit nem szabad kifelednünk a számításból, hogy a mink van is, az is csak egy már felnyitott s megkezdett, de még ki nem bányászott akna sötétében várja a napvilágot.

A magyar nyelvtudománynak tehát nagyon nehéz a feladata. Egyszerre kettős kötelességet kell teljesítenie: egyfelől végeznie kell a pénzverő dolgát, más felől hozzálátania s végrehajtania a bányász nehéz munkáját.

A Nyelvőr az összehasonlítás kivételével, a melyből mutatványkép s inkább csak tájékozásul adott helylyelközzel egyes fejtegetéseket, az imént főbb vonásaiban vázolt feladat egyéb részeinek erejéhez mért végrehajtására vállalkozott.

S miként teljesítette e kötelességét?

Ő volt kezdője ama vállalatnak, mely a régi nyelvemlékek olcsó, szöveges kiadását vette célba; ő volt megindítója ama mozgalomnak, mely a magyar nyelv történeti szótárának egybeállításán fáradozott. Azóta mind a két vállalat a M. T. Akadémi felügyelete alatt s az ő segélyével halad örvendetesen a létesülés célja felé; de a Nyelvőr elmondhatja magáról a mit egykor Aeneas mondott: quorum pars magna fui. Ezenkívül egyre gyűjtötte és gyűjtette a történeti s népnyelv adatait, a kiválóbb jelenségeket fejtegette, magyarázta; s hogy különösen az utóbbi tekintetben több sikert nem mutathat fel, az sem buzgalmán, sem fáradozásán nem mult.

Első kérdés. Érheti-e e munkálkodásáért bármi tekintetben is őt a túlzás vágya?

Általánosan elismert s többé megvitatás alá nem eső igazság, hogy minden nyelv, a mely teljesen elzárva, elszigetelve nincs, többé-kevésbé rakva van idegen szókkal. A nyelvtudománynak szoros kötelessége, hogy e szókat felkutassa s különválaszsa a vizsgálendő nyelv kincsétől, hogy buvárlataiban meg ne tévesszék s a nyelv törvényeinek megállapításában zavart ne okozzanak.

A Nyelvőr, mint a magyar nyelvtudomány szolgálatában álló folyóirat, e kötelesség teljesítésében is részt vett, részt kellett vennie. Kiterjesztette vizsgálódásait az e tekintetben tett eddigi kutatásokra, s ama meggyőződésre jutott, hogy a tudománynak a magyar nyelvbeli idegen szókra nézve végrehajtott eddigi megállapításai nagy részükben tényeken alapszanak, a melyeket megtagadnunk nem lehet, a melyeket el kell fogadnunk.

S e meggyőződésének nyílt, himezetlen szavakban kifejezést is adott.

Sőt tovább ment. E megállapítások egynémelyikéhez újabb bizonyító adatokat szolgáltatott; s végre maga is, sokszor olyan szóknak, a melyeket eddigelé eredetieknek tartottunk, kétségtelen idegen voltát kimutatta.

Mindez nagy felháborodást keltett. A közvélemény felzúdult hangos méltatlankodásban tört ki.

Nem csodálkoztunk rajta; sőt el voltunk rá készülve. A felháborodás egészen természetes volt.

Más népek is, de különösen mi magyarok, nagyon szerettük az ősokeket mennél ragyogóbb világitásban szemlélni magunk előtt. Az élénk képzelődés nem csak azt látta bennük, a mik valójában voltak, bátor harcosokat, vitézeket, hősokeket, hanem a külső és belső műveltség bizonyos csillogásával vette őket körül: már Ázsiában ismerték a földművelést, üzték a mesterségeket; sőt jártasak voltak az írásban is és kedvelői valának a művészetnek. Ez volt az általános meggyőződés, ez volt a közhit. Ehhez járult más részről a kegyelet és hagyomány, a mely szájról szájra, unokáról unokára szállt, hogy a magyar nyelv eredeti ázsiai tisztaságában maradt ránk, nincs rajta se szeplő, se idegen folt.

S mindennek egyszerre vége.

A tündöklő kép mint a pára elfoszlott, elenyészett. Az egész nem volt egyéb üres, hiú csalódásnál.

Kitűnt, hogy nem csak a posztó, a melyből az attila készül, nem csak a bársony, a mely a gallért, nem csak a gallér, a mely a nyakat díszesíti, nem csak a czérna, a melylyel varrva, nem csak a zsinór, a melylyel ki van czifrázva, hanem az egész czifrázat is idegen; sőt maga az Attila sem magyar. S minthogy már a ruházatnál vagyunk, kitűnt, hogy, a kravátlit, pruszlikot, lájblit, pantallont sat. nem is számítva, öltözetünkből a kalap, kalpag, mente, dolmány, nadrág, gatyá, csizma, sarú, köpönyeg, szoknya, pendely idegenből kerültek hozzánk, hogy másoktól kölcsönöztük ki azokat. A neologianak, a ki a fönt említett hitvallásnak terjesztője s buzgó apostola volt, a ki még a legújabb időkben is az ázsiai s honfoglaló magyarok műveltségét dicsőítette, (l. Toldy Irodalomtörténet) s a magyar nyelv eredeti, tiszta voltát nem szünt meg hangos szavakban újra meg újra ismételni (l. A magyar nyelv szótárának bírálatát Nyr. VII. VIII. k.), a neologianak e kijelentések elég hathatós fegyverül szolgáltak arra nézve, hogy a Nyelvörnek egyre növekvő népszerűségén csorbát ejthessen.

Ime látjátok! Ime halljátok, mit hirdet, mit tanít az orthologia. A kaczagányos apákat egy sorba helyezi a barbár vad népekkel; megtagad tőlük minden műveltséget; rájuk fogja, hogy nem csak a mindennapi mesterségeket:

kovács, takács, molnár, bográn stb. nem értették, hanem még a legközönségesebb házi állatok: ökör, tulok, tinó, borjú, bárány, tyúk, kakas, s a kulturális növények legtöbbje: búza, árpa, rozs, zab, alma, szilva, baraczk, bor, ser, stb. ismeretlenek valának előttük!

Lássátok így túloz a Nyelvőr!

Idegen nyelvészekkel szövetkezik, a kik kedvüket találják benne, hogy a magyartól mennél több szót elhódítsanak s velük egy szájjal vallja és hirdeti, hogy íme, ez a sereg szó mind a szlávból való!

Így szlávizál az orthológia! Nem önvédelemből, arra, valamint most sincs, úgy akkor sem volt szükségünk, hanem, hogy a kik akarnak, tisztábban láthassanak, feleltünk rá. Mondtuk: Az ősök műveletlenségéből az unokákra semmi szégyen sem háramlik; s ha ez szégyen, e szégyenben osztozkodnak velünk a leg-előrehaladottabb nemzetek. Honfoglaló őseink a műveletlenségnek bizonyára nem állottak oly alantas fokán, mint azok a gallok, britannok és germánok a kiket Caesar és Tacitus festének; s vajjon a francziák, angolok s németek szégyenlik-e miattuk magukat. Elmondtuk, hogy az idegen szók ellen hiába való volna valamely nyelvnek a védekezése. A hová a műveltség behat, befurakodik az idegen szó is. A kettő együtt, karöltve jár. A mely nép átvesz valamely, addig nem ismert kulturális tárgyat, rendszerint átveszi vele nevezetét is. Európai kereskedők megismernek Ázsiában egy virágot, áthozzák s meghonosítják Európában s a virággal együtt áthozzák s meghonosítják nevét is: perzsa *dul bend*, olasz *tulipano*, magy. *tulipán*, ném. *Tulpe* stb.

Európa nemzetei közül többen megismerik a magyar lovasságot, csodálják vitézségét s mintha öltözetében rejlenék hősisége, ők is hasonló lovasságot szerveznek s átveszik a magyar öltözettel a magyar *huszár* nevet is. Lucullus Cerasus városából átviszi Rómába az addig ismeretlen gyümölcsöt, a római ráadja a város (*Cerasus*) nevét s minden nép, a mely a gyümölcsfát meghonosítja, meghonosítja a ráadott nevet is: magy. *cseresznye*.

Kifejtettük, mily fontosak az idegen szók műveltség-történeti szempontból egyrészt, másrészt mind a kölcsönadó mind a kölcsönvevő nyelv hangtörvényeinek megállapításá-

ban. A magyar nyelvbeli idegen szók elmondják nekünk azt, a miről a történet hallgat, hogy hol és kiktől tanultuk a baromtenyésztést: török népektől, a földművelést: török, szláv és német népektől, a mesterségeket: szlávtól és némettől. A növényt, melyet a tudomány herba Nicotiana néven ismer s mely Tabago szigetéről került Európába, az egész nyugoteurópai világ, a sziget nevéből tabak-nak nevezi; majdnem biztosnak kellene állítanunk, hogy hozzánk portugál, spanyol, francia, olasz, német révén át jutott el e növény; s neve: dohány ellenkezőt vall, megtanít bennünket, hogy a törökségen át Arábiából került hozzánk: duhan. Az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy nyelvünkben az *l* hang többszörte egy eredetibb *t* hangból keletkezett; a kölcsönvett zászló (zastava) és poroszló (pristav) igazolják e hangváltozást, a mint a régi nyelv zásztó és porosztó szavai bizonyítják.

S mintha csak toronyból, harangzúgás mellett prédikáltunk volna, mindezt a neologia nem akarta meghallani, szavunkra megsiketült, egyszerre elvesztette hallását; a mit azonban az egyik oldalon vesztett, a másikon kétszeresen kipótolta: szava annál hangosabb, élesebb, kiáltása annál harsányabb lett: Ime t. közönség, így bánnak legmagyarosabb szavaikkal; már a huszárt is elviszik tőlünk, a huszárt is, a melyet történetíróink tanúsága szerint Mátyás király alapított s a mely a legvilágosabb magyar elemekből áll: húsz+ár!

Igy higgyetek a mindent túlzó Nyelvörconsortiumnak! Igy hallgassatok a magyart szlávósító orthologusokra!

Ez alkalommal mindenre nézve végezni akarunk a neológiával; azért el kell zárunk előle minden kibuvó-ajtót; akar nem akar, de meg kell értenie bennünket; s akarjuk, hogy az olvasó is, még a legtájékozatlanabb is megértsen, hogy tisztán látva maga előtt a kérdést, ítéletet mondhasson, hogy melyik részen van az igazság, a helyes mérték, s melyiken a valótlanság, a túlzás. Tehát úgy beszélünk, a hogy kezdőknek szokás.

Vannak a nyelvben szók, a melyek első tekintetre elárulják, hogy nem a nemzet nyelvéből valók, egész külsejük rávall a jövevényre: teketória, kupczihér, salabakter, granatéros sat. sat.

Igaz-e ez vagy nem? Vannak-e tehát idegen szók nyelvünkben? Vannak.

Ha két vagy több nyelvben ugyanazon hangelemekre s ugyanazon jelentésre visszavihető, többnyire műveltségi szó meg van, az egyik nyelv kivételével a többiben kölcsönzésnek kell lennie. Bitang a magyaron kívül meg van a szlávban és rumunban: e nyelvek kettejében tehát a szónak szükségképen kölcsönzésnek kell lennie.

Melyik a kölcsönadó s melyik a kölcsönvevő nyelv? Mondtuk, annak meghatározásában a nyelvtudomány számos és biztos eszközökkel rendelkezik. Beszéljen a példa; lássuk a legtisztább magyar elemekből álló szót, a huszár-t.

A huszár megvan, hogy a többit ne említsük, a magyarban és szlávban; a magyarban csak amaz egy, a szlávban husar, hursar, gusar, gursar és kursar alakokban, de „latro, praedo“ jelentésben.

Melyik a kölcsönadó s melyik a kölcsönvevő nyelv? A szó magyarsága mellett a történetirók szava szól; a húsz + ár-ból álló magyarázat ellenben fejtetőre van állítva s ha elfogadnók, a magyar ész ismert józanságának épen nem válnék becsületére. Melyik tehát a biztosabb tanú, a történetírás-e vagy a nyelv. Ha a szláv vette volna a magyartól, akkor a különböző szláv alakoknak a huszár volna az alapja s ebből kellett volna a többieknek kifejlődniök. Ezzel azonban ellenkeznek a szláv nyelv hangtörvényei, a mely toldalékos (anorganikus) *r*-t nem ismer, mely *g*-ből *h*-t igen, de *h*-ből *g*-t nem csinál; a szlávban tehát eredetibb alak a gursar, hursar, mint a gusar, husar, s eredetibb a gursar, gusar mint a hursar, husar. Ha tehát a magyar huszár volna az alapszó, a szláv nyelvbeli kursar, gursar, gusar és hursar alakok megfejtethetlenség volnának. E szerint kétségtelen, hogy a magyar huszár a szláv husar-ból való s nem megfordítva. A szó eredeti alakját is: ol. corsaro = lat. cursor, melyre Miklosich mutatott rá, legtisztábban a szláv kursar alak tünteti fel. A látszólagos jelentésbeli eltérés: magy. huszár = könnyü lovas, szl. husar = latro, könnyen megmagyarázható, a mennyiben mind a kettő fegyveres ember, s hogy a magyar huszár egykoron csakugyan rablót jelentett, bizonyítja az az adat, a

melyre Pesty Frigyes figyelmeztette a nyelvészeket (Nyr. VI:26) s mely így hangzik: „Predones aut Hwzary hungari“.

Kétségtelen-e tehát, hogy a huszár a szláv husar, gursar révén keresztül az olasz corsaro-ból (tengeri rabló) került a magyarba?

A cseresnye szóról mindenki tudja, hogy idegen, az is említve volt, hogy a névnek eredetije Cerasus városa, a honnan Rómába került; de, hogy a magyar szónak nem a latin az alapszáva, az első tekintetre világos. Honnan jutott tehát hozzánk? Mindenesetre oly nyelvből, a melynek népével a magyar közvetetlen érintkezésben állott, tehát vagy a németből, vagy az olaszból, vagy a szlávból, vagy a rumunból. A németben kirsche, az olaszban cerasa, ciriegia, a rumunban čirası, a szlávban črěšnja Látni való, hogy a cseresnye-nek a némettel, olasszal és rumunnal semmi köze. A fő kérdés, a melyet meg kell oldanunk s mely tisztába fogja hozni a dolgot, az, hogy honnan és miként magyarázandó a cseresnye-beli ny hang, a mely a szlávon kívül minden nyelvben hiányzik. Ez csakis a többes számú ném. kirschen-re vezethető vissza. A német nyelv tudvalevőleg némely gyümölcsnevet közönségesen többes számban szokott használni: pflaumen, zwetschken, trauben, bohnen; ide tartozik a kirschen is. A kettő közül, melyik vette tehát kölcsön a ném. kirschen szót, a szláv-e vagy a magyar? A magyar semmi esetre sem; mert ő neki a kirszen egészen kényelmes szó s legföljebb kirseny-t vagy kirsény-t csinált volna belőle. Ellenben a szláv az, mely 1) a ki hangpárt či-vé változtatja, pl. szerb-horv.: m o m a k : m o m č i, o k o : o č i; 2) mely a nja végzettel a szónak szlávós hangzást adott.

S az eretnek, hogy rövidre vegyük a dolgot, nem kerülhetett sem az egyházi latinból, sem az olaszból nyelvünkbe; első esetben a haereticus-ból heretikos, a második esetben az eretico-ból valószínűen ereték lett volna. A toldalék n hang ismét a szlávra vall, mely betoldásával a szónak szlávós nik végzetet adott: jeretnik.

Maradhat-e fenn csak legkisebb nyoma is a kétségnek? nem kell-e mindenkinek, a ki látni akar, meggyőződve lennie, hogy a cseresnye s eretnek semmi más, hanem csakis a szláv nyelvből került hozzánk?

Az idegen szókra nézve tehát egy tisztában áll az olvasó előtt, az, hogy az orthologia nem a hit és gondolom ingoványos földjére, hanem a meggyőződés, a látom-tudom biztos talajára építi kijelentéseinek alkotmányát.

S most kérdezzük: melyik részen van a túlzás? Azon-e, a mely kötelességét teljesíti; a mely kutat, vizsgál; az adatokat lehetően egybegyűjti s vallatja; az okok vallo-másait iparkodik megérteni s lelkiismeretes ítéletet mond: „Íme, ez itt kétségtelen való. Ez erős valószínűség. Ez csak lehetőség, sejtelen. Ez pedig itt lehetetlenség, valótlanság“? Vagy azon, a mely a kötelességteljesítést hangos szóval kárhóztatja; merészen gyanúsít; a mely a kutatás fárasztó munkáját éjjel hajtja végre — álmában; a mely azt-mondomokkal bizonyít s tagadomokkal czáfol; a mely az igazat hamisnak a valótlanságot valónak szeretné ha hirdetné? Azon-e, a melynek nem kell az oly tanítás, hogy a bitang bitang, gazdátlan szó, nem kell sem a szlávoknak, sem a rumunnak; egyik is másik is visszautasítja magától, de visszautasítja, vissza kell utasítania a magyarnak is; egész külseje jöttmentre vall, egy íze, tagocskája se magyaros; hanem kellene az a tanítás, mely így beszélne: A bitang eredeti magyar szó; elvont gyöke bi megvan bi-basz, bi-csak, bi-ka, bi-ró, bi-tó, bi-val szavainkban; a tang benne világosan képző, mint a ka-tang bizonyítja? A mely az olyanféle tudományban lelte kedvét, a mely azt bizonyítgatta, hogy a czimbora magyar szó s nem egyéb, mint czim+pár, azaz czímben párom, hivatalban társam (l. NSzótár); s rá sem gondolt, mily kegyetlen játékot űznek jóhiszeműségével, mily szembeötlő képtelenséget akarnak elhítni vele, midőn azt állítják, hogy a czimbora szónak, mely legalább is négyszáz éves multa hivatkozhatik, egy oly szó: czim az első tagja, mely alig lehet ötven éves s melyet csak ebben a században faragott ki a czimer-ből a neologia mészáros kése; midőn azt állítják, hogy a czimpár (czimbora) magyar, holott e származtatást elfogadva kétszeresen idegen volna?

Melyik rész túloz tehát? Melyik rész követ el igazságtalanságot? Az orthologia-e vagy a neologia?

Feleljenek rá.

Ez a második kérdés.

SZARVAS GÁBOR.

SZÓFEJTEGETÉSEK.

Színig, színültig, szinyártig, színjártig.

Mind azt jelenti: bis an den Rand, csordultig, vagy a hogy a bácsmegyei ember ejti: csurdoltig.

szín itt annyi mint a niveau, *színig* tehát annyi mint: egész fölig, a tetejéig, a niveauig. A Nyelvör X:45. lapján ilyen kitételt is találunk: *gárgydjával színt üte a víz*, azaz: das wasser hatte gleiches niveau mit dem brunnenkranze. Az *üt* ige illetén használatával v. ö. das wasser *schlug* schon an den brunnenkranz, *megüti* az egész mértéket stb.

Mikor Arany az Aristophanes-féle Lovagok 762. versében ezt mondja:

ki színig tölté a várost, mely volt szoros-aljig

(a mihez ezt a jegyzetet iktatja: A magyar gazdasszonyok talán még fogják érteni, mikor van az edény *színig*, s mikor *szoros-aljág*), Athenae városáról úgy szól mint valami edényről s azért a *színig*-féle kitétel egészen helyén van. De azt, a mit a Föv. Lapokban 1876. nov. 10. olvastam, hogy „a nagy terem színig megtelt a legdíszesebb közönséggel“, nem vagyok képes igazolni, *zsúfolásig* vagy *zsúfoltig* (P. Napló 1879. sept. 1.), azt kellett volna itt mondani.

színültig, színáltig, szinyártig v. *színjártig* megtölteni a poharat épen annyi mint *színig*.

színültig MNyelvészet VI:350. *igyuk meg a szinyártig töött pohárt* Vadr. 560, *színáltig, színjártig* Nyr. X:39.

A *színig*-gel közös értelem azt mutatja, hogy *szín-ültig, szín-áltig, szín-jártig* összetett szók. Mi az az *ültig, áltig, jártig*? Egyik a másikat deríti föl.

szín-jártig van az, a mi oly magas, hogy már *színt járt* (v. ö. *színt üt*), *szín-áltig* azaz *szín-álltig*, a mi oly magas, hogy már *színt áll*, *szín-ültig* a mi oly magas, hogy már *színt ül*,

Budenz a MNyelvészet VI:545. lapján Gyarmathi Sámuelnek Vocab. VII. következő szavait idézi: „a' kik a' magok anyai nyelveken kívül legfeljebb még kettőt 's azt is csak *színültibe* esmernek“.

Az összefüggés világosan mutatja, hogy *színültibe* annyi mint: felületesen, oberflächlich. Voltakép: *szín-ültében* (v. ö. auf der Fläche *sitzend*), mikor valaki csak *színt ül*, s nem megy lejjebb, nem hat bele a dologba.

Türés-tagadás.

Látni való, hogy olyan fajta ikerszó, melynek mind a két fele értelemmel bír; de hogy e *türés* mit jelent, azt eddig nem

kérdeztük: mert elszenvedésfélét értettünk rajta. Például Ballagi teljes szótára ezt mondja:

Tűrés főnév, v. ö. *tűr*; (szójárás) *mi tűrés-tagadás*, annyi mint: megvallom, ha meg kell vallani; (közmondás) *keserű a tűrés, de édes a gyümölcse*.

elszenvedés-tagadás-féle ikerszót nem bírok képzelni. *lótás-futás, csürés-csavarás* stb. azt gyaníttatja velem, hogy a *tűrés-tagadás*-ban is két rokonértelmű szó van, hogy ez a *tűrés* is körülbelül ugyanazt jelenti, a mit a *tagadás*. És csakugyan jelenti is: mert nem a *szenved*-féle *tűr*-től, hanem a később *csür*-ré változott *tűr*-től származik. *tűrés-tagadás* tehát annyi mint: *csürés-tagadás*, az igazság elcsürése, eltagadása.

Egyúttal azt is kell jelentenem, hogy nem csak a *tűrés-tagadás*-féle főnév, hanem a *tűr-tagad*-féle ige is szokásos, a mit szótáraink nem tudnak. Lásd a következő verseket:

Mit tűröm, tagadom,

Ha ki kell vallanom. Népk. gyűjt. I:162.

Mit tűröm tagadom,

Már ki kell vallanom. u. o. 165.

Nem tűröm, tagadom,

Igazán megvallom. u. o. 167.

Mit tűröd, tagadod,

Mikor én azt láttam. stb. Gyermekjátékbeli vers.

Biztonság.

Mínap egy hírlapi telegramm dicsérte a szegedi biztosságot. Nem lehetett érteni, a szegedi biztosságról, vagy a szegedi kir. biztosságról van-e szó. Kisült, hogy a telegramm az utóbbit értette. A kétértelműség mindig baj; azért ha lehet, segítsünk rajta. Ebben az esetben fáradsággal sem jár; mert itt a *biztonság*, a mit abban a hiszemben hogy rossz, kiátkoztak, pedig mind értelmére, mind alakjára nézve kifogástalan szó. Nem vették volt észre, hogy a *-ság*, *-ség* főnévképző egyebek közt határozókhöz is járulhat. Péld. *nyilvánosság*: *nyilvánvalóság*, ép úgy mint *biztonság*: *biztonvalóság*. Ballagi azt mondja, helyesebb a nyilvánvalóság. Szerintem mind a kettő egyaránt helyes, sőt a rövidebb *nyilvánosság* alakot a nyelv művészi kezelésénél még különös örömmel is fogadjuk. Ki is mondaná: *nyilvánvalóságos*, *nyilvánvalóságosan*, mikor azt mondhatja: *nyilvánosságos*, *nyilvánosságosan*? És megjegyzendő, hogy ezek a nép ajkáról vett szók; amazok pedig új gyártmányok volnának. A Nyelvőr II:472 lapján ezeket a kitételeket olvassuk: „helyén élő ember, helén van a dúga; megöli a *helénség*, helyénvalóság.

Szintígy *mohónság*, mohónvalóság, mohóság Baróti kisd. szót. Ugyancsak itt említendőek ezek is: *aligonság* Mátyás Flór. tört. szót. *mostanság*, *mindnyájságosan* Bolond Miska 1874. 36. sz.

Nem tudom most hamarjában, hol olvastam, de tudom, hogy a *mostanság*, *mainapság*-beli *ság*-ot máskép akarják magyarázni, mint a *helység síkság*-belit. Én semmiféle etimologiai különbséget nem látok. Nyilván azért választják el ezeket egymástól, mert *mostanság*, *mainapság* adverbiumok. De ez az adverbialis használat csak olyan, mint mikor *vasárnapon* helyett azt mondom hogy *vasárnap* stb., mert tudnunk kell, hogy régen így beszéltek: én szerelmes urammal és leányommal *mostansággal* jó egészségben vagyok; *mostansággal* is azon jó és türethető egészségben vagyunk. Magy. hölgyek levelei 230, 233. stb.

PONORI THEWREWK EMIL.

A HATÁROZOTT ÉS A HATÁROZATLAN TÁRGY.

Az idei Nyelvőr januári füzetében Babics Kálmán hozzá szóltott a múlt novemberi számban megjelent s a tárgy-as-tárgyatlan ragozást fejtegető kis értekezésemhez. Ugyanott Incze László is megszőkelyesítette a példáimat és kifejezéseimet. A dolog sokkal fontosabb, hogysém a tovább vitatás idővesztegetésnek tűnhetne fel. Annyival szükségesebbnek látom a meghányás-vetést, mert tapasztalom, hogy Babics úr sok állításomat félre értett, még olyat is, a mely a félreértetésre legkevesébbé se számított. De hát megtörtént s azt kell hinnem, hogy a „brevis esse laboro, obscurus fio“ hibájába estem, a mennyiben sok oly dolgot ismeretesnek tételeztem fel, melyekre, úgy látom, elkelt volna egy kis szószaporítás.

Azt állítottam, hogy a személyrag magában véve, eo ipso, mert személyrag, a mondat tárgyát még nem teszi határozottá, a mikor is aztán a hozzá tartozó ige tárgy-as ragozásba kerülne. Evvel azonban korántsem mondtam azt, hogy a személyragos tárgy egyéb meghatározás híjában is nem lehetne határozott. Igenis lehet határozott, de nem, mert személyragja van, hanem mert magamban egyéb szempontból határozottnak gondolom. B. úr tudni kívánja azon eseteket, midőn a személyrag nem teszi a tárgyat határozottá. Szerintem ez fölösleges; hisz mondtam, hogy magában véve s o h s e teszi. B. úr három csoportba „gondolja szoríthatni“ (er gedenkt sie in drei klassen einteilen zu können!) a személyragja ellenére is határozatlan tárgyat: 1) a birtokos összetételeknél (ládafia, vásárfia); 2) a dativus commodi-féle mellett

(neked pénzedet loptak el); 3) egész mennyiség részéről való szótunkban (százát, felét veszek.) Ez magában véve helyes, csakbogy nem hiánytalan, Lám, ez esetekben tehát ő szerinte sincs a személyragnak meghatározó ereje s mégis csodák csodája! nyomban ezt következteti belőle: „tévedés lenne tehát azt mondani, hogy a személyragnak egymagában meghatározó ereje nincs.“ Hanem hát „quot capita, tot“ . . . logika! Alább is kimondja, hogy „a személyrag magában véve m i n d i g határozottá teszi a tárgyat“; végre, hogy „a személyragos tárgyat pusztán igeragozással csak néha napján mesterkéltén és több-kevesebb erőszakkal határozatlaníthatjuk“. Ebből kettőt tanulunk; először, hogy tehát mégis lehet eset a személyragos tárgy határozatlanítására (!), másodsor, hogy az igeragozás teszi a tárgyat határozatlanná s nem fordítva (?)

Hogy B. úr kívánságának eleget tegyek, felsorolom a tárgy határozottsága és határozatlansága eseteit. Határozatlan a tárgy

1) ha általánosságban gondoljuk, pl. hegyet-völgyet bejárt. De néha maga a puszta szó is határozott tárgy lehet, ha annak gondolom (κατὰ σύνεσιν) pl. apát várom. Ide tartozik a B. úrtól meg nem értett „bort megissza magyar ember“. Ez nem egyéb, mint archaismus; hisz a régi magyar nyelvben nem volt névelő; ez mint minden nyelvben, a magyarban is a mutató névmásból fejlődött ki. „És adotta vala neki paradicsomot házává“ H. B. „Rázza le nyilvesszöt.“ „Visszavonást nézem köztetek én búval.“ „Lakomát a kádár végig sem ihatta“ stb. Arany B. h. A vadrózsákból: „Lovakat befogták.“ 3. l. „Sok árva szüvet epossze.“ 101. l. „Szép orczáját csókolom s mennyországot gondolom“ 142. l. — „Kávét csak levéért főzik“ Ballagi Péld. 3988. — „Moslékot vitte disznónak . . . háját vitte molnárnak . . . csirizt vitte vargának stb.“ Arany L. Er. népm. 297. l. — Nem való tehát, a mit B. úr mond, hogy magában a puszta köznév okvetetlenül határozatlan.

2) Határozatlan az *egy* számnév után álló tárgy, pl. látok egy embert. De az *egy* néha — személyragos tárgy — mintegy kiemel és meghatároz, pl. „a galamb *egy* csöpp könnyit az arczájára *ejtötte*“ (ejtett h.) Vadr. 461. „Hozzá lö a galambhoz, *egy tollát* le is lövi“ (lő h.) Vadr. 451. Itt egy = egyik. — „Hogy imént *egy dolgát* balgatagúl *tette*“ (tett h.) Ar. Toldi VI. „A szemfényvesztésnek csak egy módját tudom“ (mert szerintem csak egy van) Ar. T. e. II. (de v. ö. „a hidegnek én jó *orvosságát tudok*“ Ar. T. e. VI.) Nem tagadom, hogy az előbbi példákban az ige tárgyas alakját a tárgy személyragozott volta segítette elő, a mennyiben az *egy* erejét merőben ellensúlyozta. De ez nem

vonhatja le az ellenkező példák fölös számának tanuságtételét, Erről alább.

3) Határozatlan a személyragos tárgy is, ha más különben individuálisan nincs meghatározva. B. úr nem akarja az individuális megkülömböztetés lehetőségét és szükséges voltát elismerni. Azt mondja, hogy individuális meghatározottság voltaképpen csak a tulajdonnévben van, meg a mutató névmásban. Hát akkor ehhez mit szól: „Ha fogad fáj, *keress ezeket*“ (Vadr. 370.), meg ehhez: „látni *azt* eleget látok“ (Ar. B. h. II. 191). „Mit veszel? papirost. Én is *azt veszek*.“ — Ebből következik, hogy:

4) a mutató névmás, meg a névelő is (e kettő voltaképpen *egy*) határozatlan tárgyul áll, ha nem individuálizáló, hanem generalizáló értelemben magára fordul elő.

5) Határozatlan a főnévi ígenév, mint tárgy. „Szeretnék szántani.“ De p.^fMikesnél határozott: „Ők nem *szeretik* a hegyre *fölmászni*.“ Tör. lev. 217. Máig is székelyesen: „fonni nem szerettem“ Vadr. 411. Mindig, ha még egy határozott tárgy van mellette: pl. szeretném őket látni.

6) A relativum, mint tárgy pl. a kit látsz. De tudni való, hogy régente e mellett is járta tárgyas ige. „Olyan gyümölcs, . . . a *melyet* soha sem *viszik* asztalhoz.“ Mikes T. I. 235. „A kit gyermekestől együtt veszik meg“ u. a. 400.

Határozott tárgy ez esetekben:

I. maga a puszta szó is, ha annak gondolom, Lásd fentebb az 1) alatt.

II. A személyragos tárgy csak akkor, ha névelő is van mellette, vagy legalább oda lehet gondolni. A népies használat ritkán hagyja el a névelőt a határozott személyragos tárgy mellől. Mihelyt nem való mellé névelő, már határozatlan, pl. „*Befalt* tizenhat szép *czipónkat*“ Arany Aristophanes II: 249. l. „Sok *czipóm* benyelt“ u. o. 251. A személyragos tárgy azonban többnyire határozott, ha valóságos birtokviszonyhoz tartozik. Tudjuk, hogy a magyarban nincs genitivusi rag; csak gyanítja Hunfalvy, hogy a régi *erőn* erővel (Faludi) kifejezésben gen. ragot kell látnunk. Mai napság a birtokviszonyt kétféleképpen fejezzük ki, vagy ragtalan, tehát nominativusban álló birtokossal, vagy dativussal. Ez utóbbi esetben a magyaros nyelvhasználat határozott tárgynál ki szereti tenni a névelőt, ha ilyenkor nincs helyén a névelő, a tárgy határozatlan, hiába személyragos. Mondhatom tehát, hogy: „az egrid kávésnak két lányát ismerem“ (Erd. Népk. III. 175.), azaz tudomásom szerint csak kettő van neki, vagy = leányai között csak kettőt ismerem. Azonban: „az egrid kávésnak két lányát *ismerem*“, mert ez = „az egrid kávésnak a két lányát“.

De: „kelyhedre töltés Sámos borát“ (Ar. I. 39), „Más borát annak . . . kivonatnak“ (Sajósztp. végvés). Valóságos birtokviszonyban azonban leginkább csak akkor láthatok határozatlan tárgyat, ha a birtokviszony már összetétellé vált; magában véve helyesen említette fel tehát B. úr az ilyen összetételeket olyanoknak, melyek mellett tárgyatlan ige járhatja. Hanem hát B. szerint ez, hogy „az egri kávésnak két lányát ismerem“ annyit tesz, hogy lányát, nem pedig pl. fiát; a minthogy ez is: „elloptak két juhomat“ szerinte = juhomat, nem disznómat. Hát még ehhez a „fantáziához“ mit szóljunk? „Három fogát húzták ki“ = az ő tulajdon fogait.“ (vajjon? nem a más fogát húzták ki neki?) „Három fogát húztak a. m. éppen fogát, nem hajaszálát.“ Mily irigylendő logika! E szerint e mondat: „Kezembe nyom egy töke hálnak három pikkelyét“ (Arany Arist. I. 250.) azt teszi, hogy három pikkelyét, nem három fejét, lábát, farkát? „Ha menta főtt levét iszol“ (Ar. Arist. I. 347.) azt teszi, hogy levét, nem salakját, vagy tán, hogy főtt levét, nem fővetlent vagy sültet? — Ebben, hogy „elloptak két juhomat“, ha nem volt több kettőnél, B. szerint a névelő elmaradhatatlan. Igaz, hogy ez a gyakoribb, rendesebb, de a névelő még sem éppen elmaradhatatlan, mint nem elmaradhatatlan, a magán álló határozott tárgy előtt. B. úr szerint egyaránt helyes: „a forintnak 100 krját olvashatunk meg, vagy olvashatjuk meg.“ De bizony csak az előbbi a helyes, mert = a forintban 100 krt olvashatunk meg; a második azt tenné, hogy csak is 100 krját olvashatjuk meg, 90 krját még nem. Az előbbi azt jelenti, hogy többet nem olvashatunk meg, az utóbbi, hogy kevesebbet nem olvashatunk (?).

A személyragos tárgy tehát névelő nélkül csak akkor lehet határozott, ha annak gondolom; hisz B. úr is elismeri, hogy „a felfogás dolga“, bizonyos esetekben, melyik ragozás van helyén. Még a pusztá köznévi is lehet néha határozott, a mint láttuk, hogy ne lehetne hát a csak személyragos név is, mikor tagadhatatlan, hogy a személyrag már mintegy közelébb hozza a tárgyat hozzánk. Itt még csak azt jegyzem meg, hogy az is bizonyításra szorul ám, vajjon a B.-tól fölösleges birtokjelzésnek mondott: „iziben, sebtiben, hevenyében“-féle kifejezésekben csakugyan személyragot kell-é látnunk, vagy valami nescioquid-et. (V. ö. Simonyi R. Ny. 47. l. „igazán, magyarán“, és Simonyi Tanulm. 64. l.) Abban kétségkívül igazsága van B. urnak, hogy nyelvünk bőviben él személyragos szókkal, minden határozott viszonyítás nélkül, absolute is. Epp' azért az ilyen szót aztán mindig határozatlan tárgynak tekintí a magyaros nyelvérzék, pl. „mássát vüttem a fiam levelire“ (Nyör II: 41). „Nem is keríték ily nagy fenekét“ (Ar. Bol. Ist. I: 15).

III. Határozott a névelős obiectum.

IV. A tulajdonnév, mint tárgy.

V. A magára ható névmás, pl. magamat látom.

A népnyelvi gyűjteményekből végére mehetetlen katalogusát állíthatnák össze a személyragos s mégis tárgyatlan igéjű obiectumnak, de merőben fölösleges. (A felsorolt példákon kívül utalom az olvasót a Nyelvőr III: 116., 121., 122. lapjaira.) B. úr is eleget látott. Csakhogy ő inkább azt nézte, hol nem lát s belekötött egy pár népnyelvbéli kifejezésbe, mely határozottnak tünteti fel a személyragos tárgyat, olyankor is, mikor — B. szerint — „a határozatlanításra a legjobb alkalom lett volna.“ A szerencsétlenül választott példák között ez a legszerencsétlenebbik: „Fujjad szellő fujjad zöld erdő harmatját, Hogy ne *láss*a senki piros csizmám *nyomat*“ „e helyet: *láss*on“ — mondja B. úr. Dehogy! a világgért sem! A vers azt mondja: „nyomot hagy a csizmám, de fúdd be szél harmattal, hogy ne láthassák“. A „*nyomat*“ tehát bizonyos megjelölt dolog, szóval: határozott tárgy; holott, ha azt mondom: „ne *láss*on senki . . . *nyomat*“ — ez azt teszi, hogy ne csináljon nyomot a csizmám, s így ne is láthasson *nyomat* senki. Azt általában véve nem tagadom, hogy néha a gyűjteményekben ott is találunk határozott ragozást, hol az én teoriám szerint a személyragos tárgy határozatlannak tekinthető; de ismétlem, hogy ez a beszélő gondolkozásától, jobban mondva, magának a nyelvnek a logikájától függ (L. a fentebbi 3. pontot). Azonban bár B. úr szerint „árnyalatokat hajhászó fantáziám“ (favete linguis!) nem tud logikailag megfigyelő lenni: határozottan állítom és vallom, hogy a hajdumegyei nép élő beszéde lépten-nyomon igazolja szabályomat és sohasem vét ellene. Már pedig csak a Nyelvőr, jobban mondva a nyelvtudomány egyik főprinczipiumát ismétlem, ha kimondom, hogy bármely vidék pozitív tanuságtétele többet nyom a latban, mint két tuczat régi szabály, melyet a nyelvbéli jelenségek kellő megfigyelése nélkül állítottak fel. A mit a nép következetesen és rendszerint mond, az helyén van, kiáltson bár kígyót-békát reá a grammatika. Csak az a grammatika lehetne ura, tehát törvényadója a nyelvnek, a mely minden nyelvi jelenség hibátlan megfigyelésével készült; s még az sem, mert a nyelv változik s a grammatika kénytelen-kelletlen utána változik. Vagy a nyelvtudomány főtételeit érti B. úr, mikor a nyelvtant a nyelv „urának is“ nevezi? Hisz még a legfőbb kérdések sincsenek kellőképpen megoldva s megdönthetetlenül tisztázva, pl. a nyelvek eredetét illetőleg. B. úr mondása tehát, hogy a grammatika „megállapított elvei szerint kell a nyelvnek alakulnia, fejlődnie, ha úgy tetszik romlania“ olyan forma, mint ha azt mondanók,

hogy a bolygók a Newton törvénye szerint tartoznak mozogni. Pedig ez beválnék „ex kathedrá“-nak is — nemde?

Az „atyámat látok benned“-féle kifejezést roppant naivul kárhoztatja el B. úr; „mert — ugymond — egy kategóriánkba sem illik bele.“ Hát szentírás az ő három kategóriája? Ehhez mehet az is, hogy nyelvérzékemnek szerinte való „beteges izgatótságot“ költött példákkal bizonyítgatja. Τις τ' ἄρ σφωε θεῶν ἐριδι ἐυεέηκε μόχεσθαι; Megengedjen, de hasonló naivságokkal még tromfolni is átallok.

Incze György úrnak pedig, ki pusztán háromszéki példákrról akar himet varrni, azt felelem, hogy az mind szép és jó, hanem higgye meg, hogy Háromszéken kívül is van még egy kis magyarság a földön. Furcsa dolog abból, a mi valahol meg nincs, annak a nem-létére vagy jogosultságára következtetni. Ex nihilo nihil fit. Egyébiránt különös, hogy a Háromszéken szerinte „soha sem ingadozó használat“ ellenére is Krizának — tehát szavahihető gyűjtőnek — éppen a háromszéki meséiben találok e helyet: „annyi *fiát kötöttek* belé a seregéjkek (a fába).“ Vadr. 430. Hát ezt hogy igazítaná *ki még* háromszékiesebben?!

CSENGERI JÁNOS.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

A nyelvvarisztokraták.

Uraim és hölgyeim! Van szerencsém bemutatni P. urat s legújabb találmányát. P. ur a Budapesti Szemléből (1881. 1. sz.), találmánya pedig a Neologiai Hinárból (154—157. l.) való — mind a kettő elégséges jogcím arra, hogy rajtuk elmulassunk. Képzeljék csak, hogy álarczos bálban vannak s azonnal a legkitünőbb szempontra helyezkedtek, akár a vigadó karzatáról néznék a némileg mulatságos jelenetet. Személy és fogalom mind mást mutat, mint a mi. P. ur el akarja velünk hitetni, hogy ért ahhoz, a miről ír — ez az ő álarcza. Találmánya oly fontos képet mutat, mintha az elmésség szüleménye volna; ötletei el akarják velünk hitetni, hogy gondolatok, gyanúsításai, hogy bizonyítások stb. S kérem, a mi a dolgot némileg furcsává teszi: az egész bál zene nélkül foly le. Vagy kép nélkül: a fejtegetésből hiányzik minden logika. A fogalmak ugornak és kapaszkodnak, az állítások tánczolnak és kurjongatnak — és nem látni, nem hallani, miért? Ez persze nagyon unalmas. De mert sem P. sem mondókája erről nem tudnak semmit, sőt mind a ketten igen elméseknek tarják magukat, ezért még sincs a dolog humor nélkül.

P. ur azt hibáztatja bennünk, hogy szerintünk „a nyelv életében csak az a helyes, a mit a nép fejt ki belőle; a mit a nép cselekszik, az jó: a mivel az írók gyarapítják a nyelvet, az rossz, vagy gyanus. Valóságos nyelvész-demagogia.“

No nyelvvarisztokrata uram, ha nem látnók, hogy ferdít, még azt hinnök, hogy gyanusít. Meglehet egyiket sem teszi, csak nem ért a dologhoz s ez esetben bocsánatát kérem. Soha sehoh a Nyelvör egy betűvel sem mondá, hogy a mivel író gyarapítja a nyelvet, rossz, vagy gyanus. Nyelvet csinálni más, mint nyelvet gyarapítani s ez utóbbinál is fontos: törvény szerint történt-e a gyarapítás vagy nem? P. ur ezeket talán nem tudja egymástól megkülönböztetni — mi, fájdalom, nem érünk rá a gyöngék számára külön elemi Nyelvört szerkeszteni. Ezeket sem P. urnak mondjuk, nem is miatta mondjuk, hanem szólunk a nagy közönséghez: Lám! ilyenek a neologia fegyverei! a hol tudományuk kifáradt, folytatja a tudatlanság, s a hol ez is kifogyott bölcsességéből, folytatja a ráfogás és ferdítés. Hát az önök magánbirtoka a nyelv, hogy nem áthatnak megrögzött rossz szokásaikat védő harcukban ily eszközökhöz nyúlni? De hogy teszik, épen ez bizonyít önök ellen.

A nyelvvarisztokrata által rángatott következő álarczos így folytatja: „Holott rendes logika szerint, az író, a költő tüzetesebben foglalkozván a nyelvvel, caeteris paribus, jobban is fog hozzá érteni annál, a ki csak úgy él vele. Az önök logikája szerint ellenben a kenyérsütéshez jobban kell érteni annak, a ki a kenyeret csak eszi, mint a ki süti.“ Tehát a nép csak él a nyelvvel, de az író, az süti a nyelvet. A bizony! De aztán, ha maguk sütik a nyelvet, hát süssék meg! És egyék meg maguk és válják kedves egészségükre; a közönséget azonban hagyják békén.

Soha a fogalmak ily farsangját! P. uram, ön hála Isten igen ügyesen tudja okait előadni és csoportosítani. Agyon üthetjük mi a neológiát százszor, ezerszer, nem használ semmit. Mert csak okot és tudományt lehet czáfolni, ön azonban új módszert kezd: az agyon-védelmes módszerét. Ez aligha többet nem fog nekünk használni.

S titkon, egészen titkon meg is akarom sügni olvasóimnak egy sejtelmemet. De aztán az Istenért, tovább ne adják! Megtudhatná a Szemle szerkesztője s vége volna mindennek.

Gyerekkoromban ugyanis olvastam egy megható történetet: hogyan ment át egy magyar vitéz a fortélyos taljánok közé, hogy onnét annál jobban pusztíthassa őket, mert nem a magyarokra lőtt ám, dehogy, hanem a taljánokra, úgy ám. S miután ily geniális módon sok, sok ezeret elpusztított, csak aztán ment vissza övéi közé.

Értik, ugy-e? Oh édes P. uram, csak írjon ön minél több cikket az orthologia ellen a nyelvvarisztokratia dicsőségére.

Még csak egy másikkal álljunk szóba, nem azért, mintha okosabb volna, hanem, hogy P. ur egész álarczos zsbívásárjával megismerkedjünk.

Tegyük föl, mondja, hogy a mi új szó Barczafalvi és Kazinczy óta keletkezett, mind rossz: mi következik belőle? Hogy rossz szók alkotásától óvakodjunk, de nem az, hogy a bevett új szókat kiirtsuk. — És nyomban utána az áll: Igenis, óvakodjunk rossz szókat gyártani, a szükségteleneket se használjuk.

Tessék ezt össze egyeztetni! P. nem akarja a rossz szókat „irtani“, csak a szükségteleneket „nem használni“. Szükséges-e a *festészet*, *építészet*, *költészet* stb. a képirás, festés, építés, műépítés, költés, poesis mellett? P. különösen a *költészetet* védi, mert szükséges? Hát az *érv*, *indok* stb. szükséges-e? Úgy áll a dolog, hogy a ki vigyáz a nyelvére írói lelkiismerettel, ellehet nélkülök, de a ki multjának és megszokásának, szóval kényelmének rabja; szükségeseeknek tartja őket. Midőn tehát L. ur a fönnebbit leirta, épen nem azt bizonyította, hogy a miről irt, meg is gondolta. Ő, mint az egész neologia, kecskének káposztának egyaránt akar kedvezni. Azelőtt azt mondták e nyelvvarisztokraták: egy szó beváló volta fölött a nyelvérzék dönt, — ezzel fölhagytak. Most azt állítják, a szükség dönt. Nem látják-e vajjon, hogy ezzel még rosszabb elvet hirdetnek? A nyelvérzék oknak végre is valami; de az egyéni kényelem, mely a szükséges és szükségtelen fölött dönt, az semmi, épenséggel semmi.

Hogy ily elvből aztán le lehet következtetni, hogy a nép csak fogyasztja, de az író, az sűti a nyelvet — ezen sem csodálkozunk többé.

P. urat az összes nyelvvarisztokratiával együtt pedig tartsa meg az Isten jó egészségben s állandó farsangi kedvben még számos, számtalan évekig.

EGY NYELVDEMAGÓG.

Az egyetem tanrendje.

A budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetemnek a folyó tanév második felére kiadott Tanrendjét forgatom. Nincs is érdekesebb valami, mint ily apróságok lapozgatása: az emberi ismeret és nem-ismeret régi és új kérdései s régi és új feleletei vonulnak el szemeink előtt — azt hisszük szinte, tudósabbak vagyunk, ha csak olvassuk is, mintha egy *conversationslexikon*nak legújabb antiquariusi — bocsánat! ódondászati kiadására alkudnánk; mintha — — de nem folytatom a példákat. Ugy sem akarok hivatalos irodalmunk e legújabb termékének messze szóló reklámot csapni, hiszen, ha sikerülne, az Egyetem volna talán vele

leginkább megakadva: egy tanrend, mint országos olvasmány, egy tanrend második kiadásban — nem volna-e ez hallatlan csodabogár?

Veszedelemes szót irtam le. Sajnálom, mert most bizonyosan azt hiszik az olvasók: Ahá! megint neki áll egy mihaszna nyelvturkoncz, hogy föltálalja nekünk x-edszer, a mit már elpanaszoltak y-szor; hát tessék!

Pedig nem tetszik. Tudom ugyanis, hogy lapban a rendes ép úgy, mint a rendetlen munkatársnak ha már minden áron borsót kell a papiros-falra hánynia, hát legalább új és ne tavali borsó legyen. Mert hiszen tavali vagy éppen már harmadéve olvastunk a Nyelvörben egy dörgedelmes szittyasujtásos dorgatoriumot arról, hogy milyen szörnyüseséges életet él a magyar nyelv az egyetemen. Értem én jól nyelvbakter-társam fölhevülését, de tudom azt is, hogy nem használt egy fabatkányit sem. Nem is akarok én javítani, sem haragudni; ahhoz nincs elég tudományom, ehhez nincs elég epém. Én csak el akarok egyet-mást mesélni. Kiki tetszése és véralkata szerint aztán nevetget vagy bosszankodhatik, vagy el-elmélázhat ezen az én mesémen, melynek legfőbb értéke az, hogy relata refero.

De ideje is volna már hozzá fogynom: Aeneas sem kerített talán nagyobb feneket Rómának. Nem bánom, hát kezdjük.

Kezdetben tehát volt, igazábban: van a latin nyelv magyar czéger alatt. Eltalálták már, hogy a Hittudományi karról szólnak, úgy-e bár? Jól sejtették. Én is azonnal eltaláltam, mielőtt megmondták. Érteni persze aztán sem értettem: hogy a magyar főváros magyar egyetemén miért tartják a hittudományi előadásokat, csupán csak ezeket latin nyelven, mikor a mi papságunk hazafiság dolgában Európa szerte példakép idéztetik, mikor a magyar irodalom határozott kárát szenvedí ez ága nem-létének, mikor — de megint eljárt a tollam. Mit is tartozik ez én reám?

Majd elfelejtem, hol hagytam. A kezdetinél, igaz. No hát tartanak hittudományi előadásokat latin nyelven s ezek magyarul vannak bejelentve. Azonban így sem értek én mindent és éppen ezt akarom elpanaszolni. Teszem egy tanár ószövetségi történet-*ítész*i tanulmányokat ad elő. Mi az, hogy *ítész*? Megnézem a Ballagit. Mert kérem, Ballagi nélkül magyar publikum a magyar írókat nem érti. Ezt talán Szerkesztő úr nem is tudja. Hja! Ön tudós nyelvész, s talán azt is érti, mi az, hogy „tömmutató”? Hogy ne értené! kietimologizálja — vagy mi is ennek a tudományak neve, én hála Isten nem is sejtek hozzá — tehát, kietimologizálja az értelmét és kideríti. Már most kérem, ha én is rábátorkodnám józan eszem meg nem félemlített használatára,

azt mondanám: *itész = itt + ész*: íme itt, ebben a tudományban van ám igazán ész. Csakhogy én nem merem ezt állítani, mert Önök tudósok mindjárt rám förmednek, hogy én csak amolyan kocza nyelvbakter vagyok s a mít én gondoltam, az népetimologia vagy hamis analogia vagy más ilyen czifralógia. Szóval, minthogy én csak publikum vagyok s nem tudok nyelvészül, csak magyarul, nem lehetek el a Ballagi nélkül. És az ily kényes esetekben sohse hagy cserbe. Kérem, tessék elhinni, minél kényesebb az eset, annál bizonyosabb vagyok könyvem tájékoztató voltáról.

De mikor megnéztem, akkor értettem ugyan az *itészít*, de nem az előadó tanár urat. Mert ugyan ő „szöveg-kritikai gyakorlatokat“ is tart. De ez a laikus magyarságú szó bizonyosan sajtóhiba; az lesz, az. Nem is olvastam még világeletemben könyvet, melyben annyi volt a sajtóhiba, mint ebben a kis füzetben. Szent Isten, ha egy új Ballagi ezeket a sajtóhibákat új szóknak találja nézni s mind beleteszi egy legújabb kiadásába, bátran eldobhatom ezt a mostanit, ha irodalmi nyelvünk színvonala alá sülyedni nem akarok. S ezeknek a sok Baldiknak vajjon akad-e aztán Tezájuk?

Kedélyem töprelyteljes aggályaiba nem találok még e kar tannokainak vagy tanárainak fölolvásaiban sem enyhceppeket vagy gyógyirt. Nehéz szívvel megyek tovább — a jog mellett el is haladok, mert én prókátorral főkép, ha professzor is, egy világért se kapok hajba — és fáradtan, bágyadtan érkezem az orvosi karhoz. Itt aztán magamhoz térek. Mennyi itt az ékes és művelt szó. Büszke szívdobogással vallom magamat magyarnak! Nem mozdítottuk ugyan még elé az orvosi tudományt, de tettünk többet, sokkal többet! Nyelvet teremtettünk neki, hogy ha majd lesz mit, el is mondhassa tősgyökeres magyarsággal — melyet senki meg nem ért, veti ön utánna? Rágalom, uram, rágalom! *Bonc* és *gyógy* és *tengélet* és *vény* és *dolgozda* és *szülészet* és *müteni* félüket nem érti? De hát az *anatómiát* és a többi megfelelő idegen szókat érti-e, ki meg nem tanulja? Nem! no lássa. Két nyelvet tanulunk, mondja ön, mikor egygyel is beérhetnök. Ismét helytelen fölfogás: kis nemzet nem érheti be a maga anyanyelvével; minél több nyelvet tudunk, annál több embert érünk; lassan járj tovább érsz — a többi okaimat föl sem sorolom. Ha önnek van érzéke a nyelv esztétikai követelményei iránt, igazat fog adni; ha nem, úgy is hiába beszélék.

A bölcsészeti karban, fájdalom és hála Isten, áramlatok vannak. Baloldali orthologus mint Ön nem fogja érteni, mi az a *nyelvészet*, miért szólnak *festészet*ről, nem-e kár a műszónak szük és alkalmatlan *széptant* emlegetni, mi az „a műtörténelem tudományos feladatáról és annak feltételeiről“? De ezek apróságok.

Hanem szeretném látni kétségbeesését, midőn ime megolvassa, hogy van ám itt peccsétisme is, azután *egészleti hánylat* (furcsa hogy nem gondolták még meg a matematikus urak, hogy tekintettel az új mértékre e műszókat most úgy kellene megváltoztatni: *egészdekei hánydeka*); azután van itt *moztan* (moz alighanem a német *moos* magyarítása, de miért nem fordították le tisztességesen: *bolndgombatan*-nak?) Nos, úgy-e, hogy elképedt?

De a neologus is elképedve fogja látni, hogy a világosság terjed minden katedrai anathémája ellenére is. Szólnak itt *physika* s *electromosság*, *laboratorium* s *microscop*-ról s még más ilyféle nemtudós szók is sűrűn előfordulnak a természettudományi előadások tájékán. Én azt képzelem okul, hogy a természettudományok terén valóságos haladásra utalhatunk. Majd ha lesz nálunk orvos-tudomány, letesznek a doktor urak is lobdagos nyelvük fizciamjairól. Az orhologia terjedése sehol sem annyira a haladás mértéke, mint épen az exact tudományok terén.

A tanrend végén áll a „*gyorsirás*“, a ki tanítja, persze *gyorsiró*, ép úgy, mint a psychologus a lélektan elnevezése szerint *lélektanár*. De ki nem tudja, hogy a boldogult Toldy egyszer félreértések elkerülése céljából a sokkal szebb *lélektanort* ajánlotta? Nem lehetne hát — nehogy iróval: vajjal tévesszük össze — a stenographus magyarul: *gyorsiror*?

Ajánlom e szerény javaslatomat a jövő félévi tanrend és az új Ballagi becses figyelmébe. △

A bölcsesség könyvéből.

Fiam! tedd le a kanalat s nyisd meg a te füledet, hogy elméd befogadja és megértse az én beszédemet; mert a szó hallani, nem kanalazni való.

Tudd meg, a bölcs ember nem iszik rossz vinkót mikor jó bort ihatik; azért keresd mindenek előtt a bölcsességet; keresd úton, útfélen, mindenütt, keresd a B. Szemlében és a Polgári Iskolában is; még ott is megtalálhatod. Mert írva vagyon: A bölcsesség mag; a magot pedig, melyet a magvető keze elszór, s mely az útszélre esik, az országút verebé fölszedi és megeszi.

A B. Szemlében pedig meg van írva a bölcsesség: Az orthologia még nem kutatta, nem vizsgálta át egészen nyelvünket; nincs jogában tehát azt állítani, hogy a *nok* képző idegen, sem azt, hogy idegen képzővel új szókat alkotni nem lehet.

A levéltárak zugában nem egy adat lehet még elrejtve, a melyek, ha napfényre kerülnek egészen más színben fogják a kérdést megvilágítani. Nem lehetetlen, hogy a neologus *elnök*-nek (elő-ből) és *főnök*-nek (fő) utóbb még valamely zugban ráakadunk megfelelő párjára, az *út-nok*-ra (utó) és *láb-nok*-ra (láb), melyek

sokkal izlésteljesebbek és csínosabbak, mint a nekik megfelelő esetlen és lapos *sereghajtó* és *hivatalsszolgá*.

Ne rázd fiam a te fejedet; mert a bölcsesség nem vaj, a mely magától elolvad a szájban; dió a bölcsesség, kemény a héja, s erős fog kell hozzá, hogy felharapjuk. Nem mondhatja-e száz év múlva a B. Szemle az akkori bölcsenek: Petőfi eltűnt, senki sem tudja hova lett; míg fel nem kutattok minden zeget, zugot, míg rá nem mutattok sirjára, hogy íme itt fekszik, mondhatjátok-e addig, hogy minden ember halandó? Hát ha Petőfi még él valahol s még előkerülhet?

És jöve az országút verebe és fölszedé és megevé a bölcsesség hulladékmagvát:

„A Nyelvőr és az iskola.

Az újabb tanári nemzedék a Nyelvőr eszmeivel saturálva lép tanítványai közé. Megpurgáltatott az egyetemen s ő maga is purgálni szeret. Gyanakvó szemmel nézi a mai magyar nyelvet, a képzők egy részét lelke mélyéből gyűlöli és haragra fortyan azok ellen is kik e képzőket nem gyűlölik. Jaj azoknak a tanulóknak a kiknek ily ortholog tanárunk van. Szegényeknek kétféle magyar nyelvet kell hallani és tanulni. Egy purgáltat a nyelvtanártól, egy purgálatlant a többi tanártól, a kik a nyelvet Kazinczy és Vörösmarty alapján tudják és tanulták. Az egyik így szól hozzájuk: „Fiam! ne merjétek azt mondani: ruhatárnok; a *nok* képző nem ős magyar.“ A másik tanár pedig azt mondja: „Minek ruhatárost irni, mikor mindenki eddig ruhatárnokot mondott Magyarországon.“ Az egyik epés tanár mondja: „Te járda taposó.“ A másik: „Járda taposót mondj, a „*da*“ képző nem az urali hegyek tájékáról való; ha nem teszed, szekundát kapsz“. Ily jelenetekre nem szabad alkalmat adni. Az orthologia és neologia harcainak semmi köze az iskolához. Azért ne erőszakoljuk az ortholog irányt az iskolában. A tanár ne vigyen az osztályokba, a hol tanulni és nem vitázni kell, eldöntetlen harcot, ki nem küzdött ügyet. Atkalmazzuk itt is Dubois elvét: A tanításba csak a biztos eredményeket lehet fölvenni. Legyen kizárva minden ami még nem állotta meg a próbát, mig hypothesis.“ „Polgári Iskola, a polg. isk. orsz. tan. egyesület közlönye. 1881. február 1.“

Mit nevetsz, miért rázod fiam a te fejedet? Nem érted? Figyelj reám. Megmagyarázom.

A tanítvány nem áll az ő mesterének fölötte. Azért, ha a tanítvány azt mondja: *ruhatáros*, és a mesternek ez nem tetszik, mondhatja neki: számár vagy. És a mesternek igaza van; mert a számár is, tanítvány is, mind a ketten Isten teremtései. Ha a

tanítványnak két mestere van, és az egyik azt mondja neki: *járó*, a másik pedig: *járda*, akkor a tanítvány arra hallgasson, a melyik öregebb; mert írva vagyon: Az öregség bölcsesség; a bölcsesség fogai nem nőnek az orrvérzés korában. Ha pedig vagyon neki hét mestere, és egy ő közülök mondja: *kötőszó*, hat pedig: *kötszó*, arra az oldalra hajoljon, a hol a hat áll; mert hat ökör messze viszi a szénásszekeret, a melyet egy ló meg nem indít.

Fiam sohase azt keresd, mit mondanak, hanem hogy ki mondja és hányan mondják. Mert az igazságnak gyermeke a lelkesedés, a lelkesedést pedig trombitahanggal készítik, nem czi-teraszóval, és száz torok kiáltása messzebb hallik, mint egy száznak a sipolása.

Kezdetben vala a bölcsesség, és a bölcsesség vala a neologianál, és a neologia bölcsesség vala; és valának az ő prófétái a B. Szemle és a P. Iskola. És nagy vala a bölcsesség, a melyet hirdetnek vala, és végetlen, mint a beütött fenekű hordó és megfoghatatlan, valamint a kopasz homlokán a haj.

Hajolj ide fiam közel hozzám; mert megeresztem a P. Iskola bölcsességének csurgó mézét; hadd izleljék meg a te ajakid, és gyönyörködjék lelked az ő illatának kellemetességében:

„A *ruhatáros* határozottan jó, mondja az orthologia. Nem tagadjuk, jó, feleli a neologia. A ruhatárnok kétségtelenül rossz, állítja az orthologia. Nem kétségtelenül, feleli a neologia. Ennek bebizonyításával még tartoznak nekünk az orthologusok. Hátha kiderül, hogy a *nok* képző helyes szóalkotó? Ez az ügy még nincs befejezve; a *-nok* képző jóságának vagy rosszságának kérdése mindeddig eldöntetlen, vita alatt levő. Tehát mi Polgári Iskola, a bölcsesség nagy könyvének egyik aranyos betűs oldala, Duboisval azt követeljük az iskolától, hogy az ifjuságnak csak is a már közmegegyezéssel megállapított, kétséget kizáró, tehát befejezett tételeket adjon elő. Azaz ki van zárva minden, a mi még hypothesis, a mi még eldöntetlen. Ennélfogva tiltva van a *ruhatáros*; s csak is *könyvtárnok*-ot szabad mondanunk.“

. . . És jöve az országút verebe, és a bölcsesség magvát, a melyet a magvető ember keze elszórt vala, fölszedé és meg évé.

Azért fiam keresd a bölcsességet; keresd mindenekeelőtt a B. Szemlében, és azután mindjárt a Polgári Iskolában!

II. SALAMON.

A KÉTJEGYŰ MÁSSALHANGZÓK KETTŐZTETÉSE.

Az Akadémia nyelvtudományi bizottsága egyik idei ülésén végre elfogadott egy helyesírási „reform“-ot, melyért már sok tinta folyt hiába. Elhatározta ugyanis, hogy a kétjegyű mássalhangzókat ezentúl nem csak a tőszókban és képzésekben, hanem a ragozás eseteiben sem fogjuk teljesen kétszerezni, hanem csak az első jegyet. „A magyar helyesírás“ 12. §-e tehát e szerint fog módosulni, s valamint azt írjuk, hogy „*buggyan, feccsen. loccsan, fittyen* (pedig e szók gyökerei: *bugy, fecs, locs* stb.)“, szintúgy csonkítjuk ezentúl az Akadémiával ezeket: *öccse, gonosszá, veszélyyel, vesszen, hissziük, tavasszal, eggyel, ággyal* stb. Hogy az eddigi megkülömböztetés tudományos nonsens volt, azt rég kimutattuk (l. Ny. VI:489, s különösen VII: 529). — Nem nagy nyereség, de mégis — egy haszontalan pedáns szabállyal kevesebb, mellyel üresfejű „pedagógusok“ gyermekeinket gyötörték és butították.

EGY BIZOTTSÁGI TAG.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Blaháné asszony.

A Nyelvör t. szerkesztője X:5 kifogást tesz az ilyen címezés ellen, s azt kérdi „Hát Blaháné már egymaga nem annyi-e mint Frau Blaha?“ Valamikor magam is így gondolkodtam; de ez olyan dolog, a mi fölött nem a logika hanem a nyelvhasználat dönt. Már pedig a nyelvhasználat azt mutatja, hogy az ilyen címezés nem a nyelvújítás korából való, hanem jó régi, s nem is úgy magyarázandó, hogy az *asszony* is csak azt mondja, a mit a *né*, hanem olyan forma mint a *leány asszony*, *hugom asszony*-ban, t. i. megtisztelő cím. Régi voltát bizonyítják a „Magyar hölgyek levelei“. Péld. *Az édes Kornis Boldizsárné asszonyom* írja Wesselényi Anna 1619. jan. 20. kelt levelében.

PONORI THEWREWK EMIL.

KÉRDÉSEK

a Nyelvör gyűjtőihez.

1. Mennyire van elterjedve Deésaknán és vidékén az *-ász, -ész* képzős szók használata? A Nyelvör I. köt.-ében *nyalász, szárnyalász*, továbbá *kalandász, nyomász* (381, 383 l.) vannak közölve. Használatos-e ott még több ilyen is?

KÖRÖSI R. SÁNDOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Más-más vidékiek.

Szólásmódok.

Mezőturiak.

Csaláék formán vót az eső: Csaláékig volt az eső.

Még se teccik mán az eső: meg se látszik.

Jaj de semmim sincs: éppen semmim sincs.

Kedve csucsorodott: kedve szottyant.

Még humorodott a léándér: mikor fonnyadtak a levelei.

Neki lohajtott a dolognak: lelkesedve fogott a dologhoz,

Normára foglak: ránczba szedlek.

Égy asszony vagy té: derék asszony vagy te.

Csakúgy sórjázott az ajándék: csakúgy hozzák az ajándékot.

Rámondják, hogy szereti a menyecskéket: ráfogják,

Mosojog, mint Mózes a moslíkba.

Nem tudom ellení: elképzélni.

Mikor nyomtatásba van az embér (mikor nyomtat az ember),
csak nem érhet rá szántani is.

Né bajdorgasd aszt a virágot: ne játsz vele.

Hogy mégödögöl: hogy megdüllöngözik.

Né tüstinkégy itt mellettem: ne alkalmatlankodjál.

Ojjan delikáton nízett ki: olyan csinosan nézett ki.

Jaj de kajácsúl nisz ki: formátlanul.

De jól hérvad ma a nap: de jól hervaszt.

Nem akarom magam máglálni: dicsérni.

Akkor osztán verséltünk; versényéztünk.

Ugy somojog, mint a rimóczi nyul. . . .

Ugy ül ott, mint a kompóti menyasszony (mintha czöveket
nyelt volna el).

Ugy szalatt, a fene maj mégétte.

Né ojjan anyám-asszony móggyára csináld azt a dógot.

Idegén kutyának lába közt a farka.

Ha harakszik, maj mégbíkül a maga kényerin.

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Adomák.

1. Hogy a Sehona bácsi mút vesárnapon józan fejfel gyütt haza a kocsmábú, a még nem a legnagyobbik csuda, hanem az már egy kicsit furcsa, hogy a Lókiné budája puska módra elsüt. Hát e bion így történt: Búcsúra ment a Lókiné. Haza felé megázott, még egy fót se maratt rajt szárazon. Haza ér, tüzet rak, a bundát meg oda teszi a tűz mellé, hogy megszáraggyon. Aután

kiment vizér. Begyűn, hát majd a guta ütötte meg ijjedtébe. A bunda pitteget-pattogot, mint a hájder ménkü, Lókiné nyakába vette az egész falút és ezt kiabáta: — Elsüt a bundám, mögcsáták a rossz lölkök. — Auta Mesztegnyén a legnagyobb fába is be merik ütni a fejszét, mer ha az isten akarja, még a Lókiné bundája is észl.

2. A tiszteendő úr igen szerette a puskát. Szeretett vóna pedig igen ócsó áron szört tönni olyan hátú tötü puskára. — Akárkivel esett találkozás, csak azt kérdezte tüle, nem tudna-e néki olcsón hátú tötü puskát szörözni. — Tudok én egyet tiszteendő úr, még pedig a javábú, szót a Sas bácsi. — Hún? — Petiékné, nézze csak meg a tiszteendő ur. Örüt a tiszteendő ur, má mönő félben vót Petiékhó. Ezör szöröncse, hogy a Rumiva találkozott, mert e megmondta neki, mijjen az a hátú tötü puska. Ha pap nem lett vóna a tiszteendő úr, fenye mód összeszitta vóna a Sas bácsit. Igy hát csak hágatott,

3. Hogy a szegény Nébel ráadta a fejét, és Bajorországbúl Mesztegnyére gyűtt, annak fele se baj, szegény feje, csak ne mondogatta vóna váltig: — én bájer fagyom, — az ördög se keresztelte vóna el Pájér-nek.

4. Becsületes neve Bagyari. De mindétig fázik, még nyáron is, hát Bagyari bácsibúl Fázik bácsi lett.

5. Ne báncsátok szegényt, nem tehet róla, hogy egy kicsit nagyobb a feje mint a tietek, ne csúfoljátok kirántott fejű-nek.

(Mesztegnye, Somogy m.)

WEISZ JAKAB.

Tájszók.

R i m a s z o m b a t v i d é k i e k.

Abú: abból.	bukta: lisztből készült gom-
ahun: ahol, amott.	bócz.
auma: alma.	butu: buta
bamba: bámész, gyáva.	bürge: birka, juh.
bekecs: juhbörből készült téli felöltő.	csatak lettem: lucskos, meg-
birgés: rühes.	áztam egy szálíg.
bitangol: csavarog, czél nélkül jár- kel.	csatangol: barangol.
bojtos: boglyas, kóczos.	cserba: csorba.
bonc: czomb.	cséve: sóska szára.
botos: téli czipő, vastag szür- posztóból készült csizma.	csiszár, lócsiszár: lókeres- kedő.
brúgó: kenyérczipó	csüstül (pl. itt vónánk csüs- tül: mindnyájan; van péze csüstül: sok pénze van).
buksi: „meg ne üsd a buksit“ (fejedet), gyermeknek mondják.	dadó: kisdedóvó intézet.

- dadog: akadozva beszél.
 demikát: turós leves.
 dufart: kapualja, kapuszín.
 dugott liba: töltött liba.
 durkó: duránczi szilva.
 durúzsol: morog, zúgolódik.
 dűnnyög: orrán keresztül,
 értetlenül beszél.
 ebadó (oda jár az ebadóba):
 kóborol, szanaszét jár, kószál.
 egykorácsú: egykoru, egyidős.
 éhomra: éhes gyomorra.
 elcsen: ellop.
 élet: gabona, rozs, termés.
 ellantol: eleblából: eltaka-
 rodik, eltávozik, elvonul.
 elnápágot: elver.
 előte: a kályha szájának
 ellenzője.
 elsinkopároz: elfecsérel, el-
 veszteget.
 elszontyolodik: elszégyenli
 magát.
 eszcajg: evőeszköz, kés, villa,
 kanál.
 eszkábál: összetákol, össze-
 állít.
 íz: íz (jó ízű: jó izű).
 fanyalog, neki fanyalodik:
 keservében elszánja magát vmire.
 fékető: főkötő.
 felérez: felébred.
 gaznáczió: (a szidalom tréfás
 neme).
 gombóta: vagdalt tészta.
 gomolya: fris juhsajt.
 góré: dohánygóré: a dohány-
 nak levelétől megfosztott szára.
 görhő: kukoriczalisztból ké-
 szült lepény (a piacon árulják
 téiben).
 gubbaszkodik: összehuzza
 magát a zugban.
 gúnya: ruha.
- gurnyaszt: magában ül tétlenül.
 gyovonni: gyónni.
 győjék: jöjjön,
 gyűrő: gyűrű.
 hajzli: árnyékszék.
 hancúz: pajkoskodik, huzal-
 kodik.
 hancsok: hant.
 hepziáskodik: kötekedik, ag-
 gatózik.
 hernyú: hernyó.
 hízó: sertés disznó.
 hornyáskodik: hurczolkodik.
 hosszabb péntek mint szom-
 bat: alsó szoknyája kilátszik.
 hűje: ostoba, hülye.
 izibe: azonnal, mindjárt
 kákabélű: kevésevő, válo-
 gató az ételben.
 kárpál: dorgál, szid.
 kelebibe tesz: keblébe rejt.
 kifítyen: kiesik.
 kisház: kisszoba.
 kócs: kulcs.
 kódorog: cél nélkül jár-kel.
 kókler: szemfényvesztő.
 kopczihér: bitang, naplopó,
 korhely.
 kóperta: levélboríték.
 kótyagos: részeg.
 kotyog: fecseg.
 kötölödzködik: gáncsol, hibát
 keres vmiben.
 kóvájog: a héja, ha körben
 repked, lesve a tyukot; az ember
 tántorogva jár körül.
 kuczko: kályha v. kemence
 melletti zug.
 kuppaszokodik: gunnyaszt.
 kuszpitol: rongál, bitorol.
 lábas: cserépedény, ha lába
 nincs is.
 lángos: sikált és láng mellett
 sült kenyértészta.

lapta: labda.
 lazsnakol: megver, elpáhol.
 lebbencs: a lepény finomabb fajtája.
 letjobb: legjobb.
 lütyög: lóg rajta.
 máma: ma, márma.
 mamlasz: bárgyu, gyáva.
 mán: már.
 marakodik: veszekedik.
 mazna: elkényeztetett.
 masznaperecz: porhanyós tésztaból készült.
 megcsábúl: megtébolyodik.
 mehetnékje van: menni akar.
 melegibe: hirtelen, rögtön.
 mellyes: bőrmellény, elülhátul zárt, oldalt nyitva.
 memmeg: meg-meg, ismét.
 mér: miért.
 móring: hitbér.
 motyó: ruhacsomag.
 mulya: gyáva, bámész.
 nyakleves: nyakon ütés, pof.
 nyavalyog: maználkodik.
 ögyeleg: járkál cél nélkül.
 ókumlál: vizsgálgat.
 osztáng: azután,
 padmaly: a sirban oldalt ásott koporsóhely.
 pákosz: nyalánk.
 patyika: gyógyszerár.
 pelyva: polyva.
 perkó: perecz.
 pervéta: árnyékszék.
 pesztra: gyermek-leánycseléd.

pitemálé: kukoricza lisztből tejjel süttött lepénytészta.
 pityizál: izogat.
 povedál: fecseg, sokat beszél összevisza.
 pratál: rakosgat.
 prézli: reszelt zsemlye.
 prézsmítál: tolakodik, szemtelenkedik.
 pruszli: mellény.
 bugris: buta közpolgár, elmaradt a világtól,
 rátehenkedik: ráfekszik, rádül.
 ripakodik: veszekedik, ráival.
 rózan: józan.
 sámlí: zsámoly.
 szörén-szálán elveszett: nyom nélkül.
 szuperál: sikerül, jól esik neki.
 szúntyogat: sürget, biztat, nógat.
 tallu: toll; madár tolyva: madártoll.
 temik: „a halottat most temik“ (= temetik = sepeliunt); a libát is temik (=kukoriczával tömik, dugják). Lásd: IX: 415, I. kérdés.
 tidő: tüdő.
 törek: kicsévelt szalma.
 tüled: jobbra; hozzád: balra.
 ujas: dolmány.
 vanyiga: satnya, sovány.
 veszteg: „ülj veszteg!“ ne menj még el!
 vidla: villa.
 zavadzál: előget.

FÁBRI JÁNOS.

V a s m e g y e i e k.

Bakló: bojt.
 csicskenye: bicske, csipke.
 déra: gyalú.
 esegén: ismét.
 gyehenna: rossz embere, rossz állatra mondják.

hí: padlás.
 hoczi: add ide.
 kámpicsorodott: ferdített.
 létykó: mártás.
 lityloty: leves.
 pampuska: vakarcs.

pele: ajtózár.	szakal a baraczk: szétmállik.
pizselle: csibe.	ök: üveg.
poczó: turós tészta.	ötkát: lármázik.
repekedik: igyekszik.	vertyogos káposzta: melegített k.
retyerutyálni: fecsegni.	vinnyog; nevet.
zséter: fejőke.	zsombor: szakajtó.
totyafeszes: testhez álló derék.	

(Tarodháza.)

DÉCSÉI JANKA.

C s í k m e g y e i e k.

Nászruva: pólya ruha, pelenka.	onnót: onnan; „onnót hoztam a kovácsnul“.
neteró: ügyetlen.	orrag; „orrag esik“: orra esik.
nyaslat: jö-megyén hiába, járkál; „annyit ne nyaslass!“	orszok: az erdőből szán orrán levő fogantyú; vonorszok: azon fogantyú, melyhez a rudat erősítik; keresztorszok: azon kemény támaszrúd, mely a vonorszokon keresztül menvén, ezt a szán két orrához erősítve tartja.
nyaviszka: élheterlen, vanyonyogó, nyafogó.	ottogyon: amott; „eregy hozd ide azt a kötő fészít, ottogyon van az árnyék alatt“. (Gyergyó)
nyekezsa: nehéz beszédű, szóismétlő.	ökeme v. ökögyeme: ő kegyelme. Az asszony így említi férjét beszéd közben; néha előkelőbből vagy idősebb rokonról is így beszélnek; „mondá ökeme is (a férje), hogy jó vóna most lekaszálni a szénát, keresztapám uram ökeméékni és most kaszálnak; Csíszér Dávid bátyám uram ökeme haza jött a soka-dalomból“.
nyeszeré: helytelen beszédű és viseletű; olyan nyeszeré legén.	örökkéig: örökké; „örök-kétig ess, asz csem tuggya az ember, hogy hova legyen immán“.
nyomászni: nyomát keresni, vagy a nyomán valamit követni; „eleget nyomásztam a tinómot, még sem kaptam meg; a medvét egész a Kárhágóig nyomásztuk s ott nyoma veszett“.	
nyügölnödik: immel-ámmol dolgozik, kelleetlenül végzi a munkát, nem bírja a mihez fogott.	
nyüszköl, nyüszkötöl: nyugtalankodik; azon jelentése is van mint az előbbinek.	
nyüszütöl, nyeszettel: rossz fejszével fát vág vagy farag, rossz fűrészszel fűrészszel; „hadd el, ne nyüszütöld többet, met u' csem tudod elvágni; mind esze nyüszütölted a drága portékát“.	

T. NAGY IMRE.

Ikorszók.

Icsog-vicsog: gyakran, s minden csekélység fölött nevet, kaczag. Némi könnyelműség is rejlik alatta. Ehhez hasonló értelmű, de valamivel erősebb jelentésű az ihog-vihog szó,

melyet leginkább felnőtt leányok jókedvű nevetésére, kaczározására szoktak alkalmazni; — úgy ihog-vihog, mint a lu, mint a kanczacsikó.

ingó-bingó: ingó vagy on. Azonban sokszor csekélylő értelme is van, s ilyenkor rendszeren csak holmi apróságokat értenek alatta. Szokták mondani felkelhető vagyonnak is.

innen-onnan, érünnen-árunnan, innét-onnét.

innen-tul = mindjárt, csakhamar. Csak siess! mer mik is innen-tul mingyárt ott leszünk. Gyakran olyan értelme is van, mint a félig-meddig, felületesen szavaknak, ámbár ekkor is a hamarság, gyorsaság jelentését rejti magában; péld. csak amugy innen-tul kapálta meg, csakhogy hamar meg legyen véle.

Ide-oda, imide v. emide-amoda tesz valamit.

Izre v. izré-porrá: igen apró darabokra. Izré-porrá törte minden edinyemet.

Inog-binog: mozgó, lógó, el- v. kidüléssel fenyegető állapotban van. — Csakugy inog-binog a lába alatta, v. a' háza felette.

Iczi-piczi, v. iczinkó-piczinkó: igen piczi v. paczi ember, ló stb.

Iczki-viczki: nyugtalan, hetykélkedő, üresfejű, nagy zajjal járó fiatal embőrekről szokták mondani; — Iczki-viczki Glaviczki, Mendechóczki, Klemenczki; tréfás gunyvers, ama maig is meglévő családnevekre. Mondják így is: inczi-finczi; azonban mintha ennek valamivel enyhébb jelentése volna amaz előbbinél, a mennyiben ezt néha leánygyermekekre is alkalmazzák, míg amaz előbbit nem.

Igyes-bajos, v. ügyes-bajos: a' kinek sok dolga, ügye-baja van másokkal. — Sok igyem-bajom vót ecczer-mácczor vélle. — Leginkább perlekedő felekre alkalmazzák.

Iczeg-biczeg: biczeg, mint a jární kezdő gyermek, vagy koros ember szokott; úgy meg iczeg-biczeg, mint egy meglett ember.

Ics-vics: tréfásan gunyoló szó, az e szótágokon végződő családnevek tulajdonosaira, kiket a nép nem tart egészen jó magyaroknak; a fentebb említett iczki-viczkinék is van ilyen értelme.

Igy-is-ügyis: akár így, akár úgy, — ha így-ha úgy; — igyis-ügyis mindegy má néki. Igyis-ügyis csak betyár az én nevem.

Imigy-amugy v. emigy-amugy: fel sem véve, gondatlanul tesz, végez valamit, csakhogy mentül hamarébb túl

legyen rajta; szokták így is mondani: jól-rosszul; imigy-amogy, jól-rosszul összeabdálta a csizmámat, hogy hamar tarcson (kevés ideig tarcson, hamar északaggyon).

Itong-fitong: eresztékeiben megtágult, helyéről kimozdult tárgy, eszköz; — bizon rosszul van összepásztva ez az asztal, máris itong-fitong mind a négy lába. Sántikáló járásra is szokták alkalmazni; úgy jár, hogy csakugy itong-fitong a lába.

Ilyen-olyan, imilyen v. emilyen-amolyan: csekélyértékű, haszontalan tárgy, eszköz, ember. — Várj, várj te ijjen-ojjan, haszontalan ember, mer écczer megmondom a nevedet, csak bosszancs meg még écczer.

Inczog-vinczog: együtt játszó kis gyermekek vékony, egérhangú lármájára, kaczározására, — de az egér czinczogó, valamint az apró kutyakölykök kérő, nyivákoló hangjára is alkalmazták.

Ija-fia (kiejtve: ija-fija): tagja a családnak, valamely testületnek; része valaminek. — Az egész hadnak (familiának) minden ija-tija tolvaj vót; — egy ija-fija almát se kaptam a fán.

Innyog-vinnyog: lassan csendesesen sir, sirdogál, csak olykor-olykor hallatva hangot. — Szokták néha ebre, lóra, csikóra is mondani.

Iheg-piheg: fárasztó munka, gyalogolás miatt gyorsan szuszog, lélezkik. — Iheg-piheg mint a kövér liba; — ugy iheg-piheg, hogy éfunna egy víka korpát.

Illeg-billeg: hetykén, felső testével ide-oda mozogva, magát mindenképen feltüntetni, észrevétetni akaró illegetéssel sétál fel s alá.

Kele-pele: veszekedő, csatározó asszonyok gyors nyelv forgatásának utánozása; rendesen utána szokták tenni ezt: lepp-lepp-lepp, melyre a kigunyolt még nagyobb dühbe jövéen, erősebben kelepel, lármáz, veszekedik.

Kipp-kopp: kemény talajon, kimért, lassu lépéssel menőre, haladóra szokták alkalmazni, — innen: kipeg-kopog v. kupog.

Körös-körül, v. kürüs-kürül: a körül szónak erősebbé tétele, fokozása; még erősebb kifejezése; kürüdes-kürül. Ugy kürüdes-kürül vót véve mindenfélivel, hogy mozdulni sem vót képes. (Bizony már ezt nálunk így mondják széltére, felsőbb alsóbb rendűek egyaránt.)

Kente-fitel: magát kenegeti, cziczomázza, csinosítgatja v. csinosgatja, fésülgeti; leginkább ez utóbbira szokták alkal-

mazni, minthogy ez némi kenegetéssel szokott jární. — Ezzel némileg rokonjelentésű ez :

Kente-fente: csakhogy e szónak többször eme jelentése is van: hizeleg, valakinek kedvét keresi. — Nagyra van véllé, mióta az urakhoz **keni-feni** magát, az urak társaságába jutott.

Kitty-kotty: valamely boros, vizes edénynek nem egészen teli voltáról, s e miatt vitelközben **kitty-kotty**-forma hangadásáról szokták mondani; vagy mikor afféle vizes, boros edényből más edénybe áttöltögetik annak tartalmát. —

Kitty-kottyod ünnepi ének

Bus szívemnek, szegénykének. Csokonai.

Használják azonban olyankor is, mikor valaki a más beszédjébe, kell nem kell, bele szól, bele kotyog; s ilyenkor az illetőnek ezt mondják: **kotty-belé, szilvalé, téged borsolnak.**

Kell-nem-kell: szükségtelenül beszél, ad, jön-megy, vagy kell, vagy nem kell mindenütt ott van.

Kótya-vetye: ma már árverés; az alsóbb osztályú népnél is már annyira közönséges az árverés szó, hogy a **kótya-vetyét** csak ritkán, **vélve-vélve** lehet hallani.

Kala-bala: semmiség, haszontalanság, zür-zavar, veszekedés, lárma. — Ugyancsak nagy **kala-balát** csinált.

(Nagybánya. Szatmár megye.)

KATONA LAJOS.

Bethleheemes versek.*)

Beköszöntő.

Dicsírtessék Jézus,
Ki mostan született,
Ki az profétáktól
Megjövendőltetett,
Négy ezerek telve
E földre küdetett
És a sátánoknak
Ereje töretett.
Kikvel atyánk Ádám
Szerzett szöveccséget,
Miétt Isten fíja
Vállolt kezességet.
Az atya Istennek
Szeretett küldöttje

Jézus, Máriának
Egyetlen öröme, —
Fogadd el mű töllünk
Szűbeli halánkot
Tuggyuk nem kívánod
Íj földi formánkot,
Csak szűvünk méjjéből
Vett ajándékunkot.
Mű és az angyalok
Példáját kövessük,
Szegén pásztorokot
Uttyukban késérjük;
Itt és az új kiráj
Szen nevít dicsírjük.

*) A közlő a Nyelvőrben is megjelent és megjelenő közleményeinek csak szorosan vett nyelvtudományi célból való felhasználásába egyezik bele; de azoknak önálló gyűjteménybe leendő felvétele ellen — egyszer mindenkorra — tiltakozik. T. N. I.

Búcsuzó.

Nemes házi gazda	S bódog mennyországba
Maraggy itt bekével,	Müinköt részeltetett.
Megbocsájs ha véténk	Hogy az ezernyolcszáz
Csekéj verseinkvel!	Nyócvanegy évetet
Csekéjségünk által	Kezhessük örömvvel
Gerjettünk örömrre	S mongyunk dicséneket,
Krisztus születése	Kérjük az Istennek
Csodatételire.	Bőséges áldását
Met a Krisztus értünk	S öröm szovak között
Nagy sokat szenvedett,	Monthassuk bogy vivát!
Müinköt elvesztek	S bódogul lakhassuk
Világra vezetett	Mennyeknek országát.

(Csik-Szentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Mondókák. Gyermekjátékok.

Hej széna szómája, széna szekerczéje, óma vónék, piros vónék, karika vónék fordúnék, pénz vónék csörögnék. Kék szemű rosta, arany kalász héja, szödör szemű szép kis barna, fordujj angyal módra.

Egy szöge két szöge, három szeleménye, hat ágy hajma, hatfan dinnye, csiri-csári pohara, mint a tiknak a monya, gyö ide gyö oda, csuszkidári dombra.

(Mesztegnye, Somogy m.)

WEISZ SAMU.

Kióvasások a cziczás (cziczés) játékhó.

1.

E zalatt e zalatt efföd alatt.
Sárgo csikó nyerég alatt,
Isten kováccso vagyok,
Szem Pál lovát patkulom.
Rész páczávó kongatom.
Kon kon fodormán,
Bécsi pirozs boszorkán.
Tét ki szivem mejjiket,
Talán a legszébiket
Ellész a (v. ö. Ny. I. köt. 187.)

2.

Écczér égy üdőbe,
Szilasi erdőbe,
Szarkák verekéttek,

Mégötek éttigrist.
Tigrist híták bagónak,
Még a bagó ballagott,
Addik tigris mékhát.
Koporsóba tétették,
Égzsámétre viteték
Íkszom, pikszom, náníkszom
(v. ö. III. 284.)

3.

Étyém petyém pety váráro,
Szóll a rigó rikonczáro,
Czérnáro, cinégére,
Hüccs ki innen a mezzöre.
(Vagy: Czucz ki szivem a
mezzöre, v. ö. III:189).

4.

Étyém petyém perty
 Jászó jászó babaricskó
 Uti fáni zetty.

5.

Kis kertembe buzát vetettem
 Ki is két.
 Ésszém, kécczém, három szem,
 nísszém, öcczém, hacczem,
 hécczém, nyócczém, ki-
 lencczém, tisszém.

6.

Sárga lábu kis kokas
 Kiugrott a gyöpre,
 Ara mént éhhintó,
 Benne üt éringyó.
 Hej ringyó rottyogó,
 Teli van a bugyogó.

7.

Tányérosonn a zedén,
 Jaj de fene a legén.
 Ábella bököd még,
 Tányérosonn buboz meg.

8.

Án kán kámpámu
 Fésű kámpámu
 Áris lárís bugyelláris
 Lik lak lakat lejsz.
 Vagy:
 Án tán tutóni
 Fink fánk kupáni
 Áris lárís stb. (V. ö. IV:41).

9.

Zsidó bidó tikot öt,
 Szörös a szakállo.
 Árkot ugrik,
 Nagyot f..gik,
 Néket koméndájjo.

10.

Szédi szédi vaskalóci
 Mère mégy a törög basa?
 Pest felé, Buda felé,
 Sánto kutya haza felé.

11.

Gyertég gyerekék iskolábo,
 Ötözzünk fő papruhábo,
 Iksz piksz té vaty ki. (V. ö.
 IV:239).

12.

Inkó binkó Szabó Pá
 Összeveszétt boszorkán.
 Hid alad bid alatt sarkantyú,
 Ném vagyok én félábu.
 Isten kováccso vagyok,
 Szem Pá lovát patkulom.
 Inkó binkó Szabó Pá. (V. ö.
 I:187).

13.

Elem pelem piapám
 Pusi sémsi kuti
 Tere ruzsi jé ku ka.

14.

Elő ménnek a legényék
 Sárgo sarkantyúba,
 Utánnuk még a léjányok
 Aran koszorúba.
 Ép köszön nékték,
 Mert kevésjek vattok,
 Én sém fekszem mindénnap
 A paplanyos ágybo. (V. ö.
 I:229).

15.

Tetű-fészek, bóha, bú.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
II. sz.

X. kötet.

1881. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

FÖLSZÓLÍTÁS

a nyelvújítási adatok gyűjtése iránt.

A M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottságában szóba jött, mennyire szükséges volna az újabb időben, különösen a harminczas és negyvenes években keletkezett szók történetét megállapítani, illetőleg az erre vonatkozó adatokat összegyűjteni — most, míg sokan élnek köztünk, kik számos új szó szerzőjére és képzése módjára még emlékeznek. A bizottsági tagok megígérték, hogy részükről össze fogják állítani az adatokat, melyekkel rendelkeznek. De egyúttal elhatározta a Bizottság, hogy a Magyar Nyelvőrben fölszólítást tesz közzé azon nyelvészekhez és irodalombarátokhoz, kik netalán fölvilágosítást adhatnának egyik-másik új szó keletkezéséről vagy forgalomba hozataláról: szíveskedjenek ez adatokat (akár csak levelező lapon) a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez juttatni. Az újabb szóképzések — különösen azok, melyek életben és használatban maradtak — nyelvünk történetében minden esetre számot tesznek, s a Bizottság reméli, hogy egyesek személyes emlékezése számos oly érdekes adat birtokába juttathat bennünket, melyre nézve a nyomtatott irodalomban nem volnánk képesek eligazodni.

A beérkező adatokat egyelőre a M. Nyelvőr szerkesztősége fogja összeállítani és közzé tenni.

A M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának 1881. február hóban tartott üléséből.

*Budenz József,
bizottsági előadó.*

ZOMÁNCZ = ÉMAIL.

— Fölolvasva a Philologiai Társaság márcziusi ülésén. —

A magyar *zománcz* szó, — melyet utóbbi időben műtörténeti irodalmunk annyiszor emlegetett — nem csak jelentésre, hanem hangtestére, eredetére nézve is szőröstül bőőröstül azonos a francia *émail* szóval.

Ez az állítás elég meglepő lehet arra nézve, a ki a két szót csakis mai alakjában veti egybe. Mindazáltal már a „Magyar Nyelv Szótára“ szerkesztőiben a *zománcz*-hoz valamivel jobban hasonlító többi román-nyelvi szavak azt a gondolatot keltették, hogy a mi szavunk is onnan vette eredetét. A *zománcz*ról szóló cikkükben azt írják, hogy: „Idegen eredetű szó. A források lehetnek az olasz *smalto*, régi francia *esmail*, *esmal*, provençal *esmant*,*) középlatin *smaltum*, *esmalctum*. Legközelebb áll hozzá a provençal *esmant*. A Dankovszky felhozta szláv *zamazanetŕ* és *zámázka* Miklosichnál és Jancsovicsnál nem fordulnak elő.“ — Ezek a szavak csakugyan nincsenek meg egy szláv nyelvben sem s nyilván csak Dankovszky faragta őket a szláv *maŕ* „máz“ szóból, hogy így a *zománcz*-ot megfejtse. De ha *zamazanetŕ* a velünk érintkező szlávoknál sohse volt használatos, világos, hogy nekünk sem adhatták őket. Azonban a román származtatásnál is nem egy bökkenőn kell még túltenni magunkat. A provençal alak hiába áll legközelebb, a Provenceből mi hozzánk nagy az út s ezt az utat egy szó sem tette meg. Az egyik bökkenő tehát mindenesetre az, hogy az *l* nincs meg a magyarban. A második az, hogy a *zománcz*-nak *c*-jét a román nyelvekben hiába keressük, a magyarnak pedig nem lett volna oka a szóvégi *t* hang elváltoztatására.

Ezt a második nehézséget elháríthatjuk, ha utána járunk a román alakok eredetének. A *zománcz* nevét az összes román nemzetek a germán népektől vették, ámbár most maguk a germánok a francziáktól visszakapott alakban használják a szót: németül *émail*, angolul *enamel* (= *en-émail*). Az idézett alakok mindnyájan a német *schmelŕ* szó mássai, mely az olvasztást jelentő *schmelzen* ige származéka és rokona a zsirt és vaját jelölő *schmalŕ* szónak. A *schmelŕ*-ben már megvan a *c* hang, melyet mi keresünk, s ha még tekintetbe

*) Hozzátehetjük, hogy spanyol és portugál nyelven *esmalte*.

vesszük, hogy a német szónak eredeti alakja **smalti* volt, akkor meg van magyarázva a román nyelvek *t*-je is, a francia alak *i*-je is.

A magyar szóhoz tehát fölvehetnénk egy középfőlnémet dialektikus *smalz* alakot, noha a német szótárakban csak *smelzi* és *smelz* van idézve. De megmaradt még az első helyen fölvetett kétség, vajjon a mi *n*-ünk nem teszi-e lehetetlenné ezt az egyeztetést.

Szerencsére van néhány nyelv, mely megint a magyarból vette át e szót s ezek a nyelvek jó útra terelnek, hogy kitűzött célunkat elérhessük. Általában nagyon jó szolgálatot tesz a szókölcsönzések kimutatása azon nyelv ismeretére nézve is, mely átadta az illető szavakat. Midőn Miklosich a magyarba átvett szláv szókat kutatta, midőn Thomsen a finnbe s a lappba átment germán szókat kimutatta: egyuttal számos becses adalékot szereztek a régi szláv és germán szóalakok ismeretéhez is. Azért kívánatos az is, hogy a magyarból a szomszéd nyelvekbe jutott szavak is pontosan össze legyenek gyűjtve. Csak egy-két példát akarok fölemlíteni, hogy a hasznát megmutassam. A horvátok a gazembert a többi közt *lopov*-nak nevezik; minthogy világos, hogy ez a magyar *lopó* szó átvétele, világos az is, hogy a horvát nyelv őrizte meg számunkra a mi *lopó* szavunknak eredetibb, teljesebb *lopov* alakját. Budenz azonosnak állította a *bő* v. *bév* és *mély* szavakat: s véleménye utólag helyesnek bizonyult az által, hogy Hunfalvy a rumun nyelvben *l*-es *bélség* (*bilşegu*) alakot mutatott ki. Az *ólálkodik* igének *ólál* szavát föntartotta még két régi magyar író*), de már az *incselkedik* igének *incsel* alapszavát csak a rumunban találjuk meg (*inşelutromper*, *attraper*, *inşelatu*, *inşelatoru*).

Verancsics 1875-ben megjelent szótárához érdekes függeléket csatolt ilyen czímmel: „Vocabula Dalmatica quae Ungari sibi usurparunt“; érdekes csak azért is, mert a mi *huszár*-unknak a déli szláv *gusar*-ral való azonossága már ott is föl van véve. Vett azonban föl V. e jegyzékbe néhány olyan szót is, mely nyilván a magyarból ment át

*) „Piaczra ha mennek, alá-fel *ólálnak*, ifjakat szemlélnék“ Tar Benedek költeményében (1541) RMK II:154. — „De azon *ólálnac* az hamissak, hogy az igazat ejthessék veszélyben, csikorgatják fogokat az ellen“ Molnár Albert bibliájában. zsol. 18 b.

a déli szláv nyelvekbe, nem pedig onnan a mienkbe. Ilyenek ezek: *lupes: lopó*, *lupeschna: lopás* (a szótárban van azonfölül *lupeslyv: lopós*, *furax*); *rovás: rovás* (a szótárban nincs meg); *bir: birság*; *kiip: kíp* (*kép*), *persona*; *varos: város*; *ruszag: ország*. A mint ezt a lajstromot nézegetem, ott találok ezt is: „*xomalcze: xomancz*“, azaz „*žomalce: žománcz*“. Hogy ilyen *žs-n* kezdődő alak csakugyan volt a magyarban, bizonyítja a CzF-féle szótár is, mely forrást nem idéz (csak ennyit mond: „*Zsománcz: l. žománcz*“,*) de V.-ből nem igen meríthette, s ez az alak már az újabb német *sch-*es kiejtésre utal. Ha meggondoljuk, hogy ezen átvett szóban a magyar ajak ép úgy könnyítette közbeszúrt mássalhangzóval a szókezdő hangcsoportot, mint a *smikū-*ből lett *žomok*, a *smét-*ből lett *žemét*, a *schnur-*ből vált *žsinór* s más efféle szavakban, hogy ellenben a szláv ajaknak semmi szüksége a járulék hangra**): átláthatjuk, hogy ez a szópár is azok közé tartozik, a melyekre nézve magyarból szlávba való átmenetelt kell fölvennünk. Csak az különös, hogy ez a szópár V. szótárában (és Lodereckerében, mely egyszerűen V.-ből veszi át a magyar szavakat sajtóhibástanul) tojás-sárgáját jelent.***) A dalmát nyelvben csakugyan ezt a jelentést vette föl a szó, mert a mai horvátban is azt jelenti *žumance* (v. *žumanca i ceta*) és *žumanjak*, de a magyar szónak V. csak tévedésből tulajdoníthatja e jelentést, melynek különben sehol sem leljük nyomát.

A horvát *žumance* már a magyar *n-*es alak átvételét mutatja, a mint hogy a horvát általában sok szót átvett nyelvünkéből, pl. *lopov: lopó*, *lopta: lapta*, *lopuh: lapu* stb. A *žumance* végtagjában a horvát népetimologia a szokott kicsinyítő képzőt látta, s ez okozhatta a más deminutiv végzettel ellátott *žumanjak* keletkezését. Hasonló jelenséget láttunk abban, hogy a Ny.-nek egy közleményében *lócza* (= szl. *lavica*) helyett *lóka* olvasható (V:325), tehát a népetimologia kiérezte a kicsinyítő képzőt, s aztán más kicsinyítővel helyettesítette.

*) Az *š* betűs szavak közt is megvan: „*Szománcz: l. zománcz*“, Párizpapa szótárából.

**) A *ceh*, mely közvetlenül a németből vette, azt mondja: *smalta, smalt*. A ma német *schmalte* a horvátban *smalt*, a csehben *smolka*.

***) Vitellus: rosso d'ovo, eierdotter, xomalcze, xomancz.



Van még egy nyelv, mely a magyarból kapta e szót: a rumun nyelvben ugyanis *smaltz* van és *žumaltz*, s az utóbbi kétségkívül ugyanabból a magyar *žomálcz žomálcz* alakból lett, melyről már a dalmát *žomalce* szerint is okvetetlen föl kell tennünk, hogy nyelvünkben megvolt valamikor. Radvánszky b. okiratgyűjteményében mintegy százszor előfordul a zománcz. A helyeket mind végig nézve, valóban sikerült legalább egy oklevélben megtalálnom a követelt *l*-es alakot. Egy 1582. évi iratban, Károlyi Anna hozománya jegyzékében ez áll: „egy *žomalcz*os keowes ezüst Eö“ (öv, II:57 l.).

A magyarban tehát az *l*-es alak az eredeti. Az *l* *n*-re változott, mint egyéb esetekben is, főleg — mint a *žománcz*-ban — foghangok előtt; pl. *förhéncz* Tsz. e h. *förhélcz* (= *felhérc*); *mihent*, *mihánt*, *mihenst* e h. *mihelyt*, *mihelyest*; *süldisznö* h. *sündisznö*; *haldokol* h. *handoklik* (Göcsejben, Ny. VI:228); *innen(t)*, *onnan(t)* e h. *innel(t)*, *onnal(t)*, ezekből más hangváltozással: *innejt*, *innét*; *felcser* h. *fencser*; *žökdé(l)cse*, *ugrál-csol* h. a székely *žökdéncse*, *ugráncsol* stb.

Az eredmény tehát kétségtelen. Ámbár a *žománcz* és *email* szavakban ma csak az egy *m* hang azonos, átláttuk, hogy családfájuk egy töröl hajtott és csakis a fokozatos hangbeli változás adta rájuk idővel azt az álarczot, melyet a különféle nyelvek összehasonlításával sikerült lefejteti róluk, hogy közös erezetüket megismerjük.

Ném. **smalti* } : fr. **esmalti*: **esmailt*: *esmail*: *email*.
 } : ném. **smalz*: magy. *žomálcz*: *žománcz*.
 SIMONYI ZSIGMOND.

A MOLDVAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSA.

IV.

Jelentéstani sajátságok.

Számot adtunk az eddigi tárgyalásokban a moldvai csángó nyelvjárás alaki sajátságairól, igyekeztünk történeti egybevetésekkel igazolni az észlelt hangtani változások természetességét s megvilágosítani az egyes előforduló különösebb képzéseket. Feladatunk még ezzel korántsem

lehet befejezve; mert valamint a nyelv nem üres hangképletek összege, hanem ezekhez mint a gondolatközlés alkalmas eszközeihez bizonyos értelem is fűződik: úgy a nyelvleírásnak sem szabad kellő figyelem nélkül hagyni azon nevezetes tüneményeket, melyek a szavaknak éppen ezen értelemi részéről merülnek fel, tekintsük azokat akár önállólag jelentésükben, akár mint a kijelentett gondolat egyik részét mondatbeli szerepükben. Joggal mondhatjuk, hogy a nyelvleírás ezen részeihez fűződő kérdések sokkal magasabb rendűek az előbbieknél; mivel közvetlenül ezek alkotják fő kútforrását amaz adatoknak, melyek a nyelvtudomány végső eszméjének megvalósulásához, az ős, nyelvalkotó szellem megértéséhez vezetnek. Itt nyílik pl. alkalmunk látni, mily bámulatosan csekély és szűkkörű az anyag, mellyel a nyelv eredetileg rendelkezik s mint válik ez a nyelv csodálatos oekonomiájában alkalmassá a legkülönbébb ezer meg ezer fogalomárnyalatok megjelölésére a képzők módosító erejével s az átviteles, művészi kezeléssel. Ezen tünemények mutatják ki az érdekes, naiv észjárást, mely az ős emberben a szóalkotás alapjául szolgált; ez derít világot mitikus képzeleteire s amaz örökösen képletes felfogásmódjára, mely szerint joggal mondhatták, hogy a nyelv nem más, mint a legkülönbébb költői átvitek tárháza. S mind e fontosság mellett talán a nyelvtannak egyetlen része sincs annyira elhanyagolva, mint éppen a jelentéstan. Az erre vonatkozó tanulmányok alig szorítkoznak egyébre irodalmunkban, mint az ős etymonok megállapítására, melyeket Budenz fejtett ki etymologiai szótárában; továbbá egyes elszórt, apróbb értekezésekre a Nyelvőrben és Közleményekben. A nyelvjárás-leírások általában nem veszik figyelembe e szempontot, vagy ha hoznak is fel egy pár adatot köréből, azok rendszerint ennek alaki részére, a képzők használatára vonatkoznak; úgy hogy a jelentéstan adatok pontosan rendszeres tárgyalása mai napság kellő előtanulmányok hiányában alig lehetséges. Mi sem terjeszkedhetünk ki egyébre, mint éppen azon főbb kategóriák megjelölésére, melyek a vizsgálónak első tekintetre feltűnnek s melyek szerint mindenelőtt különválasztjuk a képzőkkel foglalkodó alaki jelentéstana ama másik nevezetesebb résztől,

mely a tőszók jelentésével számol. Ez utóbbi terén külön fogjuk csoportosítani a névmásokra vonatkozó jelentésbeli tüneményeket a valódi fogalmat jelölő név- és igezőkből, melyek e helyen teljesen azonos tekintet alá eshetnek. Itt ismét két nagyobb osztályba sorakoznak az adatok a szerint, a mint 1) teljes jelentésváltozás ment végbe rajtok, még pedig *a) hasonlati*, metaforikus, *b) egrüttjárás*i, metonimikus alapon; vagy pedig 2) csak részleges jelentésváltozás, *a) a jelentés-kiterjesztés*, *általánosítás* (generalisatio), *b) a jelentés-megsűrités* (specialisatio) tüneményével.

1. Teljes jelentésváltozások.

a) Hasonlatok.

Azon nyelvi tények tartoznak e csoportba, melyekben két különböző s csak bizonyos feltűnő jegyben egyező fogalmak kifejezései állanak egymás helyett. Igen fontos szerepe van a hasonlati jelentésváltozásnak a nyelvalkotásban, sőt kisebb-nagyobb használata egyik fokmérője lehet a nyelvbéli műveltségnek és gazdagságnak, a mennyiben egyik leghatalmasabb eszköze a jelentésbeli árnyalatok megkülömböztetésének, a distinctiónak. A köznyelv szempontjából következő csángó nyelvjárási adatok tűnnek fel e helyen:

1) Midőn valami szellemi fogalom érzékivel van jelölve; ilyenek: *huzza a szívve*: kíván, *nem haggya a szívve*: nem akar, *elhagy vmit a feje*: feled, *felszöktet*: lázít pl. *felszöktesszék* e népszéget oz boérokra; *hosszú az esze*: emlékezik pl. fétal korában *hosszúbb ólt* a mósúj esze; szintilyen eset fordul elő a *felmagasztal* szónak köznyelvi „dicsőít” jelentésében, ellentétben a dialektusban még megőrizett érzéki „felépít” értelemmel. — Vizsgáljuk ez adatokat kissé közelebről: A „kívánás” fogalmának megérzékítése legtermészetesebben a „húzás”-éval történhetik, csakhogy a különböző nyelvek tanúsága szerint inkább az objectív, a tárgyból kiinduló húzás s nem a szívből kiinduló vonzás képezte a képletes felfogás alapját mint e nyelvjárásban. Így jelent éppen a magyar *húz*-nak osztyák testvéralakja *χυσ*: anlocken, anreizen-féle fogalmat; ekkép függ össze némelyek véleménye szerint a német *locken* a görög *ἔλω*:

húz szóval. Ugyanily észjárás visszatükrözői a *vonzó alak-, anziehende gestalt*-féle szólások, melyek szintén azt jelentik, hogy az objectum húzó hatással van ránk, bennünk kívánságot ébreszt. A „*huzza* a szüve“-féle kifejezéssel teljesen ellentétes a „nem haggya a szüve“, mely az előbbinek megfelelőleg „nemakarás“-t jelent. — Nem ütközhetünk meg rajta, hogy a „feled“ fogalma is az „elhagyás“ kifejezésével van visszaadva, hiszen a „*feled*“ szó maga sem jelent egyebet, mint *loslassen*, v. ö. rokonyelvi mássait: finn *pelasta-*: *solvere, liberare, zürj. pört-* *exuere*. Hasonló tünemény ehhez, hogy a latin *maneo* átvitelesen az „emlékezés“ kifejezésére használtatik ez alakban: *memini*. — A „lázad“ fogalom szintén természetesen van hasonlítva a „felszökés“-hez, eredeti etymonja szerint maga a köznyelvi használt szó sem jelenthetett mást, mint „szökni, futni“, a mint ez mordvin *laške-*, észt *luiska-* mássainak „*laufen*“ értelméből is kitűnik. Tisztán kivehető ilyenmő jelentése a *lázad* szónak, ha pl. e szólást vesszük tekintetbe: *fellázad* bennem a vér, hol alig tehet mást a kérdésben forgó szó, mint „felszökik, felkerekedik“. — Arra nézve, hogy az emlékezőt „*hosszú eszű*“-nek mondják a csángók, igen szépen megfelelő analogia, hogy a nem emlékezőt általában *kurta eszű*-nek szokták nevezni.

2) A hasonlati változás egy másik nevezetes faja a személyesítés, midőn t. i. nem élökre vonatkozó fogalom oly szóval van visszaadva, melyet rendszeren csak élökre szoktunk használni. Ide tartozó nevezetesebb szólások a csángóknál: *felszerked* a nop: felkel, *leszendül* a nop: lenyugszik, *feláll* az idő: kitisztul, a hüt nem *adja*: enged, pl. a hüt nem adja, hogy valá madar lánt vegyen; *ifju* patkó: új, s *fej* ezen jelentésben *fejedelem*, pl. nem tudja a mósuj, hán fej poronczolt Móduvában. Ide lehet még sorozni ezen mondást is: *elhajt* tizenkét nyelvet: elbeszél. — A *szerked* és *szendül* mint a nap felkelésének és lenyugvásának kifejezései igen érdekes mitologiai tartalmat foglalnak magukban. Tekintetbe véve, hogy a *serked*, *serdül*, *serken* eredeti etimonja „*sich in die höhe ziehen*“, a mint erre az észt *sirgu-*: *sich strecken, wachsen* jelentéséből következtethetünk, azt hihetnők eleinte, hogy az idézett nyelvjárási adatban a *serked* még megtartotta

eredetibb értelmét, mely a köznyelvben „erwachen“ jelentéssé változott s „felszerked a nap“ annyit tenne, mint „emelkedik a nap“; de megfelelő párja a „*leszendűl*“, mely nyilván ugyanazon szó, mely a *szenđerűlés*-ben van általánoson elterjedve, egészen más felfogás kulcsát nyújtja kezünkbe. Itt a nap ébredéséről és alvásáról van szó. S csakugyan, ha vizsgáljuk egyéb idevágó magyar kifejezéseinket, meg kell róla győződnünk, hogy az ősz magyar mitus a napot oly személynek képzelte, mely napi munkája végeztével alunni megy s másnap ismét felébred. Mi nemcsak azt mondjuk, hogy felkel a nap és lenyugszik éppen úgy mint beszéljük, hogy „felkel az ember ágyából reggel és lenyugszik estve“; hanem használjuk ezen kifejezéseket is: *alkonyodik*, *leáldoz* a nap, melyek pedig csak másmás származékai az „alunni“ igének. A „*hit nem adja*“ féle szólásban az *ad* az „erlauben“ jelentésével van felruházva, ép úgy mint az észti *andma*-ban, melynek „ad“ értelméhez még ez is sorakozik: *gestatten*, *lassen*. Hasonló észjárás mutatkozik a német *zugeben* igében. — Midőn a csángó azt mondja a patkóról, hogy *ifju*, az ember kiskorúságára vonatkozó kifejezést átviszi a tárgy kiskorúságára, új voltára. Gyakoribb az ellenkező észjárás, hogy t. i. az „*ifju*“ szó van az „*új*“ fogaloméval visszaadva, így a törökben *jigit*: legény, ifju a *jeñi*: új szónak származéka, a görög *νεανίας*: ifjú jelentése kétségkívül szintén másodrendű fejlemény a latin *novus*-é mellett. De nem ritka az olyféle átvitel sem, mint e nyelvjárásban; a költői nyelvben mi is élünk ily képletekkel: *ifjú Pest*, *megifjuló Holland* stb.; azután meg a *vén* szó, melyre szintén hivatkozhatunk analogiaképpen, sokszor jelzi a tárgy tulajdonságát is, jóllehet a finn *vanha*: senex jelentése után itélve eredetileg csupán személyre vonatkozhatott. Így mondja Vörösmarty egy helyt: fáradt vállaidról *vén gúnyád* leszakadt, ismeretes az ilyféle szólás is *vén bor*, *vén bútor* stb., a finn *vanha*-ról is tudjuk, hogy használtatik „antiquus“ értelemben. — A *fej*-nek a *fejedelem* jelentésben személyesítése egyike a legközönségesebb metaforáknak, mely majdnem minden nyelvben előfordúl. Hivatkozhatunk a magyar *fejedelem* szóra, mely ennek származéka; a vogul *pän* a „haupt“ mellett ezt is teszi: *amtherr*, *oberhaupt*; szintígy

származott a török *başa* a *baş*: fej szóból s a francia *chef* a latin *caput*-ból. A német *haupt* is használtatik „fejedelem” jelentésben (v. ö. még *oberhaupt*, *häuptling*). A beszélésre nemcsak a csángó használja a „hajt” kifejezést, hanem bizonyos árnyalat hozzáadásával az egész köznyelv e szó-lásban: váltig mondja, *hajtogatja*. Rokon észjárás mutatkozik abban is, hogy szeretjük a sokat beszélés fogalmát mozgást s különösen forgó mozgást jelentő szókkal visszaadni, így mondjuk: *pereg* a nyelve, mint az orsó, *förög* a nyelve, *lepergi* beszédjét, v. ö. még: *jár* a nyelve stb.

3) Élőkre vonatkozó fogalom hasonlat alapján van kifejezve oly szóval, [melyet rendesen csak élettelenekre használunk ezekben: *eltelik*: meghal pl. az előbbszeri derekek *étöltek*, s *készül*: nevelkedik pl. én hadi óltam sz. ö *kiszült* honn. Ide lehetne sorozni még ezen kifejezést is, jóléhet átvitven élőkre is használtatik: *ellepi* az ember szemével: végig látja. — Közöséges metafora a nyelvekben, hogy az időbeli kimúlás, bevégezés jelölésére a „bételés” kifejezést alkalmazzák, így mondjuk mi is: évek *telnek*, *kitölti* esztendejét, beszélünk *időtöltés*ről. A német is *vollbringen*-vel fejezi ki, ha munkája teljesen bevégeződött. A magyar *tele*-vel egytövű lapp *tienvu*- szintén a „sich vollenden” értelmében használtatik. — Arra nézve, hogy a felserdülés kifejezésére alkalmas a *készül* szó, legszebb bizonyíték, hogy a németben az ilyen szólás *fertiger mann*, *fertiger mensch* közdivatú. — Az *ellep* kiváló érdekességű metoforikus kifejezése a „belát, végiglát” fogalomnak, mely úgy látszik tulajdonképpen azt teszi „tekintetével betakar”. Természetesnek fogjuk e hasonlatot találni, ha meggondoljuk, hogy a *lát*- alapértelme ellentétben a *néz*-ével nem annyira az objectív, mint a subjectív *videre*, azaz „fényleni”, minélfogva az utóbbihoz fűződött felfogás alkalmas a látásra is s így valamint mondhatjuk: fény *boritá* el a termet, halványság *lepi el* arczát, mondhatjuk a látásra is: *ellepi szemével* pl. a tájékot.

4) Időre vonatkozó fogalom terre vonatkozó kifejezéssel van jelölve e két adatban: *fog*: kezd pl. eddarab időtől *érteni fogtunk* valáhül, kedden *fogott eszni*, *szolgálni fogtam* elein szok boérokznál, osztán tudtam miféle a *káfé*, és *elmenen*: eltart pl. *elmenen* ez essző vaj két hétig. Az

ilyféle tünemény egészen rendszerű a nyelvalkotás első stadiumában, minden nyelv számos meg számos példát szolgáltathat arra, hogy az időfogalmak téri kifejezésekkel nyernek hangbeli alakot. A *fog*-nak „kezd“ jelentése szintén általános a régi emlékekben s más nyelvek is hasonló észjárást mutatnak fel e fogalomra használt szavaikban, így mondja a német *an-fangen*, a latin *ac-cipere* s a finn is *saa*: kap kifejezéssel pl. Kalevalája kezdő sorában: Mieleni minun tekevi.... *saani sanelemahan* (kedvem hajt engem, fogni regéléshez). — A mi a „menés“ jelentésének a „dauern“ fogalomra való átvitelét illeti, ez szintén egyike a legközönségesebb képletos kifejezéseknek. A magyarban is akadunk még egy rakás hasonló kifejezésre, ilyenek: még *jólyik* a per, *elhalad* a munka két hétig, míg rossz idők *járnak* stb. Tanulságos erre nézve azon nyelvi tünemény is, hogy az ellentétes „megszünni“ fogalom a menés képletének megfelelőleg, az állás szavával is nyerhet kifejezést, így: *eláll* a munka, *megállítja* a dolgot stb.

Megemlítendő még egy hasonlata a csángó nyelvjárásnak, mely nem tartozik az előbbi rovatoknak egyikébe sem, midőn t. i. a „vagyon“ értelmében az *erő*-t használja. A „héber“-ben közönséges a *koax*: erő szónak átvitele a „vagyon, birtok“ jelentésére s talán nem kell a régi bibliafordításokban sem szükségképpen hebraismusnak vennünk, ha ilyfélét olvasunk bennük „ninczen arra való *ereje*, hogy juhot vagy keczkét vihetne az áldozatra“ mint ezt pl. Károlynál (I. 91.) találjuk.

MUNKÁCSI BERNÁT.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

II.

Magyar Nyelvőr. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szarvas Gábor.

E szavak állanak folyóiratunk címlapján kinyomva. A figyelmes szem abból, a mit nyíltan kimondanak, de még inkább abból, a mit elhallgatnak, a következőket állíthatja egybe.

Lehet mások is, de bizonyára a Nyelvtudományi Bizottság több tagja aggódva tapasztalta, hogy nyelvünk állapota mind örömtelenebb és örömtelenebb képét tárja elénk a jövőnek. Meggyőződtek, hogy elérkezett az idő, a melyben tenni kell. A lefolyt évtized kezdetén tehát egy folyóirat létrehozására megtették a kellő intézkedéseket. Kiszemelték szerkesztőjét s egyszersmind felszólították, terjesszen elő programmot. Megtörtént. Az előterjesztett programnak kezdő szavai így hangzottak: „Mit akarunk? Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását“.

Mindezeknek egybevetéséből a következő tény bontakozik ki s áll teljes világításban szemünk előtt. A megindulandó folyóirat szerkesztését a Nyelvtudományi Bizottság ruházta ránk. A folyóirat létrejöttének egyik sarkalatos, fő oka volt, hogy a nyelvkorcsosulás útjába gátot vessen s a javult állapot helyreállítását lassanként előmozdítsa. A szerkesztés átruházásával tehát a nyelvtudományi bizottság ama kötelességet szabta elénk, hogy a nyelvünkben buján sarjadozó ártalmas növényeket irtsuk, pusztítsuk. Programmunknak világosan beszélő szavai szerint a nyelvbeli vizátságok hosszú sorában tetemes számmal foglalnak helyet a neologia alkotásai is. A Nyelvtudományi Bizottságnak befolyásos, sőt bátran mondhatjuk, akkorta legbefolyásosabb tagjai épen későbbi elleneseink Toldy, Fogarasi, Gyulai és Ballagi voltak. Midőn tehát a Nyelvtudományi Bizottság programmunknak minden pontját feltétlenül helyeselte s elfogadta, helyeselték és elfogadták Toldy, Fogarasi, Gyulai és Ballagi is, s elismerték, helyeselték ama pontját is, hogy a neologia sok rossz szót alkotott s hogy ezeket a Nyelvőrnek lelkiismeretes kötelessége lesz irtani, pusztítani.

S a Nyelvőr e részben is teljesítette kötelességét, azt a kötelességet, a melyet a Nyelvtudományi Bizottság, melynek legbefolyásosabb tagjai Toldy, Fogarasi, Gyulai és Ballagi voltak, szabott eléje. Rámutatott az erősebben elterjedt fonáságok többjére, köztük sok olyanra, a melyeket a neologia jóhiszeműsége, de káros buzgósága hozott létre. S minthogy minden állítás annyit ér, a meny-

nyit érnek az öt erősítő okok, e rámutatásokat minden egyes esetben okok erősségével vette körül; azonkívül, hogy a nagy közönségnek tájékoztatást nyújtson, hogy a helyesnek a helytelenről való különválasztását s fölismerését lehetővé tegye, meghatározta a törvényes szóalkotás kellekeit s külön osztályokba szedte s kimutatta a helytelen szóképzéseket.

S mi történt? Megtámadtak, vádoltak. Megtámadtak épen azok, a kik megszabták kötelességünket; vádoltak épen azért, hogy megszabott kötelességünket teljesítettük.

S ránk bizonyították, hogy meghatározásaink helytelenek, hogy erősítő okaink nem az erősség tárházából valók? Kimutatták, a tudományos bizonyítás meggyőző szavával kétségtelenné tették, hogy a mit korcs szónak állítottunk, az nem korcs, hanem törvényes, kifogástalan alkotás?

Olvashatta s ma is olvashatja mindenki mondásaikat, fejtegetéseiket, a melyeket az orthologia kimutatásaival szembe állítottak. Fogarasi, mintha a stilisztikai könyvek csupa misztériumokat foglalnának magukban, megértette velünk, hogy a beszéd kellekei a szabatosság, világosság, érthetőség, rövideg, csin s a mi csengő szinonimát még fel tudott hajhászni, s azután e kellekeket a szókra átruházva oly anyaszülte természetiséggel, a tudománytól annyira érintetlen jóakarattal védelmezte a neologia szócsináló művészetét, hogy szívünkbeől megtapsoltuk volna érte, ha a dolog annyira komoly nem lett volna. De így a közönség felvilágosítása kedviért felelnünk kellett rá. S feleltünk.

A neologusok mindig nagyra voltak a nyelv iránt szerzett érdemeikkel; a „nyelvünk szent ügye“ mindenkor kéznél levő frázis volt, ha valaki egy-két új szószülöttet adott át a forgalomnak. Ha tehát a nyelv ügye valóban szent ügy volt előttük, e szent ügy megkövetelte volna Fogarasiól, de meg tudományos reputációja érdekében is kötelessége lett volna, hogy czáfoló iratunkra, a melyben részletesen kimutattuk állításainak tarthatatlanságát, ellenválaszt adjon s ha tévedtünk s a miben tévedtünk, felvilágosítson bennünket; ha az igazság az ő részükön volt, s ez igazságról úgy meg volt győződve, a mint szája hirdette, kötelessége lett volna ez igazságról bennünket is, a közön-

séget is meggyőznie, kötelessége lett volna ez igazságot teljes diadalra juttatnia. Volt elég ideje, a melyben szólhatott volna, de az ő ajkáról nem hallott többé senki egy czáfoló hangot sem.

Nem ad nekünk igazat minden olvasónk, hogy e hallgatás nyílt bevallása volt a tehetetlenségnek, nyílt bevallása annak, hogy a neologia lerakta a fegyvert?

És miként bizonyított, miként czáfolt másik támadónk, Toldy?

Általánosan el volt ismerve, s igazságát senki sem vonta kétségbe, hogy a nyelvújítás megindulta óta sok a korcs szó nyelvünkben; mindenekelőtt meg kellett állapítani tehát, melyek a törvényes szóalkotás kellékei, hogy ekként kitűnjék, melyek a törvénytelenül alkotott szók. A törvényességet azonban egyesegyedül a nyelv ama korszakainak jelenségeiből határozhatni meg, a melyek a természetes, szabályszerű lefolyás föltételeit egyesítik magukban. Ennélfogva a törvényesség tanúinak sorából ki kellett zárunk a legújabb irodalom nyelvét, s egyrészt a nyelvújítást megelőző, tehát a régibb, másrészt az újítás befolyásától nagyobbára érintetlenül maradt népnyelv vallo-másait lehetett csak s kellett is megállapításainkban szabályozónak elfogadnunk. A ki nem korlátolt elméjű, vagy ítélőtehetségét valami betegség meg nem lágyította, el kell ismernie, hogy ez nem csak helyes, kifogástalan, hanem, hogy csakis ez volt az egyedül helyes, kifogástalan eljárás. S a neologia igazságszeretete a helyett, hogy, a mi kötelessége lett volna, megczáfolt volna bennünket, az akadémiai szószerkekre vitte a ferdítést, s Toldy nyelvvel onnan szórta a közönség közé ellenünk a rágalmat, hogy az orthologia az újabb irodalomtól megtagad minden jogot a nyelv művelésre nézve s azt egyedül a régiségnek és a parasztságnak ítéli oda; s hogy a tudományos bizonyítás tátongó hiányait elmésséggel üsse helyre, elnevezett bennünket ósdiaknak, népimádóknak.

Kimutattuk, hogy nyelvünk hamisítatlan vallomása szerint el nem fogadható szók pl. *vigarda*, *járda*, *idény* sat.; s ajánltunk mindegyik helyébe több, tetszés szerint választható más szót, a nélkül azonban, hogy az aján-

lottakon kívül még más, bárminemű választást, csak helyes képzés legyen, kizártunk volna.

S a neologia igazságszeretete a helyett, hogy, a mi kötelessége lett volna, a *vigarda, idény* sat. helyességét kimutatta volna, Toldy nyelvvel azt a rágalmat hirdette ellenünk, hogy mi hadat üzentünk a nyelv gazdagításának s a nyelvet meg akarjuk fosztani szükséges szavaitól

Aztán kijelentette — a bizonyítást a neologia az egész küzdelem folytán soha, egy pillanatra sem akarta szövetségesének elismerni — aztán kijelentette, hogy a szókészítésben s jó vagy rossz voltának megítélésében a nyelvérzék a szabályozó; kijelentette, hogy a „gyök-elvonás“, holt képzők feltámasztása igenis szabad, kijelentette, hogy a neologia képzői (ar, la, ma, stb.) igenis kifogástalanok, s a nyelvtudományban, különösen az etimologiai nyelvtudományban való járatlanságnak, tapasztalatlanságnak oly fényes bizonyítékait állította szemünk elé, hogy megdöbbsentünk rajta. S kezdetben kiméleltől hallgatni akartunk; azonban a kötelesség parancsoló szava beszélni kényszerített bennünket: ki kellett mutatnunk a nagyhangú állítások kongó ürességét, vissza kellett utasítanunk, felelünk kellett az igazságtalan megtámadásokra. S feleltünk.

Ha a neologia előtt nyelvünk ügye oly szent ügy volt, mint a minőnek ajka hirdette, e szent ügy megkövetelte volna, de meg tudományos reputációja érdekében is kötelessége lett volna Toldynak, hogy czáfoló iratainkra választ adjon, s ha tévedtünk, s a miben tévedtünk, felvilágosítson bennünket, s ha az igazság az ő részükön volt s ez igazságról úgy meg volt győződve, a mint szája hirdette, kötelessége lett volna az igazságról bennünket is, a közönséget is meggyőznie, kötelessége lett volna ez igazságot teljes diadalra juttatnia. De Toldy ajka hallgatott; többé egy czáfoló hangot sem hallott senki tőle.

Nem ad nekünk igazat minden olvasónk, hogy e hallgatás nyílt bevallása volt a tehetetlenségnek, nyílt bevallása annak, hogy a neologia lerakta a fegyvert?

A nyelvészek visszavonultával előállott a szépirodalom; előálltak többen, de előállott különösen Gyulai Pál, szintén egyike megbízóinknak. Oly hangon, mintha övék lett volna

a fölfödözés dicsősége, ismételte a már elkoptatott s megczáfolt vádakat: az orthologia elitéli az egész nyelvújítást, megtagadja vívmányait, hadat üzen a nyelv gazdagításának, a nyelvet megakarja fosztani szükséges szavaitól, az irodalomtól elvitat minden jogot a szóalkotásra nézve s ezt egyedül a népnek itéli oda, a merev törvényesség talajára áll s nem veszi figyelembe, hogy a mit megtagad, a nyelv-érzék, csin, aesthesis, ízlés, közszokás szintén jogos tényezők a nyelvfejllesztés munkájában.

Megszakadhatott volna, de még nem szakadt meg a türelmünk; gondolkozóba eshattunk volna, vaj nincs-e kihalóban a tiszta szándék, a jóakarat, igazságszeretet, elfogulatlan ítélet, de biztattuk magunkat: az igazság szava erős, meggyöző; előbb-utóbb megértik az emberek, s feleltünk a szépirodalom megtámadásaira; újra kimutattuk a vádak alaptalanságát s újra kézzelfoghatólag bebizonyítottuk tételeik elfogadhatatlanságát.

Hogy pedig a „kimutattuk, bebizonyítottuk“ nem üres szavak, hanem tartalmas igazságok, azt, a ki olvasta czáfolatunkat, már úgy is tudja; a ki pedig nem olvasta, utóbbi fejtegetéseinkből majd meggyőződhetik róla, mert a mint már fentebb mondtuk, a neológiával ez alkalommal egyszerre mindenkorra végezni akarunk, ki kell vennünk lába alól minden alapot, azért még egyszer beszélni fogunk oly nyelven, a melyet kénytelen lesz megérteni. Ismételjük, igaz meggyőződéssel ismételjük a két szót, igen, kimutattuk, bebizonyítottuk a szépirodalomnak, hogy támadásaiban igazságtalan, tanításaiban megtévedett. Sőt tovább mentünk, rájuk bízunk, hogy fejtsék ki nekünk, hogy a nyelvérzék, csin, aesthesis, ízlés, közszokás alapjára állva miként rendezzük a nyelv ügyét, s egész sorát állítottuk Gyulai elé a kérdéseknek, s érthető nyelven felszólítottuk, hogy feleljen rájuk. És Gyulai Pál hallgatott — hanem felelet helyett az év kezdetén ismét helyt adott a Budapesti Szemlében egy korábban befagyott s csak most felengedett torok kurjantásának, mely a nemes névtelenség lelket osztó pajzsa megől hangoztatja a régi rágalmakat a világ fülébe.

Ha oly szent ügy megtámadóink előtt a nyelv ügye, mint a hogy dicsekszenek vele, kötelessége lett volna

Gyulai Pálnak és a többieknek, s irodalmi hírnevük is megkövetelte volna, hogy, valamint mi okokkal bizonyítottunk, okokkal czáfoljanak meg bennünket; kötelességük lett volna, hogy megtanítsanak bennünket az igazságra; s ha az út, a melyre mi léptünk, midőn nyelvünket a buján fakadt gízgasztól megakarjuk tisztítani, helytelen, hogy megtanítsanak bennünket rá, melyik a helyes irány, a melyet követnünk kell, hogy az óhajtott célhoz eljuthassunk. Szent kötelességük lett volna, s mégsem tették meg.

Hanem megtették helyette, hogy ismételten gyanúsították legtisztább törekvésünket, újabb és újabb vádakot koholtak ellenünk, nyíltan is, de legtöbbször a rejtekből rágalmakat szórtak ellenünk.

Melyik tehát a túlzás, a megbízásnak, a kötelességnek lelkiismeretes teljesítése-e, vagy a rágalomszó, mely a kötelességteljesítést kárhoztatja?

Feleljenek rá.

Ez a harmadik kérdés.

SZARVAS GÁBOR.

B U D A.

A Nyelvőr januári füzetében sok újat olvastunk Pest — Ofenről. Már mindjárt az az állítás, hogy Pest, a budai vár régibb neve, „végre a balparti város részre ragadt“ merően új előttünk, de semmivel sem meglepőbb, mint az az állítás, hogy Pest — Ofen nem jelentenek annyit, mint a magyar kemencze szó, vagy az, hogy „az Ofen szó nincs meg a közép felnémet irodalmi nyelvben,“ de igenis meglepő, nagyon meglepő, hogy ilyen új történeti és nyelvtudományi igazságot olyan könnyedén oda mondogatnak nekünk, mintha kár volna azt még bizonyítgatni, hiszen elhíhetjük azt Riedl Frigyesnek amúgy is. A történeti kérdést ne is bolygassuk, hiszen ott nem lehet szó szellemes kombinációkról, a tények sokkal világosabban szólnak, mintsem valaki komolyan azt állíthatná, hogy a Pest név a Duna jobbpartjáról a balpartjára terjedt át, hiszen tudja mindenki, a ki csak tudni akarja, hogy Pest Pest volt még mielőtt a budai vár megvolt, hogy Pest a Duna balpartjáról terjedt a jobb partjára, hogy tehát a Pest név a Duna balpartján keletkezett. Ha Riedl másképp tudja, az ő tisztje a források összehangzó tanuvallomása ellenében bebizonyítani, hogy eddigi fölfogásunk téves.

Ofen, Pestnek német neve, véletlenül csak a jobbparti Pesten maradt meg, a Pest ultra Danubium és a castrum de Pest részeken, de valaha az anyavárost, a Major, Vetus, antiqua Pest-et is Ofennak hitták németül. Mikor azután Pestnek tulsó oldala összeolvadt Budával és a Buda név a Pest nevet a jobb partról teljesen kiszorította, megmaradt a kiszorult névnek emlékéül, a német Ofen, mely azután maga kiszorította az Etzelberg nevet és az egész jobbparti részt magának hódította meg.

Mindezt szem előtt tartva, kissé különösnek tetszik nekünk Riedl állítása: „*Ofen = Pest annyi, mint hegy*“. Pestet, a balparti várost — mert csak ennek a neve eredetileg Pest-Ofen — „hegy“-nek elkeresztelni természetesen nem járja. De hát nem is magyarázta Pest-Ofen nevét eddig senki sem hegynek. Szlávul kevesen tudunk, de elég nekünk a német is, Ofen annyit tesz, mint kemence, szívesen elhiszi mindenki, hogy Pest is ugyanannyit tesz. Kis utánjárással könnyen megtaláljuk azt is, hogy Pest (vagy hangtani változata) nemcsak minden szláv nyelvben annyit jelent mint kemence, hanem azt is, hogy a magyarok éppen a kemence jelentésével kölcsönözték e szót abból a szláv nyelvből, mely régenté annyi szót adott nekünk kölcsön. Csak meg kell nézni a Tájszótárt, vagy akár Horvát István már említett értekezését, melyben többek közt a Tisza környékéről azt az érdekes szólást találjuk: „ez a vén asszony csak *Pestbe* való“ azaz: „*kemenczébe*“ való“, a mint Horvát István helyesen megjegyzi. (47. l.) A mi pedig a névadásnak okát illeti, akár mész vagy téglakemenczéről, akár más okból nevezték el a várost így, mindegy az, a számos kemence nevű helység egyelőre elég analogiának addig is, míg netalán történésirőnk pontosabban kimutatják az igazi okát.

De hát Riedl nem így akarta. Miért nem? Nézzük közelebb-ről. „A Pest=Ofen szót azonban alig lehet a kemence értelemben magyarázni, mint ezt eddig tették. Az *Ofen* szó nincs meg a közép felnémet irodalmi nyelvben; eredeti jelentését csak a bajor és az osztrák dialektus őrizte meg, hol *Ofen* sziklatömeget, sziklás hegyet jelent. A pec=pest szó eredetileg alkalmasint szintén ezt jelentette, a rokonszármazású pecera ma is barlangot jelent a tót nyelvben. *Buda tehát = épület, város, Ofen = Pest annyi mint hegy*“. Kiírtam ezt a helyet teljesen, hogy még egyszer lássa az olvasó, milyen könnyen bánik Riedl az eddig általánosan elfogadott nézetekkel — meg a *tehát* szócskával. „Az Ofen szó nincs meg a közép felnémet irodalmi nyelvben“. Riedl-

*) 1. Horvát István Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevééről Pesten 1810, 9. s. Horvát István könyvecskéje különben is nagyon megérdemli, hogy elolvassák.

nek nem kellett volna visszariadni a kereséstől; ha nem találja a közép felnémet szótárban az *Ofen* szót, megnézhetné volna, nincs-e *oven* alatt, mert hogy *f* és *v* a németben váltakozik, azt a mai német írásból is tudjuk (*voll és füllen*). Hát bizony *oven* alatt talált volna akárhány példát a „középfelnémet irodalmi nyelvből“ p. *gêt z̄einem ovene dâ ir aschen vindet*, meg több efféléket. A régi felnémet *ovan, ofan*, a gót *auhns* is, *ovatosabbá* tehetné volna. Tehát a közép felnémetben igenis megvolt az *Ofen* szó. Eredeti értelme valószínűleg „kö“, azt megengedem, de ennek nyomát sem a gótban, sem a felnémet nyelv régibb emlékeiben nem találjuk, itt már mindenütt kemenczét jelent. Tehát nem éppen valószínű, hogy a bajor és osztrák dialektus, ha sziklatömeget, sziklás hegyet *Ofen*-nak nevez, ebben az *Ofen* „eredeti jelentését őrizte meg“. Először is megjegyzem, hogy az *Ofen* szónak e nyelvjárásokban is rendesen kemencze a jelentése. Most pedig nézzünk egy pár példát Schmeller bajor szótárából. „Der *Ofen* (in der gebirgssprache) ein emporragendes, durchklüftetes felsenstück. — Noch heute werden die *felsen-schluchten*, durch welche die Krimmler Ache vom hohen Tauern in den talkessel herabstürzt, die *Hafen* genannt. — Auch die *labirynthischen gänge* des Haller salzberges in Tirol heissen *Öfen* — der *Rôthe Ofen* ein *zerklüfteter* fels beim Hallturm im Berchtesgadischen“. — Azt hiszem, már ez is mutatja, hogy itt éppenséggel nincs dolgunk az *Ofen* eredeti jelentésével, hanem az „*Ofen* = kemencze“ átvitt használatával. Még bizonyosabbá válik ez a következő két példából: das Lambrecht *Ofenloch* eine berg-höhle im salzburgschen bezirke Lofer. — Der *Ofenlochberg* bei Salzburg“.

Mindebből az következik, hogy Riedl nem tett meg mindent, hogy komolyan bebizonyítsa állítása helyességét. Talán látta, hogy Miklosich „Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen“ című értekezésében minden Pesthez hasonló szláv helynév a szikla jelentésre mutat (bêla pec: Weissenfels stb.) és behatóbb meggondolás, gondosabb utánjárás nélkül meg akarta dönteni a régi alapos állításokat és helyökbé újakat tenni.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A POLGÁRI ISKOLÁNAK ÉS ROKONAINAK.

I.

A nyílt, a szemmel látható nem szorul bizonyításra. Tiszta dolog, hogy az a buzgólkodás, mely egy görbe fára mutatva, a szemelátónak azt iparkodnék bebizonyítani, hogy az afa görbe,

csak a nevetséges vaskos könyvének számoszegett sorait szaporítaná.

A Polgári Iskola című folyóirat ez évi febr. havi számában „A Nyelvőr és az iskola” cím alatt egy intő szöveget tett közzé, a mely azzal a követeléssel áll elő, hogy *Nyelvőr tanításait ne vigyük be az iskolába.* „Az újabb tanári nemzedék a Nyelvőr eszméivel saturálva lép tanítványai közé. Megpurgáltatott az egyetemen s ő maga is purgálni szeret. Gyanakvó szemmel nézi a mai magyar nyelvet, a képzők egy részét lelke mélyéből gyűlöli és haragra fortyan azok ellen is, kik e képzőket nem gyűlölik. Jaj azoknak a tanulóknak, a kiknek ily ortholog tanárunk van. Szegényeknek kétféle magyar nyelvet kell hallani és tanulni. Egy purgáltat a nyelvtanártól, egy purgálatlant a többi nyelvtanártól, a kik a nyelvet Kazinczy és Vörösmarty alapján tudják és tanulták. Az egyik így szól hozzájuk: „Ne merjétek azt mondani: *ruhatárnok*; a *nok* képző nem ösmagyar”. A másik tanár pedig azt mondja: „Minek *ruhatárost* írni mikor mindenki eddig *ruhatárnokot* mondott Magyarországon?” Az egyik epés tanár mondja: „*Te járdataposó*”. A másik: „*Járótaposót* mondj, a „*da*” képző nem az urali hegyek tájékáról való”. Ily jelenetekre nem szabad alkalmat adni. Alkalmazzuk az iskolákra Dubois elvét: A tanításhoz csak a biztos eredményeket lehet felvenni. Legyen kizárva minden, a mi még nem állotta meg a próbát, míg hypothesis.” Még egyszer szó szerint idéztük mondását, hogy a kétségnek még gyanuja se vessen árnyékot kimutatásunk tiszta, igaz voltára.

Az értelmese fej — az *értelmes* szót el ne feledje jól megnyomni az olvasó — mondom tehát, az *értelmes* fej ezt olvasva ha eddig még nem lett volna magával tisztában a dologra nézve, szükségképen így gondolkoznék: Itt két egymással merőben ellenkező véleménnyel van dolgom. Az egyiknek vallója és hirdetője, a mint a cikkíró szavaiból kiveszem, az egyetemből legújabban kikerült még ifjú nyelvtanár, a másiké a többi tanár. Az *egy fiatal* szemben a *több idősebbel* első tekintetre azt bizonyítaná, hogy az utóbbi részen van az igazság; s a mint kiveszem, a cikkíró is úgy hiszi, hogy az igazság a számmal és idősséggel szövetkezik. Én azonban kettőt tudok. Az egyik, hogy nálunk az egyetemen magyar nyelv tudományt épen csak néhány éve, hogy tanítanak; azelőtt inkább csak meséket és csudákat tanítottak. A másik, hogy a bór minőségének megítélésében egy timárnak a szava többet nyom, mint száz lakatosé. Ennélfogva, ha az egyetemből legújabban kikerült magyar nyelvtanár, tehát *sakember*, az egyetemből régebben kikerült többi

tanárokkal, tehát nem szakemberekkel, szemben állít és tanít valamit, annak mindenestre alaposabbnak kell lennie, mint a mit az utóbbiak állítanak.

Az *értelmes* fej azonban nem állapotodnék meg a valószínűségnél, hanem végére járna az igazságnak. Ugy értem, folytatná az okoskodást, hogy a cikkíró szerint az ifjú szaktanár helytelenül követeli tanítványaitól, hogy *ruhatárnok* és *járda* helyett, a melyeket a többi idősebb, nem szakemberek követelnek *ruhatárost* és *járó*-t mondjanak. Magam vizsgálom meg a kérdést. *Ruhatáros* és *ruhatárnok*, mindakettő azt a személyt akarja jelenteni, a kire a ruha felügyelete, gondozása van bízva. Megkérdem, mit mond a nyelv. A kire a csorda, gulya, tehát a felügyelete van bízva, az *csordás*, *gulyás*, *tehenes*; a ki a szekeret, kocsi, udvart gondozza, az *szekeres*, *kocsis*, *udvaros*; a ki a kapura, vámra ügyel föl, az *kapus*, *vámos* stb. Mondhatnám-e ezeket így is: *csordanok*, *gulyanok*, *tehénnök*, *szekérenök*, *kocsinok*, *udvarnok*, *kapusnok*, *vámnok*? Határozottan nem. De ott van *udvarnok*; azt valóban mondják. Igaz, de ez nem magyar, hanem kölcsön vett szó, s nem egyéb, mint a szláv *dvornik*-nak megmagyarosítása. Nézem a másikat: *járó*-e vagy *járda*? Látom, hogy mindakettő azt a helyet akarja jelölni, a hol a cselekvés végbe megy. Ujra a nyelvhez fordulok tanácsért. Ez megtanít rá, hogy, a hol *fürdenek*, *fürdő*, a hol *fonna*, *fonó*, a *hova* *temetnek*, *temető*, a hol *nyaralnak* *nyaraló*, *delelnék*, *delelő*, *usztatnak*, *usztató*, *ebédelnek* *ebédlő* stb. S mit mond a másikra nézve: *fürdőde*, *fonóda*, *temetde*, *nyaralda*, *delelde*, *usztatda*, *ebédelde*? Tiszta lehetetlenségek. A nyelv szava, ezt erősen érzem, a nyelvérzék tehát tisztán, világosan, félreérthetetlenül azt vallja, hogy a *ruhatáros*, *járó* határozottan jók, a *ruhatárnok*, *járda* határozottan rosszak. De még meg kell hallgatnom a másik két, döntő szavú tanut: a nyelvtörténetet és az összehasonlító nyelvtudományt. Ezek is minden habozás nélkül, egész határozottsággal bizonyítják, megerősítik a nyelvérzék vallomását: a magyar nyelvben se *nok* se *da* képző nincs, föl nem fedezhető. Immár tisztán áll a dolog előttem: Az első, hogy világosan, kétségtelenül bebizonyított tény, szembeszökő igazság, hogy az *ó*, *ő* igenévképzős alakot nyelvünk alkalmazza s mindenkor alkalmazhatja helyjelölésre, valamint alkalmazhatja az *s* képzős melléknevet is a tárggyal való bánás, gondozás, vagy foglalkozás kifejezésére; hogy tehát nem született és nem is fog születni *magyar* ember, a kinek eszébe jutna állítani, hogy *járó*, *ruhatáros* nem helyes, szabatos kifogástalan magyar szók. A második, hogy ép oly tisztán földerített igazság,

a melyet csak a legsötétebb tájékozatlanság makacssága vakmerős-ködhetik kétségbe vonni, hogy a magyar nyelv se da, se nok képzőt nem ismer, hogy tehát *ruhatárnok* és *járda* határozottan rosszak.

Az olvasó megbocsát, hogy ily apróra szedtük a dolgot, de úgy akarunk beszélni, hogy még a Polgári Iskola cikkírója és szerkesztője is kénytelenek legyenek megérteni bennünket.

És most visszatérhetünk a Polgári Iskola intő szózatához, hogy a Nyelvőr tanítását ne vigyük be az iskolába. Hogy okolta meg a névtelen cikkíró ezt az állítását? Bizonyítása szillogizmusba szedve így hangzik:

Főtétel: Az iskolába csak azt szabad bevinnünk, a mi biztos, megállapított, kétségtelen; az eldöntetlen és vita alatt levő maradjon kívül rajta;

Altétel: (az értelmes fej, a mint láttuk, csak így állíthatja fel) A Nyelvőr ama tanítása, hogy *járó* és *ruhatáros* helyes, ellenben *járda*, *ruhatárnok* helytelen szók, biztos, határozott, kétségtelen igazság.

Záradéktétel! Ennélfogva a Nyelvőrnek ama tanítását, hogy *járó*, *ruhatáros* helyes szók, mint még vita alatt levőt, bizonytalan nem szabad bevinnünk az iskolákba, hanem a *járdát* és *ruhatárnok*-ot kell használnunk, melyekről el van döntve, be van bizonyítva, hogy jók.

Azt mondtuk, a mi nyílt, szemmel látható, az nem szorul bizonyításra. Az intő szózat motivációjának fonáksága annyira szembeötlő volt, hogy csak magunkat tettük volna nevetségessé, ha komoly czáfolatába bocsátkoztunk volna, minthogy azonban éle azon ügy ellen volt intézve, a melynek szolgálatában állunk, hallgatással sem lehetett mellőznünk. Rámutattunk tehát az okoskodás fonákságára s a mint a ferde eszejárású bölcseskedés megérdemli, „A bölcsesség könyvéből“ című apróságban nevetségessé is tettük a nagy képpel fontoskodó szózatot.

Erre a Polg. Iskola márcziusi számában a névtelen cikkíró *i. i.* a következő feleletet adta:

„A Nyelvőr parasztjainak.

Szegény magyar, a te sorsod mindig az volt, hogy valami pusztító elem hatásának légy kitéve. Megérted a tatárjárást, hordoztad a török igát, láttad a muszkát, labanczot nyúzott a középkori izmaelita. Most meg a semita-járást érte meg a nyelved. Tudósaid, költőid valahogy nyélbe ütötték apáid nyelvét és olvasád Vörösmartyt és gyönyörűségedet találtad Petőfiben. De hát a Nyelvőr körül csoportosult tudákosok egyszerre csak kimond-

ták, hogy Petőfi nem tudott magyarul. Egyáltalán csak ők tudnak magyarul, ők meg szalontai Arany János. Azonkívül egy-egy Müller Miksának képzeli magát mindegyik. És ebbéli tudatukban nagyon felfúván magukat, azt hívék, hogy olyan bölcsek, mint bibliás Salamon és elkezdék nyelvünket körülmetélni. Ugy tesznek a nyelvvel, mint a „Petaud király“ operetteben a nevelő, a herceggel, kinek ártatlan szüziségét azzal akarja megóvni, hogy a „szerelem“ fogalmát gyertyatartóval fejezi ki előtte. S a fiu darab ideig azt hiszi, hogy a gyertyatartó nem is más, mint szerelem. Természetes, hogy e tudákos Salamonokra rájár a szekér rúdja. Minduntalan, önmagukba szállásra figyelmeztetik őket. Mi is azt tettük lapunk mult havi számában és ők feleltek is a Nyelvörben, úgy hogy megszántuk őket, mert felelniök kellett a nélkül, hogy lett volna mit. Kapták magukat, a zavarban összetákolták a mi szövegünket Gyulai Páléval a Budapesti Szemléből és ellentmondást fedeztek fel benne. Mintha mi felelősek volnánk Gyulai Pál uramért, mintha mi ugyanazt állítottuk volna, a mit Gyulai. Mintha mi nem azt mondtuk volna, hogy az orthologia küzdelmeit ne vigyük be az iskolába. Ennél fogva egész rövidre foghatjuk megjegyzésünket a Nyelvör elmétlen kifakadásaira, és pedig azon a paraszt nyelven, a mit ez érdemes folyóirat specialiter magyarnak tart: Járni fogja a fustély, valahányszor a Nyelvör a bölcsesség álarczájának alatta bolondot mond; tehát gyakorta. Éreztetni fogjuk véle a józanság kemény bikacsökjét, valameddig fölfuvalkodottságából nem enged, gögje megcsapolása által a szerénység stádiumáig könnyebbülvén. Meg fog dolgoztatni a hat ökrös gazdára emlékeztetőleg, ha kell, a tudomány klistérjével is, a míg megkótyagosodott állapotának excrementumaitól meg nem szabadulván, jó utra nem tér, vagy pedig tudákosságának minden eddigi évfolyamait batyuba kötve, el nem vándorol egy neki való jobb hazába, Atelkuzuba, vagy az Uralhegy tövébe, hol az osztjákokban, cseremiszekben hálásabb publikumra akadhat.

i. i.“

Közöltük az egészet szóról szóra. az első betűtől az utolsóig, hogy irodalmunk, különösen nyelvtudományi irodalmunk egykori megírója biztosan meg tudja határozni az időpontot, a melyben a neologia a kurjantásokról „a fustély, bikacsök, klistér és excrementumok“ argumentumaira tért át: 1881.

S ha netán érdekesnek találná megemlíteni, ide tesszük a Polgári Iskola szerkesztőjének nevét is: Szécskay István.

Nem vagyunk érzékenyek, türelmünknek nagy messze nyúl el a határa: elviselünk dorgálást, gúnyt, gorombaságot, csak lássuk, hogy okokon nyugvó meggyőződés fakasztja a toll hegyére.

Csak egy az, a mi bánt, a mi felháborít: a tudatlan konoksággal házasult hányavetiség. Ez a mi Hortobágyunk, itt megszakad a kociút. Ez a szűrő tövis nagyon kezd már elhatalmasodni, ideje, hogy neki vessük az ásót.

Szemtől szembe akarok szólani; azért szavaim alá oda teszem a nevemet; s ez alkalommal azt is kijelentem, hogy „A bölcsesség könyvéből” című tarkaságot is én irtam. De viszont én is megkövetelem a névtelen hőstől, hogy űsse föl sisakját; hadd tudjuk meg, mily fokú nyelvészeti tanultság árán vette magának azt a jogot, hogy a legkomolyabb irányú nyelvtudományi munkázkodás fölött pálczát merjen törni, ő, a kinek soraiból csodával szomszédos értelmetlenséget, bocsánattalan lelkiismeretlenséget, vagy egyenes gonosz akaratot, egyet a három közül olvastunk ki.

Be fogjuk bizonyítani.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok.

Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből, 's egyéb okleveleiből, 1583-tól kezdődőleg.

Ebben mentséget ne csináljon: ne is próbálja magát mentetetni.

I g a z i t á f t tettünk egymás között ő kegyelmével: kiegyenlítettük a' dolgot egymás között.

Tövére kell menni igyekezeteinek: teljesen meg kell tudni mire törekeznek, mit akarnak.

Egy póráfzon futnak: egyik olyan mint a' máfik; egyhuron pendülnek.

Embertelen szókat erefztett szájából ellenem: rágalmazott, becsületesben gázolt.

Ércz-homlokkal lévén, nem akart eljönni: pufztán daczoskodálból nem jött el.

Törvényt állok ellene, ha kell: alávetem magam a' törvény ítéletének.

Siketségre vette a' dolgot: tette magát mintha nem hallaná.

Bufadalom nélkül nem megy el mellőle: bánat fogja érni miatta.

Ázok a' nagyfüvegü urak: hatalmas, nagy urak.

Füleinket mind a' két résznek kel engednünk: mind a' két panafzos felet ki kell hallgatnunk.

Annak minden csekélyére megfeleljenek: minden kis részét az állításnak be kell bizonyítani.

Fogott birákat hívtak össze: választott, delegált, bíróságot alakítottak.

Aljas sorsunk szoros igyre szállott: nehéz állapotunk még nehezebbre szállott.

Míg fájdalmas nyavalyáink nem tágnak: míg sorsunk, állapotunk jobbra nem fordul.

Szemébe rugja a port: a porig leverte, lealázta.

Szabadulást vö t t a' törvényháztul: megugrot, megszököt a' törvény elől.

Igen megbuful még a miatt kegyelmetek: megbánja még k. a' dolgot.

Minden idővontatás nélkül hozzá lát: minden halogatás, huzás-halasztás nélkül.

Ellene való haragját tegye le kegyelmed: ne haragudjék rá, béküljön ki vele.

Légy ülte meg a' pecsenyéjét: rothadálnak indult, nem eheto a' pecsenyéje.

Ha megvesztette a' fzememet, gyógyítsa is meg: ha boszorkánysága által szememet megrontotta, gyógyítsa is meg.

Néhány izrombeli lopással vádol: néhány izbeli, néhány-izori lopással vádol.

A' mely mennyiségre árult: a' mely mennyiségre alkudott, a' mennyit megvett.

Ha bontsága léfzen az csatornának: ha megbomlik a csatorna.

Vífszaadafia felől igen keménykedik: mindenképen vonakodik vífszaadni.

Hallgatással vesztegette a dolgot: hallgatással huzta-halasztotta.

Futó-félben lemmi dologhoz ne kezdjünk: elhirtelenkedve, meg nem gondolva.

Marhahajtó latrok csintalankodtatása miatt fokot fzenvedtünk: hihágásai, erőszakoskodásai miatt. (e helyen az e vidéken kóborlott kuruczok féltelenségéről 's kicsapongásairól van szó.)

Országoknak erős támasztó pilléri: erőfiségi, ofzlopai, — jeles, országos emberek.

Madár-menetnyi földről jöttek hozzánk: igen távolról, mefszirol.

Kardéra hagyta vagyonát: pufztulni, veszni hagyta. — Ma így mondják: kardalézfára h.

Haza adta az leányát: férhez adta.

Mostansággal is csak megvagyunk.

Ez hirrel akartuk kegyelmeteket értetni: ezen hirt akartuk k. közleni.

Egéfzségünkre nézve alkalmaful vagyunk: meglehetősen egéfzségünk van.

Küttéft-küttem kegyelmetekhez (küldést küldtem) azonnal küldöttem.

Különös dolgot hallottam hozzá: nem valami jó dolgot hallottam felőle.

Bontakozás lett az instrumentumokban: valami baja bomladozása lett.

Ide-oda mutogat a' törvény előtt: nem egyenesen beszél, ötöl-hatol, himez-hámoz.

Megvásárlók én veled: megbirkózom veled, megállok ellenedben.

A' felső napokban előtt meg rajta: ez előtt nem nagyon régen.

Jutalmas ízolgálatba lépett: jövedelmező hivatalba lépett.

Alkalmas-értékű gazda-ember: jó gazda, vagyonos ember.

Felülvaló éftendőkben kezdette ezt a' pert: a' mult éftendők valamelyikében, nem épen régen, de még is néhány éftendő előtt.

Elnyomulhat még ez a' dolog lafsacsқан: elfelejtődhetik, 's így titokban maradhat végképpen.

Látván feleségem temérdekklégét: terhes, viselős, ízüléfhez közelálló állapotát.

Bár feliktatná már kegyelmetek ezt az ügyet: bár felküldené, a' felsőbb bírófához.

Megtalálhatja kegyelmetek füstín az embert: fáját házánál, tűzhelyénél megtalálhatja k.

A' mi földünkön ugyan megmarhásodott: felgyarapodott, megvagyonosodott.

Kereftfogáfokkal valljam el a dolgot: alattomban, kijátízálsal, talán a' hitnek hamisan való letételével is, tökitsemel; (ilyenforma értelmet vettem ki ugyan a' szövegből, de megvallom, hogy emez értelmezésemmel nem vagyok sem tisztában, sem meglegedve).

Megrögött ufusunk ez már nekünk: megöröködött, megállapodott, régi, szokáson alapuló törvényünk ez nekünk.

Voltábbképen való: hitelesebb, bizonyosabb.

Alkalmas ideig: jó hosszú ideig.

Bizony dolog: nagy dolog, nehéz dolog.

Törvénynyel nyultak hozzá: nem birván szépszerivel vele, törvény elé idézték, beperelték.

Míg isten e' világon sajlo t t a t — sajlogtat; míg e világon kinlódom, élek.

Mert az olá *lopton-lop*: folytonosan cseneget (1663).

KATONA LAJOS.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR HIÁNYZÓ ADATAI.

Kérclem a nyelvészekhez, irodalombarátokhoz és történetbuvárokhoz.

I.

A nyelvtörténeti szótárnak anyaga — a Gvadányiiig terjedő régi irodalom szókincse és nyelvezete — immár együtt van és rendezve van. A földolgozás, az anyagnak végleges szerkesztése kezdetét vette. Hogy a magyar nyelv szavainak és szólásainak kincsei teljesen egybe legyenek gyűjtve, három nagy szótárra lesz szükségünk. Első a régi nyelv szótára, azon nyelv, mely mint irodalmi nyelv is lassan, természetesen fejlődött az élő-beszéd talajából. Második az újabb irodalmi nyelv szótára, mely a nyelvújítástól máig terjedő — egyfelől mesterséges, de másfelől természetes útján is csodás gazdagságú — irodalmi nyelvfejlődést fogja feltüntetni. Harmadik végre az élő népnyelv, a nyelvjárások szótára lesz, szóval egy új, kimerítő tájszótár. Az egész föladatnak — a magyar nyelv teljes, megbízható szótári földolgozásnak — ilyen három nagy részre osztása nem csak azért szükséges, hogy egyáltalában győzhessük a munkát s magunk előtt lássuk és használhassuk legalább egy részét már a legközelebbi néhány év lefolytával. Szükséges e fölosztás azért is, mert a nyelv-életnek fönt elsorolt három oldala valóban különböző jellemvonásokat mutat, s mindegyiknek földolgozása számos külön-külön támadható igényt és érdeket köteles kielégíteni.

A M. T. Akadémia az említett három föladat közül a legközelebbi időben kettőnek — a könnyebben teljesíthető kettőnek — akar megfelelni. Nyelvtudományi Bizottsága ugyanis éppen most kezd arról gondoskodni, hogy a M. Nyelvörben s a különböző népköltési gyűjteményekben jócskán fölgyült anyag földolgozása meginduljon. Másrészt megindította a régibb nyelv már rendezett anyagának végleges szerkesztését. Már a rendezés közben kitűnt, de még inkább a most folyó szerkesztés alkalmával, a mi az emberi munkában egyáltalán s különösen a szóban forgó dologban természetes: hogy az anyagnak számos hiányai vannak. Számos szót és kifejezést hiába keresünk az összeállított lapoc-

kákon, ámbár a tárgyalandó időszaknak szótáraiban (Calepinus, Molnár Albert, Páriz-Pápai stb.) föllelhetők. Számos kifejezést pedig — bár alapos okkal várhatjuk előfordultukat — sem lapocskáinkon, sem ama szótárakban sem leljük föl, vagy pedig olyan kevés adatunk van rá, hogy méltán elégedetlenek vagyunk vele. Csak két föltűnő példát akarunk említeni. A *figyel* és *figyelem* szók a mult század végéig alig kerülnek elő a rendelkezésünkre álló forrásokban. Használatos volt a *figyelmes*, *figyelmetes* (-ség), *figyelmetlen* és *figyelmez* (-és); de a *figyelemmel* csak Faludinál, a *figyel* igével csak Sándor Istvánnál találkozunk először. — Az *osztályos* szó kiterjedt használatú volt a 16. századtól kezdve s előfordul többféle alkalmazásban (o. jószág, o. atyafi, Gyöngyösinél „osztályosa az isteni jusnak“ stb). De már magát az *osztály* szót mi nem találjuk sehol Sándor István előtt. Az *érték* szóra csak három, az *érint* igére csak két citatumunk van, az *ócska* szóra csak egy, s pl. az *értelmetlen*-re egyetlen egy sincs!

E hiányoknak többféle okuk lehet. Először is lehetséges, hogy az illető kitejezések csakugyan nem voltak még meg a mult század vége előtt. Másodszer lehetséges, hogy egyes szókat csakis a szótárírók alkottak, hogy az illető latin szókat magyarízzák. De végre harmadszor — minthogy a 15.—18. századok irodalmát teljesen nem lehetett kivonatolni, s különösen a 17. s 18. századnak csak jelentékenyebb termékei vannak fölhasználva — lehetséges az is, hogy az ily szó járatos volt, de véletlenül nem fordult elő a földolgozott irodalmi emlékekben vagy talán, mint látszólag jelentéktelen, elkerülte a kivonatolók figyelmét.

Ezen netalán lappangó adatok érdekében esedezünk szíves támogatásért és fölvilágosításért nem csak nyelvészeinkhez, hanem irodalom- és történetbúvárainkhoz is. A Nyelvörben havonként el fogjuk panszolni a földolgozás közben észlelt hiányokat, s egyuttal kérjük mindazokat, a kiknek érdeklődését sikerül fölkeltenünk: adjanak fölvilágosítást a szók régi divatjáról, ügyeljenek rájuk, ha a nyelvemlékeket, a nyelvújítás előtti irodalmat, a történeti kútföket olvassák, s küldjék be akár csak levelező lapra írva — vagy a M. Nyelvör szerkesztőségéhez, vagy e sorok írójához (s akkor a M. T. Akadémia palotájába) czímezve.

Teljesen eddigelé csak az o- kezdetű szavak vannak földolgozva. Közöljük belőlük azokat, melyeket részint csak a szótárakban, részint csak egy-két idézetben találtunk meg, részint végre kétnemű forrásainknak egyikében sem.

I. Csak a szótárakban találtuk ezeket:

ocsús, *ocsúz*, *odor*, *okocska*, *okosocska*, *okádó*, *tűz-okádó*, *okádtat*, *okádtató*, *borostyán-olaj*, *majorána-olaj*, *rózsá-olaj*.

szurok-olaj, olaj-szabású, olajhoz-való, olaji, el-oldás, fel-old, ki-old, kioldás, megoldatlan, oldó, oldás, oldatlan, oldhatatlan, oldozó, ágy-oldal, ajtó-oldal, hajó-oldal, oldalocska, oldali, borbély-olló, metélő olló, ollócska, ollólt („ollott, ollottság“), föl-olvad, olvadt, olvadás, föl-olvaszt, ki-olvaszt, megolvasztás, össze-olvaszt, olvasztás, olvasztható, hozzá-olvas, elő(l)-olvas, össze-olvas, vissza-olvas, olvasott, olvasgat, olvasható, rá-omol, elomlás, omló, rá-ont, ontogat, ondó, ontok („bélfonál, trama“ a szövésnél), orzott, orgonás, ormány-gallér, orrocška, orros, orroz, orrolás, sajtó-orsó, fő-orvos, barom-orvos, őszvér-orvos, ostobaság, bőr-ostor, ostorocška, ostoros, oszlopocška, oszlopoz (-ott, -ás), oszlott, föl-oszt (föl-oszlik még a szótárakban sincs), ács-osztó, osztott, osztály (osztályos kiterjedt-használatú), osztható, osztthatatlan, oszttriga.

II. Elégtelen az anyagunk a következőkre is, melyekre nézve csak egy-két idézettel rendelkezünk:

obsit, ocsmány (először MANál!), *ocsmányodik, ocsmányodik, felocsúl* (ocsúdik), *offera, ohajt*, (a „kiván“ jelentéssel), *oktondi, okož, olejkáros, oldalagos, oldalaz, le-olvad, olvadékony, le-olvaszt, olvas* (a „számlál“ jelentéssel), *rá-olvas, át-olvas, olvasatlan, be-omol, egybe-omol, meg-oml(ás), omladékony, orzó, orzás, orda, ordás leves, ordas, orgonál, -orrú, orrondi, ors, orsós, orsóž, ortály, ortályoz, orvosságos, orvosít (= orvosol), oson, osont, oszlopi, oszladož, pénz-osztó, fiun-osztás* (csak egy 1297-ki oklevélből, C. P. V:86, s jelentése onnan nem tűnik ki), *osztatlan, osztováta.*

3. Sem a szótárakban, sem az irodalomban nem találtuk a mult század végeig a következő szavakat, ámbár valószínű hogy megvoltak s csak lappanganak: *okik, okol, olajož, oldalvást, olvasmány, omlós, omladék, omladvány, omlékony, operenciás tenger.*

Végre kénytelenek vagyunk

4. némely idézeteket közzé tenni, mert a rendelkezésünkre álló segédeszközökkel nem tudjuk megmagyarázni s ezekre nézve is kérnénk fölvilágosítást vagy legalább véleményt:

„Az ocsó nyulakat bokorból kiverni“ Faludiból; Kreszn. is idézi, s a CzF-féle szótár úgy látszik, erről az egyetlen egy rókáról két bőrt nyúz, midőn két ocsó szót állít föl, s az elsőnek az „ocsu“ jelentésen kívül az „éber, ébredő, fektéből, altából felkelő“ (azaz ocsúdó) jelentést tulajdonítja, a második ocsó szónak pedig azt, bogy „fiatal kis nyúl“ („e szónak gyöke azonosnak látszik az ocs kicsinyítő képzővel“)!

„Az Toback segítője legyen az bornak, mint az *ontosláb* az kaptának“ Részeges állap. 19.

„Mikoron ember yo bezedet haal (hall) az erek bodogh-saghnak eremeeről zeep woltarol es vygasagarol es ember ffelem űl raytta es gyakortaa gondolkodyk fohazkodik mennyeknek orzagara“ Érdy codex 110 b. — „Nem de ewt verebek veetet-hetnek ee egy markaleton“ u. o. 356.

„Ayandeeokot adunk aranyat feryseket“: offerimus quod in praeda auri invenire potuimus: periscelides . . . Jord. c. 184. Úgy látszik, csak a periscelides elrontása.

„Kyknek Byzonyssaga ees latassa woth az een gazdam Chyrsthooff herchygh *hamor*“ RMNy. II:57.

„Egi nagj *ajus* komondor es környül forogia“ Cs. cod.

„Az yegeknek zörgessők es ez elyen kenth zenuedő lelkők-nek ordetassok“ (ieg = üveg?) Sándor c. 38.

„De qua terra nos hujusmodi fecimus dispositionem ut ipsi primitus terram reginae de communi assensu restaurarent, ita quod de quadraginta funiculis quod vulgo *fiu* vocatur sex darentur populis Reginae . . .“ 1248, Wenzel VII:278. „in eisdem literis comperimus ipsam particulam terrae intra Dorog esse mixtim, quod vulgariter *fju* dicitur“ 1297, u. o. X:277. Szintígy a fönt említett *fiun-osztás* (*fiunwztas*)?

„Ha most az halfogasnak jó *fiatja* volna, tokot, vizát fogasson“ Mon. H. Hist. Okm. 24:383.

„Benesné béri. kész pénz 10 ft. . . Egy *üstemet kürdi* fejeér béllésével“ Tm. eml. Okm. I:291.

„Igen jó okadás és *rdás* ellen“ Melius Herb. 127.

Ajánljuk még egyszer mindezeket a régi irodalommal foglalkozók szíves figyelmébe, s adataikért és fölvilágosításaikért előre is köszönetet mondunk.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Hogy szokott az ember bakot lőni.

II.

Molnár Sándor furcsának tartaná a nyelvjárások grammatikai feldolgozását. Na mert *oda* gondolkozik, hogy a nyelvjárások közt *külömbén* sincs nagy eltérés, legfeljebb, hogy „a palócz nyelvtan rövidebb időt mutatna, a tiszavidéki pedig más hangejtést tüntetne fel“. S M. szerint a nyelvjárásoknak ugy sincs semmi hasznuk. stb. stb.

Valóban nem értem bíráltságait. Vagy tréfát akart üzni S. nyelvtanával; vagy csakugyan ráillenek Bajzának a következő szavai: „Írók, kik iskolamesteri elhittséggel állanak-fel, 's olvasóikat tudatlan gyermekek gyanánt tekintvén, apróságait szárazon 's gyermekes magyarázatokkal mondogatják-el, soha sem emelik-fel literaturánkat“? De még a magyar nyelvtudományt se ám!

Molnár Sándor fittyet hány a nyelvjárásoknak. Mert hisz ő jól tudja, mert hisz ő azt vallja, hogy csak rövidebb időbeli, meg más hangejtésbeli különbség van bennük.

Nincsen *olasz macska* nélkül. Nincsen *ember bogár* nélkül. S M. urnak — mi tagadás benne — a nyelvjárások a bogarai.

M. urnak mind ahhoz semmi köze, a mit a nyelvjárásokról mások vallanak. *Grimm, Schleicher, Müller Miksa, Arany János* hiába állítják, hogy a nyelvjárásokban — az irodalmi nyelvben meg nem levő — sok eredeti alak van, hogy a nyelvjárások akár szó-, akár formabőségben felülmulják az irodalmi nyelveket. Arany hiába van abban a jó hitben, hogy tájak szerint a syntaxisban is vannak árnyalatok. Szegény Toldi. És muljék el ezektől az uraktól a keserű pohár, mert M. azt kürtöli világgá, hogy ők csak hitegetik, csalogatják a halandókat.

„Vannak a nyelvjárásokban olyan dolgok — mondja Schleicher — a melyeket a régi nyelvemlékek megfejtésére s jelenlegi irodalmi nyelvünk megismerésére is értékesíthetünk — nem is szólva nyelvtörténeti s hangtani érdekességükről.“ Szegény Schleicher — hogy béke lengjen porai felett — hiába küzdött volna hát; okoskodásai eloszlottak, mint a buborék — az ur születésének 1880-ik esztendejében.

Hiába olvasta meg valaki, hogy Shakspeare-ben csak 15 ezer, az angol nyelvjárásokban pedig 100 ezer körül való angol szó van. A dolgon mind ez már nem segít. Mert M. csak azt olvasta ki nagy bölcsen a nyelvjárásokból, hogy „a palócz nyelvtan rövidebb időt mutatna, a tiszavidéki pedig más hangejtést tüntetne föl“.

M. megharagudott a Rendszeres Magyar Nyelvtanra, mert úgy össze-vissza vannak abajgatva benne a határozók, hogy ember legyen, a ki kiokosodik belőlük. De meg ha valaki a S. nyelvtanából akarna tisztába jönni a határozókkal, „nagy zavarban lessz, és a mi jót tudott is, veszélynek teszi ki“.

Mert M. ur nem hiszi, hogy a „felható“ vagy „irány“-rag véghatározást is fejezhet ki; nem hiszi, hogy „segítő“ raggal módot is lehetne határozni. Ugyan mi mindent nem hihet még Molnár ur!

De lássuk a dolognak a nyitját.

Felható ragos kritikusunk azt állítja, hogy ebben a mondatban: „Válunál az ökrök *sžomjasan* delelnék” — a válunál nem állapothatározó. Ki mondta, hogy az? S. sohse mondta, mert ő azt mondta, hogy ebben a mondatban a *sžomjasan* az állapothatározó. Hol vette azért M. ezt az igazság nélkül való állítást. Én nem találok S. nyelvtanában. No de ez még hagyján. Mert nyomba erre azt mondja az „irány“-rag nagy mestere, hogy *sírásra fakadt-ban a sírásra nem végthatározó*. Mi legyen hát? „Felható” rag? Pl. az ilyen mondásban: Szép urfiak, a nap nyugvóra hajolt. (Ar.) Jó kardja előtt a had rendre ledől. (u. o.) Megéhezett a lány jó meleg kalácsra (Ny. IV. 179.) A ki ebből eszik, forduljon hasznára. (u. o. 563.) Kész vagyok, kész vagyok kedves jámbor uram, ma is a halálra. (u. o. 567.) Pazérna ejteni a jószágot. (Ny. III. 85.) Halálára sarkalok. (Ny. VIII. 137.) Hóttira szégyelli magát. (u. o. II. 130.) Illára venni a dolgot. *Rá* zene zendül, ropog a dob mélyen, *Rá* zene zendül, kehely összecsendül, Magyar és lengyel tánczra lendül. (Ar.) Lelkem vágy szárnyará kél. (Vörösm.) Hát ha majd rád ijesztek. (u. o.) Toldi is már ühmgetésre kezdi. (Ar.) Kinyúlt ám kilencz kutya hosszára. (Ny. IV. 33.) Rágyújtott ám ez is a notára (u. o.) Miként viradsz holnapra, Örömrre kelsz avagy búra. (Ny. III. 41.) Nem vagyunk érdemesek reá. (u. o. 5) *es* eskének ő orszagara es ő zekire. (Bécsi C. 12.) es ő félelmé eséc földnec minden lakozoyra. (u. o. 13.) Állítsa szemre azt az embert, a ki azt mondja. (Ny. VII. 524.) Lélekre dolgozz. (u. o. II, 85.) Ez a kis lán inget mos, Kíki, kíki keminyíti keménre Szereteje kedvére. (u. o. 479). stb. stb. — Kérdem, hogy az ilyen mondásokban miféle az a „felható” vagy „irány“-rag? Helyhatározó? Hisz a kalácsra, tánczra, halálra, szemre csak nem mászhatik fel az ember. Mert M. szerint mindenféle helyrag csakis helyrag lehet; mert szerinte a helyragokat nem szabad képes értelemben használni. Ha valaki sírásra fakad, szerinte ne azt gondoljuk, hogy síró állapotba jutott, hogy szepegésének sírás lett a vége, hanem azt, hogy... na erre M. ur feleljen, én nem tudok.

M. ezek után kiváló s valóban figyelemre méltó physiologiai experimentumáról ad számot, s közöl róla hiteles jegyzőkönyvet, mondván — hogy ő nem hiszi, hogy a nyelvnek a fogakhoz érintésével bármely nép fia is képes legyen tiszta sibilánsokat ejteni; mert ő próbálta a dolgot s ő neki nem vágott be a dolog.

Gorombaság ugyan kérdeni, de már — tisztesség szólván — megkérdem, hogy nem *selyp* M. ur? Mert ha az volna, én egy szót se szólnék. De ha nem az, akkor.... tisztán kijelentem,

hogy a próba rendkívül rosszul sikerült; mert a mondó, vagyok, hogy s-set pl. csakis a nyelvnek a metszőfogakhoz való érintésével lehet ejteni. Így ejti az s-et minden halandó: Sievers, Czermak; úgy magyarázzák a M. Ny. Rendszere is, Riedl is; így ejti ki a kis gyerek, a pap, rektor, kántor, harangozó, kanász, kapás, kalapos. És ez ellen már hiába is kardoskodunk; hiába minden privát experimentum. Mert ezen a ponton már nem lehet előre tolni a physiologia szekerét egy tapotnyival sem. A sibilansok foghangok. S azok is lesznek, míg pelpek nem leszünk valamennyien.

M. azt állítja, hogy a régi helyesírás szabályait nem tudhatjuk, mert erre nézve szükséges volna, hogy 2—300 éves emberrel beszéljünk meg a dolgot.

Hát bizony én abban a jámbor hitben éltem eddig, hogy a mióta csak a „stilus“-t forgatják az emberek, azóta helyesírás is van; én azt láttam eddig, hogy a hány codex, annyi helyesírás. És arról is hallottam valamit, hogy Révai hogy fogta rá a Margit-legendára, hogy a Horvát codexxel egy kéz írta. És én azt gondoltam, hogy Baróti Szabó, Tsétsy, Révay, Schwartner, Perger, mostanában pedig Hunfalvy, Szarvas stb. a magyar helyesírás ügyét, történetét feszegették. És hiába gondolkodtam volna azon is, hogy a mi helyesírásunk történetében 3 korszakot lehet megkülönböztetni — megadván nekünk erre nézve a kulcsot 1) a codexek, 2) Pázmány, 3) pedig Révai? Hogy egy ember ily roppant tévedésnek lehet az áldozata! M. ur az írott történetben gyanakszik, mert ő neki egy magyar Mathusálemre lenne szüksége, hogy megfejtse a régi magyar helyesírást. A miből aztán nyilván való, hogy M. ur sohse fogja a magyar orthographia históriáját megírni. A mit sajnáljak bármennyire is — de oka nem én leszek. Miért hal meg az ember 300 esztendőn innen?

M. ráfogja S.-ra, hogy olyan magánhangzókat is felvett nyelvtanába, a melyek nincsenek meg a magyarban. És melyek azok a magánhangzók? Az á, â, ê ugy-e bár? Mert M. ur fűkája csakis ezekre illik rá. És az á, á, é csakugyan nincsenek meg a magyarban? Az mondja ezt, a ki úgy ismeri a nyelvjárásokat, mint M. ur? Vagy Simonyinak nem akar hinni M. ur? Nahát akkor kérdezze meg Kriza Vadrózsáit, hogy az á, â, é csakugyan fantómok-e. Vagy az á-t illetőleg kérdezősködjék M. ur Hont, Nógrád, Gömör, Abauj megyékben, akármelyik Avén asszonytól. Aztán elmehetünk a Székelyföldre, Moldvába, a Barkóságba, innen pedig fel Barsba vagy le Bácsba, és ha tetszik Slavoniába is: biztosítom M. urat, hogy az á irányában pontos

útbaigazítást fogunk kapni. Az *á*-ra nézve pedig — hogy sokba ne kerüljön a kirándulás — csak a Palóczságba menjen el M., a hol, Parádon pl. kérdezze meg a kisbirót, hogy merre van a Timsós fürdő és hogy el lehet-e oda egy negyed óra alatt menni — gyalogosan t. i; fogadok rá, hogy a kisbiró azt fogja felelni, hogy amára (észak fele) . . . bajvá. A honnan akár el se menjen M., az *é*-ben is megokosodhatik

„Lesz tehát 44 hangunk (hagzónk talán?), — három zárjelben. Boldog nép! pedig a *dzs* ott sincs” — kiállt fel Bánk, a nagyur. És hogy értse azt az ember, hogy: Boldog nép! pedig a *dzs* ott sincs? Szomorodott szív szomorgó bánatja ez vagy kitörő kedv lelkesülése? A hogy tetszik. Én egyiket se rovom fel M.-nak. Mert ha éppen úgy tetszik, a *dzs*-t megválaszthatjuk 45-ik hangzónak. (Lesz tehát 45 hangzónk, mert a *dzs* is ott van már.) E miatt csak nem esik be a világ feneke; annyival is inkább, mert a *dzs* se a M. Ny. Rendszerében, se Riedlnél nincs megemberelve; mert ők is oda számítottak, hogy a *bandsa*, *handsár*, *lándsá*, *findsa* s még egy pár testvérjük kedvéért felesleges jóakarattal volna a *dzs*-t honfiusítani. De meg hiszen ott a *ds*, minek ezt kiűtni a nyeregből?

Molnár Sándor megütközését fejezi ki azon, hogy „egyazon szó tövének is különböző alakjai lehetnek”. És szerette volna, „ha S. kimutatta volna, hogy miképp tartoznak a tőhöz a magánhangzók s miért nem kötőhangzók. Megvallom — nem én, hanem M. vallja meg — hogy ha ennek okát adta volna S. ur: magam is elhinném. Vegyük ehhez, hogy a különböző tövek is változnak, tehát új tövek állanak elő: nagyon sok tövünk lesz, hogy a kánya vigye el őket”. Hogy a kakas csipje meg. „Van itt még egy dolog — folytatja szent Tamás — a mit bajos elhinni, nevezetesen, hogy régen így beszéltek: fá, apá; ezt mondani könnyű, de bizonyítani nehezebb; éppen így azt is, hogy ház alany esetét régen házonak mondták. Tudvalevőleg az állítónak kell bizonyítani, tehát nem cáfolok (jaj de sajnálom pedig), de — az igazat megvallva nem is tudnék.” (2 × 2 = 4.) A miből azután nyilván való, hogy nem hiába, hogy a tyuk nem tud regélni.

S.-nak tehát bizonyítani kellett volna. És hol? Nyelvtanában? Na ugyan ezt rosszul cselekedte volna. Mert nyelvtanában ilyesféle bizonyítgatásoknak semmi helyük; mert nem is arra való, hogy benne oktassák a hitetleneket etimologikus fejtegetésekre. A mi azonban egyáltalán nem másíthatja meg azt a dolgot, hogy M. úgy igyekszik erőnek erejével feltüntetni magát, mintha rá nézve teljesen terra incognita volna mindaz, a mit eddig a nyelvekről annyi okos emler összeirt.

És csakugyan hiába írta volna meg Budenz az ő szófejtegetéseit; Curtius Griechische Etymologie-jét vagy grammatikáját; Schleicher „A német nyelv“-et stb.? Hát hiába hittük azt eddig, hogy nem csak a magyarban, hanem a germán, de meg általában az árja meg sémi nyelvekben egyazon szó tövének különböző alakja is lehet! Vagy M. urnak még sohse tűnt fel, hogy mi pokolgutája lehet az a λέπω, ελιπον, λέλοιπα: hogy itt bizony egyazon szó tövének 3, mondd három különböző alakja van. Mint a *bergen, barg, geborgen*-ben is. Vagy mi lehet az a *ló-lova-t, tó-tava-t, tó-töve-t, csó-csőve-t, tesz-tevén, lesz-lévén, isz(ik)-iván, esz(ik)-evén, bél-bele-t, tél-tele-t, falu-falva-t, szaru-szarva-t* stb. stb. Vagy itt is a kötőhangzók a mesterek? Szegény hátramaradt Riedl is mi okon mondhatta, hogy az állomány-ban az *o* köthangzó nem egyéb, mint eredetileg a törzshöz tartozó, de időfolytán elsimított véghangzó! Lám, ő is milyen keveset tudott.

De igazán, mi lehet az a kakascsipte kötőhangzó. Pl. ebben a szóban, hogy *havas* hol a kötőhangzó? Kismiska az egész kérdés. Mert a *havas* a *hó*-ból született. De hogyan? Hát mindenek előtt a *hó ó*-ja szélsőbali lett, azaz átváltozott *a*-ra. Lett tehát az alapszó *ha*. De uramfia, ettől még messze van az *s* melléknévképző. Jertek elő azért kötőhangzók, jertek! És ime párjával vonulnak fel. Előbb jön a *ν* s szépen melléragasztja magát a *ha*-nak; utána meg jön a másodrendű kötőhangzó, a *α* 2: a *s* oda bidgyesztí magát a *ν* mellé: mikor egyszerre — *havas* lesz az út; lehet rajta boldog-boldogtalannak szánkázni. Bravó, csakhogy nyitjára jöttünk a XIX. század conservatív etimológiájának. Eljen!

És arra, hogy M. azt se hiszi, hogy valaha azt mondták volna, hogy *fá, apá*: hogy feleljek megint? Utasítsam olyan helyekre, a hol felvilágosítsák? Na ez nem illenék. Azért magam veszem nyakamba a világot. Megnézem pl. az Érdy és Jordánszky codexeket és találok bennük illetén alakokat: *fekete, kezee, leelkee*, és hasonlókat egész egy legiót. Persze M.-nak nem szentírás a codexek orthographiája, de erről nem ők tehetnek.

Arra pedig, hogy a *ház* alanyesete hajdanta *házo* volt, szintén mondhatunk cadentiát. Ha a *menny* szónak alanyesete nem volt soha *mennye*, *fél*-nek *fele*, a *jó*-nak *java*: mért mondjuk ma is s mért mondjuk csupán csak így, hogy: *mennye-i, fele-ség, fele-barát, java buza*, nem pedig *menny-i, fél-ség, fél-barát, jó buza*?

De hogy azt a famosus kötőhangzót még biztosabban leszállíthassuk trónusáról, megteszem — mert csakugyan szeretek

a más kedvében járni — hogy szájjal látható módon bebonyítom, hogy ma már kötőhangzóról beszélni valóságos babonáság. Sillabizáljunk ki azért valamit az Ehrenfeld codexből; nézzük csak: paranczola neky hogy menne assisba es pdicalna neppekenek. (Hogy az a barát még a -nek elibe oda merte kötni azt a *e* hangzót!); honnat te neket ennye keulsege (unde tibianta superbia); mykoron aluala sok kewnuezesekuuel ymad-sagra. (Lám! már meg a -vel elibe tette oda a kötőhangzót); egyebekuel nem mehattuala ysteni zolgalatonak adasara. És ebben a codexben a kik még *kyke*, oly = *olyw*, ez = *eze*, égbe — *egebe* stb.

Vagy miféle állatok lehetnek ezek a dölt betűk: Nagu-Aruk, Melinhalmu, Zobolsu, Borsu, Gymulche-buchur, almu, tubutsedu, bik-zadu, stb.?

Szegény kötőhangzó. Mulásod könnyű volt és tiszta, mint Az égbe visszareppenő sugáré.

Molnár Sándor szerint „az se áll, hogy *á*, *é* helyviszonyt fejeznek ki, és nem is így mondjuk: *Pesté*, hanem *Pestté*, valamint *Szegeddé*“.

Már igazán humorosabb lett volna a dolog, ha azt mondja M., a mit ezelőtt 33 esztendővel mondott a M. Ny. Rendszere, hogy „hova kérdésre sokszor -*r*á-, -*r*é-vel felelhetünk. *Fejérvárrá*, *Györré*“. Mert én úgy hallom, hogy a -*r*á-, -*r*é-vel csattanósabb, mint a -*v*á-, -*v*é-, -*d*á-, -*d*é-, vagy a -*t*á-, -*t*é.

Hogy a makói ember Szegeddé szokott menni, az igaz, de hogy ebből aztán azt lehessen következtetni, hogy Szegeddében nem az *é* fejezi ki a helyviszonyt: ezt már nem értem. Mert nem is a *d*. Tudta ezt már Riedl is, a ki *az á, é-t irányt jelentő viszonyszónak nevezi*; tudta ezt a M. Ny. Szótára is. Csak M. nem hiszi. S jól esik nekem, hogy M. urnak éppen a MNySzótárából mutathatom ki, hogy az *á, é* bizony helyviszonyt is fejezhet ki — szólván benne az igék ilyenformán: „*é, bizonyos helyre mutató határozói képző*, pl. el-*é*, fel-*é*, mög-*é*, régiesen Györ-*é*, Pest-*é*“ (ecce). De van Egré is. „*á, határozói képző*, fenhangú szókban megfelel neki az *é*: al-*á*, re-*á*“. Sőt citatumokkal is szolgál a M. Ny. Szótára. „Annak utána hogy Bakits Pál Györé szálla (R. M. Ny. II.) Mehmeth basa két negyvenezer emberrel jutott fel Pesté (u. o)“.

„A melléknevek felosztatnak tulajdonságnevekre és számnevekre. Új találmány“ — mondja a kritikus. „A névelő tárgyalásánál nagyon helytelen az „egy“-et határozatlan névelőnek nevezni, z a v a r t o k o z és az idegen azt gondolhatná, hogy használata a német *ein*-nal egyező“ — folytatja Salamonunk.

M. ur valóban rosszul emlékezik régi históriákról.

Mert mi az az egy? Pl. az ilyen mondásokban: Kár így czivódni *egy* hitvány emberen. Derék *egy* ember. Gonosz *egy* asszony. Helyre *egy* fattyu. Csókolni való *egy* teremtés. Számnév ezekben az egy? Semmi köze az egyszeregynek az ilyen mondásokhoz. Mi hát itt az egy? Hiszen Simonyi szépen, világosan és érthetően megmondja, hogy *ilyen esetekben az egy hangsúlytalan számnév azaz határozatlan névelő*. Az egy tehát — ha hangsúlyos — számnév, ha pedig hangsúlytalan, határozatlan névelő.

„Az igeidőkre is meg kell valamit jegyezmem, nevezetesen, hogy itt nem járja (bezzeg járta a Tanári Közlönyben) a paradoxon. *Mi ez: befejezett jelen, beálló mult, folyó jövő?*”

Mi ez: *befejezett jelen*? Hát biz az egy nagy semmi, a mit nem lehet megfogni, ha úgy gondoljuk, mint M. gondolja, de akkor a *praeteritum imperfectum* — mely ellen pedig M. nem tenne kifogást — szintén absurdum, mihelyt „*végzetlen mult*“-nak értjük.

M. ur szerint továbbá nem mindig mondatban fejezzük ki gondolatainkat. Mert szerinte, ha azt kérdem valakitől, hogy elmegy-e a bálba, és az a valaki azt feleli, hogy „nem”: ez a *nem* nem mondat, hanem — mi más lehetne? — mint érzethang, olyan, mint a *brrrr*, meg a *pszt!* Jó is lessz elhallgatni.

Tehát befejezésül csak néhány komoly szót akarok még mondani a Tanári Közlöny kritikusanak. Azt t. i., hogy nem tartom az olyan dolgot se komolynak, se ildomosnak, mikor valaki egy alapvető nyelvtanon csak úgy vágtat keresztül, hogy ez se jó, ez se így van, ez se igaz, ez se okos beszéd, s tagadásait nem tartja kötelességének okokkal erősíteni. Az ilyen hang tetszhetik a könnyen hívő publikumnak, de el nem fogadhatja komoly kritikának. Az ilyen eljárás nem illő komoly emberekhez s egy cseppet se válik díszére a magyar nyelvtudományak

És a ki valamely nyelvtani axiómára ki meri mondani, hogy tiltakozik ellene, attól valóban elvárnók, hogy egyszer másszor bizonyítson is. Ne azt mondja, hogy Simonyi grammatikájában a rossz definitiók elkezdődnek az első soron s végződnek a körmondatokon, hanem azt, hogy a mondat fogalmát így meg így határozza meg Simonyi, de ez a meghatározás ezért meg ezért az okokért nem jó: azért a mondat fogalmát illető meghatározását Simonyinak nem fogadhatja el. Ilyen az igazi kritika. Nem pedig a M. uré, a mitől bizony megóhatta volna magát is, a Tanári Közlönyt is.

Külömben legyen még szabad nekem Molnár Sándor urnak, mint kritikusanak, egy régi-régi írónak a következő arany mondását

is ajánlani figyelmébe: „*Ti, kik hírt másoknak adni, magatoknak érdemelni 's méltó kritikusoknak hivattatni kívántok, esmerjétek magatokat 's lelketek erejét, értsétek meddig terjed elmétek, izlésetek és tudománytok; ne menjetek a nektek szabott határokon túl; legyetek szerények, s' vegyétek észre azt a pontot, mellynél az értelem és értetlenség egymástól elválnak.*“

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tiszavidékiek.

Közmondások.

Ilődik, mint a Kola tehene. (Hát a hogy ilődött? Hát úgy, hogy a színáho is oda ment, a szalmáho is, hiába kergették el fele.)

Erős vagy te, mint az olá eczet (csufondárosan).

Ne ordícs, mint a fába szorult fíreg.

Teszi magát, mint a poltúrás malacz a garasos kötélén.

Kíreti magát, mint a menyasszony.

Húzza-vonja, mint Gyurka az ajtót.

Ugy tesz, mint a kinek dinnyeföd nem jutott.

Megtanálta zsák a fótyyát, ezetes hordó dugóját. (Megrovólag egymással bizonyos viszonyba lépő pár emberre.)

Hallotta hírit, mint Csurka a hiszekegynek.

Távójrul jó szeretni a jó atyafit (gunyosan).

Az isten akassza benne keresztül a köjköt. Veresegygyík bele a köjök.

Van annyi eszem, mint egy fejös birkának.

Hijja van a kerétának (v. ö. „Hiba van a kréta körül.“ Petőfi).

Eszt a zöcscsiget is a biró hátán vágják (t. i. ilyen nagy szálakra.) Vagy: „a sót törtik ott.“

Főzik a kapczát (= mehetnékje van).

Tempózik, mint a hasatt teknő.

(Debreczen)

CSENGERI JÁNOS.

Népmesék.

Okos Zsófi.

Vót écczer, má hun vót, hun nem vót, aszt én nem tudhatom, de hát még a zóperenciás tengeren is tul vót égy kiráj, is annak a kirájnak vót nagyon szép három jánya. — A kiráj

écczer el akart vót menni a háboruba, de a jányaitul nem tudott miccsinálni, hotyhát addig hová tegye űket? A' legkissebbik jányát okos Zsófinak híták. — E zéccer aszongya a zapjának: ídes apám! csinájjon nékünk égy nattornyot, is abba zárjon bé minket, is tegyen énnéhány esztendőre való ennivalót, is zárja bé mi ránk a zajtót, is megláttya, hogy nem lesz nekünk semmi bajunk. — A zapja, má mint a kiráj, ugy is tött, csinált énnattornyot, abba bészárta a jányajit, is ű meg ément a háboruba. — De azír mégis éjárt a három jányhoz a veres kiráj, ha be vótak is zárva á toromba, mé hogy nagyon unták magokat a jányokhát fêhuzták énnagy hosszu kötélén a veres kirájt magokhoz a toromba, is elkesztek egyútt ngyen kártyázni. — Ecczer is a mint kártyásztak, megnyerte a veres kiráj ippeg a legkissebbik kirájleányt, a zokos Zsófit. — Na jó! . . . má most asz kivánta a veres kiráj okos Zsófitul büntetésbe, hogy hájjon ű vélle egy icczaka. — Okos Zsófi nem bánta, hotyhát legyen na! annyi mint a!, de ű aszsongya, oda csinájja a zágyat a hun néki tecczik. — Na jó! a veres kiráj asse bánta, hotyhát legyen meg a zakarattya. — Okos Zsófi meg kapta magát, is a zágyat a budiba csinálta. — Mikor kisz vót a zágy, be híta okos Zsófi a veres kirájt, hotyhát fekkügyön ű le legelsöbbször, oszt ű majd azután fog lefeküdni. — Na jó! asse bánta a vereskiráj. — De okos Zsófi ucscsinálta a zágyat, hogy mihint a veres kiráj bele fekszik, mingyár összeroggyon alatta. — Ugy is lött. — Mihint a veres kiráj a zágyba lefekütt, azonos azon szem nyomba, zsupsz! bele is esett a budiba, is csak nassokára tudott belüle kikápászkonni. — Ezír osztán nagyon mekharagutt a veres kiráj, de meg a két tesvire is okos Zsófinak, me nagyon szígyeltik a dógot, is azon szokotyáltak (gondolkoztak), hogy ezír Zsófit meglakoltattyák. — Ecczer tette magát Zsófi, hogy ű alszik, is mekhallotta, hogy aszonta a vereskiráj a zü tesvírjeinek, hotyhát maj hónap tegyék magokat betegnek, is kügyyik el ű hozzá Zsófit levesír, akkor osztán ű maj megöli okos Zsófit. — De Zsófi eszt mind hallotta, mé hát nem alutt. — Na jó! Másnap tették magokat a tesvirei, hogy űk ojjan betegek, hogy na! is aszonták Zsófinak, hogy mennyen el a veres kirájhoz, is kírjen tülle ékkis levest, attul osztán maj meggyógyulnak. — Zsófi el is ment a veres kirájhoz. — E meg osztán mekhatta szakácsnéjának, hogy maj jün oda valaki levesír, de azt osztán mingyá mongya meg neki. — Na jó! Mikor Zsófi megjütt, fêfutott a szakácsné a veres kirájhoz megmondani hotyhát itt vannak a levesír. — Zsófi meg a zalatt tele tötötte a fazokát levessel, a kiráj fazokát meg telehánta hamuval, is el ment, de a zajtóra oda irta, hogy: „itt járt okos Zsófi, tegyetek rulla.

ha tuttok!“ s mikor a kiráj lejött a konyhába, Zsófi má akkor sehun se vót. — A tesvirei nagyon haraguttak, hogy neki semmi baja se lött. — Másnap asszongya a veres kiráj, hogy küggyík el' hozzá Zsófit kenyírír, a szakácsné úgy is sűt hónap, ű maj csinál Zsófiival azt, a mit. — Zsófi émegy másnap kenyírír; a szakácsné megin fêmegey a veres kirájhoz, hogy éjöttek kenyírír. — A zalatt Zsófi a kenyeret min kiszette a kemenczébül, égyet a hátára yett, a többit min felapritotta, is odahánta a disznóknak, is' a zajtóra esmét odajírta, hogy: „itt járt 'okos Zsofi, tegyetek rulla, ha tuttok!“ — Harmannap azt monták neki, hogy hozzon bort a veres kirájtul. — El is ment ű szípsigesen, mint a zelött is; is monta a szakácsnének, hogy ütet mos meg borír küttik. — Na jó! A szakácsné most is fészalatt a [veres kirájhoz megmondani, hogy mos meg má borír jüttek. — Zsófi meg a zalatt lekapta a szegrű a pinczekucso, is lement a pinczébe, s megtötötte a kulacsát borral, a hordókat min kifenekelte, is a bor min kifojt, is a zajtóra memmeg odairta, hogy: „itt járt okos Zsófi, tegyetek rulla, ha tudtok!“ — is osztán hazament a borral. — A tesvirei má nem tutták, hogy hogy puszticcsák el? . . A veres kiráj most aszonta, hogy küggyík el körtijir. Zsófi azír is ément. — A veres kiráj a körtifa alatt csinált magának ágyat, is kísizett előre tizenkét jó nádpácát, hogy azzal maj jól ellaznakojja Zsófit, hogy belé hal. — A kiráj a pácákat a zágy alá dukta s lefekütt is tette magát hogy alszik, de mikorra Zsófi éjütt, val'óssággal elalutt a kiráj. — Zsófi is fokta magát, összeszette a zágy alól mind a pácákat, is avval fémászott a körtifára. — Mikor a kiráj felibrett, hát láttya, hogy Zsófi a fán van, kijáttya neki: gyere le te Zsófi, had páhojjalak é mosmá anugy istenesen; — Zsófi asszongya neki: várjál ékkicsit, mig jóllakok. — A kiráj várt mig Zsófi jóllakott, akkor Zsófi lejött s mikor Zsófi lejött, a kiráj elő akarja szedni a pácákat, hát láttya, hogy a zágy alatt éssincs, hanem mind a Zsófi kezibe van. — Zsófi sem vót ám rest, hanem neki! ugy éverte a kirájt, hogy csupa vír vót a háta, mer fêhasádozott a zütésektül! is addig verte, mig mind a tizenkét pácát össze nem törte a veres kiráj hátán is akkor osztán ott hatta, s a körtit is haza vitte. — Na jó! A tesvirei mösmá csakugyan nem tuttak vele mi csinálni, kécsigbe vótak esve mijatta, hogy é nem birják [pusztítani Zsófit. — A veres kiráj még, a nagy verés mijatt nagyon beteg lett; a doktorok seho'ssem tutták kitanálni, hotyhát mi a baja lehet? — Okos Zsófi mosmeg felötözött doktornak, is ément a vereskirájhoz, is asszonta neki, hotyhát ű meggyógyíttya. — Na jó! megmutatták neki a kirájt, hogy ahun ni! ott fekszik a zágyon. —

Ű pedig asz parancsolta a kanfuternek, hotyhát űveget meg sót jó darabokra kell törni, is azzal kell jó vastagon behinteni a kiráj hátát. — Ugyis töttek. — Hát a kirájt majd az ördög vitte el kinnyában; a só ígette a hátát, a züveg meg vákta, de azir rajta tartotta a doktor, má mint Zsófi a zorvasságot vagy két óra hosszáig. De már tovább ű se állhatta a dicsősíget, azt a nagy ordítását a királynak, hanem asz monta, hogy fűrösszík meg a veres kirájt; — meg is fűrössztötték mingyá is osztán lement rula a hátáru a zorvasság. — Na jó! ennek is víge vót. — Hanem a veres kiráj nagyon sokáig vót még beteg ezután is ammián, hogy a hátát sóval meg űveggel gyógyították. — Mikor osztán fűgyógyult, ément esmét a jányokhoz, is ébeszélte hotyhát mi is hogy törtínt vele? . . . mē iszen azt is mektutta osztán, hogy a doktornak ötözött doktor is Zsófi vót. — Hanem osztán vót is harag, mírgelődés. — A veres kiráj aszmonta, hogy ű mos mingyán megöli Zsófit, de a jányok aszmonták, hogy majd a ziccaka mikor alszik Zsófi, akkor maj megölheti. — Na jó! . . . Azomba Zsófi ezt is, hunnét, hunnét nem? mind hallotta is (fokta magát, és égy jubürt megötött szimmizzel, bele tette a maga ágyába, ű maga pedig a zágy alá fekütt. — Jütt most a veres kiráj égy nagy késsel, is megállott a zágy előtt s aszongya Zsófinak: na hallod-i? . . . tudod mikor belefekettél a budiba? Zsófi mongya a zágy alól: tudom; a kiráj asz tutta, hogy a zágybul beszél Zsófi; — megmeg mongya a veres kiráj: tudod, mikor a levesemet teli-hántad hamuval? . . . tudom, mongya Zsófi; — tudod mikor a kenyeremet megíttetted a disznókkal? . . . tudom, — tudod, mikor a boromat kieresztetted a hordókbul? . . . tudom; tudod, mikor a körtifa alatt rutul elvertél? . . . tudom. . . Legislegutóljára kírdeszte a kiráj: tudod, mikor doktor vótál, is ugy mekkinoztál, hogy maj behóttam? Zsófi erre is aszt felelte, hogy: tudom, tudom. — Na jó! hát mos má mekhalsz! is avval bele düfte a nagy kést Zsófiiba, azaz, hogy a jubürbe; erre a jubür nagyot lütt, is egy csep vir a veres kirájnak a szájába freccsent. — Erre aszmongya a kiráj, . . . ennye te Zsófi! de ídes a te vired, de bánom, hogy megöltelek, mos mijjen jó lennél te felesigemnek. — Erre osztán Zsófi se vót rest, hanem sebesen kijugrott a zágy alól, is aszmongya: debizon nem öltél meg! mē itt vagyok ám? nizz meg jól! . . . Megörült ezen a veres kiráj, is mingyá elvette Zsófit. — Oda jött a Zsófi apja is, a másik kiráj. — Nagy lakadalmat csaptak; minden vót ott a mi csak kellett, — de vót is dinom-dánom! Ettek, ittak, faggyut sz. . . tak, annál világoltak. is máig is élnek, ha meg nem hóttak.

(Nagybánya, Szatmár m.)¹

KATONA LAJOS,

Tájszók.

B a r s m e g y e i e k.

- Bodag: kukoriczalisztból sült lottyan: loccsan.
 pogácsa. mörvíg: mérges kiütés a
 befésül: rászed. testen.
 berzenkedik: mérgelődik. megjuhászodik: megszelidül.
 be van kapva: részeg. megeszkábál: megjavít.
 bugyi: árnyékszék. nászuram, — asszonyom: a
 czurukkoltat: hátráltat. házaspár szülei egymásnak.
 csitris: kurta hajú leány. osztengat, osztenn: azután.
 egy vivásó: egy idős. puruttya, pranta: rút, csunya.
 elsinkófáz: elsikkaszt. páhó: magtár.
 eketalyiga: az eke kerekei és pruszlyik: lajbi.
 tengelye. pannel: a sír üregétől oldalt
 gemajner: részeg. ásott bemélyedés, melybe a
 hancúrozik: pajkoskodik. koporsót teszik.
 hocczide: add ide. piczke: egres pöszméte.
 ífilakor: éjfélkor. rocska: egyfűlű faedény,
 író: köpült tej. miből a lovat ítatják.
 kunyerál, kéredez, kuncsorog: szellé béelt: szeleburdi.
 kér valamit. siska: farsangi fánk.
 keszmerkedik: készülődik. tütü: víz (gyermekeknel)
 koczi rípa: ptyóka csicsóka. talicska: toló targonca.
 koczar: nyomtatáskor használt tapiskol: tapsol.
 széles szíjj ostor. tyukmony: tyúktojás.
 kocza gyerek: törvényteleny. törkölnyi: a kukoricza sorait
 kisebbik, örebbik uram: a férj hegyes vassal megrítkítani, hogy
 öccse v. bátya. a többit annál könnyebben le
 kaczi: kabát. lehesen fejteni.
 kácsi: kalács (gyermekeknel). üsztöke: az ekét tisztító vas.
 kéd, kigyelmed: megtisz- vakmacskát játszani: szembe-
 telés a parasztságnál. a kigyel- kötösdit j.
 med a legnagyobb megtiszte-
 lés, mellyel élhet valaki.

TÓTH LAJOS.

S z a m o s h á t i a k.

- Ámojog: tátja a száját.
 apacsin v. apacsiny: rudra- apró-cseprő: kicsiny, jelen-
 szegzett deszkából való nagy téktelen, hitvány.
 evező-lapát... tutajok s sajkák bigecs: az őszi vetésekben
 hajtására. nővő tövis neve; hihetleg =
 áporog: a víz a fazékban, ha bogács (kóró).
 sokáig főzöglik. bonczos: a haj, ha nehezen

bontható, fészülhető, „ha össze csepzett“ v. „csebzett“.

buzgár: olyan hely a folyóban, hol vakforrás van, hol a víz felbuzog v. bugyog.

csánkál: ögyeleg, bandsalog, kóborol.

csélleng: egy kis víz a fazék v. edény fenekén: alig csélleng egy-két ember a templomba = kevés (van).

cséplesz: egyenlőtlenül, itt-ott felverődött (verekedett) növény p. fű-, erdő- irtás után a sarjzadás... Ez utóbbinak, ha már egy kissé fejlődött-, cseperedet: „cseprente“ a neve... Mondják azt is, hogy: cséplesz (ritka, hítvány) szakál.

csirityás: tüskés-bokros hely.

csüg-büg: apró, selejtes, hítvány pl. marha.

dohog-mohog: zsörtölődik, zsembel, de nem üt zajt.

dombác: hajómódra kivájt nagy fa, mely a vizimalom vizikerekének külső tengelyét tartja.

duc v. ducz: kidudorodás p. kenyeren v. fán.

dücskö: görcsös fatuskó.

érge: egy kis ér neve.

fejefoka: rokona, hozzátartozója.

gárgya v. gáva: kútkáva.

meg gárgyul = megbárgyul eszelős, bolondos lesz.

gányol: immel-ámmol összetákol, pl. elrongyollott ruhát.

gorond: a föld köralakú emelkedése.

gorcz: gerinczformájú emelkedése a földnek.

halvány: a folyó elhagyott medre, meghalt víz, mely nem mozog, nem foly.

hangarék: kutostor végén levő horgas vas.

heidároll-hodára halogat: húz-halaszt.*)

hérész: a multság-vége mikor már az öregek is neki-melegesnek.

itong-fitong: jobbra-balra döcczen v. billen pl. a kerék a tengely, alatt, ha bő a „persely“.

kajács: nem rendes állású, ferde pl. az edény szája, ha nem szabályos kör-alakú.

kajszol, kajszos: kaszál a lábával, csámpás.

kalizsmál: tét-túl a nagyjából megfűsül: kalamol.

késhed: a ruha v. kelme, ha rítkulni kezd, ha átlátni rajta. mint a szűrőn.

kendik-mozsdik: cziczomázza magát, ékesgeti magát.

köntörködik: körülte van, törleszkedik, mint a macska, kedvébe jár vkinek.

körömpö: nyéllel ellátott nagy kefe, melyben a sertét sasköröm módjára meggörbített vasfogak helyettesítik. Gubások szerszáma.

ónyárok: kedvetlenül végez valami dolgot.. talán ebből: un, unja.

örménlik: örvénymódra kavarg pl. az emberek a vásárban, de egyes emberről is mondható, ki egy ugyanazon helyre visszaviszsa tekereg, csavarog.

rékkenyeg: a nyári rekkenő

*) Itt a szótövek, vagy a hé és hó (calidus, nix; nyarat és telet jelentvén); vagy pedig a hét és ho(l)d (hebdomas, mensis) lehetnek.

meleg, midőn egy falevél sem mozdul, a levegő, helyesebben a meleg, megreked*).

rököny, rökönyödik : színehagyottá lesz, emberről : képéből kikel**).

teper: gyűr, összegyűr, gyüri a munkát; nagy erővel s gyorsan dolgozik, p. össze teperünk hamarosan egy bogja szénát,

teper: leterít, legyűr vkit v. vlmit pl. egyik birkozó a másikat. Jelenti azt is: csuffá tesz, de nem erkölcsi értelemben.

(Szatmár m. Leginkább a köv. helységekből: Matolcs, Tunyog, Panyola, Olcsva, Apáti, Óvári.)

SZÉLES PÁL.

hanem erő-összemérés dolgában. Ebből jöhet hangcserével:

összetöpörödik, -töpörödött: összezsugorodik (nálunk guzsorodik, tő: guzs), összeesik, össze megy, pl. ő.-töpörödött vén ember, s ebből:

tepertő, másutt töpörtű v. töpörtü.

teprenkedik: nyughatatlanságban van, hányja a hab.

tepedelem: nyugodalom, nincs tepedelmem ettől a rossz siró gyerektől.

Gyermekversikék.

1.

Katóka! Katóka!
Menny fel az égbe!
Mond meg az Istennek:

Eressze ki am meleget,
Zárja bé a hideget!
(Evvél nógatják a katóka bogarat a repülésre.)

2.

Hetfű hetibe;
Kedd kedvibe;
Szerda szerelmibe;
Csütörtök csüribe;

Péntek pitvarába;
Szombat szobájába;
Vasárnap kécczer
Az Isten házába.

(Lásd Ny. III:561.)

3.

Egy — most érik a meggy;
Kettő — csipkebokorvessző;
Három — nincsen semmi károm;
Ngy — biz oda nem mígy;
Öt — most írík a tők;

Hat — most eszik a pap;
Hét — most sűt a pék;
Nyócz — üres a (kis) pócz;
Kilencz — Kis Ferencz;
Tíz — tekenyöbe tiszta víz.

*) Csekély nézetem szerint, a *rekkenyeg* és *rököny* nemcsak hogy egy töből ered, hanem egy ugyanazon szó; csak hogy a „rekkenyeg“-ből a második képző elveszett, — s a nyelvünkben annyira gyakori magánhangzó hangcserén esett át, .. vidékünk némely helyein mind a két alak megmaradt (pl. Matolcson) s a rekkenyeg az ok, a rököny pedig az okozat vagy eredmény jelölésére használtak. Sz. P.

**) Rökönyt kap nálunk a zöld dohány, ha több ideig áll rakáson fűzetlenül; meg a nyirkos v. szennyes ruha, ha olyan helyre kerül, hol a levegő szabadon nem járhatja. A zöld dohány a „rököny“-től megbarnul, a nyirkos v. szennyes ruha pedig penészt kap; a penészedés v. gombásodás: — tudjuk — nem csak veres v. vörhenyeges, hanem: zöld, sárga, hamú stb. színekben is jelentkezik, tehát a rököny — nálunk — színváltozást jelent, még pedig olyan színváltozást, mely megrekedés, elzárttság eredménye; „megijjed“ csak második v. képes jelentése lehet. Sz. P.

4. Egyenness,
Mint az ess (= s),
Mint a káposztalevess.

5.

Április bolongya, Három fertáj háromra.
Ériggy fel a toronyba, Két kis angyal ministrál,
Kérdezd meg, hogy hány óra. Eggy kis Jézus prédikál.

(Nagybánya.)

TÖMLŐ GYULA.

Gúnynevek.

Pipás (Horváth). A régi nagyatyjok azt mondotta nekik: köppents egyet és nem lész éhes. Mivel köppenteni vagyis pökni szoktak pipázáskor, rajta maradt a pipás név.

Balla (Buday Istv.). Buday-ak többeken voltak, s mivel István bal kézzel faragott, rajta maradt a Balla név.

Portos (Gunics). Mostoha apja Portos volt, s úgy rajta maradt a Portos név.

Náni (Gregor). Mikor legény volt, és fonó házakhoz járt, sokszor felöltözködött paczurnak vagy komédiásnak nőruhába, s mikor kérdezték, ki ez? azt mondták: Náni; így maradt rajta a Náni név.

Pitri (Szamuelcsik Péter). Ezen a néven többeken voltak; termetre az egyik nagyobb volt, a másik kisebb; hát mikor kérdezték, melyik Szam. Péternél voltak, a nagyobbnál-e vagy a kisebbnél, azt mondták: annál a kisebbnél, a Pitrinél, és ez a név rajta maradt minden Szamuelcsiken.

Geczka és Godán (Juhász). Juhász familiák többeken vannak; egyik részét Godán-nak híják, a másik részét Geczka-nak. Ez a Geczka a Juhász familia között legszökébb volt, arról nevezték el Geczka-nak.

Tanis (Polgár). A Polgár családban a többi között volt egy Tamás nevű is, ezt rendesen csak Tanis-nak hitták, és rajtok maradt a Tanis név még gyermekein is, kik többeken voltak.

Kandal (Takács). Elődei pásztor emberek voltak, kik télen által is künn háltak, és tűz v. kandalló mellett melegedtek. Egyik fiú igen fagyos volt, alig lehetett a kandalló mellől elhúzni azért rajta maradt a kandal név.

Deme (Besze). A Beszék között volt egy Demeter nevű, ezt rendesen csak Deme-nek hitták és az ő utódain rajta maradt a Deme név.

Durdán (Deutsch) az anyjának legcsapdább gyermeke volt, s ezen felül olyan durdus, vagy is vastag; az anyja ezért elnevezte Durdán-nak, s most csak ezen néven ismerik és híják a faluban.

Bacsi (Fodor). Ezek a Fodorok többeken voltak; az egyiket, mint legöregebbet csak úgy hítták, Fodor bácsi, hanem mivel a gyermekek a bácsi-t bacsi-nak mondták ki, utódait most csak Bacsi-nak híják.

Nyírka (Mészáros). Többeken voltak testvérek; ezek közül egyik vágott, nyirt haját hordott, azért elnevezték nyirkának, s ez a név rajta maradt gyermekein is.

Ördög (Verebélyi). Ez a Verebélyi már kis gyermek korában hamiskás és pajkos gyerek volt, azért elnevezték kis ördög-nek; most ennek gyermekeit csak ördög néven ismerik, és híják.

Badi (Gulyás). Ennek még a nagyatyját, ki kis gyermek korában elméjében egy kissé meg volt zavarodva, az anyja elnevezte badi-nak, s a név gyermekein is rajta maradt.

Tákos (Ivanics). Régi nemes családból való volt, hanem mindig bocskorban járt, mely gyakran lyukas volt; s mivel igen szorgalmas munkás, földművelés után látó ember volt, de bocskorába, a nélkül, hogy azt megfoltozta volna, tákot azaz foltot tett, elnevezték tákos-nak, s most csak azon néven ismerik.

Feslik (Móring). Egerből került csizmadia mester, de mivel rosszul varta a csizmát, s hamar elfeslett, elnevezték feslik-nek, s a név rajta maradt.

Bokor (Sándor). A helységben több embernek volt a vezeték neve Sándor, egyiknek a háza előtt egy bokorfa volt, s ezért elnevezték s nevezik most is bokor-nak.

Bozsóki (Kovács). Kovács János Gyöngyösről hozott egy özvegy asszonyt, kinek első férje Bozsóki volt; az itt született első gyermekét Bozsóki-nak nevezték, ámbár már az Kovács Jánostól született. Ennek most már minden unokáját Bozsóki-nak híják.

Göblyös (Kristóf). A nagyapja a prépostságnál a göblyöket őrzötte, azokkal bánt, s arról rajta maradt a göblyös név.

Csollák (Molnár). Az eleik közül egyiknek a jobb keze hibás volt, s csak bal kezével tudott dolgozni, de mivel minden munkája csonkásan esett ki, azért elnevezték Csollák-nak, s így nevezik ma is maradályait. *) — Csivász (Molnár).

*) Alattyánon is igen járatos a maradály szó, — Érdekesek még és igen közönségesek — Jánoshidán is — a kanca birka és kancza hordó (egyfenekű) kifejezések.

Kos (Juhász). Gyermek korában a többi gyerekekkel játszva, fejöket összeütötték, mint a kosok szoktak egymással birkozni, s mivel mint erősebb fejével minden gyermeket legyőzött, rajta maradt a kos név.

Galyiba (Hegedüs). Fiatal korában többször ittas lévén, a nép között garázdálkodott, galyibáskodott. és azért elnevezték galyibá-nak.

Ruskó (Takács). Az anyjának utolsó gyermeke lévén, többször mondta neki az anyja: te a többieknek ruskója vagy, és azért mind magán, mind gyermekein rajta maradt a ruskó név.

Henző (Komlósi). Más faluból került ide; az ide való lakosok Henző-nek nevezték el.

Buk (Mészáros). Gyermek korában szeretett a Zagyvában fürödni és bukdácsolni; a bukdácsolástól maradt rá a Buk név.

Figura (Kosik). Elődeik közül egyik Kosik figurás ember volt; rajta maradt a figura név. A nép, más néven már nem is nevezi.

Antus (Nagy). Eleik közül egynek neve Antal volt; az ettől származottakat most már soha sem híják Nagy-nak, csak Antus-nak.

Janó (Tóth). A több Tóth János nevűek közül egyet elneveztek Janó-nak, most ennek gyermekeit is csak Janó-nak híják, mert a Janó nevet vezetéknévül használják.

Bogár (Háfra). A Háfrák közül egyik gyermek igen barna, fekete hajú volt, azért elnevezték Bogár-nak, és most csak ezen a néven ismerik.

Mihály (Tóth). Az egyik Tóth Józsefet, kinek az atyja Mihály volt, elnevezték Mihály József-nek, hogy megkülönböztessék a másik Tóth Józseftől. Így csináltak a Mihály keresztnévből vezetéknévet.

Novaj (Nagy). Egy Nagy Lajos nevű ember Novajról került ide. Ezt és gyermekeit a nép csak Novaj név alatt ismeri.

Paraj (Üveges). Gyermek korában sokat bujkált a paraj között; innét ragadt rá a Paraj név.

Képes (Frajka). A nagyatyjok, és atyjok is fel-felrándultak Budára, ott képeket vásároltak össze, s azokat, itthon, faluról-falura járva árulták, azért nevezték el képes-nek.

Bogáncs (Lajkó). Igen pajkos gyermek lévén, még a nagyobb gyermekekbe is bele kapaszkodott külekedni; azért mondták róla hogy olyan, mint a bogáncs. Rajta maradt a bogáncs név.

Kusnaja (Fehér). Kanász lévén, a disznóknak mindig azt kiabálta: kusk a, kusk a; innét rajta maradt a Kusnaja név magán is, maradékain is.

Raczk a (Kis). Többeken voltak ezek a Kis-ek; egy igen szőke, fehér hajú volt, s azért el nevezték Raczká-nak, mint az igen fehér szőrű juhót is raczk a juh-nak híják. Ez a Raczk a név minden csomotáin rajta maradt.

(Alattán. Jász-Nagy-Kún-Szolnok megye.)

IHÁSZ GÁBOR.

Helynevek.

Városrészek. Alsó-, Felső rész. Hícczég. Felső Sár-állás. Cserhát. Három rózsás. Tyukos. Szíkes. Miglakhaczc z (míg a víz ki nem önt, ott lakhatsz). — Korcsmák. Dobogó, Rozsda. Szeles. Csillagos. Aranyág. Fóti. Sasos. Fehírló. Pokol. Ződfa. Zsindejes. Villogó. Karafingó. — Csárdák. Csali. Kuczori. Bereki. Mírges. Varasd. Feketehalmi (a kun-szent-mártoni határban.) Simai. Zsiger. Harangosi. — Halmok: Bári kettős. Beke. Bencze. Csergetyűkettős. Dohányos. Dúcz. Előhalom. Félhalom. Hangács. Korhán. Középhalom. Nagy és kis Leski. Marác z, Pap. Törő. Fekete. — Laponyagok (L. Tájszók). Akasztó. Dög. Irházi. Kovács. Rózsás. Szakálrázó. Tetű. Vaklaponyag. — Laposok: Kincses. Határ I. Csergettyű I. Nagy Gyilkos. Nagy és kis Ludas. Sulymos, Hasító. Boreresztő. Sóska I. Aranyos. Görbeér I. Harcsás. Korhán. Bikás, Czigán I. Öcsödi. Lánzos ajja. Örvető. Maráz lapos. — L pályok. Szettyínes. Átaleső. Papörvin. Aranyos ajja. — Erek: Kényér. Besenyér. Görbe ér. Gyilkos. Nagy-Hék. Kis-Hék. Örvető. Kincses. Szamár ér. — Hátas, partos helyek: Kurvahát. Szöllőhát, Moldvánhát. Peméhat. Lánzos Matócsi. Temetés-part. Török temetés (=temető). Hasító part. Marczigirincz. Állások: Szücs á, Szík á. Kos állás. Cséki Kis-, Cser állás. — Szigetek: Perjés. Cséki Hosszúsziget. — Gátak: Boros. Csipes. Lencse. Olasz. Kerülő. — Fokok: Korhán. Kereszt. Szücsfok. — Szíkek: Patkós sz. Míszáros. Turtőszík. — Danczák: Nagy dancza. Várostanyai d. Szöllőhátí d. — Zsombékos helyek: Törő zs. Kis zsombikos. Kerek-kákás. Besenyértorok. Bári. Krumpliföd. Hosszú tócsa. Turtő, (a hol a Berettyó a Körösbe szakad, ott a Turtő) v. Turtőzug. Tula-Körös. Kútrét. Csergettyű. Hartyás. Nyomásszél, Kara-sémik. — Kertek: Bánom. Papucsos. Gyilkos. Opri. Bocskoros. Hidszegi. Lűcső. Vízközi.

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

X. kötet.

1881. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

A VIDÉKI HIRLAPIRODALOMHOZ.

Nyelvében él a nemzet! Nincs a magyarnak féltettebb, drágább kincse, mint nemzeti nyelve!

Már régi íróink vetélkedtek a példák felsorolásában, hogy kimutassák a magyar nyelv tömött rövidségét, hajlékonyságát; s az újabbak folytatták a magasztalást, hogy mily tökéletes a magyar nyelv.

Magunk is hirdetjük, s hogy szavunknak nagyobb ereje legyen, idegenek nyilatkozatait idézzük, hogy mily szép, mily hangzatos a magyar nyelv.

Adatok, egybeállítások keringenek — csak az ivásra egész özöne van a kifejezéseknek — s a NSzótár szerkesztői egész büszkeséggel mutatnak rá könyvük végén a 110,000 magyar szóra, hogy mily bő, változatos, gazdag a magyar nyelv.

És ki nem fogyunk a magasztalásból. Mindannyiszor nekibuzdulunk, föllelkesülünk, valahányszor nyelvünkre kerül a szó. A magyarnak egyik legszebb tulajdonsága, hogy a nemesért, jóért, szépért tud lelkesülni.

Midőn folyóiratunk megindult, elmondtuk, hogy nyelvünk gondozását, ápolását, művelését tűzte ki magának feladatúl. Elmondtuk, hogy a nép nyelvében egész bányája van a szóknak, szólásoknak, közmondásoknak, a melyekkel irodalmunkat gazdagíthatjuk. Elmondtuk, hogy a tájszólások nem egy rejtett kincset őriznek magukban; de hogy a tájszólások már-már pusztuló félben vannak s egy-egy öreg emberrel akárhányszor egy-egy becses adat is örökre sírba száll. Gyűjtsük tehát össze e kincseket; nagy szükségünk

van rá! Mentsük meg az elpusztulástól, a mi még megmenthető! Sietős a munkánk! Rajta magyar! Nyelvében él a nemzet!

És a magyar tud lelkesülni. Föllelkesült.

Elmult pár év. Felszólítást intéztünk folyóiratunkban a magyar nyelv tanítóihoz; kértük, hogy segítsenek munkálkodásunkban; kértük különösen, hogy vegyék kezükbe a népnyelvi adatok gyűjtését; hisz nekik annyi alkalmuk van rá, annyira kezük ügyébe esik; ki sem kell menniök az utcára, ott az iskola falai közt elvégezhetik, a hol az egész falu s a középiskolák alsóbb osztályaiban az egész vidék nyelve beszél, s a gyermekek ajkával beszél az azt a még romlatlan, ép, egészséges magyar nyelvet, a melyre oly nagy szükségünk van. Körülbelül 5000 tanítója van a magyar nyelvnek; ha ebből csak minden tizedik, huszadik tesz valamit, el van érve a nemes cél. Sietős a dolog! Rajta magyar! Nyelvében él a nemzet!

És a magyar tanítók tudnak lelkesülni. Föllelkesültek.

Elmult ismét pár év. Az Akadémiát szólaltattuk meg. S az Akadémia elmondta, hogy mi a nyelv a nemzetnek; elmondta, hogy kötelességünk is van nyelvünk irányában; s felszólított mindenkit, hogy tegyen meg a mit tehet. Felszólítását közölte minden hirlap, megküldte a megyei, egyházi s más előljáróságoknak; mindenki olvashatta a buzdítást: Gyűjtsünk! Gyűjtsön mindenki, a ki teheti: pap, tanító, bíró, gazdatiszt, tisztviselő! A dolog sietős! Rajta magyar! Nyelvében él a nemzet!

És a magyar tud lelkesülni. Föllelkesült.

Elmult ismét pár év. A Nyelvőr pályájának tizedik évét járja. Nem mondjuk, hogy nem találkoztak egyesek, hogy nem voltak többen, a kik tettek, tettek sokat; de ha az összes eredményt vizsgáljuk s látjuk — hogy a sok helyett csak egy példát említsünk — ha látjuk, hogy az erdélyi magyarság nyelvéből tíz év alatt alig kaptunk két-három közleményt, s azt sem mind erdélyi embernek köszönhetjük; ha látjuk, hogy külföldön, például a lomha, lelkesülni nem tudó Németországban minden felszólítás, buzdítás nélkül is mit és mennyit tesznek nyelvükért az emberek — — — de forduljunk a vidék hirlapirodalmához.

Tegyék meg a vidéki hirlapok szerkesztőségei, hisz könnyen megtehetik s nagy, elismerésre méltó szolgálatot tesznek vele a magyar nyelvnek, a magyar nyelvtudomány-
nak: adjanak hetenként vagy akár csak hónaponként is egyszer-egyszer bármilyen tartalmú közleményt (tárczaczikket, elbeszélést, napihírt, vidéki tudósítást sat.), mely híven ama vidék nyelvét, különösen kiejtését, s a mennyire lehet szólásait, tájszavait sat. visszatükrözze.

A népnyelvi közlemények leírására vonatkozó utasítások a Nyelvőr borítéklapján olvashatók.

A mely hirlapok ily, nép nyelvén írt cikkek közlésére ígérkeznek, szívesen lépünk velük csereviszonyba....
Nyelvében él a nemzet!

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége.

AZ „-ASZT“ KÉPZŐ S A „VÁLASZ“-FÉLE FŐNEVEK.

(Egy akadémiai fölolvasásból.)

A szóképzésben a legérdekesebb fejlemények egyike mai míveltető *-aszt* képzőnk. A harminczas években a *növeszt* ige új volt, és Lovász a Nyelvújítás Hibáiról írt füzetkájében szokatlannak mondja e h. nőt. Egynémely grammatikusunk megrója az új *meneszt* igét is mint szabálytalan képzést, mert különben ilyen míveltető alakjuk csak *-ad -ed*-végű igeeknek van (*éled: éleszt, ébred: ébreszt*), s mert *meneszt* a *küld* ige mellett fölösleges. Az utóbbi megjegyzés talán igaz, de az első kifogáshoz nem járulhatnék hozzá. A ki először használta a *meneszt* igét, bizonyára akaratlan s öntudatlan alkotta,^{*)} és ujjabb időben számos ilyen *-aszt* képzős míveltető ige termett: *omlaszt ömleszt bomlaszt ugraszt futaszt rugaszt fejleszt botlaszt torlaszt hullaszt mulaszt veszeszt uszaszt* stb.,^{**)} a nélkül hogy használatban volna mellettük a megfelelő *omlad ömled bomlad ugrad*. Ezek az új igék tehát tisztán a megvolt nagyszámú *éleszt ébreszt fáraszt*-félék analogiájának köszönik létüket. A nyelv-
érezék t. i. e régi igékben nem csak a *t*-t, hanem az egész

^{*)} Gyulai Pál értesít, hogy Szenvey használta először az ötvenes évek elején a Pesti Naplóban.

^{**)} L. többet is NyKözl. XV:262. Hozzájuk járul még: *égesztel* Ny. I:232 = églél.

←*aszt*-ot vette míveltető képzőnek, mintha p. *éleszt forraszt* egyenesen az *él forr* igékből volnának képezve. Azonban nem nehéz meggyőződnünk róla, hogy itt alapúl **éleszt(ni)* **forraszt(ni)* igéknek kellett szolgálni. Ezt következtethetjük már abból is, hogy hisz pusztá -*t* a rendes míveltető képző, és hogy p. a *nyugoszt* igével szemben nem csak a *nyugod(ni)* ige áll, hanem az *sz*-es *nyugoszt(ik)* is. De egészen világossá lesz a dolog, ha a *választ ereszt* igék mellett jócskán előforduló ←*asz*-végű főnevek mivoltát vizsgáljuk. Ilyenek: *választ* (Ny. V:233) *ereszt rekeszt* (Kr., talán *reteszt* is azonos vele) *támaszt* (MA., Ny. II:317) *horpaszt* (*horpaczt* is Ny. II:427) *szakaszt tapaszt* (*tipasztos* Ny. I:424) *riasmódra* (MNyelvészet VI:346) *élesztmag* (o. 323).*) Ezekről tudjuk, hogy azelőtt ←*aszt*-ra végződtek: a *választ választ* volt (p. „több *sophisták választig törték a fejüket ezeknek magyarázatjában*“ Dávid Ferenczből Ny. VI:358, és a *Leveles Tárban* sokszor, MA.-nál is); és egyes nyelvjárásokban maig fönmaradtak: *választ* (l. Szilády RMK. III.), *tapaszt* Ny. II:277 (o. *választ* is), *rekeszt* (Dugonicsnál, Ny. IV:186), *ereszt* (toldás az asszonyi ingbe Tsz.), és *élesztmag* (Tsz.). (*Választ*: *választ* olyan rövidítés, mint *viaszt*: *viaszt*, *baraszt*: *baraszt*, *miért*: *miér*, *megint*: *megin*, *majd*: *maj*). Sőt még teljesebb alakjuknak is maradt egy-két nyoma: Gvadányinál előfordúl az *árasztat* („ki vadászna ily nagy *árasztaton*?“ Unalmas Órákban való Időtöltés 37); és a Nyelvörnek egy közleménye szerint a ház *eresztét* még *eresztet*-nek is nevezik. *Árasztat* és *eresztet* olyan főnevek, mint teszem *vadásztat* és *keresztet*, tehát nyilván ugyanazon áradást és eredést

*) Ezek mind cselekvést v. ennek eredményét s eszközt jelentik s így rájuk illik a szövegben adott magyarázat. De másféle jelentésűek s így talán más módon képződtek a következők: *kopaszt kopaszt* (v. ö. *kopik koppad koppaszt*) *szikkaszt* v. *csikkaszt* (*szikkaszt*, *szikkad*) *degest* (Ny. VII:457, A. Nagyid. Czig.) *kornyaszt pittvaszt* („pittvedt ajakú“ CzF.) *pittvaszt* Tsz. *kotyvaszt* (gúnynév Ny. V:382) *terjeszt* (gyermekversben Ny. IV:559) *döleszt-szék*, *ijesztke duvaszka* (Ny. VII:42).

Szintűgy vannak képezve az irodalmi nyelvben: *vigaszt(al)*: *vigaszt*, *torlaszt*: *torlaszt*, *nyomaszt*: *nyomaszt*; CzF., *terpeszt*: *terpeszt-ugrás* a tornázásban | *tenyeszt*: *tenyesztkos*, „országos *lőtenyeszt*-kerületek alakítása“ Egyetértés 13:252 mell.; *emészt*: *emésztgödör* Ny. V:37, *emésztneheztség*.

Nincs más -*aszt*-végű ige sem a következők mellett: *dugaszt* v. *dagaszt* (*gyugaszt* Ny. II:183), *csipaszt* („csipet“ és „ujjal mutatott füge“, hasonló az irodalmi *csipeszt* „csipő eszköz“), *lappaszt* („alattomos“ Tud. Gyűjt. 1833:X:78), *sindeszt dongás* („sovány“, v. ö. *sindik*, *sinlik*, Ny. II:178).

Nem tudom magyarázni ezeket: *cseplest* *cseplest* (v. ö. *csikk* *csökevést*?) *dobaszt*. Kellő alap nélkül vannak képezve az irodalomban: *kutaszt rakaszt*.

jelentő *áraszt- ereszt-* igék származéka, melyeknek a mai *áraszt* és *ereszt* a míveltető alakjuk. Minthogy azonban az *szt*-es alapige nem maradt életben, ma az egész *aszt*-ot míveltető képzőnek érezzük s alkalmazzuk az *ugraszt-fogyaszt*-félék képzésére.

Ennek az *-aszt* képző keletkezésének érdekes páriját találjuk a latinban. Ismeretes s a többi árja nyelvben is el van terjedve a latin *-tro* képző mely *ara-tru-m*-hoz hasonló eszközneveket alkot. Ezzel a képzővel lett *haur-io* (**hausio*)-ból *haus-trum*, *rade-re*-ből a *d*-nek szokott *s*-re változásával *ras-trum*, *rod-ere*: *ros-trum*, *claud-ere*: *claus-trum*, a *skad* gyökből *cas-trum* stb. Minthogy így egy egész sereg *-strum*-végű szó keletkezett, később a *-trum* képzővel egyértékűnek vették ezt az egész *-strum* végzetet s így mindenestül alkalmazták új szavak képzésére: így lett a *lu-ere* igéből *lu-strum*, *flu* : *flu-strum*, *mon-e-re* : *mon-strum*, *capi-o* : *capi-strum*.*)

SIMONYI ZSIGMOND.

A MOLDVAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSA.

V.

b) Metonymikus jelentésváltozások.

Együttjárásoknak is nevezhetők, a mennyiben az e helyütt egybeállított nyelvi tünetények mindnyájan olynemű változását mutatják a jelentésnek, hogy a kifejezendő fogalom egy azt rendesen kísérő más fogalom szavával van elnevezve. Ha már a hasonlatnál is ki kellett emelnünk azon nagy jelentőséget, mellyel ez a nyelvalkotásban szerepel kétszeresen inkább kell ezt tennünk a metonymiánál, melynek a nyelvben élő kifejezések nagyobb része létét köszönheti, sőt egy nevezetes kategóriája, az elnevező szóké, éppen benne birja alapját. Mert mi is volna más, mint metonymikus azon észjárás, mellyel az ilyféle szók ös etymonjainak kifejtésénél minden nyelvben találkozunk? Midőn pl. a magyar nyelv a „fény“ jelentésre vonatkozó (*k_sg_s*, *k_sl_s*-, *t_sb_s*-, *t_sg_s*-, *p_sg_s*-, *l_sg_s*-) synonym gyököket a legváltozatosabban érvényesíti a *hó*: *mensis*,

*) Így magyarázta ezeket Osthoff, Kuhn's Zeitschr. 23:314.

hugy: stella, hóka, hajnal, hajadon || hold, hol-nap, halovány || tavasz, gyapont-, gyúl- || tetsz-, tekint-, csillag, sül-, szín || fény, fehér, fő-, fűt- || lát-, láng kifejezésekben, lehet-e ezeket másnak tartanunk, mint együttjárási képleteknek, melyekben a nyelv a fogalmat egy különösen szembeötlő, de nem okvetetlenül lényeges jegyéről nevezte el? Nyelvjárásunk is több érdekes adatot mutathat fel e részben, melyeket a következőkben foglalhatunk össze:

1) Midőn az ok szava használtatik az okozat helyett, ilyenek: *tág*: gyenge, pl. megvénült immág a mósuj, *tágan* birják lábai; *messze*: hosszú, pl. *messze* fonják a kalácsot; *szeret* kínáló mondásokban oly értelemben, mint nálunk a „tessék“, pl. *szeresszék* csak ezt e piszlenkét, *szeresszék* a bort; *lebír*: leház, pl. *birja le* a feje az öreg mósujt; és ezen kifejezés *bűn* az „adósság“ értelmével, melyben tulajdonképpen a köznyelv hajtotta végre a metonymiát, pl. kifizetkezett *bűneiből* könyörgészvel a boérnál, 6 arannyal vót adósza. — A „gyenge, erőtlen“ fogalmának kifejezésére mindenestre rendkívül szokatlan a „tág“-at jelentő szólás, mindamellett igen természetesen érthető e képlet, hiszen a tág, laza összefüggéssel okozati viszonyban van a csekély összetartás, gyengesség s így fogalmaik nevei is könnyen felcserélhetők. Nem is áll minden analogia nélkül az ilyféle átvitel a nyelvekben, ugyanazon tő, mely a latin *laxus* bő, tág alapjául szolgált, szerepel egyszersmind a *languesco*: elernyed, elgyengül igében és a *languidus*-ban, melynek jelentése szintén „gyenge, bágyadt“. — Hogy a *messze* szónak köznyelvi értelme már az ősrégiségben állapotott meg bizonyítja a lapp *meče* remotus, mely semminemű használatban sem tér el e specialis jelentéstől. A nyelvjárásban is tehát csak metonymikus átvitelt szabad benne látnunk, mely a „hosszú“ és „messze“ fogalmak közt amúgy is közönséges, így: vog. *kožä* hosszú és *kosät*, *χοžat*: messze; osztj. *χuu* hosszú és *χuuna*, *χuulta*, *χuva* messze, messzünnen, messzire; a finn *kauka* is „messze“, ellentétben a magyar „hosszú“ s töhb ily jelentésű testvéralakjaival. Hasonlóképpen viszonylik a török *usak* „messze“ jelentése ugyan e tő más származékainak, az *usun*, *usluk* hosszú, hosszúság alakok jelentéseihez. A latinban is *longinquus* messzét jelent, míg *longinquitas* hosszúságot. —

A *szeresszék*-féle illemes szólások, melyek szerint valamely kínált tárgy vagy tett helyett annak szellemi rugója mondatik, gyakoriak a közbeszédben is, mi csak a *tessék* s *belieben*-félékre hivatkozunk, melyek szintén nem jelentenek mást lényegükben, mint a csángó „*szeresszék*“. — A *lebir* jelentésében az erő kifejezése át van víve az erő kifejtés fogalmára, éppen úgy, mint ugyan e szónak *birköz*-származékában, vagy megfelelő zürjén *vermi*-alakjának „überwinden“ értelményében. — A *bűn* szóra nézve igen szépen fejt ki Budenz, hogy eredeti értelme nem „peccatum“, hanem „poena“, még pedig határozottan „pénzbeli poena“ lehetett, azaz „adósság“. A csángók nyelvjárása még megőrizte ezen eredeti jelentést, míg a köznyelv metonymia és általánosítás útján azon fogalom jelölésére vitte át, melyet ma fejez ki t. i. az eredeti „adósság“ szavát használni kezdte előbb annak okozatára, a „megfizetésre“, még pedig „pénzbeli megfizetésre“, „pénzbeli poena“-ra, ebből lett a szélesebb körű „poena“ jelentés, mely még világosan kitetszik a *büntet*- és *bűnt vall* szólásokban s alapja a „peccatum“ értelménynek is.

2) Az okozat kifejezésével van az ok jelölve ezekben: *ellát* meghal, pl. *ellát* a világrúl; *felemelked*-felnő, pl. itt emelkedtem fel Szabófalán; és *kiront* meglop, pl. *kirontották* a házát. — A meghalás fogalmát igen szereti a költői nyelv egyik okozatáról a „nem látás“-tól elnevezni, így mondjuk *elhunyt*, *elszenderült*, örök *álmát alussza*, *lecsukta szemét* stb., mely kifejezésekben mindenütt a „nem látás“ szerepel, mint kifejező jele az élet elmulásának. Ez vet világot az *ellát* képletes szólásra, melyet egyébiránt felfoghatnánk, mint metaforát is olyképpen, hogy az *ellátogat*-ra gondolunk benne s olyatén szólásmódnak tekintjük, mint ezeket: *elköltözött* e világból, *elszállt* közülünk stb.— Midőn a csángó a „felserdülés, felnövés“ fogalmát a *felemelked*-szóval adja vissza, azon fogalmat emeli ki, mely a növéssel legtöbbnyire együtt jár mint okozat, éppen úgy mint magában a *felserdül* szólásban, mely mint az ész *sirgu*-sich aufrichten, mordvin *sirev* schlank, *seri* hoch bizonyítja eredetileg szintén a „felemelkedik“ jelentésével birt. Ugyanígy van a németben, hol az *erziehen* tulajdonképpen csak ennyit tesz: felhúz, felemel. A török ös-

is használtatik az „emelkedés“-en kívül a „nöni“ értelmében.

3) A fogalom helyett annak bizonyos tulajdonsága, egyik esetleges nyilatkozási módja van kifejezve ezekben: *ellátó*: jós; *megszusszan*: pihen, pl. térjetek a házba, *szusszanjatok* ek küsznég; *leereszkedik*: hugyozik; *szöktet*: a disznó nemzése; *tartozik*: van valamije, pl. a hátára még *tartozik* egy gunyha a mószuinak; *félreáll*: megszökik, és *kiszalad*: menekül; továbbá a *lesz* ige, mint a lehetőség kifejezője az ilyféle szólásokban: nad apikám onnan vette *lesz* a pujt, ki tudja ki *lett lesz* stb. — Az *ellátó* kifejezésben a jósnak egy különös ténykedése van kiemelve, a „nézés“. Más nyelvek is nagy számban mutatnak fel példákat rája, hogy a javas a „néző“-féle jeggyel van elnevezve, így török *bakşi*: jós, a *bak-* nézni igétől, a csuvasban a jóslást így fejezik ki *jomze piχ-* azaz *jomze-t* nézni. A héber prófétákat néha így is nevezik *roē*, *χοzē*, melyek valójában szintén csak „látó“-t jelentenek. — Az hogy a csángó s több más nyelvjárás is az „ausruhen“ fogalmát a *megszusszan* szóval adja vissza szakasztott olyan eset, minő a köznyelvi *pihen*-ben fordul elő, mely nem tesz mást mint pihegést; v. ö. a német *ausschnaufen*. — A *tartozik*-ban nyilatkozó észjárás ép olyan, minő a német *es gehört mir an* szólást alakította. A birtokolás sokszor van a „tartás“ fogalmával visszaadva a nyelvekben, így a görög *ἔχω*: halten, haben s a latin *tenet*: tart ez összetételében *attinet*: birtokában van. — Azon eljárás, hogy a lehetőség kifejezésére a jövőt jelentő *lesz* igét használják, abban leli alapját, hogy a lehetőséggel legtöbbszörre a beállítás is együtt jár. Ha nagyobb valószínűségi fokban van a lehetőség, a nyelv amúgy is a jövővel szokott élni annak szabatosabb megjelölésére: bizony úgy *lesz* az! stb.

4) Az *objectum* tulajdonsága van a *subjectum*-ra átvive e szólásban: *ügyes* fa: jól égő, tüzre való t. i. a melynek égetésével én ügyes vagyok. Ép olyan kifejezés ez, mint a *vak ablak*, vagy a német *taube nuss*, melyekben szintén az alany tulajdonsága a tárgyakra van átruházva s azt akarja velük a beszélő jelölni, hogy ez eszközökkel való hallásra vagy látásra nézve, süket vagy vak.

2. Részleges jelentésváltozások.

Az eddigiekben tárgyalt jelentésbeli tünemények mindnyájan olynemű változást mutatják az értelemnek, hogy két különemű fogalom lép egymás helyébe, melyek között csak bizonyos jegyben való hasonlóság vagy együttjárás képezheti az összekötő kapcsot. A részleges jelentésváltozásokban a fogalom azon nemben megmarad, csupán jelentésének köre az, mely vagy bővílhet vagy megszorúlhat a szerint a mint újabb jegyeket csatolunk a fogalomhoz vagy elveszünk. Amazt nevezzük általánosítás-nak, ezt jelentés-megszorítás-nak, specializálás-nak. A nyelvek fejlődése természetesen ez utóbbi irányban történik, hiszen a fogalomgyarapultával mindig szükséges újabb jegyeket hozzácsatolni a meglévő szó jelentéséhez s fogalmi megkülönböztetéseket (differenzirung) teremteni, mi pedig legkönnyebben a specificatio által érhető el. Mindemellett, hogy ama másik irányban, az általánosítás útján is mutatkozik bizonyos haladás szépen bizonyítja éppen a moldvai csángók nyelvjárása, melynek e téren feltűnő adatai mint általánosabb körű fogalmat jelölnek itt, mint a köznyelvben. Külön kell ezekben választanunk a) azon adatokat, melyekben a jelentés tágabb köre csupán népnyelvi hagyomány, épségben tartása a szó régibb értelmének s b) azokat, melyekben egészen újabbkori fejlődés és csak a nyelvjárás különválása óta származott. Amazokban tulajdonképpen a köznyelv változtatta a jelentést ezért jogosan sorozhatjuk a köznyelvi megszorítás rovatába, emezekben pedig a nyelvjárás hajtotta végre a generalisatio-t azért egyszerűen általánosítás nevével foglaltuk össze.

a) Köznyelvi megszorítás.

Ezen csoportba következő adatok sorakoznak: *alkalom*: alkuvás, pl. úgy vót az *alkalmam* vele, pájinkát kell vegyen sz a maga karuczáján vigye vizva; *aszal*: szárít, pl. üljön le sz *aszalja meg* magát, *megaszalódik* a rongya a vizüléstől; *ir*: fest, pl. *irt* pod: festett híd; *lát*: néz, pl. „E zsidó lány szép babáját, Máriának Jézuskáját kitakará fehér fátyolából; *meglátá*, halálra ígizé“ (Ny.VI:83); *rág*: dörzsöl,

pl. a disznóbőr nem rágja az emberlábát; *reménszég*: rimánkodás, pl. „hiába ólt minden *reménszég* a moszkánál, nem használt szemmit esz“; *tud*: ismer, pl. *tudják* egymást ez emberek; *vált*: változtat, pl. *váltsa* el beszédjét || *após*: dédapa; *falka*, pl. megettem ed *falka* malét; *gödör*: vögy; *mélszég*: messzeség, pl. bészaladiam a paterhez sz rikútám neki, *mélszégből* jüttek emberek hézzá; *nemzetesz*: rokon, pl. ez ez ember *nemzetesz* velem; *régi*: öreg, pl. régi ember; *szép*: jó, pl. ez e *szép* barátom öreg.

Alkalom már a régi nyelvben is alkuvást jelent, így fordul pl. elő: *alkalomba* ereszkedni: alkúra lépni; mint az *alkot-* és *alkud-* szavakból is kivehető, a mind ezen alakok alapjául szolgáló **alkani* igének ilyen jelentése lehetett: „convenire“, mely még a tárgyalás alatt lévő származékban is fennmaradt e nyelvjárásban, míg a köznyelv azt az „időbeli convenire“-re szorította le. — *Aszal-* és *szárad* közt az a különbség a köznyelvben, hogy az első a tárgyban belül létező nedvek elenyészésére vonatkozik, az utóbbi csak a kívülről rá jöttkére. A dialektus még nem ismeri e finom megkülömböztetést, s úgy látszik, nem is volt eredetileg meg e kifejezések közt. Ezt lehet legalább következtetnünk abból, hogy a megfelelő rokonnyelvi szók vogul *sur-* és *tas-*, osztják *sőr-* és *sos-* teljesen egybeeső synonymok. — *Ir* tudvalevőleg kölcsönszó a törökségből, hol egyáltalában mindenféle mázolásra vonatkozhatik, így csuvasz *sír-*: ír, rajzol, fest; jakut *surui-* rajzol, fest; kojbal *sír-*: rajzol, ír; csagataj *jaž-*: fest, ír. A régiségben is használatos festés értelmében, sőt még maig ismeretes e kifejezés: *képiró*. A köznyelv ma már csak a betűk rajzolására szorította le. — *Lát* és *néz* között azon éles különbséget teszi a mai nyelvhasználat, hogy amaz a szemnek irány és cél nélküli működését, ez célzatos odafordulását jelenti valamely tárgy felé. Hogy e megkülömböztetés nem eredeti, bizonyítja a *látogat*, melynek „visitare“ jelentése nem igen egyeztethető össze a „lát“ mai jelentéskörével, hanem inkább a „néz“-ével; másrésről a „néz“ is eredetileg „videre“-t jelenthetett, nem pedig szorosán „spectare, conspiciere“ fogalmat. Erre mutat az, hogy rokon nyelveink megfelelő alakjai mind ily jelentésben fordulnak elő, így oszt. *nĩ-*: videre, *nĩla*: sichtbar, vog. *negl-*: erscheinen,

mord. *näje-*: sehen pl. *onov n.*: träumen (álmot pedig csak látni lehet, nézni nem), s a finn *näke-* is első rendben „videre“. — *Rág* mint a finn *rouhaa-* „comminuere, dissecare“, az észti *rohu-* „zerstossen“ jelentése mutatja eredetileg nem csak foggal való eldarabolást fejez ki, hanem alkalmas mindenféle aprózás kifejezésére s így van fenn-tartva a csángó jelentésben is. — *Reménszég*, mely másutt is használatos a rimánkodás értelmében, alig jelenthetett hajdan mást, mint valamit szóval erősen kérni vagy óhajtani, ebből lett a köznyelvi „spes“ jelentés specializálva. — *Tud* és *ismer* synonym, csakhogy amaz intensivebb ismerés, ez felszínesebb, alaki tudás. E különbség, mint e két szónak etimológiája bizonyítja, nem volt meg régebben s csak nyelvjárásunk elszakadása óta fejtett ki a köznyelvben. — *Vált* causativuma a *vál-* igének s így nem csak a csereviszonyokra alkalmas kifejezés, mint ezt a közhasználatban látjuk, hanem mindenféle pl. beszéd elváltoztatására is. — Az *após* magában véve csak dinumitivuma az *apa* szónak s így ép oly joggal jelenthet specificatio útján dédapát, mint ipát. Másképp distingvált a köznyelv s másképp a nyelvjárás. — *Falka*, mely ma legfeljebb csak élő lények sokaságát jelentheti, vonatkozhatott a régibb magyarságban mindennemű sokaságra, ép úgy mint a csángóknál; előfordul pl. ilyféle szólásban is: *falka* idő. Jogosan állítható e szó a finn *paljo* mellé, mely minden specializálás nélkül „sok“-at jelent. — *Mély*, mint hangtani változata a *bő* s finn *melkiä*, lapp *melgad* megfelelőinek „magnus“ jelentése bizonyítja, eredetileg akármi nagyságot s így „távolság“-ot is jelenthetett. Így fordul ez elő dialektusunkban is, mely még nem hajtotta végre a „profundus“-féle specializálást. — *Régi* abban különbözik az *öreg*-től, hogy csak élettelenekre vonatkozhatik; a szó eredeti etimonjában nincs meg e megkülönböztető fogalmi jegy, miért is mai jelentéskörében csak olyféle megszorítást láthatunk, minő az *öreg* szóban történt, mely ismét csak élőkre vonatkozhatik a közhasználatban, míg vidékileg ily alkalmazása is dívik: *öreg* kanta; *öreg* bor stb. — *Szép* és *jó* tudvalevőleg a legtöbb nyelvben egyazon szóban nyer kifejezést; mint a finn *hyvä* bizonyítja, a magyar *szép* szintén nem jelent mást eredetileg, mint „jó“-t akár alakilag, akár szellemileg vesz-

szük azt. A köznyelv ma már pusztán az alaki jóságra használja, míg a dialektus a szellemire is.

b) *Általánosítás.*

Ezen jelentéstani változást következő esetekben látjuk végrehajtva: *jár*: megy és jár, pl. haza *jártam*, kopálni *jártam* a mezőre ma reggel; de így is: merre *jártak* oly szoká; *tesz*: ültet, pl. nem *tettek* szőlőt sohasem Szabófalán; *bűz*: kellemetlen és jó illat, pl. ez e virág *jó bűzű*; *kölyök*: emberi és állati magzat, ép úgy mint a Székelységben, pl. néd *kölykünk* van már, de eddik szem tud madarúl; *öcz*: öcs és bátya, pl. *öczém* néd évvel hamarabb teremlett, magik *öczészek-é?* t. i. testvérek; *rend*: nemzedék, pl. szok *rend* ember hót el, míg lett lesz e *rend* (ez volt t. i. egy csángó megjegyzése azon észzrevételemre, hogy jönni fog egy idő, midőn mindnyájan függetlenek lesznek a boéroktól s nem kell majd urbért sem fizetniök); *tanác*: szó, pl. madarúl *tanácsolnak* ez emberek, az olá *tanác*ot jobban hajtja a mósuj; s e szólás: *nem ura*: nem áll hatalmamban, nem tehetem, pl. *nem ura* a mósuj, hogy oda felhágjon, „*nem ura*, elfáradtam“, volt válasza egy csángó leánynak, midőn tánczra hívták fel.

Jár és *megy* között nemcsak a köznyelvben van meg az éles különbség, hanem kimutatható már rokon nyelveinkben is; így *jár*, mint a lapp *jourre*- „circumire“ s az osztyák *jour*- „drehen“ jelentése bizonyítja, ősrégi időktől fogva csak határozatlan, cél nélkül való menésre vonatkozhatik, míg a *megy* csak czélzatos járásra. A nyelvjárás tehát általánosított, midőn mindenfelé „menés“-re alkalmazta. — *Tesz* az egész magyarságban két határozottan különböző használatban szerepel, jelentheti t. i. a „ponere“-t és „facere“-t. A nyelvjárás még tovább terjesztette jelentése körét, a mennyiben már olyan „helyezés“-re is vonatkoztatja, melyhez egy másik fontos mozzanat is csatlakozik, a „dugás“-é Így történt e szóval a vogulban is, hol a *täg*- a „legen“ mellett egyszersmind „*stecken*“ és „*schieben*“ értelemben is előfordul, nyilván a nélkül, hogy bármi összefüggésben lenne a magyar jelentésfejlődéssel. — A *bűz* szóban mint a finn *mätä* „putridus“ jelentése bizonyítja, ősidőktől megvolt a speciális, kellemetlen szag

etymonja; az tehát hogy a csángóknál ma jó illatot is jelent annak tulajdonítható, hogy e néptöredék elvesztette tudatát a szóban rejlő különbségnek s generalizált. Ugyanezt mondhatjuk a *kölyök* s *öcz* szókról, melyek közül az első a zürjén *kolik* „ovum“ tanúsága szerint csak állati magzatra vonatkozhatott, s a második csak is a kisebbik testvérré, v. ö. vog. *āpsi*, oszt. *apsi*: jüngerer bruder, jüngerer schwager, enkel. — *Rend* és *tanács* idegen szó. Amaz a szlávból, hol tárgyak sorát jelenti, ez a törökségből, hol *tani*-alapszava „raten“ értelmével bír; amaz a dialektusban ki van terjesztve az időbeli sorra, korok sorára „nemzedék“-re, emez mindenféle, nemcsak czélzatos beszédre. — Az *erő* fogalmában tulajdonképpen nincs meg a „szoros összetartás“ jegye, lágy test is fejthet ki erőt, sőt légnemű anyag, pl. gőz is. Megfelelő rokon szavai, a vog. *ńogre* s a lapp *kjaura* csak is „robustus, validus“ jelentésűek, minél fogva a „kemény“ jelentés csak is az értelem körének dialektikus bővítése által származhatott. — A *nem ura* szólásban az „úr“, mint szellemi possessumok birtoklója vétetik, t. i. mint „képesség, akarat ura“, holott eredetileg nagyon természetesen csak is az érzéki birtok „dominus“-át fejezhette ki. Ez általánosítás különben a köznyelvben is szerepel, így mondják: *ura akaratának*, *ura eszének* stb.

A jelentéstan többi kategóriáihoz általában csak igen kevés adatot nyújt a moldvai csángók nyelvjárása. A névmások terén felemlíthető, hogy éppen úgy mint a régiségben *valahány* „néhány“-at jelent; azaz a dialektusban még nem látjuk végrehajtva azon általánosítást, mely e szót teljesen synonymmá tette az „akárhány“-val s a „csekély határozatlan szám“ jelentését „akármilyen (nagy vagy csekély) határozatlan szám“ jelentésévé alakította. Ezen rovatban említhető fel az is hogy *mikor*—*mikor* használtatik „néha“, és *melyik*—*melyik* „némelyik“ értelmében. Példák: Kell ahoz még *valahány* esztendő, míg e meglesz. *Mellik* veszteg, *mellik* áll. Beszél a pater *mikor*—*mikor*. V. ö. e köznyelvi használatokat: *mikor* igen, *mikor* nem, t. i. néha; *ki* megteszi, *ki* elhagyja, t. i. némelyik.

Az alaki jelentéstan-ba vágó tünemény, hogy az <os <es képző jelentése nincs úgy specializálva, mint a

köznyelvben, e szóban *kedves*. A rendes használat ugyanis e képzéssel azt akarja kifejezni, hogy valami kedvet ébreszt bennünk; *kedves* játék az, mely „kedvet csinál“. Ez értelemben használja a csángó is, midőn pl. azt mondja: *kedveszek* a gabonák, jól czánódnak; de sokkal rendesebb használata az, midőn azt jelenti „a kinek kedve van“, így: Mihálka bá *kedvesz* moszt, mert oda vót a zidókánál; *megkedveszedik* az ember a bortúl.

Az igemódok használatára nézve érdekes tény, hogy kérdő mondasban a feltétes alak helyett felszólító is használtatik, így: *homme tudjam?*, *homme tudjuk?*, ily értelemben: hogyan tudnám? hogyan tudnók? — Az igemódok et illetőleg nevezetes, hogy általános divatú e nyelvjárásban a multban folyó és jövőben befejezett cselekvés szabatos nyelvi megkülömböztetése a befejezett és beálló cselekvésektől. Amazt az *ir vala*, ezt az *irt lesz* alakkal fejezi ki, így: Mikor Szabófalát körülvették, oly erőszet *czánunk vala*; a nyakat meg-elfürészelem, ha valamit *czántál lesz* stb.

MUNKÁCSI BERNÁT.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

III.

Váladásra jutott immár a kérdés; el kell dölnie, orthologia-e vagy neologia.

Kimutatunk még egyszer apróra mindent, s oly nyelven beszélünk, a melyet meg kell a neológiának értenie, oly nyelven, hogy megértsen bennünket az ἄλλος is, mely mindannyiszor hozsannázva felrival, valahányszor egy neologus néptribún felhős arcczal s jégesős hangon hirdeti az utolsó ítélet napját: Fölséges nép! Íme látjátok! Rendet akarnak ők és akarnak törvényt! A rend a népfölség véres kezű angyala, törvény a szent szabadságra vert vasbilincs! Verd le ezt a bilincset fölséges nép! S ifj. ábrányi-magyarországok rárivalják: Verjük le! Itt az ideje. Ki kell mutatunk még egyszer apróra, hadd tudja meg a fölséges nép, valójában mily nagy szolgálatot tett Ballagi Mór a magyar nyelvnek; mennyire teljes lélekkel és teljes elmével

kereste és hirdette az igazságot; kezdettől végig mily hű szolgája volt a nyelvtudománynak, mennyire épen ő leg-hivatottabb bíró, a ki a kérdésben ítéletet mondjon... hogy mindezt jól megértse és még jobban szívébe vesse — a felséges nép.

Hogy vannak korcs szók, s hogy különösen a magyarban oly nagy számmal vannak, hogy terhük alatt szinte görnyedez belé nyelvünk, ez annyira eldöntött tény, hogy a józan ítéletnek esze-ágába sem ötlük, hogy igazságát kétségbe akarja vonni. A mit Whitney értetlen, rosszul tanult szarkája csörög, hogy korcs szavak nincsenek, az csakis csörgés, idéetlen szarkahang, emberszóban nem számít.

A szóalkotás nagymestere a nyelvérzék; segédei a széphangzat, rövidség, csín, izlés és aesthesis; munkájukat az analogia fáklyavilágánál végezik. A szók helyes vagy helytelen voltának megítélője tehát a nyelvérzék.

Ezzel a tétellel szállott ki a síkra, s az egész küzdelem folyama alatt ezzel védekezett ellenünk a neologia

Szóalkotó-e a nyelvérzék?

Hogy e kérdésre magától megjöjön a felelet, előbb azt a kérdést kell megoldanunk, van-e s minő föltételhez van kötve a nyelvbéli fejlődés.

Mikor egyszer amúgy igaz magyarosan neki lelkesültünk a civilizácziónak s elkezdtük lehányini magunkról a szűrt, daróczot s a mi vele jár, elkezdtük a „foghajmaszagú s bagóizú“ *adj isten — fogadj isten* helyett a hős magyar vitézséghez sokkal illősebb *alázatos szolgájával* üdvözölni egymást. Tudjuk, az új divat hamar terjed az *alázatos szolgája* elkezdett csakhamar kapóssá lenni, járt szájról szájra, nagy városról kis városra, nagy urakról kis urakra. De a viselő ruha hamar kopik; az *alázatos szolgájából* is hamarosan *alásztos szolgája* lett. Rövid idő s az *alásztos* egy részről *asztos, áttos, átos*, másrészről *alász szolgájá-vá* csiszolódott. Mikor aztán ez a megcsiszolt *alász szolgája* lekerült egész a borbélylegényig, a mindig választékos nagyúri elegancia, még jobban foghegyre vette a szót, s megszületett a lóhátról gyalogot üdvözlők köszöntésmódja az *ász szolgája*.

A példa, melyet választottunk, élő példa; se magyarázatára, se megértésére nem kell semmi tudományos

készültség. Mindegyikünk világosan látja benne s belőle a következőket: 1) Az *alázatos alásztossá* nem estéről reggelre s az *alásztos* ismét nem máról holnapra változott át egyrésztől *ásztosz, áttosz, átosz*, másrésztől *alász szolgája*-ra; 2) az *alázatos* nem egyszeri szökkenéssel, hanem a változás apróbb árnyalatait nem véve figyelembe, az *alásztosz, alász(t)* főbb fokozatain áthaladva jutott el az *ász* (szolgája) alakjának karcsúságára; 3) mindegyikünk bizonyosságot tehet magáról, hogy egyönknek se jutott esze-ágába arra gondolni, hogy az *alázatos*-t meg fogja rövidíteni *alásztos*-sá vagy hogy másnap reggel *alásztosz szolgája* helyett *ásztosz szolgájával* fogja üdvözölni ismerőseit; 4) az átváltozó és átváltozott alakok egymás mellett járatosak; 5) manap minden fül érzi, hogy *ász, alász, ásztos, átos* és *alásztos* külön-külön egymással s mindnyájan ismét mind alak mind jelentés tekintetében teljesen egyik, egyértékűek az *alázatos* szóval.

A felhozott példából nyert tapasztalatok immár a következő tételek megállapítására vezetnek.

A változás időhöz van kötve, a nyelvbeli fejlődésnek időre van szüksége; csak fokozatosan halad előre s végbemenése teljes észrevétlenül történik, nem fedezhető föl benne se szökkenés, se szándékosság; kell egy többé-kevésbé hosszú időköznek lennie, a melyben az átváltozó és átváltozott alak együtt élnek, egymás mellett használatban vannak; a fülnek éreznie kell, hogy az átváltozott szó mind külsejére mind belsejére nézve vagyis hangtest és jelentés tekintetében teljesen egy és ugyanaz az átváltozottal.

Az eredmény tehát, a melyet kerestünk, el van érve, kérdésünkre megkaptuk a kívánt feleletet s az így hangzik: A nyelvbeli változásnak, a fejlődésnek fő föltétele az érthetőség; más szóval: minden, bármi nemű változás csakis a nyelvérzék tudomásával, ellenörködése mellett s jóváhagyásával megy s mehet végbe.

E tételen a következtetések sora sarkallik; szükséges tehát, hogy minden olvasónk teljesen meg legyen győződve igazságáról; ennélfogva segéd kezét kell nyújtanunk nekik, hogy e meggyőződést mindegyikük megszerezhesse magának.

1) *Odoopeneztavarházo*. Bizonyos, hogy manap nagyon kevesen tudnák megmondani, miféle szó lehet ez, a melyet leírtam, valamint azt sem, hogy mi a jeletése. Az azonban még bizonyosabb, hogy az első királyaink korabeli magyarságnak még csak sejtelve sem lett volna e szó mai kiejtéses változatának, az *adópenztár*-nak mivoltáról. Pedig a hét-nyolczszáz évi időköznek, mely azóta nemzetünkön áthaladt, nem volt egyetlen pillanata sem, a melyben a szónak teljes eleveisége mind egészében, mind tagjaiban erősen érezhető ne lett volna.

Mutassuk ki.

A honfoglaló atyák előtt, midőn e hazába beléptek, egy új, ismeretlen világ tárult fel. A sok csudadolog között láttak egy jelentéktelen apróságot is, a melynek az itt talált lakók nagy becset tulajdonítottak. Megtudták, hogy annak a neve *penéz*, s megtanulták, hogy biz az „okosan kigondolt egy szerszám“; s maguk is kezdték használni, s később maguk is verettek *penéz*-t. A *penéz* pedig forgott, járt kézről kézre, szájról szájra, míg egyszer csak felhangzott az első ajkon a *pénz* s elhangzott a másodikról, harmadikról, tizedikről, századikról, ezredikről; aztán jártak jó hosszú ideig egymás mellett, egyként kapós volt mind a kettő, a *penéz* is a *pénz* is.

Ez a kor hozzávetőleg a XIII., XIV. század volt, mert a XV. század kezdetén a már teljesen megerősödött *pénz* mellett még ott találjuk a pusztulni induló *penéz*-t: „vtalak az zamar ganayahoz hassonlot *penezt*, kezebe vewue az *pénzt*“ (8o. Ehrenf. cod.). A fül jól látta testvérenek az ajaknak sáfárkodását, látta, mint dolgozza a *penezt pénz-zé*, és nem hogy tiltakozott volna ellene, hanem helyeselte, jóváhagyta. Az ajak aztán tovább folytatta munkáját s a fül szemeláttára idővel a *pénz*-t *pénz-zé*, majd *péz-zé* kezdte átdolgozni, s ma azon van, hogy ez utóbbiból *píz*-t készítsen.

Teljesen hasonló, fokozatos változás példáit tüntetik elő a száz meg száz közül a következő szók: *timnücz* (HB), *ténnöcz*, *témlécz* (Jord. cod.), *témlécz*, *tömlöcz*. — *Gingiber*, *gingbér*, *gyingbér*, *gyéngbér* (RMNy. II:4), *gyömbér* (u. o. 259). — *Registrum*, *regisztrum* (u. o. 111), *regyisztrum*, *legyisztrum* (u. o. 198), *lagisztrum* (u. o. 110), *lajistrom*,

lajstrom (u. o. 235). — *sēmha, somha* (RMNy. 78), *sonha* (u. o. 7), *soñha, soha* sat. sat.

Midőn a magyar állam megalakult s háztartását berendezte, előállott a kötelesség, hogy a szükséges kiadások fedezésére jövedelmi forrásokról gondoskodjék. Behozták tehát a tributumot; a följebb valók (állam, megye, község, uradalmak) kiadták a rendeletet az alattvalóknak, hogy évenként pénzben, baromban, természetben ennyit meg ennyit adtok. Ezt az évi tartozást az adomány különfélesége szerint elnevezték *adni való* vagy a mi nyelvünkben ezzel egy értékű *adó barom-nak, adó természet-nek, adó pénz-nek*, vagy a mint akkor mondták *odovpenez-nek*. Czélszerűség szempontjából idővel az *adó barom* s *adó természet* szűkebb és szűkebb térre szorult s az *adó pénz* vergődött túlsúlyra. A megkülönböztetés szüksége e szerint lassanként elesvén, idővel az *adó* szó melől elesett a *pénz* is s a jelentést, a melyet eddiglen ketten fejeztek ki, magára vállalta, egymaga fejezte ki az *adó* szó.

A jelző mellék- és igenevek főnévvé változásának példáit mutatják a sok eset közül a következők: Iró (diák), temető (kert), hintó (szekér), fürdő (ház), folyó (viz), ásó (szerszám), ülő (vas), hordó (edény), csipő (csont), mező (föld), sarkantó (vas) = sarkantyú; szövős (mester) = szöcs, szücs, váras (hely) = város, rétes (tészta), lábos (edény), leves (étel) sat. sat.

Tavar török szó, jelentése barom, aztán árú. Ezt a szót utóbbi jelentésével átvette a szláv nyelv s később még két rokon jelentést fejtett ki belőle, ezeket: vagy on és teher. A tavar szó mind három jelentésével a szlávból átkerült a magyarba. A tavar alakról tanúbizonyságot tesz Sándor István következő nyilatkozata: „A *Tár* vagyis *Tavar* az Eleinknél vagy annyit tett mint *Kints*, *Thesaurus*; vagy mint *Holmi*, *Holvaló*, *Házi* egymás, *Supellex*.” (Toldalék a szókönyvhez.) E tavarból lett később a mai *tár* szó, mely az előbbi jelentésekhez még odacsatolta a szintén rokon *kincs*, *pénz* jelentést is, a mint a *tárház* = *aerarium*, *fiscus* latin egyértékesei bizonyítják. A *tárház* ezenkívül jelentett még éléskamrát (*penarium* M. A.), árúhelyet. A *tárház* több jelentése közül az utóbbi végre túlsúlyra vergődvén,

idővel a megkülönböztetés szüksége esedett s esedett vele együtt a *tár* mellől a *ház* is, s mint főnebb az *adó* mellett az *adó*, úgy itt a *tár* egymagában fejezte ki az előbbi *tárház* jelentést. Így vették át a következő jelzőfőnevek a jelzett főnév elesése után az egész összetett szó jelentését; szőr (dolmány) = szűr, töltés (föld), arany (pénz), cserép (tégla), monyoró (gyümölcs) = mogyoró, kalap (süveg), pendel (ing), czimbora (társ), nő (ember), sövény (kerítés), puszta (föld) sat. sat.

A *tár* szó tehát hiteles tanúságot szolgáltat arra nézve, hogy a jelentés fejlődés ugyanahhoz a föltételhez van kötve mint az alakváltozás, t. i. fokozatosan, észrevétlenül, magától kell végbemennie, a fejlődő jelentés mellett az uralkodónak hosszabb időn át érvényben kell maradnia, vagyis a fejlődés minden mozzanatáról a nyelvérzéknek tudomással kell birnia: *tavar*: barom; a *barom* első rendben eleség (*tárház*; *promptuarium*, *éléskamra*); aztán jövedelmi forrás = áru a törökben és szlávban; a pénz is vagyon, innen *tárház* = *aerarium*: kincses ház, pénzes ház; áru, eleség tovaszállítás végett szekerekre rakva egyszersmind teher is, innen *társzékér* = terhes szekér, *plaustrum castrense*, *currus sarcinarius* (M. A.).

Hasonló jelenségek: *tökél*: tesz, végez, *tökéletes*: megtett, elvégzett, innen: *vollkommen*; *prazīnū*: üres, hiu, hivalkodó, innen *parázna*, *meretrix*; *múlik*: *praeterit*, *mulat*: *facit praeterire*, *múlatni* az időt: *facere ut tempus praeterreat*, innen: jól múlatok időt, vagy röviden: *mulatok*: *animum recreo*; *nyáj*: *grex*, társaság, *nyájaskodni*: (kellemesen) társalkodni, innen: *nyájas*, *blandus*, *comis*; *hasonlik*: *finditur in duas partes*, innen egyrészt: *meghasonlás* = szétválás, másrészt (az egésznek egyik fele): *hasonló* *similis*; *bájol*: *incantat*, *bájoló* *magicus*, *illicebrosus*; *bitang*: *praeda*, innen zsákmányra bocsátott, gazdátlan, csavargó, *bitangolni*, kószálni, csavarogni; *jó*: *bonus*, *legjobb* *in fáj szivemnek*; *helytelen*: *loco carens* innen *helytelen* egy épület sat. sat.

Lássunk most néhány rag és képzőfejlődést.

Ha az időt akarjuk kifejezni, a melyben valami történik, azt a következő főnevek segítségével fejezhetjük ki: *táj*, *köz*, *idő*, *kor*, pl. *éjfél tájban* vagy *tájon*, *éjfél közben* vagy *közön*, *éjfél időben* vagy *időn*, *éjfél korban*

vagy koron. E szóegyedeknek ketteje a *köz* és *kor* feleik közül kiválván, a nyelvállamban tisztí rangot vívtak ki maguknak, viszonyzókká lettek; amaz a névutók, emez a ragok miniszteriumának tisztviselőjévé lett; különbség a kettő között mégis annyiban van, hogy míg a *köz* tisztársaival egyenlő rangra küzdte föl magát s egészen névutóvá lett (*közé, között, közül* v. ö. alá, alatt, alól), addig a *kor* az illeszkedhetőség képességének még mindig híjával vagyon s nem birt mint társai a *hoz* (*höz*), *ra* (*re*), *ról* (*ról*) a magashanguság hajlékonyságára szert tenni: tavasz-*ról*, tavasz-*ra* mellett az *ősz-ről*, *ősz-re* megvan, de a tavasz-*kor* mellett az *ősz-kör* még nem lehetséges.

Egyik legismertebb képzőnk a tulajdonság kifejező *ság, ség*: jó-*ság*, kegyes-*ség*. E tekintetben teljesen egyértékű vele a *volta*: isten *jósága*, isten *kegyessége* = isten jó *volta*, kegyes *volta*. Külömböznek a következőkben: 1) jó *volta* mellett nem lehetséges a kegyes *völte*, mint lehetséges jó-*ság* mellett a kegyes-*ség*; 2) a *volta* ép úgy járulhat főnevekhez is mint a *ság, ség*, pl. e pénz darab arany *volta* = arany-*sága* kétségtelen, az összesítés (collectivitás) erejére még nem tehetett szert: magyar, katona, hegy *volta* nem összesítés, mint a magyar-*ság*, katon-*ság*, hegy-*ség*; 3) a *ság* némely esetben igékhez is, ragadhat: hazud-*ság*, nevet-*ség*, feled-*ség* stb; a *volta* igékhez nem, csakis igenevekhez: hazudó, nevető, feledő *volta*, de hazud *volta*, nevet *volta*, feled *volta* lehetetlenek.

Az egyszerű *hat* igét még némely szólás életben tartotta: szívemig *hatott* a fájdalom; „posse“ jelentését tolmácsolja a *hatalom* szó. A *hat* tehát e minőségben a *tud* és *bir* igéknek egyértékese. S mégis, míg azt mondjuk *bir* járni, *tud* menni, a mai nyelvérték parancsoló szava a *hat* *menni* kizárásával csakis *járhat*, *mehet* szólást enged meg, a *hat* élő *volta* ellenére is.

A mit minnen szemünkkel látunk, annak jobban hiszünk, azért választottunk itt is élő példákat. A régi nyelvérték tolmácsa, a történeti nyelv, a mi hézag vagyon a mai nyelvérték vallomásában, sok esetben kiegészíti s megerősíti. A már teljesen névutóvá lett *köz*, a képzővé vált *hat* s az illeszkedés híjával szintén teljesen raggá alakult *kor* (a nép nyelvén *kó* pl. akkó mikó látta... éjfélkó

halt meg sat.) szókról ezeket vallja: „Úr mēnd ű széntji k ű z i k ű n (közé) j o v f ě l ő l j o c h t o t n i a ĩ l e s z j ě ű t. HB. n e m h a t s z e g y f ű r t ő t f e j ě r r ě t e n n e d a v a g y f e k e t ě v ě : n o n p o t e s u n u m c a p i l l u m a l b u m f a c e r e a u t n i g r u m (hatsz tenned = tehetsz) M ű n c h . c o d . 1 1 . v i g y ě t e k k i a z a s s z o n y t , m i k ě p e n m e g f o g a d t á t o k n e k i a k k o r o n “ J o r d . c o d . 2 9 6 .

A mult kor nyelvérzéke — hogy e néhány példa szóljon a többiek helyett is — a ragok és képzők történetére nézve még ilyen világosan beszélő adatokkal szolgál. Az illativus rag a HB.-ben *belé* „veté világbelé, adjon mennyországbelé utat, vezesse a paradicsom nyugalmábeli“. Az Ehr. cod.-ben már *ba*, *be*: „nyula kebelében 21. vivé házába 22.“ Az elativus a HB.-ben csak belől „timnűczbelől kiment“; az Ehr. cod.-ben a belől már hangilleszkedéssel balól s egyberántva ból: „helybelől 16. számbalól 51. társból 1“; a M ű n c h . c o d . - b e n a z e g y b e r á n t o t t b ő l , b ő l m e l l e t t e g y s z e r b a l ő l : „a falubalól 119.“ A *ság*, *ség* képző a B é c s . c o d . - b e n m é g ĩ l l e s z k e d ě s n ě l k ű l i s e l ő f o r d u l : m a g a s s ě g 3 1 . “ A s z á m h a t á r o z ó k ě p z ő *szer* egész a 16. század végeig vegyest illeszkedve s illeszkedés nélkül járja; így még egy 1566-iki levélben a „háromszer“ olvasható (RMNy. II. 191.)

Immár megnyughatunk s az eredményt végkép megállapíthatjuk.

A változás fokozatos, hosszabban vagy gyorsabban halad előre, de mindig időhöz van kötve, s ugrás nem fedezhető fel benne: ház-*belől*, ház-*balól*, ház-*baól*, ház-*ból*, ház-*bul*, ház-*bú*, ház-*bu* (Őrség, Göcsej). Azt *találom* (= megtörténhetik, v. ö.: Majd nyakon talállak ütni) holnap lesz esőnk: *találom*, holnap lesz esőnk: (*találm*) *talám* h. l. e.: *talán*, *tán*, *tán* holnap lesz esőnk. Lehetetlenség tehát, hogy *csinálmány*, *levegőég*, *rovott barom* máról holnapra *csány*, *lég*, *rovár*-rá változzék át.

A változás magától, a tudatosság közreműködése nélkül hajtódik végre; a szándékoságnak még csak nyoma sem fedezhető föl benne. Milliók és milliók haltak el, milliók élünk ma is, s ki gondolt valaha rá, kinek jutott még e járványos szófaragás korszakában is eszébe, hogy *éjfélkor* helyett

éjfélkör-t, birok dolgozni, tudna élni, meg fogom látni helyett *dolgozbirok, éltudna, meglátfogom-ot* mondjon, a mint mondjuk *sokszer* helyett *sokszor* és *hatok dolgozni* helyett *dolgozhatom*. S ha eszébe jutna valakinek és javasolna is ilyen változtatást, minek neveznök az ilyen embert?

A változás nem mindig egyenlő léptekkel halad előre, s gyakran egynemű jelenségek más-más fokát tüntetik elő a változásnak, míg az egyik nagy messze előrehaladt, a többiek megállapodtak s nagy távolságban visszamaradtak tőlük. *Kegyelmed*-ből lett *kelmed, kend, kéd, kê*; *hiszem*-ből *hiszen, iszen, iszé, hisz, isz*; *mét tégyünk*-ből *mégyünk*; *tévén*-ből, *tén, tön*; *évitem*-ből *éttem, sat.*; de *fegyelmed, szerelmed* még az első *felmed szelmed* fokig se vitték, se *nevettem* nem vált át *nettem* alakká.

A fejlődést a nyelvérzék gondosan örökös szeme kíséri s tudomása nélkül semminemű változás nem megy végbe.

E pontra nézve a következőket kell megjegyeznünk: 1) A nyelvérzék feledékeny s igen sok esetben kimosódik emlékezetéből a mult változások képe; a *tömlöcz* egykori *timnücz* alakjáról, a birtokos *é* rag, vagy a superl. kifejező *leg* mivoltáról nem tud semmit. 2) Tudjuk, hogy a mult nyelvérzékének tolmácsa, a történeti nyelv, alig terjed vissza hét századig, hogy kétszáz évi időköz által meg van szakasztva, s visszafelé mentében mind szótalanabb és szótalanabb lesz. Ebből következik, a) hogy a változásbeli fokozatosság láncszeme gyakran megszakad, pl. az illativus rag, mely a HB.-ben csak *belé*, a régi bibliában már *be* és *ba*; b) hogy a változásbeli jelenségek nagy számáról a nyelvérzéknek éppen semmi tudomása sincs. De minthogy 3) kétségbe nem vonható tény, hogy minden kor a maga nyelvérzékét teljes épségében s elevenségében adja át örökségkép a jövő kornak, ép oly kétségtelen, hogy a legutóbbi kor nyelvérzéke, habár a legtöbb esetben nem tud számot adni a fejlődés lefolytáról, de arra az egyre nézve mindenkor szavahihető, hiteles tanú, hogy a változás az örökös mellett, tehát kifogástalanul, teljes rendben ment véghez. Ennélfogva a nyelvérzék helyeslő vagy tiltó szava minden megokolás nélkül is mindig dönt, határoz; hisz ő a nyelvszellem munkálkodásának tolmácsa, s mint ilyen, ha

valami jelenségről határozott ítéletet mond, a nélkül, hogy köteles volna számot adni a miért-ről, ítélve, ítélete hajthatatlanul kötelező, szava előtt ellenmondás nélkül meg kell hajolnunk. Elfeledte, nem tehet tanúságot róla pl. minő volt belső ereje, ment-e s minő változásokon keresztül, egységes egész-e vagy részekből álló a *talán, telen*; de háromról világos bizonytságot teszen: 1) hogy fosztó ereje van, 2) hogy melléknevekhez nem, csak főnevekhez járul; 3) igék nem *talán*, hanem *atlan* alakban veszik föl. Mindezzel sok hogyan és miért van egybekapcsolva, a melyekről nem tud számot adni, de hogy úgy van, s hogy helyesen van úgy, arra nézve mint a mult egykor eleven nyelvérzékének örököse, megköveteli magának a hitelt. És e követelése jogos, igazságos, a mint majd a neologia szóalkotásának tárgyalása világosan ki fogja mutatni.

A nyelvérzék mivoltára nézve tehát hisszük, tiszta képet nyert magának az olvasó; megítélheti immár, igaza volt-e a neológiának, midőn védekezésében a nyelvérzék, mint a nyelvszellem nyilatkozatának tolmácsát, a szók helyes vagy helytelen voltának meghatározásában ítélő bírónak választotta?

Felelet: igaza.

SZARVAS GÁBOR.

ANTIKRITIKAFÉLE

pro republica et pro domo sua.

A Ny. januári füzetében törekedtem részletesen körülírni Csengeri J. novemberi cikkének egyik, nagy általánossággal túlhajtott tanát.

A tan ez: a személyragos tárgyat nem a személyrag, hanem csak a beszélő gondolása teheti határozottá.

Ennek ellenében azt fejtegetem és bizonyítom aprajára: hogy igenis a személyrag határozottá teszi a tárgyat, ha csak amannak erejét egyéb körülmény meg nem gyöngíti; s három csoportra szorítom a személyragos tárgy határozatlanul való hasznáhatása eseteit.

Erre Cs. a folyó februári számban így replikáz: „Ez magában véve helyes, csak hogy nem hiánytalan“. Azt gondolná az ember, hogy hát majd pótolja, vagy legalább kimutatja a hiányokat. Nem; csak nagy felsőbbsséggel gúnyolódik: „Lám, ez

esetekben tehát ő szerinte (már t. i. én szerintem) sincs a személyragnak meghatározó ereje s mégis csodák csodája! nyomban ezt következteti belőle: „tévedés lenne tehát azt mondani, hogy a személyragnak egymagában meghatározó ereje nincs“. Hanem hát quot capita, tot...logika!“

Ezt a szellemes epifonémáját én is joggal elénekelhetem t. Cs. J. uram felé fordulván! Mi volt az én célom? elmondani és kimagyarázni azon eseteket, a mikor a személyragos tárgy személyraga mellett is határozatlan lehet. Ha ezt — a hogy, úgy elmondtam, mit kell ebből következtetnem? egyszerű józan ész szerint: nem egyebet, mint, hogy tehát ezen három eseten kívül tévedés lenne határozatlan személyragos tárgyról beszélni!

Pedig következtetésemet nem is teljesen, tehát nem is híven idézte! Az a következtetés valóságában így volt: „Tévedés lenne tehát azt mondani, hogy a személyragnak egy magában meghatározó ereje nincs, hanem igenis lehetnek körülmények, mik a határozatlanság mozzanatát kellőleg kiemelkedni nem engedik, vagy legalább annak hathatós érvényességét hátra szorítják“. Micsoda logika ez? sőt többet mondok, micsoda gavallérság ez valakinek a mondását, plane elvi következtetését a *hanem* kötőszóig idézni!

Panaszkodik, hogy lappalis, köztudomású dolgokat a minap nem mondván el, most én miattam mégis kénytelen azokat előadni!

De hiszen az én értekezésem csak egyetlenegy pontra szorítkozott, a mit mindjárt a címe is kétségtelenné tesz minden elfogulatlanra nézve. Mít keressem én itt, hogy mikor határozott, vagy határozatlan a nem személyragos tárgy? Hanem nagyobb az, hogy Cs. ezen éppenséggel nem provokált elemi bölcsességéhez is fér imitt-amott szó, a mire okulás okáért kegyes engedelmével majd vissza is térek.

Egyáltalán messzire veti Cs. ur a sulykot, mikor ilyesmit állít: „A népnyelvi gyűjteményekből végére mehetetlen katalógusát állíthatnék össze a személyragos és mégis tárgyatlan igéjű objectumnak“. Ennek ellenében betűrül betüre föntartom, hogy a személyragos határozatlan tárgy, még a nálam megállapított három eset két utóbbija körén belül is, ritkaság.

Én idézeteket halmoztam össze a gyűjteményekből állításom igazolására. De erre Cs. ur szeretetre méltó udvariassággal azt mondja: „B. ur is eleget látott. Csakhogy ő inkább azt nézte, a hol nem lát“. Ugyan miért tettem volna ezt?

Cs. ur végre Hajdúmegye nyelvjárására appellál, mint a mely az ő szabályát lépten-nyomon igazolja, és ez ellen soha sem vét.

Ott hát ilyenformán kellene elmondani a szegény embernek a maga sorát! Péter gazda *elvesztett* öt forintját (megmaradt neki egy); egyet *megitta* (ennél több már nem volt!); aztán haza felé *vett* utját (más út is vezethetett volna még arra felé!) és otthon *megszóllított* gyermekeit (csak kilenczet, mert a tizedik valahol bolondját járt): én nem *elégíthetek* ki *éhségteket* (semmiféle éhségteket sem), hát *keresetek* *kenyereteket* (mert a kenyér helyett húst is találhattok) és *ismerjete*k apátokat a jó szomszédokban (ne engem az igazi apát, de nem is csak olyan apaiféle-jóságú idegen embert, hanem a kettő között valami nescioquidet).

Mikor azt mondtam, hogy Cs. urnak minden áron logikai árnyéklatokat hajszaló fantaziája nem tud logikailag megfigyelő lenni, leginkább Cs. urnak e következő frázisaira gondoltam: „A nyelvnek *logikáját megmételyezi*“. „Ez által nyelvünk önálló jellemének egy-egy *vonását dobnak el!*“ „Könnyelműen nyelvünk élőfájának *egy-egy leveles ágát* metszenek le *tövestül*“ „s *megegyengetik* utját azon *viharnak*, mely a nemzeti nyelvet a kozmopolitaság *örvényébe* sodorja“.

Ebből egyik-másik nemcsak excathedrának, hanem jóféle csudabogárnak is beválik nemde?

Azon ismételve vitatott dogma, hogy a grammatika csupán csak szolgálja a nyelvnek, a legszélsőbb neologia tana is lehet; a mely a nyelvnek időnkint való állapotait egyszerűen regisztrálja, és nem ismer különbséget jogos, meg jogtalan változás között.

Az a kereset viccz: hogy hát a bolygók Newton törvénye szerint tartoznak mozogni? feje lágyára esett; mert én nem mondom, hogy csak ura; ezt mondtam: „Ura is, szolgálja is (a grammatika a nyelvnek). Ura: mert az ő megállapított elvei szerint kell a nyelvnek alakulnia, fejlődnie, ha úgy tetszik, romlania; szolgálja: mert elvei igazolásának általán lehetséges esetei közül kénytelen csak azokat figyelembe venni, a miket a nyelv esetlegesen már éppen létrehozott.

És igenis Newton törvénye, — a mit különben nekem semmi okom sem volt feszegetni — csakis ura a bolygók mozgásának; mert az nem tapasztalati szabály, hanem a bolygótermészet, vagy fogalom szükségkép való lényege; és csak éppen anynyira absurdum, mint az a közmondás: urit urtica, si vult urtica manere.

Most befejezésül tekiñtsünk át a nem kért, de ex abundantia gratia gratis kapott oktatmánynak 6. meg 5. pontjait!

1. Az első helyes; ezt én is állítottam, csakhogy más szavakkal és fő célom miatt melleleg. A pusztá köznevi tárgy

határozatlan, ha csak valami tüzetesebb, azaz fogalma szerint való gondolással határozottá nem tesszük. Ez mégis csak könnyebben történhetik, mint a határozottság külső jelét ellensúlyozni egész a határozatlanításig.

Fölösleges azt mondani, hogy az efféle kifejezés: „bort megissza“ stb. „archaizmus, mert hisz a régi magyar nyelvben nem volt névelő“. A Halotti Beszédben már egymásután három névelős név van: *oz tiluvt gimilstvvl és oz gimilsben*, és *oz gimilisnek*. Nincs értelme, hogy Cs. ur e kifejezésért: „paradisum odutta“ kutatta fel ezt a régiséget; mert paradisum tulajdonnév, tehát e czímen kell azt okvetetlenül határozottnak venni a tulajdon nevek mostani, összetavartabb constructiója előtt. Egyetlen egy köznévi tárgy van ott névelő nélkül is határozottnak véve: „*vimagguc mend szentucut*“. Ennek a mintájára igenis ma is mondjuk, pl. „emlegette mindenszenteket“; és mondja a gyermek kis meséjét: „*füvet adom* báránynak, bárány nekem gyapjut ad; *gyapjut adom* zsidónak sib. stb. és én Cs. ur tanítása minden önérzetessége daczára sem tartom ezeket archaizmusoknak, hanem annak, a minnek e pont elején magyaráztam. Vörösmarty is bizonyára sokkal inkább más érzékből hagyta el a „*bort*“ elől az articulust, mint azért, hogy ősei ezer év előtt nem csak ilyen, hanem más esetben sem éltek avval. Tehát kár mindjárt ilyen tonusból beszélni: „B. nem értette meg...“ Én egy 15 éves iskolás suhanczra sem merném Cs. ur finom gyöngédsége szerint ráfogni, hogy nincs meg neki az az olcsó tudománya, hogy az articulus használata a magyar nyelvben is csak későbbi keletű.

2. „Határozatlan az *egy* számnév után álló tárgy“. Az *egy* számnév éppen úgy nem határozza meg a tárgyat, mint a két, vagy huszonnégy, vagy akármely számnév. Itt az *egy* számnévről beszélni is hiba: csupán a határozatlan névelő egyről lehet szó. Mert a német *ein-t* igenis lefordítjuk a magyar „*egy*“-re is, mikor ennek nem az egyik, valamely, némely a synonymája, hanem inkább a határozatlanul általánosító akármely, bármely felel meg neki. Einmal war ein eingebildeter jüngling = egyszer volt egy (egynémely, valamely, bizonyos stb.) képzelődő ifju. De: er behandelte ihn als einen feind = Ugybánt vele, mint ellenséggel (t. i. akármely, bármely, vagy a fogalmat kiemelöleg és általánosítólag *az* ellenséggel).

Hát ez hogy quadrál: „Az *egy* néha személyragos tárgyat mintegy kiemel és meghatároz“ és ez nem tagadom, hogy (az előbbi példákban) az ige tárgyas alakját a tárgy személyragozott volta segítette elő, a mennyiben az *egy* erejét ellensúlyozta!

Ez aztán csakugyan nem szolgáló, hanem igazán autocratice uralkodó grammatika, hanem egy kicsit bizarr!

Nem akarok a szentirással lamentálni: Non habet oculos, tamen dicit se videre!

3. Határozatlan a személyragos tárgy is, ha máskülömben nincsen individuálisan meghatározva". Ez volt az én vitásom tárgya. A végső gyakorlati eredményre nézve nem sok köztünk a különbség; csakhogy én megfordítom a tételt így: a személyragos tárgy határozott, ha csak az általam fejtegetett három mozzanat közül valamelyik azt határozatlanná nem teszi, azaz hacsak a személyragnak, illetőleg birtokragnak erejét valamely más körülmény el nem veszi, vagy legalább el nem gyengíti.

Itt Cs. megrója, hogy én *voltaképi* individuális megkülömböztetést csak a tulajdonnévben, meg a mutatónévmásban látok. Ez nem az én privát nézetem, hanem föltétlenül elfogadott igazság; hát nincs ok rá, hogy én újra védelmezzem.

Már aztán hogy ilyenekhez „Ha fogad fáj, *keress ezeket*“ mit szólok? Hát csak azt, hogy itt az *ezeket* nem individuális mutató névmás, hanem a. m. ilyeneket, eféléket, a mint minden kis grammatikának is meg kellene jegyeznie. Azt akarok, és azt akarom *azt*-ja között pl. nagy a különbség! *Azt akarom* = azt az individualis dolgot, vagy azt az exemplart, a mire épen rá mutatok; *azt akarok* = affélét, abból a fajtából akármely más exemplart!

A 4. 5. 6. pont kifogástalanul helyes. Sed ad quid tanta liberalitas? A Nyelvörben csak nem szokás ábéczés gyerekeket oktatni?

A tárgy határozottsága öt esetéhez, ha minden áron kimerítő akart lenni, még oda tehetne volna a mutatónévmás után a 3. személyű személyest és a visszatérőt, és a mellékmondatban kifejezett itárgyat. Tudom, hogy... stb. Ámbár itt a főmondatba elemzőleg kifejezett tárgy helyett, beleképzelhető — emezt előre jelezni — a mutató névmás is, tudom (az), hogy reggel van. stb.

A II. törvénycikkelyben legalább 10-ikszere ismétlődik a punctum saliens: „hogy a személyragos tárgy csak akkor határozott, ha névelő is van mellette, vagy legalább oda lehet gondolni“, s hogy „a népies használat ritkán hagyja el a névelőt a határozott személyragos tárgy mellől“. Ezt én sem tagadtam soha; hanem, a mi, azt hiszem, mégis csak födolog, törekedtem megállapítani az eseteket is, mikor a személyragozott tárgyat is határozatlannak lehet gondolni? És ki is fejtettem azokat a mozzanatokat, a mik képesek a birtokos személyragban okvetetlen természete szerint benne rejlő határozó erőt ellensúlyozni.

A mi azt illeti, hogy a nép nem hagyja el a határozott személyragos tárgy elől a névelőt, a Dunántúl igenis ritkábban hagyja el; de a tiszai nyelvjárás rendszeren elhagyja mind a tulajdonnév, mind a birtokragozott név elől.

Az itt ellenem enyelgő példákából is lássuk az elsőt, hogy *ex uno discamus omnia!* „Az egri kávésnak két lányát ismerek“, azaz tudomásom szerint csak kettő van neki, vagy : lányai közül kettőt ismerek. Azonban : „az egri kávésnak két lányát ismerem“ = az egri kávésnak a két lányát“.

Ez bizony nem = a két lányát.

„B. szerint ez, hogy az egri kávésnak két lányát ismerek. annyit tesz, hogy lányát, nem pedig pl. fiát!“

Én szerintem ebben a *lányát* határozatlan lehet: 1. ha határozatlan számban képzelhetvén lányokat az egri kávésnak, azokból éppen csak kettőt — talán az öregebbekből, talán a fiatalokból — ismerek. Harmadik szabályomat ugyanis a multkor így fogalmaztam: Mikor egynemű dolgokból valamely részt, mennyiséget, vagy mértéket csak úgy általánosságban, azaz csupán a mennyiség szerint veszünk“ stb. Ez esetben az élő beszéd a *két* számnevet nyomja meg.

2. „Az egri kávésnak“ szót dativusfélének, vagy célhatározófélének veszem; a mikor, ha a „lányát“ van hangsúlyozva, igenis azt jelenti, hogy lányát ismerik neki, nem fiát!

Ha nem több közöl lehetőnek képzelem a két lányt, hanem úgy, hogy az a kettő minden lánya az apjának — akkor a *lányát* elé igenis okvetetlenül vagy névelő kell, vagy az „egri kávésnak“ nem lehet dativus, hanem tisztán és egyedül ginitivus *-nak -nek* nélkül: az egri kávésnak két lányát ismerem; a mely genetivus aztán egyszersmind mint jelző jelzettjéhez képest nyomatékos is.

Még csak ezt. A Halotti Beszédben összesen hét személyragos tárgy fordul elő, valamennyi egytől-egyig tárgyas, vagyis határozott ragozású igével construálva: — Pedig kettő van, a mit valahogyan rá lehetne verni Cs. ur kaptájára: hadlava choltat, és wimagguc uromc kegilmet.

Ceterum áldás, békesség!

BABICS KÁLMÁN.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

I.

Boldogult édes atyám magyar gyűjteményében sok olyas van, a mi a nyelvújításra vonatkozik, sőt egyet-mást egyes egyedül az ő feljegyzései mentettek meg a feledéstől. Időm nem

engedi, hogy ezt az anyagot rendbe szedjem s rendszeresen tárgyaljam; de az most nem is szükséges: elég, ha én és mindaz, a kinek módja van, az idevágó adatokat úgy, mint kezünkbe akadnak, egyszerűen közöljük. Majd akad ember, a ki a begyülemelő anyagokat annak idején feldolgozza.

Közleményeimet azon szavakkal kezdem, melyek magától boldogult atyámtól valók.

Thewrewk József-féle szók.

úrbér.

Thewr. Józ. Magy. Anthol. II. 119: „Az úrbér (urbarium) szót Pozsonyban 1826. márt. 27-dikén bevezették, aztán több vármegye követeivel közöltt, ezektől megvizsgált és észrevételeikkel megbővített „Glossarium etc“ című eredeti kéziratom szerint magam csináltam“. V. ö. Döbrentei szavait Berzsényi kiadása végén.

Hogy új szó, azt nyelvészeink eddigelé nem tudták. Imre Sándor magy. irod. 1865. 83. lap, urbura és urbarium-ról azt mondja, hogy „a német urbar-tól csak oly nehéz származtatni, mint a magyar urbértől“. Nem nehéz, hanem lehetetlen; mert úrbér csak 1826 óta van, urbarium már régi törvényeinkben fordul elő. V. ö. Corp. iur. 163.

Az annak idejében híres Hungaria in Parabolis című munka 96. lapján urbarium úr bora-ból van származtatva. Ezen etymologia ellen szól Leschka Elenchus 258. lap.: „Urbáriom, das Urbarium, non descendit a magyarico Úr bora, vinum Domini, . . . sed a germ. urbar, cultus, á, um, scil. ager, hortus, vinea, et sim. inde vox nova [!] Urbarium.“ A Preszburger Aehrenlese 1835. évfolyamában is vitatkoztak e dolog felett. Előtte van az Aehrenlese 1836. októb. 25. 85. száma, melynek első cikke „Die magyarische sprache als ursprache und mutter aller, auch der europäischen sprachen“ e szavakkal kezdődik: Die Aehrenlese hat bereits im j. 1835. in der etymologischen streitsache, ob das wort urbarium aus der deutschen, slawischen, lateinischen oder magyarischen sprache abstamme, den aufsatz eines ungenannten magyarischen sprachforschers in *Neusohl* mitgeteilt, in welchem dieser das wort urbarium aus der alten scythischen sprache, die er mit der magyarischen für eine und dieselbe hält, ableitet“ sat.

Az *úr-bora*-, *úrbor*-féle magyarázat szolgált az *úrbér* megalkotására.

pir. hajnalpir.

Kazinczy nem helyeselte. 1820. októb. 28. kelt levelében ezt írja atyámnak: „Mi szükség *pirit* csinálni a *pirOSból*? 's jó volna e a' *pajkOSból pajk*? — Eggykoron a' *hajnaltűzet* idvezlettem — — — nem rossz“.

gyönyör.

Ugyan Szemere Pál-féle szó, de atyám volt az első, a ki használta. Kulcsár a Hasznos Multságokban meg is róttá érte.

horgony.

Eredetileg *horgány*-nak írta. L. Thewr. Józ. Alapmondások IV. f. Pozs. 1831. 17. lap.: „Valamint az hajónak egy horgányon, úgy életünknek sem kell egy reményen függnie“. A *horgony* alak Jósika által vált közkeletűvé.

alapmondás.

Így nevezte el a sprüche, sentenzen, aphorismen-féléket. Alapmondásainak I. füzeté 1830-ban jelent meg. Magát az *alap* szót Bartzafalvi alkotta (Ny. I:45.), azaz a helynév féle *Alap*-ot ő alkalmazta fundamentumra. Tudnunk kell ugyanis, hogy a nyelvújítók a magyar hely- (és személy-) neveket is törekedtek értékesíteni. V. ö. *küküllő*: diameter. Bartzaf. Ny. I:95. A literatúrát *írsának* akarták mondani; de Szemere Pál *irodalomnak* nevezte el, s ez győzött a később fölmerült *iralom* fölött is. Zsombori László az órát, a horologiumot, *perczel*-nek keresztelte: s ez is a tulajdonnevekre vonatkozó állításom bizonyosságául szolgál.

menhely.

Ennek a mintájára készült 1867 táján a *honvéd-menház*.

honvéd.

Tudom, hogy a *honvéd* szót Kisfaludy Károly írta először; de atyám arra nem emlékezett, s újból alkotta, s a mennyiben ő könyvczímnek is használta, t. i. 1834-ben egy egész munkát adott ki e czím alatt, ő általa lettek e szóra figyelmessé.

heg.

A *heged* igéből: annyi mint die narbe. Lásd Thewr. Józ. Alapm. IV. füz. 7. és 56. l. Ha nem csalódom, Fojtényi is használta.

életkép.

Így fejezte ki a biographiát. A szó megél; de módosított értelemben. A biographia kifejezésére utóbb az *életrajz*-ot alkották.

Végre jegyzeteim szerint még *hongyülés*, *indítvány*, *küldemény* és *kezdemény* is atyámtól valók.

Szemere Pál-féle szók.

Azokat már a helyes magyarság elvei 60. lap. ismertettem. Itt csak ezeket akarom említeni:

szilárd.

„Hol vették *szilárd*, Szemere alkotta szavunk gyökét, sem a Nagyszótár (*szil*, magyar gyöktől, de a szlávval is egyezőtől eredtetvén), sem Bugát eléggé ki nem deríti s alkotása helyességéről meg nem győz. Úgy vélem a *solid* lebegett szem előtt. Mert *szilaj* léppen ellenkezőt (heves, szeles) jelent, mint *szilárd* jelenteni akar“ mondja Imre Sándor Nyelvújítás 86. lap.

Ebből látni való, hogy *szilárd* eredetét íróink nem ismerik. A mint atyámtól tudom, e szó a *szil*-féle fanévből van alkotva és pedig a latin *robur* volt az, a mi Szemerét e gondolatokra vezette. *Robur* (mi kemény fát is, keménységet is jelent) úgy viszonylik *robustus*-hoz, mint *szil* a *szilárd*-hoz. — A *csalárd* szó formájára készült, maga meg az Erdélyi János-féle *vulárd*-nak szolgált mintául. *Valárd*: realis. Nincs a szótárakban, pedig egyik-másik írónk használta, pl. Toldy, A magy. nemz. irod. tört. röv. előad. 1. kiad. 425. lap.

divat.

Toldy szerint (A magy. költ. kézik. II. 145.) Szemere Pál-féle új szó.

Szónak nem új: Szemere csak a „mode“ kifejezésére ajánlhatta. Megvolta és értelme a következőkből tűnik ki:

divat: valor, pretium. Moln. Alb.

Az arany is elveszti *divatját*, ha kezébe fogja. Ballagi, Péld. 324.

Divatjában van a munka. u. o. 1396.

Legdivatjában: legbövében M. Nyelvészet VI. 337.

„Fris és *divatos* víz“ mondja Lencsés. A kis selyemdalnok Pest. 1838. 22. lap.

Az én szívem tárva nyitva,
Nem is volt az soha csukva,
Foglal benne minden helyet,
Mert a *divat* már most az lett.

Erdélyi, Népd. II. 31.

Ne nézd, hogy én szegény vagyok,
Hogy *divatosan* nem járok. o. 310.

képzékeny.

Toldy szerint Szemerétől való. Nem merem kétségbe vonni; de az tény, hogy Kazinczy volt az, a ki forgalomba hozta, Szép Lit. VIII. 227.

redőny.

A jalousie, a salugáter. Atyám előtt úgy rémlett, hogy ez is Szemere-féle szó.

lantász.

Lyrikus, a *lantos* szó elkerülésére; mert a nyelvújítók nem szerették azt, ha melléknévképzővel alkotott szó főnévnek van használva. Azért lett azután *dallos* helyett *dalnok*, *ékszeres* helyett *ékszerész* sat.

Hogy *gyönyör* is Szemerétől való, azt már fentebb említettem.

Huszthy Pál-féle szók.

Huszthy Pál a pozsonyi „Hirnök“-ben (IX. 59) ezeket a szókat ajánlotta, s valamennyit el is fogadták:

közlöny : pósta.

gyorskocsi : eilwagen.

táv-irat : telegraph.

sürgöny : staffetta.

futár : courier.

vonat : vasuti train,

U. o. a 130. lapon, **Benovich József** urad. gyámnok a *jegyzék, körző, vonal, sétány* (allee) szókat ajánlja. Ugyancsak ott közli B. J. a szent-mártoni olvasó társaságnak 1845-iki márczius 31-én tartott választmányi üléséből: „smizli: *előny*; mint leibl: *mellény*“ mint elfogadásra ajánlott szót. (V. ö. Föv. Lapok 1876, 341. laphoz való 6. jegyzetemet.)

PONORI THEWREWK EMIL.*)

BETHLEN GÁBOR MAGYARSÁGA.

I.

A Nyelvőr feladatának tartotta mindég a régi nyelv tanulását és magyaráztatását és éppen ezért hiszem, hogy nem fogja rossz néven venni tőlem, ha hasábjait legelőször is holmi régi dolgok feszegetésével keresem fel. Bethlen Gábor nyelvéről akarok egyet-mást a Szilágyi Sándortól kiadott „*Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*“ című könyv alapján elmondani.

*) A *biztonság*-ról szóló cikkemből, Ny. 71. utolsó sorából a „megöli a helénség“ után ezek a szók kimaradtak:

azaz: nagy kényelemben van; jó dolgában nem tudja mit csináljon. Látni való, hogy helénség annyi mint helyétség. A mi a cikk tartalmát illeti, v. ö. Imre S. Nyelvújítás 106. és Ny. V. 244.

E vaskos, közel 500 lapnyi könyv magában foglalja Bethlen Gábornak összes, még eddig sehol meg nem jelent leveleit — a már megjelenteket csupán csak regisztrálja, mi véleményem szerint hiba, — bár a költségkímélést értem és figyelembe veszem. E leveleket a Budapesti Szemlében, mennyiben történelmi és irodalmi érdekűek, Károlyi Árpád ismertette. Én azonban mindig úgy vélekedtem, hogy e levelek nyelvének magyarsága is megérdemli, a hozzászólást, az ismertetést; sőt némileg hibás mulasztás is volna, ha mi a késő kor törpe ivadéki a XVII. század legnagyobb magyarjának nyelvével restellenők vagy áttallanók egy kevésbé foglalkozni.

Erősebb mulasztását pótolni magamra vettem, bár tudom, hogy csak pedansúl, unalmason fogom feladatomban megoldani; nem pedig szellemesen, mint kellene, hogy a nagy közönség körébe is elhatva figyelmissé tenné hazánk egyik-másik ifjú államférfiát, kiknek stílus próbái a Borsszem Jankó „csodabogara i” között nekünk vidékieknek a hosszú téli esték unalmas óráiban annyi derült percet szereznek, hogy belőle megtanúlnák hazánk ifjabb és öregebb államférfiai, hogy e nyelvet a képviselői padokon s a ministeri bársonyszékeken is tisztán, szabatosan, magyarosan beszélni és írni, nemcsak lehet; hanem hazafiúi kötelesség is.

Nem derogálna bizony ma sem senkinek, ha még olyan európai „szinvalon” álló „kormányképes” vagy „kormányképtelen” államférfiú is a jó magyar beszéd, mint nem derogált Bethlennek a maga idején az a gyönyörű magyar nyelv, melyen leveleit írta. Mert bizony Bethlen mind stílusára, mind mondatkötésére, mind szóanyagára nézve, nem csak figyelemre méltó szépségeket mutathat fel; hanem a gazdagságnak, ügyességnek és stilisztikai tehetségnek oly próbáit szolgáltatotta, melyek miatt nyilván megérdemli a kor legjobb prózaírói között való helyet.

Bethlen szóanyagának megítélhetése és méltatása okából egy kis szótárfélét állítottam össze az alábbiakban:

abban elhinni, 2. l. „abban kegyelmed és senki el ne higgyen semmit”. 9. l. „ha annak fölbomlása következik az mi szegény nemzetünknek legtöbbnek kell abban jutni”.

abban a helyben: = egyszersmind, egyidejűleg 12: „Kegyelmed abban a helyben Váradnak nemcsak kapitánya, hanem Bihar vármegyének is főispánja”.

abból megmentette magát 235: „bocsájtassa el, mert abból megmentette magát”.

agyon korgatnák 287: „a föld népe is agyon korgatnák őket”. Gelejinél „agyon kanyogatták”.

akályos 10: „szívből való igyekezetönk viszen arra, hogy afféle akályos dolgoknak és gyuladozó tüzeknek jó idején az kegyelmetek részéről vegye elejét“. Talán *akadályos* akar lenni, nem hiszem, hogy *aggályos* volna.

állat, állatván: állít, állítván 4. stb.

állapot 5: „fogyatkozott állapot miatt“.

állapotját nézi 38: „az mi a portai híreknek állapotját nézi“.

állapatról meggondolkozik 427: „mert ha kegyelmed az Bukoy megveretése után való állapatról meggondolkozik“.

akadályoskodunk 400: „az induciak terminusán sem akadályoskodunk semmit“.

adjon értenem 36: „nekem mindeneket adjon értenem“.

alá 18: „Erdélyországa ha az elébbi szokott adófizetés alá marad is“: alatt marad is.

a holt 60: „a holt azt írja“: a hol.

állásos fék 98: „de állásos fékben jó szája fog lenni“ (a lónak).

alkolmaztatván magunkat 109: „mi is ahoz a. magunkat“.

általjáb 120: „ha Bicsére bízvást elmehet-e és Thurzó urammal conferalhat-e bátorsággal, mert arra lehetne általjáb utja“. Szilágyi az *általjáb* szót *általában*-ra javítja, szerintem hibásan, mert itt mint a szövegből is kitűnik nem ez a jelentése; itt *általjáb* az *által* névutótól van és annyit jelent mint egyenesebb, hamarabb út.

által utam 210: „arra lévén által utam“.

áros ember 109: „Im az két német áros embert is“; *áros*: kereskedő: *áros ember* PP.-nál kalmár is, *árosság*: mercatura; *szélarós* Nád. cod.

arról megszűnni 9: „De nem hogy arról megszűntek volna“.

apró műves 95: „csak kívántatnék az apró műves a fundamentum ásáshoz“.

attól is féltő 27: „az mint oratorunk írja attól is féltő“.

aránzza jobbnak lenni 85: „az mi hajdúkat ha aránzza jobbnak lenni, hogy fel ne űljenek, legyenek csak veszteg“.

azért: azonban 1: „mely szándékát azért akkor nem tudták közönségesen“.

azontól 115: azonnal „hanem valahol afféléket érthetnek azontól rajtok legyenek és megfogják“.

balon: vallon 1: „német balon hadakkal“.

bálványosok 71: „az uristen akar valamit veszedelmekre az bálványosoknak indétani“ (t. i. a katolikusoknak).

berbecs 439: „öt kövér berbecset“. A *vervex*-től származik és rumuny elem; ma a székelyeknél *berbécs* = ürü.

bélelvén neki 460: „az jesuitákat bélelvén neki”: bérlelvén.
biztomban 410: „De biztomban sub rosa mondom kegyel-
mednek“.

bejáró inas 45: „Homonnainak jött egy bejáró inasa
hozzám“.

biztonnyal beszélé 56: „nekünk nagy biztonnyal beszélé“.

Berekejó 114: Berettyó.

„*borra se erőltesse* senki az szegénséget“ 161.

boszút üzni 31: „és abbéli szándékát elhagyván boszút nem
akara üzni, hanem az országot is ő felségének resignálá“.

búdosni 20: „az ő hatalmassága hűsége miatt oda kibudos-
nának“.

csenáltam 122: csináltam; népiesen ma is *csiáltam, cseált-
tam, csenáltam*.

Csarlóköz 141: Csallóköz.

consultálkodni 159: „de erről már késő c.“

confrejteket 436: „16 üveg jóféle nádmézet, 16-féle igen
szép új c. külön külön aranyas csészékben“.

czekiházban 340: „valamennyi magyar sísák készen vagon
az cz.“: zeughaus.

csaptak utat 455: „Szolnok felé csaptak utat“.

cselekedő lenni 462: „Bornemisza hívünk mit fog csele-
kedő lenni?“

csudaképen ejti szavait 213: „Lamingert el nem bocsátom,
magammal felviszem, mert cs. e. néha sz.“

dolgot titokban menjen végre 39: „lehetetlen is, hogy oly
nagy dolgot titokban menjen végre“. Hihetően tollhiba.

délest 383: „vasárnap délest“.

egyes 69: „az egész magyar nemzet egyes és egymás
szerető lehessen“,

egyet-más 36: „feleségemet kegyelmed gondviselése alá
küldöm egyet másommal“.

egyszínű 235: „csak magunk volnánk egyszínűek és szívűek“.

Egré 342: „Demién Ferencz egy csauzzal leérkezett Egré“.

elégittetem meg 409: „maga marhájából elégittetem meg
az károsokat“.

„*elégtelen és erőtlenségemet*“ 5.

ellentartó 34: „kiben én sem vagyok ellentartó“.

előbocsátják 33: „hogya ha Homonnait ilyen gonosz szán-
dékában előbocsátják“.

előjáróban 129: „egy ur embert bocsájtok előljáróban két
avagy háromezer emberrel alá“.

elégiséget ad valamire 356: „valamire az jó isten e. ad“.

életét: élelmét 138: „az könyű hadakkal életét elfogadjuk”.

elveszessék 51: „azon vadnak, hogy az egész országban lévő keresztyéneket elveszessék”.

elcsavarító urat 321: „Az elcsavarító urat, Ostrositot bizonyon igen jó volna Balassival elkapni”.

eltöltöztenek 256: „torkig ülnek az prédában, eltöltöztenek ingyen élnek”.

elfogyatott 3: „fejedelemségével együtt élete is elfogyatott”.

elégedendőképen 418: „szóval is elégedendő képen mindekről izentünk”.

enyett 10: „kik enyett többeknek is jutni kellene benne”.

ekkédig 37: „ha ekkédig fel nem érkezett is”; 25: „ezkédig kezénél is vagon”.

elvesz 37: „ő felsége kegyelmednek irt levélének páriaival egyetemben elvöttük két rendbeli böcsületes levelét”.

erre hivatalt 6: „Miolta az uristen erre hivatalt adott nekünk az állapatra”.

értetniek 97: „ő felségét megtalálniok és panaszokkal értetniek”.

érthetnek 115: „hanem valahol afféléket érthetnek”: értesülnek vmiről”.

értelem 193: „mig tölünk felöle ujobban értelmet nem veszen”.

értéketlenség 200: „mert az fogyatkozott értéketlenség nem bocsát az jó akara'úak affectualására”.

erdődjét 233: „Veres-vár nevű várat megadóan *erdődjét* az ellenségnek”.

eszten szeredán 50: „eszten szeredán magam is megindulok”.

ezenben akarná hagyni 101: „mivel a fundáló csak e. a. h.”

ezenről 304: „hasonló discursusom volt ezenről”.

észvesztő 131: „az észvesztő és zürzavar csináló embereket emendálni kezdették”.

JANCSÓ BENÉDEK.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Nyelvész-demagogok.

A neologusok csak nem lehetnek el németeskedés nélkül. Azelőtt nyíltan üzték, most titokban teszik; ennyi a különbség. Valamikor, „a mi nem volt épen oly rég”. így írtak: „Buyck, hozd ki urad egészségét” vagyis magyarul: Buyck bringt eures

herrn gesundheit aus! Most pedig még nekik áll feljebb; ők akarnak másokat tanítani, hogy így meg úgy kell üldözni az idegen szólásmódokat. Ravaszul rejtegetik, hogy a nyelvújítás épen ezeknek a meghonosítását tekintette főczéljának, és hogy a korcsszófaragással inkább csak mellékesen foglalkozott. Kérdezzék meg nagymesterüket Kazinczyt, hogy mi volt a főtörekvése, és hogy ismerte vagy alkalmazta-e a barbarismuson és soloecismuson kívül még valami egyéb eszközét is a nyelvszépítésnek? But none are so deaf as they that will not hear. A helyett inkább úgy tesznek, mintha az a sok éktelen, idegen szólásmód az orthologia bűne volna, vagy mintha az orthologusok legalább is jóvá hagynák. Még ők bizonyítják nekünk, hogy az idegen szólásmód veszedelmes. A mire már évek óta hiába tanítjuk, arra akarnak most minket oktatni. Van-e még ennél is mulatságosabb valami? A Budapesti Szemle idei első száma nem is ok nélkül jelent meg farsangban, mert az idegen szólásmódookról szóló, nekünk szánt leczkéje ez időben épen a legalkalmasabb közlemény volt. De van a dologban egy kis eredetiség is. Bölcs oktatónk azt a mondásunkat, hogy az idegen szólásmód még a korcsszónál is veszedelmesebb, oly alakban fújja a szemünk közé, hogy csakis az idegen szólásmód veszedelmes, a korcsszó pedig ártatlan. Nem a mi hibánk, hogy a neologusok nem bírták jobban fölfogni a dolgot; mert mindig nagyon világosan megmagyaráztuk nekik. Egyébiránt alakoskodás, fogás az egész. Nyilvánosan kárhozzatják, a mit rejtekben védenek. Bekötik a világ szemét azzal, hogy hibáztatják az idegen szólásmódokat és alattomban elhitetik vele, hogy az írónak, kivált a költőnek kénye-kedve szerint szabad bánnia a nemzet nyelvével. Nem védik-e ezzel lepel alatt az idegen szólásmódokat is? „Buyck, hozd ki urad egészségét.“

De hagyjuk ezt. Azt az egyet nem lehet tagadni, hogy a neologusok haladnak. Az előtt még csak nyelvet tanultak a némettől, most már a demagogenriechereit is elsajátították tőle. A multkor kifecsegte a Budapesti Szemle. Azóta ki tudja hány emberünk van már a rendőrségnél eláztatva. Tehát a neologusok mernek minket demagogiával vádolni? Engedjék meg, hogy előbb jót kaczagva néhány komoly kérdést intézzek hozzájuk. Mondják meg igaz lelkükre, ki speculált mindig a nagy közönség tájékoztatlanságára, mink-e vagy ők? Ki appellált mindig a sokaság vak indulatára, mink-e vagy ők. Ki dremonstrálta mindig a démosnak azt a petroleurjust, hogy minden lelkifurdalás nélkül föl szabad gyújtani, le szabad rombolni a nyelv szent templomát, mink-e, vagy ők? Ki állt ki mindig a piacra declamálni ingerelve az „ó népet“ a rendszeretők ellen, mink-e vagy ők? Melyik párt vádolhatja tehát a másikat demagogiával, a neologusok az ortholo-

gusokat vagy megfordítva? „Pusztítsd el, ó nép, azt a szentségtörő, hazaáruló orthologus fajzatot, mely rokonságba keveri fölségedet holmi csipcsup halzsiros finnekkal, mely szüztisztaságú nyelvedet nyomorúságos tót kotyvaléknak hirdeti, mely ki akarja ölni legszébb, legjobb, legszükségesebb szavaidat!“ Igy kongatták mindig a vészharangot, ilyen ráfogásokkal és ferdítésekkel lázították ellenünk az egész magyarságot. Ránk zúdították az összes írni olvasni tudó közönséget, ez volt az egyedüli argumentumuk. És ők mernek demagógiát emlegetni? Ez már nem egészen farsangi tréfa; azért legyen szabad valamit emlékezetükbe juttatnom. Kedves ellenfeleink nagyon feledékenyek ugyan, de azt talán mégis eszükben tartották, hogy tudós szószólójuk Imre Sándor „az egyéni szabadság és tetszés“ hatalmaskodását a nyelven valamikor (Idegen és hibás szólások bírálata 5. l.) azért tartotta „mellőzhetetlennek“, mert „könnyen meggyőződhetünk, hogy a művelt közlekedési, kivált pedig a tudományos nyelv művelését a néptől nem várhatjuk, reá nem bízhatjuk“. Ez más szóval annyit tesz, hogy csak a nép tud természetesen bánni a nyelvvel, ellenben költőink, tudósaink kontárok, kik csak úgy boldogulnak vele, ha önkényeskednek, hatalmaskodnak rajta. A Nyelvőr erre már 1874-ben (56. l.) azt felelte, hogy ezzel ugyan megadta Imre Sándor költőinknek, tudósainknak, és azt a nézetét fejezte ki, hogy „nem csak a nép tud természetesen alkotni, hanem a tanult ember is föltéve, hogy magyarul gondolkozik s a magyar nyelv törvényei szerint jár el. Bizony furcsán cselekednék, a ki az új szót csakis azért kacagná meg, mert tudóstól hallja s nem fonóktól? A mi helyes, akárkitől ered, jó az. Hogy pedig tanult ember is képes-e magyarul gondolkozni s a magyar nyelv törvényei szerint eljárni, valóban nevetséges kérdés volna. Vagy a népet kellene istennek, vagy a tanult embert butának képzelnünk.“ Ime így utasította rendre már ezelőtt hét évvel a demagogus Nyelvőr az aristokrata neologusok szószólóját! Vajjon mit szól ehhez a Budapesti Szemle? Azt hiszem, folytatni fogja a demagógenriecherei nemes mesterségét.

VOLF GYÖRGY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Dunántúliak.

Szólamódok.

(A kiejtésre nézve: *a* az *á*-nak tompább kiejtése; *ê* iker hangzó (ié), élesebb, mint a soprony megyei (iê); *ô* = *uô*; *ö* = *üö*),

Gyuzsba (jus) szerérszté: örökségül.

Idés apámru való szölő.

Uv vôt (úgy volt) számittova; écczér mà vôtam intéve).

Jármos marha: igás (Soprony m.).

A basztikuliját magánok; ros-seb égyém-még : tréfás szidások.

Szászhatfan forintê (forinttal) kiduggyák a szêmit: csak annyit adnak, holott többet érdemelne.

Oll csekél hasznát lehet annak vennyi.

A högyön vôt écs csekél, asztotat arattam lé;

Maj-d-usz szôván asz monthatom.

No gyerték! mingyâ gyühették: jöjjetek, mert mindjárt rajtatok lessz a sor.

Ménnyeték ereggyeték.

Méktörténik hogy êk kicsit koráz, êh hétbe êkoráz ugy êf fêl ôrát (siet az óra); történik, mà régén othun van: meglehet, hogy már...

Asz kêrdi, aszongya, csibéim vannak-ê; vôtak, de tuggy' a jó Isten min-d-ugy éveszelôttek.

Merevên akkora: azon akkora.

Mék kô duczúnyi: támogatni, pl. házat.

Parak kapálás: első kapálás a szőlôben); keverês: a második; harmulás: a harmadik.

Mienkék, enyimék: mieink, enyéim.

Szâko mént e (= a) lábábo.

Nyitott eszû embêr: világos fölfogású.

Szêkêsül a kâboszta: telik, keményedik (a feje).

A mútkor is Páliba vôtam, rajtam estek, ên êk kicsit neki nyútam, autân két hétig mékfejttem: verekedésrôl beszélt az atyafi.

Iszé, bolond, huszonhat sajtârrê vôt rajta; — égyê még a fenyé, nem bányom ên, ha harminczhatê is.

A fenyé rággyo ôsszô, csak közelebb vóna, ollan szôllô lénnê belüllô mind-az-élet.

A ki hum mit (hol mit) bir, hogy a nevé ott né légyén, al lehetetlenség: a telegkönyvrôl volt szó.

(Baltavár. Vas m. Hegyhát.)

CSAPODI ISTVÁN.

Népmesék.

Mese égy királyfirú.

Égy királfinak szándéka vôt égygy igén szép lányt evennyi. Neki nem köllött gazdag falámiábu, csakhogy szép légyén.

Emént téhât mögnéznyi az országokat, hogy égy szép lányra talállon. Amint hallották, hogy az iftyu királ utazik, mindêhun kirukkôtak tisztôletire.

Égy faluba talált egy szép lányra, aki legszégénebb vót a faluba; ez ippeg a gulyás lánya vót. Aszonta a lányzó, hogy mennék nőnek fölséghe, én najon szégén vajok.

„Né gondoj avva — aszonta a királ — csak gyűjj e hozzám ol föltételle, hogy sósem szósz ellenémre“.

Mindén megtörtént, és sósem szót ellenére nője a királnak, csak ippeg akko, miko egy pár pógár (paraszt) utazott órra. Éggyik pógár ökörre, másik löve.

A lónak az első istációná egy kis csikója létt, és ez emént az ökör után. Az ökrös embér ném akarta visszaannyi, és azér a másik embér emént panaszra a királho.

A királ aszonta, azé a csikó, aki után mént. Uhhát az egy loas embérnek üstént muszáj vót távoznyi; de izeje a királné, ki akko gógázott (hintázott) a kertbe, utáno mént és aszonta neki: „Te szégén embér, a királ majd emégy az erdőbe vadásznyi, té még vigy veled egy hálót és tédd egy tuskóho. És még égyebet is mondott neki.

A királ meglátta és mögkérdezte, hogy mit csinál. „Halászok“, aszonta az embér. Hogy léhet a tuskónak hala, — kérdezte a királ.

Erre aszonta az embér, úgy lehet a tuskónak hala, mint az ökörnek kis csikója.

Mingyár gondóta a királ, hogy nője biztatta az embért, azér emént haza, és aszonta feleséginek, ki akko a térnáczon üt, hogy távozzon a házatú és ményén aptyáho, a gulásho. A királné aszongya, hát mit accz nekém édés királom, hogy eddig veled vótam.

„Amit akarsz, ami nekéd legkedvesebb, azt adom nekéd“ — aszonta a királ.

A királné valami patika-szört adott férjének az italábo amitü az elalutt. És akko aszonta a királné a kocsisnak, hogy most foggyon be.

A királt is fötötték a kocsira, és evitték a királné aptyáho, a gulásho.

Miko a királ fölébrett, kérdezte, hogy hol van és miér hozták ide?

A felesége aszonta: „Én hoztalak ide, mert magad montad, hogy aztat hozzam magammal, mi nekém legkedvesebb, azér téged hoztalak ide.

A királnak ez peig mögtetszett, és azér visszavitte a feleségit és hótig ét vele.

(Kis-Kanizsa, Zala m.)

KORONCZY IMRE.

Babonák.

A gyermekéket nem szabad összemérnyi, hom mejjik nagyobb, mer azégyik közülük meghá.

Ha ja kutyák léfelé dudúnak (vonyítanak), akkor tűz léssz; ha peig főfelé, akkor esső.

Ha ja lud a ház tetejinn gágog, attüzet jelent,

Ha ja zasztâ megroppan, valaki a házbeliek közül meghá.

Ha ja kukaczos dísznót napfököte előtt csójánnó megverik, kipotyognak belülle ja férgek.

A malacztó péntékén kö éválosztanyi az annyátú, mer akkor könnyebben éfelejtí a csöcsöt, az annya még hamarébb léapad.

Akki hódtöttetekor születik, a hetedik esztendön túl nem viszi (épusztú).

Ha apastolok oszlásokor nem fuj szé, nem léssz drágóság.

A halottas ház ablaktyáro nem szabad ránéznyi, mer akki ránéz, sárgóságbo esik.

Ha ja kemencze, vaj akar e ház bármecjjik része mégreped, tűz léssz.

Ha valakit hideg lö, küggyön é borér, de né füzesse ki ja zárát, haném aggya zálogba ja keszkenyöjit. Ettől a bortú méggyógyú.

Vaty peig vággyon éggörözt fokhajmát hetvenhét felé, asztán hordozza nyakábo kilenczennapig.

Ha essé hasznáno, mennyén é kéték a javasasszonyhó ammajd ir écczédulát, nekem is irt hogy az Isten álgyo még még a haló föggyibe jis, azt horgyja a nyakábo kilencz napig; akkor asztán dobgya kéd a fojóvizbe, haném háttö légyén a viznek, vissza peig né nézzén, külömben nem léssz foganattya.

Ha Lucza napytán a boszorkán mégfeji a tehenet, ujan fánok a forgácsát köll a tögyire mégföznyi, a kibe a ménkü bele ütött.

Ném szabad késsel apritanyi kényeret a téjbe, mert a tehén vérésset ád.

Ha ja tűz pörü, harag léssz.

(Csurgó község, Fehérvm.)

LÁZÁR (VIRGIL.) *4. sz. tan*

Tájszók.

Fehérmegyiek.

I.

Acze : add ide, addsa ide.

baggya : baglya.

átull v. átú : röstel, szégyell.

bagzik : párosul (macskáról).

balog, balogsüti, a ki balkezét gyakortább használja, mint a jobbikat.

bendő: gyomor (emberé; tréfásan).

bényalós: bejáratos vmely házhoz; ott ismerős; tud mindent, a mi rája vonatkozik.

bíjj: bő, széles.

bogároz, megbogároz: fejével megtaszít. E kifejezést a faluban élőddő féleszü cigányról szokták használni; legalább eleintén csak arról hallotam. Szokása volt t. i. fiatal lányokat, menyecskéket, ha tréfálóztak vele, megbogározni.

bóbiskú: szundikál, elbólint.

böcze; tehén, borju (kis gyermekek mondják); hívásban: böcze ne! böczikém ne!

bögy: madárfajauk gyomra.

bugyburikú, levegőhólyagokat vet a víz; bugyburik: levegővel telt vízhólyag.

buksi: nagyfejű fejes.

cafát: rongy; gúnyosan így is; te cafát te! = cafatos: rongyos.

céda: a kinek vmije pl. haja, ruhája stb. rendezetlen.

cihelődik, főcihelődik, nagy nehezen elkészül az öltözéssel, vminek összeszedésével stb.

czikkad, megczikkad: szikkad, felszárad.

cserfés: szájas, bőbeszédű.

csira, csak tehénről: vörös-fehér tarka.

csörge: pörcz, töpörtyű.

csurdúttig: színig, kifolyásig (folyadékról).

csügg-lógg; pl. azokná csügg-lógg napestig.

diridaráll: jár a szája, mindent összevissza beszél.

dömsödi: kicsiny, fejes, vastag ember v. gyermek.

edíny: szekér, kocsi; pl. éggy edíny buza, jószág (takarodáskor).

égyebugyáll: jól elver, helyben hagy.

éhal: elájul; kihal, pl. Éhát, alig tutták főmosdatnyi; éhát a zegisz rokótság.

ehű, mégehű: megéhezik.

ehés: éhes.

élát: elver; pl. úgy élláto, akar csak kétfenekü dob lét vóna.

észék ragozása: észő, észik; megészék: mégésző, mégész és mégészik.

ésszegyütt vele: összeveszett.

figuráz: tréfál, bolondoz.

finak: vámszedő; körülbelül ötödrésze a vékának.

forgácsfánk: forgácsalakúra összevissza vagdalt sodort fánk.

formádzik hozzá: vmiben, főképpen arczában hasonló hozzá.

fuhar, fuharos: fuvar, fuvaros.

görög, meggörög: párosul (a dísznő).

gránicz: határ; küln. országé.

gyug, gyugó: dug, dugasz.

hapsú: gyorsan, mohón eszik.

harmicz: harmincz.

há: hová.

hebetű: mokogva beszél.

hégyés: rátartós, különösen menésében; pl. hégyés doktor.

héjjas pl. krumpli: héjjábo mégfött v. mégstű.

hinta: készülék, melyen ülve a játzó ide-oda lóbálódik; hintáll.

hirés : büszke, rátartós, másokat lenéző ; pl. de hirés vagy, hogy má nem is níző ránk.

hízó : hizlalásra otthonn fogott disznó.

hümmög vki sirás közben, főképpen az elején ; hangutánzó.

igényés, igényessenn, igényest : egyenes stb.

ihas : szomjas.

ítkes : nagyehető, sokat és jó izület eszik.

ittend : itt ; ottand : ott.

izrom : két izromban = kétszer, két izben.

kacsmarog vkinek : hizeleg, forgolódik körül, a szépet teszi neki.

kajdáz : kiáltoz.

kamura : kamra,

kell : mell ; ezt a kis pízit még étészem a kellembé. Csak birtokos személyraggal.

kellis, kelevi : kelevény.

kiböfent, kikottyant : meg-gondolatlanul kimond.

kiódzik pl. a kötés : eloldódik.

kísei : későn termő, érő, későn való.

kisebbik uram : a férj öccse a feleségre nézve ; a férj bátya : örebbik uram ; feleségük ugyan csak a feleségnek kisebbik, örebbik asszonya.

kocsi a járómű ha lovak huz-zák v. szamarak és négy kereke van ; szekér ha ökrök ; kordé ha csak két kerekű ; a taliga szántásnál fordul elő ; ha ember tolja, lehet talicska ha deszkák-ból ; vagy dragacs ha léczekből van készítve.

koslat : párosul (a kutya).

kócz ; a kendergerebenyezés után finomság szerint ily sorban következő fonnivalókat kapnak : szálo, szösz, kócz ; ez utóbbi a legdurvább.

kótyagos : jól áll, részeg ; használatos még : székszinás, pityókos.

kujtorog : meghuzódik, csava-rog vhol.

kuka : néma.

kuli, kis, befelé görbülő szarvú (tehénről).

kum : bujosdínál a kereső míg a többi elbújik, kum, azaz el-fordulva befogja a szemét.

kurhájja : kánya.

kutyú ne ! így hívják a nagyobb kutyát ; a kölkét így : szuszú ne !

kúcsos : cifra, rostély forma lakodalmi kalács.

kümihes : kőmives.

lajtérgya : létra.

latyak : hig sár, locs-pocs ; ebből : latyakos.

lebégő : levegő.

locsog : eljár a szája.

magló : anyadisznó.

majkó : a nők téli felöltője.

mángú : mángorol.

megintelen pl. az ányom is, megintelen a sógorasszony is együn szüretünyi : meg és.

mihê : méh ; műhely.

nesz : hang (gyöngé) : szín, ürügy ; pl. avvá a neszê gyütt : mintha a kóbásztóttót kírte vóna.

pancs : összekotyvasztott va-lami, pl. étel ; Innen pancsu, összekotyvaszt ; vízbe ütöget.

páskom v. paskom : legelő.

pejg, peig, pejig : pedig.

petrezsirom: petrezselem.
 pilka: apró kövicsék, melyeket a gyerekek fölfelé dobálnak: pilkázniok.
 pillangó: kerek réz v. gyöngyház lapocskák a lányok czipelőin.
 pintő: a nők ingalja.
 pléh: bádog; ajtóra szegezhető záró készülék.
 póczik: polcz; ülőhely a kemence mellett.
 póka, pujka: pulyka.
 pörgetyű: játékszer (koczkalakú, mindkét végén toldással, fogóval t. i. és lábbal).
 pörnye: fűneműek hamuja: a fákét hamunak hívják.
 pufók: széles, telt, kövér arczu.
 rásóz: ráút.
 rékli: fehér cselédek téli — tavaszi felöltője.
 rivóka: akinél igen hamar isznak az egerek, könnyen áll a sírás.
 röpike: fehér cselédek nyári felöltője.
 serágyyo: saroglya a kocsin; ehhez hasonló kis konyhaajtó.
 siska: fánk.
 sunyi: alattomos, ravasz.
 surgya: fiatal, cseperedő (legény, lány).
 szagatott: tésztafaj.
 szemil: ringyó, kéjlány.
 szöszke: kics. szó szökétől,
 szufla: lélekzet; pl. kifogyott a szuflájo; erő, pl. de kevés benned a szufla!
 tag, pl. gyere ki a tagba: szántó föld, ha mind egy darabban van.
 tanuság: tudomány.

tehenisz: tehénpásztor; tehenet öröz.
 teri: teher; mérték: a menynyit egy kocsi v. szekér elbir, a mennyi ráfér; pl. égy terire való léssz ez a zab.
 termíszet: méreg, daczosság, dacz; pl. nagy benn' a termíszet.
 tik: ti; tyúk.
 tilu: a már megtört kendernek a pazdérnyától való megtisztítására használt, kendertörőféle szerszám. Innen: tilúnyi.
 tívő: a kemence sárból csinált ajtaja.
 tosé: együgyű, kurta eszű.
 tróba, tróbál: próba, próbál.
 türök: kürt; türkü: kürtöl.
 ustoros: ostoros gyerek a béres mellett.
 ümög, üng: ing; pl. ümögnek való; üngöm, üngöd, ünge v. ümöggye, üngünk, üngötök, üngük v. ümöggyük; üngöt; üngök.
 üzékédik: párosul (a tehen).
 vaczak: lím-lom, különféle ócska dolgok. Innen vaczakos: többnyire vaczakos zsidó jelentésben.
 vaksi: rossz szemű; de leginkább olyanra mondják, a ki nem lát a szemétől.
 vátt: mássát veszi, kicseréli; pl. ruhát vátt: tiszta, más ruhát vesz; levelet vátt: kap és küld.
 véka: nagyobb, kétfülü fonott kosár.
 ví: öreg disznó.
 vonyogó: széna-, szalmahuzó szerszám.
 zakatú: zörög, leginkább gyors ütással; pl. a kovácsok.
 zúzgó: zsilip.

anyámoszszó, apámuram: az egyik házastárs így hívja a másik szüleit.

asszonyom: így szólítják egymást a testvérek feleségei.

boroczk: baraczk.

csipétke: szétcsipdesett tészta a levesben.

bugyli: fanyelű bicska.

csunyaság: folyadék a kelevényben.

dologtívó nap: köznap.

ékutát, elodát: félelemből odább állt, elment.

fogas: hantverő eszköz; a vas fogaktól, melyek összetákolt fákra vannak erősítve.

forduló: takarodásnál v. hajó-

zásznál az odamenés és visszajövés együtt véve.

hajadonfövé: kalap vagy keskenő (fejrevaló) nélkül.

hajóz: hajóra vmit fuvarban hord.

hêre égyg legĩ: formás, csinos, szemrevaló.

ház: szoba; nagy ház: első szoba; kis ház: hátulsó szoba.

lapos: kaszáló vagy legelő rét. morzsútka; tésztafaj, készítése módjától.

popotyí!: így hívják a kis libát.

szájjos: széles szájú korsó; a másikat (keskeny v. kis szájút) egyszerűen korsónak mondják.*)

FARAGÓ JÁNOS.

2.

Föző: konyha.

a házba megyek: a szobába megyek.

laktika: kordé.

kámváskut: gémeskut.

majka: ruhaderék.

pintő: ing.

puczok: vakond.

rikkancs: tehénpásztor.

tuslik: bökabát.

zimankós idő: viharos idő.

(Seregélyes.)

DÉCSEI JANKA.

F e l s ő - S o m o g y i a k.

I.

Átabotába van a szoba: rendetlen.

ne csefftes, ne lotyogj: ne csahólj.

csimotám, galambom, angyalom.

egyebugya ember: hítvány.

fájész: ingyen hord fát;

*) A Nyr. II. és III. kötetében M. úr perkátaiknak állít oly szavakat, melyek voltaképpen nem azok; közlése külömben is tele van hibával. Minthogy mindeddig senki sem akadt, a ki helyre igazította volna, közöljük itt hibás, máshova való vagy rosszul értett szavait. A II. k. 519. lapján nem oda valók: *elakasítja a gülyát, eleven szén, kófcz; győjt* nem, hanem a helyett *győ-t* mondanak; *kibukta* csak annyi, mint a szájában levő vizet *kiköpte*, más jelentése nincs; *igycénéken* helyett *igenyéssen-t* mondanak. A III. k. 35. lapján: 1) nem oda valók: *rabszékér, szég-szin, szűzraj*; 2) *lobogó*: templomi zászló; de soha sem szalag; *nézelget* helyett *nézetet* divatos; *nyiltan van*: csak *nyíttá va*; *pille*: lepke, de semmi más; a mit ő *püllének* mond, az ott *gyűrke*; *sipakol* talán tollhibából van *sipákú* helyett; *zabáló csütörtök* helyett csak: *torkos csütörtök-öt* használnak a bőjt első csütörtöke nevéül.

fájéjszom a m. szeretném.
(? Szerk.)

futamat; „nincs nékie futamattya“: nem kelendő.

hányolódik; „új szita szégén lóg, utóbb még a pad alatt is hányolódik“.

hebehorgyásan van ütözve: pongyolán, nem csinosan.

hidegétteni; „hogya a szüz Mária hidegéccsén még!“

csak kelekotyáll! (beszélj hiábavalót).

könyid; „a parancsút dologba könyid éjárnyi“.

né keczeficzéll: ne akadályozz.

kéjeték az ajtóbú!

pofon lettyentelek v. locséntalak, csak viharogj: nyakon ütlek, csak ne vess.

pögye: dugasz.

ajtó-retecz: ajtózár.

má na né réj: ne ríj, ne sírj!

sijeg, süjeg: sipka, kalap.

„mint a szárnyaszegte csirke úgy járok“: olyan lehanyolt vagyok.

vinnyog a szájával: fintorgatja az orrát.

Eke részei: ekecsoroszla, eketormány, lapos vas, eke szarva.

(Marót pusztá.)

MARCALI JANKA.

2.

Koncsorog: csavarog.

kóriczáz: ácsorog.

kórságos: 1) nyavolatöröt, 2) beteges.

kosztat v. csosztat: csoszog.

kotonáz: 1) zörget; 2) keres, kutat.

köczölle: meleg ujjas asszonyi felső ruha.

kölöncz: 1) tuskók a kutyán, 2) egy darab fa, mit a harapós, vagy baromfit hajszóló kutya nyakába kötnek, hogy ne fut-hasson (mert ez mindig a lába közé akad); 3) minden féle haszontalan súly.

körmül, karmul, karimzsul: körmével megsért.

kudari: savó leves.

kurgyász: kiabál.

laftat: lustán megy.

lajtergya: lajtorja.

lapiczka: 1) kis lapát, 2) vállcsont.

latyakos (vagy tatyakos): nedves (latyak, tatyak: nedveség).

lésza: lócza.

liczel: alattomban elsiet.

lötteni, löttös: lejtteni, lejtös.

mast: most.

megmotoz: megkergül, pl. motozott birka: kerge birka.

megszerezni: megtoldani, ráadni, pl. rőfre, itczére.

melák: nagy erejű, de otromba formájú.

moczorog: lassan mozog.

ollik: némely; óma: alma.

ödönög: ok nélkül vár vhol, ácsorog.

ördöglova: „mozdony“, más-ként gőzös.

ö kiált: kiabál.

SZEMNECZ EMIL.

Idegen szavak kiejtése.

(Nagy-Lengyel, G ö c s e j b e n).

Ágyítór: auditor, hadbíró.	kedő számlájában több ízben így
ánislág: einschlag.	olvastam.)
czibak: zwieback; a mosta-	rigrórium: ligroin.
nában osztogatott „inséges po-	rigríroz: rigoliroz, pl. szőlő
gácsát“ hívják czibak-nak.	földet.
czerepótia: cerimonia.	rékszíroz: riszkiroz.
dokumány: documentum, ok-	reczekt: recipére és recepisse-
mány.	re is alkalmazzák.
éstácczió: állomás v. mértföld.	szekurácczió: assicuratio.
farczináll: forcziroz.	samakkol: es schmeckt, izlik.
fantalleroz: fantaziál, félre-	szájér: schleier, fátyol.
beszél; mikor hajmásbetegségbe	szilencióba van: egy ledült
(hagymázban) vót, naon fantal-	házzól hallottam mondani, melyet
lérozott.	nem akarnak felépíteni.
konstirbállás: conscriptio.	terepácczió: strapaczió.
kopulácczió: capitulatio; ék	tankegyelő: tanfelügyelő; de
kopuláccziót má kiszógátom (a	tanköteles gyermekre is hallot-
katonaságnál).	tam alkalmaztatni.
kirorvos: ennemis igazi doktor,	vizsita: ujonczállitás; vizsi-
hanem csak kirorvos (chirurgus).	tára megy, mindig ezt a kifeje-
katésztrigáris: catasztralis.	zést használják; ujonczállítást,
kerhóra vette, fokta, vagy	regrutázást nem hallottam.
kapta: auf verhör nehmen, vkit	zégváll: vexál; zégvállódik.
felelőségre vonni, erős kérdőre,	
számadásra vonni.	
kila: kilo.	
máltir: mártir.	
part: park (kertben).	
pakszus: passus, utlevél.	
pertuláll: „te“-nek szólít.	
portikulum: protocollum.	
petromolja: petróleum. (Egy	
kisvárosi előkelő fűszerkeres-	

T u l a j d o n n e v e k.

Salpár: Szalbauer.
 Kospétér: Hofstetter.
 Fájnistók: Feigelstock.
 Rigmon: Friedman.
 Kalauz: Collasius.
 Stér: Stern.
 Pityer: Fischer (tréfásan).

GAÁL FERENCZ.

Családnevek.

Benedek. Ambrúzs. Távéz. Hajdu. Kristóf. Kóczé. Farahó.
 Béné. Dávid. Lőrincz. Kolozsár. Kettős. Ferencz. Fejes. Bálint.
 Csapai. Berta. Borkó. Dömötör. Tamás. Sándorka. Molnár. Küvi.
 Darányi. Czövek. Varga. Sántika. Csebres. Pozsár. Jakab. Sülyös.
 Kántor. Peti. Csire. Máté. Dani. Melegés. Valkai. Palkó. Sánta.
 Tar. Czamai. Márton. Véki. Szóló. Lűvött. Fülöp. Bíró. Deák.

Szalai. Kali. Sára. Csértán. Korsós. Dömse. Ijés. Körösztös. Vajda. Bencze. Gálosi. Dékány. Csanádi. Hallgató. Pikó. Györfi. Hidasi. Alberth.

(Kopác.)

CSÁSZÁR LAJOS.

Gúnynevek.

Érgó Férkó: hebegő nyelvű. **Vad Miska:** fiatal korában nagyon emberkerülő volt. **Hajas Jankó:** hosszú hajat visel, mint ő maga mondja, Krisztus urunk példájára. **Buksi** vagy **Sulbák;** buksinak mondják azt, a kiből alattomosága miatt nem látszik ki, hogy valamit tud. **Lengyê János:** sokáig katonáskodott Lengyelországban. **Politika:** a lovát azzal dicsérte, hogy igen nagy politikás. **Tüttyő Ferencz,** ezt a nevet úgy örökölte; mert tüttyőnek a lomhamenésű embert nevezik, ő pedig éppen nem az. **Bodak Ferencz:** kenyérsütés alkalmával a kenyérnél kissé fehérebb lisztből lepényt szoktak sütni, melyet négy csucsára összehajtogatnak s jól megsóznak, ennek a neve aztán „lapitus“ (lapított). Ezt a lapitust máshol „bodak“-nak hívják, s mert Horváth egyszer ezt az utóbbi nevet használta, ráragadt e gúnynév. **Rehere** (csal. n. Bosák), valamikor a lovának lendékét lopott és megfogták; azóta az ifjuság így csufolja: **Rehere-Lendékre!** **Szécskögyúrók:** peredi lányt vett feleségül, a peredikre pedig ráfogták, hogy mikor a határukban sok sáska volt, hogy azokat kipusztítsák, az utczakapukat leszedték s a talpukra kötötték, remélvén, hogy így többet gyúrnak agyon. **Csirip István;** fecseg mint a veréb. **Mitvisz,** borjúkereskedő zsidó. Egyszer azt kérdezték tőle, hogy mit visz? s ő azt felelte, hogy „ücsédet“, appediglen borjú volt. **Rozsdás** zsidó, apja rozsdás vassal kereskedett. **Szignyoré,** nála szokott hálni a házaló tirol, ki őt rendszeren így szólította. **Szurdik,** mert a szuglában lakik. (Szugla = szöglet, lehet utczaszöglet, vagy szobaszöglet is; de a szoba azon szugláját, hol a kályha van, szurdik-nak mondják.)

(Taksony község, Pozsony m.)*

ALSZEGHY N. JÁNOS.

Helynevek.

Dülők: Farinkos, Nagyárok, Gyöpszegis, Gyócs, Dobak, Magla, Csöcsök eleje, Csöcsök, Haszontalan, Ingenillő, Rőmbök, Hammög, Petlend, Örökosztáj, Búcsúhát, Csallagyűr, Szégyés akla, Keringő, Dékán, Akúhel (Akolhely), Körtífás, Töködláb, Disznóskút, Ékút, Császtóhát, Baromillő, Kárászos.

(Ekecs Csallóköz.)

KÖNYVES KÁROLY.

*) E község a tótság közelében van. Lakói bár — főképpen a nagyszombati betivásárokon — csupa tóttokkal kénytelenek érintkezni, meglehetősen tisztán beszélnek magyarul. Tájszavaikon azonban, melyeket szorgalmassan gyűjtök, már némileg észrevehető az idegen behatás.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

X. kötet.

1881. MÁJUS 15.

V. füzet.

„VISSZAHÓDÍTOTT“ MAGYAR SZÓK.

I.

Szomorú és siralmas képét nyujtották és nyujtják az idegen elemek kimutatói nemzeti műveltségünk és nyelvünk hajdani nyolcz-, kilenczszáz év előtti állapotának. Nem ismertünk még akkor ebédet, vacsorát, uzsonnát, fölöstökömöt, nem ettünk pecsenyét, szalonnát, kolbászt, sonkát, tésztát, kalácsot, lepényt, pogácsát, tarhonyát, a gazdaasszony nem tett kovászt, nem főzött káposztát. Aztán tudj' isten miféle ruhában jártunk. Nem volt se sapkánk, se kucsmánk, se gunyánk, se csuhánk, se palástunk. Lábunk szárát nem fődte nadrág, ikráját nem takarta harisnya, kapcza, fejét nem szorította csizma. Házunkban nem volt szoba, terem, konyha, pincze, pítvar, nem nyugodhattuk ki magunkat se lóczán, se nyoszolyán, nem ülhettünk asztal mellé, nem nézhettünk ki az ablakon, még az utczára se mehettünk ki. A kiválóan hadviselő népnek nem volt tábora, nem volt csatája. A csatához hiányzottak a bajnokok, a vitézek; huszárok nem száguldoztak barna paripákon, és sisak, paizs, kopja, lándsa, kard, zászló nélkül törtek neki az ellenségnek.

Rettenetes egy kép. Megfosztanak bennünket legkedvedeltebb eledeleinktől, levetköztetnek majdnem anyaszült meztelenre és kivetköztetnek harczias jellemünkből. Pedig a mit eddig említettünk, az a kölcsönvételeknek csak egy parányi része. Mily szörnyű lenne a kép, ha mind föl-sorolnók.

Nem csoda, ha a jogosúlt szörnyűlködés kiadta a „Magyar nyelv szótárának“ ama nevezetes utasítást, „mí-szerint leginkább a tudva s kétesen idegen szók óvatosan tárgyalassanak s hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokául“. — Szegény Nagy-Szótár! végrehajtotta a rárótt herkulési munkát derekasan, le is hurrogatták érte derekasan.

Irgalmazzon az ég szegény fejemnek, én is hódítani akarok. Vissza akarok hódítani Miklosich szlávnak hirdetett szóbirodalmából egy párt eredeti nyelvkincsünk birtokába. Talán nem kapok ki érte. Tíz esztendei működésében a Nyelvőr úgyis elégszer és elég nagy fokra forralta az igaz hazafiak epéjét, elég okot szolgáltatott a méltó fölháborodásra, midőn számos szófejtéseiben egy-egy eredeti, ősrégi, Ázsiából magunkkal hozott szittyia szavunkat majd szlávnak, majd németnek, majd latinnak s isten tudja még minek nem nyilvánított. Itt az ideje, hogy csillapítsuk a hazafias elkeseredést, megnyugtassuk a háborgó sziveket és elégtételt szerezzünk a sértett nemzeti büszkeségnek.

Csakhogy nagyon sovány lesz az az elégtétel. Mert hát hiába, a józan ész és a tudomány vívmányai ellen nem lehet küzdeni. A kétszer kettő mindig csak négy marad. Akár inyünkre van, akár nincs, el kell ismernünk, hogy eredetileg csak halászó és vadászó nép voltunk; el kell ismernünk, hogy a nomád életbe vágó elnevezéseket és több kulturczikkét a törökségből vettük; el kell ismernünk, hogy Magyarországra bejövetelünkkel nem voltunk sem keresztény, sem földműves, sem iparos nép; el kell ismernünk, hogy az ezekre vonatkozó kifejezéseinket megtaláljuk majd valamennyi szláv nyelvben és hogy ott e szavaknak magyarázható alapjuk van, míg nálunk nincsen; el kell tehát azt is ismernünk, hogy onnét vettük kölcsön is. Ez azonban nem zárja ki, hogy számos kölcsönzött szóra az eredeti kifejezés is meg ne lett volna. Több tárgynak, tulajdonságnak és cselekvésnek eredeti és kölcsönvett elnevezései, mint rövid és kurta, mű és munka, ágy és nyoszolya, tör és gyilk (a régibb nyelvben gyolk), nyáj és csorda, ló és paripa, meghágy és parancsol, tesz és csinál stb. synonymokként ma is használatosak egymás mellett. A kölcsönvétel első korszakában számos fogalomra szintén ilyen kettős elnevezések élhettek egymás

mellett, míg végre az idegen fölülkerekedett az eredetin és kiszorította. Így szorította ki az idegen *barát* az eredeti *fél*, *fele* szót, a *ruha* az eredeti *mezej*-t, melyet *mez* alakjában csak az újabb nyelvhasználat keltett bizonyos kifejezésekben ismét életre, és így szorította ki az idegen *tánczolni* az eredeti *ropni* igét.

Ez volna a sovány elégtételnek egyik része. A másik, mint említettük, az lesz, hogy több idegen eredetűnek állított szót magyarnak bizonyítsunk.

Kölcsönszavaink legnagyobb része a szlávból került. Ezeknek kimutatásával nem ma kezdtek foglalkozni. Dalmát származású híres hazánkfi, Verancsics Faustus, már 1595-ben megjelent öt nyelvű szótárában meglehetősen terjedelmes jegyzékét állította össze a szlávból vett szóknak. A mult században Gyarmathi, a 19-ikben Leschka és Dankovszky kísérlettek meg a szláv elemek kimutatását. Mindezek azonban csak kísérletek voltak. Hiányzik náluk a szélesebb látókör, a valódi tudományos készültség és a gondos kritika. Mindehhez Dankovszkynál talán még a rosszakarat is járult, midőn a magyarban szerinte található 4668 gyökérszó közül csak kilencszázhatvankettőt mond eredetinek, a többit pedig idegennek.*) A mi az eddig említetteknel hiányzik, azt bőven megtaláljuk a kitünő szláv nyelvésznek, Miklosich Ferencznek „Die slavischen elemente im magyarischen“ című munkájában. A ki ma a magyar nyelvvel, a magyar nemzet művelődéstörténetével, Magyarország etnografiájával foglalkozik, ez alapvető munka nélkül el nem lehet. Mindenütt megbecsülhetetlen kútforrás. Nagy tudományos készültséggel, lelkiismerettel és pontossággal járt el az adatok összehordásában és megválogatásában; de éppen azért jól meg kell az adatait rostálnunk, hogy valahogyan készpénzül ne fogadjunk egyes olyan összeállításokat is, melyek a tudomány haladtával ma már nem állják meg a sarat és vagy a magyar vagy a vele rokon nyelvek segítségével is megfejtethők.

*) Dankovszky következően foglalja össze kutatása eredményét: „Summa summarum. Magyarica primitiva 962; slavica 1898; graeca 701; graeco-slavica 188; ergo graeca 889; latina 334; germanica 288; italica 268; gallica 25; hebraica 4; itaque 3706 primitiva vocabula peregrina heic se habent ut 962 ad 3706. Summa tam magyaricorum quam peregrinorum 4668“.

Ilyen összeállításokat pedig meglehetősen számmal találunk Miklosichnál. Vegyük őket sorra, külön tárgyalva az igéket és külön a névszókat.

Tudvalevő dolog, hogy az egyes népek szomszédos érintkezésük alkalmával nagyobbára csak névszókat, még pedig főneveket, vesznek át, igéket és mellékneveket pedig nagy ritkán és aránylag nagyon csekély számmal. Miklosich 956 szót állít egybe, de ezek között alig huszonöt az ige. És ha e huszonöt igét figyelmesen megvizsgáljuk, arra a meggyőződésre jutunk, hogy majdnem valamennyihez alapos kétség fér. Eredetieknek bizonyíthatók: *apadni* | *csapni* | *csipni* | *kutatni* | *mérni* | *mozdítani* | *nóditani* | *pirítani* | *pukkadni*, *pukkamni* | *rombolni*; — kétesek: *gajdolni* | *kajálni* | *kászolódni* | *ugrálni* | *zsertelődni* | *mormolni*.

1. *Apadni*. — Miklosich a cseh, új-szlóven *opad* apadás, *opasti* apadni *) szókkal állítja egybe. A kölcsönvétel ellen először is alaki okok szólnak. Ugyanis valahány igét más nyelvből kölcsönvettünk, azt mind megmagyarosítottuk *-ál* vagy *-l* képzővel. Így lett a latin *speculare*, *tractare*-ből *spekulál*, *traktál*, a szláv *babrati*, *bérmati*, *činiti*, *klepati* igékből pedig *babrál*, *bérmál*, *csinál*, *kalapál*. Az *opadati* (*opasti*)-ből is e szerint egy magyar *apadál*-, az *opad* főnévből pedig a szintén szláv eredetű *panaszol* (*panasz*), *gáncsol* (*gáncs*), *parancsol* (*parancs*), *mázsol* (*máz*), *varázsol* (*varázs*) mintájára *apadol* alakot várnánk. — Sokkal nyomósabb ok azonban e szó idegen voltának megczáfolására az, hogy az *apad* mellett ott találjuk az *apaszt* és *apály* (Sz. D.) szavakat, melyekből *apa*-alapige válik ki (v. ö. dagad: dagaszt; szakad: szakaszt; ragad: ragaszt), melynek az *apad* már továbbképzése.**)

2. *Csapni*. — Csak a tótban találjuk a hasonló hangzású *čapiti* (*čapit'*) megütni, nyaklevest adni igét. Minthogy azonban ezen ige a többi szláv nyelvekben hiányzik, magában a tótban pedig egészen elszigetelten él, sokkal természetesebb az a föltétel, hogy a kölcsönadó fél a

*) Megjegyzendő hogy a tótban és szerbben is megvan *opadat*, *opadati* alakban. Az *opasti* a szláv nyelvekben rendes hangváltozással ered. *opad-ti* helyett való. *Opad* a horvátban = hulladék. H. I.

**) A szláv nyelvekben a magyarral ellenkezőleg e szónak utórése az alapszó. *Padati* = esni; *pad* = eset. Az *o* praefixum = *περί*, *ὑπέρ*. H. I.

magyar nyelv volt, melyben e szónak számos származékai vannak, mint *csapdoz*, *csapint*, *csapódik*, *csaptat* stb. Ha mi vettük volna kölcsön, a főntebbi szabály szerint *csapál* alakot kellene várunk. — E szó eredeti voltának bebizonyítására már e két körülmény is elégséges volna. Hívjuk azonban segítségül az összehasonlító nyelvészetet is. Ennek tanúsága szerint négy fő ugor nyelvben is megtaláljuk mását, a finnben *tappa-*, a mordvinban *tapa-*, a lappban *čuoŋpe-*, a zürjén-votjákban *č'apki-*, *čapki-* alakban. A szókezdő magyar *cs* nem egyéb mint dentális előhanggal megsűrűdött *s* (*š*), azaz *ts*, mellyel több szóban ma is váltakozik, mint *csikkaszt*: *sikkaszt* Ny. I:232, *cserpenyő*: *serpenyő* Ny. IV:42, *csekély*: *sekély*; a szókezdő magyar *s* (*š*) mint a magyar nyelv keretén belül a *sörény* és *szőr*, a *sörény* és *szőv-*, *sorrad* és *szárad* szavak is bizonyítják, teljesen azonos az *sž* foghanggal; a szókezdő *s*, *sž* pedig néha az összehasonlítás folytán kimutathatólag ered. *t*-ből valók. Egyes ilyen *s*, *sž*-en kezdődő szónak magában a magyarban is él még eredetibb *t* hangú alakjuk; a *sžügy* mellett ott találjuk *csekély* jelentésbeli eltéréssel a *tűgy* „baromnak vastag nyaka, lebenyege“ szót, mely a Bécsi codexben is előfordul; a *sžáj*, *sžánt* a *tát*, a *sér*, *sért* a *tör*, a *sarol* a *tarol* igével függ össze: A finnben azonkívül a szókezdő dentális sziszegőn át *h*-vá is szokott fejlődni. A szókezdő magyar *cs*-nek tehát az ugor nyelvekben megfelelőhetnek a következő hangzók: *t*, *s*, *c* (az *s* ép úgy sűrűdik *c* (*tsž*)-vé, mint a *š* *cs*-vé), *š*, *č* és a finnben *h* is. A főntebb felsorolt ugor szók e szerint egész szabályszerűen megfelelnek a magyar *csapni* igének. Közös ugor alaknak *s.p-* illetőleg eredetibb *t* kezdőhangzóval *t.p* tehető föl. A zürjén *č'apki-* mom. intenzív *k*-val van és éppen olyan képzés mint a magyar *csapko-* ebben *csapko-d* (v. ő MUGSz. 380. §).

3. *Csipni*. — Miklosich szerint nem más, mint a tót *ščipati*. (Jancsovics szótára e szót *št'ipať* alakban ismeri.) A magy. *csip*(ni), és a tót *ščip*(ati) egyezése szembevetendő ugyan, de még se szabad egynek tartanunk. A kölcsönvétel ellen először is ugyanazon kifogást tehetjük, mint az *apad* és *csapni* ellen, t. i. hogy nem a várható *csipál* alakban találjuk. De még ha *csipál* alakban meg is találtuk volna,

még akkor se volna szabad kölcsönvételnek tartanunk. Azt látjuk ugyanis, hogy a legtöbb ugor nyelvben megvan a megfelelő mása. Ott találjuk a zürjénben a *čepled-*, a cseremiszenben a *čebestal-*, a lappban a *cipceste-*, a finnben a *hyppy*, *hypistä-* szókat, melyekből *čep-*, *čeb-*, *cip-*, *hype-* válnak el mint tőszók. Ugor alapalakúl, melyből mindezek és a magyar *csip-* is fejlődött, magashangú *s₃b* tehető föl.— Most már az a kérdés, ha mi nem vettük a tótból, nem a tót kölcsönözte-e tőlünk. Erre is csak azt felelhetjük, hogy nem. E szó ugyanis nem csak a tótban van meg, hanem oly nyelvben is, mellyel egyáltalában nem érintkezünk, t. i. az oroszban. Nemcsak az egyszerű *ščipati*, hanem számos származéka, mint *ščipka* és *ščipanie* csipés, *ščipok* csipés; madárral csipés, *ščipun* olyan madár, mely szeret az orrával csipni, *ščipci* csipő, *feuerzange*, *lichtscheere*, is él e nyelvben. A szerb-horvátban is megvan *ščepati* alakban „megfogni, megragadni“ értelemben.

4. *Kutatni*. — Kutassuk, vajjon csakugyan az-e, mint a cseh-tót *kutati* (*kutať*) „motosni“. A kölcsönvétel lehetősége itt is csak úgy foroghatna fönn, ha *kutál* volna a szláv *kut(ati)-nak* magyar alakja. Minthogy azonban nem így van, jó lesz e szót is kissé gyanús szemmel nézni. És gyanunkat igazolja az, hogy a *kutat* mellett *kajtat* és *katat* alakjaink is élnek, sőt Krizánál ugyanezen értelemben *kajt* is. A szlávban nem találunk sem *kajtati*, sem *katati* alakot, arra pedig nincs eset, hogy nyelvünk rövid *u-*ből *aj-*t fejlesztett volna. E szerint vagy a *kajtat*, *katat* egészen más eredetű szók volnának, mint a *kutat*, de ez jelentés- és hangbeli egyezésüknél fogva lehetetlen, vagy pedig a *kutat* nem szláv kölcsönvétel. A felsorolt okok az utóbbinak elfogadására kényszerítenek bennünket. A *kutat*, *katat* alakokat ugyanis nagyon könnyen megmagyarázhatjuk a *kajtat*-ból, míg az utóbbinak az előbbiekből megmagyarázása lehetetlen. — Ezen okok mellé betetőzésül járúl még az is, hogy eredeti volta az összehasonlító nyelvészet segítségével is kimutatható. A *kajtat*, *katat*, *kutat*-nak alapszava ugyanis *kaj*, melynek a *kaj-t*, *kaj-tat* (*ku-tat*, *ka-tat*) műveltető képzős alakjai. (V. ö. MUGSz. 73. §.).

HALÁSZ IGNÁCZ.

A MOLDAVI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSA.

VI.

Mondattani sajátságok.

A hang és jelentésbeli tünemények bonczoló vizsgálata után eljutottunk a nyelvtani rendszer legfontosabb részéhez, a mondattanhoz. A szóalakok változatosságához képest a mondat rendesen bizonyos fokú állandóságot mutat fel, mely különböző nyelvterületeken történő, nevezetesebb eltéréseket már a priori kizár.

A moldvai csángók nyelvjárása is, leszámítva egy szórendi különösségét s néhány érdekesebb sajátságát a határszók tanában, alig mutathat fel dialektikus eltérést a mondat terén, mely legalább is egyik vagy másik nyelvjárásban ne találtatnék meg. Különösen a keleti székelység az, mellyel ezek tekintetében szorosabban egyezik, s melyhez való közeli viszonyát legjobban jellemzi az, hogy amannak „sibólet“-jét, mellyel a nyugati székelységtől különbözik, az *is* kötőszónak *es-*, *esz-es* hangzását is felleljük benne. Az összes mondattani eltéréseket két csoportba foglalhatjuk, a szerint a mint az egyszerű mondatra, vagy az összetettre vonatkoznak; amabban különösen az állítmány, határozó és szórend nevezetességeit emelhetjük ki, emebben egyes kötőszók természetét.

Az állítmányra vonatkozólag érdekes tünemény, hogy az alannyal való egyezése igen gyakran az értelem s nem a kifejezés szerint történik, így fordul elő különösen többesszámi alakja, hol az alany gyűjtőnév s csak egyesben használtatik. Ugyane használat választékos nyelvben s régibb irodalmunkban is elég sűrűn fordul elő, így mondja pl. a Bécsi codex: minden *erősséged megpusztítatnak*, vagy Pázmány: Bűnnek sem *tartják* az emberek *nagy részé* Pr. 865. Nyelvjárásbeli példák: *vadnak* alatta *szok falu*; *bémentek* az *egész* stb. Hasonló eset, midőn megszólításokban harmadik személyű alanyt, második személyű állítmánnyal mondanak, mint: mit *buszúlsz kegymed*; *kegymed adtál* a moszujnak tubákot? *kegymed ne szólj* szemmit esz, mert megütnek || *eljöttél* a mélszégből tisztelendő *Ur?* dere

bé *nállunk* gyeák *Ur* stb. — Ismeretes vonása a székely nyelvnek, hogy igen szereti elhagyni az állítmányt a határozó után, így mondja az udvarhelyi ember: „hanem éccöre *le*, de azok és *le*, erre ő kême egy rudat *fê*, de azok is *fê*. Utójjára a kít éssze nem potyótak, az a szekérre *fê*, osztég Andris is *fê*, azok *ê*, de Andris báék is *ê*“ (Ny. IV. 80.) a maga élénk előadásában; ugyanezt megtaláljuk a csángóságban is, különösen a *van, lesz, jár* állítmányok esetében: a kuták, ha a mószej *künn*, nem harapnak; ha nem *künn*, harapnak. *Arra* a keczke a heden. A popeczka ki sz a többi esz utána ki stb. — Igen gyakran használnak értelmelőt, hol más nyelvjárásokban a jelző elül állna, így különösen a hangsúlyozott „van“ állítmánynál, pl. akkor ólt eröm, *szokaczka*. Négy vagy *dermekem*; kettő ellátott. Rozunk vagy, ek *kiczid vetett*.

Igen sok feltűnő esetet mutat a csángó mondat a határozók tekintetében, melyeknek exponenseit többször felcseréli egymással, így használ irányt jelölő névutót, vagy ragot a helyben létel jelölésére az ilyféle példákban: A feleségem *el* van aratni; *ide bé* czánodtam; a gyeák *ki* van || *mezőre* van a Mihálka. A közbeszéd is szolgáltat példákat hasonlóra, így: *jobbra* van, *balra* jár, *mezőre* van stb. — Az állapotban lételt is néha véghatározói raggal fejezik ki, pl. *magára* volt e h. magában. Ellenkező eljárást észlelünk az összehasonlításnál, hol a köznyelvi *-nál* rag ellenében mindig a *-tól* divik, pl. nagyobb az út ed *posztától*; olább ozétól nem jártam; 4 *tallértól* több nem jutott. A régibb nyelvemlékekben (Bécsi, Münchener és Ehrenfeld codex) ezen kifejezése a comparationak szintén ismeretes, míg ma csak ezen egy használatban szerepel: *mentől*, pl. m. jobb. — Az eredet-határozót, különösen a *causa efficiens*-et majdnem mindig *-ból* rag fejezi ki, hol a köznyelv *-tól-t* alkalmaz: *abból* nincz bánatszág; rossz *máléból* lett fekö; *bánatszág-ból* lett neteró; nyilallott a *-lábom* sz *abból* feküttem; gingeszég**ből** rázódik a mószej, stb. — Részes határozó alkotására többször a *-hoz*, vagy *-vá*, *-vé* rag szolgál midőn a köznyelv a *-nek*-es kitéttel él, pl. *némethöz* szolgál a madar e h. németnek; nem tartanak emberré ingünket e h. embereknek. — Az eszközhatározó mindig *-vel* raggal

alakúl, még azon esetben is, midőn általában *-n* helyrag használtatik jelölésére, mint: *pénzzel* vesz; kell vegyünk *aramyal*; *avval* tanultam e h. azon t. — Érdekes a *meg* és *el* igekötők használata e kifejezésekben: *mögjött* a víz: megáradt (intensitas); *megtalálkozik* a Bisztricza a Szerettel; *szétálják meg* magikat; *elhalad*: meghalad, pl. nincz ed fél poszta szem? de *elhaladja*; *elszoktam*: megszoktam, pl. *elszoktam* valáhül ién esz; *elkapja*: megkapja, pl. *elkapja* hat aranyját. — Az időhatározók terén kiemelhető azon mondattani jelenség, hogy a *-kor*, ép úgy mint a székelységben, még nem vált minden esetre raggá, hanem még eredeti összetételi jellemét is fenntartotta, mint ez eredetileg minden ragnál történt. Így szolgálhat alanyúl is, pl. *veczernekor* vagyon; most vagyon *hét-kor*; *reggelkor* lén sz kijárának a mezőre stb. Az *által* névutó használtatik az előidejűség megjelölésére *után*, vagy *túl* helyett, pl. *által* vagyon immág hét esztendőn. Végre itt hozható fel az is, hogy az *éjjel* szó *-n* helyragos alakkal van pótolva, mint: ez *éjen* ólt essző.

A csángó mondatnak szórendjében azon meglepő jelenséggel találkozunk, hogy amaz általánosnak hitt törvény, melynek felfedezésével oly lelkesen kiáltotta Fogarasi heuréká-ját s mely szerint a mondatbeli hangsúlyos résznek okvetetlenül meg kell előznie az igét — itt igen sokszor meg van támadva. Tekintve azt, hogy a magyar mondat e törvénye bizonyos megszorításokkal az egész magyar nyelvterületen uralkodik; továbbá, hogy még legrégebb nyelvemlékeink is ép olyan érvényűnek tüntetik fel, minőben mai napság van; alig tarthatjuk a nyelvjárás e tüneményét hagyománynak a nyelv egy régibb állapotából, melyben még e törvény nem lett volna még következetesen keresztül víve. Hiszen a csángóságnak az anyanemzettől elválása mindenesetre sokkal későbbben esik, mint pl. a HB. Példák a szórendi eltérésre: Czak az a baj, hogy valáhül tanítasszák a kölyköket, ha madarul taníthasszák az még *lenne jobb dolog*. Ez *éjen* ólt *essző*. Erősz kezd lenni e kölyök, ha lett *lesz nagyobb*. Ez a kád elein *ólt teli*, de moszt üresz. Bár immág *éljünk jobbaczkábban*, mint elein. A madarit *hagyja elhánryva* a czászár; s különösen

igekötőknél: lopnak sz osztág *szüknek* *él*; a pater *ment* *ki*; mindent *visznek* *él* stb.

Az összetett mondat terén kiemelendő sajátság, hogy a „*hogy*“ kötőszó igen gyakran el van hagyva a mellékmondat elején, úgy hogy csak az állítmány felszólító alakja jelzi a főmondattól való függést. Ez különösen az úgynevezett módosító igék után történik, melyek a köznyelvben főnévi igenévvel szerkesztvők s a székelységben sokszor *hogy*-gyal bevezetett mellékmondatokkal kapcsoltnak össze, így: *kell vigyem* a lovat a vaszártra; hán esztendeje *kell-e legyen?* De a bába, hún *kell legyenek!* || *a mi* gyeákunk *lehet* *pop* *isz legyenek*; *lehet elmenjek* tisztelendő Ur? || nem *szóktak harangozzanak* || nem *szabad veszekedjenek*; nem *szabad* egyet *levágjanak*. — Felemlítésre méltó még az is, hogy az *és* kötőszó gyakran a kapcsolt szók után tétetik ki, pl. harmincz frank, negyven bán ész. Ugyanez történik a köznyelvben az *is* kötőszóval, mely eredeti értékére nézve teljesen egyezik az *és*-vel.

Tájszók és idegen szók.

A nyelvleírás feladata a nyelvtani rendszer átvizsgálásával még nem mondható befejezettnek; számot kell adnia a szókincs természetéről is, a nyelv eredeti és idegen elemeiről; nyelvjárások esetében a tájszókról. A csángó tájkifejezésekkel már jobbadán foglalkoztunk a jelentéstani részben, kiemeltük már ott is több esetben a régies használatok megőrzését s hogy részben megegyezik a székelységgel. Ugyane megjegyzést csatolhatjuk a következő tájszókhoz: *ágoda*: fai eper, *árosz*, *árosz ember*: kereskedő; *bolygít*: fordít, pl. felbolygítja a kádat; *butuk*: kaloda; *czudátúl*: csúfúl; *csiszla*: adó kivetés; *czedele*: a székelységben is fekete gyapjugunya; *czinigél*: hegedül; *évül*, *megévül*: korosodik; *gered*: gerincz; *gibosz*: görbe; *gödörödik*: zsugorodik; *hadi*: katona; *horgoczka*: görbe; *hurutok*: köhögök; *hülye*: paraszt; *kuczka*: sátor; *lapi*: falevél; *nap után járó*: napraforgó; *papáczka*: étel; *pogocsa*: *pogocsál*: tréfál; *poroszt*: együgyü (szláv eredetije is ilyesmit jelent); *rongya*: ruha; *szaldék*: hárs v. ő. székelly *zádok*, *szádok*; *szérész*, pl. *nakszérés*: nyakfájás (difteritisz); *uton járó*: utas; *vonit*: lehuz; *záp*: zápfog; *zárkol*: út.

Többet szlóhatunk a csángó nyelvjárásnak idegen elemeiről. Hosszú évszázadok óta él különválva e nép távol földén, hatalmas befolyása alatt az őt körülözlő idegen fajnak, alig maradva meg valami csekély érintkezésben hátrahagyott testvéreivel.

Mi lehetett volna természetesebb kifolyása e körülményeknek, mint hogy a kis magyarság beleolvadt a nagy oláh tömegbe, s lassanként elveszítette összes nemzeti bélyegét, nem őrizve meg egyebét, mint hitét, erkölcsét s kisebb része nyelvét is. Ezen körülmény érteti meg, hogy a csángók nyelvjárásába igen sok rumuny szó és szólásmód csuszott be, melyet a magyarság egyéb részében nem ismerünk s melyeknek befolyása magát a nyelvérzékem sem hagyta egyetlenül, a mint ezt a szórend tárgyalásánál s a szóképzésnél is láttuk. A gyakrabban használt kölcsönszók a következők: *bába*: vén asszony; ol. *babá*, szl. *baba*: anus (v. ö. *vasorrú bába*) | *balánk*: fehér, román *blanc* | *bernicze*: övköttő; ol. *brinicę* | *bordí*: kunyhó; ol. *bordeju*; v. ö. *bordély* és *putri* (?) | *bosztán*: uri tők; ol. *bostanu* | *bukáté*: étel; ol. *bucate* | *csercselye*: fülön függő; ol. *cercelu* | *csirta*: morzsányi; ol. *cirte*: das geringste. (Ny. III:3) | *czápa*: vöröshagyma; ol. *cépá* | *czibrik*: gyújtófa; ol. *chibrica* | *czinczár*: szúnyog; ol. *cincariu* | *czümülye*, *czümülyél*: mese, mesél; ol. *cimili*- találós mesét fejteni, mesélni | *déskéntál*: ráolvas; ol. *descanta*- | *duláp*: ruhás szekrény; ol. *dulap* | *észkutnyényik*: a papnál szolgálatot végző paraszt; ol. *skutélnikü*: rusticus, servus. (Ny. III:3) | *gára*: pályaudvar; ol. *gara* | *gitlicz*: Ádám csutkája; ol. *gututiü* | *gussa*: golyva; ol. *gusá* | *gyák*: *gyeák*: kántor, kezdő hangjának *gy*-vé való válása és speczialis „cantor“ jelentése bizonyítja rumuny származását; ol. *diacü*, szl. *dijak* | *gye fil*: semmiféleképpen; ol. *de felü*, melynek utórésze magyarból vett szó s a *-féle*-nek felel meg; a csángó nyelvjárás ez esetben a kölcsönszót megváltozott alakban visszafogadta | *gyisztót* (így!): teljesen, egészen; ol. *detotü* | *hárág*: szőlőkaró; ol. *herac*: *hergely*: ménes; ol. *hérghele* | *hodály*: juhakol; ol. *hoda* | *hóra*: tánczó gyülekezet, táncz; ol. *horá*: táncz | *hurba*: tánczó helyiség; ol. *huruba*: hajlék | *kalugyer*: remete; ol. *calügerü* | *karucz*, *kérucz*: oláh szekér;

ol. *carutia* | *kityél*: vél, gondol; *chiti*-.: gondol, *chitela*-.: gond | *kopác*z: fa (arbor); ol. *copaciũ* | *kozók*-.: báránybőr-suba; ol. *cosocu* | *kukuta*-.: bürök; ol. *cucuta* | *kurélye*-.: gyöngyfüzér; ol. *kure*, plur. *kurele* | *karkálódik*-.: bonyolódik; ol. *incurca*- | *kurkán*-.: pulyka; ol. *curcân* | *liváda*-.: gyümölcsös kert; ol. *livade* | *márfa*-.: málna, poggyász; ol. *marfę* | *mószuj*-.: öregszolga; ol. *mosuiu*-.: apó, dédapa | *musztra*-.: hadi kötelezettség; ol. *mustra* | *nepoty*a-.: unoka; ol. *nepota* | *nerod*-.: bolond; ol. *nerodũ* | *nomilódik*-.: neveződik; ol. *nomi* | *nyirásza*-.: menyasszony; ol. *mireasu* | *nyirely*-.: völegény; ol. *mire* | *ográda*-.: udvar; ol. *ograda* | *paska*-.: pakét | *polékla*-.: vezetéknév; *policra*, *porecla* | *portik*-.: portéka; ol. ? | *puj*-.: török búza; ol. *puiu* | *rëndás*-.: eszkutnyenyik | *rud*-.: tábla föld; ol. *ruda* | *szecsita*-.: szárazság; ol. *secetu* | *szililtat*-.: unszol, kényszerít; ol. *sili* | *szokotál*-.: számlál; ol. *socoti*- | *tigéja*-.: serpenyő; ol. *tigae* | *trínó*-.: vasút; ol. *trenu* (train) | *tubák*-.: dohány | *vápor*-.: gőzös; ol. *vepor* | *vérje*, *vesár*, amaz a legény ez a leány neve, ha egymásnak festett tojást adnak; ol. *vârũ*-.: vetter, *verišoar*-.: cousine | *vikár*-.: udvarbíró; ol. *vicariu* | *vikil*-.: uri; ol. *vicle sugu*-.: uri | *vityéz*-.: szarkaláb, hangváltozása az ol. *vitease*-ből való eredetét mutatja | *vata*v és *vata*vicz;a; az ifjuság élén álló legény és leány. — Oláhos alakuk ezek is: *hozsály*-.: kémény; *kálákán*-.: gálicz; *szérág*-.: gyöngy; *szilistye*-.: temető; *szusza*-.: országút v. ö. francia *chaussée*; *veper*-.: vad kan, *veper csillag*-.: Castor és Pollux csillagzata, v. ö. lat. *aper*.

Joseán!
s

A szláv kölcsönvételek közül, más alakban maradtak meg e nyelvjárásban: *ulicza*-.: szűk uccza, köz; szl. *ulica nyivelyesz*-.: nyomorult, szegény; szl. *nevolja* | *gernyó*-.: hernyó. Itt említhető fel az is, hogy az „este“-t rendszeren a szláv *vecsernye*-vel nevezik.

A törökségből is van néhány dialektikus kölcsönvétel a csángó szókincsben, ilyenek: *csérdák*-.: pítvar; tör.-perzsa *čar-dak*-.: négy oszlopra épített sátor, v. ö. magy. *csárda* | *csokán*-.: csákány, metszőfog; török *čok-eine grube machen* és ennek igeneve *čokan*-.: gödröt vájó eszköz, v. ö. magy. *csákány**). Az oláhban is megvan ily

*) A csángó *csokán* nem szorosan megfelelő alakja a magyar *csákány*-nak, mert nem érthető, mért változott volna el a köznyelvi alak *á*-ja *o*-vá. Itt külön kölcsönvételt kell felvinnünk, még pedig a közönséges *cak*- igének dialektikus *o*-hangú alakjából.

alakban *ciocanu*, lehet hogy a két kölcsönvétel független egymástól | *girécska*: pénzdó; e szó régebbs nyelvünkben igen sokszor előfordul „pénz“ értelmében, így: ezer *gerat* meger Vg. cod. 98, 100 *geraynth* nehezseg Érs. 373., adnad e tiz ezer *geran* Vg. 99; s ez arab-török szó mása: *gira*: fizetés, pénzdadás | *csomozil*-.: botoz, büntető eljárásnál használt kifejezés; lehet, hogy a török *çomak*: bot szó az alapja, mire Moldvának a törökségtől való hosszas függése is enged következtetni | *böcsök*: haszontalan, valószínűleg ugyanazon török szó, mely a magyar *pöcsök*-ben is megvan s mely a török *bözek*: kis bogárka szónak felel meg. Az ilyféle átvitel nem szokatlan.

Végül fel kell még említenem egy igen fontos körülményt az idegen szók tárgyalásánál, hogy míg t. i. a szláv kölcsönvételek, a fentebb említett néhány esetet leszámítva, mindnyájan ugyanazon alakot tüntetik fel, melyet a köznyelvben mutatnak: azalatt az utóbbi századokban átjött német eredetű szót, egy havi vándorlás alatt, folytonos kérdezősködésem daczára sem hallottam. Tekintve azt, hogy az egyetlen *kavarcz* kivételével — de melyet már alakjánál fogva sem lehet újabb kölcsönvételnek tartanunk — közleményeink sem hoznak fel erre esetet; tekintve továbbá, hogy ez idegen szók elterjedtek az egész nyelvterületen s jó részük meglehető a székelység nyelvében is; joggal vonhatjuk el a történeti tanúlságot, hogy a csángók magyar földről kerültek ki mai hazájukba s hogy e kivándorlás határozottan a szláv hatás után s a német hatás, tehát a Habsburgház uralma előtt történhetett. Él is még a monda az egykori nagy magyar királyról, ki a holt Szeretig vitte ki országa határait, ki őket — ép úgy mint a székelyeket — fegyveres köteleességekre szorította; élénken emlékeznek még az apák meséire a boldogabb időkről, midőn nem hangzott még a bús panasz a Moldova és Szeret partjain: „A magyarít hagyja elhánnya a magyarok császára“.

MUNKÁCSI BERNÁT.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

IV.

„Igaz volt-e a neologianak, midőn a nyelvérzék, mint a nyelvszellem nyilatkozatának tolmácsát, a szók helyes vagy helytelen voltának meghatározásában ítélőbirónak választotta?” Ezzel a kérdéssel végeztünk s azt feleltük rá, hogy igaza volt.

E szerint mi igazságtalanok voltunk, midőn a nyelvérzék egész kiméletlenül gúny és nevetség tárgyává tettük? Éppen nem. A neologia nyelvérzéke teljes méltán megérdemelte a pellengérré állítást, meg a legkiméletlenebb ostorozást.

Midőn a nagy diktátor Kazinczy kimondta a magyar nyelv fejére a jogavesztett szót, a rend és törvény földönfutóvá lettek, megkezdődött a szabadjába eresztett önkény szomorú korszaka. A tanítványok azon vetélkedtek egymás közt, hogy ki mulja felül a mestert, s midőn rajta már túl tettek, hogy ki viszi közülük tovább az önkénykedésben. A történet szavára nem hallgattak. Nem akarták megtanulni belőle, nem akarták elhinni, hogy minden erőszak előbb-utóbb bomlottságra vezet; nem akarták elhinni mindaddig, míg egyszer a távolban fel nem tűnt a fejtelenség Medúza-feje. Érezték, hogy a hatalom kezd kisiklani kezük közül, látták, hogy a csöcselékuralom napjai mind fenyegetőbben közelednek. Látták, és megdöbbenek, és a mit száműztek volt, elkezdték a rend visszahívását hangoztatni. Ekkor az addiglan vas kézzel lenyomva tartott jogfolytonosság is lelket vett s szintén szót emelt a rend visszaállítása mellett. A két hang egyesült s a rend visszaállítására megalakította a bíróságot. Ez azzal nyitotta meg működését, hogy lajstromozni kezdte a törvénytelenégeket. A lajstrom elkészült s a neologia vezérférőiai megdöbbenve látták, hogy az kemény vád fejükre. Nem volt sem elég bátorságuk, sem elég igazságszeretetük. Nem volt bátorságuk ismételni, a mit mesterük hirdetett s a mit ők tettel foganatosítottak, hogy „igenis, az író szabadon, kénye-kedve szerint bánhatik a nyelvvel; s mi tetszésünk szerint bántunk el vele; mert ez meg van engedve, ez szabad; hisz az író mindenhol és minden időben ura, parancsolója volt a nyelvnek.” Ha kez-

detben nem is, de később meggyőződtek, meg kellett győződve lenniök, ama tanítás hamis és káros voltáról, s nem volt annyi igazságszeretetük, hogy nyíltan bevallották volna: igenis hibáztunk, de készek vagyunk hibánkat jóvá tenni; szünjék meg az önkény, uralkodjék újra, a mint uralkodott századokon át, a rend és törvényesség. Nem, hanem védekezni kezdtek: „Mi a nyelvművelésben a nyelvérzék szavát követtük; a nyelvérzék volt sugallónk; alkotásainkat a nyelvérzék helyeselte, jóváhagyta.“ E szavakat hirdették a világnak s hirdették nagy szóval, annyiszor s oly belső melegséggel, hogy a ki hangjukat hallotta, az a meggyőződés vert lelkében gyökeret, hogy ezek az emberek a legtisztább igazságot hirdetik; bizony a nyelvérzék volt az ő kalauzok!

És a legtisztább igazság? . . . Járjunk a végire.

Nyelvérzéke minden embernek van. Ebben az ügyben tehát mindenki maga dönthet, mindenki maga a legjobb ítélő bíró. Van-e magyar ember, a kinek a nyelvérzéke számat tud adni a következő szók mivoltáról: rem, ved, kac, pikk; nevezetesen a kinek a füle, nem mondjuk világosan, hanem csak homályosan is érzi az idézett szók erejét, különösen azt az erejét, hogy *rem* = ki t ü n ő s é g, mert *rem-ek*: ki t ü n ő; hogy *ved* ugyanaz, a mi *ve der*, *kac* = *k a c z - é r*; továbbá *pikk* = *p i k k - e l y*? S ha ilyen magyar ember nem találkozik, találkozik-e olyan, a ki elhinné, hogy a neologia nyelvérzéke a *zömök*-ben világosan két elemet tudott megkülönböztetni s kiérezte, hogy a *zömök* nélkül is szó s annyit ér, mint *das gros der armee*; a ki elhinné, hogy a neológiának a nyelvérzék sugallta fülébe, hogy *czímer* és *czím*, *czég-ér* és *czég*, *czikkely* és *czikk* teljesen egyértékesekek, épen úgy, mint *kender* és *kend*, *babér* és *bab*, *tengely* és *teng*. S ha mégis akadna ilyen nagyhitű csodaszent a neologia egyedül üdvözítő anyaszent-egyházában, annak hitét maga a biblia rontaná le, a hol (Münch. cod.) a *zömök* még *szomak* s annyi mint *coluber* (a szó szláv eredetű = *smuk*: *serpens*). A másik három szó is idegen; *czímer* (armus MA.) = ném. *ziemer* — megvan a francziában is: *cimier*; *czégér* (index MA.) = ném. *zeiger*; *czikkely* = ném. *zwickel*.

Volt-e tehát, lehetett legcsekélyebb köze is a nyelv-érzéknek a *zöm, cím, cég, cikk* kifaragásához? Nem. Tudta-e a neologia, hogy ezek a nyelvérzék tiltó szava ellenére készültek? Tudta. Mit tett tehát, mikor mégis azt állította, hogy szóalkotásait a nyelvérzék sugallta és helyeselte? A felelet rá?

Kérdezzük meg a nyelvérzékét, mit tud erről a szóról: *juhar*; érez-e benne egyebet, mint azt, hogy egy bizonyos fát jelöl, azt a fát, a melynek németül *ahorn* a neve; s felelete határozottan tagadó lesz: az *ahorn* jelentésen kívül semmi mást nem érez benne. S ugyanez lesz a válasza, ha megkérdezzük, mit jelent a *hadar* szó: annyi, mint a ném. *schnapper*, egyéb semmi, épen semmi, feleli határozottan. Hasonló határozottsággal állítja, hogy *fuar* nem több, mint a ném. *fuhr*; és így tovább, hogy *oltár* = *altar*, *vásár* = *markt*, *kosár* = *korb*, *bojtár* = *hirtenjunge*, *kapor* = *dill*, *gyomor* = *magen*, *butor* = *albern*. De talán pár évtized óta teljesen megtompult a nyelvérzék? Ugy kell lenni; mert a neologia virágzása korában akármelyik apró-cseprő neologus füle is tisztán kiérezte volna, hogy *juh-ar* annyi mint műjuhász (v. ö. *lov-ar* *kunstreiter*); hogy *had-ar* = fővezéri pálcza (v. ö. *jog-ar*: királyi pálcza); *fuv-ar* = *auflauf*, fujt kása (v. ö. *sziv-ar*: dohány, a melyet szíznak); továbbá *olt-ár* = *pelzer*, a ki olt (v. ö. *hord-ár*: a ki hord); *vás-ár* = *rosz pajtás*, a ki *vásottá tesz*, *vás-ít-ból* (v. ö. *tan-ít-ból tan-ár*); *kos-ár* = *kossal foglalkozó* (v. ö. *dal-ár*); *bojt-ár* = *bojtkészítő* (v. ö. *forradalmár*); *kap-or* = *deresre ítélt*, a ki *kap* (v. ö. *tud-or*, a ki *tud*); *gyom-or* = *gyomos költemény*; *bot-or* = *fustély féle irat* (v. ö. *guny-or* = *gúnyos költemény, gúnyirat*).

A mely nyelvben oly kövér értelmetlenségek lábra-kaphattak, minők *élcz*, *kegyencz*, *hadastyán*, *nyakorján*, *küteg*, a hol a nyelvérzék minden nemű rosszhoz annyira hozzá van szoktatva s leleményességének nagy messze kitágult a határa, ott alig lelhetni már alkalmas példákat a fonákságok feltüntetésére; a romlottságban kitökéletesedett raffineriája a legbonyolultabb rejtvényt is megoldja. De még ez a tökéletességre emelkedett irodalmi nyelvérzék sem annyira leleményes, hogy helyes kommentátora lehetne a következő neologiai szabású szóknak: *kapa*, *teke*, *bukta*,

buggyan, oka, okola. Pedig, ha a nyelvérzék sugallta és helyeselte a neologia alkotásait, tudnia kellene azt is, hogy *kapa, teke* = *kaparék, tekerés* (*kapar, teker*-ből mint (nép)ismerésből); *bukta* = fogas vizsgálati kérdés, *bukató*-ból mint *nyugta nyugtató*-ból; *buggyan* = *bugyogás* sejtelve, *gyanítása* (*bugyog-gyanít*-ből, valamint *mozog-tanít*-ből *moztan*); *oka, okola* s még hozzátehetjük *okáncz, okáncsi* pedig *okád*-ből szint oly remeklések, mint *imád*-ból *ima, imola* (templom), *imáncz* (rosenkranz) *imáncsi* (bigott). Tud-e a nyelvérzék valamit a *bot-ond* szóról? Pedig kellene tudnia, mert hisz ő javasolta, úgy erősíti a neologia, a *bőr-önd* és *kör-önd* szókat. Érzy-e, mit tesz az „A *szelenczék* sorban feküdtek a padokon“; érzy-e, hogy ez annyi, mint a felbonczolt holttestek (v. ö. *lelenczék* száma nagy)? Tudja-e, hogy „A *rendzavargás* megtörtént, *zendszók* is voltak hallhatók a felkiáltások közül“ annyi, mint *rendítő zavargás, zendítő szók* (v. ö. *indok* egyenlő *indító ok*)? Sejti-e, hogy *pöndő* húr ugyanaz, a mi *pöndülő* húr, mint *indóház* = *induló ház*? Gyanítja-e, hogy „A *gőzmalom részegei* hazatántorogtak“ annyi, mint: a *gőzmalom actionarusai*? Pedig nem gyanítani, hanem tudnia kellene; mert épen oly jól van mondva, mint „A *rendőrség közegei* elszéledtek“; ha *köz*-ből lett *köz-eg*, *rész*-ből lesz *rész-eg*.

Es volt-e csak legcsekélyebb tudomása is, javallhatta-e a nyelvérzék az annyira felkapott *da, de* és *nok, nők* képzőket; vagy ilyeseket: *ma, me* (*játsz-ma*), *na, ne* (*tár-na*), *la, le* (*becs-le* = gyémánt), *any, eny* (*hig-any*), *ag, eg* (*föv-eg*), *ap, ep* (*szer-ep*), *tyú, tyú*, (*láb-tyú*), *lag, leg* (*pam-lag*), *áncs* (*ut-áncs*), *dász* (*ujdon-dász*), *astyán* (*had-astyán*), *orján* (*nyak-orján*) stb. stb.? Vagy az ilyen képzéseket és szerkezeteket: *eső: sény* (v. ö. *erő: rény*); *vég-re: vég-rény* (v. ö. *hát-ra: hat-rány*); továbbá: *Közküldték* hozzánk = *köz elről küldték* (v. ö. *távirják* nekünk = *távrolról* írják). Az istent *napolja* = az isten napját lopja (v. ö. a királyt *képviselte* = a király képét viselte). *Birságold ügy-mény* = *birságtól oldott* (*birság* alá nem eső) *ügyirat* (v. ö. *bélyegment okmány* = *bélyegtől mentett okirat*) sat.?

A legtisztább igazság tehát ez: Egyedi tetszés és

önkény és erőszak, ezek voltak a nyelvművelés és nyelv-gazdagítás buzgalmas végrehajtói. A nyelvművelők sem az élő, sem a történeti nyelv szavát legcsekélyebb figyelmükre sem méltatták, a nyelvérzéküket teljesen elfojtották. A nyelv-érzéssel való védekezés tehát merész kézzel hevenyészett szemfényvesztés, tiszta ember-áltatás volt...

„A nyelvérzékeknek a szóalkotásban segédkezője a széphanzzat.“

A széphanzzat megítélésében vagy a belsőből (jelentés), vagy a külsőből (hangtest) indulunk ki. Jelentés tekintetében minden szó szép, a mely szép, s minden szó rút, a mely rút fogalomnak a kifejezője, pl. *kedves, üdvösségem* szép, ellenben *tetves, bűdösségem* rút hangzású szók. Hangtestre nézve a széphanzzat a magánhangzók és mássalhangzók arányos váltakozásában áll. E szerint a legszebb hangzású magyar szók közé tartoznak, a milyenek nem nagy számmal vannak nyelvünkben, a következők: *okádék, csapinos, vicsorgat, rikácsol*. Ellenben rút hangzásúak *szépség, virít, tündöklő, szerelmem, gyönyöröm* sat. Ebből világos, hogy a szót széphanzzatúvá nem a külső (hangtest), hanem a belső (jelentés) teszi. Hogy a külső széphanzzatnak a szók alakulására legcsekélyebb hatása sincs, kitetszik a következő pár példából. A hajdani nagy-ség a széphanzzat rovására utóbb nagy-ság-gá változott át; így mondjuk az egykori változatosabb, hangzatosabb „had-ben könnyen eles-hatni“ helyett ma: had-ban könnyen eles-hetni.

Hogy a széphanzzat a neologia szájában csupán szorultságból hangoztatott segítségkiáltás volt, tudunkra adja az a tény, hogy a hol valóban elősegíthették volna s elő is kellett volna segíteniök a széphanzzatot, ott inkább útját szegték neki az által, hogy a tiszavidéki kiejtést juttatták uralomra. Mindenkinek el kell ismernie, hogy jóval szebb, hangzatosabb szók ezek: *éttem* v. *öttem*, *sebés* v. *sebös*, *veszédelém* v. *veszödelöm*, *embértelen* v. *embörtelen*, *szent lélekkel egyetemben* v. *szent lélekkel égyetomben*, mint ama terpedt kiejtésű tiszavidéki *ettem*, *sebes*, *veszedelem*, *embertelen*, *szent lélekkel egyetemben*. Ha csakugyan annyira szívéen feküdt a neológiának a szép hangzzat, mint a menyire szájával hangoztatta, méltó okunk van csodálkozni

rajta, hogy mért nem tett előmozdítására épen semmi kísérletet; midőn már egyszer a nyelven való erőszakoskodást proklamálta s végrehajtását kimélet nélkül meg is kezdette, a megriasztott közvélemény olynemű újítástól sem rettent volna vissza, mely a széphanzát emelése tekintetéből az unalmas egyhangúság száműzését tűzte volna ki feladatának s például a *hatalmas, kegyelmes, engedek, örökös sat.* szokat *hatilmus, kegyilmos, engadok, örökas-á* változtatta volna át.

Következik a rövidség. Valamint nincs a széphanzát-nak, úgy a rövidségnek sincs része sem a szóknak alakításában, sem előállításában. Az elsőre meggyőző bizonyíték, hogy a rövidebb *cvekk* (zweck), *krszt* a magyarban meghosszabbodtak: *czövek, kereszt.* Így lett *rubin*-ből *rubint*, *rozmarin*-ből *rozmaring*, *sacz*-ből *sarcz*, *sturm*-ből (ostorom) *ostrom*, *lator*-ből (leiter) *lajtorja*, *erper*-ből (erdbbeer) *epörje*, *buj*-ből *buja*, *sleht*-ből (schlecht) *selejtes*, *sztргár*-ből *esztergályos* sat. Az utóbbira nézve elég legyen a szókeletkezés történetének lapjaira hivatkoznunk, a melyek egyenként és összesen azt bizonyítják, hogy a nyelvszellem a szók előállításában csakis élő elemekkel dolgozik, vagyis, hogy az új szónak elegendhetetlen kelléke az elevenség, érthetőség; ez pedig kizár minden olynemű rövidítést, mely az ő kárával volna egybekötve. Az *esztenő* szó pl. mai alakjával keletkezése korában merő lehetetlenség lett volna; csakis tagjainak élő volta (eszten: ciklikus, körös, hosszabb + idő = *esztenidő*: köridő) tette lehetővé megalkotását, csakis az elevenség föltételének megvoltával állhatott elő. A két tag egybeforrása csak utóbb állott be, hosszú idő munkája volt s egész észrevétlenül ment végbe. A rövidségnek tehát, vagy a mint a neologia érti a szót, az érthetőség rovására történt erőszakos rövidítésnek semmi nyelvben és semmi időben része nem volt a szók előállításában: s ha erre nézve a harsányul bizonykodó neologia buzgalma a nyelvnek történetéből adatokat tudna felkutatni, nagy szolgálatot tenne vele a nyelvtudománynak, de még nagyobbat magának.

A mi még hátra van, a *csin*, *izlés*, *aesthesis*, velük röviden végezhetünk. Mind a három tartalmatlan, üres szó, az első sorba állított *széphanzát* mellett nincs értékük; nem egyebek, mint amannak egyszerű változatai.

Ha a magy. *szeret* szép szó, szépnek kell a latin *seret*-nek is (vetni fog) lenni. Miben áll e szó szépsége? Egyformán csinos-e mindakettő; vagy egyik csinosabb a másiknál? A magy. *bús*, ném. *süss* (édes) szókról azt vallja az izlés, hogy ezek az ő vér szerint való rokonai; a gör. βούζ-*t* (ökör) és σῦς-*t* (disznó) ellenben megtagadja. Miért? „Ganz wie ein *baron!*“ választékos kifejezés, az aesthesis tetszését mondja ki rá; de „tökéletes *barom!*“ legerősebb aesthetikátlanság. Ha e háromságnak része van a szóalakításban, akkor a lat. *cepulla*-ból alakult ném. *zwiefel* csinosabb szó amannál; s a szláv *prapronda*-ban erősebb izlés mutatkozik, mint a melyből átváltozott a gör. πορφύρα-ban. Az izlésnek hasonló fokozódását, nemesbülését tünteti föl a lat. *vascul(us)* szó, mely a ném. *flaska* (flasche), szl. *ploskva*-n heresztül a magy. *palaczk*-ban érte el tetőpontját. Csak arra nézve nem tudunk tisztába jönni magunkkal, hogy a lat. *vasculus*-nak nyelvünkben járatos következő négy változata közül: *palaczk*, *flaska*, *flaskó*, *fiaszó* (olasz *fiasco*), melyik tündöklék az izlés-aesthesis legragyogóbb világában. Ennek meghatározását a nyelv művelők tökéletességig kifinomodott fülére bizzuk. A mint ismerjük a neologia izlését, meg vagyunk róla győződve, hogy csin tekintetében előbbre helyezi a lat. *pipper*, *pavo*, mint a ném. *pfaffer*, *pfau*, előbbre a lat. *persicum*, mint a szl. *breskva* szót; meg vagyunk róla győződve, hogy míg az illyr *monák* s a magy. *buda* (closet) szókat a legizléstelenebbeknek tartja, addig a gör. lat. *monachus*-sal s a ném. *bude*-vel (bretterhaus) aesthesis teljesen meg van elégedve; pedig ez izléstelenebb szók nem egyebek, mint az idézett csinosabb, aesthetikusabb alakoknak és jelentéseknek a módosulatai. Ebből tehát és sok más hasonló példából épen az ellenkezője bizonyulna be annak, mit a neologia hirdet, az bizonyulna be, hogy a szó alakulásában nagy része van nem az izlésnek, hanem az izléstelenségnek.

A mint egyrésztől tisztán láthatja az olvasó, hogy mily részt vesznek a szóalkotás és változtatás munkájában a fönne hirdetett rövidség, széphanzgat, csin, izlés és aesthesis, úgy másrésztől még tisztábban áll előtte, hogy valamint a szóalkotás hivatott végrehajtója, úgy illetékes megbirálója is a nyelvérzék, de nem az erőszakos-

ság korszakában depraválódott irodalmi nyelvérzék, hanem az, a melynek igaz tolmácsa a romboló erő hatásától menten maradt népnyelv, s tisztán áll végre az olvasó előtt, hogy a nyelvérzék e kettős munkájában, de különösen az utóbbiban, a szóalkotás megbirálásában hathatósan gyakorolítja a történeti s hozzá kell még tennünk a történet előtti idők nyelvérzékének magyarázója: a történeti s az összehasonlító nyelvtudomány.

SZARVAS GÁBOR.

A KÖRÜLIRT IGERAGOZÁSHOZ.

(Van írva, volt-lett írva, lesz írva.)

A Ny. III. 486—491. ll. Barkász Károly értekezik a körülírt igealakokról. Fejtegetésének az a veleje, hogy az írva vanféle alakot az állapot megjelölésénél lehet használni, sőt pl. ebben: „hol vetted azt az almát? a fa alatt találtam: le volt esve” — nem volna helyén — úgymond — „le esett”. Megjegyzi azonban, hogy ez alaknak elbeszélő előadásban nincs helye. Ezt valóban nem értém. Ha állapotnak rajzát akarunk adni, miért ne lehetne körülírt ragozással élnünk múltban, jelenben, jövőben egyaránt? Ezek közt, hogy: van írva, volt (lett v. ö. lett volna e. h. volt volna) írva, lesz írva — oly természetes a kapcsolat, hogy egyiknek a helyes-voltával a másiknak a helyes-volta is jár. Az értekező azt mondja, hogy a lesz-segédigés alakra csak ritkán, a lett-lön-alakra pedig alig találunk példát a felsorolt forrásokban. De hát csak mégis találunk. Sőt már a priori is alig kételkedhetünk benne, hogy, ha írva van helyes, a többi alakok is éppen oly helyesek, ha t. i. annak idején és helyén használjuk. Ha mondhatom: „a kit én szeretek, meg van az szeretve” — miért ne mondhatnám: „meg lesz az szeretve” — „meg volt az szeretve”? Hisz mindezekre maga az értekező hord fel példákat a régi írókból, meg a nép nyelvéből. Hadd toldjam meg e példákat egy nehánnyal. „Kihúzta Jankó (a buzogányt), hát kétfelé volt esve” (Arany L. Er. Népm. 239. l.). „Ketté volt repedve” (u. o.). „Mikor pitymallani kezdett, mind be volt a szőlő hordva, tapodva” (u. a. 58. l.). „A csonka újját, mêt az a háborúba elvót löve.” (Krizsa Vadr. 417.) — „Holnapra ki lesz elterítve te is” (Arany L. 158. l.) „Mindjárt levágatom azt a tehenet, délre el is lesz készítve a szive” (u. a. 119. l.). „Holnap reggelre az a fa mind ki legyen vágva, a derekából boros hordó készítve” stb. (u. o. 56. l.). — Nem lehetne-é mondani: „s reg-

gelre a fa mind ki lett vágva?" Igenis lehetne, ha annak az állapotnak beállítását akarnám kiemelni. Ily felfogást találnak e példákban: „alig mondta ki, mindjárt úgy tele lett (=telve lett) az asztal mindenféle étellel-itallal“ (Arany L. 222. l.). Azaz egy pillanat alatt megtelt, „Nem kellett neki segítség, (Babszem Jankónak) még maga se csinált semmit, csak az ökör füléből pattogatott, de azért úgy meg lett szántva a föld, hogy jobban se kellett (u. o. 236. l.), azaz a megszántottság állapota bekövetkezett. Ezért mondhatja Arany is az öreg Toldiról: „öltözködve igen hamar fel lett“ — egészen helyesen, t. i. az a pillanat igen hamar beállott, bár nem igen vártuk volna.

Látjuk tehát, hogy mindezek az alakok a maguk helyén használhatók, különben Barkásznak sincs ‚esze ágában‘ sem ezeket kivétel nélkül magyartalanoknak bélyegezni; tudja, hogy ‚valamilyen cselekvés véghezmentéből eléállott körülményt vagy állapotot‘ jelentenek. A ‚van írva‘ tehát bevégzett jelen állapot; a mit egyszer megirtak s most is megvan, az meg van írva. „Meg volt írva“ az, a mit valamikor megirtak, de már nincs meg, tehát befejezett múlt állapot. „Meg lett írva“ — oly befejezett múlt cselekvést jelöl, melynek a beállítását akarjuk kiemelni; a görög szenvedő aoristossal lehetne összehasonlítani. „Meg lesz írva“ — tisztán csak a jövőben beálló állapotot jelent. — Helyesen mondja azonban Barkász, hogy e két utóbbi alakot mai napság igen magyartalanul használják a német kifejezések kaptafájára, a „wird geschrieben“, „wurde geschrieben“ helyettesítésül. El akarják kerülni a szenvedő formát, s a kisebb rossz helyett a nagyobbikat választják. Egy budapesti kereskedőtől hallottam, hogy így kínálta szövetét a vevőnek: „kérem ez most nagyon lesz hordva.“ „Most és lesz! A magyar sokszor még a jövőt is jelennel szereti kifejezni, nemhogy a jelent fejezné ki jövővel. A lett-es alakot pedig ezrivel találni az újságokban, még pedig legtöbbször helytelenül. Kimutattuk, hogy magában véve nem rossz, de rosszá válik, ha helyén kívül alkalmazzák („lesz alkalmazva?“ — mondaná sok német-magyar). Helyes használata pedig oly subtilis pointe-en fordul meg, hogy csak elvéltivel lehet rá szükség is. S mégis uton-utfélen hódít és bódít a germanizmus e díszpéldája. Nem is gyűlés, nem is ülés, ha sok dolog meg nem lesz benne vitatva; nem is „tisztelt ház“ az, hol sok minden ki nem lett mondva. A szenvedő forma is elszenvedhetőbb ezeknél. De hát mire való az is? Ott van a magyarnak az a becsületes cselekvő formája, melynél nincs egy-egy logikusabb alakja nyelvünknek és okszerű átlátszóságának kiváló díszére válik, hogy mondatait szinte kivétel nélkül cselekvőleg alakítja. Hiszen a szenvedő mondat alanya nem is alany

voltaképpen, mert semmit sem cselekszik; gondolatban nem egyéb, mint a mondat tárgya. Nincs okunk arra, hogy a szenvedő mondat szerkezetet más nyelvektől megirigyeljük. A ki csak ezzel tudja megadni stílusának a változatosságot, az „tegye le a stílusát — nyugodjék“ . . .

Befejezésül említek még a körülirt igeragozásnak egy pár más nyelvünkben szokásos példáját. „A' mondó vagyok.“ „Mi' tevő legyek?“ — Az „eljövendő léssen“-féle kifejezésekről azt tartom, hogy nyelvünkbe rég betolakodott latinismusnak kell néznünk. Simonyi azonban az „írandó vagyok“-féle kifejezéseket kifogástétel nélkül konstatálja. (M. Nytan. 111. l.)

CSENGERI JÁNOS.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

II.

„Schedel Ferencz Jósef külföldi színjátékai. A haradják 1823.“

Az új szokat, a melyek Toldynak e fordításában előkerülnek, három osztályba sorozhatjuk. Az elsőbe azok tartoznak, a melyeket a mű végéhez csatolt szómagyarázat maga szokatlanságoknak vall; ezek †-tel vannak jelölve. A másodikba (*-gal jelöltek) azok, a melyek ugyan a függelék szótárban mint az ő készítményei nincsenek felsorolva, de minden valószínűséggel tőle származnak s azon szók közé sorozandók, a melyekről ugyancsak a függelékben ezeket mondja: „Több eféle szokatlanságokhoz kisztetém e' munkában folyamodni, ha az originál szorosságot kívánt; de az író önérzete ellen is van, hogy minden tettéért mentő írást adjon“. A harmadikba végre a többi már akkorában valószínűn járatos új szók.

Addig . . . a d d á i g i s (so weit hinaus) kell gondoskodni 42.

**áld* . . . ez az áld (opfer) ennen vagyok 210. a szeretet istenének e m b e r - á l d a k a t (menschopfer) hoznak 108.

**becsít* . . . magasra b e c s í t i k (schätzen) a szoradságot 125.

**begypor* . . . új *begyporokat* (kropfpulver) talált fel 35.

**benczelfalat* . . . a b e n c z e l f a l a t o n (schindersstückchen) megcsodálkoznak 99.

borzaddy . . . borzasztani fognak a pokol b o r z a d á l y i (schauer) 77.

bosszan . . . Ferencz (fel b o s s z a n v a) 116.

**böröndő* . . . a b ö r ö n d ő k n e k (koffer) belöket kiönteni 34, A szót Bartzafalvi készítette s első alakja *börönde* volt.

**csataj* . . . c s a t a j r a (getümmel) előre örültem 111.

**csellem*...A függelékben ily magyarázat van adva: „Alattomos csalárdkodó mesterkedés; — másoknál néha finesse“.

díjzóné... e kést szenteld a homályos díjzónénak (vergelterin) 164.

†*élv*...jelenlétem élvedet ne keserítse 153. ölelése ádáz élvi kéjlet 113. — „*Élv, Genuss*; az *él* gyökérhez a *v* formativum substantivale járulván, mint *nyel*-ből *nyelv*“, függ.

**eggyül*... Elysionban eggyülünk (wiedersehen uns) viszont.

†*felelemzeni*... „in elementa resolvere“ függ.

**engedély*...mindegyik esküdjék halálíg való hivséget s engedélyt (gehorsam) 49.

**ennen*...ez az áld ennen (ich selbst) vagyok.

**estvély*...csendes és derült volt az estvély (abend) 56.

fenséges...egy fenséges (herrlich) fiat vesztettél.

földalma...földalma (kartoffel) s hígsér ünnepi vendéglet legyen.

gyönyörít...engem gyönyörít (ergötzt) az asszony dagálya.

**hajd*...a hajdnak (altertum) hősei.

**halk*...halk! halk! (horch! horch!) 67.

halvány...a szegénység s a rabfélelem halványa (blässe) az én kedvencz színem 80.

**hátulam*...eléggranak öt-hat szolgák hátulamból (hinterhalt) 131.

†*hijázni*...„*hijázni*, mangeln; *hibázni*: idegenség, bár megrogzött is, a német *fehlen* után“ függ.

hírelt...a hírelt (berüchtigt) Spiegelberget láttam 82.

ifjoncz...remény-telt ifjonczokat (jüngling) tanított érte 89.

igaztalan...egész igaztalan (unrecht) nincs 41.

**írász*...írászok (schreiber) a sváb tartományokból 81.

istenelni...istenlik (vergöttern) egymást.

jótekeny...atyai jótekenység 21.

†*katonálni*...„mint szolgából szolgálni“ függ.

**keblencz*...félre van a keblencz (schosskind); 24. keblencz bűn (schosssünde) 27.

kedvencz...fiulag bánik veled kedvenczed (busenkind) 21.

**késelem*...a legkisebb késelem (verzug) dühösse lehetne 153.

**keréktörni*...meg vagyunk keréktörve (gerädert) 101.

**kétségül*...harczolniok kell, mint az elkétségülteknek (verzweifeln) 102.

kigerjült...kigerjült (erbst) ellenségem ennen szívem vérét hörpenti 46.

**kinézet*...óh, az én kinézteim! 17. *kinézteimet* (aus-sicht) elzárta 35. minden kinéztek szerént (ansehen) 145.

**körülzö*...a körülzö (ringsumgebend) szégyenek. 55.

**lajtor*...lajtort (leiter) hozatott a toronyhoz 91.

látat...látata (anblick) a nemeslét eléítéleteit oda-olvasztotta. 129.

**ledérenzeni*...élted nagy lépésén átledérens z (weggaukeln), mint egy gondatlan leány 129.

lég...a lég (himmel) értelmetlen madarai. 43.

**melltyü*...testemet melltyü be (schnürbrust) szoritsam 30.

nyúz...le a nyúzzal (balg) 174.

örökki...örökki (ewig) iparkodása atyátlan lenni. 21.

összhangzani...a mi lelkeink olly igen összhangoztak (zusammenstimmen) 55.

rény...a rény (tugend) terhes álorczája 80.

**rejtély*...mérges vipera faj, melly a sötétben mászik s a rejtélyben (das verborgene) szúr 104.

**rom*...minden rost gerjedjen fel dagályra és romra (verderben) 46.

**rohant*...ez ifju mindnyájunkat gyalázatba fog rohantani (stürzen) 17.

**sajtani*...a házassági esket lelkeidből kisajtani (pressen) fogom 116.

**sirkert*...„kirchhof; igen költői, s versben is használhatatlan temető helyén felette szép.“ függ.

**súlyítani*...Ezen tanúval súlyítva (belastet) lépem az isten bírószékehez 77.

**számvetni*...zsidókamatjokat az oltárnál is számvetik (berechnen) 29.

szender...élesztő szenderben (schlummer) aluvál 67.

szemelleni...= szemlélni; nyugovó vasad búsan szemellem 70.

szendesség...óh hát gyúlj meg férfiúi szendesség (gelassenheit) 46.

**szerecsézni*...szerecsézd (glücklich machen) az élöket 114.

szereynység...a legbevontabb szereynséggel (bescheidenheit) fogadta kezemből a gyűrüt. 130.

szeszély...szeszélyeiknek (laune) udvarolnak 216.

szomjudozni...tetteket szomjudoz (dürstet) szellemem 48.

**szörny*...szörny! szörny! (scheusal, scheusal) 76.

**szunny*...Amália mintegy halál szunnyból (todes-schlummer) felriadva. 73.

szunnyalom....minden eltemetve feküdt árnyék — s
szunnyalomba (schlummer) 56.

**tántor*...*tántorba* (schwindel) fog lehellni 54. meg-
ragadott engem, mint a *tántor* 180.

talent...*talentedet* (pfund) elásod 34.

tigrisnő...a *tigrisnő* (tigerin) kölykei 117.

tökély...szerelmünk egy *tökélyben* (vollkommenheit)
talált össze 56.

utazat...ezt az *utazatot* (reise) hozzád, nemes gróf,
megteszem 127.

**utándics*...nyílt szárnyakkal repül az *utándics* (nach-
ruhm) templomába 36.

**vártat*...csak *vártat!* (geduld) 122.

**veszekszés*...*veszekszésid* (stänkereien) az emberi
elmésségnek határait teszik 34.

**vid*...Amália (*vidan* (froh) felszökellve) 158.

**visszaszületés*....A *szerencsés visszaszületésre*
(wiedergeburt) 97.

vonatal...*zérus a vonatal* (auszug) 120.

Szokatlan kapcsolatok, szöfűzések s kifejezések.

A holt festék *nem éri* a mennyei szellemet *letükrözni*:
die träge farbe *reicht nicht* den himmlischen geist nachzu-
spiegeln 68.

egészséget inni...*egészséget* kell hozzá *inniok*
(gesundheit trinken) 29.

el rajta!: frisch darüber hinweg 26.

elsőd legyen: sei dein erstes 85.

tfesz-erő...a végesnek *fesz erője* (spannkraft) enged 166.

félre van a keblencz: weg ist das schoskind 24.

halálágy...*halálágyán* (todbett) hijában nyújtja kezeit
Károly után 50.

haláldsida...*hozd haláldsidámat* (todeslanze) 69.

halálhason...*halálhason* (todähnlich) *tántorba* fog
lehellni 54.

jaj-ember...*jöj ki jaj-ember* (jammermann) 169.

jön...*ha a városba jössz* (kommst). — *méggy, érkezel*
helyett 85.

keserves, nyúl lenni: es ist jämmerlich, der hase sein
müssen 25.

koldus ügyész: bettelvogt 85.

köntösbe ruházni: in liverei kleiden 80.

kukaczdoktor: wurmdoctor 82.

lelékeny szellem...*hiszen adott ő nekünk lelékeny*
szellemet (erfindungsgeist) 24.

megteszem, hogy érjenek: ich will sie geltend machen 24.
mely virág volt nekem a rózsánál feljebb: welche blume war mir über die rose 55.

menny-harmónia: himmelvolle harmonie... egymásba játszó lantok zengzeménye mennyharmóniává olvadoz 113.

nincs bátrak...nincs bátrak (haben kein herz) egy pohárt üríteni 29.

nincs szüke rám: er bedarf nicht meiner 206.

pólyadal...mi pólyadal! (wiegenesang) 69.

pólyagyerek...pólyagyerek, (wickelkind) kik még párnájokat bearanyozzák.

rosszúl válom: mir wird sehr übel 179.

szemkerek...a sárga ónszinű szemkerek (augenring) rúttul elépillan 53.

szív-barát...a szívbarát (busenfreund) ölelése.

szívédés...szívédés te! (bruderherz) 132.

**szívfáj*...micsoda szívfájat (herzeleid) csinált volna nekem 148.

tszün-estve...„Feyerabend; egy asszonyság helyes javaslata szerént“ függ.

tanácsot vonok: ziehe zu rate 19.

telj...ki adta neki a telj hatalmat (vollmacht) 24.

teljes... (kétség telj esen [verzweiflungslos] dobja magát a székben 76.

telt...ne néz rám evvel a bú telt (kummervoll) pillantattal. 67. meghaljak-é gyötrelmetelt (qualvoll) élet féléséből? 168...nyomor telt (jammervoll) agg! 77. *reménytelt*...reménytelt (hoffnungsvoll) ifjonczokat taníttat érte...csodálom szelíd szerelem telt (liebevoll) szívedet 51.

ugrányszökés...halni egy kicsinyt több, mint ugrányszökés (barlekinssprung) 97.

üdv neked! wol auf! 77.

tszarpad...a z s a r p a d o n (tortur) kikérdezgették.

SZARVAS GÁBOR.

HOL ÉS KITŐL FOGADTÁK EL A MAGYAROK A „NÉMET“ ÉS A „ZSIDÓ“ SZÓT?

Tudva levő dolog, hogy a „német“ és „zsidó“ elnevezések szláv eredetűek. De vajjon, *hol* és *kitől* fogadták el a magyarok ezeket a szláv szavakat? Első tekintésre legegyszerűbbnek s azért legközelebb állónak látszik az a feltevés, hogy a honfoglaló magyarok e nevekkel a Pannoniában előtalált szlávoknál ismer-

kedtek meg és ezektől fogadták el azokat. De a dolog valószínűleg egészen másképp áll, és a magyarok a „német“ és „zsidó“ szavakat már magukkal hozták ide az új hazába, és pedig — a kazároktól. Ez állítást a következő történelmi tények igazolják.

József, a zsidóhitű kazár bég, 960 körül fogalmazott, az összes tudományos világ által hitelesnek elismert levelében *) Chászdái ibn-Sáprútnak, az ismeretes arabs-zsidó tudósnak s államférfiúnak, egyebek közt azt írja,**) hogy az ő (Chászdái) levelét „a Nemeccz-országból való rabbi Jákob ben Eliézer“ kezéből vette. Tehát már a kazárok ismerték és használtak a szláv „nemeccz“, „njemeccz“ szót, melyet a szomszéd oroszoktól vettek át, kik közül többen az Atel vagy Itil nevezetű kozár fővárosban is laktak***) A magyarok pedig a honfoglalás előtti időkben tudvalevőleg a kazárok földjén, később pedig szomszédságában mint ezek szövetségesei s bajtársai éltek, s a kazárok közül sokan csatlakoztak a honfoglalásra indult magyar hadakhoz, melyekkel együtt e hazába be is jöttek. Így lévén a dolog, még ha nem is tekintjük bíborban-született Constantin ismeretes tudósítását, miszerint a magyarok s a kazárok egymás nyelvét kölcsönösen megtanulták, bátran feltehetjük, hogy a magyarok a „nemeccz“ szóval már a kazároknál ismerkedtek meg. Jellemző, hogy az 10. század korbéli bizánczi íróknál is a németeknek szokásos elnevezése: Νιμετζίτοι, vagy Νεμετζίτοι,****) mi világosan arra mutat, hogy e szláv vagy határozottabban orosz szót a magyarok régebbi lakhelyének szomszédságában szelvében ismerték és használták.

Ugyancsak a kazárok közvetése magyarázza továbbá azt a különben oly meglepő körülményt is, hogy a „nemeccz“ szóval perzsák és arabsok (nimsa, nemsza) és a törökök (nemeccse) is élnek, a kik a szlávokkal közvetlen nem érintkeztek. A perzsák ugyanis, kik békében s háborúban sűrűen közlekedtek a kazárokkal, kik közt az iszlám hitét sikeresen terjesztették, ezektől vették a „nemeccz“ nevet, az arabsok megint a perzsáktól, a törökök megint vagy az arabsoktól, illetve perzsáktól, vagy pedig az általuk legyőzött bizantinosoktól.

A mi pedig a „zsidó“ szót illeti, figyelembe veendő az a történelmi tény, hogy midőn a magyarok a velök szövetkezett kazárok tözsomszédságában laktak, az utóbbiak közt a zsidóság már rég el volt terjedve, s a kazárok fejedelmei, törzsfői és

*) A szóban forgó levelet e sorok írója magyar fordításban közzé tette a „Történelmi Tár“ 1879. évf. 652—671. l. és a „Héber kutforrások és adatok“ című külön lenyomat 24—43. l. — **) Az id. h. 656. — ***) L. Schlözer, Russische Annalen, II. 61. l.; Harkavy, Russische Revue VI. 29. l., különösen pedig ugyanettől „Die Juden und die slavischen Sprachen“ 43. l. V. ö. Cassel, Magy. Altertümer, 195. l. — ****) Schlözer, Harkavy és Cassel i. h., u. o.

előkelői, valamint a népnek nagy része a zsidó hitet vallották.*) Ennek következtében — s ezt legjelesebb hazai történetiróink is elfogadják **) éppenséggel *lehetetlen*, hogy a Kaspi tenger vidékén lakó magyarok a zsidó hittel és zsidókkal meg nem ismerkedtek volna. Mivel pedig a kazároknak a zsidók megjelelésére mindenesetre bizonyos szavuk volt: a magyaroknak mint magukkal a zsidókkal, úgy ezeknek szokásos nevével is meg kellett ismerkedniök a kazároknál. De még ha a magyarok, a mi azonban aligha feltehető, nem is ismerték volna azt a szót, a mellyel a kazárok a zsidókat meg szokták nevezni, legalább a magyarokhoz csatlakozott kazárok ismerték azt, s még pedig annyival inkább, mivel köztük bizonyára több-kevesebb zsidóhitű is volt. A magyarok, illetve kozár bajtársaik tehát nem szorúlhattak arra, hogy a zsidók számára későbbben valakitől valamely nevet átvegyenek, hanem az új hazában talált zsidókra természetesen azt a nevet alkalmazták, melyet már régebben ismertek s valószínűleg használtak is, s ez éppen a „zsidó“ név, melyet a kazárok úgy mint a „német“ szót nyilván az oroszoktól (židov) vettek át, a kik közt, még mielőtt a kazárok a zsidó hitre tértek, már zsidók laktak volt.***) Ha a kazárok a zsidókat nem így hanem másképp nevezték volna, a magyarok s a velök bejött kazárok ezt az előttük ismeretes s náluk használatban levő másféle kozár nevet a magyarországi szlávok kedvéért bizonyára nem cserélték volna fel a „zsidó“ névvel.

Ha tekintettel vagyunk a magyarok és kazárok közti szoros kapcsolatokra, valamint arra, hogy az utóbbiak a „nemeccz“ szót ismerték s használták, de a zsidók számára is mindenesetre bizonyos elnevezéssel bírtak már; alig lehet kétség benne, hogy a magyarok a „német“ és a „zsidó“ szavakat már a kazároktól hozták ide magukkal.

KOHN SÁMUEL.

A POLGÁRI ISKOLÁNAK ÉS ROKONAINAK.

II.

A Polg. Iskola áprilisi számában ez a nyilatkozat olvasható: „Szarvas Gábor felhívására kijelentem, hogy az általa megítámdott cikkek írója én vagyok.“ *Irmei Ferencz.*

*) Az idevágó orosz, arabs és zsidó kutfőket l. Tört. Tár, 652. — **) Szalay, Magyarország történelme (1871. kiadás) I. 138. l. Horváth, Magyarország történelme (1871. kiadás) I. 138. l. és Hunfalvy, Magyarország ethnografiája 204. l. — ***) L. Geiger, Jüdische Zeitschrift III. 290. és Harkavy, Die Juden und die slavischen Sprachen 1—8. és 105. s köv. l.

Tehát a fustélyos hős, a ki fogadkozik, hogy a Nyelvőr parasztjait addig bikacsöközi — — I r m e i F e r e n c z !

Átkutatottuk emlékezetünk tárházát, végig gondoltuk a magyar nyelvtudományi munkálatok egész lajstromát: az I r m e i F e r e n c z név nem volt található sehol. De talán csalódunk? Ugy van, csalódnunk kell. A ki oly kategorikus hangon mond ítéletet eldöntött s még el nem döntött tételekről, a ki tanítói szószék-ről oktatja a világot, hogy erre meg erre a kérdésre nézve mit tartson, a ki az egész legújabb magyar nyelvtudomány munkálkodása fölött pálczát tör, annak magának is, mindama szakismere-tekben, a melyekről szól, teljesen avatottnak, annak magának is nyelvtudósnak, nagy nyelvtudósnak kell lennie. Elővettük az Új Magyar Múzeumot, az Akadémiai Értesítőt, átvizsgáltuk az Aka-demiai Nyelvtudományi Értekezések hosszú sorát, megnéztük a Magyar Nyelvészet, meg a Nyelvtudományi Közlemények czikkeit s a hol gondoltuk, hogy ilynemű dolgozatok megjelenhettek, még a Nyelvőr cikksorozatán is végig mentünk; de az I r m e i F e r e n c z név sehol, egy nyelvészeti cikk alatt sem volt olvasható.

A Polg. Iskola enunciatiójának eddigelé még senki sem tulajdonít annyi fontosságot, hogy megtámadására szükségesnek tartsa a védekezést. Mi sem azért szólalunk fel; hanem felszó-lalunk azért, mert a Polg. Iskola enunciatiója csak visszhangja ama szózatnak, mely a Nyelvőr hatásának csökkentésére időnként meg-megújul, s mely a rossz ügy védelmében, a melynek egykoron jóhiszemben zászlajához szegődött, a vádaskodás s rágalom dísz-telen fegyverének használatától sem retten vissza; s felszóalunk azért, hogy a mit mások nem tettek, megtegyük az első lépést ama vakmerőség meggátlására, hogy teljes avatatlanság s gyakorta még egészen zöld éretlenség, oly kérdésekben, a melyeket vastag tájékozatlansága miatt meg se tud érteni, mint eddig szokásban volt, ne biráskodjék s a közönséget félre ne vezesse.

Hogy mily mélyre hatott le már a büntetlenül gyanusíthatás érzete, élő példa rá a Polg. Iskola, melynek szerkesztője, a lelki-ismeret szavának gondosabb meghallgatása nélkül kiadja Irmei Ferencznek, egy legtisztább törekvés hitelének megrontását célzó vádaskodásait.

„Mi a magyar nyelvet Kazinczy s Vörösmarty alapján tudjuk és tanultuk.“

Pár sorban több valótlanságot mondani, néhány szóval saját értelmetlenségét jobban bebizonyítani alig lehetne, mint ezt Irmei Ferencz tette. A ki ilyesmit állít, az soha nem olvasta se Vörös-martyt, se Kazinczyt, vagy, ha olvasta, teljesen képtelen annak

megítélésére, mi a tiszta, velős-magvas, erőtől duzzadó magyarság (Vörösmarty), s mi az eredetiségéből teljesen kiforgatott, eltorzított magyar nyelv (Kazinczy).

„Szegény magyar, tudósaid valahogy nyélbe ütötték apáid nyelvét és olvasád Vörösmartyt és gyönyörűséged talátdat Petőfi-ben. De hát a Nyelvőr körül csoportosult tudákosok egyszerre csak kimondták, hogy Petőfi nem tudott magyarul.“

Tudósaid nyélbe ütötték apáid nyelvét! Tudósaid! Micsoda tudósok? Talán a „nyugta, csőd, késvesztett váltó, az ide -/. alatt zárolt másodlat“ tudósai, a jogászok? Vagy a *mireny haméleg, moztan, utáncs, csirbur* tudósai a fizikusok? Vagy a *üldag, izzag, höghurut, gyógykezelek, küteg* tudósai, az orvosok? Alig. Hanem a nyelvtudósok; s szó sem fér hozzá, hogy ezek a neologia nyelvtudósai; ezek „ütötték nyélbe apáink nyelvét“ az *acŕ* (kuk-acz), *ancs* (ag-ancs), *arcŕ* (fik-arcz), *and* (vak-and) sat. képzők fölfedezésével. Mert tudnivaló, hogy a N. Szótár tudósainak születése előtt a magyar nyelv olyan, mint a nyeletlen fejsze, teljesen használhatatlan. Legfényesebb bizonyíték reá Pázmány s Faludi nyelvének izetlensége s épen nem magyaros volta. A ki pedig mindezt nem tudta volna, megtanulhatja Irmei Ferencztől, mert ő nagyszámú s alapos nyelvészeti dolgozataival kétségtelen tanújeleit adta annak, hogy meg tudja ítélni, mi az igazi, e névre érdemes nyelvtudomány. s mi csupán gyerekjáték, s melyik a nyélbe ütött, s melyik a nyélbe ütetlen magyar nyelv.

„A Nyelvőr körül csoportosult tudákosok kimondták, hogy Petőfi nem tud magyarul.“

Petőfi nyelvéről kétszer nyilatkozott a Nyelvőr. Ime az első. „A költészet, egyáltalában a nép nyelvén szeret nyilatkozni; a népköltészetnek virágból szőtt, szívárványos takarója pedig csakis a népnyelv lehet. Petőfi a nép költője, költészete a nép költészete; „János vitéze“ a magyar népköltészetnek egyik remeke“ (Nyr. I. 20.) A másik nyilatkozat így hangzik: „Nyelvésznek bizonyára nem vehetni rossz néven, ha a jó irodalmi termékek közül azokat tartja legjobbaknak, melyeknek a nyelvük is jó, z am atos, magyaros. Ez a tulajdonság emeli annyira Arany, Petőfi, Tompa költeményeinek becsét, s ez teszi egyik legszebb oldalát Vörösmarty Csongor és Tündéjének.“ (Nyr. III. 302.) Oly feltűnő értelmetlenségen, mely az ily egyszerű világos szavak jelentésén sem tud eligazodni, csak sajnálkoznunk lehet.

„Szegény magyar, a te sorsod mindig az volt, hogy valami pusztító elem hatásának légy kitéve. Megérted a tatárjárást, hor-

doztad a török igát, láttad a muszkát, labanczot, nyúzott a középkori izmaelita. Most meg a semita-jarást érte meg a nyelved. A Nyelvőr körül csoportosult tudákosok elkezdték nyelvünket körülmetélni.“

Érti ezt az olvasó? A Magyar Nyelvőr munkásainak nagy része zsidókból áll! Leginkább zsidók azok, a kik a magyar nyelv törvényeinek megállapítására szükséges adatok egybegyűjtésén fáradoznak! A magyar nyelvtudomány fejlesztését, előbbre vitelét zsidók vették a kezükbe! Szóval a magyar nyelv művelésén legnagyobb részt zsidók buzgólkodnak! És nem pirult a Polgári Iskola, midőn e sorokat kinyomatta? Vagy az Irmei Ferenczek szerint a hazafiság, az igaz magyarság abban áll, hogy a magyar nyelv ügyének előmozdítására mennél kevesebbet tegyünk; s ha, a mit nekünk volna kötelességünk teljesíteni s a mit semmi más nép el nem végez helyettünk, ha az elmulasztott kötelesség teljesítésére hazafias zsidók vállalkoznak, őket sárral dobáljuk, a közvélemény előtt befeketítjük, s munkálkodásuk becsét gyanúsító szavakkal csökkentve, saját hasznavehetetlenségünket mint kiváló hazafiaságot tüntessük fel a nagy világ előtt? Tudja meg a Polg. Iskola és rokonai, hogy valamint mi s velünk mindazok, a kik a becsületes munkásságot méltatni tudják, úgy bizonyára az utódok is nagyobb köszönettel, hálásabb elismeréssel lesznek az ily tevékeny „nyelvet körülmetélő semitapusztítás“, mint ama hazafiság iránt, mely a „nyelvünk szent ügye“ hangoztatásában rekedtté kiáltja magát, de többszörösen ismételt kérésre, buzdításra sem vesz magának annyi fáradságot, hogy csak egy árva tájszó följegyzésével is előmozdítsa a „nyelv szent ügyét“.

„Meg fog dolgoztatni klistérral, a mig tudákosságának minden eddigi évfolyamait batyuba kötve, el nem vándorol egy neki való jobb hazába, az Úralhegy tövébe, hol az osztjásokban, cseremiszekben hálásabb publikumra akadhat.“

A Polg. Iskola enunciatiójanak az előbbi mellett különösen ez a pontja az, a mely felszólalásra késztetett bennünket. Végre megértük az időt, a melyben dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy a magyar tudományosság a mesék országából a való világába lépett. A nyelvtudomány, különösen a magyar összehasonlító nyelvtudomány, oly eredményeket mutatott fel, hogy a művelt világ elismerését vívta ki magának. Ezt az elismerést legnagyobb részt Hunfalvy Pál s Budenz József együttes munkálkodása szerezte meg számunkra. Egy egész, csüggedetlen tevékenységben, folytonos tanulmányban s buvárkodásban töltött élet ment föl reá, míg a magyar összehasonlító nyelvtudomány alapját megvetették s ez alapon magát az épületet fölemelték. És előáll egy Irmei

Ferencz és itél egy Hunfalvy-Budenz buvárlatainak mivolta fölött! Valamely tudományos buvárkodás becsének megítéléséhez teljes szakismeret szükséges. És Irmei Ferencz fitymálva, becsmérően szól az osztják-cseremiszségről, nevetségesnek tünteti föl az ugor összehasonlító nyelvtudományt, az az Irmei Ferencz, a ki, meg vagyunk róla győződve, az osztják-cseremiszségnek még csak alfabetumát sem ismeri. Meg tudnád-e mondani olvasóm, mily fokú tudatlanság szükséges ahhoz, hogy valaki oly vakmerő legyen, s mily fokú vakmerőség, hogy valaki tudatlanságának érzetében a tudományosság fegyverének villogtatásával fenyegetőzzék: „Meg fog dolgoztatni, ha kell, a tudomány klistérjével is, a mig megkótyagosodott állapotának excrementumaitól meg nem szabadulván, jó utra nem tér.“

Mondtuk, megtesszük az első lépést, s megtettük; s meg fogjuk tenni, ha kell, a másodikat, harmadikat s a többit is; s előre kijelentjük, hogy személyválogatók nem leszünk. Okokat mindenkor szíves készséggel meghallgatunk, s ha meggyőzők, mindenkor szíves örömet meghajlunk előttük; de hogy bárki is, minden bizonyítás s czáfolás nélkül nagy hetykén ítéletet mondjon oly kérdésekben, a melyekhez teljességgel nem ért, azt hallgatással tűrni nem fogjuk.

SZARVAS GÁBOR.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR HIÁNYZÓ ADATAI.

II.

Felszólításunknak már is volt eredménye. Csapodi István orvos úr, Párizspapai Pax Corporis cz. könyvéből jegyzett ki s juttatott kezünkhöz egy csomó adatot, az I. felszólításunkban közölt lajstromra vonatkozót. Fogadja érte szíves köszönetünket.

A szerkesztés haladt azóta s most már ki vannak dolgozva az *ó ö ő* betűkön kezdődő szavak is. Közöljük ezek közül is a hiányosokat, azon kérelemmel, hogy ügyfeleink mind ezekre, mind pedig az első cikkünkben összeállítottakra közölnék velünk a tudomásukra jutó adatokat.

I. Csak a szótárakban találtuk ezeket:

óbégat, óriási, óvó óvás | öblít, ökle (hálnem), *el-öl ki-öl öldöz, össze-önt önthető öntöget, öregecske, örököl, ötös, özvegyít | órség őrizetlen, örül* (meg-örjül előfordúl), *őszí.*

II. A következőkre csak egy-két idézetünk van:

ócska avik avott avatag, ólom, ónos (a „szederjes, ijedt“ és a „jeges“ jelentéssel, pl. *ónos idő, ónos út*) | *öböl* (a tengeré),

öklök, ölelkedik, ölelkezik, fel-ölt le-ölt, le-önt, harang-öntés, öreges, örökös (az örökkévaló jelentéssel), *örvendít, összes* | *ór* (csak szótárakban s oklevelekben) *örös őrizél, ősi, őz*.

III. Sem a szótárakban, sem az irodalomban nem fordulnak elő: *ódon, óda, ófrál, nap-óra órásság* | *öblöz öböl* v. *öbölly* (növények ragyája), *ödöng, öklend* v. *öklend, öklöz, ökrész, öltő* („nemzedék, emberkor“), *ömlök* és származékai (! csak *önt* fordul elő származékaival), *öntözködik, örvénylik, összesség* (csak *összes* és *összességgel* fordul elő), *ösztrű* (a gát értelmében), *ötféle ötszörös, ötlet, ötvétség, ön* (hal), *őriztet örködik, őringel, őrzöng, őzike*.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Nagybányai régi családnevek. (Kiírva a nevezett város XVI. XVII. századbéli jegyző- és adókönyveiből.)

Apaczák Andocs Arczulvágott Abrogy Arnót Arдай Almási Asztalos Aranyi Alföldi Apoldi Apai Agyó Alparéti Angyalosi Alpestesi. — Boldi Barbély Balog Bay Borsos Balassa Benyiczki Bárthi Buttyán Bányai Botos Bornemissza Bozó Beregi Böllényi Borsai Beszenyei Baraczkos Balázsi Bocskai Beregszászi Burián Balkányi Barát Buzai Batári Bodoki Bakos Berkeszi Bréda Batizi Budai Buják Bekesi Bánrévi Békési Balaton Balázs Balázsfü Bertá Bongárdi Balázsházi Bácsi Bárczi Bikkszádi Börvelyi Boros Biró Bagaméri Böszörményi Belényesi Bikkfalvi Buczi Bükkösi. — Csergös Czementes Czermány Csontos Csiszár Csaplár Csengetyüs Csapó Csöffi Cseri Csegöldi Csengeri Csongorádi Csehi Csetneki Czeglédi Csécsi Csetri Császár Csillag. — Deli Dobos Daróczi Dobi Dienes Diószegi Dancs Darabas Dudás Dezső Domán Dögei Dévai Dékán Dombháti Derczeni Debreczeni Dombi Diósi Dengelegi Darabánth Daróczi Deák Daczó Dobai Dobrai Dul Dézsti. — Erdős Ecsedi Eötvös Éveges Eszenyi Erdélyi Erdősi Enyedi Erszéngyártó Erős Égő Egri Eke Erkei. — Fodor Farkas Falusi Forinthverő Fejérszájú Fülelis Fejér Fekszü Füzesi Földvári Fejes Füsü Fekete Furus Fogarasi Fonyi Forgács. — Gönczi Gyursa Győri Gál Göböl Gyulai Géczi György Gyöngyösi Gömöre Gatti Giróthy Gonda Gáborjánai Garai Gálfi Gyüreí Gerei Géresi Gelényesi Gulácsi Gáthi Gyáni Gyerő Gépelyes Gyarmathi. — Hodászi Hatvani Hunyadi Harminczados Hájas Horváth Hajdu Hitván Hadadi Huszti Herczeg Héczei Hatházi Hüvelyes Helyes Hetényi Horti Házi Hegyemegi Hegedüs Hosszumezei Herges Horogszegi Hajós. — Jérémiás Józsa Jakócz Jenei Jakó Ilyés Jő Ispahia Istvándi Ijgyártó Juhász Jánosi Ilkó Iklódi Jób Inai Jámbor. —

Katrus Kecsesi Károlyi Kömetsző Kékesi Kovács Kövágó Kádár
 Kisorru Kőmives Kamanczi Kakas Koltai Katona Kálmár
 Kereszturi Korcsolyás Kassai Kocsi Kupás Káplány Kolozsi
 Kannagyártó Kerekes Kósa Kádas Kolozsvári Kis Kodori
 Krisztina Karmazsin Kappándi Kapusi Kecskés Kézdi Krassai
 Konyha Késcsináló Képiró Kondorosi Köszögi Körösi Kutas
 Kocsis Krakкаи Kalauz Katnári Kálmándi Kántor Koldus Kérei
 Király Kupás Kapcsos Kemendi Koszorus. — Lakatos Lugasi
 Lippai Losonczi Láposi Lengyel Lenti Lonyai Ladányi Lisibon
 Ludas Lági Lőrinczi. — Muzsai Márk Molnár Márki Mészáros
 Malozsás Mólnos Mohácsi Mosó Munkácsi Makrai Malomi
 Makranczi Mogyorós Matolcsi Majtényi Mihályfalvi Mindszenti
 Monai Miskolci Makai Mezei Monoki Megyesi Magyar Mózsés
 Madai Mindenés. — Nemes Nagy Nyirő Nyerges Nagyorbán
 Németi Nyikos Nagykeményi Naményi Napkori Nőéh. — Olasz
 Óragyártó Orgonás Ötvös Óvári Orosz Orbán Öri Örményi
 Ócsovai Ónadi Ördög Oroszlány. — Piros Péchi Palotás
 Porkoláb Pál Pesti Papi Pogány Prázsmári Porcsalmái Patai
 Posztómetsző Pinczés Paksi Poncz Papai Pákai Polgár Peleskei
 Pap Paniti Prósa Petri Petendi Paizsos Pénzverő Palóczy
 Péterfalvi Pércsi Pávai Pengő Piskolti Pányoki. — Rátonyi
 Rázmány Rebegő Rettegi Radvánczi Régeni Ricsi Radnóthi
 Ramocsa Rápolti. — Sógor Sipos Szűcs Sebrek Szentgyörgyi
 Szent Szalai Szűk Sárközi Szerencsi Szombatfalvi Szarvadi
 Szekeres Sütő Szegedi Somi Sáfár Székely Somos Szilágyi
 Szikszai Szabó Szappanyos Szövő Salak Sarmasághi Szerémi
 Sali Slágár Szamosszegi Szász Szondi Széki Szakmári Szalóki
 Szentesi Szőlősi Siket Sonkolyos Szolga Szoboszlai Somogyi
 Sándor Szentmihályi Szentmártoni Szius (Szijjas) Szenczi Simándi
 Silai Serindi Suki Sirató Sári Szalárdi Szentandrászi Szigeti
 Szengyel Segesvári Sovány Sárpataki Szitás Séra Szécséni
 Szeredi Szebeni Szijgyártó Szentlászlai Sijj Szelindi Szepsi
 Sélyei Sarló Szalánczi. — Torján Tordai Tót Tadi Turi Törös
 Török Tar Tiheméri Téglás Tálás Talpas Törpeni Tepei
 Tagi Tanka Tóthfalusi Tollkötő Terhes Tizedes Toldi Tarpai
 Tasnádi Tarai Tolnai Tibók Tamási Toronyai Técsi Tancsi
 Tölcséres Tormás Timár Tolcsvai Tunyogi. — Ugocsai
 Udvarhelyi Ujhelyi Uzoni Ūrményi. — Viski Vásárbiró Választó
 Varga Veres Verő Varju Vetési Veresegyházi Vezendi Vékás
 Váradi Vásárhelyi Végh Váczi Vasolczi Virág Virágházi
 Vámfalusi Vigh Vadász Varró Visnóczi Villás Városi Váraljai
 Varjasi Völcsöki. — Zászlótartó Zilahi Zab Zombori Zilizi Zok
 Zöld Zólyomi Zsadányi.

KATONA LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Blaháné asszony. Blaháné asszony helyesen mondatik ha azt akarjuk, hogy annyit jelentsen, mint a német Frau Blaha; mert *Blaháné* a németben *csak die Blaha* jelentéssel bír. S így igaz a van P. Thewrewk E. urnak, midőn (X:85) az asszony szóban az illető személy megtisztelő címét látja.

Ezen megtisztelő cím csak látszólagos fordítása a németnek; bizonyítják azt olyan vidékek, melyeken a német szó ritka, mint a fehér holló. Használata tehát eredeti, népies. Így mondja a nép, udvarias megszólítással: *Béresné asszony*, *Bodnárné asszony* stb. mint *komám asszony* v. *lyány asszony*. Sőt még az ilyenek sem ritkák a nép szájában, mint: kántorné ifjasszony, Telkes Pistáné öcsém v. hugom asszony stb.

Löcsei Nyelvőr-olvasó.

V. ö. már a Margit legendában (27. l.): Béla király pedig *királyné asszonnyal* öszve; sőt az 1629-ki Nomenclaturában: *mosoné asszony* aufwäscherin. — A Leveles Tárban II:6 „Ngos *asszonyném* kérem te Kdet” bizonyosan csak *asszonynéném* rövidítése.

S. Zs.

Egy „hírhedő” kritikuskak. Sokszor hallható panasz, hogy nincs nálunk kritika. S ezen nincs mit csodálni. Kis nemzeteknél egy-egy szakkal való foglalkozásra olyan kevés ember jut, hogy — ha tekintetbe vesszük még a rendesen fölmerülő személyi tekinteteket — egymásnak kellő bírálatára ritkán van érkezésük. Így jártak az én iskolai könyveim is. A Magyar Nyelvőr máig napig sem vehetett tudomást róluk. Az Országos Közoktatási Tanács dicsérő ítéletet mondott róluk, s ennek közlésével ajánlotta középiskoláinknak a kormány. A Tanácsnak különben kimondott elve, hogy részletes bírálatot nem tesz közzé az ill. könyvekről. De fájdalom a lapok és folyóiratok is csak dicsérik a d o k a t zengettek könyveimről, s hogy az ilyenek nem sok haszonnal járnak, azt mindenki el fogja ismerni. Csak három közleményről tudok, mely az ismertetés magaslatáig emelkedett s ezzel tagadhatatlanul hálás és hasznos dolgott végzett: ilyen volt kis nyelvtanom ismertetése Volf Györgytől a Magyar Tanügyben és Herzog Emiltől a Népmvelők Lapjában, továbbá nagyobb „Magyar Nyelvtan”-omról Halász Ignác az Egy. Philologiai Közönyben, csak az a baj, hogy az utóbbi még most sem jutott el a mondattanhoz. Volt egy szelid bírálat is: Komáromy Lajosé a Középt. Tanáregylet Közönyében (a kisebb nyelvtanról), de kifogásai jobbára félreértéseken alapultak.

Nem nehéz átlátni, hogy ügyért buzgó szerzőt a dicséretnek nem eléghetnek ki, hogy a ki tárgyával lelkesen, szenvedélyesen

foglalkozik, várva várja a szigorú, szembeszálló kritikát, az eltérő fölfogásoknak azt a jótékony surlódását, mely a tudományban a gyors haladásnak s az új meg új vívmányoknak leghathatósabb tényezője. S íme vágyam beteljesedett: négyévi várakozás után megjelent végre egy figyelemre méltó, szigorú bírálat. Figyelemre méltó bírálat volt ez, de fájdalom, csakis azon értetlenség által, mely a jó és rossz között nem is tud különbséget tenni, — és azon tökéletes tájékozatlanság által, mely a helyett, hogy vitára hína ki, szánalmat kelt és bámulatot, hogy' mer valaki ilyesmivel a nyilvánosság elé lépni. Molnár Sándornak híják a szerencsétlent, a kinek neve ezen bírálata által *hírheszik el* először ország szerte. Értetlenséggel és tájékozatlansággal szemben mit tegyen az ember? Lehet-e az értetlenséget meggyőzni az igazságról? Lehet-e a tájékozatlanságot ellenbírálattal tájékozottá tenni? Hallgattam, mert nem láttam elérhető célját a beszédnek. S hallgatnék most is, ha a dolog becsületbeli fordulatot nem vett volna. De a bírálat írója a multhavi Tanár. Közlönyben két aljas dologgal vádol: egyik az, hogy T. M. I. ellenbírálata az én megrendelésekre jártott napvilágot a Nyelvörben, a másik az, hogy az ő viszonzulásának a Nyelvörben való megjelenését — mint-hogy „mindenki úr a maga házában“ — én akadályoztam meg. Mindakét vádat ezennel határozottan ráfogásnak s alap-talan rágalomnak jelentem ki. Midőn szó volt a Nyelvörbeli ellenbírálat közétételéről, határozottan kifejeztem a szerkesztő előtt abbeli aggályomat, hogy a rágalom az én rendelésemre készültnek fogja mondani. A szerkesztő azt felelte, hogy a gyanúsítás lehetősége nem lehet tisztességes emberekre nézve irányadó, mert akármilyen kínos lelkiismeretesség sem állhatja útját, — és a szerkesztő közölte ama cikkeket. (Igy történt. *Szerk.*) Midőn pedig M. S. beküldötte ama föl nem vett levelét, ámulattal láttuk, hogy a czáfolatnak bármily gyöngye kísérlete helyett csak az a kijelentés volt benne, hogy ő az annyira dicsért nyelvtannak csak hibáira akarta a közönséget figyelmeztetni, s hogy ő Simonyi Zsigmondot különben kitünő szakembernek és írónak tartja. Ezen rám nézve hízelgő nyilatkozat közzététele ellen — magvallom gyöngeségem — nem tettem kifogást, de a szerkesztő nem akarta közölni, mert a tárgyról, a nyelvészeti kérdésekről egy árva szó sem volt benne. (Ez volt feleletünk. *Szerk.*) —

Ha már most így kénytelen vagyok foglalkozni ama hírhedett bírálattal, egy példával azt is ki akarom mutatni, minő gyökeres tájékozatlanság teszi képtelenné Molnár Sándort a hozzászólásra.

A mai nyelvtudománynak az a legfőbb célja, hogy minden nyelvi jelenségben földerítse a fejlődést s megértse a fejlődés módját. Az anyanyelv grammatikájának pedig az a föladata, hogy a nyelvbeli alakok értékét s egymással való kapcsolatát tudatossá tegye. E két irányadó tétel vezetett, midőn nyelvtanomban a mai nyelvünkben elszigetelt alakok megértetése végett akár egészen elavult, akár a népnyelvben még megőrzött régi alakokat idéztem. Hogy a *tisztít* ige gyakorítója nem csak *tisztít-gat* lehet, hanem *tisztó-gat* is, annak megértetéséhez okvetetlen szükséges volt idéznem a régi *tisztójt-gat* alakot, melyből az utóbbi rövidült (l. a 34. és 224. cikket). Hogy a *fájdalom* szóban, bár most az egész *dalom*-ot névképzőnek érezzük, igazán csak az *m* a névképző, mint p. az *álom öröm* szavakban, annak bebizonyítására meg kellett említenem, hogy volt régi irodalmunkban egy *fájdal* ige is. — Szintúgy már most, a hol az *ébred* : *ébredsz porhad* : *porhasztféle* képzésről van szó (261. cikk), meg kellett említeni a *hírésztel*(*el*) igének is velük való kapcsolatát, s ezt a következő megjegyzéssel tettem: „Ép így van a *vén-héd-ik* vagy *vén-hész-ik* igéből (259.) *vén-hész-t*, s a *hír-héd-ik* vagy *hír-hész-ik*-ből *hír(h)ész-tel*.” — Halljuk erre nézve a kritikus megjegyzését. Ő azt hiszi hogy azt a *hírheszik* igét a kis ujjamból szoptam, hogy a *híresztel* igét mesterkéltén magyarázhattam, s eljárásomról így nyilatkozik: „Sokat nyer még tőle [Simonyitól] a magyar nyelv . . . milyen szép szó lesz ez is: *hírheszik*“ (K.T. Közl. XIV: 193.). A gúny éles akar lenni, de soha gúnynak nem lehetett oly könnyen élet venni, mint ennek. Tehát *hírheszik* új szó, mellyel én akarom megajándékozni nyelvünket! Lássuk, mit szól ehhez a készülő nyelvtörténeti szótár:

hírhesz(ik) [és *hirhed*(ik) | *befejezett cselekvés* hirhűtt, hirhött, hirhett, és hirhődött, hirhedett | *mult idő*: hirhövék, hirhevék, és hirhedék | *h nélkül*: mikoron ez hihiredet vólna, szantalan soc Magyaroc gyűlénc oda HGk 34; mikoron az ő halála ki hiredet volna o. 108; onnéc hiredéc ki az ő neue o. 83; hogy el ne hirednéc, az ő iöüetelec ingyen se tudatnéc Tin. Zs. 7; híreszt]; hirhedem: crebresco MA, das gerücht von mir wird ausgebreitet, ich erschalle PP; hirhedik, hirheszik: crebrescit, vulgatur Kr.; hyrhezyk Érs 524; hamarsagosan hyrhőzyk bezede Born. nk. 6; ez szó hirhedék a' körülötte forgolódók kőzött, Temetési pompa 4 || *el-hírhesz*(ik): elhirhedöm: crebresco, elhirhődöm: percrebresco C; elhirhedni: increbrescere, MA, kund werden, zunehmen am ruf PP; az te neue mind kőzönsegős földön el hirhőzic Gua. 57; hyre neue mynd ez zeles wylagon olly ygen el hyrhőweek Érd 357; el hirhődött zencsegenek hire

D 26; el hirhevveen orzag zerte az chodateteleknek hire Dom. 75; kynek ő hyre mend ez wylagon el hyrtheth, Peer 69; mykoron ez chodak el hyrhettek volna Corn. 265; mind az varos zerte el hirhuek Vg. 56; midön ez elhirhedet volna: facta hac voce HGu f 7; engedelmességtec mindenekhöz elhirhűt: in omnem locum divulgata est o. s5; ily rettenetes dolognac hire az egész Africa-ban el hirhedec: divulgatur DSal. Jug. 9; el hirhűt, hogy ő mereggel őlettetett volna meg FCurt. 702; ez egész világon el hirhődgiéc Ku. ev. 92; MA b. IV: 31; Eszt. any. 324; „Pz. k. 854“ Kr. || *ki-hirhesz*(ik): percresbescit Kr.; kihirhedni: increb-rescere, innotescere, ich werde bekannt MA; ki hirheuec ő hire: abiit ejus opinio M 20; ky hyrhewek hw newe: vulgatum est nomen ejus J 297: fama exiit de illo J 530; ky hyrhyuek az ew neue: emanavit fama ipsius PG ev. 70 = ky hyrhedek az ew neue o. 7; hogy ennel es ynkab kywe ne hyrheggyeek az nep közöth: ne id amplius serpat in populum J. 718, 452, 472; kywe hyrhöt az ew zentseeges volta Érd. 410 b; kywe hyrhedöt o. 522; ez keppen ky hyrhedwen ő elethe, Peer 112; mel' dologh mykor mendeneknek ky hyrhednek o. 11; haluan .. hyreet ky hyrhedny mynd tellyes siciliaban Corn. 368; az töb orzagokra .. ki hirhön-nék Tih. 49; kihiruénec mind ezzec a dologoc: divulgabantur HGu O5; kihirhedéc ez a beszéd a' Sidóc közet o. H8; Szék. zs. 17; ez a dolog ki hirheduen: care cognita DSal. 14; ki hirhedett Kár. I:501: ismerete iobban ki hirhednec Born. pr. 24; Kdí 364; kihirheszic az ő czelekedete minden népec között MA b. I:441 = Kár. I:501 | *el-ki-hirhesz*(ik): betegsége el ki hirhőuek Id. NS. 49. | *kihirhődés*: Illyen az születése, de diczőséges ki hirhődése Zvon. p. I:161 || *meg-hirhesz*(ik): az hyr meghyrhewuek: novitas insonuit Ehr. 150: e hir meghirheuec mend a' földön: exiit fama haec M. 30; meg hirhötuala: manifestum factum est M 81; meg hirhez nec vala: divulgabantur M 109, meg hyrhwth Érs. 759 | *hirhet*: vulgat Kr. | *el-hirhet*: evulgo, ich rufe aus MA; el hirhötének mindeneket: nuntiaverunt omnia Fél. b. 12; el hirhöték ötet: diffamaverunt eum o. 14 || *hireszt*: divulgare, publicare SI *el-hireszt*: evulgat Kr.; Bethl. él II: 278 ||

Alig szükség említenem, hogy ide tartozik az újabb *hirhedett* („Hirhedett zenésze a világnak“ Vör. Liszt Fhez) v. *hirhedt* igenév is; hogy *hirdet* sem egyéb, mint a *hir(h)ed* igének régi míveltető származéka; és hogy *hírheszik* és *hirhedik* csak olyan váltakozó igealakok, mint *cselekszik cselekedik* és párjaik (egyik a gyakorító sz képzővel, másik a gy. *d*-vel).

Itélj, elfogulatlan olvasó: érdemes volt-e szóba állanom olyan bírálattal, melynek minden egyes tételét a czáfólo tényeknek ilyen tömegével lehet agyonnyomni? SIMONYI ZSIGMOND.

Néhány új szó keletkezéséhez. Ponorí Thewrewk Emil (Ny. X:174.) a *pir* szót a Thewrewk József-féle szók közé sorozza, holott a *pir* már Ssndor István szótárában, sőt Kr. tanúsága szerint Györfi József Klimius Miklósában is előfordul.

Ugyanő a *sürgöny*, *távirat*, *jegyzők*, *vonat*, *mellény* szók eredetét az 1845-ik évről dalálta, holott mindezek meg vannak már 'mai jelentésükben a Fogarasi Német-magyar zseb-szótára 1836. évi kiadásában.

Megemlítendő még az is, hogy Fogarasi 1845. évi Segéd-szótára szerint, 1845-ben a *közlöny*, *sétány*, *előny* szókat már a mai jelentésükben is ismerték és csakis ezen jelentésüket iktatták a szótári anyagba.

Ezek szerint Huszthy Pálnak nem marad egyéb, mint talán a *gyorskocsi*, a *futár* és *vonat* s ennek is csak a mai jelentése, mert a *vonat* szó máskülönben meg található már a mult századi Kisded szótárban is; Benovich Józsefnek pedig meg kell elégedni magával a *körző*-vel, ha ugyan ezt is el nem disputáljuk még tőle.

LUKÁCS LŐRINCZ.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

† A néptanítók és az Akadémia... A Magyar Paedagogiai Szemle szerkesztője Rill József. E folyóirat áprilisi füzetében a 118. lapon ezt olvassuk: „Az akadémiai nyelvtudományi bizottság elhatározta, hogy a két jegyű, de csak egy hangot képviselő mássalhangzókat ezeutúl sohasem kell megkétszerezni. Erre azt mondja a Délmagyarországi Tanítóegylet Közlönye: „Ebből látszik, hogy az akadémikusok között nincsenek népiskolai tanítók, különben bizonyosan az ellenkező határozatot hozták volna!“ Igaza van. Ily haszontalan határozatokkal az Akadémia önmaga ejt csorbát tekintélyén“. Itt van la! Az az Akadémia, az az Akadémia! Gondoltuk mi ezt már régen. Ime, hova juttatott bennünket csökönyös vaskalapos-sága!? Csigavérű természete, mely úgy irtózik a friss, eleven, éltető elemek befogadásától, mint a tömött szakál a borotva élétől, fölzúdította ellenünk a közvéleményt. Kitért a vulkán. Elhangzott a fölkiáltás, beleütődött a Kárpátok bérceibe, s a Kárpátok bércei visszaverik az egész ország fülébe a szótatot: Néptanítókat az Akadémiába! Még nem késő, még meg lehet menteni az Akadémia tekintélyét; de gyorsan kell cselekednünk, Mindenek előtt a nyelvtudományi osztályt kell reformálnunk. A bizottság elnökében Hunfalvy Pálban és előadó-jában, Budenz Józsefben fölteszünk annyi önmehtagadást, hogy

a tudomány javára állásukról leköszönnek, hogy helyüket arra méltóbbaknak engedjék át. Hogy kik e méltóbbak, a kitört vulkán hangos moraja közül tisztán kivehető. Tehát új, friss erőket az Akadémiának! A nyelvtudományi Közlemények, a Régi Magyar Költők Tára, a Nyelvőr, a Régi Magyar Codexek, az új Tájszótár, sőt még a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztését is más, ahhoz értőbb kezekre kell bízunk. És a hangos felkiáltás után, a mely végig hangzott Kárpátoktól Adriáig, kérdezhetné-e még valaki, hogy melyik város melyik utcájának melyik házában készítik ezek az ahhoz értőbb kezek a nyelvtudománynak hamisítatlan, igaz élesztőjét? Még nem késő, épen most vannak a választások.

† Pál Hegyi tanítása. . . Pozsony város nevezetes város. Ott lakott egykoron Kisfaludy Károly, ott másolta Petőfi az országgyűlési tudósításokat, s ott szerkeszti Hegyi Pál a Magyar Gazdasszonyok Lapját. Hegyi Pál nagy gazdasszony. Tudja jól, hogy a főző kanalat a nyelével fogják meg; tudja, hogy a kötenyt elül, nem hátul kötik fel; hogy a jó ráklevés elkészítéséhez mindenek előtt tűz kell; hogy a kakas hajnal előtt nem tojik s a kappant előbb kell megfogni s csak aztán leölni sat. sat. De Hegyi Pál mint jó gazdasszony jól ért a nyelvészethez is; egyenest nyelvésznek született, rátermett, mint a csizmatalp a kövezetre. A pozsonyiak kedvelik a hegyi kirándulásokat; egy ilyen Hegyi kirándulásról értesít bennünket a Gazdasszonyok lapjának 17. száma: „Kérdezősködések megválaszolása. Minnának. A Nyelvőr-hiv s einek elmélete alapjában hibás. Az élő nyelv olyan, mint bármely más szerves egyede a természetnek: új meg új alakokat, képzőket, ragokat alkot. Az „Antibarbarusra“ se tessék hallgatni; nem érdemli meg, hogy komoly szót vesztegessünk rá. Egyben nem változik a nyelv: a szó- és mondatkötésben. Csakhogy erre nézve a Nyelvőrben is akárhány durva hibát lehet találni“. Minna Nagysága, látjuk, szeret tanulni és e Hegyi beszédből sokat is tanulhat. De ha még többet akar tudni, kérjük, igézzze meg szép szemének szép sugarával legalább ez egyszer Pál gazdát, hogy mondja el neki is, nekünk is apróra, ereszkedjék le hozzánk, világítson fel bennünket, mint a kis gyereket szokás: mi voltaképen a Nyelvőr elmélete; mennyiben hibás ez elmélet alapja; mi tulajdonképen a helyes nyelvtheoria; az új alakok, képzők, ragok a hegyen teremnek-e inkább, vagy a lapon, a szárazságot kedvelik-e jobban, vagy az esőhullást; a szó- és mondatfűzés örök változatlanságának hitágazatát melyik pozsonyi zsinat állapította meg, s melyik pozsonyi könyvtárúsnál jelent meg az a dogmatika, a mely ezt a kérdést

tárgyalja; végre mekkora együgyűség kell ahhoz, hogy az Antibarbarus haszontalanságát első tekintetre át ne lássuk, s mily foku képzettség ahhoz, hogy Hegyi Pál nyelvtudományának titkait egész nagyságukban megérthessük? Hegyezzük felünket a feleletre.

† Szarvas Gábor-e, vagy Arany János? . . . Vagyon pedig nekünk két Greguss Ágostunk; az egyik költő, a másik tudós, az egyik a szív, a másik ez ész Gréguss Ágostja. Derék ember mint a kettő. Csakhogy vigyáznod kell, hogy valamikép össze ne téveszd őket, hogy a mit a költő mond, valahogy a tudós Greguss Ágost szavainak ne vedd. A Magyarország és a Nagyvilág ez évi 13. számában egy töprenkedésféle jelent meg. „Az orthológia szent széke lett élet-halálbíró nyelvünk felett; máglyára ítél sok ezer szegény szót, mely eddig, azt gondoltuk, hogy helyén vót. *Költészet, eszme, lény, dalnok, tanár, növény, tehetlen árny, hitlen kedély, lak, feltarthatlan kötlevel,* isten veletek! nincs igaz ajkán többé helyetek. De jaj a nemzeté már mind e szó, él vele minden rosszabb jobb író, mi több, Arany-nál is található. Vaj mit tegyek? mit vessek tűzbe hát: Arany művét? Nyelvőr határozatát? Biz én a költőt éltetem, s bírák írását égetem: mert azt vagyok Aranyról hinni bátor, hogy több magyar, mint Szarvas Gábor“. E tünődés alá Greguss Ágost volt írva. Melyik Greguss Ágost írta? A vélemények megszlottak. Az egyik azt mondta, a tudós; a másik, a költő, de a tudós segített neki. Mi meg vagyunk róla győződve, hogy a tudós Greguss se nem írhatta, se nem segített a költő Gregussnak. Okaink a következők: Először a tudós igazsággal foglalkozik, ez pedig világos költemény. Másodszer a tudós Greguss igen jól tudja, mert különben nem volna tudós, hogy például a *dalnok*-ot nem Szarvas Gábor, hanem a nyelv mondja rossz szónak; a nyelv pedig nagyon jól tudja, hogy mit mond. Harmadszor a tudós Greguss Ágostnak van egy logikája. Ez a logika pedig csak ilyen okoskodást enged meg: Minthogy Arany János kétségtelenül bebizonyította, hogy a *nok* valódi magyar képző s hogy igékből (*lát-nok*), nevekből (*tábor-nok*), sőt megcsönkített határozókból (*el(ő)-nök*) is alkothatni vele szókat: ennél fogva a *dalnok* helyes szó. Ezt az okoskodást már egyáltalában nem helyeselhetné: Minthogy Arany János a *nok* képzőt helyesnek mondja: tehát a *dalnok* jó szó. De teljesen elveti s álokoskodásnak nevezi az ilyen syllogismust: Arany János használja a *dalnok* szót: tehát a *dalnok* helyes. Hallottuk, hogy a tudós Greguss Ágostnak szóváltása is volt e miatt a költővel. — Ezzel a költeménnyel ugyan nem nagyon emeled,

öcsém, a logikámnak a hitelét. — Bocsáss meg, bátya, de tiszta jó szándékból történt. Tudod, hajdanában mind a ketten, te is, én is ültetgettünk, oltottunk, szemeztünk a neologia kertjében, öntöztük virágait, nyesdeltük a fák ágait. Mindezért némi mentésre van szükségünk: s kivel mentethetők magunkat jobban, mint Arany Jánossal? — Aztán gondolj épen logikádra. Ha én nem keresek mentséget a *kötlevél* számára, mivel mentheted meg te a *képzerő*-t, mely logikádnak még utolsó kiadásában is ott van és semmivel sem jobb, mint volna a *nagyéletmód*, nagyzóló életmód helyett? Szólt és a komoly egyetem elmosolyodott, kiengesztelődve rámosolygott a „képzerődús“ Kisfaludy társaságra.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szürnyegi gyűjtemény.

(Szürnyeg község. Felső Zemplén.)*

1. Családnév.

Angyal. André. Bodák. Blanár. Bacsó. Csuba. Csúszér Dorgó. Fazikas. Ferenc Feri, Ferenc Feri Jankó, Ferenc Jankó (ered. Kacsó). Geci. — Előnevekkél: Újházi, Vénházi, Sánta és Mizsu Gönci. Hatházi. Szöszös, Paksi (ered. Vaksi), Hrics. Imre és Ivák Berzétesi, Vén, Sánta és Lovász Kanóc. Vén, Kopasz. Reres, Vereb, Kis és Lovász Kacsó. Kontra. Kologyi. Bocskor és Gundri (= Göndör) Kovács. Korbulyák. Konyár. Vén és ifju Jeso. Lajos. Luterán. Piktor. Vén, Berzétesi és özv. Pusztai. Potács. Szabó. Szoták. Szinyéri. Vén és Lovas Sánta. Takács. Tasonyi. Tüdő. Bocskor Tüdő, Vén és Zsellér Tüdő. Tusai: Biró, Deme, Dínom, Dombi, Capu, Kiszti, Bodnár, Hajdu, Kúrator, Boczkó, Roszkos, Kacsó és Kis Tusai. Terefercsák.

2. Keresztnevek.

Andris, Bandi, Andri. Gyuri. Ferenc, Feri. Jani, Jankó. Józsi, Jóska. Pali. Laczkó. Imri. Pesta. Pityu. Miska, Mizsu. — Erzsú. Máris, Marcsu. Kati. Bori, Borka. Zsuzsi, Zsuzska. Marjo. Sári.

*) A szürnyegi népnyelvről terjedelmes gyűjteményt vettünk Csomár István munkácsi gimnáziumi professzortól, ki — saját szavai szerint — ebben a községben töltötte gyermekéveit, s mindent látott, megtanult, a mi benne történt. A község éppen ott van, a hol az egyesült Topoly-Ondova és Laborcz vize a Bodrog nevet nyeri. Szorgalmas, jómódú paraszt község volt, melynek ez ötvenes években még venni valója nem, csak eladni valója volt. Maga szötte, fonta, készítette mindenét. Habár megemlíti azt a lehetőséget, hogy a helység a szür-től vette nevét, a beküldő azt hiszi, hogy inkább a szűnyeg-ből kell magyarázni, mert a lakóok hajdan sok magyar juhót tartottak, melyeknek gyapját maguk dolgozták föl, s minden házban szöttek pokróczot, gubát, szűnyeget. — Ezúttal e gyűjteménynek első részét közöljük.

Használták a keresztneveket vezeték név helyett is. Pl. Pali Jankó. Ferencz Máris.

3. G ú n y n e v e k.

Leginkább az időnként beköltözött korcsmárosoknak adottak.

Betyár. Demeter (mert D. napkor ment a faluba). Netu. Kimenny. Kutyafil. Izra. Slama. Jidik. Csiba. Bogár. Nyakigláb. Késöngyütt. Kopó. Hopcupp. Csipás. Csepüs. Motyó. Koszos. Roszkos. Drótos. Hörcsök Gerény. Patkán. Bakó.

Fura (bolondos) Erzsú. János Miska. Ragyás Pesta. Csepüs Jankó. Csicsóka Miska. Gerén Jankó.

4. H e l y n e v e k.

D ű l ő k: Nagyvölgy. Hegyfark. Borsó sor. Katigödör. Árpás-kert. Szénégető. Kistré taja. Juhászdomb. Nagyméhes. Nagy-Molyva. Kis-Molyva. Csorgó. Juháskút, Brenyis ódal. Pinczevögy. Koszos. Tizenkét fődek. Hegytető. Hegyemeg. Kisfődek. Középsőcserje. Mélyüttető. Mélyútdomb. Túrósacsakó. Csonkasor. Széleskötél Hegyódal. Zavasvögy. Kertajja v. kertajja fődek. Kisdomb.

R é t e k é s l e g e l ő k: Cserjésódal. Kutyóorszög. Torok. Kistrét. Berzété. Kuruc-szög. Nagyerdő. Juknyi. Csákva. Keskeny-szög. Ortás. Kereknyi. Szinyérszög. Maloggyás. Ásvány. Ásvány-szög. Méhes. Boglyos. Borzmolyva. Szugoly. Bikarét. Kutkaszög. Csorgó. Brenyik. Gecsegorony. Sulyok. Kanálisköz v. Tötésköz. Pinczevögy. Fari. Kutyor. Délő. Zavasvölgy. Zavastető. Szög.

F o l y ó k, t a v a k, v i z m o s á s o k: Bodrog. Hót-Bodrog. Kanális (a Tapoly-Ondova). Latorca. Hóttlatorca. Bodrogsca és Bodrocska. Kismély. Rosztó. Ördögtó. Juknyi, Váknyi. Sullymos. Nevetlen. (Az tartják, hogy a N a g y e r d ő nevű rétségen 360 tó volt, s minthogy kettőnek már nem tudtak mi nevet adni, lett Nagy- és Kis-Nevetlen) Gödöny (árok). Kereknyi. Gát. (a Hót-bodrognak egy beiszaplott helye.) Ásvány. Roszhíd (a Bodrogcsának egy beiszaplott helye, hol hajdan híd volt). Csorgó (gödör). Kisé. Vögykút. Kiskút. Köre (talán kö-ré-v-ből lett). Hova mentek? Mengyünk a Körébe. A Köre alatt voltunk. A köre felett vágták a követ. — A Köre felé mennyetek a mart alá. Patacska. Morgó. M.-hid.

U t c z á k: Kisköz. Nagyköz. Újsor. Berzété sor. Ósor. Bodrocskasor. Temetőköz.

CSOMÁR ISTVÁN.

E r d é l y i e k.

Szólásmódok.

C s í k m e g y e i e k.

Nem mostani mákos: nem fiatal.

Kívág a marhából: eladja marháját és olcsóbbat szerez.

Czérnával vágja a marhát: az eladósodott székely eladja ökrét, „kivág” az árából s teheneket vásárol; később a teheneket is eladja, kifizeti adósságát s a mi megmarad pénz, azzal törökbúzáat veszen; a törökbuzából puliszkát főz s a puliszkát „czérnával vágja”. Így vágja hát a székely czérnával a marhát.

Morjára fekütt: meghalt.

Elment földvára deszka árulni: meghalt.

• Könyi hejre tette: úgy tette el, hogy hamar rá lehet akadni. Alábbvaló vagy a fejeznépnél: annak mondják, ki szerfelett sokat beszél.

Kiesett a gacz a szeméből: sűrögni, mozogni kezdett.

Lenyomta a becsületét: ha valaki másnak a sarkára lépett.

Ojan lón lovagol, hogy honya alatt egy font gyertyát kell vigyen: rossz lovon lovagol (a gyertyát a sebtörések kenésére kell vinni).

Erős, mind az olá eczet: erőtlen.

Találja, mind az eskütt embert az átok: nem talál.

Kelleti magát, mind a rossz szeker a hájnak: kedveskedik.

Hánnya-veti a farát, mind a fatalpu kerek a sárt: hányi-veti.

T. NAGY IMRE.

Tájszók.

C s í k m e g y e i e k.

Béka só: fehér kő.	elkezelni: kézzel el-, meg-
bódorogni: czéltalanul ke-	verni.
rengeni.	elszármaszni: más helységbe
büzülni: szagolni.	telepedni.
csemmegni, csemcsegni: csem-	elszója magát: a titkot aka-
megve enni. Ne csemmegtess,	ratlanul kimondja v. kitöpi.
mind egy disznyó.	falúlni: szomszédba jární és
cseszni: szelidebb kifejezése	soká odamaradni. Ne falúj
a nőszésnek.	örökké te falukati.
csinetér: egy feketés kova-	gazolni: 1) piszkolni; 2) el-
féle kő, melyet jó kova hiányá-	gazolni vmit, pl. fűvet v. gabo-
ban tűzütésre használnak.	nát; szénát v. gabonát előnteni:
csüg, csüg-büg: gyöngye, erőt-	3) bélsárt kiüríteni.
len, tehetetlen.	igaz: tulajdon. Az én igazo-
derék út: országút.	mat ne merszélje senki elvenni.
döllögni: récze módra jární.	isten üccsegén (esk.): isten
elkeréngeni: hir nélkül a	ugy segéljen.
háztól elmenni. Dere haza te	jótéhetetlen: Mójén magával
kerengő! (gyermeknek).	jótéhetetlen ez az ember.

kihálni : az éjet a barmokkal
kүн tölteni a legelőn.

kiereszteni : a marhákat út-
közben a járomból, hogy egye-
nek.

kikapatni : kivontatni, kiségi-
teni a hágón.

kovájogni : czéltalanul járni.

következni : „Leves után sóba
főtvel következünk“ — mondja
a házi asszony vendégeinek.

kurkászni : vminek okát ke-
resni.

latymatag : gyenge, lágy, erőt-
len.

megakaszt : megvarr feshést
egy pár öltéssel.

megdängélni : megverni.

megesni : elesni. A gyermek
megesett.

meggebbedni : megdagadni,
megmerevülni.

megitatni : meg-, lerészegíteni.

megkánforodni : megbolon-
dulni.

megkeresztelni : erősen meg-
szidni. Innen a szidalmazó a
megszidottat „kereszt-fiának“
szokta hívni.

megkönni : a hüvelyes főzelék
megkönik a fazékban, megke-
ményedik.

megmozdatni : megverni,
megszidni.

megorrolni : megszidni, sze-
mére vetni valamit.

megplücsköl : megver (tréfá-
san).

megrudalni : ruddal megverni.
megtöcsköl : a térdével meg-
gyűr.

megzsákolni : megverni.

megzabálni : megkönni. A ló
is megzabállik, ha izzadtan ad-
dig áll, hogy lehül.

ménés : mén.

monyas : mén.

monyas kati : férfias termé-
szetű nő, ki a néphiedelem
szerint, hímnős.

nyomólag : lassan, egyenlete-
sen, erővel.

nyökögni : akadozva beszélni.

posztúl : pusztul, romlik.

pusztija : pusztulás, de ennél
szelidebb.

ptüsszögni, ptüsszenni, ptüsz-
szenteni : izleni, tüszzenni.

pusmogni : alattomosan elé-
gedetlenkedni.

ránkort tartani : hosszasan
neheztelni.

renkesz : tömött, erős, izmos
bár törpe, hogy mintegy reng
alatta a föld, rajta pedig a
kövérség menetközben.

somportálni : gondtalanul sé-
tálgatni.

szérés : az a kin a szer van.

szepeg : fojtva sir.

szipni : szívni.

szimmogni : az orrlyuk tar-
talmát fölszívni.

verő malacz : szopó malacz.

zörtyölni : az orrlyuk tartal-
mát felszívni meg leereszteni.

(Csik-Szentgyörgy.)

FEJÉR JÓZSEF.

Szolnok-Doboka megyeiek.

Beli-beli : altató szó; „beli-
beli kis fijacskám“.

belbelik : aluszik, szunnyad;

a kis gyermeknek mondják bel-
belik a kisfiam.

nunúl-nunúl : altató szó; a

kis gyermekeknek mondják: kovász? jobbra gyerekeknek
 nunúl fiam, nunúl! mondják.
 csócsál, csócsálik: eszik; kofistál, kofistyál: kavar;
 csocsájj fiam, csócsájj. készíti az ételt; „a szakácsné
 piju: ifju, gyermeköz; kényez- mind csak k.“
 tetve mondják így: nagy-nagy konting: korcsma, csárda
 pijam, nagy! (gúny-neve korcsmának); „gyere
 anyja: akármiféle nöstény; mennyünk a kontingba“.
 „a bornyú anyja“. létarja: létra; „a létarja el-
 emics: nöstény-malacz. billent, s elestem“.
 iszmelődik: eszmélődik: ébred, lesbel: járkál, jár, szalad; „an-
 magához tér; „iszmelöggyik nyit lesbeltem, hogy mán nem va-
 fel, met má ideje“. gyak jó semmire, úgy meguntam.
 hotyugy: hogy? miképen, tariszkó: tarisznyácska, tarisz-
 hogy-hogy; hotyugy mondád? nya; „vittem egy tariszkó
 hatházi: tekergő, csavargó; búzát a malamba“.
 „jun jártál te hatházi?“ tésis: te is. „Ha te tudnád a
 falukovász: tekergő, csavargó; mit én, ki rózsája vagyok én,
 „most jüsz haza te kis falu- tésis sirnál nem csak én“. Népd.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Családnevek.

Orbán Molnár Ambarus Barta Kósa Duma Istók Méngerés
 Prutyán Dodán Benke Zsuzska Verjelók Malotás Serbán Csurály
 Mesterke Nyünnye Szopos Gondos Kupás Világos Görög Olá
 Német Demse Kosokár Bezsán Csobotár Rotár Zsitár Harangozó
 Vakár Butnár Purkár Roznován Kádár Császár Bezsénár Veres
 Kotyorás Halmágyi Szálka Varga Fekete Koszos Legedi Bartos
 Bálint Sárig László Pozson Kánya Habari Zöld Gyepesi Ászló
 Tálász Tála Czurkán Bolokán Sándor Görbe Csonka Bonka
 Horgas Borgas Parés Ludas Bordás Pipás Réczés Tyukász
 Mozsikás Kadari Firkóki Botos Darvas Madaras Bakta Boka
 Táncsos Szarvas Fáin Bürge Löre Fürge Iborka Csonka Buska
 Lovas Kertész Kecskés Johos Ludas Kotyor Kotyorka Kuskás
 Puskás Hoszú Zsáloba Pipó Csintó Kurta Virág Hoszú Szabó
 Tapsi Turi Pataky Porondi Malmos Bordéjos Bocskoros Bajuszos
 Budai Rupi Csejki Máli Kukori BincsóK Buláj Gusás Gödöri
 Bóldog Forró Kupri Sánta Cseszme Bódor Hódgysa Hudoróg
 Kukucsi Bérczi Balán Kozsán Mokány Doboss Puliszka Farczádi
 Szentes Piszár Szilvás Czólink Lodíng Kamsal Hadi Diák Cziri
 Nagyfejú Csúcsó Nagylábu Diószemü Pálinkás Bondi Bais
 Monyók Kukuk Fencerke Szöcs Gologari Virág Keresztes

Csobotár Hajhász Kutász Róka Farkas Borzos Didán. Árgyiros meghalt ez évben, ily nevű ez egyetlen volt.

Mindnyájan élők, kik e családneveket viselik.

(Klézse, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Népdalok.

I.

Ezör nyóczszáz hatvanhátba,
Mégbékēiött a francia;
Mégszűnt az ágyu bűnbölés,
Az apró gojó füttyölés.

Magyar nők ne búsújátok,
Meglássátok a rózsátok,
De haj soknak hideg teste.
Messze földön étemetve.

A kik életbe marattunk.
Nem soká má haza jutunk:
Felüllünk a gözkocsira:
Jaj be vigan ményünk haza.

Ha Erdéjországba jutunk,
Akkor égy ējönt kijátunk:

(Udvarhely m. Oroszhegy.)

Főkeressük szüleinköt.

Megcsókòjuk kedvesünköt.

Jó napot kedves barátom,

Vitéz vótál a mint látom,

A nőket komandéroztad.

Csak a pëndéjt ostromòtad.

De ágyu szót nem hallotá.

Puskát kardot nem forgattá:

Könnyű itthon vitéz lénni,

S a korcsomán jó bort inni.

Lánczaid könnyen győzhetted,

Váraikat bé vehetted —

— De a ki talpig vērbe jár:

A tuggya a világ hogy áll!

BALÁSSY DÉNES.

2.

Házasodik a lapát.
Veszi a puliszkafát,
Férhez megy a reszelő,
Mekkérte a meszelő.

A násznagy a kapufa,
Násznagyné az ajtófa.
Muzsikál a vaskalán
Egyest jár a fakalán.

(Udvarhely megye. Felső vidék.)

Komámasszon pendéje

Sövényre van terítve;

Komámuram űgyeje.

Hogy a szél el ne vige.

Aszt a szél el nem viszi;

Met a fót nem engedí,

Met a czérna és a fót

Kilen(cz) csusták ára vót.*)

PAAL GYULA.

Vegyes.

Közmondás: Nagy hág' a küszöb: nem tudja az ember ha kilép a házból, hogy mi szerencsétlenség érheti.

Találos mese: A ki szombaton lugo: mi-kor-mos? Az űst ódala (kormos).

(Sepsi-Uzon)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

*) Egy susták = 2 garas; ára = áru.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
II. sz.

X. kötet.

1881. JUNIUS 15.

VI. füzet.

MÉG EGYSZER BUDAPEST.

Asbóth Oszkár e folyóirat márcziusi füzetében „Buda“ cím alatt megtámadja állításaimat, melyeket a *Pest* helynév etymológiájáról a *Nyelvőrben* közöltem. Cikkem joggal viseli homlokán a Buda nevet, mert mindenekelőtt ezt a nevet iparkodtam megmagyarázni, s csak mellesleg szoltam a *Pest* s *Ofen* elnevezés eredetéről. Asbóth számba se véve fő tételmet, csak az utóbbi nevek etymológiájának bírálataiba ereszkedik.

Én tudniillik azt állítottam, hogy e helynevek: *Ofen* és *Pest*, mind a kettő annyit tesz mint hegy, szikla s nem kemencze. A. a szláv *pest* szó különböző értelemnuancáit nem bolygatja, történelmi fejlődését nem magyarázza meg nekünk, csak a német *Ofen*ről való etymológiámat czáfolja, hisz „szlávul kevesen tudunk“. (Pluralis majesteticus.) Pedig a vita, úgy gondolom, éppen a szláv nyelvtudomány terén dől el.

Nem magamat, hanem az igazságot védem; tehát szívesen elismerem, hogy A. kimutatta, hogy az *Ofen*, ovan, szó középkori használatára vonatkozó nézetem téves. Azonban ez csak egy argumentumomat czáfolja meg, nem a fő tételt. Én arra hivatkoztam, hogy az *Ofen* szó a bajor és osztrák dialektusban még ma is eredeti értelmében (= szikla) fordul elő. A. erre azt válaszolja, hogy az nem eredeti, hanem modern, átvitt értelem. Az A. idézte példából nem tűnik ki, vajjon eredeti vagy csak átvitt értelmű szóval van-e dolgunk; abból hogy a Rothe *Ofen* Schmeller szótára szerint egy hasadékos szikla megnevezése, még nem következik hogy itt az *Ofen* szó csak metaphora.

Nem hivatkozom bizonyíték gyanánt arra, hogy utazók tanúsága szerint Bajorországban a nép olyan sziklát is Ofen-nek nevez, a mely vajmi keveset hasonlít a kemenczéhez; ez nem zárja ki az értelem átvivését, hisz a nép fantáziája határtalan és mértéktelen.

Mivel tehát az Ofen névvel jelölt sziklák és hegyek alakjából nem vonhatunk következtetést arra nézve, vajjon hasonlattal avagy régi értelemmel van-e dolgunk, más fórumhoz kell folyamodnunk. Ilyen az analogia, mely plausibilissé tehetné állításomat: egy a német nyelvvel rokon nyelvet kellene találni, melynek eszejárása ugyanaz, mint a minőt én itt felteszek a németről: hogy t. i. a kemenczét a szikla szóval jelöli. Ezen analogia erősen a mellett szólna, hogy a sziklák és hegyek bajor elnevezése: *Ofen*, valóban eredeti értelem.

Ez analogiát valóban megtaláljuk a gót és a szanszkrit nyelvben. A *kő* szanszkrit elnevezése (*ácma*) egyszersmind annyit tesz mint kályha, kemencze. A góth *ohn* (*kemencze*) alakilag valamint tartalmilag megfelel a fentebbi szanszkrit szónak, úgy hogy Aufrecht szerint „a németek régi kemenczéi nem voltak egyebek, mint *kőbe* vájt nyílások vagy kőtűzhelyek“.*)

Az *Ofen* szónak megfelelő *Pest* = *pec* szláv szóról A. csak azt jegyzi meg, hogy az „minden szláv nyelvben annyit jelent mint kemencze“. Igaz; de A. elhallgatta, a mi pedig e vitás kérdésre nagyon fontos, hogy *pest* = *pec* egyszersmind sziklát is jelent, még pedig ép azon szláv népnél, a melytől fővárosunk elnevezése származik: a szlovéneknél.

Nyissuk fel Miklosich szótárát, e részben a legjobb forrást.

A *pešti* (ejtsd *pest*) szó szerinte a következő jelentésekben fordul elő: *Pešti* specus barlang, fornax kályha, mons hegy, scopulus szikla (Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 562. l.).

*) Kuhn. Zeitschrift für vergl. Sprachforschung. V:136. „*ácna*, *açan*, welche sämtlich in der bedeutung stein vorkommen“. „Diesem *açna* entspricht das gotische *ohn* wie in form so in inhalt und die ursprünglichen öfen der deutschen waren nichts anderes als in den stein gehauene löcher oder steinerne heerde“. Aufrecht ezek után felhossa, hogy a védabeli *ácman* = *kő*, Amarasinhában (II:9. 29) a *kályha* (ofen) synonymája gyanánt van felemlítve. — V. ö. Meyer, Gotische Sprache §. 437, melyben a góth *auhnát* (kemencze) szintén az óind *açna*-hoz (*kő*) sorolja.

Hogy azonban állításom valóban helyesnek bizonyuljon, ki kellene mutatnom, hogy a *pest=pec* szó helynevekben is annyi mint szikla, hegy. Hisz olyan szláv városokban hová később németek is telepedtek, rendesen németre is lefordítják az eredeti szláv helyneveket. Ilyen szláv helynév a *bêlapeč* és a *vranjapeč* (*peč=pest*). És hogyan fordítják a németek e két helynevet? „*bêla peč Weissenfels*, *vranja peč Rabenberg*“ (Miklosich, *Slavische Ortsnamen*, *Denkschriften* XXI. 102.)

Sokan azt gondolták, hogy Pest városát téglakemenczékről nevezték el; ez azonban már azért is valószínűtlen mert a szlovének a X. és XI. században nem igen égettek téglát.)*

Állításom, hogy *Ofen=Pest* annyi mint szikla, hegy, természetesen felteszi, hogy e megnevezés a jobb parton keletkezett és csak később ragadt a balparti városrészre. Ez Asbóth O. előtt „merően új s meglepő“; „a tények — szerinte — sokkal világosabban szólnak, mintsem valaki komolyan azt állíthatná, hogy a *Pest* név a Duna jobbpartjáról a balpartjára terjedt át, hiszen tudja mindenki, a ki csak tudni akarja, hogy *Pest* Pest volt még mielőtt a budai vár megvolt, hogy *Pest* a Duna balpartjáról terjedt a jobb partjára, hogy tehát a *Pest* név a Duna balpartján keletkezett“.

Úgy látszik azonban, hogy a tények még se szólnak oly világosan az Asbóth védte nézet mellett, mert valóban akadt valaki, a ki komolyan az ellenkezőt állította; a miből Asbóth egyúttal észreveheti, hogy az én állításom „nem merően új“. Roesler, a magyar történelem első századainak e kitünő ismerője, *Romänische Studien* című művében ezt írja *Pest* nevééről: „A *Pest* név még a XI. században a régibb jobb oldali városi telepítés neve és csak később ragad a fiatalabb balparti városrészre.“**) E tétel bővebb fejtegetését és bizonyítását külömben egy történettel foglalkozó folyóiratban szándékozom közölni.

*) Ezt a felvilágosítást Miklosich tanár urnak köszönöm.

**) „Der name Pest kommt aber noch im XI-ten jahrhundert der älteren städtischen ansiedlung auf dem rechten ufer zu und blieb erst später auf der jüngeren linksseitigen haften.“ Roesler, *Romänische Studien*. 205. 1.

Még csak azon megjegyzésem volna Asbóth bírálatára, hogy nézetem szerint két író (minthogy rólam is szólok, nem mondhatom: két fiatal tudós), hogy tehát két író nézete egy helynév értelmére vonatkozólag igen eltérő lehet, a nélkül hogy ezért könnyelműséggel és tudatlansággal kellene egymást vádolni.

Végül, a fentebbiekre támaszkodva, ismét azt következtetem, hogy *Ofen* = *Pest* annyi mint szikla, hegy.

RIEDL FRIGYES.

„VISSZAHÓDÍTOTT“ MAGYAR SZÓK.

II.

5. *Mérni*. — Miklosich az ó-szláv és szlovén *mêriti*-vel állítja egybe.*) Ez összeállítás hibás voltát már Budenz is kimutatta összehasonlító szótárában. A kölcsönvétel ellen szól, hogy nem találjuk a várható *mérál* alakban és hogy nyelvünkben még rövidebb alakban van meg mint a szláv-ságban. A szláv *mêriti*-nek ugyanis *mêri*- a töve, ez pedig denominatív képzés a *mêra* „mensura“ névszótól. — Másik döntő bizonyíték e szó szláv-sága ellen az, hogy több ugor nyelvben, még pedig az éjszaki ugor-ágban, szintén megtaláljuk, a vogulban *mar-t*, *mor-t*, az osztjákban is *mor-t*, a zürjénben *mur-t(al)*, a votjákban *mer-t(al)* alakban. A *mor*- stbihez járuló *-t* momentán (intensív) értékű, olyan mint a magy. *mér-t-ék* szóban. Nagyon valószínű, hogy a föltehető ugor alapige mélyhangú és a magy. *mér*- szerint hosszú magánhangzójú volt (*m₃r-*). A szónak magashangúsága specialis magyar fejlődés (v. ö. *nyiro*- és *nyire*-). — A horvát-szlovén *mertuk*, *mertik* a magyarból került oda; sőt a magy. *mérték* a déli szláv-ság révén még az újjörögbe is bejutott *μερτικόν* alakban. A *mércze* „modius, scheffel“ szót ellenben mi vettük kölcsön (szl. *mêrica*, *mêrea*).

6. *Mozdítani*. — Ha nem teszünk mást, mint hogy a *mozdít* mellé a *mozdúl* és *mozog* alakokat állítjuk, már akkor is bebizonyítottuk, hogy e szónak semmi köze a

*) A *mêriti* a többi szláv nyelvekben is megvan; a horvát-szerbben *mjeriti*, az oroszban *mjerit'*, *mjerja'*, a tótban *meral'*, *meraval'* alakban. A legtöbben a *mjera* mérték, súly szó is él.

cseh *hmožditi* és a szlovén *zmoždžiti* „conquassare“ szókhoz. — Miklosich egy kis ráfogással is élt, midőn a *mozdít*nak első sorban „tundere, stossen“ jelentést tulajdonít és csak azután említi hogy „movere“-t is jelent. Ezt pedig azért tette, hogy a „conquassare“ és a „movere“ közti jelentéskülömbőséget kiegyenlítse. Tudtommal a régi szótárakban sehol sincs „tundere“-val magyarázza s a mai nyelvhasználat sem él vele ilyen értelemben. A *mozdít* alakra nézve sem lehet szláv kölcsönvétel, mert így kellene találnunk: *mozsdál*. A *mozdít*-nak alapúl szolgáló *mozó*-különbben a rokonyelvek szerint is fejtegethető (l. Bud. MUgSz. 679.).

7. *Nóditani*. — Ha Miklosich tekintetbe veszi a *nódit* mellett a *nógat*, *noszít*, *noszogat*, *nódúl* alakokat, aligha veti össze az ó-szláv *nonditi*, *nuditi* szóval.*) A két szó között némi jelentéskülömbőség is van. A *nóditani* annyi mint „serkentenii, buzdítani“, a szláv *nonditi*, *nuditi* pedig „erőtetni, kényszeríteni“. Ez azonban még megjárna. Ellene szól az összeállításnak, hogy a szláv nyelvekben csak *nuditi* alak van, a magyarban meg vele szemben annyi különböző. Ha a szlávból vettük volna kölcsön, akkor is *nódál*, *nondál* vagy *nudál* alakban kellett volna átjönnie.

8. *Pukkanni*, *pukkadni*. — Mikl. szerint e szó nem más, mint a cseh-tót *pukati* (*pukat'*). A szabály szerint ez esetben a magyarban így kellene találnunk: *pukál*.***) Az eddigiek szerint már maga az a körülmény, hogy nem így találjuk, elégséges volna azon nézet megczáfolására, hogy kölcsönvétel. Vannak azonban más okok is. A *pukkan*, egészen olyan képzés mint *bukkan*; a *bukkan*ról pedig tudjuk, hogy alapja *buk-*, mely ismét mom. *k* képzős származéka a *buv-* igének (*buv-k*, *bukk-*). Az összehasonlítás folytán kiderül, hogy a *pukkan* alapja egy ugor *p_sg-* „platzen, bersten“ ige, melynek az explosiv kezdőhangzós *puk-* mellett még spirans kezdetű *fak-* (*fakad*, *fakaszt*) alakja is van. Az ugor *p_sg*-ből a szóközépi *g*-nek rendes

*) Az ó-szláv *nonditi*, *nuditi* alakot az újabb szláv nyelvekben is megtaláljuk: szerb *nuditi* nőtigen (*nul'éne*, *nukáné* das nőtigen); orosz *nudit'* nőtigen, zwingen; tót *nūit'* erőtetni.

**) A cseh-tótba a *pukati* nem a magyarból került, mert a többi szláv nyelvekben is találjuk: szerb *puknuti*, *pu'i* bersten, springen; krachen, horvát *puknuti* id. (ellenben: *pukati* raufen, zupfen, zerspalten): *pukao* aufgesprungen, geborsten, stichelig; orosz *pukat'*, *puknut'* mit einem knalle zerplatzen.

változásával egyrészt *puv-*, másrészt *fav-* lett, melyeknek a *pukka-n*, *pukka-d* és *faka-d* mom. *k* képzős származékai (*puv-ka-n*, *puv-ka-d*, *fav-ka-d*. — V. ö. MUGSz. 517.)

9. *Pirítani*. — Ez is szerencsétlen összeállítás. Nem felel meg neki a cseh *pyriti* „erubescere“, és a szerbhorvát *popuriti* „torrere“ sem jelentésre, sem alakra nézve. Mind a két nyelvbeli ige denominatív képzés a *pyr* parázs szótól, melyet Miklosich szintén elég szerencsétlenül az újabb korban a *piros*-ból elvont magyar *pir* szóval állít egybe. A *pirít* ige eredeti voltának bebizonyítására elég a *pirkad*, *pirongat*, *pironkodik*, *pirosság*, *pirók*, *pirúl* szókra utalnunk, melyekből egy *pir-* igei és névszói természetű alapszó válik ki.

10. *Rombolni*. — Első tekintetre nagyon egyezőnek látszik az ó-szláv *rombiti* szóval.*) Még a *rombol* alakot is megengedhetjük a várható *rombál* helyett, mert ilyen alakú kölcsönvételre is találunk, igaz hogy csak egyetlenegy példát; a szláv *obariti* ugyanis a magyarban *abárol*. — Minden látszólagos egyezés mellett azonban a *rombolni* igét mégis eredetinek kell tartanunk. Csak egy tekintetet kell vetnünk a *rom-lik*, *ront* (e h. *rom-t*), *rou-csol* (e h. *rom-csol*), *rongál* (*rom-gál*) szavakra és mindjárt világossá lesz, hogy a *rombol*-ban ugyanaz a *rom-* alapige van meg, mint a most felsoroltakban. Képzése különös, de ugyanaz van a *tombol* és *zurbol* igéken is.

11. *Mormolni*. — Ez se tartozhatik egybe a tót *mrmlat* és a cseh *mrmat'* igével. A *mormol* alapja egy *mor-* ige, mely a hasonló jelentésű *morog*, *mordúl* szavakban is megvan. A *-mol* képzőbeli *m* momentán, ép úgy mint a *morog* és *mordúl*-beli *g* és *d* gyakorító. V. ö. *gyurmol*.

12. *Gajdolni*. — Jelentésre nézve se tartozhatik egybe a szerb *gadljati* „dudálni“ igével. MA. ugyanis „jubilare, canere“, Szabó Dávid pedig „tombol, örömeiben kiált, énekel“-nek magyarázza. Valószínű, hogy ugyanazon alapige van meg benne, mint a *kajál*, *kajabál* szókban (a *g* és *k* változására v. ö. *gazdag* : *kazdag*, *gamó* : *kamó*).

13. *Kajálni*. — Alakra nézve teljesen megfelel az újszlovén *kajati* vituperare szónak. Csak az a baj, hogy a

*) A tótban e szó *rubal'*, az oroszban pedig *rubit'* alakban van meg. Az előbbiben „vágni (fát)“, az utóbbiban „hauen, hacken, umhauen, fällen, zerhauen“ a jelentése. H. I.

jelentés nem vág össze; aztán meg több olyan magyar szót találunk, mely nem kerülhetett a szlávból és *kajálni*-val alapszóra és jelentésre megegyezik. Ilyenek: *kajdászni*, *kajáltani* (*kajáltani* Dtúl), *kajabálni* v. *kajbálni*. A *kiált*, *kiabál* alakok a most említetteknek változatai.

14. *Kászolódni*. — A magyar *kászolódni*-nak tudtommal soha sincsen „sich aufschürzen“ jelentése, mint a cseh-től *kasat*-nak. Ezt csak Miklosich erőttette rá. Szabó D. szerint azt jelenti „vergődik, vonódik, bontakozik“ (azok fölkászolódván futni kezdenek, Heltai; — kikászolódni az ágyból SzD.). De nemcsak jelentés, hanem, mint eddigi tárgyalásunkból láthattuk, alak szerint is összeférhetetlen e két szó. Valószínű, hogy a *kászolódni* és a *kázmálódni* „szövődni, fonódni, tekergőzni“ igék ugyanazon alapszónak (*kászó-*) a származékai.

15. *Ugrálni*. — Miklosich szerint ugyanaz, mint az ószláv *igrati*. Az első nehézség, melybe ez összeállítás ütközik az, hogy a szláv szókezdő *i* a magyarban meg szokott maradni, mint *igla*: magy. *igle*, *igo*: m. *iga*, *ikra*: *ikra*, *irha*. Csak az egy *igravec*-ből lett a magyarban *ugrócz* *) „harlequin“, valószínűen az *ugorni* igével érzett összefüggése miatt. A második nehézség az, hogy majd valamennyi szláv nyelvben csak „játszani“ jelentéssel találjuk; egyedül a szerbben jelent másodsorban „tánczolni“-t is. Aztán az *ugrál* tulajdonképpen nem egyéb, mint gyakorító továbbképzése az *ugor-ni* (*ugra-ni*) igének, melynek még több más származéka is él nyelvünkben (*ugrándozni*, *ugrat*, *ugrasztani*, *ugordani*, *ugrosni*).

16. *Zsertelődni*. — Nagyon merészen járt el Miklosich mikor e szót a lengyel-től *żart*-tal állította egybe és meg merészebben akkor, midőn a *zsertelődni*-nek „scherzen“ jelentést tulajdonított. A régi szótárakban e szó nem fordul elő, még Kresznerics sem ismeri és legelőször a Tájszótárban jelenik meg mint Vas, Tolna vármegyei és Balaton melléki szó. Mind a három közlő ezt a jelentést adja neki: vizálgodni, porlekedni, háborkodni. „Tréfálni“ jelentésben

*) Nem tudom, honnan vette Miklosich az *ugrócz* szót. A régiebb szótárakban nincs meg, még Kresznericsnél sem.

egyik sem ismeri. Aztán hogyan lett volna a *žart* tréfa főnévből *žsertelődni*? Ha a tót *žartorat* ígét vettük volna kölcsön, akkor is *žsartováł* alakot várnánk.

HALÁSZ IGNÁCZ.

A NÉPBOTANIKA POÉZISE.

VII.

A regének legtermékenyebb mezejét az ember környezete képezi. Ennélfogva nagyon könnyen érthető, hogy

a ház és a háztartás

a növényvilág számos gyermekének szolgáltatott nevet.

A házi zöldrc, *Melium Sempervivum tectorum* L. (és *Sedum fabaria* Koch), bizza a szegény ember a hajlékot, mert ez házörző füve, mely a villám csapásától megőrzi, megvédi; barba Jovis, Isten szakálla, Donnerbart, Joubarbe, Donnerkraut, menydörgő fű nevek eléggé tanúskodnak tulajdonságáról. A házi zöld Jupiternek, Donnarnak szent füve, s ebbe villámait nem küldi. A planétáskönyv szerint Jupiternek hatalma a 12 égijel egyikére a nyilasra is átszállott, kinek szent füvei közt a főttebbin kívül a csalánt is találjuk. Azon hit, hogy a csalánban nem üt a menykő, Perger szerint (deutsche Pflanzen-sagen 158. l.) Tirolban is elterjedt, a hol égiháború alkalmával csalánt és szentelt bárkát tesznek a tűzbe, hogy a háztól a villámot elhárítsák. A görögök hite szerint (lásd Plinius XV. könyvének XXX. [XL.] fejezetét) a babékoszorú a villám sujtásától megóv. Ebből világos, hogy a babékoszorú nem a hervadhatatlan dicsőséget jelenti, mint tévedésből általánosan hiszik, hanem a fölszentelt sérthetlenséget.

A lakatfű, *Eupatorium cannabinum* L., jobban zár a legerősebb závárnál (Nemnich); a szappanfűről, *Sapponaria officinalis* L., ugyanezt hiszik (Nathusius).

De a kulcsvirág Simai, szent Péter kulcsa, *Primula veris* L., *officinalis* L. és mások, melyeknek német, hollandi és cseh nyelvben a magyarral megegyező neve van; és Nathusius szerint a *Pulmonaria officinalis* L., a tüdőfű vagy gálna, a legerősebb zárt is kinyitják. Perger

szerint, ha karácson vagy húshagyó éjjelén szedjük s a földet gyökere alatt kiássuk, rejtett kincseket árul el. Egy alkalommal egy pásztorfiú kulcsvirágot tűzött a kalapjára. A virág nagyon ránehezedett a fejére, azért megnézte, mi lehet ennek oka. Azért a virágocska belsejét is megvizsgálta, s ím, ezüst kulcsot talált benne. Szerette volna tudni, mire való ez a kulcs; kis gondolkodás mulva fölfohász-kodott a kulcsos szüzhöz, a ki megjelent előtte s a kulcs czélját meg is magyarázta azon intéssel, hogy a kincsek fölszedésénél a legfontosabbat el ne feledje. A szüz ezzel eltűnt. A fiú zsebeit arannyal megtöltötte és haza felé indult; ekkor egyszerre észreveszi, hogy ott felejtette a kulcsot.*)

A zárnyított, lakatpattantófü, Barra, Hippocrepis L., máskép békónyított, lópatkófü, Barra, patkótörőfü; valamint az ugrógyökér Veszelszki, Euphorbia lathyris L., Springwurz, lengyelül Skoczek és a közönséges zsálya, Salvia officinalis L. (Perger 144), nem csak lakatnyítók, hanem nevüknek annyira megfelelnek, hogy a fölöttök elhaladó embernek békói, lónak patkói egyszerre lepattannak (Nemnich).

Ablakfü, Ouviranda fenestralis L. leveleinek alakjától (a levéllemez ablakhézagokkal bir) kapta nevét.

A rege bútorokra úgy látszik nem igen szorúl, mert Székfü csak egy van, az Ononis spinosa L., Stuhlkraut; de ezen szék sem csontból, húsból álló embernek való, mert tele van tüskével. A Diapensia lapponica L., Sesselkraut talán jobban megfelelne e czélnek (Nathusius).

Ágyláb, Clinopodium vulgare L., pied de lit, Bettfuss, valamint

Ágyszalma Galium, Thymus Hedysarum Apariies L., bedstraw, Bettstroh.

Ágyfü, Eriophorum polytachyum L. van ugyan; de csak

Réti lepedő (több édesvizi fonalmoszat összeköcsösödött kiszáradt telepe). A paplanfüről már volt szó (Cuscuta L.).

Szalmavirág van sok; így Helichrysum L., Xeranthemum L., Gnaphalium L. sat.

*) Mindkét virágnak torkát a porzók fődik el; alattuk látható a hosszúbibéjű termő. Különben is ők nyitják meg a kikeletet.

Szalmarózsa *Acroclinium* L.

Vánkosmoha, Álommoha, *Hypnum* L.

Vánkoslevél, *Aloe retusa* L.

Pihefűben sincs nagy hiány: *Agrostis* L., *Glyceria* L., *Piptatherum* Beauv és mások.

A hajlék csöndes lakói ismét kimennek és munkálkodnak. Addig készül

a takoma. Ott lobog a

Tűzvirág *Clusius-Beythe* *Calendula* L. és *Caltha palustris* L.

Tűzvirág, Barra, *Prunella vulgaris* L.

Tüzesliliom *Lilium tigrinum* L.

Tüzesfü, Barra, *Physalis Alkekengi* L., már színnükkel is mutatják erejüket.

A Lángvirág *Phlox* L. nyelvei mellett emelkedik a füst.

A földfüstje, füstike, *Meliss*,[†] majd nagy, *Corydalis* L., majd kicsi, *Fumaria* L.

Füsthű van több, *Poa tenella* L., *Avena strigosa* L., *Valantia cruciata* L.

Lámpavirág a *Leontodon taraxacum*nak L. gyümölcsállása; de ha ezt el is fűjják, van még egy

Lámpavirág, a Magy. Fűvészkönyvben mécsvirág, *Lychnis* L. Sőt szükség esetén a németekét (*Lichtblume*, *Colchicum* L.) vehetjük kölcsön, csak teljék az olajból.

Olajfa, olajmag, olajdió van annyi, hogy még a földi emberiségnek is jut elég világítószer. Van azonkívül

Gyertyávirág kettő is. Az egyik a Magy. Fűvészkönyv Királygyertyája, *Verbascum thapsus* L., a másik az éjjeli gyertya *Oenothera biennis* L. Ha még ez sem elég, van ám még

Földi gyertya is, *Cladonia candelaris* és *papillaria* Hoffm. és Indiában

Gyertyafa *Rhizophora Mangle* L. Mártani is lehet, hisz ott a

Faggyú- v. viaszbokor, Barra, *Myrica gale* L.

Viaszfű *Cerinth* L.

Viaszvirág *Hoya carnosa* RBr.

Fáklyavirág v. égő fáklya van Közép-Amerikában; *Cactus opuntia* L. virágzaskor. (*Viburnum opulus* L. német nevei fáklyafa és -bogyó; *Verbascum thapsus* L. fáklyavirág).

Az ételek és italok készülnek; van sürgés-forgás.

A mozsárvirág Magy. Fűvészkönyv és Szalontai J. *Melittis Melissophyllum* L. és a

Mozsárütő *Clavaria pistilloides* L. (mozsárütő palánka Diószeghy, Fazekasnál) készen áll.

Szelencze fa *Syringa vulgaris* L.

Csupros nárczis, Magy. Fűvészkönyv. *Narcyus pseudo narcissus* L.

Bögrefa *Lecythis ollaris* L., fejnagyságú fődös gyümölcsbőgréjével használatra vár.

A földi liszt, *Lepra Pulveraria* és más tarjakok portelepe, jó sütetet adhat.

A lisztvirág, *Spiraea filipendula* L., a *Crataegus oxyacantha* L., *Viburnum lantana* L. és *Sorbus aucuparia* L. lisztbogyók (a németeknél).

A svéd mjölgräs (El. Fries: *Kritisk ordbok öfver Svenska vaxtnamen. Stockholm 1880*), lisztes laboda, lisztes paréj, *Atriplex patula* L.

Tésztafű, Tamássy Károly, debretzeni népies orvoszernevek gyűjteménye, *Prunella vulgaris* L.

Tejfü, Sándor István, *Leontodon tavaxacum* L. (németül *Milchrödel*, svédül *Mjölklomster*, oroszúl *Motoczaja trava sat.*

Tejfü, Csapó, *Silybum Marianum* Gaertn. és *Sonchus oleraceus* L., mjölkstistel, *Milchtistel* (lásd Boldog Asszony teje).

Tejesfü, Csapó, *Euphorbia* L.

Tejet nevelő, hozófü, Csapó és tejfü, Bugát, *Polygala vulgaris* L., angol milkwort, franciaia *laitier*, német *Milchwurz sat.*

Tejelőfü, Bugát, *Selinum canvifolium* L. és vad tejelőfü v. bűdös tejelő, Bugát, *Selinum palustre* L. (angol *milk parflew*, német *Milchpeterlein*).

Tejfa, *Acer platanoides* L., *Galactotendron utile* L. és *Cerbera manghas* L.

Tejgomba, *Agaricus lactifluus* L. és *galarheus* Fr.

Tejsugorítófü, Veszelszki, tejoltófü Magyar Fűvészkönyv, *Galium verum* L.

Madártej, Csapó (fehér) *Ornithogalum* L., (sárga) *Gagea* L.

Németben ezeken kívül van két tejfü, *Pulmonaria officinalis* L. és *Orobanche major* L.; tejes csöngetyű, *Milchglöckchen*, *Campanula rotundifolia* L.; tejlopó, *Milchdieb*, *Alliaria officinalis* L.

Angolban van tejes bükköny, *Milk-veteh*, *Astragalus* L. Francziában található tejhab, tejszín, *Lait battu*, *Fumaria officinalis* L.

Vajfü és vajvirág, Sándor Istvánnál, *Leontodon Taraxacum*; Bugátnál *Orobanche* L.; ezenkívül idetartoznak a *Pinguicula vulgaris* L., *Ranunculus auricomus* L., *Caltha palustris* L., *Calendula officinalis* L. és *Chrysosplenium* L.

Vajfü, Magy. Fűvészkönyv: (vörös) *Galeopsis ladanum* L., (tarka) *Galeopsis tetralit*.

Vajgomba, *Cantharellus cibarius* Fr., *Agaricus butyraceus*, *Bull* és *Boletus luteus* L.

Vajdatolya, *Chamaerops humilis* L.

Vajfa, *Bassia Parquii* DC. és más fajai.

Vajpálma, *Cocos butyracea* L.

Francziában van *Beurre de terre*, földi vaj, *Nostoc Vauch* (M. H. Baillon : *Dictionnaire de Botanique*. Paris 1876); a középkori kurúzlóknál *butyrum magicum*, nálunk csillagtaknya.

Angolban van vaj és tojás, *butter and eggs*, *Pentadesma butyracea* Don, neve és gyümölcse miatt; német neve *Butterbaum*, azért mi is bátran nevezhetjük vajfának.

Németben van vajsóska *Rumex hydrolapathum* L., talán mivel a vaj betakarására használják; nálunk vizi lapu; — vajdöböny, *Butterfässchen*, a *Nuphar luteum* Sm. gyümölcse; — vajhere, *Butterklee*, úgy látszik *Bitterklee* eltorzítása *Menyanthes trifoliata* L.; — vajrózsa *Trollius europaeus* L.

Zsirvirágot magyarban nem találtam; egyéb nyelvekben *Ficaria ranunculoides* Mönch és a fényes szirmű *Ranunculaceák* viselik e nevet.

Hájgyökér, *Symphytum officinale*.

Tojásvirág, *Solanum melongena* L.

Tojás héja, *Campanula persicifolia* L.

Angolban és németben van tojásgomba, *Agaricus caesareus* L.; tojásvirág, *Primula* L. és *Chrysosplénium* L.

Húsgomba, *Boletus bovinus* L.

A *Melampyrum* L., *Lychnis flos cuculi* L., *Trifolium repens* L., németben hús virág nevet viselnek.

Húshagyma, *Allium fistulosum* L.

Sófü, *Salsola* L., *Salicornia* L., továbbá *Triglochia* L. és *Anabasis* L.

Borsfü, Magy. Fűvészk. és másutt van annyiféle, hogy nem csak a regének jut belőle.

Borsosgomba Clusius (*Fungorum in Pannonia observatorum brevis historia* dr. Reichardt magyarázata szerint) *Agaricus tumidus* Pers, másrészt *Lactarius piperratus* Fr.

Eczetfa, Magy. Fűvészk., *Rhus coriaria* L.

Eczetrózsa, *Orbis Pictus*, *Rosa gallica* L.

Földi méz, kővi méz, kőméz, Orvosi Fűvészk., *Polypodium vulgare* L.

Mézalma és mézkörte.

Mézalma, *Anona squamosa* L.

Mézfű és mézvirág, MFvk, *Melissa officinalis* L., *Melittis Melissophyllum* L. és *Melianthus* L., Európaszerte ismeretes nevei.

Mézfű, Bugát, *Thymus vulgaris* L.

Mézfű, *Holcus arenarius* L., *Glyceria fluitans* L., *Trifolium* L. és *Primula* L. virágai is, mivel mezet nyujtanak.

Vad mézfű, Bugát, *Oreoselinum silvestre* L.

Mézhere, mézkerep, Csapó, *Melilotus officinalis* L., *Lotus corniculatus* L.

Mézelve Meliusnál; igaz mézelve *Melissa officinalis* L.; magas m. *Calamintha Pannonica* L.; széles levelű m. *Melittis Melissophyllum* L.; macska m. *Nepeta cataria* L.

Macskaméz.

Mézgáncs, M. Fűvk. *Melissa officinalis* L.; Clusius Beythenél: *Melittis Melissophyllum* L.

Mézharmat, Bugát, több növény zöld részeinek cukorvadáka.

Ornus europaea L., *Nathusis* urnál mézharmat.

Mézzuhar, Bugát, *Acer saccharium* L.

Mézes gomba *Russula mellea* Fr.

Czukoralma, -körte, -répa, -bab, -borsó, -menta, -nád, -jávör, -nyirfa, moszat-sat.

Czukorhüvely, *Mimosa inga* L. és *Gleditschia* L. hüvelye.

Czukros szegfű, Nyelvörben mint székeley név, *Narcissus poeticus* L.

Czukorhintő, *Hura crepitans* L., éretlen gyümölcse miatt, mely e czélra használtatik.

A sütés-főzéssel elkészültek, teríteni kell. Itt a

Porcellánvirág, *Hoya carnosa* RBr., meg az

Üvegfü, *Parietaria officinalis* L., francziául *Vitriole*, németül *Glaskraut*.

Itt a Tálczavirág, *Mauthner Rhododendron volubile* L. és *Narcissus poeticus* L., a

Pohárka, *Cladonia pyxidata* L.

Marcziusi pohár, MFűvk., *Narcissus pseudonarcissus* L.

Poterium sangvisorba L., német neve pohárvirág, *Becherblume*.

Korsócska, Orvosi, béka korsócska, MFűvk., Isten korsócskája, *Simai*, *Sium latifolium* L.

Korsóvirág, *Sarracenia purpurea* L.

Kánnabokor, *Nepenthes de stillatoria* L. (a levél fődöképen zárja be a kánnává felpuffadó nyelet).

Palaczkfa *Annona* faj.

Tölcsérvirág, *Richardia Aethiopica* L., *Ipomoea* L. és *Convolvulus* L.

Csuda tölcséres, MFűvk., Tölcsérvirág, *Mirabilis Jalapa* L.

(Findsaszirom, MFűvk., *Basella* L.)

Csészevirág, *Narcissus poeticus* és *tarretta* L.

Csészegomba, *Peziza* L.

Tányéralma;

Tányérvirág, *Helianthus annuus* L.

Tányéroccka, földi tányér, *Parmelia* Ach., *Imbricaria* Schreb. és más tarjakok kerek gyümölcse.

Tálgomba, *Peziza* L.

Kanálvirág, *Kalmia latifolia* E.

Kalánfű, kalánlevelű fű, Sándor Istvánnál kalánka, *Cochlearia officinalis* L.

Kalánlevelű fa, *Cercis siliquastrum* L.

Kanálka, Isten kanala, *Drosera rotundifolia* L.

Villafű, villamag, *Bidens tripartita* L. és *Coreopsis bidens* L.

Most még csak a borra kell gondolnunk, hogy ne kelljen a lakoma közben fölkelnünk. Először is megcsapoljuk. Itt a

Csapfű, *Melissae*, *Ruscus hypoglossum* L.; Simai Kristófnál *Streptopus* L.

Csapfa, *Taxus baccata* L., *Rhamnus frangula* L., és *Protea zonifera* L.

Boralma, -körte, -szilvasat.

Borvirág, *Oenanthe* L., és a MFűvokban *Spiraea filipendula* L., mindkettő németben is Weinkräutel, *Oenothera* L.

Boros ruta, *Ruta graveolens*.

Borpálma, *Borassus flabelliformis* L.

Boros rózsa, Orb. Pictus, *Rosa eglauteria* L.

Boron kívül van ám még

Mustalma, -körte és

Mustvirág, *Oenanthe* L.

Minden el van intézve; találhatnak. A míg ezt megteszik, épen még odavihetjük a

fogpiszkálót, *Ammi vimaga* L.

Mielőtt az ételt körüladnók, kenyeret kell nyujtanunk.

Kenyérgomba, Bugát, *Lactarius* Fr. és *Agaricus galopus* Pers., Brötling, Brodschwamm; a MFűvkönyvnek kenyérbéltinóruja a nép ajkán kenyér, illetve kenyérbélgomba: *Boletus suaveolens* L. Ide sorolható a svéd kenyérhajgomba, Brödkorgsvamp, *Cyathus* L. és a német kenyérgosárka, Brodkörbchen, *Nidularia vemicosa* Fr.

Kenyérbélvirág, Veszelszki, *Calendula officinalis* L. és az Orv. Fűvokban *Achillea ptarmica* L.

Földi kenyér, Csapó, *Cyclamen europaeum* L., más nyelvekben csak disznókenyér.

Kenyérfa, *Artocarpus indica* L., Paxtonnál (*Botanical Dictionary* London 1868) *Cycas circinnalis* L., E. Friesnél *Zamia Caffra* L.

Paxton kenyérdiója, bread nut, *Brosimum Alicastrum* L.

A svéd menyasszonykenyér, brudbröd, *Spiraea filipendula* L., németül Erdeichel, nálunk földi vagy varjú mogyoró.

Kenyérgyökér, *Orbis Pictus*, *Jatropha Manihot* L., francziában Racine à faire du pain; de másutt nem található. *Psoralea esculenta* L. is, kenyérgyökér, lásd Paxton nevezett művét.

Borjúsült vagy disznósült, európai keletű név, *Cestrum Parquii* L.

Kolbászfa, *Cassia fistula* L.

Kásavirág, *Clussius-Beythe*, *Primula officinalis* L.

Kásafű, MFűvk., *Galium verum*. Mindkettő csak a magyarban fordul elő.

Napkása, *Melissus*, *Lithospermum officinale* L., már a régieknél is *Milium solis*; *Melissus*nál még madárköles, tengeri köles, kőmagúfű neveket is visel; másoknál gyöngyköles.

Harmatkása, MFűvk., *Drosera rotundifolia* L.

Nyúlsaláta, *Prenanthes* L.; a sok saláta nem a rege háztartásába való.

Bábakalács, MFűvk., *Carlina acaulis* L., ehető vaczka miatt. *Nemnichn*él a *Glaux maritima* L., zsemlyefű, *Semmelkraut* nevet visel.

(Lepényfa, MFűvk., *Gleditschia triacanthos* L.)

Kakukpogácsa, *Melissus*, *Tragopogon pratense* L.; csak a németben van még *Gauchbrod* neve.

Pogácsalevelű virág, MFűvk., *Cactus opuntia* L.

Kukulika fánk, *Tamássy Károly* debreczeni gyűjteményében, *Menispermum cocculus* L.; ezen étel nem a rege konyhájában készült, hanem a fűszeres boltban, a *Cocculi di Levante* eltorzításával.

Sajtfá, *Bombax ceiba* L. és *Rhizophora calceolaris* L.

Anemone nemorosa L. német neve sajtvirág, *Käsblume*; *Oxalis acetosella* L., sajt és kenyér, *Käs und Brod*; angolban a mákfej sajtartó, *cheese bowl* (Paxton) nevet visel.

Szőlőfű, MFűvk., *Chenopodium botrys* L.

Dinnyefű, MFűvk., *Hibiscus trionum* L. és *Aiuga chamaepitys* L.

A többi gyümölcsnemeket a rege királyoknak szánta vagy az állatok lakomájára tartogatja.

Csemegebűrök, MFűvk., *Chaerophyllum bulbosum* L.

Lakománk nem valami nagyszerű, de be lehet érni vele. Csak ne legyünk nagyon válogatók és nem lesz

Éhség, német éhség, Barra, *Atriplex hortensis* L.

Az éhhalálvirága, *Draba verna* L., *Iberis nodicaulis* L. és *Veronica triphyllos* L., csak akkor terem buján mezeinken, ha nem munkálkodunk. Az elhagyatott, bitang földön elszaporodik a *Viola tricolor* L., *Rumex acutus* L. és *Chrysanthemum segetum* L., melyek németben éhhalálfű, Hungerkraut nevet nyertek.

Az angolok éhhalálrizse, hungry rice, *Paspalum exile* L. és a németek éhhalálkenyere, Hungerbrod, *Juncus campestris* L. is, ugarokon, parlagokon található.

A *Claviceps purpurea* Tul. által megtámadott gabona német nevei közt ott van az éhhalálrozs, Hungerkorn, nálunk egyszerűen anyarozs, rozsanyja, varjúköröm.

Szomjútvővis, Szomjúhozó tövis, Csapó, *Dipsacus fullonum* L.; már *Dioscorides*nél is *δύσπακος*, mivel a levél hónaljában víz gyűl össze. Ugyanezen okból *Vénus asszony fürdője*, *Melius*, nevet is visel; *Labrum Veneris*, Cuve de Vénus. A nép hite szerint ezen viznél hathatósbb szépítő szer nincs. A

Szükségfü, MFűvk., *Salsola Kali* L. int bennünket arra, hogy munkával töltsük el életünket, mert a

Bőség szarva, *Cornucopiae alopecuroides* L. és *Fedia cornucopiae* L. nagyon ritka virág.

FIALOWSKI LAJOS.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

V.

A neologia a nyelvérzék teljes elnémitésével kezdte meg s hajtotta végre munkálatát. Jelszava önkény volt és erőszak. Ezt vallja egész működése, ezt vallják himezetlen szavakban kimondott nyilatkozatai. „A neologus nem nézi, ha előtte más valaki szólott-e már úgy s az uralkodó

szokás javasolja vagy engedi-e. (Kazinczy Tud. Gyűjt. 1819. XI. köt. 15. l.) A mi írónk tudva s akarva távoznak el a szokás törvényeitől. — A szépíró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetét segélheti, az neki mind szabad; akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem. (Kaz. T. Gy. 1817. XII. 89.). Ne féltsük nyelvünk szüzességét, ne még az erőszakról is. (Lev. Szentgyörgyihez 390. l.) Legyen a szó rossz derivatiójú, ha jó derivatiójú nincs. (u. o. 296. l.) A nyelvrontás is tiszteletes, ha szépet, jót ad.“ (Sall. előszó). Tehát nem tévedésből, akaratlanul, hanem szándékosan, úgy akarva szegődött az erőszakhoz. Tudta jól, mit akar, tudta jól mit cselekszik.

Állítsuk most e ténnyel szembe a következő tényeket.

Neologusaink a Nyelvőr ellen való küzdelmükben minden harmadik szavukban a nyelvérzék hangoztatták, nem győzték elhíteni a közönséggel, hogy a nyelvművelésben vezetőjük, kalauzjuk a nyelvérzék volt. Tudták-e, hogy ez nem igaz, megváltak-e róla győződve, hogy ezzel kemény valótlaniságot hirdetnek? Tudták, megváltak győződve. És mégis hirdették.

Midőn védekezésükben a nyelvérzék kalauzra hivatkoztak, e hivatkozásukkal nyíltan elismerték, hogy a nyelven erőszakoskodás nem nyelvművelés, hanem nyelvrontás. És mégis fennen dicsekedtek vele a közönség előtt, hogy mily nagy az ő érdemük, a kik nyelvünket művelték, gazdagították, szépítették! Kérdezzük, mi volt a dicsekvés, mi a „nyelvművelés“ szó azoknak a szájában, kik így beszéltek: Ne riadjatok vissza még az erőszakról se! Ha jót nem tudtok, csináljatok rossz szót; csak csináljatok! Sokszor még a nyelvrontás is tiszteletre méltó.

A Nyelvőrnek kötelességévé tették s ő maga is fő feladatának tekintette, hogy a nyelvújítás óta lábrakapott helytelenségek irtogatásával a rend útait egyengesse s a törvényes állapot visszaállítását elősegítse. Erre csak egy módot tudott, a minthogy csak egy is van: a nyelvben uralkodó törvények alapján kimutatni, mi a helyes s mi a visszas használat. Törvénymagyarázója pedig a nyelvérzék volt, az a nyelvfejllesztést ellenőrző nyelvérzék, a mellyel

olvasóinknak alkalmuk volt a föntebbieken tüzetesen megismerkedni. Nagyon természetes, hogy ennek hiteles tolmácsa az önkény hatalma előtt meghajolt legújabb irodalom nem, hanem csakis az erőszak hatásának körén kívül eső népnyelv s a régibb irodalom nyelve lehetett. S e kötelességteljesítésért a neologia vádat szórt a Nyelvőr fejére, az egész nemzet előtt vádolta, hogy „az irodalomtól megtagadja a nyelvérzékét, elvitatja tőle a nyelvművelés jogát s azt egyedül a parasztságnak s régiségnek ítéli oda; hogy hadat üzen a nyelvszépítésnek s nyelvgazdagításnak; hogy a nyelvet meg akarja fosztani s z ü k s é g e s szavaitól, hogy az eddigi összes vívmányokat megakarja semmisíteni s nyelvünket régi szegénységébe, abba az állapotba visszaerőszakolni, a melyben Kazinczy előtt volt“. A ki arra buzdítja követőit, hogy ne hallgassanak a nyelvérzékre, mert annak nincs semmi része a nyelvfejlesztésben; a ki tudja, hogy az irodalom e tanítást kész elmével elfogadta s tettel foganatosította is, az azt is jól tudja, hogy ennek az irodalomnak botorság volna a nyelvérzék tanácskarában való részvételt s beleszólást megengedni. A ki apostoli szószerkéből ily oktatást ad híveinek: „Csináljátok, csináljátok egymásra a szókat, az ne aggasszon benneteket, jó-e a szó vagy rossz; ha rossz is, csak azon legyetek, hogy elfogadtassátok; a meglevön fúrjátok, faragjátok, metéljetez, vagdaljátok,“ — az nagyon jól tudja, hogy a nyelvet nem szépíti, gazdagítja, műveli, mert rossz és szép, nyomorítás és gazdagítás, törvénytelenység és művelés egy nép nyelvében sem szinonimák. Neologusaink tehát nagyon jól tudták, hogy a Nyelvőr egészen törvényszabta módon cselekedett, midőn a legújabb irodalmat a nyelvérzék hiteles tolmácsainak tanácsából kizárta; jól tudták, hogy a neologia irodalmától nem a nyelvművelés, hanem a nyelvrontás jogát vitatta el; hogy nem a nyelvgazdagításnak, hanem a törvénytelenységnek üzent hadat; jól tudták, hogy nem a szükséges, hanem a rossz szókat akarja kiírtani; hogy Kazinczyéknak nem minden, hanem csak törvénytelen alkotásaikat kárhooztatja; s jól tudták végül, hogy nyelvünket nem régi szegénységébe, abba az állapotba akarja visszaerőszakolni, a melyben Kazinczy előtt volt, hanem arra törekszik,

hogy a hol a törvényes állapot csorbulást szenvedett, e csorbát kiköszörülje, a sérelmet megorvosolja. Tudták, hogy e vádak nem igazak, jól tudták, hogy minden egyes szó, a melyet a nemzet előtt a Nyelvőr fejére vádkép kimondottak, valótlanosság. És mégis kimondották.

Orthologia, neologia napjainkban sokat emlegetett, de fogalmi tekintetben nagyon is ingatag szók. Igaz jelentésükre nézve orthologia annyi mint helyes, neologia pedig szokatlan beszéd. Minden, a nyelv természetéből folyó használat tehát orthologismus, a vele egybe nem hangzó jelenség ellenben neologismus. Ez a két szónak régesrégi, hosszú időktől fogva általánossá vált s a tudománytól is elfogadott jelentése. E szerint *fogat, rejtély, ronal, színész, iromány, forradalom, jövedék* s más újabkori alkotások orthologismusok; ellenben *forradalmár, irnok, bizottmány, bölcsöde, újoncz kézbesít* sat. neologismusok. Nálunk a két szó Kazinczy s pártja győzelmének eldől-tével egészen új, a szokottal merőben ellenkező jelentés erejére tett szert. A nyelvreformátorokat s teljes joggal, mert az „új, szokatlan“ volt jelszavuk, mind maguk, mind elleneseik neologusoknak nevezték, elleneseikre pedig, már kevesebb joggal, mert némi tekintetben szűkmarkúak voltak, az orthologus nevezet ragadt rá. Midőn aztán viadal, diadal Kazinczyék részére dőlt el s *causa diis victrix placuit*, a neologia szó (magyarul nyelvújításnak nevezték) a nyelvszépítés, nyelvfinoztás, nyelvművelés, haladás, az orthologia ellenben az ódság, parasztosság, maradiság, pangás egyértékesévé vált. A küzdelem megújultakor ellenfeleink a régi nevezeteket újabb, ráerőszakolt jelentésükben megtartották, s magukat neologusoknak = haladók, nyelvfinoztók, bennünket pedig orthologusoknak = maradiak, parasztok neveztek. Mi mind a két nevet elfogadtuk; el magunkra nézve az orthológiát, de ama határozott jelentéssel, hogy a szót igaz értelmében vesszük = helyesség, törvényesség; s el a neológiát, a nélkül azonban, hogy belső értékére nézve határozottan nyilatkoztunk volna. E szerint, ha így szólunk volna: „Ne újíts; a nyelvbéli újítás nyelvrontás!“ jogosan szólottunk volna s szavunkért a legcsekélyebb vád sem érhetett volna bennünket; mert újí-

tani = a nyelv természetével összeférhetlent alkotni, tiltva van. Mi azonban e jelentésében nem alkalmaztuk a szót, hanem ha neologusokról beszéltünk, értettük rajta a mi törekvésünkkel szemben állók táborát. S neologusaink mindezt jól tudták, mindezzel tisztában voltak; s mégis mit tettek?

Van egy nyelvészeti munka, éppen a nyelvújítás kérdésével foglalkozik; czíme: „A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen s hibás szólások bírálata, írta Imre Sándor.“ E műről Volf György bíráló tolla kimerítő ismeretet közölt a Nyőr III. kötetében. Kimutatta nevezetesen ama sarkalatos hibáját, hogy a szerző a nyelvújítás kérdésére nézve nem tud végmegállapodásra jutni; művéből egyként kiolvashatni, hogy a nyelvújítás hasznos, vagy azt, hogy káros volt. A bírálat ezt a műből vett idézetekkel bizonyította be. Ime egy pár bizonyíték arra nézve, hogy Imre Sándor szavaiból levonható az a tanulság, hogy a nyelvújítás káros volt: a) „A szerző (Imre Sándor) a 23. l. azt mondja, ha az újítók a nyelvet nem saját módjai szerint tulajdon erőiből és eszközeivel fejlesztik: „összeütközésbe jönnek a nemzeti nyelvérzékekkel, a fejlődés helyes irányával, szándéktalanul is rontanak s a nyelvnek nem csak elfajulását, de valóban bekövetkezhető halálát is előkészítik.“ Facit: hacsak a nyelvet tönkre nem akarod tenni, ne újíts.“ b) „Az 50. l. (Imre Sándor) korholja szócsinálóinkat, hogy „kellő ismeret, a nyelv egész anyagának ismerete nélkül, az analogiát kevés és sokszor hibás adatokból gyanítva, s a törvényre nem is gondolva“ képezték ezer számra menő szavaikat, és hogy ugyanez okból „a nyelv bővítésére minden eszközt jónak, minden módot lehetségesnek, jogosnak tekintettek.“ Ezzel is becsapja szerzőnk újítóink előtt az ajtót; tehát itt is az az eredmény, hogy: ne újíts!“ c) „A 180. l. (Imre Sándor) így beszél: „Petőfinek, a nyelvújítás phraseológiájától ment, érthető, egyszerű költészete, valamint Arany és Tompa éppen nyelvöknek a gondolatok arányában feltűnő igénytelenségével, a magyar geniust saját egyszerű mezében előtűntető költészetükkel kitörölték a jelen nemzedék lelkéből a nyelvújítás okozta természetellenesen mesterkéltségek és élettelen költészet szerelmét.“ Tehát a nyelvújítás nemcsak a nyelvnek, hanem az

irodalomnak, sőt maguknak a költőknek is árt, ergo már csak a magad érdekében se újíts.“ d) „Szerzőnk ugyan- csak a 180. l. azt mutatja, hogy a nyelvújítás „a műpróza és tudományos nyelv stíljára“ se hatott valami nagyon kedvezően, „az ujdonna csinált szók virágözöne borította el ezeket is,“ figyelmezteti jelenkori írónkat, „hogy a beszéd értékét ne a szók ujdonságában s az ez által okozott feszes- ségben keressék“ — más szóval ne újítsanak.“ sat. sat. Ezekből láthatja az olvasó, hogy nem a bíráló mondja olvasójának, hanem a szerző Imre Sándorral mondatja a neológiának: „Ne újítsatok; az újítás nyelvrontás!“ E szavak oly érthetők, oly világosak, hogy nem az oly nyílt, értelmes fők, minők a neologia vezérférfiai voltak, hanem még a nyolcz boldogság részesei, az együgyűek sem érthették félre; és ama nyílt, értelmes fők mégis így beszéltek a közönséghez: Halljátok ti nemzet jobbjai, halld művelt magyar közönség, a ki helyeselted, elfogadtad, szentesítetted a nyelvújítást (nyelvszépítést, nyelv gazdagítást, nyelv- művelést), az új orthologia kárhoztatja, elítéli az egész nyelvújítást. Csodálkoztok nemzetünk jobbjai, nem hiszitek? Olvassátok a Nyelvört, ott ki van nyomtatva nem egyszer, többször: ne újíts, a nyelvújítás nyelvrontás! A neologia tudta, hogy nem igaz, a mit mond, jól tudta, hogy tiszta valótlanság, a mit hirdet, és mégis mondta, mégis hirdette.

Minden olvasónk tudja már, hogy a szót nem új kelte, hanem szokatlan alkotása teszi neologismussá; az újabb keltű, de törvényes alkotásokat (orthologismus), a mit józan ésszel nem is lehet, soha egy szóval sem kárhoztattuk, sőt a melyikre közülük épen szükségünk volt, minden tartózkodás nélkül s teljes joggal használtuk is; használtunk azonban, de mennél ritkábban oly szókat is, a melyeket korcs voltuknál fogva kárhoztatnunk kellett s kárhoztattunk is; de eleve kijelentettük, hogy ezt csupán kényszerűségből tesszük azért, mert meg akarjuk értetni magunkat. És a neologusok vádoltak a nemzet előtt, hogy „az orthologusok az egész nyelv- újításban egy nagy tévedést látnak s igenis merev elmé- letük épen nincs összhangban igenis tág lelkiismeretű gyakorlatukkal. Elítélni a nyelvújítást, semmit jót nem találni benne, mégis használni szókincsét, valóságos irodalmi

képmutatás; józanságot prédikálni és minden nap lerészegedni, nem épen összeférő dolgok.“ Tudták jól, hogy nem igaz, a mit állítanak — és állították, tudták jól, hogy valótlanság a mit hirdetnek — és hirdették.

A cél, hogy nyelvünk megrongált állapotán segítsünk, hogy a nyelvkorcsulásnak gátat vessünk, pillanatra se tévesztettük el szem elől; azért tartózkodtunk a keserű igazság hímezetlen kimondásától, látszólag elfogadtuk, hogy talán jóhiszeműség vagy megfontolatlanság szüleménye az ellenünk emelt vádak, s kimutattuk egyenként, néha ismételtelen alaptalanságukat, aztán felszólítottuk elleneseinket, hogy ha netán ebben vagy abban tévedtünk volna, mutassák ki tévedésünket, győzzenek meg okokkal, ne pusztá állítással vagy tagadással, hogy nézeteink tarthatatlanok; felkértük, mondják meg, tudnak-e más módját a baj orvoslásának azon kívül, a melyet mi követünk, s ha tudnak, melyik az, fejtsék ki részletesen előttünk, miként volna lehetséges a mult hibáinak helyreütése, s jövőre nézve a betegség további terjedésének megakadályozása. És felvilágosítás, felszólítás, kérés nyomtalanul elhangzottak, bizonyítással, czáfolattal, javaslattal hallgattak; hanem, mintha részünkről soha meg nem lettek volna czáfolva, mintha ők kétségtelenül kimutatták volna alaposságukat, s mintha legbelsőbbben meg lettek volna győződve igazságukról, annál inkább hangoztatták itt és amott, nyíltan is, de legtöbbször a rejtek sötétéből kiáltozva a régi valótlanságokat. A sok közül csak azt az esetet említjük meg, a mely az Akadémiában történt, azon a helyen, a hol az igazat, csupán és egyedül az igazat keresik és becsülik. Onnan hangzott el a vád, hogy a Nyelvőr a nyelvújítást = nyelv-művelést elítéli; a ki nem hiszi, vegye kezébe a Nyelvőrt, ott áll kinyomtatva: ne újíts! Valótlanság volt; s a ki így vádolt tudta, hogy a vád nem igaz s az igaznak csarnokában az igaznak ellenkezőjét hirdette; a czáfolat, világos kimutatása annak, hogy e vád (a Nyelvőr azt tanította: ne újíts!) nem egyéb merő ráfogásnál, a Nyelvőr IV. kötetének 154—163. lapjain olvasható. Ez hat év előtt történt s a most folyó évben ismét az Akadémiában, a hol csupán és egyedül az igazat keresik és becsülik a nyílt, szemmellátható s azonfelül még be is bizonyított igaznak

ellenkezőjét hirdették: „A Nyelvőr dogmákat állított fel, a melyek közt ott van az is: ne újíts!”

Ezek után kérdezzük: Ha valaki ismeri a valót, tudja az igazat, s mégis ellenkezőjét hirdeti annak, a mi való, a mi igaz, emberi nyelven mi az igaz neve az ilyen eljárásnak? Megkérdeztük a neologia szentírását, a NSzótárt, s ő ily felvilágosítást adott nekünk: „A ki valóság színe alatt, álokoskodással mást csalódásba ejt, áldolgot igaz gyanánt oly meglepőleg ad elő, hogy a ráhallgató ítélőtehetsége egészen elfogul: *ámít*.”

SZARVAS GÁBOR.

A MAGÁNHANGZÓK KIEJTÉSÉHEZ.

Más irányú elfoglaltságom pár év óta elvont a Nyelvőr olvasásától; mulasztásomat csak most pótolhattam.

A mikor a Ny. IV. kötetében megkísértém, hogy (Lövei P. István néven, melynek immár tulajdonosául jelentkezek) szülőföldem szójárását ismertessem, ezt íram a 121. lapon: „Mióta a Ny. megindult, az ország különböző vidékeiről meglehetősen bőven gyűjtötték össze nyelvünk kincseit. Azonban az egyes nyelvjárások sajtóságainak összefoglalása tekintetében vajmi kevés történt”. Mikor pedig most átlapoztam a Ny. köteteit, már számosabb helyről olvashattam ismertetést.

Ennek mindnyájan csak örülhetünk; mert, mint Szántó K.-nak (Ny. X:23) a hosszú *ê*-ről irt cikke is bizonyítja, a különböző tájak kiejtésének ismerete a nyelv fejlődésének történetére is vethet világot.

Ő az *én* (a Ny. IV:182 lapján található) közleményemre is hivatkozik; ebben a tekintetben csak avval a helyreigazítással tartozok az igazságnak, hogy azt a Horpácsot sajtóhiba tette meg somogyinak, holott soprony-megyei helység. Ez a két vidék pedig a hosszú hangok kiejtésére nézve annyira eltér egymástól, hogy ama sajtóhiba a közlemény hitelességét is megátadhatná.

Mostani czélom az, hogy számosabb példát nyujtsak arra nézve, hogy ejtik ki a horpács-vidékiek a magánhangzókat, főleg, hogy mikor használják az egyik, mikor a másik hosszú *ê*-t.

ê = *ie*. *êg*, *êgi*, *eget* (coelum); *êl* (acies), *êlés*; *ên*, *engem*; *êr*, *eret* (vena); *êrez*, *êrzís*, *êrzikény*; *êrdemes*; *êrcze*: *jércze*; *ês*; *êsz*, *eszés*, *eszre vész*: *észre*; (*êhes* helyett: *ehes*, *megehül*, de *êsig*: *êhség*); *êbir*, *êbomlik*, *êcsal*, *êdöglik*, *êvásik* stb.: *el*; *bêka*;

Bécs; bēbicz; bēl, belit; bēllís; csēcs, csēcsés: hímlő; csék, bikacsék; czēda (égy lónak volt a neve); czēgēr; czēmestēr; segrēstyés; czērna; dēr, deres; fél, fele (dimidium); fēre; fēlé; fēr, belefērék; gēge; gēm; gyēmánt; hēbēr; hēt, hetet, hetfé; hétfő; jég, jeget; kérdéz, kérdís; kéz, kezé, kezem; két, kettő; kēngyértya; Lēdēcz; lēcz, lēczét; lēcskányi; lé, leves; lēp, lēptyé (splen); kēs, kēst; (lēgy, legyet: e helyett „bogarat“ mondanak, de mondják: „legyez“); Jēzus; mēsz, meszes; mēr: miért; mēcs, mēcsét; mēll: mély; nēv: nevez; nēnēm, neni; nyēl, nyelé; nyelv nyēvem; pēk; Pēter, Peti; pēlda; rēz, rezes; rēcze; rēpa; sētá(l); sērt, sērű(l); szēl, szeles (ventus); szēk, szēkét; szēn, szenet; szēna; tēgla; tēszta; trēfa; tēj, tejet, tēfű: tejfől; tērd, tērbutű(l); tēr (ige); tērsíg, tērés; tēl, tēlén, tēli; vēka; vērcse; mēg, mēgis; aczēl; cselēd, cselēdēt; cserēp, cserepes; egēr, egerek; fejjēr, fejjēren; fōdēl, fōdeles; fōhēny, fōhenyes; fenēk, fenekel; kēnyēr, kēnyeret; kerēk, kerekes: kevēs, keveszen; királné; kōvēr, kōvēren; kōvēc, kōvecsez; kōzēp, kōzepin; levēl, leveles; nehēz, nehezzen; pōcsēt, pōcsētű(l); tehēn, tehenek; vezēr; vitēz, vitēssíg; szemēt, szemetes; zsētēr; zsöllēr, zsöllērēk.

é = *ī*. íg, ígís, íget (ardet); íl (vivit), ílet, íllén: éljen; ínék, ínékūnyi; ír, írtík; írtet, írint; írétt, írik; írkézík; ík, íkét ver; íkēssíg; íbred, íbren; ífél: éjfél, íjjel, ícczaka; ípitt; ípsíg; ítel; bíkēssíg, mégbíkű(l); bírēs; vín, vínsíg; víték, évítēttem; vílemín; csíp, csíplő; csívē: cső; víd, mégvidi; víkon: vékony; víső; kíp; szídű(l); fíl, fílék, fínyi; fíkom teremtētte: atta teremtette; fík, kötő-fík; fíkszár; fírég, fírges; fínyēs; fírfi; físzég, físzkibe; gyíkín: gyékény; hí = hé: pallás; nígy négyedik; kír, kírēk, = kérjen, kírgyen; kísz, kíszēn, kísr = késér: kísér; kík, kíkittő; kínyēs; kíntelen: kívé: kéve; lílék, lílégzet; líp, lípék, lípís; kísik, kíső; lígy, légyén; lísz, léssz; nímēllik: némely; míz, mízēs; mísz, mégyék; mír, mírtík; mírég: mírges; míhe (apis); az asszon míhē; níz, nízēget; níp, nípsíg; níma; nímēt; pínz; rímsígēs; rí=ré, rivok; ríz, rízē; ríszég; rít, rítet, (pratum); rítes; rígēn, rígi; szíl (margo), szíls; szík, a tőköm szíktyé: here; tojás szíktyé v. sárgájo; szíp, szípsíg, szébb; szígyén, szígyēlli; típ, öszszötípté; eltívéd, eltíveszt; tígéd, té; vír, vírés, (vörös: vérēs); díl, díbe; nem delet, hanem „díre“ harangoznak; víg, vígem van; beszíd, beszídēs; beszíl; dērík; dērēka; egísz, egíssíg; emísz; emlíkēzik; fōsfín: fōsvény; kōszfín: kōszvény; kērészttín, kērészttínyék; kevíly: kevély; kemín, kemínnýen; szēmíll (rossz személy); szomszíd, szomszídok; tesfír: testvér; törtínyik; vendíg, vendígék; ölíg: élég; ebíd, ebíggýt: ebédjēt;

é helyett *é* mássalhangzós nyujtással: hējj, a fa héjja.

A hosszú *é* tehát kétféle: *é* és *í*; amaz ha rövidül, nyílt *e* lesz belőle, míg emeből zárt *é*, viszontag *é* ha nyúlik, *í*-vé, *e* pedig *ê*-vé válik.

bele, belêd; csere, cserê(l), csereberê(l); csésze, csêszêt; csibe, csibêket; este, estêli; kemencze kemenczêbe; mise, misêz; ôcsêm; pincze, pinczêbe; rêcze, rêczêt; stb.

csívê, csívít; feketê, feketîre; fejszê, fejszîvel; kefé, kefînyi stb.

é helyett rövid *i*: cziloz: czêloz; edinyêket; idês: édés; (ippe: éppen); kötînyêm; szêgin legin; könyvit, szêmit stb.

Hosszú *í* mindig az *é*-nek a kiejtése; a tulajdonképpeni *i* hang mindig rövid, pl. sir, bizik, stb., vagy mássalhangzós nyújtása van, pl. tanitt stb.

Ragasztékok és képzôk:

hâzêr(t), vizêr, pinzêr; viznê(l), fûlînê; mellê, többê; küvê: kövel, tûzzê: tûzzel; apâmê, fiadê: mândégê(l), metônîyi; szeretnê(l), szerettê(l), vertê(l), êgyê(l), nevel, nevêtê; stb.

verîs, kelîs; kelevîn, törvînyês; szêrzemîn; veszîlês; bikêssîg, nîpsîg, têrsîg; akadîk, játîk; kertîsz; szeretnîk, szeretnîm, szeretnîd, szeretnî, szerettîk, szeretnîk, szeretnînek, szeretnîték, szeretnînk, tessîk, szeressîték.

Az egyes számú 3. személy ragasztékjában *e* helyett *é* van pl. nevê, szêmé, rîttyê, kezê, vizê; nîzzê, tégÿé, vergÿé; lènnê, kîrnê, vernê; vertê, kîrtê, kêtêttê: keltette; bennê, belêjê, velê, hegyîbé, elejbê stb.

ü és *ö* hangú tövekhez *e* helyett *ö* járul: pl. vÿgyö: vîgÿe, vÿnnö, vÿttö, könyvö, szÿvö, bögyö, lölkö: lelke, söpörgÿö: söpörje, belÿllö stb.

A nevek továbbképzésében ez az *é* és *ö* rövid *i*-re változik, pl. nevit, szêmit, kezibe, szÿvire, bögyibe, könyvîbü stb. Ellenben az elsô és második személy végzôdésére nincs hatással, pl. velem, benned, belüllem; hegyîbêm, elejbêm; könyvem, szÿvem, vÿgyem, vÿtted, vÿttê(l). A 3. személy végzôdésének zárt *é* hangja egybe vág a régies *i* végzôdéssel, pl. „Okkal-móddal meg nem árthat a szeszi“ (Fôti dal.), Aranynál: tisztî, becsületî stb.

Fôltûnô, hogy habár nyílt *e*-nek nyílt *a*, zárt *é*-nek zárt *o* felel meg, nyújtott *ê*-nek mégsem nyílt *á*, hanem *ô* a mély hangú társa. Az *á* hangot nálunk nem használják, úgy látszik, beleolvadt az *ô* hangba, a mely az *ê*-hez hasonlóan szintén iker hang t. i. *uô*, az eredeti hosszú *ó* többnyire szintén úgy hangzik. Például: rôzsa, nôta, szô, tô, jô, ôcsô;

ôma: alma, szôma, fônak: falnak;

avvô: avval, hajnôba; vôt, vóna,

fôtoz, nyôcz, ôtár stb.

Néhány szóban a hosszú *ó*-nak hosszú *ú* a hangzása: lú, lovat, lúher; azúta, múta: mióta, rúlam, rúlunk, úkor; olykor; továbbá igékben *ol* = *ó* = *ú* pl. rabúnyi: rabolni, parancsúz, mékszagútam stb.

A tulajdonképpeni *u* hang mindig rövid, pl. husz, hus, nyuz stb.; hasonlóképpen rövid *u* van a -ból, -ról, -tól ragasz-
tékokban is, pl. házbu, házru, hásztu stb. De hosszú: rúlam
rúlad stb.

A hosszú *ö* szintén mindig ikerhang, körülbelül *üe*; pl. ezekben: örzö, löcs, szölö, nyö, nyöleszt; éppen így öl h., pl. föld, kö: kell, fömég, föníz, böcsö stb. *v* kihagyás folytán ezekben is: üveg: ög, süveg: sög. Ellenben *ö* = *ü* ezekben: lü lövök; kü, köves; tü, tüke, a fa tövö; bü, büjebb: bö, bővebb; bür; füsü: fösü (fésü); büt: böjt; ü, üket, övê. — *öl*: *ő*: *ü* csépél: csépöl: csípü-(nek), csípülök; kérésztütet: kérésztéltet stb.

Egyébként az *ü* mindig rövid pl. tűz, füz (ige és főnév), szük stb.; hasonlóképpen rövid *ü* van ezekben: bürke, gyün; továbbá -ból, -ről, -tól: -bü, -rü, -tü, pl. kerbü: kertből, kertrü, kerttü stb., mássalhangzós nyujtással: *gyüjjon*, *belüllö*, *felüllem*.

Az *á* hang, mint már a Ny. VI. kötetében megemlítettem, a közvetlen utána következő szótagban nem tűri meg az *a*-t, hanem kérlelhetlenül *o*-ra változtatja. Ez a sajátság, úgy látszik, legalább túl a Dunán általános; ezt bizonyítják a gondosabban jelölt dunántúli közlemények általában; ezt írja Könyve N. is (Ny. VII:321) az örségi tájszólásról. Pl. sárgo, kálho, szároz, szárod, láttyo, ágybo, házro, állonak, apámnok stb. A népdalban: „Ha megázott, maj megszárod, van szeretöm, kihöl járok“ (Somogy).

A továbbképzésben ebből az *o*-ból is *á* lesz, pl. sárgo, sárgáro; kálho, kálhábo stb.

Az *á* hangnak eme hátra való hatása mellett nincs meg az előre való hatása; nem változtatja az *a*-t *á*-ra, marad apám (nem ápám). Idegen eredetű szavakban van csak: vésárnap, bérázdo.

A gyerekek nyelvében — a míg le nem szoktatják őket róla — ilyesmi is fordul elő: ên jácczonák = játszanék, ha ên futhatnák = futhatnék.

CSAPODI ISTVÁN.

BETHLEN GÁBOR MAGYARSÁGA.

II.

hányat: „marhájokban zsákmányt h.“ 42.

hüvelyben téríteni 28: „vagy kivont fegyverét hüvelyben téríteni“.

ide hagyják bírni 5: „az erdélyi fejedelemségtől el ne szakasszák azokat, hanem békességesen ide hagyják bírni“.

igazítsák magokat 63: „Szilvásít, Beugner Jánost ország törvényére megtartóztattam, igazítsák az ország előtt magokat“.

igen postán 359: „és az inventariumot igen postán nekem külgye fel“.

igiri magát 312: „ő kegyelme is levelében arra igiri magát“.

ide nem hajtsam 440: ide ne hajtsam.

indíttató háboruság 9: „az főrendektől indíttató háboruság az közönségnek romlása nélkül nem lehet“.

igyekezni veszedelmére 2: „ő felsége ne igyekezzék az mi szegény hazánknak utolsó veszedelmére“.

innia valánál 80: „enni innia valánál egyebet el ne vegyenek“.

ingyen sem remélleni 165: „ugy következnek az mint ingyen sem remélttük volna“.

izenetel 123: „szóval való izenetelít is megérttettem“.

jargalódtam 66: „én igen jargalódtam rajta“ (t. i. a lovon).

jakuppal 437. Nyeregszerhez tartozó dolog, hogy micsoda, nem tudom.

jedzésbe hozni 164: = jegyzésbe venni.

jüttest jöjjön 221: Fáncsinak is megparancsoltuk, hogy jüttest jöjjön“.

kajtor had 335: „bizony nem vármegyék és nem valami kajtor had, hanem Buquoi maga jöne eleikben is megállhatnak az sárt“. Kajtor had = kóborló, hitvány had; ma is kajtár kopó.

kalapos süveg 355: „Hozasson kegyelmed Bécsből énnekem egy szép szürke kalapos süveget bíberhórt“ (Biberhaar).

kántor pénz 115: „Im magam tárházából küldtem mostan az vitézlő rendnek egy egész kántor pénzt és a gyalognak két hópénzt“. A 432. l.: „Kasovszki lengyel urfi bejárónkat egy ideig hazájában bocsátván egy kántor pénzfizetését ugymint százhuszonöt forintot f. 125 hűségged által rendeltük polturául megadatni“.

kapdosás 105: rablás; *kapuczi* 4: kapudsi.

konászodik el 240: „Kornis uramnak nem kellene oly igen Nagy Andriséknak pártjokat fogni, mert azért konászodnak ily igen el“. (Itt az értelme elvadúlni, míg előttem a székely köz-

beszédben ismeretes *megkanászodni* szó megcsendülést jelent Krizánál 505. l. konászodik, megkonászodik = csendesedik, magában megjő.)

kegyedelmedre 350; máskor mindig *kegyelmed*.

kényszergetik 31.

kézet 24: „ha különben nem lehet itt és kézet (talán kész-tet) mindeneget tőlünk való elszakadásra“.

kéresztett 293: „mostan ki egy s ki két hétre kéresztett terhének lerakására“.

késlődjék 191: „s az miatt ne k. meg a dolog“.

késleljük 386: „nem k., hanem mentől hamarabb expedial-juk“; | ha az válaszással meg-késlelné“ 168.

kiváltképen 52: kiváltképen.

kicsidittik 101: kicsinyítik | *kisebbülésére* 318.

kihája szabású ember 439.

kóborlás 133: rablás.

követség hordozás 45.

köz 187: „papi jószágokból közünket azért vöttük ki“; 294: „és semmi közömet hozzá nem avatom“.

kötelesség 332: „de én is kegyelmetektől hasonló igazságot kívánok, mert az köztünk való kötelesség azt kívánja“.

közeljebb 382: közelebb.

lancz 242: „mint a csordát, úgy hajtották az szegén lan-czokat“ (Landsknecht).

látott-hallott kapitány 183: „de igen jó gondviselő, l.-h. k.-okat kell eleikben praeficialni“.

látat 408: „látatom őket, mint vadnak“.

lövő szerszám 49 | *leszőnk* 10 | *magyari* forint 348.

másvá 294; *másuva* 12.

maga. Közönségesen használva *de, ámbár* stb. kötőszók helyett.

maga-megbirhatlan 56: „az árúlónak mérges embertelen-sége, m.-m. rossz volta“.

meg-fog 111: „egy ideig az viasznak birodalmunkból való kivitelét meg akarjuk fogni“.

megáll 153: „ő felsége megáll mindeneget“.

meghizlal 286: „hogy imár is 800 készen m.-va volna“.

megbiztassa 71: „valóban megbiztassa ilyen jó igye-kezetben“.

megcsökönik 318:

megeszmeélvén magát 245: „az ország is m. m.“

meghajlanak 18: valakik Erdély országán kívül is én hozzám m.“

meggyülekezni 57: „ott akarván m.“

lőtet 315: „megszállotta az várat és azuta meg is lüteti ötet“.

megoszlatni 2: elszéleszteni.

megtaláltat 5: „én levelem nagy emberem által ő nagyságokat m.-om.“

megtartózik 42: „én elhíttem, hogy ha kinek szándéka volna is oda való menetelre, de megtartózik“.

megsebesellett 363: megsebesült.

megválasztja valamitől 307: „megválasztja az igazat az hamisaktól“.

megvásárlunk velek 341. | *megvakaroztanak volna* 441.

mentest megyünk 157.

mennyi magával 35: hányad magával.

mélyföld 30 | *merő méltó* 65 | *merő méreg* 459.

mindszüntelen 14 | *mindéltig* 19: mindig.

miből 68: „mutogassa meg miből bántattunk meg ő felségétől“.

nyilván áruló 65 | *mulatoztatás* 169: „késedelem és m. nélkül“.

molnával 178: malmával | *nekül* 440: nélkül.

nem költ benne 365: „minden élés bőven legyen, de semmi nem költ benne“.

nyakon köttet 210: „ny. k.-hettük volna s úgy küldöttük volna vissza kegyelmednek“.

nyelv 231: „Kegyelmed levelét jámbor szolgája az nyelvekkel együtt meghozá“. Ny. alatt kémeeket, illetőleg oly foglyokat ért, kiktől az ellenségről holmit megtudhatni.

nyugotnák magukat 231; *nyugossa magát* 411.

oktobernek elein felé 38 | *országunk pusztított emberek* 26.

örül 101: „hogy kegyelmednek szorgalmatos gondja vagyon, igen örülöm“.

ország 363: „mely helyből az egész Tisza két felén való ország oltalmaztatik“.

pártalkodások miá 469.

pénzben kelni 431: „miért kellene 4 pénzben kelni“. (a polturának).

rájánál 16: „ha arra r.-juk magunkat“: ráadjuk magunkat.

reménység adás 238: „egy néhány urak felől való nagy reménység adás indita meg“.

rezgelődni 35 és 361 „hol és mihelt r. kezdenek“.

szegezgetés 377: „szintén elunjuk az sok rajtunk való sz.-eket, utánunk való czirkálásokat“.

számlálhatlanképen 4: „mennyi sok sz. bántódtanak vala“ | *vmi számú* 49: bizonyos-számú | *számolódtam* 251: „hogyan sz. vélek felette“.

seprejére szállott az állapot.

szerencsássá 125: szerencsésé.

szegelet 137: „hasznos szolgálatot hallanánk arról a sz. földről“.

szerelmes 207: szeretettjei.

sziv 312: „és mi hozzánk tiszta szivet visel“; | *szivetlen* 61.

szivesedni 61: „sokan az igazak megsz., az latrok meghalnak féltékben“.

szőlőtlen 90: „az jószágtalan, szöletlen leányon nem igen szoktak kapni“.

solner: zsoldos 41.

siketség 50: „mely dolgot uram siketségre semmi uton nem jó vennünk“.

tanács: tanácsos 4; *tanácsság*: tanácsosság 319.

tanácsos vezér 17: „szükség ő hatalmasságának s mind fővezérének több t. v.-ekkel egyetemben arról gondolkodni“.

tanúlság 360: „az kis gróf írjon nekem egészsége és tanulásában való progressusa felől“.

tagadatlan dolog 27 | *talpalja földet* 468.

tartóztat 76: „Szénásit hívassa be és tartóztassa meg“.

tegzelődnek 141: „az vármegyék mostan mindenütt t.“

teljességesen 71 | *telelete* 29: telelése.

teremphetnénk 360: teremthetnénk.

terenget 147: „itt is nincsenek, ott is nincsenek, csak terengetik őket alá s fel“.

többlühetek 17 | *többités* 18 | *tűz* 317: tűz.

több sok 210: „Nyári István uram és Prini uram és több sok fő emberek“.

tűsárság 455: „de kiváltképen t. rendén lévő emberek“.

tornyos zajokkal foly a Duna 38.

tudására 9: tudtára.

tudománt 394: „Mi azért erről mind isten és az egész keresztyén világ előtt tudománt tevén“.

ur ember 108 | *uri nemzet*(ből való) *lévén* 4.

ültet 103: betelepíteni; „mert ha maga saját jószágából azt az telket meg nem ülteti, haszontalan más ember jószágából oda jobbágyokat szállítani“.

valakit vki pártjának tud 49: hogy talán kegyelmed ötet is Homonnai pártjának tudja“.

vádolkodjék 28: vádaskodjék.

véget érni 102: „Bánfinéval semmi véget érven“.

végezségeknek 393: Hihetően tollhiba, mert máskor mindig *végezések* fordulnak elé.

vékony itéletű 389 | *veszteti* 32: veszíti.

JANCSÓ BENEDEK.

I R O D A L O M .

Egy program-értekezés: „Gebé János: Tájékoztató a mai nyelvhasználatban (a löcsei m. k. állami főreáliskola Értesítője az 187⁹/₈₀ tanévről. 1—25. l.)

Hányszor hangzott már föl a panasz, hogy hány derék értekezésünk s tanulmányunk vész el az iskolai értesítőkből, senkitől sem ismerve, nem becsülve. Van a dologban valami ámbár nem igen sok, mert hiába, csak kiüti fejét a szög a zsákból. Nem egy példát lehetne fölhozni, hogy egy iskolai értekezés nem csak nagy port vert, széles Dunán innen és túl, hanem körutat tett az összes tudós körökben s figyelmet ébresztett írója iránt.

Ilyen gondolatokkal vettük kezünkbe a fentcímzett füzetet is, megpillantva, hogy nyelvészeti értekezés van benne. Ki tudja, hátha igazgyöngyre akadunk benne, mely eddig szemét között hevert? Végig olvastuk figyelemmel, aztán megint megnéztük a címlapját, bizon csak az állott ottan: „az 187⁹/₈₀ tanévről.“ Nem mondom, hogy tán nem elégitett volna ki bennünket, ha azt találjuk, hogy teszem 185⁹/₆₀. Az nem lepett volna meg egy cseppet sem. De hogy 187⁹/₈₀-ban irjanak ilyen tanulmányt, az igen. Nem is hiszem, hogy nem úgy áll a dolog, hogy a szerző úgy a hatvanas évekig csak együtt haladt az akkoriban nagyban fejlődő nyelvtudománnyal, hanem akkor abba hagyta a tanulást, s tán mint eddigi tanulmányozásának eredményét megírta ez értekezésben, melyet azután a nonum prematur in annum elvét követve, most kiadott, nem gondolva meg, hogy mily óriási léptekkel haladt azóta előre a nyelvtudomány. Új gyanánt tálal elénk olyan dolgokat, melyeket már rég elfelejtett mindenki; elveket, nézeteket vall, melyeket már rég túlhaladott a tudomány. Bemutatja például Szvorényit, mint a neologia fő-főképviselőjét, s elfelejti, vagy nem tudja, hogy Szvorényinak 1877-ben egy kitűnő értekezése („Fejlődési tünemények a nyelvben“) jelent meg, melyben az ősz tudós egész más álláspontról tekintí a dolgokat, s melyben a neológiát csaknem egészen elítéli. A „külhasonlító“ nyelvészetet is fölveszi

értekezése keretébe s meríti adatait — a Magyar és Finn-ugor Szóegyezésekből, meg a Magyar Nyelvészetből, mintha Budenz azóta egy betűt se irt volna, az Ugor-Magyar Szótárból nem négy füzet jelent volna meg s a Ny. Közleményeknek még mindig csak hat kötete volna. Ehhez foghatók természetesen az adatai is. Így mondhatja azután p., hogy *bennünket* = tör. *beh*; *meg* = tör. *jen*, jak. *szanga*. Vagy a szóegyezésekből, hogy a m. *kacsint*-hoz tartozik a vog. *kaskat*, noha Budenz maga kétségbevonja MUg. Sz. 2. 1. Csak így hasonlíthatja a *kigyó*-hoz a f. *kyy*, mord. *kuj*, votj. *koj* szokat, ámbár Budenz MUg. Sz. 3o. 1. világosan megmondja, hogy „noha egyenesen kigyót jelentenek“ még sincs közük hozzá.

A munka, ámbár „Tájékoztató a mai nyelvhasználatban“ a címe, tulajdonképpen nyelvészettörténeti dolgozat-féle volna, ha ugyan nem szűkölködnék éppen a történelmi tanulmányok legfőbb kelléke, az ítélethozás nélkül. Szembe állítja ugyanis egymással nyelvészetünk két különböző irányának, a neologianak és orthologianak, s az ebből kifolyt nyelvészeti tanulmányoknak eredményeit, azt a Nagy Szótár, ezt a Magyar Nyelvészet, Nyelvtud. Közl., némileg a Nyelvőr alapján, csakhogy a nélkül, hogy csak a legcsekélyebb ítélethozatalra bátorzkodnék, úgy hogy az olvasónak, ki ebből a tanulmányból akarna magának fölvilágosítást szerezni nyelvészetünk miben állása felől, ép akkora, ha nem nagyobb zavarral kell azt letennie, mint a milyennel fölvette s a mai nyelvhasználat felől tájékozva egyáltalán nem lesz.

Mert midőn már mond is nagy nehezen ítéletet, azok olyan általános, homályos, semmit mondó és felületes nézetek, hogy azokon ugyan el nem igazodhatik senki. Szeretném tudni, hogyan tudná pl. azt bizonyítani, hogy: „A nyelvújítás általános törvényei (tehát) egyenkint és összesen helyesek“, vagy „Erényök és hibájok (a neologusoké) *elveik rendszeressége s azon megvesztegető következetesség* (? ? !), mely... a mély gondolkozásu avatottakban is képes volt rendületlen hitet támasztani a követett törvények iránt.“ S miután segítségül hitta Imre S. „elismerő nyilatkozatát“, s a „nyelvújítás jelentőségét“ teljes tiz sorban a szokott módon „megfrázisolta“, így folytatja: „nemcsak az elődöket megillető kegyelet tart vissza *elitélőleg* nyilatkozni a nyelvújítás bajnoki iránt (sic !), hanem a *nyelvtudomány terén kivívott előnyök is* (?).“

Nyelvemléktanulmányainak nagyra szóló eredménye, hogy: „a hangsúlyozott szótag könnyű önhangzói idő folytán fokozatosan súlyosabbakká változtak.“

S miután az összehasonlító nyelvészetet is jellemezte (látuk fentebb, melyiket !), gyermeki naivitással beszél el nekünk: „Bár-

mennyire becses az eredmény, melyet az összehasonlító ny. már eddig fölmutathat, hatásaiban még sem oly messzeható az, *hogy a közbeszédben is nagyobb mértékben megéreznők.*

Erre már nincs több mondani valónk. SZÁNTÓ KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Meneszt. Simonyi Zs. az ápr. szám 147. lapja első jegyzete szerint úgy értesült Gyulai Páltól, hogy a *meneszt* igét „Szenvey használta először az ötvenes évek elején a Pesti Naplóban“; pedig az I. kötet 95. lapján maga közölte mint Bartzafalvi szavát.

Alap. Az ápr. szám 174. lapján Ponorí Thewrewk Emil az *alapmondás* eredetét kiderítve azt mondja, hogy „magát az *alap* szót Bartzafalvi alkotta (Ny. I:45), azaz a helynév féle *Alap*-ot ő alkalmazta fundamentumra“. Nem kötök az „alkotta azaz alkalmazta“ kifejezésbe, csak azt jegyzem meg, hogy tekintetbe kellett volna venni a Magyar Tájszótárt is, mely a 20. lapon ezt mondja: „Alap, fenék, fundamentom. Balaton melléki szó. *Horváth Zsigmond*“. Ha ez adat hiteles, akkor nagyon is világos, hogy Bartzafalvi az *alap* szót se nem alkotta, se fundamentumra nem alkalmazta, hanem minden alaki és értelmi változtatás nélkül a népnyelvből vette föl. A hogy Szigvártja függeléke közli, azt a gyanút ébreszti, mintha csak azért sorozta volna be, hogy ezután, a hogy ő akarja, „az akkuzativussa: álpot; a plurálissa: alpok“ (Nyelvör I. köt. 45. l.) legyen. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az a szó, ha megvan vagy megvolt a Balaton mellékén, nem Bartzafalvitól került oda; megfordítva inkább lehetséges a dolog. Egyébiránt, hogy Horváth Zsigmond a Balaton mellékéről jegyezte föl, az nem azt teszi, hogy csakis ot fordul elő, s így a zemplénmegyei Bartzafalvi bizvást a maga vidéke nyelvéből is kölcsönözhetette. Hogy pedig Bartzafalvi népnyelvi szókat is fölhasznált, arról tanúskodik a Szigvártjában előforduló *arány, hajtogat, hímez, küllő, labancz, leveles, rekesz, vallomás, vetemény*. A mi azután Horváth Zsigmond megbízhatóságát illeti, arról kezeskedhetem, mivel szavait már majd mind alkalmam volt próbára tenni s egytől egyig hiteleseknek találtam. Igaz ugyan, hogy Baróti a Kisdud Szótár második kiadásában az *alap* mellé csillagot tesz, a mi előszava szerint azt jelenti, hogy „az olyanok' bé-vételek felett még talán kérdés támadhatna, ámbár párt-fogóji-is találatnak“; de azért nem szükségképen koholt, mert Baróti megcsillagozza ezeket is:

csevicze (b o r alatt), *drága*, *dsida* (d r i d a alatt), *dsindsa*, *dugasz*, *durda*, *handsár* (d á k o s alatt), *sillér* (b o r alatt), *tonna* (d e b e n k e alatt), *tönköly* (b ü k k ö n y alatt), melyek pedig mindenkinek tudomása szerint éppenséggel nem új szók. Abba a csillagba kapaszkodni tehát nem lehet, és így mindaddig, míg valaki a Tájszótár állítását meg nem dönti, lehetetlen az *alap* szót Bartzafalvinak másképp tulajdonítani, mint hogy ő vette föl az irodalomba.

VOLF GYÖRGY.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. „Vajjon egy utca neve, ha az melléknévül használtatik kis vagy nagy betűvel irandó-e? Pl. Perényi-utca, „perényi-utcai iskola“, vagy Perényi u. i. — Továbbá *Perényi-utca* összetett tulajdonnévben „Perényi-t *jelzőnek* lehet-e mondani, vagy *magyarázónak*. — Vagy általán lehet-e külömbséget tenni az utczaneveknél leírásban: pl. Kereszt-utcai iskola, és Deák Ferencz utcai isk., amazt kis, — ezt pedig nagy betűvel írván?“

F. Az Akadémia helyesírási szabályaiban az van hogy „kis betűvel iratnak a tulajdonnevek, ha melléknévekké lesznek: *minervai*, *keletindiai*, *budapesti*, *józseftéri*. De a családnév és a történeti személynév még ekkor is megtartja nagy kezdőjét, pl. melléknévi összetettekben: *Orczy-kerti*, *Laudon-utczai*, *Deák-párti*, *Deák-Ferencz-téri*, *Széchenyi-utczai*; *Mátyás-kori*, *De.nosthenes-fajta*; *Molnár-féle (per)*, *Kiss Jakab-féle (hagya-ték)*; a keresztnév is az ilyenekben: *Péter-féle (tréfa)*, *Miklós-fajta (ötlet)*“. — Ez egyúttal felelet a kérdésnek végére. A mi a kérdésnek középső részét illeti: az összetételnek utótagját rendszeren alapszónak, előtagját határozó szónak szokták nevezni, de ez voltaképp mindig amannak jelzője. Legegyszerűbb elnevezések: előtag, utótag.

2. Vitatkoztam az *üdületes* szó helyessége mellett. Beöthy-nél, Ágainál hemzseg az efféle képzés: *szüdületes*, *kábulatos*, *varázslatos*, stb. *Épületes*, *bámulatos*, *rémületes* meg a nép beszédében is ott vannak“.

F. Hát *becsületes*, *indulatos*, *lendületes*, *hangulatos* stb, stb.? Az *üdületes* helyességéhez sem férhet szó, ha éppen szüksége van reá vkinck.

KÉRDÉS A „NYELVŐR“ OLVASÓIHOZ.

Létezik-e Magyarországnak valamely, akár tiszta magyar, akár vegyes lakosságú vidékén oly néphit, mely szerint a „gyilkos erőszak által megölt“ ember sebének a vére újra megindul, ha a

gyilkos a holt tetemhez közelít vagy azt érinti? Létezik-e Magyarországnak valamely vidékén akár szájhagyományi, népmondai, népdali, akár írásbeli, krónikai, jog-okmánybeli nyoma, az imént említett néphiten alapuló, a magyarok közt valaha dívott, oly büntető szokásnak vagy bűnvádi eljárásnak, illetőleg, „istenítélet“ oly nemének, mely szerint a gyilkosság gyanújában lévők a meggyilkoltnak gyászpadra emelt holtteteméhez hivatnak, hogy az újra megeredő vér bűnös voltokat bizonyítsa? Ezen szokás, illetőleg istenítélet, mely a német jogrégiségekben „Bahrrecht, Bahrgericht, (jus, judicium feretri), Blutordal, Blutprobe, (judicium, examen cruentationis)“ nevezetek alatt ismeretes, a székelyeknél „tetemrehívás, halálújítás“ nevezetek alatt volt divatban, mint az 1594-ik évi febr. 2—15-iki gyulafehérvári országgyűlésnek (az 1653-iki gyulafehérvári országgyűlés által megerősítőleg az „approbatae constitutiones“-be is fölvetett) végzése bizonyítja, mely azt mint abusust „az székelség közül tollálja.“ Jókai a „tetemrehívást, halálújítást“ a „Magyar nemzet történetében“ mint ősi székely szokást említi meg, a „Varchoniták“-ban és „Dalmá“-ban az avarokra fogja azt. Arany János „tetemrehívás“ című balladája ezen istenítéleti szokást abaujvármegyei hely- és személynévvel (Radvány, Bárcz, Bárczi) hozván összekötetésbe, annak a székelységen kívüli magyarság közt is létező, legalább néphagyományi nyomára látszik mutatni.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Politiko-romantiko-lingvisztika. A mint pedig két Greguss Ágostunk, úgy vagyunk nekünk három Jókai Mórunk: Jókai Mór a politikus, Jókai Mór a regény- és drámaíró, és Jókai Mór a nyelvész. Ismerőseinek egy része, és kinek ne volna ismerőse Jókai Mór? a politikust magasztalja; a többség a regényíróért lelkesül; mi?... laudabunt alii claram Rhodon aut Mytilenen! bennünket az épülés s szeretetünkkel a nyelvész Jókai pártjára szegődtet. Nyelvészeti tekintetben ugyan kevés az, a mit tőle kaptunk; de a mit kaptunk, az aztán valami. Csak egy-két példával szolgálunk. Egyik régibb regényében, ha jól emlékszünk, a Kárpáthi Zoltánban azt ajánlja, hogy az idegen *komornyik*-ot vessük félre s fogadjuk el helyette a magyar *pitvar*-ból *nok* képzővel alkotott magyaros *pitvarnok* szót. A tudákos szörszálhasogatás ez ajánlatra gúnyosan mosolygott: „*Kolera* helyett *pestis*; mintha csak azt mondaná, vessük el az idegen *verbunk*-ot s csináljunk a magyar regrutiroz szóból eredeti *ung* képzővel magyaros *regrutirung* szót.“ Igazi tudákos tudatlanság. Először is,

s ebben Jókai is csalódott, a *komornyik* nem idegen, hanem magyar szó; elemei *komor* és *nyik* (*nyikkan*-ból) tisztán érthetők — az első *komornyikok* tudvalevőleg *komor* legények voltak, annyira komorak, hogy meg se nyikkantak; ez paradoxon ugyan, de nem egy ily paradoxont találunk a nyelvben, pl. *disznó* a *disz*-től mert nem *díszes* állat; *kutya* a *kút*-tól, mert gyűlöli a kutat (v. ö. mulat mint kutya a kútban); *cseresnye* a *cser*-től, mert nem a *cserfán* terem; *deres* a *dér*-től, mert izzad az ember rajta. Másodszer a *pitvar* is östisztaságú hun-szittya szó; alapszava *pit* megvan ezekben is: *pit-izál* *pit-ke* (pityke), *pit-li* (molnár mesterműszó), *pit-e* (ráczpíte, szutlipíte); a *var* képző eredetiségét ez ősmagyar szavak tüntetik fel: *patvar*, *ud-var*, *ót-var*, *fu-var*, végre a *nok* képző magyarságát bizonyítják a *ko-nok*, *kana-nok*, *Dus-nok*, *Put-nok*, *Szol-nok*, *Szomol-nok*. A *pitvarnok* tehát tökéletes alkotás; nincs is más hibája, minthogy el nem fogadták s példaképeire más oly személyneveket is nem alakítottak át, a melyek valamely helyen való tartózkodást vagy helyre való felügyeletet jelentenek, pl. *sžobanok*: stubenmädchen, *konyhanok*: küchenmeister, *pincenök*: kellermeister, *istállónok*: stallmeister, *sekrestyenök*, *sžölnök* stb. A Fekete Gyémántokban ezt olvassuk: „Két rém lakik a köszénbányák üregeiben, az egyik a *zuhatar*, a másik a *viheder*. Nem örömet csinálók új szókat. Ezuttal kénytelen vagyok vele. Olyan két hatalmast kell megneveznem, a kiket még nem ismert Páriz Pápai és Márton. Németül *das schlagende wetter* és *das böse wetter*. Amahhoz a *zuhan* és a *zivatár*-ból készítettem a nevet; emehhez egy régi tájszót kértem kölcsön“. I:50. Nem örömet készít új szót! Pedig bizony nagy kár. Mennyire szépülne, mennyire tökéletesednék, mily szabatosná válnék, különösen az ily remeklések által, nyelvünk! *Zuh(anó)* (*zivatar*! Mikor a Fekete Gyémántok Eliziumba megérkezett s Bartzafalvi a *zuhatar* szót olvasta, ujjongva felkiáltott: Íme, az én *emlétség*-em (emlékezőtehetség), *diadandék*-om (diadalajándék), *diadalvány*-om (diadalmi bálvány), *egyeneglet*-em (egyenlő szeglet)! s két álló hétig így üdvözölte Kazinczyékat: Dicsértessék a Jókai Móricz! Mi pedig hisszük, hogy nem ez lesz a nyelvész Jókainak ilyenmű utolsó ajándéka. A tökéletességnek e virágját gyümölcsöztetni kell; különösen alkalmas lesz regényczímekre; pl. (*csikólopás*) A *csipás*, (A *diszes víganó és haragos Marcsa*) A *disznó és harcra*, (A *kecskeméti tudós bíró*) A *kecsketúró*, (A *szabadalmazott mármarosí hurka vasut*) A *szamárhurut*, (A *kandi vadász és csapodár bácsi*) A *kanász és csacsi sat. sat.* Legújabbban is, a trónörökös ittléte alkalmával kaptunk Jókaitól egy

új szót, úgy hangzik hogy *pálczikár*. Ajánlhatjuk íróinknak nemcsak elfogadásra, hanem utánzásra is. Sőt e példán okulva régi e fajtabeli esetlen s paraszti szókat is változtassuk át esztetikussá, szebb hangzású, művelt-magyar szókká; a nyilas-ból legyen *nyilár*, botos-ból *botár*, ostoros-ból *ostorár*, kardos-ból *kardár*, pattantyús-ból *ágyusból pattantyár*, *ágyár* sat. sat. Recedant vetera, nova sint omnia!

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tiszavidékiek.

Szürnyegi gyűjtemény.

(Szürnyeg község. Felső Zemplén.)

5. Állatokra vonatkozó kifejezések.

Lónevek: Bogár Betyár Bandi Bárson Bátor Büszke Bojtár Csillag Csóka Dáma Daru Deres Fakó Fecske Fürge Gatyó Hattyu Holló Hóka Huszár Kigyó Kesely Kökény Madár Mokány Miska Pengő Piros Pogány Rigó Ringyó Rózi Sári Sárga Szárca Szeles Szajha Szilaj Szikra Szürke Szellő Tatár Tündér Tüzes Vándor Virág Vércse Vidám.

Ökrök nevei: Bimbó Barna Bodor Csákó Csengő Csapák Daru Kajla Körmös Lombár Pirók Rendes Szarvas Szilaj Szennyes Szőke Sugár Sodró Vidlás Virág Bojtí.

Tehenek nevei: Bogár Barna Bimbó Csákó Csengő Kajla Kukora Szilaj Szőke Virág Rendes Bojtí Riska Rizsu.

Kutyák neve: Vagyáz Betyár Lappancs Rikkancs Füttyencs Fogdmeg Cspídmeg Bodri Burkus Bodrog Nyikkancs Sajó Tisza Száva Szamos.

Juhok neve: a) nem és kor szerint. Ju Bárány Báránka Jerke bárány Kos bárány Tokju Örű Kos. — b) Elnevezés szerint: Vezér Pirók Szőke Szemők Bogoly

Disznók elnevezése: a) Nem és kor szerint: Koca Malac Malacka Süldő Ártán Kan Szopós malacz Szoptató koca. — b) Nevek szerint: Rigó Rózi Kajla Csóré Szőke.

Allovak neve: a) nem és kor szerint: Lú Kanca Szoptató kanca Csikó Csikócska Kis csikócska, Herélt, Csödör, harmad füves csikó — b) Színek szerint: Piros Pej Sárga Tarka Deres Vasderes Szürke Almásszürke Almáspej Gatyó (gatyás) Egérszörű Daruszörű. — c) a mint be vannak fogva: Rudas Nyerges Gyeplős Ostorhegyes Lógós. — d) Testrészeiből egy pár elnevezés: Marj Szügy Körömház Serény Csurka Nyak Csipő Tompor Forgó Csukló. A lábain — a térdhajlás alatt levő var forma: ördögjegy.

Azért nem eszik az emberek, mert az ördögök magoknak jegyezték el s fele a lónak ördög*).

A szarvas-marhák nem és kor szerinti elnevezése: Tehen Ökör Bika Tulok Tinó Tinó-binó Üsző Bikabornyu Ökörtinó Előhasu (tinó). Harmadfüves tinó Kanca tinó Kis bornyu Bornyucska.

Négylábu állatok, madarak, rovarok stb. neve: Farkas nyúl róka vadmacska menetke hörcsök gerény kecske darázs lúdarázs légy kutyalégy kullancs mé-(h) poszmé-(h) pöcsik eger evetke vakondok patkán borz vizikutya (:vidra) galamb tubu tubuska boczkó (gólya) macska czicza cziczus kandur liba libó libócska libuska gunár bagoly verek pipiske hors (haris) barázdabillegtető csúszó csörgőkigyó szárcsa vizibika gödény zsuzsok szarvasbogár bűdösbanka szaricsóka pápistavarnyu kivik fecske partifecske füstifecske sármány ökörszem filesbogoly kukuk filemile szógabiró kanálígém fosógém feketegém daru vadliba kacska kácsér vadkacska fakopáncs (:harkály) gelicze vadtyuk vizityuk béka (varangyékos béka) pióka lúpióka túzok fürje féreg (farkas) katonalú és kabócza (:szöcske).

Az állatok hívása, hajtása, hangjának utánzása: a) Lovat: gyü! gyüte! gyüne! gyürá! co! co fel! co te! co ne! hi! hi te! hi ne! hó! hahó! hó ne hó! hóha! hóha ne! ne! ne ide ne! csidu! csidu ne! ne csid ne! ne lú ne! ne csikó ne, tülled ne! hozzád ne! czurukk! farto! farto ne! nyerit, nyihog, röhög. — b) ökröt v. tehenet haj! haj ki! haj fel ne! haj rá! hú! húha! húha ne! prok! prok ne! csá! csálé! csálé, csá! csálé ne! haj ne! hők! hők te! farto! ná(-h)! ná boczi ná(-h)! prücs ki ne! bög, bömböl. — c) kutyát: kimenny! csiba! netú! nettu ne! ki! kite! usz! uszusz! uszte! rajta! csipd meg! fogd meg! aló! utána te! rajta te! elibe! elibe ne! ugat, vonit, vakkant, ordít, morog, mormog. — d) macskát: czicz! cziczu! cziczuska! cziczuka! kaccz! nyivog, nyivákol, dorombol, visit; cziczicz! (czicz czicz). e) juhót: bircsu! baris! ná bircsu ná! ná bariska ná! bög, mekeg. f) disznót: cziku czikuska czikka czikcsi csikka csikuska giczi; czikuska ná(-h) ná(-h) ná(-h)! csikka

*) Többször hallottam egy jó módú gazdtól, hogy neki volt ördöge és azt a ló-istállóban a hidlás alatt tartotta. De nem is lehetett ám az istállóba menni nap szálltától nap felköltéig. Valahányszor pálinkát ivott, az ördögnek mindig ki kellett loccsantani egy keveset az üvegből. Egyszer elfelejtett kiloccsantani, hát akkor éjjel úgy elkinozták az ördögök, hogy egy hónapig beteg volt belé. Most igyekezett megszabadulni tőle, de sehogy sem tudott, mert azt eladni nem, — csak elajándékozni lehetett. Végre egy ember megtanította rá, hogy szabadulhat meg tőle. A hól a viznek legsebesebb folyása van a hid alatt, ott kell megkötöni a hidlába, de csak ficzfa guzszal, mert másképp visszamegyen, még ha lánczra kötik is. Elvitte tehát a Nagyhid alá, megkötötte és ott hagyta. De oly sírást, rimánkodást vitt véghez az ördög, hogy már-már visszatért volna utána, ha véletlenül nem találkozik egy asszonnyal. Nem is mertünk ám mi a Nagyhid alatt fürödni soha.

csikka csikka! cziku cziku cziku! húj húj ki! kuss! kuss ki! czine! czü! czü ne! gicczy, gicczy gicczy! röfög, nyí, visit. — g) libát: zsu zsu zsu! puzsu puzsu puzsu! zsub zsub zsub! zszusókám zsu zsu zsu! puzsukám puzsu puzsu puzsu! hucscs hucscsa hucs hucs hucscs! kijabál, gágog zсібog, zszusog. — h) kacsát: tás tás tás! tásikám tás! tásókám tás! kácscs! kácscs te! kács kács kácscs! hápog v. sápag. — i) tyukot: tyutyu czibe csibe tyu tyu tyu! czibe czib czib! csibe csib csib! czire czir czir! czike czik czik! czibuskám v. czibécském cib! cib! hüss! hiss! kotkodácsol kotyog kukurikul csipog sipog. — k) a verebek csiripelnek; a varjuk krákognak; a fecske csicserél: a kivik kivikel; a fürje pitypalatytyol; a boczkó kerepel; a békák krunkognak, szólnak, kijabálnak; a vizibika bömböl; a pipiske füttyöl; a bagoly huhukol stb.

CsOMÁR ISTVÁN.

Közmondások.

1. Ej hogy mondhattad mamának, inkább mondtad vón Ilkának. (Válogasd meg az embert.)
2. Jobb egy marik szerencse, mint egy vika pinz.
3. Má megenném a szip asszony főztyit. (Éhes vagyok)
4. Olyan kicsiny a szeme, mint egy tajiga kerik.

(Szatmár megye.)

KIRÁLYI GYULA.

Betlehemjárás.

(A Hegyalján.)

S z e m é l y e k. (Rendesen suhanczokból). Angyal, két Pásztor. öreg Guba, öreg Bunda.

Jelmez. Angyalon és Pásztorokon fehér gatyá, hosszan leérő fehér ing, piros színű magas süveg, rá csörgők akasztva; jobbról-balról libegő színes pántlikák díszítik az öltözéket; vastag botjok hosszú csörgős; az Angyalén kereszt van, rajta szalagok és csengő. A két öreg rossz gubát, rossz bundát visel s azt szalmakötéllal keresztben a törzshöz erősíti; szakáluk, bajuszuk nagy, arczuk feketére mázolt; fejökben rossz sapka vagy kalap, mellette toluseprő (libaszárny) bokréta; kezökben vastag csörgő bot, oldalukon kulacs, tarisznya.

Betlehem. Egy jókora házikó, színes papirból, rajta tornyok; benne jászol, abban Jézus, körülvéve barmokkal. József és Mária a kised mellett állanak. A fényesen kivilágított Betlehet a Pásztorok őrizik a tolongó kíséretben. Az öregek uton-utfélen pajzánkodnak, virtuskodnak még a kisebb lopásokban is.

A j á t é k.

Angyal. (Be a gazda házába.) Dicsértessék a Jézus Krisztus! Itt járnak az istent dicsérő gyermekek, ha be tetszenék creszteni. (Beeresztik; az udvaron egyet füttyent.)

I. Pásztor. (Énekel) Ime nagy fényesség
Hallod-é te Pásztor demé, Fejünk felett az ég,
Mit szól az a szárnyas legény? Menjünk Betlehembe!

II. Pásztor.

Titulus főtársam, Láttam juhaidat
Álmomba mit láttam: Egy szép piros bõrbe,
Árkõrmös kecskékrõl Szemlélttem lábait
Farkasra találtam. Este keresztõtörbe.

I. Pásztor. Tégedet is láttalak Fedor pajtás szomorkodni, talán biz a garadra szoktál felõnteni?

II. Pásztor. Oda bizony a miskolczi négy fára. Ha annak a nagy uraságnak palotájához olyan-olyan vastag kötéllel megkötöznének mint egy czérnaszál, bizony mindig azon mesterkedném: miként szakajthatnám el.

I. Pásztor. Nagy virtus!

Ketten (Ének.) Gyerünk pajtás az erdõre,
A bonyikok seregére,
Jobb lesz nekünk ottan dolgunk,
A pénzt széljel hajigálnunk.
Nem fogunk rettegni,
Senkitõl sem félni.

I. Pásztor. Hol hagyta az õregebbik Gubát?

II. Pásztor.

Lássuk el mindnyájan, Hányja-veti szemét
Akadtam pajtásra, Mind hires griffmardár,
Ki vélem nem gondol, Szólani nem akar,
Csak vigyáz magára. Az benne a nagy kár.

I. Pásztor. Hol hagyta az õregebbik Gubát?

II. Pásztor. Utánunk hozza a kenyeret és a gomolyát.

Õreg Guba. (Belép a szobába.) Hozok biz egy kis napraforgó pogácsát! Az én apám Kõdmön Jakab, a jó bortul gyakran bekap, vagyis néha bekap. Nem is tudjátok, merre jártam én a tegnapi napon?

I. Pásztor. Merre öreg, merre?

Guba. De nem csere, hanem arra, mert ott az ótestamentombeli bornak egy pénzemért mérik itczéjét. De nem szánombánom torkomat, hanem elõveszem üres kulacsomat.

II. Pásztor. Nincs abban, öreg!

Guba. Majd tele tölti a jó házigazda! (Bundához.) Szervusz neked Fedor!

Öreg Bunda. (Bejö.) Fogadj isten, Jakab,
Törjön ki a nyakad,
Maradjon derekad,
Hulljon ki a fogad.

(Folytatva.) Alberdó, két fal közt van az ajtó. (A Pásztorhoz.) Ti korhelyok, esztek, isztok, az én szerte-szülte szakáloimrul nem is gondoltok?

I. Pásztor. Tudod édes öregem, kedvellek, igyál, egyél, míg vélünk a földön témferegsz. (A szakálát simogatva.)

Bunda. Ne ránczigáld, czigáld a szakáloim, mert ha felfogom vékony nádpácám, úgy meghányom gyors inged ujját, hogy magam is megbánom.

I. Pásztor. Ej, tehát hagyjuk el mindezeket, hadd nyugodjanak le mind az öregek, míg a betlehem-i nyáját megtekintjük.

Öregek. Jobban is teszitek fiaim, mert el vagyunk fáradva. (Botjaikkal sepergetve, lefeküsznek.)

II. Pásztor. (Énekelve.) Eljött hozzám farkas, fűnfárom, fűnfárom, tradarida dom.

Angyal. (Énekel.) Menyből jövén mostanság ti hozzátok
És én néktek vigadozó hirt mondok.
Mert született ma egy gyermek,
Kit az egek megigértek.
Állatoknak dicsőült teremője,
Mért vagy ily nagy kegyetlen szegénységbe,
Miért fekszel száraz szénán,
A jászolban kemény szalmán?
Glória!

I. Pásztor. Hallod öreg, angyal szól!

Öregek. Micsoda? még a kakas se kukorikult hajnalra.

Angyal. (Énekel.)

Nyisd meg szívem,	Ebbe rongyos jászolban.
Lásd meg e dolgot jobban	Ez a gyermek oly szép, ékes,
Hogy ki fekszik	Vidámsága kellemetes.

II. Pásztor. Hallod öreg, angyal szól!

Öregek. Micsoda? Gomolya? Kettő, három jó volna ha volna

Angyal. (Énekel.) Óh én édes drágalátos Jézusom,
Óh én édes kellemetes Krisztusom.
Jövén, csinált csendes házat,
Szívemből magadnak házat.

(Beszél.) Glória in excelzisz! Pásztorok keljetek fel, Betlehembe menjetek el. Ott született Jézus mi vált-ságunk, Jézust a jászolban ott találjuk. Surgite, surgite Pastores!

I. Pásztor. (Énekel.)

Kelj fel öreg társaddal,	Meglátod urunkat
Ne aludjál,	A Jézuskát,
Már mi velünk Betlehembe	Ki értünk szülötte
Elinduljál!	Ő szent fiát.

Öregek. (Felkélnek.) Ne lármázz te Fedor pajtásiddal, hadd aludjunk itt el az úrban: felkelünk, elmegyünk, azt meglátjuk, a kisednek egy pár sajtot el is viszünk.

Pásztorok. (Énekelnek.) Az öreg Gubának jól vagyon dolga,
Mert megházasodni nem akar soha.
Haragszik a Guba a feleségére,
Főzött neki kását, meg nem volt főve.

II. Pásztor. Jer öreg Betlehembe!

Bunda. Vén tehenbe?

II. Pásztor. Jézus született.

Bunda. József született?

II. Pásztor. Angyal van ott.

Bunda. Hangya van ott? Félek én a veres hangyától. (Benéz Betlehembe.) Ó te veres hangya, de szép vagy, de nyalka vagy. Egyet kérdeznék tőled, ha meg tudnál rá felelni: videsz tutu klámesz, intendere jubesz?

Angyal. Intendesz!

II. Pásztor. Mit mond öreg, mit?

Bunda. Azt mondja lengyenül hogy blengyesz. Hahaha! Blengyesz!

I. Pásztor. Mit mond öreg, mit?

Guba. Azt mondja lengyenül, hogy Jézus a puszta csürben született.

II. Pásztor. Haha! Jézus a puszta csürben született? Micsoda ajándékot vigyünk neki?

I. Pásztor. Én Fedor egy bárányt.

II. Pásztor. Én Iván egy juhót.

Bunda. Én egy jó sajtot.

Guba. Én egy fazék aludt tejet.

Pásztorok. (Énekelnek.) Gyűjtsétek össze a pásztorokat,
Vigyünk Jézusnak szép ajándékokat.
Tejes sajtocskákat,
Göndör báránykákat,
Vigadozzunk!

- I. Pásztor. Szárole, párole, én kisdéd Jézuskám, legyen ajándékul e göndör báránycám.
- II. Pásztor. Szárole, párole, én Iván elhoztam legöregebbik juhomat, vedd kedvesen tőlem e szép ajándékomat.
- Guba. Én szegény vén Jakab, ajánlom magamat, elhoztam a fazék aludt tejet, mert magamról tudom, hogy szereti a gyermek. Ha van, eszik, ha nincs, lefekszik.
- Bunda. Én szegény vén bacso, ajánlom magamat, vedd kedvesen tőlem e szép ósajtomat. (Az öregek botjaikra ülnek a Betlehem előtt.)
- Pásztorok. (Énekelnek.) Jézus fekszik a jászolban, siránkozik a szalmában. József mellette, szűz anyja véle. Ő szent anyja Mária, ő szent fiával, itt született minékünk világ váltáságra: ez éjféltben, Betlehemben. (Az öregek felkélnek a botról.)

Mindnyájan. (Énekelve.)

Született egy isten fia,	Orczája könnyektől ázik,
E világnak megváltója	Rongyos pólyán.
Nagy hidegben,	Mi dicsérjük és tiszteljük:
Száraz szénán,	Adjon áldást mi fejünkre,
Kemény szalmán,	Mi pásztori seregünkre,
Gyenge testecskeje fázik,	Az isten fia.

Angyal. (Beszél.) Krisztus isten fia, ki ma született, ki ma éretünk emberi testet felvett, rongyos istállóban jászolba tétetett: ez az áldott Jézus áldjon meg bennünket, hogy örömmel tölthessünk sok szent ünnepeket, végzetre vigye mennyekbe lelkünket, tiszta szivemből kívánom.

Mindnyájan. (Énekelnek; Angyal nem.)

Kalácsokkal megraknak	Isten áldja meg e háznak
Bélesekkel megraknak.	gazdáját,
Vagy egy-két kulacs borral,	Ökrét, szamarát, gabonás
Beszélgető jó szóval	tárházát
Megajándékoznak.	És minden jószágát.

Guba. Furja ki az egér gabonás tárházát.

Bunda. Dütse fel a macska tejeles fazekját.

Angyal. Ennek az ünnepnek áldjuk és szenteljük minden óráját, hogy örömmel nyerjük mennyből a koronát, tiszta szivemből kívánom.

Öregek. (Összeülve, vontatott beszéddel.)

Elmentem én a tokaji hegyre,
Rátaláltam egy nagy bolond tökre,
Idébb-odébb gömbörgettem Lökre,
Te vagy apád legnagyobbik ökre.

Baraczkfának apró veres virágja,
 Szabadosnak apró fűrtű gubája,
 Fsztendeig huzogatta magára,
 Mégis szépen kimaradott alóla.
 Ha mi nekünk a gazdasszony
 Ennünk innunk adna,
 Mi nálunk is fel állana
 A vén asszony dajna.
 Olyat-olyat ugranának,
 Szinte nagyot f...nánk.
 (Egymást szembe köpik).
 Ivós, dörmölös!

Angyal (Búcsúzik). Boldog ünnepeket kívánunk.

SEEMANN GÁBOR.

Tájszók.

Mezőturiak.

ajjazni: lónak, tehénnek éjt-
 szakára aljat raknak alá: ajjaz-
 nak alá. Az aljnak reggel való
 kihordása: kiajjazás.

elbarmolni: valami kézi mun-
 kát elrontani v. kivenni eredeti
 formájából.

cselefenkiskédni: pajzánkodni
 (l. Ny. VIII:139.)

danca: egy paraszttól kérdez-
 tem, hogy milyen helyre mond-
 ják azt, hogy danca. „Ojan
 zsombokos fenekekre — felelt
 a p. — a kibe a hóviz, esőviz
 megszokott állani, a kín osztán
 niha nagyon jó kaszáló is kerül“.

dérékazni: a bogjának feneket
 raknak, erre derekznak (derekat
 raknak neki). Végül pedig be-
 tetejezik.

dévánkodni: A Tsz.-ban „ta-
 nácskozni“. Ny. II:554. pedig
 „haszontalankodni“ (?) Itteni
 használatába rokonértelművé
 teszi a sopánkodással is.

igákodni: ne igákgogy: ne
 dolgozzál olyan erőssen: né

erölködj. Másod értelemben:
 úgy megigákodik: olyan lelki-
 ismeretesen dolgozik.

ígédelém: a rossz cseléddel
 ígédelem a gazdasszonykodás,
 a dolgoztatás.

ipar: a turi paraszt azt mond-
 ja a szárvasira, hogy ipar
 ember, mert nagyon dolgos,
 igyekező stb.

kaccs: szöllőkaccs. A szöllő-
 nek természetlen hajtása, vesszeje.
 Innen kaccsolni: a kaccsot
 leszedni.

kankarík: a kutostor végén
 levő eszköz, mely a vedret
 tartja.

kuncsorog: a ki szegény is,
 lusta is, s hasztalan csavarog,
 vagy ácsorog: erre mondják,
 hogy kuncsorog.

kunkorík: kunkoríkba van az
 ujsa pl. vkinek, ha össze van
 zsugorodva az ujsa.

laponyag: emelkedett hely,
 kissebb a halomnál.

libilóga: gyermekjáték (l. Ny. II:326.)

pisít: az apró jószágból, a vér, ha megölik.

szöllőréngő: a szőlő hajtásának vége, a mit kellemes savanyúságáért meg is esznek a gyerekek.

kirezssent: a tojás szokott kirezssenni. Pl. egy tyukalja tojás egyszerre rézssent ki: egyszerre kikelt valamennyi csirke. (Synonym vele a Ny. II:324 l. közölt felreccsen; felreccsen pl. a sár, ha keményen megfagyott.)

sémlyík: helynév, pl. Karasémlyík. Sémíkés hely: laposas, többnyire szénatermő föld.

szodé: nyalánk, kotnyeles. Innen szodéskodni.

eltökíteni: „Biz aszt eltökítette“ valamelyik rossz cseléd“: ellopta.

zsombík: kászálókban levő s töke (pl. husvágó töke) formájára kiülő földtömeg. Innen zsombokos v. zsombikos. (L. Tsz. Handsék.)

vihancározni: a szolgálók, ha összejönnek, aztán kergetőznek, nevetkőreznek, sívítanak stb.

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Ikerszók.

Kicz-kocz: valamely kemény tárgynak gyöngébb összeütődésére szokták alkalmazni.

Keze-lába: valakinek minden dolgában segítője, tanácsadója. Minden bajába s dógába: keze-lába vót.

Kézze-lábbal: minden erejével, tehetségével segítette. — Leginkább anyagi, testi munkára szokták használni. Kézze-lábbal rajta vót, hogy bajából kivegye.

King-kong: fémtárgyak, különösen harang hajjának utánozása.

Kezes-fizess: a kezességgel gyakran együtt járó fizetésekötelezettség jelentése.

Kótyon-fitty: szóra sem érdemes, haszontalan dolog, ember.

Hun vótál te Kató jányom? . . . kotty.

A szomszídba, szülő anyám! lipitty-lotty,

Kótyon-fitty, kotty, kotty, kotty,

Még is kotty? . . . püff-paff, püff. stb.

Kip-kap, kipked-kapkod: ijedtébea ok és rend nélkül mindenhez sebesen hozzá nyul, tesz-vesz, s ez által rendesen több kárt csinál mint hasznot. — A szeleskedőre s vigyázatlanra is szokták alkalmazni.

Lári-fári, v. lirim-lárum: haszontalan, értelmetlen, a dologhoz nem tartozó beszéd.

Lics-locs: hig sár, félig felolvadt hó; és az ilyenben járó lépésének hangutánozása. Az egész idő csupa lics-locs. Egy népmesében is elő jön. A hód is sütő-ö-ött, a kutyák is ugatta-a-a-k, a hidon is lics-locs, a hid alatt is lics-locs.

Locs-fecs: a látottakat, hallottakat meggondolatlanul elbeszélőre, elpletykálóra alkalmazták. Innen locsog-fecseg: ok nélkül s haszontalanságot mond, beszél.

Libeg-lobog: a levegőben könnyedén ide-oda mozgó, lógó ruhaneműre s keszkenőre, pántlikára, miket asszonyok, lányok nyakukra könnyedén odavetnek, vagy fejükre tűznek.

Barna kis lány sétál a váczi utcán,

Piros kendő libeg-lobog a vállán, stb. népdal.

Lót-fut, lóto-futó, lótás-futás: Bezzeg vót nagy lótás-futás mikor . . . ez meg ez történt.

Lity-loty v. löty: az esetlen, ügyetlen, nehézkes járású embert szokták vele tréfásan gunyolgatni. Innen: lityeg-lötyög.

Lityeg-fityeg v. lötyög-fityeg: valamin függve, s azon alig állva mozog, lóg.

Illik a táncz a rongyosnak.

Minden rongya lityeg-fityeg annak, Népv.vers.

Likit-lakat, lipit-lapát: jelentésüket beszéd közben megértem de tisztán meghatározni nem bírom, pedig egy trivialis népmesét is tudok, melyben e szavak előfordulnak. Talán ijedtében, vagy erős felhevülésében zagyván, dadogva beszélőt tréfásan kigunyoló szónak lehetne venni. Erigy te, likit-lakat Panna! . . .

Lim-lom: rendetlenül szétszórtan heverő tárgyak; innen: limel-lomol: holmit szerteszór, butarol. Ne limejj-lomojj te, ne butarójj, mert. . . .

Le-s fel: alá-s fel jön-megy.

Libben-lobban: olyanra szokták mondani, a ki valahová váratlanul betoppan, s hirtelen észrevétlenül el is távozik, mint a szeleskedő természetűek szokták. Tűzre is alkalmazták; alig libbent-lobbant egyet kettőt, s azonos-azon szen nyomba el is alutt.

Lip-lop: lopogat. Lip-lop mint a tűz.

Lyik-lyuk: az összetépett, rongyolt, régisége miatt szakadozott külsejű ruhaneműre házfedélre stb. alkalmazták. Csupa jik-juk, nincs benne egy garására fóttnak való ípsig.

Lépten-nyomon: mindjárt-mindjárt, hamar egymás után, egyre-másra. Lépten-nyomon mentem utána, még sem tuttam ráakadni.

Mis-más: két, vagy háromféle bor, vagy bor és borviz (savanyú víz).

Mese-mese-meskete: a mese mondásra unszoló gyermekeknek szokták mondani, ha már a meséből a mesemondók kifogytak, vagy többet mondani nem akarnak. — Mese-mese-meskete,

tehén s...ge fekete, mongyam még?... vagy mese-mese-mes
kete... egy papnak veres nadrága vót, mi vót abba?... stb.

Már-már! csaknem, majdnem. Már-már a kezembe vót a vige
is écczer csak, usdé-fóré! ékapta.

Meg-meg: ismét újra. — Csak ippen mos montam neki, hogy
lobbanyon el innét s meg-meg itt van; meg-meg hajgálsz te, te
hóhér cseléggye!

Mejjes-faros: jól megtermett, kövér leányokra, nőkre
mondják.

Mér-mondó: bátorbeszédű, a ki másnak akármi hibáját
szemére veti, szemébe meg meri mondani. Nem fílsz, hogy az a
mér-mondás még écczer bajba kerít?... .

Nyif-nyáf: kutyának, vagy macskának kellemetlen, nyafogó
hangjára szokták mondani; alkalmazzák néha a gyermekek olyan
kelletlenül, sirást eröltető bönyörgésére is, mely sirás is, nem is,
csak a nagy hire, innen; nyifog-nyafog; ennél valamivel erősebb
jelentésű a

Nyivog-nyávog: de ezt már csak állati hangra szokták
alkalmazni.

Nyiszi-nyuszi: gyermekeknél a metszés, vágás hangjának
utánozása, melyet rendszeren a vágásnak kézzel való mutatása is
szokott kísérni.

Nyakra-főre: sebessen, gyorsan, hirtelen. — Szót sem várt
a mihaszna, hanem nyakra-főre elloholt (elfutott).

No-no v. na-na: tiltó figyelmeztetés gyermekekre, vagy néha
felnőttekre nézve is ilyenformát fejez ki mintegy: vigyázz!... mert
látlak, vagy látnak, mit akarsz csinálni; ne tedd azt! — Néha
biztató jelentése is van. Jelentése általában attól függ, hogy milyen
hangejtéssel s alkalommal használjuk.

Ni-ni!: mutató valaminek a megnézésére, megfigyelésére,
felhívó szó; nem ritkán bámulást, csudálkozást is fejez ki, a
mikor rendszeren így fordul elő: no-ni! ki hitte vóna?... vagy
igy: no-ni csak, má ki tutta vóna ezt égondolni?

Nyalja-falja: csókolja, többszörösen csókolgatja. — olyan
szerelmes párról szokták mondani, kik sem helyet, sem időt
nem nézve „egymás nyakán csüngenek“, s egymást egymásra
„szopják-nyalják“, kiket már a műveltebbek „émelygős szerel-
mesek“-nek szoktak mondani.

Nyali-fali: éhezetes, mindent megkóstolni szerető, nyalakodó
gyermekekre alkalmazzák.

KATONA LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

X. kötet.

1881. JULIUS 15.

VII. füzet.

MONDATTANI VÁLTOZÁSOK.

Napjainkban divattá válik az orthológiát azzal a szemrehányással illetni, hogy mindig csak a szóalakok bírálóival foglalkozik, s hogy egészen figyelmen kívül hagyja a mondattani dolgokat. Egy ilyen szemrehányás legújabban így argumentált: „Az élő nyelv olyan, mint bármely más szerves egyede a természetnek: új meg új alakokat, képzőket, ragokat alkot. Egyben nem változik a nyelv: a szó- és mondatkötésben“. (l. Nyelvőr X:233.) E szerint csakis a mondattanban kellene határozott szabályokat, dogmákat fölállítani, s meg-megdorgálni azokat, kik vakmerően háborgatnák a nyelvnek ebbeli változhatatlanságát. Pedig a dolog úgy áll, hogy mennél behatóbban foglalkozunk a nyelvtörténettel s a nyelvjárások mondattanával, annál jobban meggyőződünk róla, mennyire ki van téve a nyelvnek ezen oldala is a változásnak, a fejlődésnek, s mennyire nehéz éppen e téren *kizáró* érvényű szabályokat állítani. Lássunk egy pár példát ennek megvilágítására.

Ismeretes dolog, hogy az újabb magyarság a *határozók használatában* számos változást léptetett életbe. Válogassunk a legszembetűnőbbekből. Az *-ért*-ragos határozó szereplése régibb irodalmunkhoz képest mai nyelvünkben nagyon meg van szorítva. Az egyszerű, pusztá helyettesítést ma nem fejezzük ki többé e raggal, úgy mint pl. a Bécsi és Münch. codex köv. mondataiban látjuk: „Dicsőségért utálatossággal tölt be“ B. 160. „Ki kér azért ti közöletek kenyeret atyjától avagy halat, minem kígyót ad neki a halért?“ M. 308—A hol ma *miatt*-al jelöljük az okot, a Pázmány előtti nyelv majdnem kivétel nélkül az *-ért*-et alkalmazza: „Nem emlé-

kezik meg a nyomorúságról az örömért“ Jord. c. 685. „Sokak hűnek ő belé a némberek szaváért“ Münch. 345. — A *miatt*-nak ellenben régente olyan használata volt uralkodó, mely ma teljesen ismeretlen. Rendesen t. i. eszköz-határozó volt: „Viadalnak miatta kiirtatnak sok nemzetek“. B. c. 17. „Igy vagy on írván próféta miatt“. Münch. 191. „Minden, ki fegyvert veend, fegyver miatt vész el“ Jord. 442. „Zrinyi keze miatt volt ennek halála.“ Zr. — Viszont föl van ruházva az *-ért* rag egy-egy olyan jelentéssel, melyre régente másféle ragos alakot használtak. Igy pl. azt mondjuk ma, hogy megdorgálják, feddik, dicsérik *vmiért*, holott régibb hitszónokaink p. hibáiról feddik v. dorgálják a népet.

A középfok mellé legrégebbi nyelvemlékink mindig *-tól*-féle határozót tesznek, p. „Jánostól nagyobb próféta nincs“ Münch. Ez a kifejezésmód ma csak egy-egy vidéken él még; a köznyelvben a *-nál*-ragos szóolás foglalta el helyét.

Régente a *-ben* rag volt uralkodó az ilyen partitívusféle mondasokban: a vitézekben levágtak kétszázat; kenyérben sem ettem eleget; nekünk is jutott benne. Manapság egyes megállapodott közmondásokon kívül olyan ritka ez a használata, hogy Gyergyai — egyedül a saját nyelvérzékére támaszkodva — egyenesen rosszalta (l. Ny. I:91).

Számtalanszor találunk egyes igéknél a nyelvemlékekben s nyelvjárásokban a mai köznyelvtől eltérő úgyn. vonatokat: hozzá hallgatni (e h. rá), rá v. hozzá tanulni (e h. bele) stb. stb.

A mai kérdő *-e* eredetileg föltétes kötőszó volt, s nyelvemlékeinkben olvasunk még ilyen föltétes és megengedő mondatfűzéseket: „Hisztek-e istenben, én bennem is higgyetek“. Münch. 200. „Azért, ha kevély vagy-e, és alázatosságot kívánsz-e, *tahát* gondoljad az ártatlan Krisztusnak kínját“. Érs. cod. „Mert *jöllehet* a sz. szüzességét *ha* megfertőztette volt-e, de maga ismét megépíté“. Virg. cod. 30. (Az adatok összeállítva Ny. IX:394). — Viszont a függő kérdést jelölte régi nyelvünk a pusztá *ha* kötőszóval is, tehát egyszerűen föltétes mondat. Igy a Katalin legendában: „Lássátok, *ha* isten lehet, ki magának nem segíthet“. Vagy Pesti Gábornál: „Megkérdé, *ha* az volna“. (L. Ny. id. h). Később a két föltétes kötőszót egyesítették a függő kérdésben, így: lássátok, *ha* isten lehet-e. De a mai élő-

beszédben már az *-e* társaságában sem igen szerepel így a *ha* kötőszó, ámbár ha jól tudom Nógrád megyében még ma is beszélnek így: „nem tudtam, ha megteszi“ e h. nem tudtam, megteszi-e.

A *ha* kötőszó történetében még egy érdekes tévesztést látunk. Most ugyanis elbeszélésben időhatározó mondatok csak akkor kezdődhetnek így, ha szokásos, ismétlődő cselekvést fejez ki a mellékmondat, p. „Rúgott vágott, ha vki közel akart menni“ (Arany L. Népm. 28), azaz valahányszor vki közeledni akart. Régebben azonban egyszeri cselekvést is jelölhetett az ilyen mellékmondat, úgy hogy a *ha* egészen olyan általános használatú volt, mint a *mikor* és *midőn*. Például: „Ötöd epeséget *tehát* [=akkor] vállal, ha édes fiadat keresztfán látád“. Winkl. c. 333. „Dávid az csordát hagyá egy pászornak. Oda ha juta Magalhoz táborba, nagy üvöltést halla“. Born. Én. 290 b.

Még a szórendben is kimutathatunk egyes nyelvtörténeti változásokat. Tudjuk p. még codexeinkből, hogy az *is* kötőszó régebben a kapcsolt fogalomnak nem mögötte, hanem előtte állott: „kellemetes, hogy *es én* elmenjek“ (Münch. 204, *expedit vobis ut ego vadam*), azaz: hogy *én is* elmenjek. (L. több példát Ny. IX:293). A *pedig* kötőszót régi íróink csak nagy ritkán állítják a mondatnak élére, *pedig* ma szélitiben dívik ez a szórend. Az *is* szórendje még legújabbban azt a változást mutatja, hogy egyes vidékek beszédében s innen az irodalmi nyelvben is mindig sűrűbben találkozunk vele a megengedő mondatnak igéje előtt: ha nem is tanítják; ha meg is tenné; holott azelőtt ez a szórend volt majdnem egyeduralkodó: ha nem tanítják is; ha meg tenné is (l. Ny. IX:337).

Még újabbkori változás s úgyszólván szemünk előtt megy végbe az, hogy a *tetszik*-féle igék mellett a cselekvés alanya egyúttal a mondat alanyává lesz: *tessenek leülni-méltóztassanak besétálni*. S egy-egy vidéken ez már kiterjed a *kell* és *szabad* igékre is, úgy hogy azt mondják: el kellettem menni; nem szabadottam elmenni; stb. (Rábaköz, Ny. I:391).

Általában a nyelvjárások gyakran tovább fejlesztik a köznyelvi analógiákat a mondatszerkesztés terén is. Hajdanában a „*rend kívül*“-féle szerkezet volt az uralkodó, azt

mondták p. hogy „az váras kívül“ „azok az helyek kívül“ „az sátor fölül“ történik vmi. Ma országszerte így beszélünk: a városon kívül, a sátoron fölül. És Erdélyben tovább terjed ez az analogia és fejleszt ilyen szólásokat: *a házon elül áll, a seregen hátul jön*, e ház előtt, a sereg mögött.

A mondattani változásoknak két érdekes példáját látjuk a *hanem* és *de* kezdetű ellentétes mondatok történetében is.

A kik eddig e két kötőszóval foglalkoztak, mindakettőnek hibáztatták egy-egy használatát, de csakis azért tehették ezt, mert a történeti fejlődésre nem voltak tekintettel. A legutolsó, a ki e kérdéssel foglalkozott, P. Thewrewk Emil (a Ny. I. kötetében) olyan eredményre jut, hogy *hanem* csak tagadó előmondat után állhat, mikor az utómondat a tagadás helyébe tett állítást fejezi ki; a *de* meghagyja az első gondolatot, a mint van, csakhogy a másodiknak is helyet vindikál az első mellett, tehát ezt megszorítja. E tételekben a mai uralkodó nyelvszokás van megállapítva, s azért mai álláspontunkról a *hanem*-et ellenmondó, a *de*-t megszorító kötőszónak nevezhetjük. Példák: a bors *nem* nagy, *hanem* kicsiny; — a bors kicsiny, *de* csíp.

Ha azonban a nyelvnek történeti fejlődését vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy ellenmondó *hanem* legrégibb nyelvemlékeinkben (a HB.-ben s a XV. sz.-i Ehrenfeld, Bécsi, Münchener codexekben, sőt az 1503.-ki Sajószentpéteri Végzésben) elő sem fordul, s a hol várnók, helyette mindig a *de* kötőszót látjuk,* s az ellenmondó *hanem* csak a XVI. sz. elején lép föl. A *de*-nek azonban e *hanem*-mel egyértékű használata az irodalmi nyelvben a legújabb időkig fennmaradt, úgy hogy nincs okunk hibáztatni, legföllebb archaismusnak tarthatjuk az ilyen beszédet: a bort *nem* színeért, *de* kedves ízéért szokták pénzen megvenni; nem a ki mondotta, de miképp mondotta.

Viszont a *hanem* használata, bár későn fejlődött, idővel annyira megerősödött és elterjedt, hogy — ép úgy mint a vele egészen egyenlő sorsú francia *mais* — átcsapott a megszorító kötőszók hatáskörébe. Már a XVII. sz. közepétől kezdve találkozunk elvértve e megszorító *hanem*-mel,

*) Van ugyan *hanem* már ezekben az emlékekben is, de csak megkülönböztető *hanem*, efféle mondatokban: *¶nem lehetett egyéb, hanem. . . fiam*; hova fussunk, *hanem* csak tehozzád?

p. Pázmánál, Zrinyinél. De sűrűen csak a jelen században lép föl, s az előbeszéd már most országszerte alkalmazza olyan mondatokban is, melyekben ezelőtt, de még a mai közönségesb nyelvszokás szerint is a *de*-vel való megszorítás volna helyén; p. Későn jöttél, *hanem* mosdjál és kendjél ki az ajtón; Ball. péld. Bírónak is megválasztották, *hanem* annyira a renden veszett az esze, hogy sokszor a kisbíró dolgát is elvégezte; Vas. Ger. A belváros utcáiról már lefutott a víz, *hanem* a főutcán túl még mély ár feneklik; Jókai. Első ágyuszóra felüté az orrát, *hanem* meg se kukkant; Arany. Fáj nekem a kis lány búja, *hanem* ő ezt nem is tudja; Tóth K. Már én csak sokat járok ide-oda, *hanem bizony* még hírit se hallottam; Nyelvőr. — A territorium *ugyan* az enyím, *hanem* az ügy a fejedelemé; Jókai.

Mindezek eléggé bizonyítják, hogy a mondattannak ép úgy van története, ép úgy van változása, fejlődése, mint a szóalakoknak, s hogy rosszul cselekesznek — a mint hogy tették nem egyszer — a kik saját egyéni nyelvérzéküket a köznyelv törvényévé téve az ő mondatszerkesztésüket egyedül üdvözítőnek hirdetik s a többit se látva, se hallva, átok alá vetik. Az egyéni nyelvérzék igenis lehet segítője a nyelvvizsgálónak, de döntő tényezőnek a mondattanban ép oly kevésbé bizonyúl, mint az alaktanban.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR IGEIDŐKHÖZ.

I.

Az *irva van* alak.

Micsoda igeidő az *irva van* alak? Evvel a kérdéssel Szarvas G. a magyar igeidőkben nem foglalkozik különösen, csak egy futólagos megjegyzéséből értjük, hogy azonosnak tartja az *iratott* alakkal. Tudniillik a 63. lapon „ép egészséges nyelvérzéknek“ nevezi azt, mely érzi a ház *felépített, felépült, fel vagyon épülve* kifejezéseknek teljes azonosságát- s hol tetszik neki föl is cseréli“. E szerint tehát az *irva van* annyi volna, mint *iratott*, vagy *γέγραπται* vagy végzett jelen.

Részemről igazat adok Szarvasnak arra nézve, hogy az *irva van* = γέγραπται s ha a γέγραπται végzett jelen, akkor az *irva van* sem egyéb; de mindazáltal kétségbe vonom „teljes azonosságát“ az *iratott* alakkal. Ebből az következik, hogy a γέγραφα és *irt*, illetőleg γέγραμμαι és *iratott* alakokban nyilatkozó időviszonyok azonosságát is kétségbe kell vonnom. Adjuk okát elsőben is utóbbi kétségünknek. Fejtegetésünk folyamában talán magától meg fog tetszeni, hogy az *irva van* és *iratott* nem azonos igeidők.

Feltéve, hogy a γέγραφα s γέγραμμαι a gondolkodóra (beszélőre, íróra) nézve mindég valami jelent jelentenek; akkor azok nem lehetnek azonosak az *irt* és *iratott* alakokkal, melyek — Szarvas szerint is legalább egyszersmind, sőt legtöbbsnyire — valami multat jelentenek. Szarvas ugyanis váltig vitatja, hogy az *irt* végzett jelen, de azért mégis értesítő, vagy tudósító multnak nevezi. De ha áll, hogy az *irt* egyszersmind mult is lehet, akkor nem lehet azonos a γέγραφα alakkal, hanemha ennek is megvolna ama kettős jelentése; könnyen meggyőződhetünk azonban, hogy a γέγραφα alak soha sem jelent temmiféle multat.

Arra a kérdésre, vallyon az *irt* mint értesítő mult szintén végzett cselekvést jelent-e, vagy nem, Szarvas adós marad a felelettel. Pedig e feleletet méltán várhatnók, mert minden bővebb felvilágosítás nélkül bizony rajtunk is megeshetnék az a „bolond historia“, mint megesezt Szarvas egyik bírálóján, (l. a magyar igeidők 262. l.) hogy az értesítő multat tulajdonképen végzett multnak tekintenők.

Eszem ágában sincs tagadni, hogy nyelvemlékeink bizonyosága szerint az *irt* nem értesítő, vagy tudósító mult; én csak azt állítom, hogy ebből még nem következik, hogy az *irt* végzett jelen vagyis azonos a γέγραφα alakkal. Abból u. i. hogy tudjuk, hogy valamely igealak elbeszélésben, tudósításban, állításban, tagadásban, kérdésben stb. használatos, még nem tudjuk egyszersmind azt is, micsoda igeidő. Valamely igealakról mint igeidőről csak akkor van tiszta és világos fogalmunk, ha értjük a cselekvés vonatkozását nemcsak a gondolkozó idejére, hanem általában az idő kategóriájára is. Abból, hogy az *irt* értesítő mult, tudunk ugyan annyit, hogy a gondolkozó idejére vonatkoztatva mult, de leg-

kisebb sejtelmünk sincs a felől, hogy általában az időre vonatkoztatva micsoda. Szarvas tehát hiába vitatja, hogy *irt* végzett jelen, mert ha megengedi, hogy egyszersmind mult is, akkor még se tudjuk, hogy tulajdonképen micsoda igeidő, mert jelen és mult ellenkező fogalmak.

Önként merül fel az a kérdés, hogy egy oly éles gondolkodó, mint Szarvas Gábor, miként keveredhetett ily ellenmondásokba? (Ellenmondás pl. az is a mit az *ira* alakra nézve mond, de ez most nem érdekel bennünket.) Ennek okát abban találjuk, hogy Szarvas egy schémához ragaszkodott, mely látszólag oly világos, hogy bizonyításra nem is szorul, sőt mind gondolkodásunk világra hozott formája, kategóriája egyáltalán kizárja (mindég csak látszólag) a bizonyítás szükségességét, lehetőségét; de valóban mégis képtelenség. Értem a grammatikusok ama schémáját, mely szerint a következő 9 igeidő lehetséges:

Beálló	{	jelen mult jövő	Folyamatos	{	jelen mult jövő	Végzett	{	jelen mult jövő
--------	---	-----------------------	------------	---	-----------------------	---------	---	-----------------------

Mielőtt fejtegetésünkben előbbre mehetnénk, végeznünk kell tehát e schémával is. E schema a következő abstractio utján keletkezett. Valamely cselekvésnek általában az időre vonatkozása alatt a cselekvés tartamát a gondolkodó idejére vonatkozása alatt a cselekvés korát értjük. A cselekvés tartamában megkülönböztetünk kezdetet, középet és véget, vagyis a cselekvés beálltát, folyamatát és megszüntét. „Ennélfogva a cselekvés háromféle: beálló, folyamatos és végzett“. (L. A magyar igeidők 287 l.) A cselekvés korában, vagy a mi egyre megy, a gondolkodó idejében megkülönböztetünk jelen, multat és jövőt. Jelen az az időmozzanat, melyben a gondolkodó éppen gondolkodik, mult az az idő, mely ama jelent megelőzte, jövő az, mely ama jelenre következik. „E két szempontot egybevetve tehát kilencz igeidő támad“ (l. u. o.).

Ez az abstractio csak látszólag helyes, valóban egy vastag gondolkozásbeli hibát rejt magában. Igaz, hogy a cselekvés tartamában megkülönböztethetünk kezdetet, középet és véget, valamint a vonalban is kezdő és végpontot s ezek közé eső valamit. De valamint a vonalnak kezdő és

végpontja nem részei, hanem képzelt határai a vonalnak, mert legkisebb részecskéjét sem képzelhetjük e határok nélkül, úgy a cselekvés beállta és megszűnte sem részei, hanem képzelt határai a cselekvésnek. A cselekvést mint nemi fogalmat nem lehet fajokra osztani ily módon:

Cselekvés

beállás folyamat megszűnés

mert a folyamat már magában véve az egész cselekvés, míg a beállás és megszűnés együtt véve is semmi cselekvés.

Olyan igealakot, melyben a cselekvésnek csupán beálltát vagy megszűntét vonatkoztatnánk gondolkodásunk idejére, azaz cselekvést, mely nem cselekvés nem képzelhetünk magunknak sem a magyar sem semmiféle nyelvben. Azok az igealakok, melyeket beálló vagy végzett igeidőknek szoktak nevezni, egészen mást jelentenek, mint a mit a schema praepjudicál felölök.

Mi tehát egyelőre mellőzni fogjuk ama schemát s teljesen a posteriori keresni, micsoda időviszony nyilatkozik a görög γέγραφα alakban s mely igealak felel meg neki a magyarban.

Nyissuk fel pl. Homerost s fordítsuk az ő γέγραφα, illetőleg γέγραμμαι alakjait magyarra, valódi értelmök szerint, úgy a mint azokat csakugyan fordítani is szoktuk, ha nem a schema sérthetetlensége, hanem a beszéd érthetősége íebeg czélul szemünk előtt. Az odyssei első 12 énekében a következő γέγραφα alakok fordulnak elő:

I. 23. δίχθα δεδαίεται, vannak oszolva, vagy oszolva, vagy oszlanak; 69. κεχόλωται, neheztel; 186. έστηκεν, áll; 196. τέθνηκεν megholt; (v. ö. II. 132. IV. 110. 199, 834, 837. XI. 461, 464) 208. "Εοικας, hasonlítás, hasonló vagy; (v. ö. I. 278, 292. III. 357. V. 212. VIII. 146, 164, 358. XI. 186) | II. 63. άνοχητά έργα τετεύχεται, türhetetlen dolgok történnék; 233. μέμνηται, emlékszik; (v. ö. V. 11.) 271. ένέστακται meg van benned; 276. έολπα, reménylem; (v. ö. III. 375. V. 379. VIII. 315.) 279. ούδέ σε πάγχυ προλέλοιπεν, nincs teljes híja benned; 411. πέπυσται, tudja, megtudta; (v. ö. XI. 494, 505) | III. 18. ένι στήθεσσι κέκευθεν, rejt keblében; 23. ούδέ πεπειρήμαι, tapasztalatlan vagyok; 82. ειλύλουθμεν, jöttünk;

(v. ö. III. 318. IV. 268. V. 87. VII. 199. IX. 273.) | IV. 391. τέτυκται történnék; 607. ἀλλ̄ κεκλίεται, tenger veszi körül; 616. χρυσῶ κεκράανται, meg vannak aranyozva; 700. μεμάασιν, szándékoznak, igyekeznek; (v. ö. IV. 740. V. 18.) 770. οὐδέ τι οἶδεν, ὅ οἱ φουος ὑἱ̄ τέτυκται, s nem tudja, hogy fia halála el van határozva; 820. δειδία, félek (v. ö. VIII. 230.) | V. 35. ἀγγέλοι γεγάασιν, istenekhez hasonlók; (v. ö. IX. 118.) 411. βέβρυχεν βόδιον κύμα, λισσῆ δ' ἀναδέδρομε πέτρη zugó hullám habzik s futja körül a sima sziklát; (v. ö. X. 4.) 424. ὀδώσται, haragszik | VI. 44. αἴθρη πέπταται ἀνέφελος, λευκῆ δ' ἐπιδέδρομε αἴγλη, felhőtlen derű környékezi s fehér fényesség veszi körül; 62. γεγάασιν születtek; (v. ö. IX. 5.); 65. τὰ δ' ἐμῆ φρενὶ πάντα μέμνηεν s ez mind az én gondom, mind az én gondviselésemre van bízva; (v. ö. XII. 116) 106. γέγηθε δε φρένα Λητώ, s örvend szíve Letónak; 301, τέτυκται, vannak építve, építvék; 308. ποτικέκλιται, ott áll, oda van támasztva | VII. 69. τετίμηται tisztelik őt; 72. δειδέχεται μύθοισιν, szíves köszöntéssel fogadják; 128. πεφύασιν, be vannak növe; 342. πεποιήται δέ τοι εὐνή, meg van vetve ágyad | VIII. 98. κεκορήμεθα, jól laktunk; 133. δεδάχεταναντ; (v. ö. VIII. 146.) 233. τῷ μοι φίλα γυῖα λέλυνται, attól lankadtak tagjaim (sind ermattet); 403. κολεὸν δέ νεοπρίστου ἐλέφαντος ἀμφιδεδίνηται, hüvelye elefántcsontból van faragva; 408. ἔπος δ' εἶπερ τι βέβακται δεινόν, ha ugyan kiloccsant valami sértő szó; 541. μάλα πού μιν ἄχος φρένας ἀμφιβέβηκεν, valami igen búsítja szívéit; (v. ö. XII. 74.) 544. τέτυκται van rendezve; 546. ἀντὶ κασιγνήτου τέτυκται, testvére gyanánt van; (v. ö. XII. 280.) | IX. 116. τεάνυσται, nyúlik végig; 141. περὶ δ' αἴγειροι πεφύασιν, köröskörül nyárfák diszlenek (vannak növe) | X. 87. ὄν περὶ πέτρη ἡλίβατος τετύχηκε διαμπερές ἀμφοτέρωθεν, melyet mindkét felől magas szikla vesz körül; 226. δάπεδον δ' ἄπαν ἀμφιμέμυκεν, csak úgy reng bele talpam alatt a föld; 464. ἐπειὴ μάλα πολλὰ πέποσθε, mert igen sokat szenvedtetek | XI. 19. τέταται, borítja, van kiterjedve; 194. βεβλήαται εὐναί, vet magának ágyat, van vetve ágya; 222. ψυχῆ πεπόττηται, lengedez; 303. ἄλλοτε μὲν

ζώουσ' ἑτερήμεροι, ἄλλοτε δ' αὖτε τεθνήσκουσιν· τιμὴν δὲ λέλογχασ-
 ῖσα θεοῖσιν, s felváltva egy nap élnek másnak holtak (*halva*
vannak) s istenekhez méltó tiszteletben részesülnek;
 338. ἕκαστος δ' ἔμμορε τιμῆς, mindenkinek része van a
 becsületben | XII. ταῦτα μὲν οὕτω πάντα πεπεράνταί· mindez
 hát megvan már próbálva; 93. μέσση μὲν τε κατὰ σπείρους'
 κοίλοιο δ' ἔδουκεν, félig a sziklaüregbe van süllyedve.

Micsoda időviszony nyilatkozik tehát a γέγραφα alak-
 ban? *A γέγραφα a gondolkodó idejére vonatkoztatva, mindég jelen — sohasem mult — és mindég folyamat, de nem a cselekvésnek, hanem a cselekvés eredményének vagyis a cselekvés befejeztét követő állapotnak egész a gondolkodó jelenébe benyúló folyamata.* A γέγραφα mint cselekvés végzett is, mult is, de a görög nem a cselekvést, hanem a cselekvésre következő állapotot érezte a γέγραφα alakban, ez pedig folyamatos jelen.

Lássuk most, mely eszközökkel birunk nyelvünkben a γέγραφα kifejezésére. Mondhatjuk-e, hogy az *írt* alak azonos vele? Megvallom őszintén, hogy én ebben csak akkor érzek valami jelen állapotot, ha figyelmemet különösen ráfordítom. De így az ἔγραψα alakban is megérezhetem az állapotot vagyis a cselekvés eredményét. Mindenesetre furcsa dolog volna, hogy a magyarban csak erőltetéssel érezném azt, a mit a görögben önkénytelenül megérzek. Mindazáltal nem akarom azt mondani, hogy az *írt* soha sem volt a γέγραφα aequivalense, meglehet, hogy annak termett; de azt bátran állítom, hogy nemcsak a mai élő nyelv, hanem egész hatszázados irodalmunk a két alak azonossága ellen tiltakozik. Annyi bizonyos, hogy a γέγραφα sohasem értesítő vagy tudósító mult, hogy az efféle multnak a görögben az ἔγραψα s bizonyos feltételek mellett az ἔγραφον alak felel meg.

Mások sem igen érezhetik az *írt* alakban a jelen állapotot. Legalább tagadhatatlan, hogy némelyek még a *szoktam* igével sem tudnak boldogulni s *olvasni szoktam* helyett azt mondják: *olvasni szokom*.

Pedig a *szoktam* egyike azon alakoknak, melyek még leginkább megfelelnek a görög γέγραφα időfogalmának. *Szoktam* csakugyan azt az állapotot jelenti, mely a szokás cselekvésének befejeztével beállott s azóta folytonosan tart,

azaz egészen a gondolkodó jelenébe benyúlik. Ilyen alak még *jól laktam* is, ich bin satt, több is található; de mindebből csak az következik, hogy az *irt* alak megfelelhet ugyan a $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ alaknak, de korántsem az, hogy vele azonos.

Feltéve, hogy az *irt* alak azonos volna a $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ alakkal, akkor amaz odysseabeli adatok ötszeállításából két különös dolog tűnnék szemünkben. Először hogy 100 $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ alak — s annyi sincs egészen — 6212 verssorra fölötte csekély szám. Tudvaló dolog, hogy a két leg-hiresebb görög éposz nagyobb részt a szereplő személyek tudósító nyilatkozataiból áll, hogy az odysseiában tehát kiváló helye volna a $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ alaknak, mint tudósító multnak. Kiindulva a mondott feltételből, t. i. hogy a $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ egy az *irt* alakkal, méltán várhattunk volna legalább is annyi $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ alakot, mint a hány $\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\psi\alpha$ alak van az odysseia első 12 énekében. Unalmas dolog volna az odysseiában előforduló $\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\psi\alpha$ alakokat összeszámítani, de azért találomra felnyitván a könyvet, mégis összeszámítottam, hány jelentő módu aoristus van a XI. ének 306—640. összesen 335 sorában. Van benne 108. Ha ez az arány az egész odysseiára nézve is áll, akkor az első 12 énekben van körülbelül 2000 azaz 20-szor több $\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\psi\alpha$ mint $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ alak.

Mennyire meglepő ez az arány, legjobban megtetszik, ha elővéve valamely magyar könyvet, az *ira* és *irt* alakok arányát állítjuk vele szembe. Azokban a mutatóványokban, melyeket Szarvas különféle codexekből a magyar igeidők 78—118 l. közöl, az *ira* és *irt* alakok részint ritkított, részint dült betűkkel nyomtatvák, tehát könnyen összeházasíthatók. Megjegyzendő, hogy Szarvas e mutatóványokat az *ira* és *irt* alakok helyes használatának példáiul közli s hogy bennök az elbeszélő rész körülbelül két annyi, mint a nyilatkozat. Számításunk eredménye; 969 *ira* alakra 490 *irt* alak, tehát csakugyan annyi, a mennyit a priori várnunk lehetett.

Azonban sokkal feltűnőbb amaz összeállításban másodsor az, hogy még annak a kevés $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ alaknak is csak itt ott felel meg a fordításban sok függ a fordító önkényétől, hogy tehát a „mihi bono“ elvől az *irt* helyett sokszor *ir* és *irva van* alakkal is fordíthattam a nélkül, hogy az

értelem tetemes változást szenvedett volna. Scimus et hanc veniam petimusque damusque vicissim, de ha azt *írt* azonos a γέγραφα alakkal, akkor megkívánjuk legalább azt, hogy mindenütt ott, hol a görögben γέγραφα alak áll a magyarban *írt* alak állhasson. Hiszen ha γέγραφα helyett *ír* vagy *írva van* alakkal élni megengedhető önkénykedés, akkor az azonos *írt* alakkal élni nem önkény, hanem szoros törvényhez ragaszkodás. Tessék azonban e törvényhez ragaszkodni a κεχόλωται, ἔστηκεν γεγάασιν, πεφύασιν, τετάνυσται sat. kifejezésekben s az olvasó legalább is azt fogja mondani, bizony csak furcsa esze járása volt annak a Homerosnak.

Akármit csűrjük csavarjuk tehát a dolgot, mindég oda fakad, hogy abból az összeállításból nem értünk semmit, ha abból a feltételből indulunk ki, hogy a γέγραφα azonos az *írt* alakkal. Amaz összeállítás u. i. nem mond se többet se kevesebbet, hanem hogy nekünk a következő eszközök állanak szolgálatunkra a γέγραφα alak kifejezésére:

1. az *ír* alak, pl. οἶδε, tud; ἔοικε, hasonlít, illik; ὀδῶδυσται, haragszik; τετάνυσται, nyúlik sat.

2. az *írva van*, pl. πεποίηται, δέδυκεν, van sülyvedve sat.

3. az *írt* alak is pl. τέθνηκε, meghalt, εὐλήλουδας, jöttél sat. Vegyük e három eszközt külön külön szemügyre. A mi az *ír* alak alkalmazását illeti, az a mi igefogalmunkból önként következik. A mi igefogalmunk u. i. tágasabb, mint a görög volt. Ha az igék *ír* alakjából vonjuk el az ige fogalmát, akkor a görög igék csakugyan cselekvést vonatkoztatnak az idő kategóriájára, ellenben a mieink létet, vagy a lét bizonyos módját. Általános létet vagy ennek vonatkozását a gondolkodás egyéb kategóriára (lehetőség, szükségesség sat.) jelent a *van, lesz, lehet, kell* sat.; a lét bizonyos módjait jelentik a többi igék. Nékünk külön állapotjelentő igéink is vannak, mint: *áll, ül, fekszik, tud* sat. ellenben a görög, az állapotot mindég valamely megelőző cselekvés eredményéül fogván fel, külön állapotjelentő igéket nem alkot s az állapotot a cselekvés-jelentő igék γέγραφα alakjával fejezte ki, pl. ἔστηκα, ἡμῶν, κείμῳ, οἶδα sat. A ἔστηκα-féle alakok már a nyelv geniusának szundikálására mutatnak s körülbelől úgy keletkeztek, mint *szoktam* helyett a *szokom*. A görög még a legáltalánosabb állapotot jelentő fogalmat az u. n. létigét is néha valamely

megelőző cselekvés eredményeül fogta fel s $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\alpha\phi\alpha$ alakkal fejezte ki. $\Gamma\acute{\iota}\gamma\gamma\omicron\mu\alpha\iota$ ugyanis a. m. leszek, keletkezem; ebből $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\omicron\alpha$ következetesen ismét annyi mint *vagyrok* Odys. V. 35. megérkezett $\Phi\alpha\iota\eta\kappa\omega\upsilon\upsilon\epsilon\varsigma\ \gamma\alpha\iota\alpha\nu,\ \omicron\acute{\iota}\ \acute{\alpha}\gamma\chi\acute{\iota}\delta\epsilon\sigma\iota\ \gamma\epsilon\gamma\acute{\alpha}\alpha\sigma\omega\upsilon$, kik istenekhez hasonlók. Miért nem mondhatjuk mi így: kik istenekhez hasonlókká lettek? Azért mert mi a *lettek*-ben a cselekvés multját érezzük, nem a cselekvést követő állapot jelenét. Voltaképpen tehát csak ez a különbség a $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\alpha\phi\alpha$ és *írt* alak között, de e különbség még csekélyebb annál, mely a $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\alpha\phi\alpha$ alakot az $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\alpha\phi\alpha$ sőt az $\acute{\epsilon}\gamma\gamma\alpha\phi\omicron\nu$ alaktól is váltja.

Azon tehát, hogy mi számos $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\alpha\phi\alpha$ alakot *ír* alakkal fejezhetünk ki, nincs mit csodálnunk, mert ez a mi ige-fogalmunkból önként következik. S hogy ez az eszköz magában nem elégséges minden $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\alpha\phi\alpha$ alak kifejezésére, annak oka ismét az, hogy nem minden állapot jelölésére van külön szavunk. Nincsen nevezetesen oly állapotok jelölésére, melyek lelki szemünk előtt valamely cselekvés közvetlen eredményeül, vagy alsóbb rendűeknek tünnek fel mint maga a megelőző cselekvés. Magában a görögben is éppen azért találkozunk a többi alakkal szemben oly ritkán a $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\alpha\phi\alpha$ alakkal, mert a görögök is a legtöbb esetben fontosabbnak tartották magát a cselekvést, mint a reá következő állapotot s állapotjelentő jelen helyett inkább cselekvésjelentő multtal éltek. Nincsen külön állapotjelentő szavunk pl. annak az állapotnak kifejezésére, melyben van valaki, a ki írt, vagy valami, a mit írtak. Ekkor használjuk aztán az *írt, iratott* és *irva van* alakokat.

Hogy az *írt* és *iratott* alak lehet a magyarban a $\gamma\acute{\epsilon}\gamma\alpha\phi\alpha$ képviselője, azt nem tagadjuk. Az egész irodalom ellenünk bizonyítana. De az is áll, hogy ez csak addig lehetséges, míg az értelemkülönbség nem nagyon szembe-ötölő, tehát különösen azon esetekben, melyekben a görög valamely állapotnak a jelenben való kezdetét, mi valamely cselekvésnek a jelenbe eső végét érezzük. Ez az eset forog fenn ama „történeti nevezetességű“ mondatokban, melyeket Szarvas idézett munkája 292. l. emleget, pl. Pilátus felelete: a mit írtam, megírtam, Krisztus végszava: bevégeztetett, Pithagoras felkiáltása: Εἴρηκα sat. De mennél tovább esik a cselekvés vége a multban, azaz mennél

régebben tart valamely állapot, vagy mennél kevesebb jelentősége van magának a cselekvésnek; annál szembe-ötölőbb lesz a különbség, úgy hogy végre nagy értelemkülönbség nélkül nem fordíthatjuk többé a γέγραφα alakot *irt* alakkal. Pl. ebben: Νῆσος ἔπειτα λάχεια παρέκ λιμένος τετάνυσται γαίης κυκλώπων, (Od. IX:116) sziget nyúlik végig (van elnyujtva, elnyulva) a kyklopsok kikötője előtt.

Megengedjük tehát, hogy az *irt* alak lehet a magyarban γέγραφα képviselője, de a két alak azonossága ellen határozottan tiltakozunk, legalább azok ellenében, kik el nem ismerik egyszersmind a γέγραφα és *scripsi* alakok azonosságát. Azt *irt* u. i. mind időalak teljesen azonos a *scripsit* alakkal, azaz mult, annyi mint ἔγραψα. Hogy az *irt* alak nyelvelmékeinkben is százszor gyakrabban felel meg az ἔγραψα mint γέγραφα alaknak, azt felesleges bizonyítani. Vessünk csak egy tekintetet pl. arra az adatra, melyet Szarvas a magyar igeidők 65. lapján az *irt* és γέγραφα alakok azonossága mellett idéz. Ebben mind a 18 ἔγραψα alaknak *irt* alak felel meg ellenben 8 γέγραφα alaknak pl. Pesti fordításában egyszer *megtarták* s egyszer *adtál vala* felel meg s csak 6-szor az *irt* alak. Igaz, hogy nyelvelmékeinkben a *scripsi* számtalanszor *ira.* még pedig következetesen az elbeszélő részekben. De ebből még nem következik, hogy az *irt* nem ἔγραψα, legföllebb az következik, hogy nekünk az ἔγραψα kifejezésére két alakunk volna, melyek egyikét elbeszélésekben, másikát nyilatkozatokban alkalmazzuk. Mert ez, hogy valamely igealakot elbeszélésben vagy nyilatkozatban használunk az igealaknak mint időalaknak mivoltán még nem változtat semmit. Az igeidők schemája legalább semmit sem tud e különbségről.

Az utolsó eszköz, mellyel a γέγραφα kifejezésére élünk, az *irva van* s ez ismét visszavezet bennünket oda, a honnan kiindultunk t. i. hogy micsoda igeidő az *irva van*. Ez mind értelmére, mind alakjára nézve teljesen megfelel a görög γέγραμμαι alaknak. Jelentésére nézve ez sem egyéb mint γέγραμμένος εἶμι. Látjuk ezt abból, hogy a conjunctivus és optativus megfelelő alakjai mindég szétválasztva fordulnak elő: γεγραμμένος ᾧ, γεγραμμένος εἴην s különösen abból, hogy a jelentő s határozatlan módban is előfordul a teljes alak az összevont mellett, pl. πεπνυμένος ἐστίν (Od. III:20) e helyett

πέπνυται; πεπνυμένον εἶναι (Od. IV. 190) e helyett πεπνύσθαι; πεφυγμένος ἦεν (Od. I. 18) e helyett ἐπέφυκτο. (Az ἐγεγράμμην alak természetesen ugyanazt, azaz valamely cselekvés eredményének folyamatát jelenti a multban, a mit a γέγραφα jelent a jelenben. V. ö. a magyarban *le volt esve* és *le van esve*.)

Az *írva van* tehát teljesen megfelel a γέγραπται-nak és soha sem jelentheti azt, a mit az ἔγραφα. Ez az oka hogy mi „a ház felépült, felépítettett és fel vagyon építve kifejezéseket legalább a bennök nyilatkozó időviszonyra nézve nem tekinthetjük teljesen azonosoknak. Az *írva van* ugyanaz, a mi a németben *es ist geschrieben*, nem: *es ist geschrieben worden* = *iratott*. A német a τετέλεσται-t sem mondja így: *es ist vollbracht worden*, hanem *es ist vollbracht*, azaz éppen úgy mint Pesti Gábor: *beteljesedve vagyon*, avagy mint valamennyi fordító a γέγραπται-t *meg vagyon írva*.

A németben még fennmaradt néhány példája azoknak az alakoknak, melyek a γέγραφα alaknak ízről izre megfeleltek. Ebből: *denken* nem *ich habe gedacht* felel meg a γέγραφα alaknak, hanem *ich gedenke* (v. ö. μέμνημαι) ebből: *horchen* nem *ich habe gehorcht*, hanem *ich gehorche* sat.

KOVÁCS MENYHÉRT.

ELŐTERJESZTÉS A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYÉBEN.

I.

Midőn Simonyi Zsigmond társammal a magyar nyelvtörténeti szótárt Szarves Gábor súlyos betegsége következtében átvettük és szerkesztését a múlt év végéig folytattuk, megbízásunk csak ideig-óráig tartott és felelősséget csak másod sorban vállaltunk. A jelen év eleje óta a munka és felelősség terhe a mi gyenge vállunkat nyomja. A megtisztelés, melyben a nyelvtudományi bizottság a szerkesztés ránk ruházásával részesített. oly nagy, hogy erők elégtelenségét csak annál inkább kell éreznünk. De bizunk abban, hogy egy jól kezdett s már gondolatában is üdvös munka egyrészt helyes vezetés és másrészt kellő jó akarat mellett még gyöngye kezekben is sikerül. Nem csekély erőt merítünk abból a biztos tudatból, hogy jó törekvésünk mindenkor számít-hat a nyelvtudományi bizottság jó indulatára és hathatós támo-

gatására. Ez azonban a mennyire könnyíti munkánkat, annyira súlyosbítja felelősségünket, Tavaly egyszerűen Szarvas szóbeli utasítása szerint jártunk el; az idén magunkra vagyunk utalva. Nem tekintve, hogy már csak tapasztalatra sem mérközhetünk az előbbi szerkesztővel, az ügy maga is kevésbé kedvezőre fordult. Az adatgyűjtés nagyjában be van fejezve s megkezdődött az igazi szerkesztés. A munkának tehát most következik a nehezebb része. Szarvas már csak mint megindító is könnyebben boldogult volna ezzel, de még inkább azért, mivel a munkának mind elméleti, mind gyakorlati részével elejétől kezdve hosszú időn át behatóan foglalkozván, egész világosan látott ott, a hol nekünk még tapogatódnunk kell. Az ügynek e fordulata a mi részünkről mindent megfontoló előterjesztést, a nyelvtudományi bizottság részéről pedig pontos utasítást tesz szükségessé. Ezt még egyéb tekintetek is követelik. A nyelvtudományi bizottság, hogy az égetően szükséges munkát gyorsítsa, két szerkesztőt rendelt. Azért biztosítani kell az eljárás egységét. Az előbbi szerkesztő visszalépett s a mostaniak közül is visszaléphet valamelyik, vagy mind a kettő. Biztosítani kell tehát a munka folytonosságát is. Midőn Czuczor és Fogarasi szótárunk készítéséhez fogtak, az akadémiától meglehetősen részletes utasítást kaptak. Ilyenben kívántunk részesülni mink is, mivel működésünk csak úgy lehetséges, ha viszonyunk nemcsak a nyelvtudományi bizottsághoz, mint megbízónkhoz, hanem mind a munkához, mind pedig kettőnk között egymáshoz is pontosan rendezve van. Minthogy Simonyi társam egy ívnyi szótármutatványt szerkesztett, magam a jelen előterjesztést dolgoztam ki, melyet tárgya kiváló fontosságánál fogva elég érdemesnek tartok, hogy nyilvánosságra is bocsássam.

Nem terjeszkedem ki arra, hogy a magyar nyelvtörténeti szótárnak egyáltalában milyen előzményei voltak. Nagyon elvezetne dolgomtól, ha fejtegetném Kresznerics Ferencz, Kassai József és Mátyás Flórián egyenesen e téren szerzett felejthetetlen érdemeit. Most csak a munkában levő magyar nyelvtörténeti szótárra szorítkozom. E mű kis körben és kis terjedelemben indult meg. Eleinte csak az írott emlékek, a codexek szavainak összeállítása volt célul kitűzve. Ha kevés az eszköz, csak a legszükségesebbre szabad fordítani. E szempont kapcsolatban a mondott művek hozzáférhetetlenségével és különösen azzal, hogy még alig egy-kettő és az is csak igen csekély részben volt kiaknázva, igazolta a codexszótár gondolatát. A többire nézve egyelőre még meg kellett volna elégedni egyéb régibb és újabb szótárainkkal, főképp Kresznerics Ferencz Magyar Szótárával (Buda, 1831. és 1832.) és a magy. tud. akadémia Magyar Tájsszótárával (Buda, 1838). De

midőn a Magy. Tud. Akadémia ez ügyet magáévá tette, elegendő eszközök birtokában kibővítette a feladatot is. A codexszótárból így nyelvtörténeti szótár lett, mely magában foglalja a nyelvújításig terjedő régi irodalom egész szókincsét és szólásbeli sajátságait. Ezzel megindult a műveknek egész sora. „Hogy a magyar nyelv szavainak és szólásainak kincsei teljesen egybe legyenek gyűjtve“, mondja Simonyi társam (Magy. Nyelvőr X. köt. 123. l.), „három nagy szótárra lesz szükségünk. Első a régi nyelv szótára, azon nyelvé, mely mint irodalmi nyelv is lassan, természetesen fejlődött az élőbeszéd talajából. Második az újabb irodalmi nyelv szótára, mely a nyelvújítástól máig terjedő — egyfelől mesterséges, de másfelől természetes útján is csodás gazdagságú — irodalmi nyelvfejlődést fogja feltüntetni. Harmadik végre az élő népnyelv, a nyelvjárások szótára lesz, szóval egy új, kimerítő tájszótár. Az egész feladatnak — a magyar nyelv teljes, megbízható szótári földolgozásának — ilyen három nagy részre osztása nem csak azért szükséges, hogy egyáltalában győzhessük a munkát s magunk előtt lássuk és használhassuk legalább egy részét már a legközelebbi néhány év lefolytával. Szükséges e fölosztás azért is, mert a nyelv-életnek fönt elsorolt három oldala valóban különböző jellemvonásokat mutat, s mindegyiknek földolgozása számos külön-külön támadható igényt és érdeket köteles kielégíteni“. Könnyű átlátni, hogy a főmunka az új irodalmi nyelv szótára, melynek a régi irodalomé és a népnyelvé tulajdonkép csak előmunkálatai. De ez még korántsem meríti ki a dolgot. A három szótáron kívül megfelelő három grammatika is kell. Fő itt is a mai irodalmi nyelv grammatikája, melynek a régi nyelv és a tájbeszédeké ismét csak előmunkálatai. Mind ez nagyjában érinti a teendőket, melyeknek végrehajtását a Magy. Tud. Akadémia a magyar nyelvtörténeti szótár kiadásával megindítja. Nekem azonban nem lehet célom, hogy e bámulatos nagy feladatot tüzetesen ismertessem, mert csak azért kellett megemlítenem, hogy kijelöljem a magyar nyelvtörténeti szótár helyét és rendeltetését. E munkának három oldala követel beható tárgyalást: tartalma, alakja és szerkesztése.

A szótár tartalmát egészben megszabják a nyelvtudományi bizottság rendelkezése szerint gyűjtött adatok. Ezek a legrégebb időtől Gvadányiig terjednek. Minthogy Simonyi társam erre vonatkozó szavait már előbb idéztem, mindkettőnk meggyőződéséként jelenthetem ki, hogy a nyelvtudományi bizottság ebbeli intézkedését mink is tökéletesen helyesnek és fölötte üdvösnek tartjuk. Ezt szükséges külön kiemelnem, mivel már most is mutatkoznak oly jelek, hogy e megszorítás miatt vagy a nyelvtudományi bizott-

ság, vagy a szerkesztőség, vagy mind a kettő interpellációknak és támadásoknak lehet kitéve. Mert akadt eddig is és akadhat a jövőben is, a ki sehogy sem képes felfogni azon régi mondás igaz voltát, hogy a ki sokat markol, keveset szorít. Pedig, ha valahol, ennél a vállalatnál kell követni Horatius tanácsát: „Versate diu quid ferre recusent, quid valeant humeri.“ Ide bölcs mérséklet szükséges és nem vak mohóság. A mai irodalmi nyelvet fölölélő szótárnak tartozó kötelessége számot adni, mely szó vagy szólásmód honnan került. Lehetséges-e az egyrészt a régi nyelv és másrészt a tájbeszédnek kimerítő tudományos szótára nélkül? A hármat egybe szorítani két fontos okból nem szabad. Először külön választva hamarabb célzt érünk; mert így megosztható a munka s annál fogva egyidejűleg mind a hármon lehet dolgozni. A nyelvtörténeti és az élő népnyelvi szótár függetlenül készülhet egymástól s mikorra a kettő megjelenik, a mai irodalmi nyelv szótára is annyira haladhat, hogy az adatgyűjtés és rendezés be lehetne fejezve és csak épen a végső szerkesztés maradna hátra. Ha ellenben összeolvasztjuk a hármat, talán egy emberöltő múlva sem lesz meg az óhajtott mű; mert Czuczor-Fogarasiék szótára 1844-től 1874-ig volt munkában, tehát csak teljes hosszú harmincz év alatt birt elkészülni, pedig a most megindult vállalatnál jóval kisebb. Legyen intő példa a Grimm testvérek Deutsches Wörterbuchja, mely 1854 óta még a feléig sem tudott eljutni s már három szerkesztőt látott sírba szállani. Félő, hogy az egybeolvasztás a Deutsches Wörterbuch sorsára kárhozná szótárunkat. Hogy az a magyar nyelvtudományi irodalom szegényes viszonyai között még lelkiismeretben járó dolog is volna, azt elég érintenem. Nem számlálgatva, hogy a német nyelvtudósoknak hány gót, angolszász, ó, közép és új német glossárium, szótár, idistikon, nyelvemlékiadás, egyes írók szótára, phraseológia s több efféle áll rendelkezésére, csak azt említem meg, hogy az eszközök gazdagságára nézve a magyar nyelvű aligha az aegyptologus után nem következik. A mennyi ideig hátráltatjuk e munka elkészültét, annyi ideig tartóztatjuk föl a magyar nyelvtudományt, mivel egyik oly eszköze nélkül hagyjuk, melynek hiával biztosan haladni képtelen. De úgy hiszem, még ennél is fontosabb az a gyakorlati szempont, hogy ugyanannyi ideig nem álljuk útját a már iszonyatos mértékben uralkodó nyelvrontásnak, melynek terjedését nem csak az orthologus, hanem a neologus is borzadással látja, s melynek főforrása, a nyelvbéli ismeretek szegyenletes hiánya, annyi idő alatt oly hatalmas árrá növekedhetik, hogy többé már talán lehetetlen lesz vele megküzdeni. Az egybeolvasztás tehát a szükségképen vele járó késleltetés következtében nem csak a magyar

nyelvtudományra, hanem a magyar irodalomra általában nagy csapás lehetne.

Másodsor nem szabad a hármat egybe szorítani, mivel így sem a régi, sem az élő, sem az irodalmi nyelv nem domborodhatnék ki kellően, hanem kettő okvetlenül háttérbe szorúlna. Hogy ez a régi nyelvet és a tájbeszédeket érné, az nagyon természetes. Pedig egy irodalmi nyelvnek sincs oly nagy szüksége a régi nyelv és a tájbeszédek támogatására, mint a mienknek. A többi művelt nemzetek irodalmi nyelve régibb s annyira megállapodott, hogy a régi nyelvre s a dialectusokra leginkább csak homályos alakjai magyarázatáért szorul. A mi irodalmi nyelvünk ellenben még igen új keletű, ingadozó, kapkodó, kiforratlan, gyámoltalan, szűk, erőtlen, ferde és idegenszerű, tehát nem csak fölvilágosításért, hanem még inkább példáért, mértékért, erőért, egészségért, bőségért, szépségért és eredetiségért kénytelen a régi nyelvhez és a nép tájbeszédeihez, e két gazdag, természetes és tiszta forráshoz fordulni. Már pedig a mű egysége is megköveteli, hogy e kettő összeolvasztás esetére háttérbe szorúljon. Littrénél a régi nyelv és a tájbeszédek ép úgy alá vannak rendelve, ép úgy pusztá fölvilágosítók, mint Grimméknél, Sanders pedig majdnem egészen mellőzi. Nekünk sem volna szabad az irodalmi nyelv rovására túlságos tért engedni nekik; tehát legüdvösebb a hármat külön választanunk s mindeniket fontosságához mért figyelemben részeseitenünk. Mostani irodalmi nyelvünk alakulása szóbeli részére nézve Bartzafalvy Szabó Dávid, szólásbeli részére nézve pedig Kazinczy Ferencz föllépésével kezdődik. Akárhogy itéljük meg a nyelvújítást, akár helyeseljük, akár rosszaljuk, abban meg kell egyeznünk, hogy a mai irodalmi nyelv az ő műve. Tudta s beleegyezése nélkül alig került át akár a régi nyelvből, akár a tájbeszédekből csak egy szó is, csak egy alak is. Bélyege tehát rajta van még azon is, a mit nem teremtett, hanem egyszerűen csak megtartott; annál inkább fölismerhető saját alkotásain. A nyelvújítással tehát a magyar irodalmi nyelvnek egy új korszaka kezdődik, mely mindenkép megköveteli a külön beható vizsgálatot és a külön kimerítő szótári földolgozást. Ezt nem tagadhatja sem orthologus, sem neologus. A különválasztást egyébiránt a Nyelvtudományi Bizottság már 1876-ban, tehát már akkor mondta ki, midőn túlnyomó nagy többségben neologusokból állott s midőn a nyelvtörténeti szótár mostani két szerkesztője még sem az Akadémiának, sem Nyelvtudományi bizottságnak nem volt tagja. Szakértő megbízó mellett a megbízott különben is csak a megbízás pontos végrehajtásáért, de nem magáért a megbízásért felelős. Mink tehát nyugodt lelkiismerettel elvállalhattuk volna a munkát

még akkor is, ha a különválasztást nem helyeselnök; legfeljebb annyit kellene kijelentenünk, hogy eljárásunkat a Nyelvtudományi Bizottság szabta meg. Annál inkább elvállalhattuk tehát, hogy magunk is helyeseljük. Nem szándékunk ugyan akár csak e pontra nézve is kivonni magunkat a felelősség alól, de ki kell jelölnünk az igazságos mértéket. Ha a mai irodalmi nyelvnek a régi nyelvtől és a tájbeszédektől szótári földolgozás céljából különválasztása helyes, legyen az első sorban a Nyelvtudományi Bizottság érdeme; ha helytelen, az is első sorban az ő hibája.

VOLF GYÖRGY.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

III.

Lélektani műszók.

A „Hadi és más nevezetes történetek“ című újságban (1790) egy kis lélektani műszógyűjteményre bukkantam, melyet a szerkesztő Bárány Péternek pályanyertes „Lélekről való tudományából“ vett ki, és megállapítás vagy kijavítás végett terjesztett a „tudós világ“ elé. Érdekes a kis szógyűjtemény, mint adalék a nyelvújítás és műszóalkotás történetéhez.

Allany: subjectum; — alva-járás: noctambulatio; — becsvélekedés: existimatio; — csel: praxis; — dag: massa; — dobda, ér verés: pulsus; — gyuladó híg: phlogiston; — egyebet, egyéb féle: diversus; — egyedés, magános: singularis; — egyenetlen nyomat, több nyomat: superpondium; — egyenlő nyomat, egyarányúság: aequilibrium; — egygy ügyü, egyes: simplex; — öszve rakodt: compositum; — egygy ügyüsittem, egygyitem: simplifico; — elej: elementum; — élesztő műv: animalis actio; — elev érzékenység: praesensio; — elev itélet, idétlen itélet: praejudicium; — elmélkedő felleng ész: genie speculativum; — elmény: theoria; — éppenséges: absolutus; — érték: intellectus; — érzékenyes: sensitivus; — érzékenység: sensio doloris v. voluptatis; — érzemény: sensatio; — érzemény felett való: transcendentalis; — érző műszer: organon sensus; — erőszakos: vehemens; — esmeret külszabása, formája: forma cognitionis; — ész hegy: acumen; — szem' hegy: acies visus; — eszmély: conscientia sui; — ideg: tendo; — jegy: symbolum; — jel: signum; — jelenség: phaenomenon; — illetve: relatio; — imigyíttem: modifico; — imigyítés: modificatio; — inger: elater animi; — ismét-íttem: repeto; — iz: articulus; — íz: gustus; — ízlés: sensus, gustus; — jövevényes ösztön: instinctus adventitius;

— kellemet: *gratum*; — kény: *arbitrium*; — kénytelen: *necessarius*; — kép: *idea*; — képes: *idealis*; — képek rend szere: *series idearum*; — képzelés: *imaginatio*; — képzelet: *ideale*; — képzemény: *phantasma*; — keserűség: *moeror*; — közvetlen: *immediate*; — közvetőleg: *mediate*; — kül: *superficies*; — lap: *superficies plana*; — látomány: *visio*; — lehetőség: *possibilitas*; — lekötélés: *devotio*; — lélekmény vagy lélekről való tudomány: *psychologia*; — létel: *existentia*; — löny: *ens*; — megemlékezet: *reminiscentia*; — megfeszült: *intensus*; — meggondolt: *reflexio*; — megkívánás: *appetio*; — megútlás: *aversatio*; — mekkoraság: *quantitas*; — menedék szabás, vagy arányszabás: *lex directionis*; — menykőhíg: *fluidum electricum*; — mindenség: *universum*; — miség vagy matéria: *materia*; — műszer: *organum*; — műszeres test: *corpus organicum*; — műv: *effectus*; műv-ok: *causa philosophica*; — nagy szívűség: *magnanimitas*; — nem úgýítva: *negative*; — nyom: *impressio*; nyomdok: *vestigium*; — ok: *ratio*; oktalan állat: *animal irrationale*; okos állat: *animal rationale*; — ok fő: *principium rationis*; — orló fellengész: *genie compilatorium*; — ön érzékenység: *sensus intimus*; — ön esméret: *cognitio sui*; — önként: *sponte*; — önség: *spontaneitas*; — ön szeretet: *philantia*; — öröm: *gaudium*; — össz hang: *harmonia*; — öszmény: *systema*; — ösztön: *instinctus*; — öszvellet: *synthesis*; — ötlöny: *objectum*; — por szem: *atomus*; — réműlés: *consternatio*; — rendesség: *symmetria*; — rendszer: *series*; — rész kép: *idea partialis*; — rettegés: *pavor*; — rokonos tételek: *propositiones affines*; — rugó: *elater*; — rúgósság: *elasticitas*; — szer: *proportio*; — szintítem: *imitor*; — szózatás: *vocalis*; — szörnyű: *immanis*; — szövetség: *nexus*; — taglát: *analysis*; — tag mód: *methodus analytica*; — társalás: *associatio*; társ kép: *idea associata*; — távoly: *distantia*; — tér: *spatium*; — termés kép: *idea innata*; — természeti mérséklés: *temperamentum*; — természet szabásai: *leges naturae*; — tudós fellengész: *genie scientificum*; — tudtom*): *axioma*; — úgýítva: *affirmative*; — valóság: *essentia*; — vegyűlék: *ingredientia*; — vegyűlt kép: *idea confusa*; — kivált kép: *idea distincta*; — vékony levegő: *aether*; — velűnk született: *nativus*; — vidámság: *hilaritas*; — vigasság: *laetitia*; — virgancz ész: *ingenium*; — vizsgálat: *observatio*; — visszált szer: *proportio reciproca*; — vittatom: *demonstro*.

IFJ. SZINNYEI JÓZSEF.

*) Dugonics.

SEGÉD- VAGY TŐHANGZÓ?

A „Nyelvőr“-nek ez idei májusi füzetében Simonyi Zs. nyelvtanának ismertetéseiről szólván, többek között ezeket mondja : „Nem nehéz átlátni, hogy ügyért buzgó szerzőt a dicséretnek nem elégíthetnek ki, hogy a ki tárgyával lelkesen, szenvedélyesen fogalkozik. *várva várja a szigorú, szembeszálló kritikát, az eltérő fölfogásoknak azt a jótékony surlódását, mely a tudományban a gyors haladásnak leghathatósabb tényezője.*“

Eme szép szavak szolgáljanak mentségemül, ha Simonyi rendszeres Magyar Nyelvtanának némely tantételeit ezennel cáfolgatni merem. Kezdem pedig az úgy nevezett segéd- vagy kötőhangzókkal, melyeket Simonyi és ennek révén I hász Gábor (Nyelvt. 20. kiad.) t ő hangzóknak mondanak.

Nem ismeretlen előttem Riedlnek ebbeli nézete, mely szerint „a kötőhangzók valószínűleg eredetileg a gyökszók és szótörzsek véghangzója volt“. Azt is tudom, hogy mind a régi nyelvemlékek, mind a mai közhasználat számos példákat szolgáltatnak arra nézve, hogy a magyar szótörzsek majd teljesebb vagyis véghangzós, majd megint rövidebb alakúak. Másrészt azonban azt is tudom, hogy újabb nyelvtudományunk egyik legérdemesebb alapvetője, Hunfalvy Pál, S. elméletével homlokegyenest ellenkező nézetet vall. Ugyanis a Magyar Nyelvészet I. évfolyamának 178. lapján ezeket mondja : „A segédhangzók nem tartoznak a szó törzséhez“. — Hunfalvynak ezen határozott ellennézete már egy-magában is elégséges volna arra, hogy S. új rendszerét erősen megingassa. De S. elmélete ellen még sok más ok is szól, nevezetesen :

1) az a hihetetlen körülmény, hogy S. szerint minden név- és igető három-négyféle kihangzású. Így p. az „áll“ igének teljesebb töve majd *áll*, majd *allo*, majd megint *allu* alakot mutatna. Ugyszintén a „ház“ névszó *háza*, *házo*, *házu*, alakokat tenne fel. Már pedig ugyanazon tőszónak ily kaleidoscopszerű változása nemcsak minden észszerű alapnélküli, hanem hallatlan pazarlás volna a nyelvalkotó szellem háztartásában.

2) S. ur tanítása szerint a *szótő a hozzájáruló ragokhoz alkalmazkodik*. Így p. az első személy ragja *allo(k)* alakot kíván maga mellé, a második személy *áll*(sz) alakot, többes első személye pedig *allu*(nk) alakot. E szerint a rag uralkodnék a tövön vagyis a szolga parancsolna gazdájának. Nem tökéletesen felfordult világ ez? Lehet-e a ragnak, mint a szó alárendelt részének annyi energiát tulajdonítani, hogy az ő kedvéért a szótő más-más alakot öltön? Nem sokkal természetesebb-e a régi felfogás,

mely szerint a rag csak a nálánál kisebb és mellékes segédhangzón uralkodik és nem a szótörzsön, melynek alárendeltje? Hát a hangilleszkedés törvénye nem azt mutatja-e, hogy mindig a rag alkalmazkodik a szótövhöz (p. ház-ak, kert-ek) és nem megfordítva?

3) Az új elméletnek más visszássága abban áll, hogy a szóvégi hangzót majd a töhöz tartozónak, majd megint ragnak veszi. Így p. ezekben: háza-m, háza-d, könyve-m, könyve-d a rag előtti „a” és „e” betűket a töhöz foglalja; ellenben a 3. személyben (ház-a, könyv-e) már *ragoknak* tekinti őket. Az önkényes eljárás itt kézzelfogható.

4) Még ennél is furcsább a következő tagolás: *sűrűe-n, szomorúa-n*, vagy mint (Sim. nyomása alatt) lhászban olvasható: lábua(k), kezűe(k). E szerint *kéz* és *láb* 4—4 teljesebb tövűek, ugymint: a) keze, lába, b) keze, lábo, c) kezű, lábua, d) kezűe, lábua. — Ezen négy alakhoz még egy ötödik s hatodik is járul ezekben: *egykorია-k, egyszerűe-k, budaia-k, velenczeie-k*.

5) Pedig ez félig sem tréfa, mert lhász szerint: „ha a rago-
kat elhagyjuk, a mi megmarad, az a névszó töve”, és így *budaiak*
és *velenczeiek* szóiban csakugyan *budaia* és *velenczeie* volnának a szótők, a mi pedig képtelenség, mert józan észszel az *i, ú, ü, képzőket* csak nem sorolhatjuk a szótövhöz. Az igazság okáért meg kell itt jegyezni, hogy Simonyi nyelvtanában a fentebbi szabály így hangzik: „A ragos szónak úgy találjuk meg a tövét, ha a ragot elhagyjuk (s a *képzős szótét, ha a képzőt hagyjuk el.*)” lhász ezt a rekeszben levő szabályt bizonyára észre nem vette, és így követte el azt a hibát, hogy *kezűe, lábua* töveket sorol fel. — A „*sűrűe*” különben Simonyinál is mint szótő szerepel.

6) Minthogy végre S. a *gyil(o)k, tit(o)k, ér(e)z* és hasonló szók utolsó hangzóját „a *kiejtésbeli könnyebbség végett közbeszűrt*”-nak mondja és így a *segédhangzók lételeté maga is konstataálni kénytelen*, át nem látom, miért vetette el részben a segédhangzók régi elméletét. Ez utóbbi szerint még az elemi iskolás is könnyű szerrel eligazodhatik a törzs, képző és rag terjedelme és határa iránt; ezt az élőbeszéd megfigyeléséből is megtanulhatja. Könnyen tudhatja p., hogy „csendesebben”-szó alkotó részei ezek: *csend-es-ebb-en*, mert a *csend, csendes, csendesebb* szókat külön-külön is hallhatta számtalanszor, de hogyan tudhatja, hogy S. szerint e szónak alkotó részei ezek: *csende-se-bbe-n*, mikor ő soha sem hallotta e szót ily részletekben külön-külön kiejteni? Hisz a *-bbe* részlet még ki sem mondható!

Az itt felhozott okoknál fogva én azt tartom, hogy a régi elmélet sokkal észszerűbb, egyszerűbb és természetesebb. Marad-

junk tehát a segédhangzók egyedül helyes elméleténél, annyival inkább, mivel a szóban levő újítás nemcsak haladást nem jelez, sőt inkább sok esetben véghetetlen zavart és homályt fog okozni.

FÜHRER IGNÁCZ.

BETHLEN GÁBOR MAGYARSÁGA.

III.

Bethlen Gábor nyelvében — hangtani tekintetből vizsgálva, ha valami feltűnőt nem is, de mégis találunk egyetmást, a mi figyelemre méltó.

Az *a* hang gyakran felcseréltetik nála erdélyiesen *o*-val és viszont az *o* pedig *a*-val: *alkolmaztatván, jóvára, kamora, ujobbat; mast, állapat, váras, ravás*. Az *e* hang *ö*-vel: szömönk: Az *é* *i*-vel: *nihul*. Az *i* *e*-vel: *esmég, csenál, hertelen* és *é*-vel: *héa*. Az *it* igeképző egyikét esetben *ejt*: *sزابadejt*, máskor pedig *ét*: indétotta. Az *ó* néha *ü*-vel: *jüttest jöjjön*. Az *u* pedig *o*-val: *bonomoknak, indulatonkból, elárolni*. Az *ü* pedig néha *i*-vel *igyö*, néha pedig *ö*-vel *szömönk, leszönk, tőz* = tűz, *igyö*.

A mássalhangzók körében is találunk egy-két érdekes és talán a magánhangzókénál figyelemre méltóbb változást. Így áll a *b* hang *v* helyett: *balon* = vallon, *beszprimi*. A *cz* helyett *cs*: *csafróg* = czafráng. A *d* a *gy* helyett: *vadnak, hadnak* = hagyának (*hatta* = hagyta, *fotta* = fogyta). *Ny* helyett *j*: *jargalódtam*; de áll *ny* helyett akár hányszor egyszerű *n* is: *mennín* = mennyin, *tudomán, szegén*. *Ly* helyett *l*: *Erdél, mihelt*; sőt *t* helyett áll *d* is: *szemedelnünk*; de ez csak ez egy esetben s azért tollhiba is.

Sokkal érdekesebb ennél az egyes mássalhangzók betoldása vagy kihagyása. Az *l* majd kihagyatik: *gyülőség*, majd betoldatik, de a betoldás esete számosabb: *holdolni, holdoltság, álgyú*. A *j* betoldva: *közjeljebb, azjért*. A *p* betoldva: *teremphetnének*; a *t* kihagyva és betoldva: *kíválképen, a holt* = a hol. A *v* a szó végén betoldva: *fűv*; a szó közepén kihagyva: *neü, felfualkodás*. Egy pár hiatus: *héa, héazat*. Az *r* *l* helyett: *Csarlóköz* = Csallóköz. *T*- *d*-vel felcserélve: *felejtékenység*. Érdekesekek hangtani szempontból még az ilyen összevonások is: *másvá, másuva* = máshova. Valamint a hangzók átváltoztatása összetett szókban a vocalharmonia következtében: *sohova, soholt, sohonnai*, vagy pedig a vocalharmonia ellenére ilyen alak szerencsássá. Tehát nemcsak Tinódi és Istváni használja a szláv szerencsa alakot, hanem Bethlen Gábor is. Használja a lágyított végű infinitívust is: *innya, irnya, vinya*.

Nagyon érdekes még Bethlennél az idegen eredetű szavak leírása és azok némelyikének magyarosított alakja is: *Olomucz*, melyet régente közönségesen *Alamóc*-nak neveztek. *Geréc* = Graz; *Podoliaság* = Podolia; *solner* a soldner-ből = zsoldos; *czekhá* = Zeughaus; *biberhór* = Biberhaar; *Dompér*, *Nekispurg*, *Niklispurg* = Nikolsburg; *grófon Turn* = Graf von Turn. Számos török eredetű szót használ, vagy legalább olyanokat, melyek valószínűen a korbeli érintkezések csatorniján jutottak nyelvünkbe: *mustuluk*, *oka*, *kíla*, e két utóbbi mértéket jelent és számtalan a ló nyeregszeréhez tartozó: *jakup*, *czafrág*; *kaftán*, *zkofium*. Vagy az ilyenek: *kapucsi*, *kihaja*, *athname*, *defter*, *nabal*.

A ragok használatában ő nála a mai nyelvtől némi eltérést találunk, ha a régibb nyelv olyan általános tulajdonságát, mint a *ban*, *ben* és *ba*, *be* ragok között való különbségnevetétel, nem is tekintjük. Különös a *hol*, *hova*, *honnan* kérdésre felelő ragok egymással való felcserélésére találunk igen számos példát: *Egré* épen úgy, mint a mai népies nyelvhasználatban: *Györré*, *Szegedé* menni; *abban elhinni* = abból elhinni; sőt névutóknál is: *alá* alatt helyett: „*Erdélyországa*, *ha az elébbi szokott adófizetés alá marad is*”; *felöle gondot viselni* = róla gondot viselni. De ezek inkább mondattani mintsem alaktani tünemények; éppen úgy, mint a *meg* igekötőnek sajátosságos és a mai nyelvtől eltérő használata: „*az ország megeszmélvén magát*”; „*senkinek pedig adaját meg nem engedték*”.

Bethlennél azonban nem ritkán akadunk igen érdekes képzésű és alakú igékre: *megbizlalva*, *megsebesellett*, *megtartózik*, *kézet* = késztet; *kéresztett* „*mostan ki egy s ki két hétre kéresztett terhének lerakására*”; *késlődjék*, *konászkodni*, *jargalódni*, *pártolkodni*, *rezgelődni*, *számolódni* *szivesedni*. (Ez utóbbi különösebb jelentéséért érdemel figyelmet „*ha mikoron pedig titkon lófaron szegén népet sajdíthatják*”. Világos, hogy itt ennek a *sajdítnak* semmi köze, összefüggése az ismeretes *sejdit* igével. A *székely*, sőt a magyar közbeszédben ismeretes *sajdúl*, mely Krza szerint annyit jelent, mint *sírül*, *lopózkodik alattomban*: *mellém sajdula*; de van egy más *sajditni*, *sajdulni* ige is, „mely annyit tesz, mint valami kis fájdalmat érezni pl. „Melyik lábát sajditja az ökör? azaz melyik lába fáj? Azt hiszem, ezzel egy a Bethlen „*sajdit*“-ja, csakhogy jelentésére nézve némileg más.) *Tegelődni*, *veszteti*.

De Bethlennél egy és más érdekes dolgot a szóképzés más részeiben is találunk; igaz nem olyat, mely kora nyelvében meg ne volna, mint terjedt használatú dolog. Igen sajátosságos

képzésű és jelentésű szavak: *végezéseknek* ha ugyan nem tollhiba a *végezések* helyett, mert csak egyetlenegyszer találtam így írva, máskor mindig a rendes *végezések* alakban; *szötetlen, rajtunk való szégezgetés, mulatoztatás* = mulasztás, *maga megbírhatlan, követ szabású — kihaja szabású ember, magyar forint, kegyedelmed, kalapos süveg* (így nevezték közönségesen a kalapot), *lövőszerszám, számszerij, indíttató háborúság, hír csendltetés, hírviseltetés, észvesztő* és egyes elavult alakú határozók: *eszten, enyett*, melyek azonban a mai népnyelven is meglehetősen használatosak; továbbá *tanúlság* = tanulás, *tagadatlán dolog, talpalja föld, többletés, vesztegség, féleleget, erdőd, elcsavarító urat, áros ember, általut, általjáb, állásos fék*.

Igen érdekes nála a *némely* használata, mely egyszer *sok*, máskor *valami, bizonyos* helyett áll, úgy a mint egyik-másik mondat különösebb szerkezete követeli. Nem ritka a *lenni*-vel való latinos szó szerkezet „*semmi üdőben nem ítélhette elégségesnek magát ellene való állásra lenni*“. Példák az *is* használatára: „*Senkitől is, főképen a kiknek nevek specificce a transactioban meg vagyon írva jószágát el is nem foglaltuk*“. „*Kövárhoz egy ház jobbágy is nem marad*“.

De mind ennél fontosabb a tárgyias és tárgyatlan igeragozás különös használata: „*mi az ő felségével való transactiokat minden részében szentől igyekezzük megtartani*“; „*kegyelmedet azért intiünk*“; „*rendelünk mustra mesterünket*“; „*parancsoltuk vala az város birájának, hogy mindjárdst két szekeret készítse által küldeni az rabokért*“.

Érdekes még a ragok néhányszor való elhagyása ott, hol ma kiteszük, de hol némi analogiák által e kihagyás igazoltnak látszik: „*hogy nem hadak fogadni, hanem devolionis causa ment volna*“, vagy az ilyen szórend: „*Ebbeli kegyelmed jó akarátjának hozzánk megmutatásáról*“.

Bethlen nem fél a velősebb és igazi népies szólásmódok, közmondások alkalmazásától sem, pl. *farkas kaszára jutni; süttve rakni alá a tikmonyat; valaminek nyakát szakasztani, eszét veszténi* stb.; noha nem él velők oly bőségesen, mint a korabeli hitvitázók. Ennek oka levelezése természetében van, mert e levelezés tulajdonképen hivatalos levelezés s azért nyelvezete is a *stilus curialis* felé hajlik, a nélkül azonban, hogy a mai hivatalos *stilus* merev és hajthatatlan pedansságának vagy nyakatekert magyarságának csak nyomára is akadnánk bennök.

Bethlen leveleiben azt a hivatalos nyelvet találjuk, mely az erdélyi fejedelmek cancelláriaiban használtatott és a mely Erdély

törvényhozásának másfélszáz éven át volt nyelve. Bár a mai deáktalan fülnek nagyon rosszul hangzik az ilyes macaronismus: „Az második articulusban, az hol a confoederatusok felől emlékezet vagyon, hogy ő felsége azoknak is egy holnapig való armorum suspensiot adjon post requisitionem illorum etc. én pedig modis quibus fieri poterit melioribus depositis armis, hogy promovealni igyekezzem az békesség tractatusanak végben menetelit: igen megcselekedték az mi confoederatusink, mert engemet kértenek mediatornak, nem találván más tisztességes utat benne, hogy császár ő felsége méltósága se laedaltassék, azonban ő királyoknak is reputatioját reserválhassák nem akarván titulusában czászárt cseh királynak hogy írják;“ de mégis szivesebben hallgatom, mint a mai burokrácia magyar hangzású szavakkal irt magyartalan körmondatait, mint az ilyen stílus-mákvirágokat: „A kérdelt rekesztmények a tökeösszeg biztosítására időközben lefogott és megkötött Dániel Terézia kötvényeiből oldalilag mellé zárva hajlittatnak,“ vagy „illetmeljesen megtaláltatik a társhatóság, miszerint a kezdetben hivatolt rendelet értelmében szükségesnek kínálkozó intézkedések megtételére ne terheltesse;“ — kivált ha változik oly nemes emelkedettséggel és benső hévvel, mint nem egy része Bethlen leveleinek; különösen Thurzóhoz irt levelei egynémelyikében, s általában ott, hol a haza veszni indúlt ügyének védelmezésére akar valakit a habozó főbbek közül rábeszélni, hol azt az ügyet védi, mellyel egész élete szívének minden dobbanása össze volt forrva. JANCsó BENEDEK.

I R O D A L O M.

Magyar nyelv- és irálytan. Helyesírási és irodalmi függetelékkel. Elméleti és gyakorlati kézikönyv. Irta *Klinkenberg Jakab*. A népiskola V. és VI., valamint a polgári iskola I. és II. osztálya számára. Budapest. Franklin-társulat. 1880. Ára kötve 60 krajczár.

Van e 172 lapra terjedő könyvecskében nyelvntan, statisztika (ebben ismét az ügyiratok bőséges tárgyalása), helyesírási függetelék, költészettan és irodalomtörténet. E sokféleség ellen éppen sok szavunk nem volna. Nem baj, ha több tantárgy vázlata van is egy könyvbe foglalva: szegényebb fiúk bajosan szerezhetnének meg annyiféle könyvet. Természetesen csak vázlatra, kivonatra kell szoritkozni. A szerző is arra szoritkozott; de hiba, hogy nem azt válogatta össze kivonatába, a mi a legveleje, a mi leg-

fontosabb és nem úgy, hogy könnyen felfoghatná a gyermek. Ezzel a poétikával és ezzel az irodalomtörténettel kár sanyargatni is. Külömben hagyom ezt, s csak a nyelvtani részről fogok szólni.

Előszavában azt mondja a szerző, hogy szükségesen akart segíteni. Szívesen elhisszük a jóakaratot; de meg kell vallanunk, nem volt elég az üdvösségre. Megragadott egyet-mást nyelvészetünk újabb eredményeiből, de a régi iránynyal nem birt szakítani teljesen. Hol akart hézagot pótolni? A régi irányban sokkal jelesebb könyvek vannak egész rakással; az újabb irányban pedig azonfelül nagyon messze elmaradt a világtól. A mit innen vesz is, hibásan alkalmazza. Módszere első látszatra jó, a mennyiben a példákat mindig előre bocsátja, de ezekből már nem vonja le kézzelfoghatólag a szabályokat, csak egyszerűen utánuk csapja. Így aztán mindegy; lehetnének azok a mondatok hátul is, ha egyszer a gyermek nem látja be, hogyan következik a példák ből (nem csupán a példák r a) a szabály. — „Elméleti és gyakorlati“ volna e kézikönyv. Úgy látszik azonban, mintha a szerző akként értelmezné ezt, hogy a hol az elmélet sántikál, a gyakorlattal menthesse magát s viszont.

De lássunk részleteket. Már legelső meghatározása is rossz, mert pleonasztikus: „A mondat a gondolatnak szó vagy írásbeli kifejezése“. Mintha az írás nem a szó jegye volna. Ugyancsak a mondattan körében nagyon határozatlan fogalmai vannak a kiegészítőről. A tárgyat rendesen csak kiegészítőnek nevezi; az eredet- és állapothatározót hol kiegészítői, hol határozói közt tárgyalja. S a kiegészítő még mindig a régi értelemben járja könyvében. — A módhatározó mellékmondatra ilyen példát idéz: „A milyen az ‚adjon Isten‘, olyan a ‚fogadj Isten‘. — Tanít ilyet is: „A feltételező mellékmondat kötőszavai *ha — úgy*“. (62. l.) Ez rossz elmélet, melyet csupán saját rossz gyakorlata igazol; könyvében u. i. a *ha*-nak mindig *úgy* felel meg (a nyelvtani részben 11-szer) és sohasem *akkor*. Egyszer van „midőn-úgy“ is. Külömben ha csak ez az egy germanismus volna könyvében! A kötőszók között pl. *zárkötőket* említ (schlussbindend), melyben schluss a. m. következtetés.

A képzések tárgyalásában sok csodabogarat lelhetünk. Az *ár-ér*, *nök-nök* szövegeket a valódi képzők közé csempészi, példát is hoz fel rájuk: *tanár*, *vezér*, *írnok*, *mérnök*. (Csakhogy ezek közül három csinált virág.) Fel is adja a gyerekeknek (15. l.) hogy a szókhöz *-ár-ér* „képzőt“ függessen: *kád*, *tan*, *úgy*, *üt*, *gyök*. (Mi a *tat-ár*! mért nincsenek ezek is ott: *teny-*, *szek-*, *bog-*, *szam-*, vagy éppen *v-*?) Hanem itt olyan nagy járatlanságot

árul el, melyre a legbuzgóbb neologus is pirúlna. Feladványai közt nevezetesen az is ott van, hogy az *üt* szóhoz is tétessek hozzá az *ér* „képző“, persze akkor *ütér* lesz, magyarul: elevenér. (Meggugiuk a szerzőnek, hogy más a nemzetsége ennek a korcsnak az t. i. hogy az *üt* igét az *ér* főnévvel házasították össze, s úgy jött világra ez az idéetlen szülött, melynek anyjával a német *schlagadert* csudáltatták meg.) — Abban a megvesszőzött, kidobott *-da-de* koholmányban is nagy gyönyörűségét találja. Egy feladványa így hangzik: „Képezzetek *-da-de* képzőkkel: *úsz, kir, növel, óv, száll, képez* szókából“ (főneveket). Ott lehetne még ad maiorem gloriam a *dada* szó is, melyből lenne; *dadada*. Excelsior! Furi képző nálok az *-ár, -nok* és a *-da-de*, lehet ragasztani névszóhoz is, igéhez is derüre borúra, a mint jön. (Általán sokszor tüzi gomblyukába szerző a neologia bazsarózsáit. Beszél többek közt — s épen gyerekek! — az *éleny-, légeny- és szénenyről*, meg *virányos* tájékról: a rossz összetételek közül szerelmes a *nyugjel*-be, a *feszérő*-be, meg a 82. lapon mássalhangzókat is „jelölésmódjukra nézve“ tárgyalja.) — Az *-é* birtokképzőt ragnak tekinti, ragnak a *-k* többesképzőt, aztán a középfok képzőjét, noha erre csillag alatt megjegyzi, hogy „Újabb nyelvészeink képzőnek mondják“. Az infinitivus *-ni* képzőjéről csak így szól: „Ismertető jele *ni* végtagja.

Az *igeképzésekkel* sincs tisztában. Vannak nála ilyen paradigmák: *várandottam volna, eendettem volna*. Bizony ilyen múlt-jövő is csak volna, ha volna! A határozatlan igenevet határozatlan módnak tekinti. (Elvont főnév az, kérem; nincs abban a módnak árnyéka se!) Az igeidők közt félmult, régmult időkről, meg múltjövőről álmodozik, Definiálja is ám őket: „félmult idő (történelmi mult), mely elbeszélésekben használtatik; régmult idő, mely megelőző cselekvést jelent“ stb. (26. l.) Ebből legyen aztán okos a gyerek. — Az igeragozásnál *gy-* enyészto, *sz-* enyészto meg *v* enyészto igékben hisz még. Másutt is van képzeletében a régi *pogány* vallás mitoszából fenmaradt babona bizonyos „ékvesztő“ és „hangugrató“ szótagokról.

Mindezekben rossz volt maga az elmélet, melyet tanított. De a hol jót akar is mondani, legtöbbsnyire olyan czikornyásan, olyan elvontan adja elő, hogy a gyermek képtelen lesz megérteni. Talán megtanúlja, azaz bemagolja, mert hiszen terem még elég mogyorófacipő széles Magyarországon, hanem bele is butul ám és mégis elfelejti. Nyavalyája e könyvnek, hogy mindent aprólékos pedanteriával definiál. Az ilyen tudományos definiálgatás maradjon a gymn. felsőbb osztályainak, a gyermek a legtöbb dolgot jobban felfogja alkalmas, szemléltető körülírás-

sokból, mint merő absztrakt meghatározásokból. Milyen bölcséleti műkifejezések vannak e néhány meghatározásában is: „A mondat szóból áll, melyek jelentőségekre nézve fogalmazók, vagy viszonzások.” (Annak a kis diáknak fogalma sincs még a fogalomról.) Viszonzások: *a*) szóviszonyítók: névutók és ragok, *b*) mondatviszonyítók: „kötő szók” (s nem mondja meg, mi az a viszonyítás, meg hogyan lehet a fogalmat vagy a mondatot viszonyítani.) Beszél az alanyra visszaható cselekvésről s nem magyarázza, hogy történik az? Maga hozza fel példának e szót is: *kölykezik*. Hogy fedezze fel a gyerek ebben a magára való visszahatást? Nem hozza-e ki józan esztét a kerékvágásból az ilyen elmélet? Hát ezt megérti-e: „... a cselekvés lehetőségét, a cselekvés gyakoriságát fejezzük ki”. „Az idézés a kötött alakot, a megváltoztatott mondat a kötetlen alakot jelzi, „A névelő *a* vagy *az* az illető szónak határozott jelentést ad” (milyen határozott jelentést?) „A míveltető igeállítmány közönségesen három tárggyal áll viszonyban.” „Oly mondattag, mely a cselekvés helyviszonyát fejezi ki . . .” „Azon mondattag, mely az állítmány időviszonyát fejezi ki . . .” „Az időhatározó mellékmondatban kifejezett cselekvés lehet a főmondatban kifejezett cselekvéssel *a*) egyidejű, *b*) előidejű és *c*) utóidejű.” „A mondat logikai alanya . . .” „A jelző oly melléknév, mely a tárgy közelebbi meghatározására szolgál.” (Milyen az a közelebbi meghatározás?) Egy helyesírási szabálya jó lenne a Nyelvörbeli „Szóhabarlatok közé: „Ha az elválasztandó két tag között csonkított összetett mássalhangzó betűk vannak (micsodák? kérdeném ha gyermek volnék) a csonkítás elmarad (hogyan?) és helyette a két összetett mássalhangzó teljesen irandó ki.” Ez a tétel erőlködik, hogy szabatos legyen, mégis nagyon szabatlan. Aztán az a pedagógiai demoralizálás, melyet az effélék okoznak!

Példái is — leginkább a szerző saját készítményei — abban a hibában leledzenek, hogy nagyon tudákosak. Vagy túlhaladják a gyermek felfogását, vagy nem is érdeklík, mert nem vágnak az ő gondolkodása körébe. Ime ízeletül egynehány: „Az ember csak annyit ér, a mennyire képes tehetségét érvényesíteni.” „Valamíg csak az anyagiség és gazdagság után vágyódunk . . .” „Egy évszázad alatt nagyon is megváltozik minden az államok viszonyaiban.” Mért nem mondja ezt egyszerűbben? De neki nem kell, a mi egyszerű, s példái majd ép ízléstelen keresettségük miatt lesznek unalmasak, s nem lesz csuda, ha a „könyviszony“-t korán fölgerjesztik a gyermekben.

Azután egy nyelvtanítótól megvárnók, hogy maga járjon elül a gyakorlatban is jó példával, hogyan kell a nyelv törvé-

nyeit tiszteletben tartani. De hát szerzőnk ilyen szórenddel él: „A mondott szó megfontolva legyen.“ „ . . . midőn ezt nyomatékosan fölemlíteni akarjuk.“ „ . . . midőn elválasztani akarjuk.“ „Az életpálya, melyet bejárnunk kell.“ — Nem a kellő ragot alkalmazza néhol. „A Rába Györött (e h. Györnél, Győr mellett v. alatt) egyesül a Dunával.“ A 135. lapon kétszer is ott díszlik a készpénzbeni előleg.

És a többi, és a többi. Nagyön silány az a szellemi táplálék, melyet e könyv nyújt. Nagyrészben egyenest rossz, nagyrészben meg oly nehéz tételekből áll, hogy nem lesz képes a gyermek megemészteni, mert megfekszik a gyomrot és csömört okoznak. Szánlak benneteket, szegény ártatlan gyermekek, kik e könyv magolására vagytok kárhozhatóak!

Mindezt összevetve, olyan iskolai könyv, mely annyi hibás elméletet terjeszt, s mely a jót is úgy adja, hogy a tanulóknak elmegy a kedve tőle, az oktatásügyre és népnevelésre nézve nem nyereség, hanem határozottan kár. Mi örülnénk legjobban, ha kedvezőbb ítéletet mondhatnánk, de a mi nem lehet, nem lehet.

NÉGYESI LÁSZLÓ.

NEMZETI TORNACSARNOK ÉS A MAGYAR NYELV.

Nemzeti tornacsarnok nemdenem annyit tesz nálunk: hogy magyar tornacsarnok? És vajjon nem jogos követelés-e, hogy magyar tornacsarnokban minden, még a nyelv is magyar legyen? Sajnos, hogy a nemzeti tornacsarnok, midőn az emberi test többi tagjainak épségében tartására oly nagy gondot fordít, nem átallja a nyelvet kifecamítani. Mert kifecamítja! Egykor magunk is voltunk oly szerencsések, hogy a nemzeti tornászok küszöbét tapostuk, és testünket edzettük; csak az volt a baj, hogy e férfias multságban nyelvérzékünk lépten-nyomon kénytelen volt megbotránkozni. Az a sok: *lépállás, terpeszállás, függőhelyzet, nyiktámasz, visszakozás* stb. és a velök járó konstrukciók lehetetlenné teszik, hogy egészséges magyar fül sokáig tűrje a többi tagok ápolását az ő rovására. Így jártunk magunk is. Hanem annak már jó egy pár esztendeje. Az óta, abban reménykedtünk, ott is javult annak a szegény nemzeti nyelvnek az állapota, s nem húzzák többé kintpadra. Csalódtunk. *Matolay Elek* ur, a nemzeti torna-egyesület praesidense, úgy látszik, tudomást sem vett arról, hogy „Nyelvőr“ is van a világon, melyet művelt magyar embernek nem-ismerni, vagy ignorálni n'est pas un vice, c'est une faute. Bizonyítja ezt a következő eset. Tavaly jelent meg

egy Tornászati vezér fonal Göhring Tódor és Józsa Menyhért népiskolai tanítóktól. A lapok általában igen nagy dicsérettel szóltak róla. Csak Matolay Elek ur hordta le a Néptanítók lapja XIII. évf. 23. számában. Nem vagyok illetékes, hogy tornászati kérdésben ítéletet mondjak; Matolay ur bírálatának mindenesetre tárgyilagossnak és szakértőnek kell lennie. Csak egy pár pontjára van észrevételem. „(A) Szerzők — mint írják — (mondja M. ur) oda törekedtek, hogy a „gyártottak helyett jó magyaros szavakat“ ültessenek a tornairodalomba, s az idegenszerű nyelvalkotásokat kerüljék. Itt ismét nem tudjuk, micsoda műnyelvről beszélnek (a) szerzők. Lehet, hogy a nemzeti tornaegylet, mint egyszersmind országos tornatanítóképző intézet által használt műszavakat nem is ismerik.“ M. ur tehát a helyett, hogy megdicsérné a szerzők e törekvését, úgy látszik, hogy a nemzeti tornaegyesület szavait jóknak tartja. De nem! hisz alább maga mondja, hogy „Igaz, van műnyelvünkben néhány(?) szó, melyet magunk is szeretnénk kicserélni, persze jobbal. Szerzőktől azonban nem vehetünk át semmit.“ — Ezután kifejezéseiket bírálja. Hibáztatja, hogy a *tornázás* helyett *tornászás-t* használnak, a mi pedig nem hiba. Hibáztatja, hogy a szerzők a *törzst* *derék*-nek nevezik. A *vállvonítás* is rossz; „mert magyar ember fülében csak a kutya *vonít*.(!)“ A *felkar-t* és *alkar-t*, jobbnak mondja, mint *felső kar* és *alsó kar*: „*Terpesztő* és *lépő állás*, *terpeszállás* és *lépállás* helyett jó újítás-e?“ kérdi. Ehhez már a Szerk. is megjegyezte, hogy: („aligha nem“). Mi pedig azt mondjuk, hogy igenis: jó; és rendkívül sajnáljuk, hogy jó és rossz szó megítélésében ott is ily csekély tájékozottságot látunk, a hol a tájékozottság egy nemzeti egyesület műnyelvének az állapotát határozza meg.

CSENGERI JÁNOS.

ÁMÚL, ÁMÍT.

Az *ámúl* igének nyelvemlékeinkben két érdekes mellékalakját találjuk: 1) a képzőben *é* magánhangzóval: feiét haitogató, az Frater György dolgán ugyan *el améla*, Tinódi Erd. krón. V. én. (Heltai kiad., Sziládynál RMK. III: 53. *elámúla*); czodálattal es *amelattal*: pavore et stupore Jord. c. 714; *eláméltatta* a községet az egynehány pártos ember Landorf. bev. 141; — 2) a töszótagban *l* hanggal: természet *el almol*, kit a szűz leány szűle, Telegdi evang. 1:88; *el almul* raita az mi elmenc o. 374; o. 22; *elalmulth*: attonitus Ver. dict.

Az utóbbi alak majdnem kétségtelenné teszi, hogy az *ámúl* ige eredetére nézve szorosán az *álom* v. *álm* és *álmód*-szavak-

hoz tartozik. Jelentése kezdetben az lehetett, hogy mintegy „elalszik, elalél, eszméletét veszti, álomszerű csodálatba merül“; s ez a jelentés régibb irodalmunkban néha még szembetűnő. P. „mennydörgéskor minden érzékenységink az félelemnek miatta elámúlnak“ MA. tan. 200; elámúlnak a félelemnek miatta Zvon. post. 1:23; az Istennek ily nagyságos cselekedetin csak nem elámúlnak o. 879. (V. ö. még a háromszéki nyjárásban: „elálmodik: elámul, elbámul, elfeledkezik, másutt jár az esze“ NyK.III:10.)

Az *é*-hangú alak pedig azt bizonyítja, hogy ez a szó szolgált alapjául az *álmélkod(ik)* v. *ámélkod(ik)* igének. Ez annyival is bizonyosabb, mert az utóbbi igének nyelvemlékeinkben *ú*-hangú alakjait is találjuk, melyek az *ámúl, ámól* alakhoz állnak közelebb: *elamolkodik* Debr. c. 32,164; *elamulkodás* Simor c. 13. — Az az *álmél* ige tehát, melyet Kreszn. föltételez mint az *álmélkod(ik)* törzsét, valóban megvan mai napig a mi *ámúl* igénkben. (Az *-él*-lel mint az *-ül-ül* képző mellékalakjával többször is találkozunk denominatív igékben, l. Simonyi Tanulmányok I:—.)

Ide tartozik természetesen az *ámít* ige is, sőt ez talán egyenesen úgy keletkezett, hogy az *ámél* igéhez járult a míveltető *-t*; v. ö. *el ameeltotta* vala ő ördögös tanulmányával Jord. 333; *elálméltata* a községet az egynehány pártos ember Land. bevét. 141. Ilyen eredetű *-ít* végzettel egyéb esetekben is találkozunk, l. Tanulmányok I:—.

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Fogna irni. Komáromy L. Kis Magyar Nyelvtanom ismeretetésében a Köz. Tanáregylet Közl. X. évf. 604. lapján, megemlítvén, hogy néhány „irandok“ „irtam legyen“-féle alakot mellőztem, a köv. szemrehányással illett:

„De ez elvetett alakokért kárpoztulásul felvesz szerző egy újat, ezt „i r n i f o g n a“, hihetõleg csak azért, hogy nagyon kedvelt csoportosításainak egyikét kikerekíthesse, s rovatait betölthesse. A csoportosítás ez:

jel. mód: ir irt irni fog;
föltételes m.: irna irt volna irni fogna.

Az *i r n i f o g n a* alaknak a nép nyelvében való használatát egyáltalában nem ismerem, s ha történeti nyelvben v.-mely fordító elvételre használja, idegenszerűséget követ el“.

Nem akarom itt azt vitatni, milyen hasznos a csoportosítás s az üres rovatoknak — bár képzelt alakokkal való — betöltése: csak azon vád ellen akarom magamat védeni, mintha ilyen képzelt alakokat valaha valóknak tüntettem volna föl. Az „*irni*

fogna“ szólást a nép nyelvéből én magam nem ismerem, de csak azért, mert szülőföldemen, Veszprémben, az *irni fog* is jóformán ismeretlen. A műveltek beszédében azonban nem ritkán hallottam, s az irodalomban e fölcételes alak korántsem szokatlan, mint a következő példák bizonyítják:

Az ő fiai fognának halni, Heltai mes. 279; akadozna, es selpen fogna szólania, Born. pr. 322; ők mégis.... azon tudakoznak, mikor fognája meg éppéteni Jsraelnek országát, Fel. ev. II:242. b; micsoda népet fognának bévetni, Land. 129; azt fognák mondani, Mit. Scult. 95; vallyon mit fogna mondani, Not. tan. 1179; ki fogna ülni az ő székiben? (qui sessurus esset super thronum eius.) MA. bibl. I:304; az hol praedikállani fogna, Poent. 22; olyanok fognának lenni G. K. titk. 58; elméjekre vakság fogna bocsátatnia, G. Kat. vt. II:554; azt alittyac vala, hogy Christus földi fejedelem lenne, és az világi uraságban fogna élni, Zvon. páp. I:675; megmuto-gattam módját, hogy én másod — vagy harmadmagammal el fognék mehetni, Réd. tm. 30; kit meg fogna eleveníteni, Sárp. bárk. 452; szép példája fogna lenni, Otr. el. t. 10; a Tömlőczőt nem fognák bé zárni, Eszterh. bsz. 186; számkivetésöd hejjeire jövendene atyád, és kiszabadítani is fogna, Dugon. Szerecs. I:127; meg fogna szállamlani Apolló és az Egyházban jövendöket mondani o. 182; és még u. o. 227, 311 (négyszer), 402, 407, 441; vigasz számára csak itt van, s hasztalanul fogná másba keresni, Györy V.; oh, mert szent omladékidon reszketve fognék szétomolni, Kölcsey; csak azt hivén, hogy az urat nem fognám látni sohasem, Zichy A. Bölcs Náthán 158; hallgasd el, a minek megbosszulását a papjaid tölem kívánni fognák, o. 180; töled én soha se' fognám teljes életembe' többé kérdezni o. 219; a seb is csak élni fogna mindig, Sárosy Ar. tr. 235; a bankot pedig francia tőkepénzesek fognák alapítani [ha létre jönne] „PHirl“. 1881:127. vc.

Bizonyos tehát, hogy ez alak megvan és él, ámbár a főntebbi idézeteknek egy részében hibásan, latinosan van használva a jelentő mód helyett.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tiszavidékiek.

Szürnyegi gyűjtemény.

(Szürnyeg község, Felső Zemplén.)

6. Gyümölcsök, növények.

Alma, szentjános alma, bakszaralma, radóka [vadóka? Szerk.], jáncsecsüalma, kormosalma, bócsmányalma, pogácsaalma, sóvári-alma, tótalma, bizsalma. | Körté, szotyogóskörté, disznószarkörté, vérbélükörté, császárkörté, nyakaskörté, mézézükörté, árpávalérő-körté, buzávalérőkörté, zabbalérőkörté, vadkörté, bizskörté | Cseresnye, tájogcseresnye, pünkösti, ropogóscseresnye, fekete-, piros-, későcser. | Szilva, lúszemüszilva, fosóka sz., duránci sz., hosszú sz., berbenczi sz., gömbölyű sz., veres sz., kökény sz., bába szilva. | Dijó, lágydijó, korcsdijó, tökösdijó. | Disznótök, bécsitök, sártök, lopótök, földitök, seggestök, marhatök. | Lencse, lednek, borsó, csicsereborsó, bab, disznóbab, köles, káposzta, paszulya, macskatök, földibodza, petruska (=petrezs.), krompé, uborka, csorbóka, osztoka, bocfa, börving, boszorkánytej, kutyatej, bába-fű, bóbiska, bojtorjáng, búzavirág, egerfarkgőré, czintória, csenál és csinál, cicuska (=füzfáról szedett birke, melyet virágvasárnap szentelni visznek), csipke (=vadrózsa bogyója), csipkefa, csudafa, csicsóka, ficfa, facsipa, gudics, gyergyina (=georgina), cigántetű, kóducsipa, foghagyma, vereshagyma, ivolya, kóska, kakastaraj, káka, kender, malogygya (=sűrűn nőtt ficzfa), kukukfű, kattangőré, kökircs = (kikirics), laboda, lúsóka, legényefa, kutyakapor, székfű, égerfa, vérfű (melylyel minden zárat ki lehet nyitni), napraforgó, keménmag, nadraguja, ördög szem, ördögborda, (páfrán-féle), orgonafa, puczpang-fa, pukkantó (a csudafa virága), moh, moszat, poré-fű, paréj, paprika, rakotya, rubijankó, sóska, siska (pl. a lenmag burokja), szimócza, szeder, eper, sóskabot, tökmag, lenmag, tengeri, árpa, búza, zab, komló, vocka (=komlószár) cigánbolha orsó-fű. | Gomba, pecérke g., kenyér g., sínóra g. [? Szerk.], keserű g., csirke g., potypinka, tapló g.

7. Gazdasági tárgyak.

Szeke, szekerrúd, szekerágas, nyútó, nyútorúd (mert vele a szekeret széna sat. hordáskor hosszúra nyújtják), nyútóágas, nyútókarika, nyútószög, nyútószárny, kerek, kerek talp, kerekagy, küllő, persely (az a vaskarika, melyet a kerékagy két végébe vernek), ráf, ráfszög, tengely, marokvas (mert olyan, mint az ember marka, átmarkolja a tengely végét), símely, símely-karika,

pengőkarika (a kerek és a ferhéc karika közt, hogy ez utóbbit ne koptassa a kerek, s ha a szeker sebesen megy, pengni szokott), bérfa, bérfarud, káp, löcs, szekeralydeszka, kas, ferhéc, ferhéc-páca, ju, (de: megsínáltattam a juhát), saroglya (első és hátulsó), saroglyaláncz, lajtra (az a hosszú és széles bérfa, melyet széna és élethordáskor használnak), rudszárny, fergettyű (az első tengelyen a símely és bérfa közt levő keresztfa, melyhez a bérfa előrése van csatolva s melynél fogva foroghat a szeker), hasló (a két bérfát összefogó görbe vas, mely a nyútó alatt nyúlik keresztül), ódalkas, kasfar, szekérderék, ódaldeszka, kutyatartó (a háulsó ülés mezei hely), rakoncza (négy kis vas, melyekkel a bérfákat lecsatolják), ódalrud, keresztfa (melylyel az ódalrudat emelik fel, ha rövid szekeren hordanak életet), első-, hátulsó ülés, első-, hátulsó kerek, lógó (ha fából van, melyen az egyszéltibe fogott 3-ik ló húz), lógóláncz, lógókötel, lógókarika (az első löcsön szokott lenni egy karika, melybe dugják a lógót v. lánczot, kötelet), négyellő (melyhez a két első lovat fogják), hámfá, lógóshámfá, nyakló, nyakióláncz, hasalló, sallang, gyepelő, gyepelűszár, kantár, kantárszár, zabola, kötőfék, hám, táska (melybe a hámkötelet huzzák), vállszíj, hátszíj, béklyó (vasból), nyüg (kötélből, kereszt-nyügbe v. szabad nyügbe tette a lovát), hámkötel, seggeshám, farmatring, nyereg, nyeregkápa, nyeregszerszám, nyeregbunda v. nyeregtakaró, nyeregpokrócz, kengyel (ritkán: kengyelvas, tedd a kengyelbe a lábod), ostor, suhogó (vékony ostor, két lóra való) bak (bakon ül), bakostor (négy lóra való), ostornyel, telek (az a kétszeresen vett szíj v. madzag, melylyel az ostort a nyelhez erősítik), fej (melybe a telket huzzák), karikás (ostor, midőn az ostor fejébe egy vaskarikát kötnek s ebbe huzzák a telket), sugár, bojt (a sugár végén, melylyel pattog v. csattogtatnak); járom, járomszög, béldeszka (a járomnak rud felőli oldalán), álldeszka (az ökör álla alatt levő), fogó kötel (az ökör szarvánál a járomról lecsüngő kétszeresen vett kötel, melynél fogva vezetik a kéztűlő ökröt), vonószög (melylyel a jármot a rudhoz erősítik), tézsla (az a rud, melyhez a két első ökröt fogják, v. melyet szántáskor használnak), csikóltó (az a három-négy szemből álló láncz, melylyel a tézslát a szeker v. ekerudhoz csatolják), csikóltókarika (melyet a rud végire tolnak);

szánka, szánkó, kisszánkó, szánkatalp, eplény, súlyok (melylyel az eplényt a sz. talphoz erősítik), rakoncza, szánkarud; talyiga, talyigakerek, vezér (a talyiga rudja, mert az vezeti az ekét), váltó (az a félkörű keskeny deszka, mely a vezérbe van vésve, s melylyel a taligát összébbs veszik, ha kisebbet akarnak fogatni az ekével, v. szélesebbre eresztik, ha nagyobbbat sat.), váltószög

(mely a váltót a vezérhez csatolja); eke, ekeszarv, gerendely (az eke rúdja), csoroszlya, ekevas, kődök (az a fa-ék, mely az eke bal szarvába van vésvé, s melylyel az ekevasat lejjebb szorítják, hogy mélyebben menjen, v. fejjebb emelik, hogy csekélyebben fogjon), eketalp, pating az a gúzs, melylyel az ekét a talyigához csatolják), berena, berenafog, sikló (az a keresztfa, melyen a vaskarika ide-oda siklik, mikor a berenát fordítják); — kötel, peczek, peczkeskötel.

Csép, csépnyei, csépfej, csépkápa, cs. hadaró, felező (seprű), zsúp, kicska, szérögereblye, szérővidla. Szátva, nyüst, návoly (kis és nagy, kis návoly, melyre a vásznat tekerik fel, nagy n., melyre a fonalat), vetélő, nyomó, szépka, borda, bordahaj, nyüst, tekerőfa, sikattyu; spujáló, bak, baklevel, bákó, fűrgettyű (a kín a nyüst fel s alá jár), üldödeszka, tekerőkarika, fajfa, csüllő, csű, kapocska, guzsoly, motóla, gyűsző, vágó, simító és tiló, len, kender, pordornya, magvaskender, virágoskender (a mag a bugában van), arsó, alló, pászma, darab, kéve, kita, marok, fej, (de: fűskender), csepű, szösz, fonal, szál, (lovat vetett, ha motólán keresztbe vetett valamely szálat), lágyosz, élessz, gereben, csiripcsik (az a párosával összekötött pózna, mely közé áztatáskor rakják a kendert), mosószék, súlyok. — Fejsze, balta, fúró, faragó, kétnyelűkés, meccő, gyalú, fejszefok, fejszenyel, faragószék, lábító (melyre a faragó lábát teszi stb.), baltikó, favidla, vasvidla, gerebje, bicska, bicsak, kusztora, szénavágó, salló, kasza, köszörű, kaszanyel, kaszamankó, kaszakű, kaszatok (tulajdonkép: kaszakö tokja). üllő, kaszaverő (kalapács), vátra (a tűzhely), zsarát v. zsarátnok, piszkafa, lapát, fogó, cirkó és szírkó, szénvonó, kocserha, macska (az a vas, melyre a fát rakták), nyárs.

Varsa, szák, cserpák, rabák, seggesszák, tapogató, kétköz, gyalom, szigony; csónok, csónokóra, cs. fara, fíngtartó (a csónok farában levő kis hely), csónokos, evedző, hosszúkötel, madzag.

Cseber, cseberrud, veder, dézsa, saroglya (két rud, közepén 3 keresztfával összefogva), butykos, fazik, csupor, serpenyű, csuprocška, szilke. tál, tálka, tányér, róst (róston piritott hal), vidla, kanál, zsojtár, kobak (szaruból készült ivóeszköz), csobán, kulacs. bíbó (10—20 literes ántalag), ántalag, hordó, szuszok, kupa, korsó, kanta, icce, messzely, félmeszely, porció, véka, csapófa (melylyel a vékát lecsapják), félvéka, negyedrészes, ficsur (melylyel a molnárok vámolnak), káva (a forgó kü körül levő párkánydeszka), hatos (az a hatfogu eszköz, mely a felső követ forgatja), garat (gyere haza lisztes mónár; a garat, a garat üresen áll!), malom, szélmalom, szárazmalom, malmocška (melyet kézzel hajtanak), zilip (az a felhúzható deszka, melylyel a vizet elzárják), culák,

emelőrud, bika (egy meter hosszú vastag fának egyik végébe két láb van befúrva s mikor a malomkövet emelik, ezt tolják alá lassanként), rosta, szita, szűrőtál, jukaskanál, fedő, ótó (a kis bornyu gyomrából készítik, a benne talált túróféle sóval kevertetik, melyet beáztatván, adja azon folyadékot, mely a friskejet, — mielőtt a tejfel és túró részek külön volnának, — azonnal összehuzza), zsendicze, savó, túró, kurásztra (a megellett tehennek a teje egy-két napig összemegy, olyanforma lesz, mint a zsendicze), gomolya, rocska (melybe a juhokat fejik), keringő (a szárazmalom nagy kereke), váló, disznóváló (melyből a d. esznek), abárló vidla, kondér (nagy két filű fazik), hurkátötő, kolbásztötő, patkó, patkószög, kereszt, tizenhárom (ha a keresztbe csak tizenhárom kévét tesznek), macska (a kereszt legalsó kévéje, melyet úgy tesznek, hogy sem ennek, sem a többi kévének kalásza ne érje a földet), pap (a legfelső kéve, melylyel befedik.), szarv (mikor szénát raknak a szekerre, a négy szögletre összegöngyölt csomó a szarv, szarvat hajts! a hány szarv egymás felett, annyi sor; a két szarv közt levő, s ezeket összefoglaló széna: b él és, béleld meg jól!) nyomórud (melylyel a terhelt szekeret leszorítják), nyomóláncz (a szeker elején) nyomókötel (a szeker hátulján) kócs (a ny. köt. kötött hurok).

Széna, szalma, sás, rezák (marha alá való sás), káka, nád, gyikény, kötözösás, muhar, boglya, kazal, tetéző vidla, csutkó, csutka (tengeri csutka és a lekopasztott szőlőgerézd is csutka), góré, csomó, csomóta, csáté, törek, murva (a szénatöredék), ízelék, pelyva, ocsó, (a rostajja és a lekarajolt gazos szem=ocsó), secska, rend, hurka (a rendet a réten takaráskor előbb hurkába tolják, azután vidlahegybe rakva két rudon össze hordják). Szerha (a háztetőnek tornáczot fedő alsó része), csorgó (ne állj a csorgó alá).

CSOMÁR ISTVÁN.

S z ó l á s m ó d o k.

Fottyán van a dohányom. (Jászberény.)

Tísis elgyütté?: Te is eljöttél? (Jászberény.)

Hány perczentet áll itt a vasút? (Kisújszállás.)

Ha a fene korán kihozta vóna, azóta mán otthonfele vónánk; mióta ott ábrándozik (ácsorog)! oután csak haszon nekü. (Karczag.)

Minek hozod be a házba azt az üres korsót? Ne szogd azt meg: kár a veszedelem! (Karczag.)

Ha nem esne, pár nap múlva megverik ezt az utat. (Tisza-Szt.-Imre).

Kastos: sáros (u. o.)

Ködölődzik: szemzik az eső (u. o.)
 Ingóház: vasuti állomás (indóház). (u. o.)
 A ríbe lakik: a révben. (u. o.)
 (Jász-Kún-Szolnok m.)

KÖRÖSI R. SÁNDOR.

H á r o m s z é k i e k.

Alig nászolódtam fel meg kanászodott (alig készültem fel, megengesztelődött).

Teszi magát: tetteti magát.

Veti magát: büszke vagy kevély.

Anyolog-fanyolog: kelletlen lassan tesz valamit.

Sor forl: megforrad-összeforr.

Irombás a tyúk: babos tarka színű; — iromba (iramodó) járású a ló.

Facsaros a lelke: nem egyenes lelkű.

Vágj egy szilak szalonnát: egy szeletet.

Ócska már a radinahordó kasornya (régimár az a kosár, melyben eledelet visznek a gyermekszülő anyának).

Négy szál singvas (sinvas) kell egy kerékre pántnak (a kerék talpának megvasazásához).

A leányka (azon állvány, a mely a fonalas csöveket tartja, mikor a fonalat a szövőszékhez a fonalvetőre felvetik) a fonalvetés eszköze.

Ránkora van reám: haragja van reám.

Feren' bá! ne legyen ked olyan ták ember, pökje ki már a mit tud (ne legyen kegyelmed oly semmi ember, mondja ki a valót).

Makverő embernek kell kendnek lenni (Vakmerő).

Szeretik-e a füstös hust? szeressük, meg együk (szeretjük meg esszük).

Meg nyállott a hús (mállani kezdett).

Ne fogjon úgy a csúfság: ne csúfolkodj.

Egy magyar öl: öt láb.

Czirmos az orra: megjegyzett ember, ismeretes rosz tulajdonságáról.

Petyeregni kezd az idő: lassudán hullani kezdett az eső.

Pilinkél a hó — vess egy peheteget a katlanba (lassan hull a hó — vess egy kötelék zsopot vagy szalmát a kemenczébe).

Azsagra való a vén szotyar (tűzharisáló rudra, boszorkánynak való a vén asszony).

Megfordították már a kutat (kezdik már kövel kirakni a kutat — e kifejezés a munka folyásában bekövetkezett változástól van véve — kutatásakor t. i. előbb a földet, vizet sat. a kutból kihordják s a midőn elég behatoltak a földbe, fordulást veszen a munka, mert nem ki hordják a kutból hanem épen bele hordják a követ, miből kirakják).

Elvegy gabonát vet a földbe (elegy, azaz vegyített gabonát).

INCZE GYÖRGY.

Babonák.

Ha sok drótos jár a zucczán kijábálva, akkor bizonyosan esső lesz.

Mikor a macskák a háznál elő s tova szaladoznak, jácczódnak, akkor szeles időt várhaccz.

Bal lábaddal ne lipj le az ágyrul, mikor fékelsz, se ki ne lipj a házbul, mert szerencsétlenség ir az nap.

Hogy a káposzta feje hosszas esőziskor meg ne hasadozzon, háromszor meg kell, de nem nagyon erőssen rugdosni, is nem hasadozik meg.

Ha azt akarod, hogy a kenyírtízta a kezed után jól és sebesen kejjen: mozd meg a kezedet friss hangyabolyba, de a mékbe hangyák is vannak, úgy kél a tisztád mint a parancsolat.

A szen Györnap előtt való dörgis bü esztendőt, a szem-Mihálynap után való pediglen hosszú ősz jelent.

A fának ugyanazon esztendőben másodikszor való virágzásáruul aszt tartják, hogy abban az esztendőben sok fattyu gyermek fog születni.

A hótt embert nem jó egyik határbul a másikba által vinni, mer elveri a jég az egész határt.

A kis gyermekeket soha sem szabad által-lipni, vagy által-ugrálni, mer osztán nem nőnek meg.

Mikor a macska mozdik: akkor bizonyosan eső lesz, vagy pedig vendég jön.

Ha hideg lél, mikor ippeg rád jön, eriggy ki a temetőbe, válassz ki egy sírt, is azon, érünnen is meg árunnan is hengerdözz meg háromszor, a hideg elhagy asz mongyák.

Van úgy sokszor, hogy a kis gyereket a roszt szem megveri (megigézi); annak ez az orvossága van, hogy hát töccs egy pohárba hideg vizet, óccs belé kilencz darab eleven szenet, de úgy, hogy mindenik szénél, a tenyered élivel keresztet vess rá, a pohárra, is eszt a vizet add innya a gyerekeknek, meglázzsd ki ípül.

Ha valaki megbotlik valahun, arra asz mongyák, hogy ott a nagy apád píze.

Ha pediglen, menis közbe egyik a másiknak a sorkára lép viletlenül, arra meg asz mondgyák, hogy: elirem a lakadalmodat.

(Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Tájszók.

K u n s á g i a k.

Micse?: micsoda?
 gurászta: aludt tej.
 bálozni: németül ballen, dohányt bálozni.
 kantus: testhez álló rövid felöltő.
 sipircz: rohadt, alj dohány.
 kocsozni: kacsozni (?), a dohány virágját elhányni.
 póré: kötél dohány.
 austik: válogatott dohány (Ausstich).
 restoláció: restauratio.
 nevelő: fogház, börtön.
 firhang: ablakra való függöny.
 pár: korpából készült élesztő a kenyérsütéshez.
 seb: gyorsaság — oda dül ki a sebje.
 ferslóg: láda.
 recze: recept.
 verdung: negyed font.
 durusza: névrokon.
 illet: gabona-féle.
 söre: hizlalóba vett lábas jószág.

ispitályos: beteg juh.
 toklyó: két éves bárány.
 apácza: szüz toklyó.
 jerke: nőstény bárány.
 zsétár: dézsa.
 erányos: arányos.
 prótikulum: jegyzőkönyv.
 jégen sült hurka: kemény hurha, u. n. szalámi.
 megtette, a mit az örsi ember is megtesz: köszönt.
 süket, mint ősszel a mónár (sok őrleni valója van).
 czédulára élnek: törvénytelen házasság.
 idegen kutyának lába közt a farka.
 ojan nagy, mint hat hét.
 köszönjetelek libák én is aszszony vagyok.
 íczaka készült: nem jó, helytelen.
 czinkét fogott az orra: vörös lett, megfázott.
 úgy áll a szája, mint a ki a turóval észaladt.

(Tisza-Sz.-Imre..)

SZEGHEŐ ADOLF.

C s i k m e g y e i e k.

Meghajlad: minden faedény, ha üresen soká áll a melegen.
 piaczos: szép, tetszetős.
 rogyás: ragyás, himlöhelyes.

elément: haladás, előmenetel.
 javára lesz: annyit kaczagtam, soha sem lesz javamra.
 elein, eleinte: ez előtt egy-

nehány héttel hónappal. Ecsém az elein itt járt. Csak az eleinte vettem eszt a két ökröt.

avatang: régi pl. ruha.

butuk: tömlecz.

töpönke: a kinek széle, hossza mind egy.

bü: utálatos, kiállhatatlan. Menny innet te bü pórtéka!

burzukos: borzas, ágos-bogas.

botikó: kis bot.

csombojog, csongojog: meghuzza magát. A gyermek a szélegetbe csongojodott. Ez a szégyen asszony a keresetéből ojan jól csombojog.

csög, csögös: bog, bogos. A rosz lónak is mondják, ha el van bogosodva a lába.

czubók: czomb.

csárog, csármál: lármáz.

élés: étel, enniavaló. Méjen jó élés van most (t. i. a legelőkön).

megdöröszölni: a lisztet a zsákban ruddal összeverni.

megloccssad: az ut az eső után.

megközölni, megközletni vmit: a szekérrel úgy jární, hogy a kö, vagy más útban lévő tárgy a két igás és a négy kerék közt maradjon el.

görözdöl: surol, felront. A megkötött kocsi kerék görözdöl.

ré, több. revek: télen az utak jegén támadt vízzel telt gödör.

gusa: golyva, nyakdaganat.

hőgatni: „hő“-val megállítani. seggvakaró: vad rózsa.

hagyatkozni; végrendelkezni.

hagyogatni: eltávozáskor rendeletet kiadni.

kasziba lábu: görbe, kecske lábu.

kóst: takarmány.

elbornálni: az igazságot elrejtteni, mint a gabnamagot a földbe.

lüllög: düledezve, hajladozva lassan jár.

torongy: olyan gyermeknek mondják, kinek bő ruhája van s e miatt alig tud menni.

kérrég: a tyúk.

bünnnyög: a tehén.

vákog: a récz.

koricsál: a tyúk.

kapocóny: a hamis ló vagy medve orrára való csiptető vas, vagy karika.

letisztálás: destillatio a pálinka-főzésnél; letisztálni.

lapi: lapu, növény-levél.

nyirés: nyírás. Átalában a „nyir“-nek egész családját felhangulag ragozzák.

kimarul: kificzamodik.

csetenyés; erdő.

torzsalkodni: veszelődni czi vakodni.

herség: a nyers pityóka, murok, répa stb. a fogak közt. Ez a pityóka ojan főtelen, hogy ugyan herség bele.

fírkol: fíreg-forog.

anyalog, enyeleg: kételenkedik; neki anyalodik: rászánja magát vmre, hozzá fog vmihez kételenségből.

neki savanyodik: neki anyalodik.

mégményén: a ruha, mikor elmege a szine.

lajhár: rest (pedig a lajhárról semmit sem tudnak).

árok: keskeny patak, sáncz.

szík: a tojás sárgája á. é. a

java valaminek. Mindennek a szíkját attam neki.

vasmat: vaskos, kemény.

vezsdi: verseny. A mennyin csak vótunk, mind vezsdibe futtunk.

eligéselig: alig-alig.

csiklint: csikland.

(Csik-Szent-György.)

meredek: hágó.

pérczég: pattogzik.

csérszég: a zsir, ha tüzhöz teszik, melegítik.

dali: deli.

merősmerejibe: egészen, Az udvart merősmerejibe megsepertem.

FEJÉR JÓZSEF.

Növénynevek.

(Soprony és Vas m.)

Agáczi v. agáczo fa;
árvo viola v. árvácsko;
aszat: *Cirsium arvense*;
bárson virág: a Compositákhoz tartozó sárga kerti virág;
kenyérbél kenyér virág: napraforgó.

béka hajma, kigyó hajma: *Muscari*;

béka rokka: *Equisetum*;

borsó: csak *Pisum*, míg Zalában, Somogyban a „bab“ és „borsó“, (paszuly név nem ismeretes);

czukor borsó: apróbb, finomabb borsó, ez említett két megyében általán: *Pisum*;

buborka: uborka;

borza (Soprony m.), bozza (Vas m.): bodza;

bozogán: bunkós sás féle;

bökléndék: *Hyosciamus*;

maszlag: *Datura Stram.*

burgondia: czukor répa;

bujtérnyán: bojtörján;

boncs: *Vinca*;

csollán: csalán, apró cs., hőtt cs;

cserésnye fa, métyfa;

epér, Vasban így is: *epérgye*: szamócza;

csitke (Sopr.), csitkenye (Vas), (Somogyban: seggbökködő): bicske (a *Rosa canina* termése);

szédérfa, fejjér sz. feketé sz., hammas sz.: (maulbeere);

földi szédér (brombeere);

himpér: málna;

egrés (stachelbeere);

égi kincs: *Primula*;

földi mogyoró: mogyorós bükköny;

földi tök: *Bryonia*;

csicsóka: *Helianthus tuberosa*;

fenyőfa, kérésztés f., vörös f., nímét f., f.-bogyó;

farkas óma: *Aristolochia clematilis*;

gyöngy virág: *Scabiosa atropurpurea*;

gyöväotin: *Convolvulus*;

hajnali kisasszony: ezt, kosárvirág'-nak is nevezik, mert fekete, egyik végükön toldalékos magvait kosárka formára lehet kivágni, s e kosárkakat a fülönfűgöbe fűzni;

gilicze túske: *Ononis spinosa*;

gegénye fa: jegenye nyár f.;

iszolag: *Clematis*;

iharfa;

kokas-tora fa (Vas m.), eczet fa (Sopr. m.): *Rhus typhina*;

kokasláb: *Tropaeolum*; szarkaláb: *Delphinium*; kokastara (Sopr.) v. pôka tara : vörös fürtű kerti paraj ;

kosz: aranka (*Cuscuta*);

koszos ôma: bőr alma ;

kurumpi, v. krumpli ;

káboszta ; kelkábozta ;

kerékrêpa ; ságorêpa ; vörös rêpa : czékla ;

kányo borsô: *Vicia* faj a gabonában ;

liliom, fejjér, sárgo l., kík liliom : *Iris* ;

császár szakál : kaiserkrone ; tulipánt ; rozmaring ; lúher ;

sárkerék : apró vad lóhere ;

lúcsipa fa : *Gleditschia* (a hüvelyeiben levő édes anyagért) ;

moha : moh ;

mák, madár mák, likas m., vad m., pipacs ;

ördög ôdala : *Carlina acaulis* ;

papsajt : vad mályva ;

pap tôki : pukkantó (*Staphylea pinnata*) ;

porcsin : *Polygonum arena-rium* ;

pipityêr : *Bellis* ; bûdös pipityêr : *Anthemis Cotula* ; jó szagu pipityêr (hêrbati) : *Matricaria Chamomilla* ;

rozs anya : *Secale cornutum* ;

rîszég fû : *Lolium temulentum* ;

vadôcz : az elôbbihez hasonló fû ;

selmés fû : a gabona közt található finom bugájú pászit fû ;

sargyu : sarjú ;

szífa : szilfa ;

sziva fa : szilva fa ;

tökös sziva : öreg szemű sziva ; dobzô: gömbölyűszilva, ringlô ;

kökin sziva : apró kökény forma szilva ;

rôzsa, ôszi rôzsa, bazsa rôzsa, mávo rôzsa, csitke rôzsa : *Rosa canina*, téjja r. ;

spenôt : laboda ;

szengyörgyi borza : *Syringa* ;

szengyörvirág : *Convallaria*

majalis ;

székfű, dupla, szimpla sz.,

bárson szegfű v. angyali sz. : tarka, szagtalan székfű, pün-

közdsi székfű ;

török szakál : csoportos székfű-faj ;

tölfa v. tôfa : tölgyfa ;

tikhur : *Stellaria* ;

sisak : *suncus* ;

sé-fű-sé-fa : *Lycium* ;

uri tök : sütő tök ;

kôdistetű : több ragadványfű, pl. az *Agrimonia eupatoria*, *Galium Aparine*, *Xanthium strumarium* ;

violla : *Viola odorata* ;

sárgo violla : *Cheiranthus* ;

vad körti : vaczkor ;

zab körti : közönségesebb körte ;

vasfű : *Verbena officinalis* ;

vargányo : ehető gomba ; tik-gomba ; nyulgomba ; keserű-gomba ; csepérke ; bolongomba ;

zabos bûkkön : zab és bûkköny takarmányul egy földbe vetve ;

zsibavirág : *Ficaria* ;

zöccsig : kerti zöldség ;

petémzsirom : petrezselyem.

Ikerszók.

Ötöl-hatol: arra szokták mondani, a ki az igazat, a valót nem akarja egyenesen kimondani, hanem csak úgy, „kerülő szókkal“ gyaníttatja. Csak ötölt-hatolt, a hejett hogy megmonta vóna az igazat.

Olá-bolá: magyar gyerekek az oláhokat ezzel szokták tréfásan gunyolgatni. Olá-bolá csengetyüje, Tatár hegedüje. Erre az oláhgyerek így felel: Ungur-bungur stb.

Ókusz-pókusz: hókusz-póhusz.

Ottan-ottan: néha-néha, nem gyakran, ritkán; ottan-ottan meg-meglátogat; ezzel egyjelentésű az olykor-olykor szó.

Piheg-páhog: nagy meleg, vagy erős fáradtság miatt sebesen s erősen, hangosan szuszog, lélezkzik. Ugy kifáradt, ojjan melege van, hogy csakúgy piheg-páhog.

Pikk-pakk: kipp-kopp. Néha vmely tárgy el- vagy letörésének elő mintegy figyelmeztető hangját is szokták vele utánozni; p. csak hallom hogy: pikk-pakk, pikk-pakk!... s aligség alig mengyek el onnét, écczer csak zuhé!!, le! (tört! omlott), mintha csak az isten nyíla csapta vóna ki.

Piff-paff v. püff: az ütés, verés hangjának utánozása. Csak hallgatom, hogy hátul piff-paff, piff-paff; hátra nizek, hát akkő veszem észre, hogy éngem ütnek.

Pitt-patt: fütött szobában a butoroknak széttágulásakor hallható hang utánozása, innen pitteg-pattog, mely azonban hetyke nyelvelést, korholást is jelent; úgy meg-pitteg-pattog, mintha mâ felesig v. asszon vóna.

Pillem-páty: könnyen lógó, lengő, különösen ruhadíszítésre használt szalag-, rojt-, vagy egyéb ruhanemű. De sok mindenféle pillem-pátya van annak a ruhának, bundának; olykor „czifraság“ helyett is használják.

Peczek-poczok: kövér, egyenes növésű s állásu kis gyermekre szokták mondani. Te kis peczek-poczok!

Peczel-poczkol: igazítgat, javítgat, helyezget valamit; pl. butort, a mi szegezgető, szorító, ékelő műtétellel szokott járnival.

Pityg-potyog: víz, bor vagy egyéb folyadék időnként való lecsöpegése hangjának utánozása, innen: pityeg-potyog: csak-hogy ezzel már nem folyadékcsöpegést, hanem inkább lehullást, péld. szilváét, almáét, általában gyümölcsét szokták kifejezni, ezzel is csak olyankor élnek, mikor úgy egyenként hulladozik, pityeg-potyog v. szotyog-potyog le a gyümölcs.

Pereg-pattog: szétszóródik, szétpattog; mint a hogy a málémorzolásnál, törésnél, paszulyfejtésnél, gabonaneműek cséplésénél szokott történni.

Peslet-koslat: szükségből, vagy szükségtelenül gyakran egymásra jön-megy, ki s be jár kél. Hánszor montam má hogy ne pesless-koslass annyit ki s be, hanem üjj meg a s...den.

Recseg-ropog: töréssel, széthullással fenyegető tárgy, eszköz külső v. belső erőszak által okozott hangjának utánozása. Ugy mekszorított, hogy csakugy recsegett-ropogott bele minden tagom; ojjat dördült, hogy recsegett-ropogott bele az ég. Reccsen-roppan, reccs-ropp: hasonlójelentésű, csakhogy míg amaz többszörös recsegő — ez csak egyes reccsenő-hangot fejez ki.

Rotyog-potyog, rotyog-fotyog, rityeg-rotyog: konyhai műszó, kása, káposzta, általában vastag étel fővésekor hallható hangnak utánozása. A rotyogott-potyogott veszteni kezdi becsét, Régi épigramm. — Ritty-rotty, rittyen-rottyan: obszcén szavak.

Ront-bont: öszezevissza, minden rend nélkül vet, hány, rombol. Rontom-bontom testem, csontom; tréfás népv. Néha tréfás káromkodásul is használják; péld. Ennye, erre-arra rontom-bontom, még a héderváris apádat is no!!

Rikiget-rakogat*): talán rikkantgat; megvan eme népdalban:

Már én többet nem szógálok, kapállok, hajja haj!

Fazokas inasnak állok hajja, haj!

Rikigetek, rakogatok,

Apró csuprot csinálgatok hajja, haj!

Rókárul-Rakamazra: ezt olyankor szoktak mondani, mikor valaki valamit, vagy valakit keres s kérdezősködésére majd ide, majd oda utasítják. Majd én járok neked mind a bolond, rókárul-Rakamazra! aszt lesd!

Szitty-szotty, innen: szityeg-szotyog: egyenként de sűrűn, gyakran, s nem pattogva, hanem csak ugy suhadva esik le, hull, rendesen érett, vagy rothadt gyümölcsneműekről szokták mondani; fura körte ez az enyim, sohsem irik écczerre, hanem ma égy, hónap öt-hat, s ugy szityegve-szotyogva hull le, s mire észre veszem égy sincs; — ojjon üdö vót, hogy a ménkü csakugy szityegett-szotyogott körülöttem. Ezzel rokonjelentésű a szotyog-lotyog, potykos-lotykos: túlrett, rothadt, szotyós, leves. Szittyel-szottyál: ritkán.

Szittyen-szottyán: hirtelenében olyan jó kedvem szittyent-szottyant, hogy a sült nyulat is étudtam volna fogni.

*) E szót Szatmár vidékén hallottam, ama nótával együtt; általában megjegyzem, hogy az én közlési vidékem Szatmártól kezdve, a hol több évig tanultam, s vidékétől, a hol születtem, a Szamosvölgyön fel, egészen Nagy- és Felsőbányáig terjed.

Sitty-sutty, sittyen-suttyan: hirtelen, gyorsan szó nélkül eltávozik. Sitty ide, sutty oda, úgy élobbant, mintha itt se lett volna; ippen v. ippeg mos vót itt, s mâ úgy ésittyent-suttyant, hogy észre se vettem.

Sifit-lifit, sifitel-lifitel: ki s be, előre-hátra gyakran jön-megy, futkos; ezzel rokonjelentésű a sertepertél szó. Ídes czefrém! (kis lyányom) az ördög horgyon el, ne sertepertéjj, ne sifit-lifitejj a lábom alatt, mē bizony ugy megdurzsállak hogy!!..

Szurka-píszkál: valami eszközzel többszörösen megdöf, döfötől valamit, péld. tüzet, gyümölcsöt (a fán), embert. Haggy bíkit, ne szurka-píszkáj! mē...

Sipeg-sádog: panaszkodó, beteges hangon, siránkozva beszél. Jaj! a faszari (fösvény) mijjen sipegve-sádogva beszél, panaszol, mintha mâ hónap nem lenne égy bétívő falattya se.

KATONA LAJOS.

Gúnynevek.

Bankjegycsináló. — Bige. — Csekáj (tótul: várj). — Csimbók. — Csálé Bori (Mindig bort iszik, miért gúnyból rákiáltanak: csálé.) — Doktor ur. — Félalma. (egyik szeme hibás.) — Háber. — Kakas Márton. — Kani (:Kohn). — Hatfűlű Dsabi (fűlén kinövés van). — Lebuj Jóska. — Mátyás Király. — Mindegy (fuvaros, a kinek „mindegy“ akár 40 akár 50 krt adnak neki). — Nyakigláb. — Sárgarépa. — Rossz kosár. (vendéglős, kinek czégére rossz kosár volt). — Törpekirály. — Talpis. — Tekintetes úr.

(Kis-Várda.)

FÜHRER MÓR.

Helynevek.

Somogy megye.

I. Szöllők. Csoroszia Cserhát Pókahát Váli-hegy Kósa Patta.

II. Rétek. Nadasd Bárányrét Selemdomb Jézus kiáltó Metelincs (kender ásztató) Szücsküi rét Szállás.

III. Szántóföldek. Barátok széle Félmező Tekenőlápa Kerékszilos Pácsmád Kalasd Homok Szállás Nyárasd Béma Hársasallya Alsó-Várang Felső-Várang Tekerés Szücsküi földek Csorosziai földek Fehéregyháza.

IV. Legelő mezők. Füzöhegy Jézuskiáltó Selemdomb Nagyszó Barátok asztala Szücsküi mező Kis erdő Zongó Bekfaldi Bóbisó Parrap kutja.

V. Erdőrészek. Dongács Kalasdi erdő Gubahegy Avasi erdő Kis erdő Kalasdi erdő.

(Horváth Gábor, csepeli ref. lelkész 1859.)

Ipolyi Arnold gyűjteményéből közli

ABAFI LAJOS.

Mesterműszók.**Kenyérsütés Mező-Turon.**

pár: komlós korpa (ez uras kifejezés, ama pedig parasztos).

párt áztatni: egy kenyérsütéshez való komlós korpát beáztatni.

féljött a pár: megrepedt: mikor a beáztatott massa kidagad az edényből s felületén repedések látszanak.

kovásztás: a párt leszűrik kevés lisztre s kovászt csinálnak a kenyérnek.

mégesett a kovász: elébb t. i. felpuffad s kis idő múlva leesik.

dagasztani: mikor a kovászt feleresztik s liszttel jó öregeen összekeverik: ezt a masszát összegyurják, meggyömöszölik, bedagasztják.

mégkelt a tészta: bedagasztás után felpuffad, feldagad a tészta.

kiszakítják a tésztát: kenyereket formálnak belőle. A kenyereket azután

szakajtó kosárba vetik bele, a melyben belisztelt szakajtó ruha van elterítve.

befütnek a kenyérnek: befütik neki a kemenczét, a hova befütés után

sütőlapáton

vetik be a kenyeret. Elébb azonban

félvágják, hogy jó magyar formája, szép czipósa legyen.

Innen a szépen

félhasadt kenyér.

Ha nem jól fűtöttek be a kenyérnek,

előzni szokták: a kemencze száján,

langot: sebesen égő szalma tüzet csinálnak neki.

Sülés után lehet a kenyér

keletlen: ha pl. nagyon magas és savanyu.

elkelhetétt: ellapult, megsavanyodott.

meredt lyuku: sülés közben nagy lyukak képződnek benne s nagyon ritkás a bele.

s zusztorá: rövig fagalyra zsiros rongyot tekergetnek s meggyujtva bele szurják az először bevetett kenyérbe, hogy világítson a kemenczébe. Így ugyanis jobban el tudja rakni a gazdasszony a kenyereket.

pemete: hosszú rud végére kukoriczahajat kötnek rá, a a mit fűtés után

pemete vízbe mártanak s

kipemetélik kiséprik vele a kemencze fenekét, hogy tiszta legyen.

MÉSZÁROS ZSUSZÁNNA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

X. kötet.

1881. AUGUSTUS 15.

VIII. füzet.

SZLÁV KÖLCSÖNSZÓK.

I.

Nevezetes napjait éli nyelvtudományunk! Be van fejezve a korszakalkotó mű, mely harmincz évi összes nyelvészeti munkásságunk eredményeit foglalja magában, a magyar-ugor összehasonlító szótár, ezen becses gyűjtemény, melyben ősi szókincsünk van egybeállítva s a tudomány szigorúan módszeres eszközeivel eredetinek bizonyítva. Sokkal jobban tudjuk méltányolni a különböző irányú fáradságos munkálkodást s az óriási nehézségeket, melyeknek leküzdése árán létrejöhetett, hogyses másképpen szólhatnánk róla első rendben, mint a legőszintébb elismerés hangján. A magyar összehasonlító nyelvtudomány legmagasabb feladata, a magyar nyelvben létező ősi elemek kifejtése — van benne megoldva biztos kézzel, szilárd alapon, az erre leghivatottabb egyén részéről; s most, midőn ez első munka befejeztével újabb munkálkodási köröknek kell hogy figyelmünket hosszabb időre foglalkoztassák, azt hisszük, alig tűzhetnénk ki méltóbb feladatot a közel jövőre, mint ott folytatni a munkát, a hol elhagytuk, a magyar szókincs másik, nem eredeti részének megfejtésénél. Itt az idő, hogy végre tüzetes tanulmány alá vegyük azon hatást is, melyet a magyarral érintkezett idegen népek nyelvei gyakoroltak nyelvünkre, még pedig magyar szempontból vizsgálva, magyar nyelvtörténet alapján.

Három nagy korszakos hatást élt keresztül a magyar nemzet fejlődésében, mindegyik meghagyta maga nyomát nyelvében is. A török hatás volt az első, második a déli szláv, harmadik a latin s német nyelveké. Az utóbbi kettő-

vel eddig kelleténél kevesebbet foglalkoztak. Török-magyar szóegyezeit egész sereget állított össze Vámbéry, de Budenz bírálata ennek csak kisebb felét bizonyította alaposnak. — Még aránylag legtöbb tudós elmét foglalkodtatott a szláv hatás. Verancsics (szótára függelékében), Gyarmathi, a debreczeni grammatika, Leschka, Dankovszky és Žahourek sok anyagot halmoztak volt össze, melyet aztán Miklosich tisztázott a tudós szlávista kritikájával. De minden kitünő érdeme mellett még az ő munkája sem felelhet meg a magyar nyelvész igényeinek. Nem csak azért, mivel sok benne a tévedés, sokszor tulajdonít szláv származást ugor eredetű szónak, felvesz olyan anyagot is, mely nem alkalmas kölcsönvételekre, pl. hangutánzó szók; nem tekintve azt sem, hogy sokszor nem találjuk meg benne a valódi forrást, honnan valamely magyar-szláv szó eredetét vette; hanem főképpen azért, mert hiányos, nem öleli fel a nyelvjárások összes anyagát s mi legjelentékenyebb — mivel az adatokat csak szláv szempontból vizsgálja s nem mutatja azok fejlődését a magyar nyelvtörténetben is. Csupán egyes szófejtéseket birunk, melyek mintaszerűeknek mondhatók, a mennyiben a helyes módszert mutatják meg, mellyel egyáltalában mindenféle kölcsönszók tárgyalásában eljárunk kellene, értem t. i. Szarvas Gábornak a Ny. régibb kötetiben megjelent szómagyarázatait. Ilyen szempontból, ilyen szélesebb alapon, rendszeresen és tömegesen vizsgálni a magyar szókincs összes idegen elemeit képezi a magyar összehasonlító nyelvtudomány legközelebbi feladatát s ezen munkához kívánnánk mi is a következőkben néhány adalékkal hozzájárulni.

1. Pipacs, pippanfű, páponya és pitypang.

Növénynevek eredetének meghatározása általában minden nyelvben, de különösen a magyarban nem tartozik a könnyebb etimológiai feladatokhoz. Leszámítva afféle általánosabb kifejezéseket, mint *fa*, *fű*, *virág*, összesen csakis négy növénynek birjuk nevét eredeti (ugor) szókincsünkben, három erdeiét a *hárs*-, *nyír*- s a „*Mooragy*“ oklevélbeli erdőnévben a *mórfá*-ét, s egy vízi növényét, a *nád*-ét. Legkevésbé sem fogunk megütközni ez eredményen, ha meggondoljuk, hogy az ugor népek eredeti

foglalkozása a halászat és vadászat volt s így főképp csakis az említett növények érdekelhették közelebbről. A „díszes földanya“ — a mint e név ősi mitológiánkban szerepel — tarka ékességének pontosabb megismerésére csak később lettek utalva, midőn a nomád életmód váltotta fel az előbbit s lassanként földműveléshez és baromtenyésztéshez is hozzászoktak. Mint minden új fogalomkörnél, úgy itt is főképpen két forrás kínálkozott a szükségessé vált elnevezésekre, egyik a körülírás az összetétel eszközével, másik a kölcsönvétel. Ehhez járult aztán még egy harmadik, mely ugyan szintén szerepel másutt is, de talán sehol sem oly rendkívüli mértékben, mint a növényneveknél, a fantasztikus, képletes apperceptio. Valóban bámulatra ragad bennünket a nyelv csodálatosan termékeny költőisége, ha nézzük mint képes a mithos, vallás, történelem s a szellemi élet összes alakjait megszemélyesítve, a növényvilágot egész események színpadjává alakítani. Alkotja pedig ezt részint eredeti, a tárgy természetes tulajdonságai alapján nyert apperceptióval, részint — s különösen kölcsön-szavaknál, névbeli elemzés, népetimologia útján, mely utak gyakran egymást keresztezve oly beláthatatlan labirintusba szövődnek, hogy a szó eredetének felkutatását rendkívül nehézé, néha csaknem lehetetlenné teszik. Ki hinné pl., mily különböző útjait kell végig néznünk a jelentés fejlődésnek, hogy egy oly egyszerű növényke nevét megmagyarázhassuk, minő a „*papkalap*“ füvecské, mely az *Arum* és *Solanum* fajokra vonatkozva, másképpen *paponyá*-nak is hivatik. E szó eredetének megtalálására mindenelőtt egy körutazásra kell magunkat elszánnunk; le kell rándulnunk egy kis vendégségre délszláv testvéreinkhez, innen aztán elnézünk a német sógorhoz, majd meg a talján kománk anyjához, a deákhhoz s még e vén anyótól sem nyerhetve felvilágosítást, hajóra kell ülnünk s messzire, a beduinok sivatagaira kell el-kivándorolnunk. Itt az arab pásztor így nevezi e növénykét: *ar*, ezt hallotta meg az egykori latin kereskedő s elnevezte a maga képzése módja szerint *arum*-nak; mikor aztán meg a német sógor fülébe jutott e szó, ez sehogysem tudván megérteni, elmagyarázta az „*arum*“-ot *aron*-nak, s gyógyító ereje miatt is, vallásos kegyeletével elbérmálta „*Áron fűvé*“-nek, *Aronstab*-, *Aron-*

wurzel-nek; már a szláv atyafi csak annyit jegyzett meg a szó értelméből, hogy valami „pap“-ot jelent s egy újabb változást adva a jelentésnek, elkeresztelte a fűvecskét *popoňak*-nak és *popovski klobuk*-nak, azaz papocskának s papkalapjának, s ezen hosszú úton került el végre kölcsönvétel, népetimologia s költői átalakítás révén hozzánk is.— Az is előfordul, hogy kölcsönvételek esetében mi az egyik nyelvben nem jelölő volt a másikban fajjelölővé válik s viszont mi fajjelölő a kölcsönadó nyelvben, a kölcsönvevőben általánosabb jelentést vehet fel; így jelent a mi *virág*, vagy mint régebben ejtették s tájnyelviileg ma is hangzik — *verág* szavunk a délszláv, különösen a szerb *verak* alakban egy specialis virágot az *Achilea Millefolium*-ot; míg a másik esetre éppen a mi *pipacs* szónk szolgáljon például, melynek eredetét s fejlődését ezennel nyelvtörténeti alapon fogjuk figyelemmel kíséreni.

Alakra nézve a *pipacs*, ha nem is mutat oly nagy változatosságot, mint az elhíresült *chamaeleon* szó, a *pedig* mégis azon magyar szavakhoz tartozik, melyek a legtöbb hangtani változásokon mentek által. Nem kevesebb, mint 15 alakja mutatható ki a régi nyelvből s tájbeszédéből, melyek az általános „papaver rhoeas“ jelentésen kívül, többnyire nevét képezik egy egészen más növényfajnak az „anemone“-nek, sőt egy adatban a „hyacinthus“-nak is és fejlődésük sorrendje szerint a következőkép állíthatók össze:

1. *papacz*: papaver fluvidum. Melius herb. 6o. ||
2. *patacz*, vad mák. Major szót.; patacz: phenion, anemone MA. ||
3. *patác*: anemone nemorosa, fejer pipacs. CzF. ||
4. *patacs*; pipats, patats, kigyóbagyma Comen. janua 27.; patats: fejer pipacs, berki kükörccsin. Kassai; pataes: pipacs CzF. ||
5. *pacsat* Ny. I:331 ||
6. *papicz*: anemone. Moln. Alb.; anemone: papicz, ... vad mák. Major szót. ||
7. *papics*; papits: anemone MA.; papits, vad mák auagy ||
8. *papitsk*: anemone. Cal. ||
9. *pipacz*: papauer agreste, anemone, phenion MA. ||
10. *pipacs*. ||
11. *pipács*; pipáts-nak nem lehet nevezni (az anemonet). Veszelszky S. Erd. és mez. gyüjt. ||
12. *piparcs*; piparts-fű: hyacinthus. Major. ||
13. *pipancz*. Veszelszky A. 337. ||
14. *pippancz*; Pippancz a' ki az Szántó földén terem. Melius herb. s végül ||
15. *pip*; pip, ki gabona közöt teröm: papauer. Frankovith. 18. — Mi lehe-

tett azon alapszó, melyből e sokféle alak származott s melyik azon eredeti jelentés, melyből szétoszlás utján a többi is alakult?

Már maga a szó jelentésének természete utal bennünket arra, hogy a kölcsönvételek közt keressük eredetét; de még inkább kényszerít erre egy hangtani körülmény, az t. i., hogy e szó kemény ajakhanggal kezdődik, melyről pedig tudjuk, hogy csak igen kevés magyar szó s leginkább hangutánzó elején maradhatott meg, általában az aspirata *-f* hanggá változván el, még egy régibb fejlődési korában a nyelvnek. — S csakugyan megtaláljuk már tárgyalását a kölcsönszók régibb vizsgálóinál is. Leschka azt mondja róla Elenchusában, hogy „apud gentes slavicas varias habet denominationes, e. g. slepy mak, wlëy mak, kuroselep, cet. sed apud plerosque slavos dicitur etiam, uti apud magyaros pipats“. De ez állítására a különben érdemes szerzőt csak egy kis túlbuzgóság vezethette; mert utána sem Dankovszky, sem Miklosich nem ismernek más alakját a szláv téren, mint éppen a tót *pipac* szót, mely pedig a mellett, hogy meg nem magyarázza miért kellett ez alaknak a *papacs*, *palac*, *papacs* változatokat fölvenni, holott — a *bika*, *bivaly*, *iga*, *ikra*, *tiszta* s még igen sok analogia szerint — erre semmi kényszerítő ok nem lehetett, e mellett mint látni fogjuk határozottan magyar hangtani változásoknak bélyegét viseli magán, úgy hogy a tótban csakis magyar részről eredt kölcsönvételnek tekinthető. De meg ezenkívül is tudjuk, hogy a magyarba átszármazott szláv kölcsönszók nem az éjszaki szláv nyelvekből kerültek ki hozzánk, hanem az úgynevezett ószlovénból, a mai görög egyházi nyelvből, melynek beszélői régebben egész Pannóniában el voltak terjedve s később beleolvadva a magyarokba ma már csak az újszlovénekben, szerbekben és horvátokban birják utódaikat. Ez indít bennünket arra, hogy ezen nyelvek terén keressük azon alapszót is, melyből a *pipacs*-nak különféle alak- s jelentésváltozásait megérthessük. S csakugyan találunk is ilyet, még pedig a szerb- ben, hol Popovics szótárának függeléke szerint, egy ily szó létezik *papuče*: feldmohn, mely végső szlávós magánhangzóját ép úgy mint *deli* a *delia*, *pák* a *páka*, *pakóc* a *pakócza*, *pemet* a *pemete*, *palack* a szerb *palacka* mellett

elvetette s törzse lett azon 15 hajtásnak, melyről fennebb számot adánk. Mindenekelőtt két hangtani változás ment rajta véghez: 1) egy hangszínbeli assimilatio, melyre egy más azonosalakú magyar szó miatt is szükség lehetett; így alakult a *papac̣z*, dissimilatio útján a *patac̣z*, *patacs*, metathesissel a *pacsat* változatok, s végül, mivel a szláv nyílt rövid *a* hangnak jobban megfelel, a mi szintén nyílt, bár hosszú *á*-nk, mint a zárt rövid *a*, a *pátác̣z* alakból a *patác̣z*. 2) Egy hangrendi változás, mely a második szótag zárt hangzóját a sziszegő mássalhangzó előtt *i*-vé alakította, ép úgy mint a *lapos*, *páros*, régibb *hamos* szavaknak *lapis*, *páris*, *hamis* változataiban, vagy mint a német *strang*, a latin *schola* szóból a magyarban *iskola* és *istráng*, a kicsinyítő *-ocska* képzőből a csángóságban *-icska* lesz. Ekképen származtak a *papic̣z*, *papics*, s kicsinyítő képzővel a *papicsk* alakok (v. ö. *tönis* és *tövísk*); továbbá metathesissel *pipac̣z*, *pipacs* s a fentebb kifejtett oknál fogva *pipács* is. *Piparcs* úgy lett a *pipacs*-ból, mint *piarc̣z* az olasz *piazzo*, *harc̣z* a német *hatze*, *agárcza*, *fársáng* az *agácza* és *fásáng* után; *pipanc̣z* ismét a *piparc̣z*-ból, mint *suhanc̣z* a *suharc̣z*-ból. A *pipanc̣z*-féle anorganikus mássalhangzói nyújtásnak analogiái a *huppolyag* e mellett: *hupolyag* és *kappan* a német *kapaun*-hoz viszonyítva. S mi végül a *pip*-féle alakváltozást illeti, ezt akképen magyarázhatjuk meg, hogy a *pipacs*-ban s változataiban még eléggé érezte a nép a kicsinyítő képzést s egyszerűen el is hagyta; így történt ez a *palac̣zka* szóval, melynek tájbeszédi legrövidített *palac̣z*, *palac̣z-féreg* mása is divatozik, úgyszintén a *poszáta*, *porzsáva*, *pizsitnek*, *permete* dialektikus szavakkal, melyekből a *posza*, *poszka*, *porzsa*, *pižse* és *perme* alakok elvonvák.

A *pipacs* szó jelentéseire vonatkozólag a szerb *papuče* határozott „papaver rhoeas“ értelme azt bizonyítja, hogy ezen jelentést kell legeredetibbnek tartanunk, hogyan fűződhetett aztán ehez az „anemone“ jelentése, arra nézve nagy befolyással lehetett azon körülmény, hogy a leányhajú kökörtű a szlávban is egy hasonló hangzású szóval a *paprac*-val nevezték el s éppenséggel nem jogosult Lippainak kifakadása Molnár Albert ellen, kit „Pozsonyi kert“-jében „balgatag és tudatlan“-nak nevez, mivel az anemonét pipacsnak fordítja, »holott tudgya minden paraszt ember-is,

micsoda az Pipacs; de anemonét, jobbrészt nem-is hal-
lott, nevezni sem tudgya...« A mint a *papacz* töszó hang-
tani változások által különféle alakot kezdett öltetni, a
nyelv oekonomiai szelleme is megkezdte működését s mint
a fentebbi összeállítás mutatja, majd az egyik, majd a
másik alakot kísérlette meg határozottan az anemone ré-
szére lefoglalni, mígnem végre a *patacz*, *patác*-ban álla-
podott meg, mely mai napság már csakis az anemonéra
használtatik, s hogy a mult században is elérte ezen jelen-
tésbeli kifejttségét, bizonyítja Veszelszki állítása, ki „Erdei
és mezei gyűjtemény“-ében azt mondja a *patacs*ról, mint
az anemone nevérol, hogy „Pipátsnak nem lehet nevezni,
mert sem állatjában, sem formájában semmi portzikája
meg nem egyez“, hasonlóképpen rójjá meg Kassai a jelen
század elején Tsapót, mivel »Nro. 289-ben helytelenül
nevezi« az anemonét »papitsnak, mert ez egészen más fű,
papaver rhoeas«. Mindemellert a *pipacs* szónak a *patacs*-
val való határozott egybefüggése még ma sem ment ki a
köztudatból, erre mutat legalább az, hogy Veszelszky,
Kassai s mások elismerése szerint is a nép még ma is elég
gyakran használja a *fejér pipacs* nevezetet az anemonéra is.

Könnyebben végezhetünk a czímbeli következő két
növénynévvel, a *pippan* és *páponya* szókkal. A *pippan*
vagy *pippany* régibb szótárainkban általában nem fordul
elő s csak Baráti Szabó D. „kisded szótárká“-jában találjuk
első említését, melyben „lenrefutó fűnek van magyarázva.
Kresznerics a *cuscuta* szóval fordítja, míg a Nagy Szótár a
fünyüg névhez utasít, mely szintén egy *cuscuta* fajt jelent,
a *convolvulus arvensis*-t. E szó szintén a déli szlávból
került át hozzánk, hol különösen a szerbben *paponak*
flachsseide és *papumac ackerwinde*, *convolvulus arvensis*
jelentésével bir. Hogy miként maradhat el egy élénken érzett
képzés a kölcsönvétel alkalmával már fentebb láttuk;
szolgáljon még analógiául, hogy a szláv *pampušek*: eine
art krapfen szót a magyar csak *pompos* alakjában ismeri,
hogy a *pomočiti*, *pražiti* igeszókból szintén elvonás utján
alakulnak a *pamacs*, *parázs* főnevek. Ezek szerint a *pippan*
eredetibb **papun* szóból való, melynek második szótagjában
a zárt hangzó *i*-re változott v. ö. *ín*: nervus s ugor *tono*;
ín: servus s ugor *m₃n₃* (Bud. Szót. 876.); *ángolna* és

ingolna. Az így származott **papin* alakból lehetet aztán, mint a *pipacs* szónál metathesis s mássalhangzói nyújtás után *pippan*. A *paponya* vagy *páponya* szóban, melyet Molnár Alberttől kezdve szótáraink egyhangulag *solanum*, *helleborus*-val fordítanak, már Leschka felismerte a szláv eredetet, ki azt mondja róla, hogy „slavi habent *pupunec*, vulgo: *pupenyetž*, collective: *puppenja* ex quo: *paponya*“. Szorosabban megfelel azonban ennek is a délszláv *popoňak*: *juden kirsche*. Pop., mely kicsinyítő képzőjét, mint a fentebbi adatok, szintén elvesztette a magyarban.

A közönséges *pippan* és *páponya* elnevezéseken kívül még egész sereg kifejezés él a nép ajkán, melyek e növénynevekre vonatkoznak, s melyek részint népetimologia útján alakultak, mint a *pap monya* név a *paponyá*-ból, részint képletes alakítással nagyobb részint az egyházra, szolgálóra s egyéb alakjaira vonatkozva. Így nevezik a convolvulust másképpen *cardinalis virágnak isten pohárká-jának, boldog-asszony-hajá-nak*; a paponyát mint már tárgyaltuk *papkalapjá-nak*. Ezen apperceptiók korántsem termettek a magyar nyelv területén, hanem hosszú vándorlás útján kerültek el hozzánk a nyugati nyelvekből különösen a déli szlávtság révén, mely főképpen az egyházat illető képletes kifejezéseket kedveli és sok egyezőt mutat fel a mieinkkel. Így nevezik ők is a *pippan* fűt *popovak-nak*, *papi-nak*, mint mi *cardinalisvirágnak*, az arum-ot *popovski šešir-nak* és *popovski klobuk-nak*, azaz „papkalap“-nak; a csengetyű virágot hasonlóan a mi „*isten kalapja*“ elnevezésünkhez *popina kapica-nak*, vagyis *papsüveg-nak* (v. ö. még *popove gatě*, „papgatya“: hunyor). Önkénytelen utal e körülmény bennünket arra, hogy a tárgyalt szláv *papuče*, *paponak*, *papunac*, *papoňak* szavakat se tekintsük másnak, mint rendes képzéseknek azon szláv *popъ* szóból, melyből a magyar „pap“ is alakult; de indit egyszersmind arra is, hogy még egy negyedik növénynevet vegyünk fel az előbbiek családjába, a *pitypanyg*-ot*). Mezőinknek eme sárga fejű füvecskéje, mely tavaszkor töménytelen mennyiségben tarkálja be

*) Fialowsky (Ny. VIII:415) a *pipa* szóból származtatja a *pitypanyg* szót s azonosítja a *pippan* növényével. Ez ellen azon körülmény szól 1) hogy a *pipa* alakból sohasem származhatik a magyarban *pitypanyg*; 2) hogy nincs a magyarban denominatív -n főnévképző; 3) hogy a *pippan* egészen más növényem, mint a *pitypanyg*, amaz „*cuscuta*“, ez „*leontodon taraxacum*“.

pázsitunkat, termésének alkotása miatt már a németben *pfaffenröhrlein*, *mönchskopf*, *mönchsplatte* neveket nyert; ebből eredtek a magyar *barátfej*, *kopaszbarát* elnevezések s a déli szláv *popačica*: leontodon taraxacum is. Magyar alapon vizsgálva sohasem fogjuk megérthetni, miképpen válhatott egy *popačica* alakból a *pitypang* szó, de meg-
 leljük magyarázatát, ha a délszláv s különösen a szerb hangtani és szóképzésési törvényekre vetjük tekintetünket. A szerbnek egyik legközönségesebb hangváltozása, hogy a *č*, *c* hangokat *t*-vé alakítja, így lettek benne a szláv *časa*: csésze, *cesarъ*: császár, *črěpъ*: cserép alakokból *tása* és *časa*, *técar* és *cār*, *těrpič*; így fordulnak elő egymásmellett *těreńe* és *cereńe*: risus ostensis dentibus; *těbrit* v. ö. rumuny *čibrita* és csángó *csibrik*: gyujtófa || *gatě* és *gace*, újszl. *gače*: gatyá; *večē* és *vetē*: tanács; *patěl* és *vatěl* v. ö. olasz *faççolo*: kendő || *pipac* metathesisel *popit*: tücsök; sőt magyar kölcsönvételekben is jöttek át mindkét alakban szók, így van *petykáz* a *peczkáz*, *pinty* a *pincz*, *páprágy* a *páprácz*, *parittyá* a *pariccsa* alakok mellett. Ezek után azt hiszem nem lesz merész felvétel, ha állítjuk, hogy a közönséges szerb *popačica* mellett kellett vagy tán dialectice most is kell létezni egy másik *popačica* vagy *popčica* mellékalaknak (v. ö. *paprac* és *paparac*), s hogy ez valóban meg is volt, bizonyítja a rumuny *papade* kölcsönvétel, mely e nyelvben szintén a *pitypangot* jelenti. Ez átszár-
 mazott rumuny kölcsönszó alakja egyszersmind azt is bizonyítja, hogy a végső képzés nem volt állandó a *popat* töszó mellett s hogy valamint a *poponac*-nak *poponak* és *popovka* mellékképzései vannak a *convolulus* jelentésére, úgy itt is létezhetett a *popačica* vagy *popčica* alakokon kívül egy másik vele egyértékű, szintén igen használt **popatina* képzés. Ebből válhatott aztán a magyarban metathesis útján *pitypan*, melyből ismét *pitypang*, mint *puszpáng* a buchsbaum-ból, *csaláng* a csalán-ból, *katáng* a szláv *katanac* után.

„VISSZAHÓDÍTOTT“ MAGYAR SZÓK.

III.

Az eddig tárgyalt igékről, úgy hiszem, eléggé meggyőzően kimutattuk, hogy semmi közük a velük hangalakra és jelentésre nézve csak véletlenül találkozó szláv szókhoz.*) Ennek a kimutatása nem is került valami nagy fáradságunkba. A szók szlávtsága ellen fölhozható okok úgyszólván maguktól kínálkoztak. A névszók tárgyalása már nem lesz ilyen könnyű. Itt nincs olyan általános magyarosító képző, mint az igéknél az *-l* vagy *-ál*, melynek hiánya maga is elégséges volt arra, hogy az illető szó kölcsönzött voltát kétségbe vonjuk. A névszók fejtegetésénél az is baj, hogy a legtöbb a mai nyelv szempontjából gyökérszónak tetszik és egy részét csak az összehasonlító nyelvészet segítségével vitathatjuk el a szlávtságtól. Kevés az olyan tévesen idegennek állított szó mint *szálka* vagy *szípóka*, melynek eredetisége szembetűnő és bővebb bizonyításra nem szorul.

Mindenekelőtt azon névszókat fejtegetjük majd, melyeknek eredetisége mellett részint az idegen szótól való nagy jelentésetérés, részint pedig az összehasonlító nyelvészet szolgáltat döntő bizonyítékokat. Ilyenek:

17. *Balga*. — Miklosich az orosz *blagŭ* tájszóval veti össze. Alakra nézve megfelel a magyar *balga* a szláv *blagŭ*-nak, csak az a baj, hogy e szó jelentése nem „ostoba“ mint a magy. *balgá-é*, hanem „rossz“. Mért vett volna át nyelvünk egy „rosszat“ jelentő szót „ostoba“ értelmében, mikor ugyanazon nyelvekből vagy vele még szorosabban érintkezőkből (a tótból, a szlovénból) átvehette volna az egyenesen „stultus“-t jelentő *blázen* szót? Az oroszról nyelvünk nem vett kölcsön jóformán semmit és éppen ezen tulajdonságot jelölő szót hódította volna meg magának? — Mindezek elég nyomós okok arra nézve, hogy kétségbe vonjuk e szó kölcsönzött voltát. A szó nem szláv volta mellett szól még azon fontos körülmény is, hogy a *balga* minden valószínűség szerint csak a legújabb

*) A Ny. idei májusi füzetébe 196. lap 13. sor tévesen csuszott be a „rombolni“ ige után a „kétcesek“ szó.

kor szüleménye, a nyelvújításnak egyik alkotása, mely hosszallotta a *balgatag* szót és egy kicsit megnyeste. Legalább a régi szótárak egyikében, sőt még Kresznericsnél sem találjuk.

18. *Csőcs*. — A testrészek neve mind olyan, hogy az összehasonlító nyelvészet segítségével is kimutatható eredeti volta. Csak kettőt vettünk tudtommal a törökségből, a *szakál*-t és *bajusz*-t és vagy nyolczat a szláváságból. Ez utóbbiak közül is *barkó*: pofaszakál, *kulyak*: ököl, *mozga*: csontvelő, *nádra*: anyaméh csak egyes, a szlávokkal sűrűbben érintkező vidékeken használatosak és az irodalmi nyelvbe még nem hatoltak. A *derék*, *ikra* szavakat kéteseknek kell tartanunk és egyedül a *potroh* és *méh* (anyaméh) szavakat tekinthetjük kétségtelenül szláv eredetűeknek. A testrészt jelentő *csőcs* szót a most említetteknel fogva tehát csak döntő bizonyítékok alapján fogadhatnók el idegennek. Ilyen döntő bizonyítékok pedig nincsenek. Miklosich azonosnak tartja az új-szlóven *cec* szóval.*) A szókezdő *c* még megfelelhet valahogyan a magyar *cs*-nek (v. ö. ó-szláv *cerŭ*, magy. *cser*; új-szlóven *cěp*, m. *csép*), olyan szóvégző *c*-t azonban nem találunk, melyet kölcsönvétel alkalmával nyelvünk *cs*-re változtatott volna. A *bibic* a magyarban is *bibicz*, a *klinec* *kölöncz*, a *kupec* *kupecz*, a *kukec* *kukacz* stb. Még az idegen szók szóközépi *c*-jét se változtatta át nyelvünk soha *cs*-vé. A szláv *cec* szót tehát a magyarban is *czeccz* vagy akár *csecz* alakban kellene találnunk. — Ezt a hangtani összeférhetlenséget sokan azonban talán még nem tartanak eléggé döntő bizonyítéknak a szó eredeti volta mellett. Hívjuk tehát segítségül az összehasonlítást is. E szerint a *csőcs*-nek még két ugor nyelvben maradt fönn megfelelő mása, a vogulban *šák*, a finnben *säkä* alakban. A *šák*, *säkä*-nek a magy. *csőcs*-ből csak a *cső* felel meg a hozzájárult *cs* pedig diminutív képző. Általános törvény ugyanis, hogy ugor szóközépi *g* (*k*)-nek a magyarban *v*, *j* felel meg, mely részben egészen el is tűnik, részben pedig beleolvad az előtte levő magánhangzóba. Így lesz az ugor *tege*-ből a magyarban *teve*-, *té*-, *te*- (tenni: *tevék*, *té-sze-k*, *te-sz*), az ugor *puge*-ből

*) A tóban is megvan a *cec* szó ugyanazon jelentéssel. Továbbképzett alakjai *cecak* szopós gyermek, *cecek* v. *cecok* emlő, *csecok* (kicsiny alak). H. I.

buvo-, *bujó-* (búvni), a *p.g.*-ből *fuv-ni*, *fuj-ni*, *fú-ni*, az ug. *nege*-ből *né-ž-ni* (ered. *nege-z*, *neje-z*) és így lett az ug. *s.g.* (vog. *šák*, f. *šākā*)-ből a kicsinyítő *cs* hozzájárultával *széve-cs*, *széje-cs*, *szó-cs* (vagy a szókezdő *sz*-nek *s-en* át *č*-vé változása után) *cséve-cs*, *cséjecs-*, *cső-cs*, *cső-cs*.

19. *Görbe*. — Az ószláv *grübū* „dorsum“-ot, a szerb *grba* „gibbus“ t jelent. Mikl. e kettőt veti össze a magy. *görbe* szóval, de, mint látjuk, jelentésük nem vág össze. Előfordul e szó a többi szláv nyelvekben is, a horvátban *grba*, az oroszban *gorbū*, a tótban *hrp* alakban, mindenütt „höcker, púp“, de sehol sem „curvus“ jelentéssel. Molnár Albert szótárában előfordul ugyan a *görbe* „gibbus“ magyarázattal is, de ez mindenesetre „csak a *görbe hátról* elvontnak látszik“, minthogy sem a régi, sem az újabb nyelvben ilyen használatban elő nem kerül. De nemcsak jelentés, hanem hangalak szerint sem összeférő a *görbe* az említett szláv szókkal; a *dlugū*: dolog, *būrū*: bor (ebben: borköles), *būžū*, *būža*: bozza, *mūhū* moh, moha, *stlūpū*: oszlop, *tūkūmū*: tokma, tukma analogiájára ugyanis mélyhangú *gorb* vagy *gorba* alakot várnánk. Budenz ezek szerint nem is habozott e szót magyar-ugor szótárába fölvenni és a neki szentelt cikkben a szó szlávsága ellen fölhozható okokat is elősorolja.

20. *Kosz*. — Néha nagyon különös ötletei vannak Miklosichnak. Ilyen különös ötlet, midőn a magyar *kosz* szót az ószláv és szerb „coma, haj, üstök“ jelentésű *kosa*-val fogja egy kalap alá.*) Kézzel fogható, hogy a *kosz*-nak jelentésre nézve semmi köze az üstök-höz. De még ha átvettük volna is a szláv *kosa*-t, akkor se *kosz*, hanem ugyancsak *kosza* alakban kellett volna átjönnie. Különbén a szó eredeti volta abból is kitűnik, hogy továbbképzett, ugyanazon jelentésű *koszmó* alakja is él nyelvünkben. A ki mindezzel meg nem elégszik, az keresse föl a MUGSz.-ban a *kosz* cikket és meggyőződhetik, hogy ugyanezen jelentéssel több ugornyelvben is előfordul, az észtben *košk*, a finnben *kosku*, a lívben *kašk*, a cseremiszbén *kokša* alakban. Ez alakok teljesen megfelelnek a magyar szónak, mert az ugor *sk*-ből nyelvünk rendesen clejtette a torokhangot.

*) A *kosa* a többi szláv nyelvekben is ilyen alakban van meg és mindenütt csak haját, üstököt, hajfonatot jelent.

21. *Lév.* — Mikl. egy föltett ószláv *lěvŭ* alak másának tartja, mely benne van, pl. a cseh-tót *po-lěv-ka* szóban. Ez a *lěv* azonban talán soha sem élt önállóan, legalább *lé*, *leves* értelmében nem. Van a szláv nyelvekben egy *lěv* (a horvátban *liev*, a tótban *ljev*) alak, de ennek töltsér a jelentése.*) A magyar *lev*, *lé* egyikkel se függ össze. A töltsért jelentő *lěv*-t „jusculum“ jelentéssel természetesen nem vehettük át, annyira pedig nem éltük bele magunkat a szláv nyelvbe, hogy etymologizálásra vetemedtünk volna és úgy halásztuk volna ki magunknak a *polěvka*-ból a *leve*-t. Nem is szorultunk mi a *lé* megmagyarázásában a szláv nyelvekre. Megtaláljuk mását, még pedig ugyanazt jelentő mását valamennyi ugor nyelvben. (MUGSz. 741. §.).

22. *Mocsok.* — Alak szerint megegyezik a cseh-tót *moček*-kal. Annál eltérőbb azonban a két szó jelentése. A jelentéseltérés itt is oly nagy, hogy csudálkoznunk kell, hogy nézhette Mikl. a két szót ugyanannak. Valamely nyelv egy másiktól vagy szükségből kölcsönöz vagy szeszélyből. Mind a két esetben azonban az idegen szót ugyanazon jelentéssel veszi át vagy csak lényegtelenül módosítja. Nem képzelhető, hogy mi a „folyadékot, liquort“ jelentő *mocsok* szót „macula, sordes, squalor“ értelmében vettük volna át, vagy hogy jelentését az idők folyamában ennyire módosítottuk volna.**) A szó szlávtsága ellen ez elég ok. Tegyük még hozzá, hogy a *mocsok* az összehasonlító nyelvészet szerint is fejtegethető. „Fekete, piszkos, piszok“ jelentéssel több ugor nyelvben megtaláljuk mását (MUGSz. 665. §.).

23. *Odor, odű.* — Mind a kettőt csak „a pajtának azon része, hol a gabonát tartják“ jelentéssel öleli föl Miklosich és úgy hiszi, hogy ezen jelentésben nem más mint az ószláv *odrŭ* „bett, eig. gerüst“ és a cseh *odr*, *vodr* „vorscheune, gerüst in der scheune“ tájszó. Az ószláv *odrŭ*-val mint látjuk semmikép se függhet össze, mert a *csűr-odor*-nak semmi köze az *ág*-hoz. A cseh *odr*, *vodr*

*) Mind a „tölcsért“ jelentő *lěv*, mind pedig a *polěvka*-beli *lěv* közös származású. Alapjuk *levati*, *liti* „önteni“ ige. A „tölcsért“ jelentő *lěv* hozzánk is átkerült némely vidékre *liu*, *lějŭ*, *lějŭ* alakban. H. I.

**) A szláv *moček* kicsinyítő képzős alakja a *moč* szónak, mely a horvátban „feuchtes wetter, nässe“-t jelent, a tótban pedig „hugy“-ot. Ugyane szó származékai közül kettő ment át a magyar nyelvbe. Az egyik a tótból származott *mocsár* (a horvát *močar*-nak regennässe a jelentése), a másik a *mocsolya*, *mocsola* (szerb *močilo*, tót *močidlo*). H. I.

ugyanaz lehet, a mi a magyar *odor*, csakhogy ide minden valószínűség szerint a mi nyelvünkől került, annál is inkább, minthogy csak egy dialectusában fordul elő. Az *odor* különben nem csak *csűr-odor* kapcsolatban fordul elő, hanem így is *viž odra* „vertieftes loch in einem flussbette“ Tsz. és ugyancsak a Tájszótárban találjuk az *odros*-t is „nagy ehető, a kinek nagy üres gyomra van“ értelemben. Az *odú*, *odv* már alakjánál fogva is összeférhetetlen a szláv *odr*-val. Mind a két szónak majd valamennyi rokon nyelvben megvan a teljesen megfelelő alakja.

24. *Ólom*. — Nagyon hasonlít az ószláv és újszlóven *olovo*-hoz és nem csoda, hogy a legújabb időig senki se habozott vele egynek is tartani. Miklosich se habozott, de neki is föltűnik, hogy a magyarban *m* van a várható *v* helyett. Legelőször Edelspacher igyekezett bebizonyítani az *ólom* eredeti voltát (Ny. VII:193) és sikerült is neki. Egyeredetűnek tartja az *ón* szóval és mind a kettő eredetibb alakjának **olno*-t tesz föl. Nézetéhez Budenz is csatlakozik (MUGSz. 930. §.), csakhogy az *olmo*, illetőleg hajdani *v_slm_s*, *v_sl_sm_s*-féle tőt tartja eredetibbnek. Ugyan e szót, természetesen változottabb alakban, megtaláljuk a csere-miszben és a vogulásban.

25. *Pír*. — Már a *pirít* ige tárgyalásánál említettük, hogy Mikl. a cseh *pyr* „parázs“ szóval állítja egybe. Ott azt is megmondtuk, hogy a *pir* csak a legújabb korban született szó, tehát már azért se lehet szláv kölcsönvétel. Ha meg lett volna is mint önálló szó a régi nyelvben, akkor se került volna a szlávsvágból, mert a *pir* és a cseh *pyr* jelentésénél fogva is összeférhetetlen.

26. *Puha*. — Miklosich egy föltett ószláv *pyh* alakból, mely ma ilyen alakban, még pedig csupán „halitus, lehelet“ jelentéssel csak az újszlóvenban van meg, három szót származtat. Az egyik a „halitus, hauch“ jelentésű *pih*, a másik a „pluma tenuis, flaum“ jelentésű *pih* és a harmadik a *puha* szó.*) Itt csak az utóbbiról szólunk. Mint látjuk, a

*) A *pih* „halitus, lehelet“ valószínűleg a *piheg* igéből csak a legújabb korban (a nyelvújításban) elvont névszó. A „pluma tenuis“ jelentő *pih* szó tudtommal így sehol se fordul elő. Alakja az irodalmi nyelvben *pihe*, Dunán túl *pihi*. Nézetem szerint nem más mint a *pehely* szónak kopott alakja és semmi köze a szláv *pyh* alakhoz. Hogy a *pehely* ugyanaz-e, mint a szerb *pahalj*, az is kétséges.
H. I.

magyar *puha* és a szláv *pyh* se alaknál, se jelentésnél fogva semmikép se tartozhatik egybe. Jobban tette volna Mikl., ha a tót *puchi* szóval állítja össze, mely nőnemű *pucha* alakjában teljesen megegyezik a magy. *puhá*-val. A tót *puchi* (*pucha*, *pucho*) szóra azt se lehet ráfogni, hogy a magyarból van kölcsönözve, mert ott van az oroszban is az azon tövű *puch-leúki* „zart, weich“ szó. A *puha* szláv eredete, mind a mellett, hogy sikerült a tótban egészen megfelelőjét megtalálnunk, még se bizonyos. Budenz ugor szótárában eredetinek fejtegeti e szót és több rokon nyelvből hoz föl vele megegyezőket. Azt hiszi, hogy a *puha* csak fogalomtársulásnál fogva fejezi ki a „lágyat“ és első jelentése „pohadt, tumidus“ volt. Alapjának egy ugor *p,ng-*, *p,g-* (m. *poh-*) „tumere“ igét tesz föl, melynek nomen verbale alakja volna eredetibb *puha-j*, helyett.

27. *Rés*. — Első tekintetre világos, hogy nem eredhetett az ószláv *režati*, illetőleg újszlovén *režati* „metszeni, vágni“ igétől. E két igét Mikl. valószínűen csak azért emeli ki a többi szláv nyelvek ugyanezt jelentő *režati* (*režat'*) alakjától, mert *ž* van tövében. Azt nem teszi nyelvünk, hogy idegen, belé át nem ment igéből volna el főnevet. Mikl. figyelmét elkerülte, hogy van egy pár szláv nyelvben, a tótban, horvátban, oroszban, *rež* főnév is; ha már idegennek nézte a magyar *rés* szót, inkább ezzel vette volna egybe. Csakhogy a *rež* mindig vágást, metszést jelent és soha sem „nyilást“. Jelentésük tehát nem vág össze, valamint nem vág össze alakjuk sem, mert a szláv *rež* a magyarban is megmaradt volna *rež*-nek vagy legfőlebb *rész*-zé vált volna. — A *rés* szó különben az összehasonlító nyelvészet szerint is fejtegethető. A neki megfelelő szavakat megtaláljuk a finnben és a zürjénben (MUGSz. 703. §.).

28. A Miklosichnál 773. szám alatt fölemlített szó ellen azt a kifogást tehetjük, hogy a rokon nyelvekben is megtaláljuk mását. — Mikl. abban is vét, hogy az illető szónak első sorban „kehricht“ jelentést tulajdonít és csak azután „merda-t“. Ezt pedig azért teszi, hogy az orosz *sorü* „mist“ szóval való megegyezése szembetünőbb legyen. A szó szláv eredete ellen szól az is, hogy egyedül az oroszban találjuk, míg a többi szláv nyelvekben nincs meg. Az oroszból, mint említettük, nem kölcsönöztünk jóformán

semmit, tehát már azért se valószínű, hogy onnan vettük volna. Inkább föltehető, hogy az oroszba valamelyik ugor nyelvből (a cseremiszből) került.

29. *Teher* (*terh*, *tereh*). — Mikl. az új-szlovén *trh* „onus“ szóval veti össze. Ehhez hozzá tehetjük, hogy ugyane szó szintén *trh* alakban megvan a horvátban, *tárcha* alakban pedig a tótban is. Nézetem szerint mind e szók a magyarból jutottak e vele közvetlenül érintkező szláv nyelvekbe és nem megfordítva. A szláv nyelvekben ugyanis e szó etymonját hiába keressük. Találunk ugyan az oroszban egy *trog-* (*trog(al')*, *tro(nul')*, ered. *trognul'* „anrühren, berühren; rühren, bewegen), a tótban *trh-* (*trh-nul'* megránt) igét, de mint látjuk ennek alapjelentése „tapintani“ és csak momentán *-nul'* hozzájárultával jelenté azt is megmozgatni, megrántani“. — A magy. *teher*-nek megfelelőjét megtaláljuk öt ugor nyelvben és az összehasonlítás folytán kiderül, hogy alapja egy ugor *t₃gr-*, „huzni, ziehen“ jelentésű ige (MUGSz. 210. §.). Ilyen „huzni“ jelentésű igének alakja a szláv nyelvekben *t₃g-* (ejtsd: *teng-*) volt (az oroszban *tá₃g-*, a tótban *táh-*). A horvát, új-szlovén *trh* már azért se lehet eredeti, mert e nyelvek az eredeti *g*-t megtartják és a *trh*-nek is *trg* alakban kellett volna megmaradnia.

30. *Tilos*. — A szerbben találjuk ezt a szót *trlo* „der ort, wo im winter das vieh gehalten wird“, és Mikl. azt hiszi, hogy a magy. *tilos* innen származik. Csak azt szeretném tudni, honnan vette Mikl. a *tilos*-nak ezt a magyarozatát „geschlossener platz, wo das vieh weidet“. Hisz éppen az ellenkezőjét jelenti „wo das vieh nicht weiden darf“. — E szó szláv volta ellen nem érdemes több fegyverrel hadakozni, mert hisz mindnyájan tudjuk, hogy a *tilos*-nak „verboten“ a jelentése és a *tilt*, *tilalom*, *tilód-*szókból kifejthető *til-* igének a származéka, mely a régi nyelvben szélteben élt még e tovább nem képzett alakjában.

31. *Ur*. — Egy középkori bolgár munkában fordul elő az *urŭ* szó. Mikl. azt jegyzi meg rá, „urŭ . . . ist entweder eig. bulgarisch oder aus dem magy. entlehnt“. Bizony a magyarból van az kölcsönözve, mert az *úr* eredetisége mellett több rokonnyelv is tanuskodik, míg a bolgár *urŭ* egyetlen egy másik szláv nyelvben sincsen meg.

32. *Vápa*. — Csak véletlen találkozás, hogy a magy. *vápa* „lacuna“ az ó-szlávban is megvan „stagnum“ értelemmel. Ezzel csak azért nem tartozhatik egybe, mert a *vápá*-nak a magyarban eredetibb *lápa* alakja is él, aztán meg nem csak „lacuna-t“, hanem „talgrund; höhlung, concavität-ot is jelent (az *l* és *v* váltakozására nézve v. ö. lépni: vépni, lék: vék). A *lápa*, *vápa* csak mellékalakja a *láp* (Ecsedi láp, Fekete láp; lápos moorig, sumpfig) szónak. A rokon nyelvek bizonyossága szerint is eredeti szókinsünk-höz tartozik (MUGSZ. 736. §.).

33. *Zár, zárni*. — Mikl. azt hiszi, hogy a *zár* „repa-gulum, riegel“ ugyanaz, mint a szerb, tót, *zavor* és a cseh *zavora*. Nem vette tekintetbe, hogy a *zár* főnév mellett ott van a *zárni* ige is. Ez pedig a rokon nyelvek tanúsága szerint ősrégi szó. A magyarban csak kevés olyan szó maradt fönn, mely részint nomen agentis, részint denominativ képzőjét elvesztve igei és névszói szerepében egy-alakúvá vált. Nomen agentis képzőjüket vesztették el pl. *fagy* és *tér* a *fagy*-ni, *tér*-ni igeik mellett és ezek közé tartozik a *zár* főnév is. Ha a *zár* főnevet a szlávból vettük volna át, nem élhetne mellette a képzetlen *zár* ige, hanem csakis *zárol* alakja. A szláv *zavor*, *zavora* átment ugyan a magyarba, de csak *zavár* alakban. Érdekes, hogy Mikl. az összetett *fazár* szót is csak a *zavor* egyik változatának tartja.

HALÁSZ IGNÁCZ.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

VI.

Hisz ha az orthologia tanításai megvalósulnának, akkor nem volna irónk, ha még oly jeles is, a kinek nyelve ellen több-kevesebb kifogást ne lehetne tenni. De azt csak meg nem engedhetjük, hogy mindenki, de különösen az iskola szabadon gáncsolkodhassék, s habár csak egyes szókra nézve is, legjobb írónkat is hibáztathassa tanítványai előtt. Vagy kitépjük műveikből azokat a lapokat, a melyeken a rossznak bélyegzett szók előfordulnak?

Ily szavakban adott a szépirodalom belső nyugtalan-ságának kifejezést, ez a gondolat lohasztotta meg a Nyelvőr törekvései iránt kezdetben nyilvánított meleg részvétét.

„Rövid visszapillantást akarok vetni úgynevezett nyelv-újításunk ügyére, és azon tényezőkre, melyek közreműködtek századunkbeli irodalmunknak ez újítások segítségével történt alakulására, hogy megtudjam, vajjon csakugyan olyan-e az a mi irodalmunk nyelve, hogy midőn klasszikus íróinkat az iskolában olvassák, és művészi szépségeiket fejtegetik, okvetlen szükséges az ifjúságot azok (?) nyelvbeli barbarizmusaira is figyelmeztetni.“

E szavakkal nyitotta meg Ballagi Mór „Nyelvünk újabb fejlődése“ című akadémiai felolvasását. Láthatja az olvasó, hogy Ballagi jól megjegyezte magának a retorikából a *benevolentiae captatiót*. Ő nagyon jól tudja, a gyujtót melyik végén kell megdörzsölni, hogy barátságos lángra lobbanjon. Ti aggódtok irodalmunk hősei. S van, nagy okotok van az aggodalomra! A mételey már behatott az iskolákba, az iskolás gyermekeknek tanítják, hogy irodalmunk remek művei sem mentek a barbarizmusoktól. Barbarizmusok? Nem úgy Nyelvőr, az égre nem! A mi klasszikusainkban nincs, nem lehet barbarizmus. S ha volna is, mikor a nagy költő ihlettsége pillanatában tollára veszi a tán hibás szót, mire felmagasztosulva leírja, megadja rá a szentesítést, a szó törvényes szóvá lesz.

Az olvasó, a ki legtöbbször csak a messze távolból szemlélheti a dolgok járását, most már tudhatja, mire értse egy pár hirlapnak ez ülésről tett ilyforma jelentését: „Ballagi lelkesült szavakban, a hallgatóság ismételt tetszésnyilatkozatai közt olvasta föl értekezését, mellyel a Nyelvőr túlkapásai ellen szállt ki a síkra“. Hogyne tetszett volna s hogyne lelkesült volna Ballagi, mikor a fentebb idéztük kijelentésének leplezve maradt, de nagyon is áttetsző függeléke ilyformán hangzik: Ha nagy költőink szentesítik a rossz szót, akkor ti történetírók, jogászok, sőt még ti is orvosok, mentve vagytok mind, a kik e rossz szókat csináltátok, mentve vagytok ti is ujságírók, a kik derűre-borúra használjátok; s a mi fő, mentve vagyok én is, és mentve van szótárom, s az Athenaeum hiába bízott meg egy orthologust egy új német-magyar szótár szerkesztésével.

Azért szívesen elhisszük Ballaginak, mikor föllépése igazolására azt mondja, hogy nem vitatkozási kedvből teszi,

hanem mert veszedelmet lát. „Veszedelemet látok, úgymond, a multat elborítással fenyegető azon áramlatban, mely a fejlődés fonalát megszakítva, nyelvünket könnyen azon bizonytalan habozó állapotba sülyesztheti ismét, melyben azt a század eleje találta.“ Abban is igazat adunk neki, hogy a neologia alkotmányát fonalszál tartja össze, de már a kijelentés tartalma ellen, az ellen szót kell emelnünk.

„Az áramlat a fejlődés fonalát megszakítással fenyegeti“ = az orthologia a nyelvfejlődést erőszakosan megszakasztani törekszik. A vita köztünk és a neologia közt egyedül szók körül forog, ama szók körül, a melyekkel Bartzafalvi fellépte óta nyelvünk szaporodott; egyéb tekintetben alig van köztünk némi csekélyebb eltérés. Mi azt állítjuk, s ebben teljesen egyetért velünk a neologia is, hogy az új szók közt sok a törvénytelen alkotás, s egy alkalommal meg is határoztuk a törvénytelen alkotás fogalmát. Ballagi e meghatározásra a következő észrevételt teszi értekezésének 19. lapján: „Ki nem látja, hogy megfosztanók a nyelv továbbfejlesztését minden biztos alaptól, ha az idézett tétel helytálló voltát tagadni, vagy kétségbe is vonni akarnók?“ Aztán, a mi az emberiségnek örök, legnemesebb törekvése, a rossz kiirtását s jóval pótlását sürgettük, s némely járatosabb korcsalkotás helyébe több más, törvényesen képzett szót ajánlva, a mi ugyan nem volt kötelességünk, de hogy az adott példa a hivatottakat tette buzdítsa, a javítás munkáját megkezdjük. Nem olvasóinkat, hanem ha megkérdeznők magát Ballagit, valóság-e az, a mit mondtunk, igaz-e minden egyes szó, a melyet itt leirtunk, meg vagyunk róla győződve, azt felelné rá: valóság, igaz. E szerint Ballaginak, a való t kutató s csak is az igazat hirdető tudósnek így kellett volna szólnia hallgatóságához: T. Akadémia! A Nyelvőr azt állítja, hogy a nyelvújítás sok törvénytelenséget honosított meg nyelvünkben; ezt, fájdalom, mindnyájan tudjuk, igaz, való. Meg is határozta, mi a nyelv szellemével egyező s mi a vele ellenkező alkotás; e meghatározása ellen nem teszek, én nem tehetek semmi kifogást. Sürgeti, hogy a rosszat irtsuk ki, s helyét jóval pótoljuk; s egyes kijelentéseiből, ha jól olvastam, azt olvastam ki, hogy ezt nem föltétlenül követeli, hanem követelését az „a hol lehet“ megengedé-

sével mérsékeli. Az egész vita e szerint az „a hol lehet“ tétel körül forog s az ügy eldöntése e kérdés eldöntésétől függ. E pontra nézve mi neologusok két nézetten vagyunk; feleink egy része azt vallja, hogy sok, igen sok szót nem lehet pótolni, mert szükségesek; én, s hiszem, velem mások is többen annak a nézetnek hódolunk, hogy nincs oly szó, a melyet akár tíz-húsz helyes szóval ne lehetné pótolni, tehát nem mondhatni, hogy okvetetlen szükségesek: hanem a mi meggyőződésünk az, hogy sok, igen sok szót nem szükség, s talán hiába való törekvés is volna bolygatni s a közhasználatból kiszorítani. Én tehát azt keresem, s mostani értekezésemnek az a célja, hogy összeállítsam s osztályozzam azokat a szokat, a melyeket, habár kétségtelenül rossz alkotások, egy és más, vagy több okból megtartandónak vélek.

Az ilyen beszéd méltó lett volna a nyelvtudóshoz, a ki előadta, méltó lett volna a helyhez, a melyen előadta, s méltó lett volna arra, hogy komolyan foglalkozzunk vele, minden oldalról megvitassuk, s így, ha mindjárt nem is teljesen, de bizonyára jóval közelebb eljuthassunk a kitűzött cél elé. S e helyett Ballagi ama vádra nyitja meg ajakát, hogy „a Nyelvőr a fejlődés fonalát megszakítva, nyelvünket azon bizonytalan habozó állapotba sülyesztheti, melyben azt a század eleje találta“. Tudja Ballagi, a szót igaz értelmében véve, mi a fejlődés? Értekezünk annyi s oly világos tanujeleit adta értelmiségének, hogy vétenénk az igazság ellen, ha azt nem felelnők rá: igenis, tudja. S tudja-e, hogy az elfajzás, az elkorcsosulás ép úgy nem fejlődés, mint a rothadás nem élet? Azt meg tudnia kell, hisz szó és tett vetekedtek annak hangos hirdetésében, hogy a Nyelvőr az elfajzás ellen küzd, a nyelv korcsai, tisztán és egyedül a nyelv korcsai ellen indította meg s folytatja a háborút; a nyelv szellemének megfelelő alkotásokat azonban — s tehetett volna másként, a ki maga a törvényességnek legbuzgóbb apostola volt? — teljes érintetlenül hagyta, s mint igaz nyereményeket, mint nyelvünk vérének tiszta sarjadékát, folyton a legnagyobb tiszteletben tartotta. S mégis azt mondja, hogy a Nyelvőr abba az állapotba sülyesztheti nyelvünket, a melyben e század kezdete találta. A ki ismerve a valót, tudva az igazat, az

igaznak, a valónak ellenkezőjét hirdeti, hirdeti ama világos célzattal, hogy a legtisztább törekvés hitelét lerontsa, hirdeti oly helyről, a hol az istenségek közül egyedül az igaznak oltára van fölemelve, mit tesz az? Ha nem tudná Ballagi, szótárában megtalálja rá a megfelelő szót.

Eljött az idő, az a legbölcsebb tanító és megtanította neologusainkat az igazságra, a melyet Shakespeare előtt már a biblia hirdetett, hogy a ki szelet vet, vihart arat. Eljött az idő, és ijedve látták, hogy az elfajzás, mint szilaj áradat korlátot, gátat szétrombolva, feltartóztatlanul tör előre s mindent elborítással fenyeget, a nyelv a teljes elkorcsosulás küszöbén állott. Kapkodni kezdtek fűhöz-fához. Egy részről tiltakoztak, hangos szóval tiltakoztak, ők, ugyanazok, a kik mesterük példaadása után az egyedi önkényt és erőszakot szóval hirdették és tettel foganatosították, tiltakozni kezdtek az önkény és erőszak ellen, más-részről menséget kerestek, a mellyel súlyos vétküket nem hogy igazolják, hanem hogy mind a világ, mind saját lelkiismeretük előtt szépíthessék. Nyelvünk szegény, ügyefogyott, darabos, lapos és áradozó volt, költészetre, tudományra egyként alkalmatlan. Ez volt a kísérő orgonahang, a mellyel Bartzafalvi, midőn énekével először föllépett, rekedt torka fogyatkozásait a közönség előtt takargatni igyekezett; ez volt a *salvus conductus*, a mellyel világgá bocsátotta Kazinczy vakmerő elveit és újításait; ez az a vakon született s vaknak maradt igazság, a mellyel Toldyék a neologia bűncit egy lélekzettel mentegették, védelmezték, dicsőítették. A szegénység és ügyefogyottság minden egyes esetben oly hathatós szernek bizonyult be a kaptafairók ügyefogyottságának takargatására és szépítgetésére, hogy Ballagi nem volna Ballagi, ha ezt a panaceát föl nem használta volna ama nagy sereg, különösen a fordítók helyeslésének kitörtetésére, a kiknek nem kenyerük a gondolkodás: „A fölébredt közszellem nyomorúságos állapotban találta a nemzeti nyelvet.“... „Olvassa (Brassai) Apáczai Cseri János encyclopaediáját, s mondja ki aztán, hogy nincs szegény nyelv... Mostoha társadalmi viszonyoknál fogva nyelvünk szegénnyé lett“. (Brassai és a nyelvújítás.)

Már egyrésről Volf György (Ny.), másrésről Brassai Sámuel (Neo- és palaeologia) megtanította neologusainkat,

a mire néhány órai elfogulatlan, higgadt elmélkedésnek meg kellett volna őket tanítania, hogy általában a nyelv s különösen a magyar nyelv szegénysége pusztá kisértetlátás, boszorkányhit, a mely a vulgus profanum fejében keringél, de a valóságban nincs meg. A kinek van bőséges anyaga s vannak hozzá alkalmas eszközei, a melyből s a melyekkel művét megalkothassa, arra a szegény praedicatum nem alkalmazható. Nyelvtudományilag megállapított tény, a melyet Ballaginak, mint nyelvtudósnak ismernie kell, hogy az ugor nyelvcsalád, a melyhez a magyar is tartozik, a szógyökek mennyiségére nézve semmivel sem áll mögötte az árja, tehát a gazdaságukról annyira magasztalt művelt nyugateurópai nyelveknek. Egy nyelvtudósnek tudnia kell másrésről azt is, hogy képzők, nevezetesen élő képzők tekintetében nyelvünk az említett nyelvek bármelyikével kiállja a versenyt, sőt legnagyobb részét s köztük az írgy szemmel nézett németet fölül is múlja. Ha pedig ezeket tudta nyelvtudósunk, akkor tudnia kellett azt is, hogy a Bartzafalvi-Kazinczyék s Toldy-Ballagiék „szegény magyar nyelve“ nem egyéb üresen kongó frázisnál, mely egyrésről a tehetetlenség, másrésről a nyelven elkövetett önkénykedés elpalástolására volt kigondolva. Szótári anyag tekintetében, az való, nyelvünk épen nem mérkőzhetett a művelt nemzetek nyelvével; de ennek oka nem magában a nyelvben, hanem a nyelven kívül keresendő, épen úgy, mint nem a tehénben van a hiba, ha gazdájának se teje, se vaja, se turója nincsen. Vagy nem nevetné ki panaszával mindenki azt a takácsot, a kinek kendere, tilója, gerebenje, rokkája, szövőszéke van, s mégis sopánkodnék, hogy mez-telenül kell járnia.

Hasonlóképen áll a dolog nyelvünk többi illetéktelen praedicatumával is, a melyekkel őt „lelkeseink“ oly pazar módon megtisztelték: tehetetlen, ügyefogyott, pórias, nehézkes, lapos, áradozó sat. „Az e század elején használatban volt parlagi nyelv“. S ismét: „A köz-nép tűzhelye körébe szorult, és századokon át itt tengődött s elparlagosodott nyelv“. Aztán: „Ha szókészletünket le-
 apasztjuk, menten ott kezdhetjük ismét a nyelvmívelés munkáját, a hol e század elején nyikorgott, s akkor minden nyelvtudományi bölcsességünk mellett is aligha nem megint

a Verseggy-féle ízetlenségekhez jutunk“, mondja Ballagi „nyelvünk újabb fejlődése“ értekezésében s tanulságosan, mulattató példával gyönyörködtette ifj. Ábrányiéknak az iyeseekre mindig fogékony fülét: „Már is olvashatni olyanokat, mint *viszér* helyett *visszavivó ér*, a mi már csak egy lépésnyire van attól, hogy a *viszhangot* Pápai-Párizzal így mondjuk: *erdő vagy völgy szélén szózatnak visszazengése*“. Mi azt hisszük, Ballagi igazságszeretetének sokkal fényesebb tanúbizonyosságát adta volna, ha a föntebbi kijelentések helyett ilyféle nyilatkozattételre nyitja meg ajakát: A magyar irodalomtörténet megalapítója, Toldy Ferencz e művével, a mellyel a nemzetet nagy hállára kötelezte le magának, egy nagy kötelességet is hagyott ránk, azt a kötelességet, hogy adatait s belőlük vont következtetéseit az igazságot megillető lelkiismeretességgel megvizsgáljuk, szigorú bírálat alá vessük, s a hol hiányokat vagy tévedéseket fődöznénk föl bennük, kipótoljuk, megigazítsuk. Mert amicus Plato, sed magis amica veritas, én kénytelen vagyok gondos utánnézésen alapuló abbeli meggyőződésnek kifejezést adni, hogy irodalmunk történetének sok oly lapja van, a melyen hasztalan keressük, nem találjuk meg a megvárt, kellő objektivitást. Egyes korok, különösen pedig jellemek többszörte a nemzetieskedés s a rokon- és ellenérzet nagyon is rikító színeivel vannak kifestve. Innen az egyes korok műveltségi állapotának néha szertelen dicsőítése, nagyítása, szépítése. Innen az irodalomtörténet hőseinek egyrésztől mértéktelen (Kazinczy), túlhajtott (Révai) magasztalása, másrésztől a valódi érdemnek kissé kelletlen méltatása (Petőfi) vagy megtagadással határos csökkentése, alászállítása (Verseggy). Innen néha az egymással szemben álló törekvések képviselőinek, máskor az egy irányt követő, de egymástól szerfölötti távolságban álló személyeknek olyszerű föltüntetése, mintha egy úton (Kazinczy meg Révai és Berzsenyi) vagy egészen egyenlő lépésben haladnának az egy cél felé (Kazinczy és Vörösmarty). A magyar irodalomtörténet volt végre az a központ, a melyből az első újítók panaszszava, hogy nyelvünk ügyefogyott, pórias, terjengő, lassanként elterjedt s a közvéleményben megszilárdult. Én azonban t. Akadémia egészen máskép látom, s valójában máskép is áll a dolog. Valamint az érzékelésnek

a képzetet, úgy a képzetnek meg kell előznie a szót; a hol nem volt észrehevés, nem lehet képzet sem, s a hol nincs meg a képzet, kifejezője, a szó sem lehet meg. Nekem, mint magyar embernek, a ki tengeri hajót sohase láttam, nem lehet tiszta képzetem róla; s ha akár magamtól, akár mások előadása után leírását kellene adnom, tehetetlenül állanék e feladattal szemben. S így vagyunk az élet számtalan más jelenségeivel is, a melyek egyáltalában ismeretlenek előttünk, vagy a melyekről homályos képzetünk van. De ha tehetetlenségemről számot tartozván adni, azzal állanék elő, hogy ennek nyelvünk ügyefogyottsága az oka, nincs meg benne az arravalóság az alkalmas kifejezések előállíthatására, ez állításommal hátat fordítanék az igazságnak s a valótlanság szolgálatába szegődném. Mert a higgadt, elfogulatlan vizsgálódás épen az ügyefogyottság ellenkezőjéről, a tehetségről tesz tanúbizonyosságot. A mely nyelv gyakorta egy fogalom kifejezésére özönével rendelkezik a szóknak, pl. *azonnal, legott, mindjárt, tüstént, rögtön, íziben, hevenyében, tapodtában, egyszerűbe, készhamar, melegibe, nyomban, menten*, a mely az *ostoba, ver, iszik* sat. fogalmaknak százféle kifejezöt is tudott adni, abban én nem tehetetlenséget, hanem igenis az eleven, pezsgő erőnek bőségét, gazdagságát látom. Csak tudni kell bánni vele. Tehát nem a nyelv ügyefogyott, hanem ügyefogyottak azok, a kik nem tudtak vele bánni. Rossz muzsikuskok rendszerint a hangszert ócsárolják. E tétel igazságát, hogy a tehetetlenség nem a nyelvben, hanem az írókban keresendő, kik tehetetlenség vádjával illetik őt, noha ezzel ellenmondásba keveredik magával, hathatósan megerősíti épen ő, a magyar irodalomtörténet koszorús írója, midőn a nyelvújítás előtti s kezdetebeli jelesebb írók jellemzésében nyelvüknek duzzadó erejét, velős magvasságát, kifejezésbeli hathatóságát magasztalja „(Pázmány). Fő munkája a híres Igazságra vezérlő Kalauz, mindenre kiterjedő tudománynak, éles dialektikának s páratlanul hathatós előadásnak bámulatos műve... Faludi prózai munkáiban nem a tartalom az, mely figyelmünket kiérdemli, hanem a nyelvbéli előadás, mely nyelvmívelésünk történetében epochális jelentőséget vívott ki. Nyelve oly velős,

kerek és hangzatos, a népi nyelv sajátos és szép fordulatait oly szerencsésen alkalmazó, hogy a magyar prózának, melyet Pázmány a XVII. század elején hathatóságra nézve nem várt magasságra emelt, Faludi, tovább menve, széptani tekintetben adott új lökést... (Kármán) egyszerű, férfias prózája eredeti és magyaros zamatú volt... Csokonai gondolatgazdagságát tekintve megjárta a szépészeti fogalomlajtorja minden fokát; a nyelvnek és technikának minden formáiban ura volt... (Berzsenyi) nyelve emelkedett, ideális, melyet mesterén kívül Vörösmartyig, rajta kívül magyar költő nem alkotott meg“.

Ha tehát Ballagiban a nyelvtudós uralkodnék a szótárírón, akkor ily szavakat hangoztatott volna az Akadémiában, nem pedig azt, hogy nyelvünk parlagi, terjengő, izetlen, csikorgó volta kényszerítette jeleseinket a nyelvújításra. Akkor bizonyára elmaradt volna az az igazsággal meg nem férő kijelentés is, hogy „az alapjában igenis jogosult mozgalom (= orthologia) már odafajult, hogy nemzetünk félszázados összes szellemi munkája van megtámadva és pusztulással fenyegetve;“ s el ama gyanúsító czélzás is, mintha a Nyelvőr az echot Párizz-Pápaival „erdő vagy völgy szélén szózatnak visszazengésével“ akarná neveztetni.

SZARVAS GÁBOR.

ELŐTERJESZTÉS A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYÉBEN.

II.

A megszorítás üdvös és szükséges voltát fölös dolog még tovább is bizonyítgatni. Az eddig gyűjtött adatok azonban nem csak arra nézve itélendőek meg, hogy meddig terjednek, hanem a hasznavehetőség és teljesség szempontja alá is esnek. Itt természetesen csak a fő dologról lehet szó és túlságos követeléseket még így sem szabad támasztanunk. Tekintetbe kell vennünk, hogy az egész régi irodalmat átkutató gyűjtés sok ember közreműködését követelte, hogy az előfordúlható esetek végtelen sokfélesége miatt csak általános utasítást lehetett adni s hogy ennél fogva igen

sokat a gyűjtők helyes tapintatára és személyes belátására kellett bízni. Hogy ily körülmények között a részletekre nézve nagy az eltérés, sok a kivánni való, azt a gyűjtők megsértése nélkül is ki lehet mondani. A *quot capita tot sensus* itt is igaznak bizonyult. Már csak abban is, hogy ki mit válogatott, mit jegyzett ki a maga vállalta vagy neki osztott munkából, mily nagy a különbség! A mutató szót az egyik mai, a másik régi, a harmadik mind a kétféle orthographiával írta. Némelyek megelégedtek a mutató szóval, mások mind írására mind terjedelmére nézve sokféleképp variáló idézettel világosították fel. Igen soknál a mutató szó nincs is külön írva, hanem az idézetben van aláhúzva. Mind ez többféleképpen kombinálódik. Még az utasításnak teljes félreértése is előfordul. Sok helyett csak azt az egy példát említem, hogy a „holteleven“ mutató szava gyanánt egyszer „tetszhalott“ van kitéve. Így fogta fel tehát a gyűjtő a mutató szónak mai orthographiával való írását.

Egyért azonban magát az utasítást kell okolni. A szerkesztésben nagyon alkalmatlannak bizonyult az, hogy sok czédulán nincs idézet. Ilyenkor az utasítás inteniója szerint, azt kell ugyan föltenni, hogy az illető szó a megnevezett helyen közönséges értelemben van használva s így csak azért van kiírva, hogy a szótárból ki ne maradjon. De hátha ez a föltevés téved? Minthogy magam is résztvettem a gyűjtésben, tapasztalásból tudom, hogy az ember nagyon sokszor közönséges értelműnek vesz valamit, a mi nem az. Kitűnt ez olyankor, midőn valamely szó ismétlődött s én azt néztem, hogy az előbbivel megegyezik-e jelentésben s hogy ennélfogva újra kiírom-e vagy elhagyjam. Hozzájárul, hogy a gyűjtők megkülönböztető érzéke már a priori nem egyformán éles és hogy ugyanaz az ember sem mindenkor egyenlő fogékony. De még olyan gyűjtőt is tudok, a ki csak azért hagyta el az idézeteket, mivel ezekért még egyszer annyi járt mint a pusztá szó kiírásáért. Nem akart kapzsinak látszani. Ezt tudva, nem lehet kérdés, hogy ily adatokkal szemben a szerkesztőnek mi a dolga; csakhogy így a szók jelentésbeli csoportosítása meglehetősen meg van nehezítve vagy legalább nagyon meg van lassítva. Kevésbé fontos, habár szintén csak gátolja a munka gyors haladását, hogy a forrás megjelölése szerfölött takarékos, sőt legtöbbszörre az érthetlenségig fukar. A legjobb emlékező tehetség sem képes azt a tömérdek sok magából megfejthetetlen rövidítést megtartani s így az ember minduntalan fennakad, mikor egyik másik adatot magában a forrásban kénytelen fölkeresni. Némiképpen végre még az is, hogy a többször megjelent munkáknál nincs megjelölve a kiadás. Mind ez azonban az adatok használatát, ha némileg nehe-

zítí is, nem teszi lehetetlenné. Az a hiba pedig, hogy a forrás vagy egyáltalában nincs vagy ha van, hol hiányosan hol helytelenül van megjelölve, szerencsére csak ritkán fordul elő. Adataink hasznavehetőségét tehát egészben véve és túlságos követeléseket nem támasztva okvetetlenül el kell ismernünk.

Még nagyobb engedékenységet kíván a teljesség kérdése. Az utasítás a közönséges jelentésükben használt közönséges szokat csak első előfordulásukkor jegyeztette ki. Ez intézkedés elméleti, valamint az erő, idő és költség kiméltése szempontjából gyakorlati helyességét senki sem fogja tagadni. De kellő fogantatósítása sokkal több és sokkal biztosabb nyelvtörténeti ismeretet kíván mint a mennyivel és a milyennel még ez idő szerint rendelkezünk. Hogy példával világosítsam föl a dolgot, ki hinné, hogy *rend*, *harcz*, *csinál* a codexekben még nem találhatóak csak a nyomtatványokban fordulnak elő? Nagyon természetes tehát, hogy a nyomtatványok földolgozói nem vették figyelembe, mivel azt gondolták, hogy a codexekből már úgylis ki vannak jegyezve. Így vagyunk sok más szóval is. Még az sem mindig bizonyos, hogy a mely szó már a codexekben megvan, arra a czédulák e régibb forrásokból szolgáltatassanak adatot. Hogy erre is példát mondjak, a *bába* szóra a czédulák első adata Melius Herbariumából, tehát 1578-ról való, holott már félszázaddal előbb megvolt, mivel az 1530-ban készült Érsekújvári Codex 439. lapján ez olvasható: „Nagi erdemes wagi bodogfagos Es dwczófezes zent Maria magdalena ky az en zwlesemnek nehezfégyben *baaba* dolgot be tellyelytted“. Ez a példa is mutatja, hogy arra a kérdésre, ez vagy az a szó mely időben merül föl először, a gyűjtött adatok épen nem adnak biztos feleletet. Pedig ennek kimutatása a nyelvtörténeti szótárnak egyik fő dolga. Igaz, hogy tudtommal ezt még eddig egy szótár sem iktatta teendői közé. Így Littré utasítása, mely a szótárírók Heraclése „Comment j'ai fait mon Dictionnaire de la langue française“ feliratú tanulságos csevegésében olvasható (Littré, Etudes et glanures, Paris 1880.), ezt a kérdést meg sem érinti. Grimmék nem közlik ugyan, mit kívántak gyűjtőiktől, de munkájukból kimutatható, hogy az ő utasításukban sem volt megemlítve a szók első előfordulása. Hanem e szótárakban a régi nyelv, mint már említettem, csak mellékes, csak magyarázó, fölvilágosító, holott a mienkben fő dolog. Nekünk tehát nem szabad ezekkel takaródnunk és azt a nagyon természetes, nyelvtudományi és műveltségtörténeti szempontból egyaránt fontos kérdést, hogy mely szó mikor, vagy a mi itt egyet jelent, hol található először, annál kevésbé mellőzhetjük, mivel olvasóinkat nem utalhatjuk mindennemű specialis szótárakra mint Littré és Grimmék.

De nem volna méltó dolog, a gyűjtöktől követelni, a mit csak a szótár tartozik teljesíteni. Az utasítás említett rendelkezését inkább csak figyelmeztetésnek kell tekintenünk, mely az *ultra posse nemo tenetur* szerint sem mindenkire sem minden alkalommal nem lehetett egyformán kötelező és a gyűjtők közül bizonyára inkább és többször szólt Budenznek, Szarvasnak mint másnak. Az egyedüli eszköz Kresznerics szótára s az is oly ritka, hogy csak kevés gyűjtőnek jutott. Mind a mellett nem kell gondolni, hogy a gyűjtők e kérdés megfejtésén semmit sem lendítettek. Biztos alapot szolgáltatott arra, hogy mely időpont előtt, tehát mely nyelymaradványokban kell keresnünk egyik másik szó első nyomát. Így az előbbi példát idézve, ha a czédulák legrégebb adata a *bába* szót 1578-ra teszi, akkor e szó első előfordulását semmiképp sem szabad későbbi műben keresnünk, a mi, ha eredménynek kevés is, de minden esetre jó útbaigazító. E kérdésre egyébiránt a czédulák csak akkor adhatnának biztos feleletet, ha a gyűjtők a Halotti Beszédtől Gvadányiig minden műnek minden szavát kiírták volna. Hogy ez mily képtelenség, azt könnyű átlátni. Egy czédula kiállítása a rakogatást leszámítva is legalább annyi mint egy szónak ötszörös leírása, mivel rendkívül kedvező esetben is legkevesebb háromnak kell kitéve lenni: a szónak, a műnek s a lapszámnak; számtalanszor pedig hétnek: a szónak, az egy vagy több mondatból álló idézetnek, a szerzőnek, a műnek, a kiadásnak, a kötetnek és a lapszámnak. A mondott dolog tehát nem lett volna kevesebb mint a múlt század végéig terjedő egész magyar irodalomnak ötszörös leírása. Hogy erre az Akadémia honnan vette volna a pénzt és a munkásokat, azt valóban nem tudom.

De nem csak fontos adatok, hanem némely szók is hiányzanak, sőt Czuczor-Fogarasiék szótára szerint sok is kimaradt, mivel ezt véve mértékül csak a P betű czédulái közt is 220 szónak semmi nyoma. Ez a nagy szám azonban mindjárt tetemesen leolvad, ha tekintetbe vesszük, hogy a keresett 220 szóból 164-nek első szótári följegyzése a jelen századra esik. Marad még 56, melyek közül ismét 39 úgymint *páhó, pákász, pákosztos, palmant, pamacs, pandal, pang, panyóka, parafa, pászta, patics, pelenka, penyhed, pest, peszter, pesztonka, petrencze, pige, pilinga, pimasz, pippany, pisze, pitymallik, pizse, poczán, pofók, pójika, polozsna, poncz, póné, pongyola, porgolát, poter, pörgecz, punty, purha, putok, putri, putyóka* legelőször csak a múlt század végén Baróti Szabó Dávidnak 1792-ben átdolgozva megjelent Kisded szótárában vannak följegyezve s így a nyelvtörténeti szótárunk fölvette időszak legvégén vergődnek napvilágra. A többi

17 úgy oszlik el, hogy 8, úgymint *padmaly*, *pálha*, *pezderkedik*, *piom*, *piskóta*, *ponk*, *póris*, *puliszka* megvan Pápai Páriz Ferencznek 1708-ban megjelent Dictionariumában, a hátralévő 9 pedig, úgymint *paklincs*, *palaszka*, *pimpó*, *pipere*, *poczik*, *posz*, *pótól*, *puzdarék*, *putnok* először Szenczi Molnár Albertnek 1604-ben megjelent Dictionariumában található. Még az sem igen változtat a dolgon, ha a jelen században följegyzett 164-ből még 18-at elveszünk s a régiséghez csatolunk. Ezek *pácz*, *paczka*, *paducz*, *pagony*, *pajót*, *pakol*, *pamat*, *pandúr*, *pécze*, *penyű*, *petty*, *piszke*, *pityke*, *pityó*, *pitypang*, *potom*, *pörcz*, *putra*, melyek először Sándor Istvánnak 1808-ban megjelent Toldalék szókönyvében vannak feljegyezve. Sándor István ugyanis azt vallja (Előbeszéd XVI. l.), hogy szógyűjteménye „húzomos harmintz esztendei Munka légyen“ s így az elősorolt 18 szó első följegyzése talán a Szabó Dávid Kisdéd szótárának idejére esik, Szabó Dávid és Sándor István 57 szava miatt gyűjtőinket bizonyára nem érheti vád, mivel majdnem egytől egyik mind az élő nyelvből vannak szedve s még itt is a ritkébbak közé tartoznak, holott gyűjtőink csak könyvekből, szedegethettek. Fontosabb Molnár Albert és Pápai Páriz 17 szava de a ki figyelmesen átnézi, látni fogja, hogy ezek is mind csak olyanok, melyek más könyvekben mint szótárakban aligha találhatók. Gyűjtőinket tehát itt is fölmenthetjük.

A P betűt csak találomra kaptam ki s így semmi okunk azt hinni, hogy más betűnél sokkal tetemesebb a különbség. A próba kedvező, a hagyott szók száma csak csekély lehet. Hogy azonban, a mi szintén a teljességhez tartozik, egy-egy szónak minden alakja megvan-e, arra már sokkal nehezebb bizonyosat mondani, mivel ennek megítélésére éppen az, a mit teremteni készülünk, nyelvtörténeti szótár kellene. De megnyugodhatunk itt is. A közönséges alak úgy sem veszhet el, mivel megvan a szótárakban, a különös pedig mindig föltűnik s így egykönnyen nem kerülheti ki a gyűjtő figyelmét, a bizonyosságul megemlítem, hogy *pedig* szó czéduláink közt nem kevesebb mint 36-féle írásban és alakban van meg. Egészben véve tehát összehordott készletünk megfelel mind a használhatóság mind a teljesség követelményeinek. Azért nyíltan kimondom, hogy azon esetre, ha a nyelvtörténeti szótárból nem lesz olyan mű, mely minden igazságos kívánságnknk megfelel, sem az első szerkesztőt sem a gyűjtőket nem lehet okolni, mind a mellett, hogy amannak utasítása s ezeknek munkája nem mindenben tökéletesen kielégítő. De ki tudna minden lehető bajt, hibát vagy félreértést előre látni és utasítással megelőzni? Gyűjtők dolgában meg bizonyára Littré sem volt szerencsésebb, mert az említett csevegésben panaszkodik, hogy a nagy Bossuet-kiadás 42 kötetét

neki magának újra kellett végig vizsgálnia. Grimm Jakab is ilyes panaszt hallat. Elősorolva gyűjtőit azt mondja (Deutsches Wörterbuch I. köt. LXVI. 1.): „unter den 83 genannten ist ein dutzend professoren, ein paar prediger, alle übrigen sind philologen“, és szeliden hozzá teszi: „nicht allen ausziehenden hat gleich volle einsicht in das ziel der aufgabe vorgeschwebt, nicht allen ist derselbe beharrliche fleisz eigen gewesen, so daz einige der wichtigen schriftsteller dem wörterbuch fast über die hälfte noch entzogen scheinen“. Pedig gyűjtői közt nem csekély számban igen híres emberek is voltak mint pl. Freytag Gusztáv, Gervinus, Gildemeister, Gödeke, Götzinger, Grimm Hermann, Hartenstein, Haupt Móricz, Hesekei, Hoffmann von Fallersleben, Karajan. Keller, Koberstein, Krüget, Palm, Passow, von Raumer Rudolf, Schwabe, Tobler, Vilmar, Weigand stb. A mi gyűjtőink közt alig van egynehány nevesebb ember s így még nagyobb fogyatkozásokra is szemet kellene hunynunk. Azért csak örömlapra válhatik, hogy valami túlságos elnézésre nincs szükségünk. WOLF GYÖRGY.

SEGÉD- VAGY TŐHANGZÓ?

A multkori Nyelvőr ilyen cím alatt közlött cikket, mely megtámadja a változó teljes töveknek nyelvtanaimba fölvetett elméletét. Okadataira egyenként akarom megtenni megjegyzéseimet, de mindenekelőtt azon argumentummal nézzünk szembe, melyet bevezetésképp közöl s melynek magának úgy látszik nagy súlyt tulajdonít. Idézi ugyanis a MNyelvészet I. kötetéből Hunfalvynak azt a lakónikus mondását, hogy „a segédhangzók nem tartoznak a szó törzséhez“ s azt hiszi, „H.-nak ezen határozott ellennézete már egymagában is elégséges volna arra, hogy S. új rendszerét erősen megingassa“. Hát erre először is azt a megjegyzést tehetni, hogy H.-nak ezen 1856-ban odavetett állítása akkor még nem volt „ellennézet“, mert akkor még senki sem állította, hogy ezek a magánhangzók hozzátartoznak a törzshöz, s még az iskolás gyereket se czáfolhatjuk meg — ha ma a föld forgását állítja — avval, hogy a nagyhirű s nagy tudományú alexandriai csillagászok ezzel ellenkező föltevést vallottak. De hagyján, megengedem, hogy Hunfalvy még ma is ezt a nézetet vallja, de kérdem: hol tett H. csak kísérletet is arra nézve, hogy megczáfolja Riedlnek föltételes állítását, vagy azon bizonyítékokat, melyeket 1876-ban a MTanügyben, 1880-ban a MNyelvőrben („A nyelveml. olv.“-ról irt cikkek során) összeállítottam? hol bizonyította be, hogy a finn és lapp *kala- vere-*

féle nominativusokban az *a ä e* véghangok úgy járultak hozzá utólag a szóhoz, s hogy a magyar *hal, vér* stb. maradtak meg eredeti rövidségükben? hol tette hihetővé, hogy a mai *álmunk*-ban nem az az *álmunk* maradt fenn, mely Anonymus tanúsága szerint még a XIII. század *hungarica lingua*-jában is a *somnium*-nak megfelelő nominativus, vagy hogy a XI. XII. sz.-beli oklevelek *Fejérváru, Nogyu-utu*-féle helynevei a mai *Fejérvár, Nagy-út*-félékből bővültek s nem a mai alak magyarázandó a régieiből? E mulasztást nem szemrehányáskép említem, s ősz tudósunkkal szemben magától érthető nagyrabecsülésemet nem akarom piaczi frázisokkal bizonygatni, de azt az egyet kérdem: hogy lehet egy 25 évvel ezelőtt odavetett nézetre — bárminő tekintélyes név van alája írva — hivatkozni olyan elmélettel szemben, melyet sokkal később, dönthetetlen nyelvtörténeti okokkal megállapítottak?

Lássuk most a pontonként fölhozottakat.

1) Első kifogás a teljes tőnek sokfélesége; „ugyanazon tőszónak ily kaleidoskopszerű változása nemcsak minden észszerű alap nélküli, hanem hallatlan pazarlás volna a nyelvalkotó szellem háztartásában“. — Könnyű ilyen tetszetős dolgot mondani, de még könnyebb tarthatatlanságát bebizonyítani. Emlékszenek talán olvasóink egy bírálatból arra a nyelvtanra, mely szerint a többes szám képzője néha *-vak*, p. ló: *lo-vak*, mű: *mű-vek*. Ezt elég csak említenünk, hogy le legyen rontva az a balvélemény, mely szerint a szótőnek mindig egyenlőnek kell maradni; *szín-mű-t* és *szín-műv-et*, *menny-kő-t* és *köv-ön*, *hi-nak* és *hív-nak*, *bú-nak* *búv-nak* és *buj-nak* stb. hangos bizonyítékok arra, hogy a tő igenis lehet sokféle. Gondoljunk még a következőkre is, melyek szintén czáfölhatatlanul többféle tőt foglalnak magukban: *egér-ben eger-et*, *álm-ig álm-ot*, *lélek-ért lélk-ünk*, *reményél-tük reményl-ém remél-jük* stb. Továbbá más nyelvekből: *Zeús Δι-ός, πατήρ πατέρ-α πατρ-ός*; *böv-em bō-s bō-bus bū-bus*, *senec-s (senex) senec-tus sen-em sen-ior*, *ager agru-m*; *das herz, des herzen-s*; a héberben *baith ház, bēth ábí atyám háza, bāth-im házak*; észt *kāzi kéz, kāet kezek*, a lívben: *kāiz v. káž* és *kādūd*; a finnben *lapsi gyermek, lapse-t gyermekek, las-na gyermek-ül* stb. stb.

2) Második kifogás, hogy tanításom szerint „a szótő a hozzájáruló ragokhoz alkalmazkodik; e szerint a rag uralkodnék a tövön vagyis a szolga parancsolna gazdájának“. Bizony ez a felfordult világ csakugyan létezik. Csak említem, hogy az indogermán és sémi nyelvekben közönséges dolog, hogy a tő éppen a nyelvtani alak szerint változik, hisz tudjuk, az indogermán

nyelvészek milyen nagyra vannak evvel a flexióval. Tudjuk azonban, hogy ezek a változások tisztán hangtani okokból eredtek: hogy p. **gut-ig*-ből *güt-ig*, a középfölnémet *vogelein*-ből *vögelein* stb. a végtagbéli *i*-hang visszahatása miatt keletkezett, hogy *bov-i* mellett *bov-s* helyett *bō-s* van, mert mássalhangzó előtt könnyebben elvész a *v* hang, mint magánhangzó előtt. S íme ép azért van minálunk is *sžöv-i* mellett *sžövsž* helyett *sžö-sž* stb. Szintúgy van *vagy* mellett *vannak* e h. *vagy-nak*, *azok azért ezen* mellett *abba arra ettől*; és *az-val* helyett kétféle: *azžal* és *avval*, úgy hogy az egyikben a rag alkalmazkodik a tőhöz, a másikban a tő a raghoz. Az *álmu-nk*-beli mély *u* hangot igenis az *nk* mássalhangzócsoporthoz védte meg azon változástól, melynek p. az *álmok*-ban ki volt téve, t. i. a különben szabályos nyiltabbaválástól. Nyilvánvaló továbbá, hogy a ragok szerint van különböző tőalak az ilyenekben: *madár-on madar-at*, *álm-ba álm-ot*, *lélek-re lélek-én*. — Mindezek eléggé mutatják, hogy „lehet a ragnak annyi energiát tulajdonítani, hogy az ő kedvéért a szótő más-más alakot öltson“.

3) Nyelvtanom „a szóvégi hangzót majd a tőhöz tartozónak, majd megint ragnak veszi. Így p. *háza-m háza-d*, ellenben *háza-a*. Az önkényes eljárás itt kézzel fogható“ arra nézve, a ki ez alakoknak történetével nem törődik. Az 1. sz.-nek *m*, a 2.-nak *d* a jele, a 3.-nak pedig tudjuk *-ja -je*, s csak ennek rövidülése az *a e*, ép úgy mint a többesben van *ház-uk* **ház-juk* helyett (melyet a *ház-uk* mellett szintén nagy hatással lehetett volna idézni önkényes eljárásom bizonyítására). Ma is megvan egymás mellett a rövidült *láb-a maradék-a* stb. és a régibb *láb-ja, maradék-ja*, s a mai *háza* is pár száz évvel ezelőtt **ház-ja* volt, tehát világos, hogy itt az *a* külön elem (v. ö. még a ragos alakoknak hosszúságát: *ház-á-t*, azaz **ház-já-t* stb.). Kétségtelen, hogy ez a **ház-ja* még régebben így hangzott (*háza-m háza-d*) **háza-ja* (mint *fá-m fá-d fá-ja*), de a mai *háza* a két *a* hang közül a másodikat örízte meg. Tehát pusztán véletlenség, hogy egy-egy látszólag azonos hang az egyik esetben külön elem, a másikban pedig csak a tő megmaradt véghangja. Hasonló véletlenség forog föl p. a *v* hang hovátartozására nézve a követk. alakokban: *bú-val búv-ában*, *hí-ván hív-ám*, mester-*mű-vé* vált: *műv-ében*, az *a e*-re nézve ezekben: *lud-ai-m horda-i-m, kérelem kér-e, szüle-mény szül-e(-je)*; a *j*-re nézve ezekben: *sarj-a kar-ja* stb. stb.

4) és 5) Furcsának tartja a czikkíró az ilyen tagolást: *lábua(k) kezüe(k)*, mert e szerint *kéz* és *láb* négy-négy teljesebb tövűek: a) *keze lába, kézé lábo*, c) *kezü, lábu*, d) *kezüe, lábua*“

„a mi pedig képtelenség, mert józan ésszel az *ú ü* képzőket csak nem sorolhatjuk a szótövhöz“. — Pedig a dolog úgy áll, hogy a képzőt hozzászámíthatjuk a szótövhöz vagy leszámíthatjuk belőle a szerint a mint vesszük. A *kéz* ugyanis kétféle értelemben lehet *tő*: lehet töve ragos alaknak, a mennyiben hozzátehetjük *p.* a tárgyragot vagy az *-n* ragot: *kez-et kéz-én* stb. — ezek a szók aztán nem tövek többé; mert nem származik belőlük tovább semmi; de a *kéz* lehet töve különféle származékoknak is, *p.* *kez-ű, kez-es, kez-el* — s ezek a származékok maguk ismét tövek, mert ismét ragozhatók és tovább képezhetők. A szóképzés által mindig új *tő* keletkezik. (Azért *p.* a német nyelvészek újabban inkább *stamm bildung*-nak nevezik, holott *wort bildung* alatt néha a ragozást értik, mert csak ez teszi szóvá mind a gyökeret, mind a származékokat.) A fölvetten esetben tehát két szóval van dolgunk: az első *kéz*, melynek tövei a különböző ragos alakokban *kéz kézé keze kezű*, s mely aztán egyúttal töve vagy tőszava vagy — mint újabban rendesen mondjuk — alapszava a *kez-ű kez-es* stb. származékoknak; a második szó *kezű*, melynek a ragos és képzős alakokban (*p.* *négy-kezű-ség, -kezűek*) kétféle töve van: *kezű* és *kezűe*.

6) Minthogy végre a *gyil(o)k tit(o)k ér(e)z* és hasonló szók utolsó hangzóját a kiejtésbeli könnyebbség végett közbeszúrtnak mondom és így a segédhangzók lételet magam is kénytelen voltam konstatálni, a cikkíró nem látja át, miért vetettem el részben a segédhangzók régi elméletét. — E szemrehányást még sokkal hatásosabbá lehetett volna alakítani, ilyenformán: „Azelőtt azt tanították nyelvtanaink, hogy *gyilok titok ostromol* stb. hangugrató szók, mert magánhangzón kezdődő rag és képző előtt végtagbeli magánhangzójukat kiugratják. S íme Simonyi azt tanítja, hogy *gyilk títok ostroml* az igazi szótő, s ezek vesznek föl segédhangzót, ha ragtalanok vagy mássalhangzós raggal vannak ellátva. Tehát S. minden ok nélkül, csupa újítási viszketegből segédhangzót vesz föl ott, a hol eddig nem vettük föl, s nem hagyja meg ott, a hol eddig fölvevük“. — Mért nem neveztem az idézett szókat hangzóvesztő, hanem hangzót közbeszúró, segédhangzós töknek? Mert az látom, hogy ezek pár száz évvel ezelőtt így hangzóttak *gyilk* (v. *gyolk, gyalk = dolch*), *títok, ostroml-ják*, s csak azóta bővültek egy hanggal. És miért számítom az *álmunk álmo-s, útmunk úto-n* szók második önhangzóját a tövhöz? Mert azt látom, hogy még az Árpádok korában az alanyeset is így hangzott: *álmunk útmunk*. — Éppen a *gyilk-félékről* tanított segédhangzós elméletem mutatja, hogy nem vagyok ellensége szegény segédhangzónak. De hogy

hol lássuk és hol ne, azt nem a mi önkényünk, sem a mi kényelmünk nem dönti el, hanem eldönti nyelvünknek és alakjainak ismert története.

Ezen czáfoló észrevételeim után talán meglepő lesz, ha azt mondom, hogy a (*házo-féle*) teljes tők elméletét nyelvtanaimnak legközelebbi kiadásában elhagyom. Elhatározásomban azonban a főtebbiektől merően különböző megfontolások voltak irányadók, és örülök, hogy a multkori cikk alkalmat adott nézetem kifejtésére, s arra, hogy a kérdés netalán további eszmecsere tárgya legyen.

A tétel, melyből véleményem szerint ki kell indulnunk, a következő: *A nyelvelemeknek eredeti értékét*, melyet nyelvtörténeti kutatásaink a nyelvnek régibb korszakaira nézve megállapítanak, *nem szabad az újabbkori nyelv elemzésére egyszerűen átvinni*. Nem szabad pedig azért, mert az elemek értéke idővel a legkülönbözőbb változásoknak van alávetve. A mi azelőtt tőszó volt, később képző vagy rag lehet; a képző régi jelentése helyébe merően különböző új jelentés léphet; az igeképző századok folytán névképzővé válhatik; a mi valaha képző volt, a nyelvnek egy újabb szakában rag lehet; a ragos alak később alanyesetté válhatik stb. Lássunk csak néhány példát.

Hogy a *tőszó képzővé vagy raggá lehet*, arra alig kell példát idéznünk, hisz a képző és rag keletkezésének ez a rendes módja, csak gondoljunk a *-hat, -féle, -beli, -nyi (= nyáj)* képzőkre, a *-kor, -szér, -kép* ragokra.

A *képzőnek régi jelentése helyébe egészen új léphet*, nem hirtelen, hanem lassanként. Majdnem bizonyos, hogy a *választ ereszt* igékben az *-asz -esz* szótag gyakorító képző volt, de mai nyelvünkre nézve azt kell mondanunk, hogy az egész *-aszt -eszt* míveltető képző (l. fönt 147. l.). Tudjuk, hogy a *mászkál* szó *sz* hangja gyakorító, *k*-ja mozzanatos igeképző volt, de ma e szót csak két részre kell bontanunk s azt mondanunk, hogy *mász* az alapszó és *-kál* gyakorító képző. — A német *kinder kälber* szók *er*-jét okvetetlen többesképzőnek kell tekinteni, pedig az ófölnémetben az egyes gen. és dat.-ban is megvolt és a *kinderlein, kinderei* (v. ö. *abt-ei*), *kälber-nes* stb. alakok is mutatják még, hogy az *er* nem volt mindig a többes jele. *Die lügen, die herzen, die sonnen* *n*-je és *en*-je most nyilván a többest jelölik, pedig *der lügen-er, des herzen-s, der sonnen-stich* (*alles kommt ans licht der sonnen; fest gemauert in der erden*) stb. mutatják, hogy eredetileg az egyes számban is megvolt.

Az igeképző névképzővé válhatik. Nagyon valószínű, hogy a *hit hitel* szavak *t*-je mozzanatos képző volt, s az előbbinek névszóképzője *v* volt (*hitv-es*, mint *mered: merev*), az utóbbié *-el*: de mostani nyelvtudatunkra nézve az elsőben *-t* a névképző elem, a másikkban *-tel*. A *halász vadász* szókban igeképző az *-ász* és főnévi használatuk úgy magyarázandó, mint a *csal(tojás)*, *fen(kő, kasza-fén)* szavaké: de már a *juhász kertész kormász* szókban névképzőnek kell neveznünk az *-ász -ész-t*, mert e szókat nem alkalmazzuk igei jelentéssel.

A képző rággá válhatik. A családostul-féle kifejezésekben az *s*-et most a raghoz számíthatni, pedig a. m. *családosan*, tehát az *-s* bizonyára melléknévképző volt. Szintígy vagyunk az *örömost* szóval, s ugyanaz történt talán a *-nyi* képzővel nyelvemlékeink *kevesenné* (kevés ideig⁴)-féle szólásaiban. Érdekes példa idézhető az angolból: ott a *-ly* képző, mely nem egyéb a német *lich*-nél, a mellékevek módhatározó ragjává lett, p. *happy* szerencsés: *happily* szerencsésen, *unwilling* akaratlan: *unwillingly* akaratlanul stb.; néhány esetben a németben is: *schwerlich, freilich, erstlich, neulich, hoffentlich* (*hoffend-lich*).

A ragos alak alanyesetté válhatik. A *tele, messze, elég* szókat mint alanyeseteket, mint mn. jelzőket használjuk: *egy tele zsák, messze földön, elég pénz*; hogy azonban határozó alakok voltak, mutatják még most is az ilyenek: a zsák *tele van, tele töltik, messze jár*, s az hogy az *elég* szóból nem szoktunk többest képezni. Ide valók aztán az effélék: *messze-ség, hátrá-l, félré-bb hely, a hon* (= honn), *a haza, az otthon, a nappal, odá-ig, belül-ről, mostan-tól* stb. (l. Nyelvtanom 126. ciklét).

Már most a mi a többi nyelvi elemről áll, áll a töről is, illetőleg a tőnek végéről*). Megtörténhetik ugyanis, hogy a tő vége hangtani változások következtében a *nyelvérvékre nézve elveszti a tövel való közösségét* és vagy jelentéktelen elemmé, mondjuk kötőhangzóvá süllyed, vagy pedig a raghoz vagy képzőhöz csatlakozik, illetőleg át is veszi egészen egy-egy elvesző rag vagy képző szerepét.

Vegyünk előbb egy-két idegen példát. A latin *claud*- ige-töböl *claus-trum* lett, a *haur*- ered. **haus*- ige-töböl *haus-trum*. *Claustrum*-ban azért vesztette el az *s* a tövel való egységét, mert magában a tőben az er. *d* maradt meg, *haustrum*-ban pedig azért, mert az ige-tőben különben *r*-nek hangzott ez a régi *s*.

*) Idézhetnénk ugyan arra is példát, hogy a tőnek eleje válik le: így lesz p. a *zászló*-ból *az ászló* stb. (L. e sorok írójától: Az Analogia Hatásairól, Akad. Ért. 8. l.) Továbbá arra, hogy a tőhöz csatlakozik olyan hang, mely azeiőt a képzőhöz tartozott, p. *al-ja* (minthogy többnyire e *-ja* képzővel járatos) ezzé lett: *alj-a*, ill. a képző nélkül *alj, aly*. De a szövegben most már csak a tőnek végére akarunk szorítkozni. S. Zs.

Azért a rómaiak nyelvérzéke így tagolta az efféle szókat: *claustrum*, *hau-strum*, s evvel a most már eggyé vált *-strum*-mal alkotta a *lu-strum*, *capi-strum* stb. szókat a *luo*, *capio* igékből*). A német *tag* szónak ős-német alakja **daga* volt, s a mai német *tage* szóban ez a véghangzó van megőrizve, mert az ott volt többesképző elveszett, ámbár ottvolta védte meg azt a második magánhangzót az enyészettől. Most azonban kétségtelen, hogy az újfölnémet *tage* szót így kell tagolnunk: *tag-e*, mert ez az *e* vette át a többesképző szerepét. — Hasonló jelenség van az észtnben. A magyar *torok*, melynek régi teljes alakja **torku* volt, finnül *kurkku*, genitivusa *kurkun*. Az észtnben a gen. *n* egészen elpusztult s most a gen. *kurgu*, a nom. pedig *kurk*, mert a tövégi hangot az észtn nagyon gyakran elhagyja a ragtalan alakban, úgy mint a magyar. Már most az észtnül beszélők a *kurk* nomin. mellett a *kurgu*-ban bizonyosan az *u*-t érzik genit. ragnak, s ép úgy a *paks-u*, *tomb-u*, *sul-u* genitivusokban, melyeknek nom.-a *paks* (finn *paksu*), *tomp* (magyar *domb*), *sulg* (toll, f. *sulka*) stb. Ellenben az *a*-hoz kell most kötniök a birtokviszony képzetét a *silm-a kárn-a vasam-a*-féle genitivusokban, mert ilyen alanyesetek állnak mellettük: *silm* (szem, f. *silmä*) *kárn* (f. *kärnä*) *vasam* (f. *vasempa-*).

Térjünk a magyarra. A *tisztít* szót most nyilván így kell elemeznünk: *tiszt-ít* szintúgy *puszt-ít sim-ít szép-ít ép-ít* stb., szóval az *i* hangot most határozottan a képzőhöz vonjuk s az egész *ít*-et érezzük igésítő képzőnek. Pedig az *i* hang a névtő véghangjának átváltozása. A *tiszta* szóból *tiszto-jt* lett, mer *jt* volt a képző. Aztán a *j* hatása miatt az *o* *i*-re vált s lett *tisztí-jtani*, mint Pesti Gábornál olvassuk, végre a *j* elvesztével *tisztí-t-ani* és *tisztí-tt-ani*.

A *biró*, *egyenlő* stb. igenevekben ma kétségtelen, hogy *ó* *ő* a névképző, pedig ez a magánhangzó az igező egykori véghangjának képviselője. Tudjuk pl., hogy a *biró* *birov* alakban mondta régi nyelvünk s hogy az *egyenlő* többese a Bécsi codexben még *egyenlővek*. Tudjuk azonfölül, hogy az ugor igenévképző pl. a finnben *-va -vä* alakban van meg, s így az idézett két szót így kell tagolnunk: *biro-v egyenlő-ve-k*. A *biro-v egyenlő-v* szókból az igenévképző *v* elenyészett s csak abban hagyta nyomát, hogy megnyúlt az igező véghangja: *biró-egyenlő-*. A nyelvérzéknek azóta okvetetlen ehhez a hosszú véghanghoz kellett kötnie az igenév funkcióját, mert csak ebben különbözött az igenév az igezőtől (*bir- egyenl-*).

*) L. Az Analogia Hatásairól 22. 1.

A *hosszu-álmú kis-hitű* szókban nyilván az *u ü* véghangzókhoz kötjük ezt a különös melléknévi functiót, s e szókat bizonyára helyesen elemezzük ma így: *álm-u hit-ű*. Pedig e melléknevek hatszáz évvel ezelőtt*) így hangzottak: *álmuv hitüv*, s a többeseket még a Müncheneri codexben is így olvassuk: *kishitövek, másnemövek*. Már pedig itt *v* (-*va -ve*) volt a melléknévképző, ugyanaz, melyet pl. a finn *liha-va* „húsu, húsos“ szóban és társaiban látunk; s a mihez ez járult — *álmú- hitű-* — a főnévi alapszó teljes alakja volt a maga *u ü* véghangzójával. Ha tehát a mai nyelv elemzésében minden áron nyelvtörténetet akarunk adni, azt kellene mondanunk, hogy az *álmú* melléknév az *álmú-* főnévtől van képezve a melléknévképző *v*-vel.

Az előbbihez részben hasonló fejlődést mutat az *útunk vérünk* alak. Minthogy az *útu- vérü-* tő ma más szóalakban nem maradt fenn s az alanyeset csak *út vér*: az újabbkori nyelvérzék az idézett szókat így tagolja: *út-unk vér-ünk*, szóval azt kell mondanunk, hogy mai nyelvünkben csak magánhangzóvégű szók után *-nk* a tb. 1. sz. jele, mássalhangzós szók után pedig *-unk -ünk*, úgy hogy pl. átvett idegen szókhoz ezeket ragasztjuk: *templom-unk eczet-ünk*. Itt az eredeti tövégi hang csak *u*, ill. *ü* alakban maradt fenn s azért mint állandó hang könnyen csatlakozhatott a következő szóelemhez. Ugyanazt mondhatjuk a fokképző *-bb*-ről, mely mássalh. után rendszeren *-abb -ebb* (kiv. *nagyobb*); a beálló cselekvés képzőjéről, mely mássalh. után mindig *-and -end*, s a bef. cs. -éről, mely (a 3. sz. -ben) mássalh. után mindig *-ott -ött -ött*, kivéve az *r l n* ny. hangú töveket. Ide csatlakozik továbbá a helyhat. *-n* rag, mely mássalhangzós tők után mindig ill. *-én* v. (*ö ü* hangú tő után) *-ön*, úgy hogy e háromféle rag alkalmazása ép oly állandó szabály szerint történik, mint a hármas *-hoz -hez -höz* v. *-tok -ték -tök* s némely nyelvjárásban a többesi *-nok -nék -nök* (= *-nak -nek*) személyrag használata. — Szóval azt mondhatjuk, mai nyelvünkben a tb. 1. sz. ragja magánh. után *-nk*, mássalh. után *-unk -ünk*; a helyh. rag magánh. után *-n*, mássalh. után *-on -én -ön* stb.**)

Másképp vagyunk azonban egyéb ragos és képzős alakjainkkal. Már pl. a melléknévképző *-s* v. a tbképző *-k* előtt az egykori tövégi hangzók annyiféle alakban maradtak fenn (*a o e é ö*), hogy a nyelvérzéknek lehetetlen volt e hangokat a képzővel egynek venni. Úgy hiszem legalább, hogy pl. a *házak padok képek szemek pörök* szókban a végzet annyira változó, hogy az

*) V. ö. HB. *chomuv, keserüv*.

**) Ezekhez számíthatnók a köznyelvre nézve az állapoth. *-n* ragot is (*szomorú-n, büszké-n*), s azt mondhatnók, hogy mássalh. tő után mindig *-an -en* (kiv. *nagyon*). De ez nem állna azon nyelvjárásokra nézve, melyekben *magoson helyésén hűsön-félék* is fordulnak elő.

Legyen szabad most elmondanom, mikép alakul az eddigiek szerint (nagyobbik) Nyelvtanomban a tövekről szóló fejezet.

A kezdő 297. cikk a szótön kívül még a kötőhangzót állítaná föl mint szóelemet, s az elemzés példái ilyen alakot öltenének:

*út-ra út-on út-unk út-a-tok út-a-t
út-nek út-i út-ünk út-ö-k út-ö-m.*

A változó tövekre nézve:

*ló-ra lov-on lov-unk lov-a-tok lov-a-t
töröl-nek töröl-i töröl-ünk töröl-tök töröl-t.*

A 298. cz., a teljesebb s rövidebb tö megkülömböztetése elmaradna. — A 299—301. cikkek a teljes tö hangzói helyett a kötőhangzók különféleségét tárgyalnák (p. azt is hogy az 1. sz. -k rag kötőhangzója a jel. módban *o é ö: ir-o-k*, a fölsz.-ban *a e: írj-a-k* stb.).

A 302. cz. így kezdődne: Olyan igéknél, melyeknek töve *v*-re végződik, ez a *v* el is szokott maradni, ha mássalhangzó van utána. — A 303. meg így: Némely igéknél olyan két tövük van, hogy az egyik *jl rl* stb. mássalhangzócsoporthoz végződik, a másikban pedig a két végmássalhangzó közt *o é ö* magánhangzó van, p. *hajl-o-k hajol-t*.

A névszótökre nézve megmarad a változatlan s változó tökre való felosztás, csakhogy a változatlanokhoz tartoznak a *láb, szem, haj-félék*, melyek szótöveinknek többségét teszik.

A változó vagyis kéttövű névszók így oszlanak föl: 1) az *a e* végűek, p. *óra-kor büszke-ség: órá-t büszké-n*; 2) a *v*-hangúak, p. *műv-e-k: mű-nek; falv-a-k: falu-t*; 3) hangvesztők: *álo-m: álm-o-t, bokor: bokr-on*; 4) hangrövidítők: *kéz: kez-et, madár: madar-a-k*.

Csak annak kell még okát adnom, a 3. csoportot mért nevezem egyszerűen hangvesztőnek, s mért nem fogom többé az *álm* *o*-ját közbeszúrt hangnak, segédhangzónak mondani. Főnt elmondtam, hogy e segédhangzós elméletre a régiebb nyelvallapot tekintetbevétele ösztönzött. Van azonban egy nehézség. Az *álm* *titok*-féle szók és a *bokor öből haszon*-félék mai nyelvünk rendszerében okvetetlen csak egy osztályt tesznek, ma nincs köztük semmi különbség. Már pedig csak az elsők hangzottak azelőtt így: *álm titk*, az utóbbiakat sohsem mondták úgy hogy *bokr öbl haszn*. A HB. korában így beszéltek: *álm álmu-k*, ellenben: *bukur bukuruk*. Utóbb az *álm*-féle szók segédhangzót vettek föl, tehát átmentek a *bokor*-félék mintájába. S ez az átmenetel annyival is teljesebb lehetett, mert időközben a *bukuruk*-féle többesek is ilyenekké rövidültek: *bokrok*, mint *álmok*. Ma tehát

ezt az egész egyesült osztályt vagy segédhangzósnek kell neveznünk, ha t. i. a többségből v. a tárgyesetből indulunk ki (*álm-bokr-*: *álm bokor*); vagy pedig hangvesztőnek, ha t. i. az egyes alanyesetet vesszük alapul (*álm bokor*: *álm-bokr-*). Kétségtelen, hogy az utóbbi eljárás nem csak a tanításra nézve célszerűbb, mert egyszerűbb, hanem mai nyelvtudatunknak is jobban megfelel.

SIMONYI ZSIGMOND.

MÉGEGYSZER A HATÁROZATLAN SZEMÉLYRAGOS TÁRGYRÓL.

A Nyr. aprili füzetében újra megszólalt a személyragos tárgy határozottságának orátora: Cicero alter, qui dicitur Babics Kálmán, és dobálózik nem csak szóval, ha' kavicsal is. A szóra megfelelek; a kavicsokat elengedtem a fülem mellett süvöltteni: nem talált csak egy is. Megkeresni pedig restellem, hogy visszadobáljam. Nem is kenyerem a góralás: az irással tartok, hogy: „a ki téged kövel dob, kenyérral dobd vissza“. Ime tehát Babics uram! friss sütet czipóm.

Az olvasó kedvéért jónak látom az eddigieket röviden összefoglalni, s egy pár toldalékkal ellátni.

A grammatika azt tanította mi nálunk, hogy a személyrag magában is határozottá teszi a tárgyat, s ennél fogva személyragos tárgy mellé okvetlen tárgyas igealak járul. A múlt novemberi, meg az idei februári füzetben fölös példákkal bizonyítottam e szabály helytelen voltát. De nem én vagyok az első, ki e tételt helytelennek itéli. Barna Ferdinánd a határozott és határozatlan mondatról szóló akadémiai értekezésében (1874) már kimondja, hogy: „a személyrag nem teszi a szót határozottá“. Ezért olvassuk a Kalevalában XII:389 v. „*Halla* kívül ének szavát“ — s ehhez való jegyzetében Barna ismételve megjegyzi, hogy tévedés azt hinni, hogy a személyragos szó tárgyesete mellett az ige határozatlan alakja nem állhat. De szabályt még nem állít fel.

Lehr Albert, — mint már említém is — a Nyr. III:118 skk. szintén kimutatja, hogy a tárgyas ragozás akkor járja a személyragos objectum mellett, ha ez határozott, mert személyragozott létére lehet határozatlan is. De még nem állapítja meg a szabályt tökéletesen, mert épp' úgy, mint Babics, csak egyes esetek tanúságát foglalja szabályba, és példái sokkal többet mondanak, mind szabályai.

Simonyi Nyr. III:302 szintén csatlakozik Lehrhez abban, hogy a grammatika említett szabálya helytelen és azt mondja:

„a birtokragos tárgyhoz épp úgy viszonylik az állítmány, mint a birtokos rag nélkülihez, azaz: ha határozott, tárgyas ragozással jár, ha pedig határozatlan, tárgyatlanlallal“. E szerint tehát a személyragos szó határozottság dolgában egyenlő értékű a személyrag nélkül valóval. Nytana 335. l. is elismeri, hogy határozatlan tárgy is lehet személyragos.

De hát ezt ritka kivételképpen (?) Babics úr is megengedi, és törekszik három esetben foglalni a ritkaság e tüneteit.

Én azt állítottam fel a Thewrewk tanítása szerint, hogy: a személyrag magában véve nem teszi a tárgyat határozottá, ha csak más — különben individuálisan meghatározottnak nem gondoljuk. Ez általános szabály minden esetre nézve biztos utbaigazító.

Ennek ellenében Babics úr az állítja, hogy: „igenis a személyrag határozottá teszi a tárgyat, ha csak amannak erejét egyéb körülmény meg nem gyöngíti“. E szerint tehát a személyragos tárgy határozott, de némely esetben — ritkán! — határozatlanná válhatik.

Melyik az igaz?

„Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίθειν τάλαντα, ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε τανηλεγέος ἑανάτω“...

Hogy a határozatlan tárgy válhatik határozottá, hogy valami negatív dolgot a nyelvszokás pozitívvá változtathat, arra van példa. V. ö. „*fanni* nem *szerette*“. „A *melyet* — *viszik*“. Ide tartoznak mind azok a *κατὰ σύνεσιν*-féle kitételek, a melyekben a gondolkodás valami hiányzót pótol ki. Arra azonban, hogy más-külömben meghatározott tárgyat, pozitív dolgot a nyelvbéli fejlődés egy és ugyanazon stádiumában — a nyelvérzék határozatlan, negatív számba vegyen, arra non datur analogia. Ha pl. már egyszer tudatunkban: „az embert“ — határozott tárgy, soha míg a világ, nem mondhatom, hogy: „látok az embert“. A mi már határozott, senki fia kedvéért nem válik az határozatlanná. „Lett dolgot az ember nem tehet létlenné“. De igenis azt mondhatom, hogy: „emberemet látok“, (azaz: embereim közül egyet“) ha éppen szükségem van ily kifejezésre. V. ö. „Mért ne *birna* meg egy csapat *emberemet*?“ Ar. Mur. ostr.

Pusztán csak személyragos tárgy mellett, tehát egyaránt élhetnek határozott, vagy határozatlan ragozású igével; attól függ, mit akarok kifejezni. Az imént idézett példa azt teszi, hogy: „embereim közül egy csapatot“; de monhatom: mért ne *birná* meg egy csapat *emberemet*“ — s ekkor az „egy csapat emberemet“: individuálisan meghatározott tárgy, és azt teszi, hogy mindössze csak az az egy csapat emberem van.

Azonban mind a mellett, hogy személyragos tárgyhoz czélom szerint akármelyik ragozást hozzá illeszthetem, „autokratikus bizarrsággal“ megengedem B. úrnál, hogy némely kifejezésekben a személyragos tárgyat a nyelvérzék csakis határozottnak szokta tekinteni. (Istenem-teremtőm! ismét egy „csodabogár“. Nyelvérzék — és: tekint: Reteggek. No de már mindegy. Ha Virgiliusnak szabad volt: „ecum aedificare“; ha Aranynál a kard *reze* lehet *aranyból* stb., akkor az én *pennám* is *mondhat* efféléket.) Pl. arra *veszem utamat* (nem: veszek); kenyeremet keresem (nem: keresek). Ezt nem vette figyelembe B. úr, mikor — Budán, vagy hol — hajdumegyei szólásokat komponált az én kontómra.

Mi következik mindebből?

Az, hogy határozatlan tárgy válhatik határozottá, de az ellenkezőre nincs eset. Mondhatom, hogy: „emberemet látom“ (t. i. az én emberemet, azt az egy bizonyost) és: „*emberemet látok*“ (azaz: egyet embereim közzül); de csak: „az embert látom“ — és sohasem: „az embert látok“.

Melyik hát már az igaz? Az én állításom, hogy a személyragos tárgy határozatlan, de a beszélő gondolása határozottá teheti egyéb meghatározás hijában is; vagy a Babics uré, hogy a személyragos tárgy határozott, csak hogy némely körülmények közt határozatlanná is válhatik? A felelet nyilvánvaló. Hisz maga B. úr is megvallja, hogy „a határozatlan puszta köznevi tárgy határozottá tétele könnyebben történhetik, mint a határozottság külső jelét (értsd: a személyragot) ellensúlyozni egész a határozatlanitásig“.

Azokat a „némely körülményeket“ B. úr három eset alá vonja. Ezekre azt mondtam, hogy magokban véve helyesek, de nem hiánytalanok. Szememre veti, hogy felosztását hiányosnak mondom, még se pótlom. Ezt nem tekinthetem feladatomnak, mert én egész más szemmel nézem a kérdéses formát. Ő azt fejtegeti, mikor lehet a személyragos tárgy is határozatlan; én kimondtam, hogy m a g á b a n v é v e mindig az.

De hogy' is illeszthetnők az ő három kategoriájába ezeket a példákat: „*hagyjátok már békemet*“ Nyr. III:121. „Mindenemet elvittek“ (Debr.) „Boeotián Parnasz *hegyeit emelhet*“. (Csokonai) „Honnan barátság *szózatit hallok*“. (Csok.) „És a tenger gazdag folyamba *vitt* nem egy világrész drága kincseit“ (Vör.) „Tisztes férjek *feleségeit* arra *loyaltál*“. (Ar. Arist. II:282) „Nem *adsz* be *semmidet*“ (u. a. III:147 l.). Thewrewk az Aristophanes glossáriumban számos ily példát állít össze Aranyból, és idézi hozzájuk novemberi értekezésemet.

Három pontját tehát egy-kettővel a saját szempontjából is meg kell szaporítania B. úrnak!

Még csak a következőket akarom jelenteni B. úrnak, avval a megjegyzéssel, mint a székely ember a fogfájásról való receptjét: ha használ: használ; ha nem használ: hadd fájjon.

Nem bánom, legyen Newton törvénye csak is „ura“ a bolygók mozgásának. Csak azt szeretném tudni, mit csináltak szegény bolygók, mikor Newton még nem jött a világra? Így lehet felőlem a grammatika is ura a nyelvnek; de vajjon minő *αὐτοκράτωρ*-szellem fejleszthette a nyelveket, mikor még senki se gondolt grammatika-csinálásra?

A HB.-ben nincs névelő, csak mutató névmás; *οἱ* gimilsben: *azon* gyümölcsben.

Az *egy számnévről* beszélni még sem éppen hiba, mert a határozatlan névelő voltaképpen hangsúlytalan számnév (l. Sim. Nyt. 65. l.).

Vajjon ebben: „keress *ezeket* — az „*ezeket*“ nem mutató névmás: S még sincs individuális megkülömböztetés, mint B. úr általában ráfogta volt a mutató névmásra. Nem lehet tehát „föltétlenül elfogadott igazság“, hogy a mutató névmásban van individuális megkülömböztetés; mert egyszer van, máskor nincs.

Most pedig: „Vade salutatum“... a kavicsok nyugodjanak békén a földnek a porában. Nem *szedem*, de még csak nem is *szedek* fel *kavicsait* B. úrnak, hogy visszadobáljam. Legyen az övé a górlás dicsősége.

Dixi et quem fecerat cursum scriptura, peregi.

CSENGERI JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. „A német *vernunftehe* szót hogy lehetne magyarosan kifejezni? Ellentéte *neigungsheirat*“.

F. Az elsőnek, azt hisszük, elég pontosan megfelel a *számitó házasság*. A másíknak megfelel ugyan a *szerelmi házasság*, de ez nem olyan enyhítő, kiméletes kifejezés; ilyenkor így kellene körülírni: *vonzalomból* v. *hajlamból való házasság*.

2. „Asztali társaságunk néhány tagja között élénk vita volt minapában a fölött, hogy vajjon helyesen van-e szerkesztve egy címtáblának köv. szövege: „Tornyai S. és fia irodájuk“. A kérdés az, vajjon „irodájuk“ vagy „irodája“-e itt a helyes kifejezés?“

F. A címtábla szerkezete mai köz és irodalmi nyelvünkben egészen szokatlan; azonban hibássága csakis ebben áll, hogy

régies, elavult kifejezésmód. Századunk első két tizedébe még gyakori volt (pl. Kazinczynál is), és az akkori nyelvészek még nagyban vitatkoztak rajta, melyik a helyes. De a nép nyelvében néhol még ma is elég gyakran hallani efféléket: ez volt zsványok tanyájuk; ez a szomszédék Juliskájuk; itt legel a falusiak csordájuk.

S. Zs.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

K e c s k e m é t i e k.

- Angyalflastrom : angolflastrom (népetymologia).
 bűge : félbuta.
 bagifona : düstel.
 böggő szömű : kidülledt szemű.
 börböncze : pikszis.
 böllér : a ki magányházaknál a sertést leöli.
 bodag : pogácsa vagy lepény alakban sült tészta.
 börzönget : mérgesít hecczel.
 bugyli : fanyelű kis bicska; bugyli-nadrágnak nevezik a zsákszövetből varrt pantallót is, melyet a napszámosok szoktak viselni.
 butyor : holmi, butor.
 büdös : így hívják a börtönt.
 bizsörög : 1) ha a bor lassan forr, 2) kisebb mértékű elzsibbadása a testrészeknek.
 bözzög : mint főnév : „Ez itt a bözzög !“ a baj, a hiba; „igazicsd mög a bözzögjit“ az óra mutatóját. Helyesféle értelmében többféleképpen.
 bicsaklik : megbotlik, elakad; a fáradt ló lába megb. a hibás beszédű ember nyelve megb.; rossz emlékező tehetségű ember nyelve megbicsaklik stb.
- bürge : bárány.
 czevicze : sűrű aljbor.
 czihelődik : készülődik.
 csikmák : hosszura metélt tészta.
 csök (csék) : a bika penis-e csaknem kizárólag : bikacsök, (vagy bikacsék) melylyel eddig a rabokat verték.
 csimasz : poloska.
 czupák : 1) a birka két hátsó lábán a térdkalács, melyen hús nincs, de némelyek nagyon szeretik a vastag int, mely e czupákost alkotja. Sokkal általánosabb 2) nyomtaték, melyet a mészáros a húsrá ad. (zuwag?)
 csajtos : piszkos, sáros,
 csajla : ugyanaz.
 csajhos, csajkos : ugyanaz.
 csobolyó : néhány pintes kis hordó, miben a mezei munkások a forró nyári napok idején az italt tarják, mert ebben nem melepszik oly hamar föl; nádcsövön keresztül szoktak belőle inni.
 duhaj : kicsapongó, mulatozó (lump).
 duhajkodik : bétýárkodik.
 devernézni : lármázni, mulatozni.

élet: gabona.

hajazat: eszterhaj, eresz alja.

előhasi: először borjazó tehén,
faczér: dolog nélkül való (leg-
inkább mesterlegény), faczér-
kodik.

förhécz: a kocsi az a része,
mely a rud tövéen keresztül
van fektetve s közepin erős
vasszöggel ahhoz van erősítve,
végei pedig az első tengely
végeivel van összekötve.

fititni: mutatni, dicsekedve
mutogatni.

fülönfüggő: fülbevaló.

gönye: görnyedt: így hijják
a puposhátút is.

galiba: baj (galibába keverte
magát).

gyertyagyujtat: estve felé,

göthös: köhécselő, beteges.

görheny: kukoriczalisztből
sült lepény.

göb: bog (ritka, csakis egyszer
hallottam).

hernyásodik: virágos lesz a
bor.

hendzsér: hentes.

iszánkózni: korcsolyázni.

ista-pistáz: tréfál.

járás: marhalegelő.

krampog: haszontalanságokat
beszél.

kereszt: vagy csomó; a le-
kaszált s kérébe kötött gabonát
13 vagy 18 kéréjével össze-
hordják, hogy kiszáradjon;
ezeket asztagokba rakják, s az
ennek közelében készített szérűn
kicsépelik. Az összegyűjtött
szénát pötrönczehordó rudakon
rudasba, vagy pötrönczébe rak-
ják s 5—7—12 ilyenből ismét
vontató boglyát vagy szekeres

b. raknak. Hol sok boglya van
a szénát kazalba rakják, mely
négyyszögben rakva házalakú
födélzettel (hajazattal) van be-
tetőzve (behajazva). Sok széná-
ból nemcsak kazlat, hanem kalan-
gyát is raknak, melybe néha
200—300 boglyát is beleraknak;
ez igen nagy kerek alakú, dere-
kából fölfelé hegyes födélzettel
épített boglya rakomány.

kurczina: tepertő.

karlódik, kallódik: lassan
elfogy.

kelevény: kelés.

kajabál: kiabál.

kajla: csonka (?).

köttes: megkölt tésztából sült
sütemény-féle.

lepetyöl: a kutya nyelvével,
mikor iszik.

lófrál: szaladgál.

leptike: kétkerekű kocsi.

mokány: makacs, kemény,
erős.

mafla: báméskodó.

muja: ugyanez.

mondvaccinált: törvénytelen
gyerek.

maszatol: bepiszkol.

mangalicza: hizott disznó.

muri: tivornya.

mesztélábos: mesztelen lábú.

mögötetni: megmérgezni.

mögbabázni: lebetegedni.

mándli: rövid, nyári kabát.

macza: szerető.

nyervog: nyávog.

nyérvákol: ugyanaz.

nyomás: marhalegelő.

ökrendezni: böffenteni.

összemarok: összefogott (ket-
tős) marok,

pruszlik: mellény.

piritus: piritott kenyér.
 pupák: bámész, ügyetlen.
 pampuska: fánk.
 pimpós: borvirágos.
 pampula: a ló v. szarvas-
 marha alsó ajka.
 puczok: kis gyerek.
 piszke: stachelbeere (?).
 rusnya: ocsmány, rút; (rus-
 nyít).
 rotye rutya: szegényes holmi.
 sasszaggatta képű: ripacsos.
 sallang: lelógó czifrázat.
 satyak: sapka.
 sandra: rossz nőszemély.
 senye, sunya: balog.
 sörke: tetű.
 szömény: rossz nő.
 saráglya: a kocsi negyedik
 oldala, melyet leginkább csak
 akkor tesznek föl, midőn olyas-

mit visznek a kocsin, a miből
 elhullhat, s ilyenkor lánczczal
 kötik a kocsioldalhoz.

szárma: töltött káposzta.
 szuka: rossz nőszemély.
 toprongyos: a kin úgy áll a
 ruha, mintha vasvillával hányták
 volna rá.
 tutki: vizzel föleresztett
 spiritus.
 tunya: a ki az orrából beszél.
 téjgyértya: stearingyértya, tán
 a Milly-kerze fordítása.
 térbegyüni, térgyepöni: térde-
 pelni.
 vendégódal: a kocsi oldalairól
 lelógó rudak.
 vénhedni: vénülni.
 zakatol: kelepel, (malom, kalló)
 — időszakos zaj.
 zabi: törvénytelen gyerek.

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

Moson megyei ek.

szip kik: szép kék.
 mi lütte: mi lelte, mi baja?
 éhóra: éhomra, éhen.
 elemezne: meztelen.
 há mécz? hová mész?
 valamit kék tennyi: valamit
 tenni kellene.
 májája, szarvája: mája, szarva.
 üst: ezüst.
 ne tuligálja a kis kocsit, ne
 tujja el a kis kocsit onnajt.
 őszi huzni: össze huzni.
 várhatatlan: türelmetlen.
 píz: pénz.
 sütös: minden szilárd anyag
 ha meleg, folyadéknál forró.
 innya: inni.

szurdik: zug, szeglet.
 csuszkorányi: jégen csuszni.
 meg nyölni: meg nőni.
 beállott a tó: befagyott.
 öreg fogu fésű: ritka fogu.
 zsombor: kenyértésztát tartó
 kosár.
 mit örül az oda?: minek örül
 az ott?
 sunyni: a bujoska játéknál
 az sunyik, a kinek nem szabad
 nézni, míg elbujik a többi.
 Ha a gyerek valamit mutat,
 hogy fáj, ez a mondóka gyó-
 gyítja meg:
 Áj, váj, kecskeháj,
 Ha meggyógyul majd nem fáj.

(Arak, Csallóköz.)

KOSUTÁNY TAMÁS.

Ikorszók.

Szegrül-végrül: távolról, messziről, innen-onnan; én mindig, csak a rokonság, atyafiság messziről való származására hallottam, egyébre soha, — ennél is csak olykor, mikor az illető az atyafiságot akarja is, nem is elismerni, s inkább nem, mint igen. — Atyafinak atyafi no, ugy szegrül-végrül, mer a nagyapánk együtt mentek a vásárra; — vagy atyámfia no, Ádámrul, Évárul meg a naddiófárul.

Szüri-szapulja: valakit többszörösen rágalmaz, pletykaszókkal becsületében gázol. — Ott ugyancsak szürik-szapujják az embert.

Szütte-fonta: ezt az én két kezem szütte-fonta; használják sokszor holmi összevissza hányt, nőtt tárgy zavartságának megjelölésére is — Ugy összevissza van szüve-fonva ez a' szőlő, fonal, dolog stb., hogy ember legyen a ki kibontya. Szokták tréfás káromkodásul is használni. — Erre-arra! a ki szütte-fonta, még az ebazingét is!...

Szetye-motyál: ide-oda rakogtat, valamint keresgél, kutatgat, s e közben tesz-vesz holmit.

Sz-va-hugyva, v. sz-ván-hugyván: apránként, kevesenként, ad, fizet. — A mit adott v. fizetett is, azt is csak ugy sz-ván-hugyván attá, fizette, nem vót rajtam semmi látattya.

Silip-salap: ütés, verés, veregetés hangjának az utánozása. — Gyer csak elő, maj lesz silip-salap! innen silip-salapol, v. csak salapol: no! aszt ugyancsak megsilip-salapoltad, a sem ístál másocczor.

Se hire- sehamma, v. csak: hire-hamma; a mint innen éhorta a szél, azóta se hire- sehamma; minden hire-hamma éveszett, mintha sose lett vóna.

Szopja-nyalja: nyalja-falja. Valamint amaz előbbit, úgy ezt is szokták a gyermekeit fölöttébb szerető szülékre, különösen anyákra is alkalmazni.

Susu-pusu, innen: susog-pusog, sug-bug: suttogó, titkolódzó beszélgetőkre, szerelmesekre alkalmazzák. — Úgy meg sugtak-bugtak, susogtak-pusogtak együtt, hogy egyebet sem lehetett hallani, csak: susu-pusu, susu-pusu! Szokták ez is, s pedig gyakran — setteg-suttog, használni.

Széna-szalma; nos, hát széna-é, vagy szalma? e kérdést olyankor teszik, mikor valaminek az eredménye után tudakozódnak; a széna jót, a szalma ellenben rosszat jelent. — Szalma biz a, még annak is a törekje; azaz: rossz az eredmény; v. széna ám! még pedig annak is a sarjuja, azaz: jó, szerencsés az eredmény.

Szuszi-muszi: kicsiny, de már járó-kelő gyermekeknek, különösen kis leányoknak szokták mondani: no, kis szuszi-muszi hogy vagy? egyébiránt körülbelől afféle szuszogót jelent, mert

hallani ezt is: ott szuszog-muszog rajta, s nem halad vele hejbül: dolgozik, kinlódik rajta.

Szette-vette: tréfás káromkodás; — erre-arra! szette-vette a terem-burádat is.

Szedett-vedett: haszontalan, több helyről összeszedett holmi, tárgy, dolog, ember; a mi se külsőleg se belsőleg nem sokat ér; — az egisz párt csak hummi szedett-vedett nipsígbül állott: sok mihaszna szedett-vedett hummi egyet-mása van, a mi mind nem ír égy hajító fát, égy irgalmas kijátást.

Szörin-szálán: elveszett, odalett, mintha a föld nyelte vóna el. — Néha így is mondják: szörin-lábán.

Szélibe-hosszába: mikor sokan vannak, sokan fognak valami munkához, vagy pusztításhoz, rontáshoz, akkor szokták mondani: szílibe-hosszába minden felől neki állanak s meg is vót mingyá az egisz; — isten nélkül való verebe! szílibe-hosszában pusztította a buzámat.

Szörin-szört: marha cserélésnél használják, mikor t. i. sem egyik, sem másik cserélő fél jószága mellé nem ad „tódást“, hanem csak úgy szörin-szört megy a cserevásárlás; — mondják aztán akármiféle tárgy cserebelésére is.

Sundám-bundám: oda se nézve neki, mintha mi se történt volna; mindig a „per“ szó előzi meg; per sundám-bundám vette az egisz dógot; — per sundám-bundám neki ment mintha az az övé vóna a diófáig.

Se ti- setova: úgy tömve vót az egisz piaczn nipsíggel, hogy se ti- setova nem lehetett mozdulni, azaz: se ide, se oda, se előre, se hátra.

Se ize-sebűze: rosszul készített ételneműre szokták alkalmazni, a minek vagy sava, vagy bors hiányzik; átvitt értelemben is használják néha: se ize-sebűze nem vót a besziggyinek, a mulaccságnak.

Se járása- se ugrása: ügyetlen, esetlen, lassu, restül mozduló emberre, férfira, nőre, egyiránt, de leginkább fiatalra szokták alkalmazni.

Sava-borsa: jóízű, ügyesen készített ételneműekre mondják, hogy helyesen van megadva sava-borsa; átvitt értelemben is használják; — az egisznek a vót a sava-borsa, hogy muzsika is vót; az atta meg savát-borsát, hogy... stb.

Szemre-füre azaz külsejére, „szalmájára“ nézve szemre-füre (lehet, hogy fültre volt valamikor) csak megjárja no!... de hogy mi lakik benne?... aszt csak azután tuggyuk meg, ha majd szm.

Szélibe-szabott: testes, nem magas természetű, kövér emberről szokták mondani; mondják így is: türül metszett, tömöri-faggyas. Általában zömök, alacsonytermetű ember; — élettelen tárgyra is alkalmazták; de itt már idomtalanságot is értenek alatta.

(Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

X. kötet.

1881. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

SZLÁV KÖLCSÖNSZÓK.

II.

Fátyol, patyolat és patyóka.

A szövéstre és ruházatra vonatkozó részletes fogalmak, mint egy haladottabb műveltségi állapot termékei többnyire idegen elemek befolyása alatt szoktak keletkezni, s így igen természetes, hogy a hozzájuk tartozó kifejezések is a legkülönfélébb hosszú vándorútakat járják meg s csak aránylag gyér számban lehetnek képviselve a nyelvek eredeti szókincsében. A magyar nyelv háztartásában is összesen csak három öltözéknem nevét bizonyíthattuk eddigelé ősi birtoknak, melyek éppen — megfelelőleg a történeti ténynek, hogy eleink főfoglalkozása a vadászat volt — a legprimitívebb anyagú ruhanemekre, a bőrkészítményekre alkalmazták; ilyenek az ős ugornak kimutatott **kengye* szó, mely ez összetételben tartotta fenn magát *kengyel*: kengye-al, csizma-al; továbbá a szintén bőrkészítményt jelentő *sűj* és *öv* elnevezések. A szövés mesterségét, mely már bizonyos mértékű földművelést és állandó letelepülést tesz föl, alig ismerhették még ősi hazájukban; erre utal legalább azon nyelvészeti körülmény, hogy az e jelentéskörben felmerülő összes kifejezéseink közül csakis egyet mutathatunk ki ugor, azaz tiszta magyar eredetűnek, a *nyüst* szót, mely pedig mai nyelvünkben is a legdurvább, varga munkáknál alkalmazott fonalat jelent s régebben — a rokonyelvek tanúsága szerint — egy faháncsból, különösen hárskéregből készült, nyilván bőrdarabok összetűzésére is használt kötőeszköz jelzésére szolgált. Mint több más téren, úgy itt is tatárnyelvű népek voltak első mestereink, ők

tanítottak meg a *kender* tenyésztésére, ők ismertették meg velünk a *gyapot* és *pamut* becsét, tőlük kölcsönözte nyelvünk az *aba*, *csuha*, *nemez*, *kilim* (tapes siculicus MA.) kifejezéseket, sőt néhány öltözőkdarabunk nevét is ők adták, mint az átjött *ümög*, *dolmány*, *kalpag*, *csalma*, *csizma*, *pacs-mag*, *papucs* s más ilyféle török eredetű szók bizonyítják. Ezekenkívül a szövésre és ruházásra vonatkozó csaknem összes műneveinket a szláváságból vettük át, mely nép általában más iparágban is, de különösen itt mondható igazán első közvetítőnknek az európai haladással. Világos nyomokban tűnik ki ezen közvetítő szerepe még akkor is, midőn valamely czikk és neve szemmeláthatólag más déli vagy nyugati néptől és nyelvből került el hozzánk, a mint ezt éppen a czímbeli *patyolat* és *fátyol* szók etymológiája is mutatja, melyeknek eredetét tehát e tárgyalt körülményeknél fogva, nem tekintve azon nyomos fonetikai okot, hogy egyike idegen eredetre valló előhangon, kemény ajakhangon kezdődik, már csak jelentése miatt is a szláv kölcsönzők terén kell kutatnunk.

A *fátyol* és *patyolat* szók együvé tartozósága éppen séggel nem mondható új gondolatnak. Sejtették már a debreczeni grammatika szerzői, kik munkájuk függelékében a „göröghöz hasonló magyar szavak“ közt együtt sorolják fel s a *phakellos*, *phakiolion* mellé állítják. Nyomukban CzF. sem habozták kimondani a *fátyol* szó fejtegetésénél, hogy „hangra és értelemre rokon a *patyol* igével, melyből lett a *patyolat*“ s egyuttal megjegyezni, hogy „némelyek a görög *φάκελλος* szóval rokonítják“. Véleményük nem mondható éppen a leghibásabbnak, mert ha a *phakellos* újabb keletű görög szó, csakugyan van valami köze a magyar *fátyol*-val; csak hogy, mint látni fogjuk, a viszony közöttük korántsem kölcsönzési s még kevésbé rokonsági, mint hitték. A szlávisták közül csak Leschka és Dankovszky foglalkoznak szavainkkal egybevetve azokat a szláv *fátél*, *fától* és *patélat*, *patólat* szavakkal; ámde az idézett alakok általában nem fordulnak elő a szótárakban s ha előkerülnének is, határozottan magyar hangtani és képzési nyomokat viselvén magukon csakis magyarból eredt szláv kölcsönzőknak ismerhetők el. De meg eltekintve mindezekről van egy különös hangtani nehézség, mely egyelőre minden-

nemű szlávból való származtatásnak még lehetőségét is kérdésessé teszi az t. i., hogy miként fejlődhetek egymás mellett a *patyolat* és *fátyol* alakok. Hogy egymástól származtak legyen, az akár a szláv, akár a magyar nyelv mai hangtani természetével ellenkezik. Nem történhetik ilyen változás a szláv téren; mert a velünk érintkező dialektusokban általában nem is fordulhat elő az *-f* kezdőhangképpen,*) sőt kölcsönszavaiban sem tűri meg, mert ha azok *e* hanggal kezdődnek, akármily más ajakhanggal cseréli fel. De nem történhetett e változás a magyar nyelv területén sem; mert a mily általános törvény ez a mai nyelv s a történet előtti, ugor ősnyelv viszonyában, oly merő lehetetlenség, midőn a történeti nyelv keretén belül eső alakokról van szó, minők a szláváságból átkerült kölcsönszók lennének. Miben áll tehát mégis a *fátyol* és *patyolat* szók egymáshoz való viszonya s melyik azon út, melyen át hozzánk jutottak?

A nyelvek egymásra való hatásának egyik érdekes tüneménye, hogy gyakran ugyanazon szó két különböző dialektusból, vagy két különböző közvetítő nyelv útján kerül egy másik nyelvbe, minélfogva néha úgy hangban, mint jelentésben annyira elváltozott alakokban jelenik meg, hogy azonos eredetük csak behatóbb kutatás után ismerhető fel. Közöséges példa a *fánk* és *pánkó*, melyek mindketten a német *pfannkuchen*-ből erednek, csakhogy amaz közvetlen magyar kölcsönvétel útján, ez pedig a szláváság révén. A latin *phaseolus* a magyarban szintén kétféle alakot ölt, a szláváságtól *paszuly*, az oláhságtól *fuszuj*, *fuszujka* hangzással vettük át. A *poculum* szóból a német *pokal* s a magyar *bokál* lett, de birjuk egyszersmind *bokolyó* mását az olasz *baucalio* útján. A „kés“ jelölésére van egy régi török kölcsönszónk *bicsak*, de a tótok fanyelű gyártmányát az ő átalakított hangzásukkal *bicskiá*-nak neveztük el. A *dratva* is abban különbözik a *drót*-tól, hogy emez a német *drat* egyenes átvétele, amaz pedig tótos elváltozása. Ezen tüneményen alapszik a *fátyol* és *patyolat* közti eltérés is, melynek testvéralakjai Európa csaknem minden műveltebb nyelvében el vannak terjedve. Az alapszó, melyre mind-

*) Az ezen kezdőhang alatt különféle szótárakban felsorolt alakok kivétel nélkül egészen újabkori kölcsönvételek vagy hangutánzó és kedveskedő szók.

nyáján visszavezethetők nem más, mint a latin *fascia*: kötelék, szalag, pólya, fejtakaró; ebből lett a németben *fasche*, vagy tájbeszédileg *fatsche*, *fatze* és a *fetzen* szó; a franczia *fasce*; az angol és olasz *fascia* s ennek kicsinyítő képzőjü olasz mellékalakja: *fazzolo*, *fazzeletto*: kendő. Ezen olasz *fazzolo* alak aztán átment a déli szláv nyelvekbe, melyek a maguk hangtani sajátágaikhoz képest különféle változásokat hajtottak rajta végre. Mindenekelőtt a szó kezdő fuvó hangot kemény ajakhanggá alakítottak, így lett a rendes szláv kicsinyítő képző hozzájárultával a dalmátban *podczelicza*: calantica, tegmen (Bel.), a horvátban *pozulicza*: id. (Bel.) s a szerbben *pozulica*, *pozelica*: art frauenhaube (Pop.) s ezen kívül a szokott *c- t'* hangváltozással *potelica*: art frauenhaube. Ez utóbbi rendes képzésen kívül a szerb nyelv két dialektusa még két különböző továbbképzetlen alakját is birja az olasz *fazzolo* szónak, egyik a *patel*: brautschleier, másika a *vatel*: schleier szó (Pop. Steph.), melyben a kezdőhang épp oly változást tüntet fel, mint a német *feldscheer*, *fährich*, *freicorps* szavaké a szerb *velcer*, *venrik*, *vrajkor*; magyar-féle, oszmanli *faide* a szerb *vela*: art, gattung, *vajda*: nutzen, vorteil alakokkal szemben. Ezen *patel* és *vatel**) alakokból vált végre a magyarban egy részről a **patyol* szó, mely a tájdivatilag „kendő“-t jelentő *patyóka* (e h. *patyolka*) s *patyókál* származékában tartotta fenn magát, más részről a *fátyol* oly hangfejlődéssel minővel a *proviant*-ből lett *prófont*, a szláv *svlak*-ből *szulák* és *szulák*, a *svirélü*-ből *virelya* és *furulya*. Miként járulhatott a **patyol* főnévhez a deverbális *-at* főnévképző, erre nézve igen szép analogiát és felvilágosítást nyújt az *ábráz* és *ábrázat* esete, mindkettőben ugyanis a népetimologia a denominativ *-l* és *-z* képzőt látta s ilyféle igék mintájára képezte tovább is. Még a *fátyol*-ből is alakított a nyelv egy *fátyolat* képzést, legalább egy adatot találunk rá a régiségben, így: „Az mely jancsárság fogta az bársonyt, átlátszott [talán atlacot] fátyolatot, ezer és nyolczvan volt“. (Rév. naplójában Tört. Tár III:247.) S a ruténba is átment ez a továbbképzés *fátelát* alakban (NyK. 285. l.).— Az eredetileg teljesen szinonim „fátyol“ és „patyolat“ kifejezéseken a nyelv

*) Ezen *vatel*-féle szláv alakból válhatott még a debreczeni grammatika idézte görög *phakellos* szó is.

oekonomiai szelleme is végrehajtotta a maga műtételét. Mai napság a „patyolat“ kizárólagosan fehér, finom szövetű gyolcsot jelent, míg a „fátyol“ bármilyenü reczeszövetű kelmét, melyet különösen arcztakaróul és gyászjelvényül használnak; de hogy mindkettő eredetileg éppen úgy mint megfelelő szláv alakjai, kizárólagosan női fejtakarót jelez, szépen bizonyítják a nyelvtörténet s a tárgyalt szók népies jelentései. Molnár Albert a „patyolat“ szót calantica, cidaris, infula s a „fátyol“-t fascia, calyptra, rica szókkal fordítja, melyek mindannyian főtakarót s leginkább női kendőt jelentenek; hasonlóképpen Calepinus. Szabó Dávidnál a női rend „patyolatos nép“-nek van nevezve. Márton és Dankovszky sem ismer még különbséget a patyolat és fátyol közt s amazt épp úgy fordítják, mint ma emezt „schleier“-nek, „kopfschleier“-nek. A „fátyol“-nak sem ugyanaz a jelentése a népnél, mint az irodalmi beszédben, CzF. meghatározása szerint nem más, mint „finomabb gyolcsból készített lepel, vagy szélesebb szalag, melyet több vidéken a köz magyar nők fejtakaróul, a férfiak nyakkendőül viselnek... Mátjus földén így nevezik a fekete selyem fejtakarót“, tehát éppenséggel azonos a „patyolat“-tal, ezt régibb értelmében véve.*)

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MAGYAR IGEIDŐKHÖZ.**)

II.

Az *irt* alak.

Meglehet — így nyilatkoztunk az előbbi fejezetben — hogy az *irt* alak a γέγραφα acquivaleuséül termett. Hozzá tehetjük azt is, hogy nemcsak lehetségesnek, hanem bizonyosnak is tartjuk, hogy csakugyan annak termett s valaha csakis a γέγραφα értelmével birt. Mindazáltal azt állítjuk,

*) A *fátyol* és *patyolat* megnagyorosított alakok aztán átmentek több körülöttünk lakó népek nyelvében is; az oláhban megtaláljuk a *façolu*, a slovénban a *pačolat*, a ruthénben a *fa'al*, *fa'olat*, *pa'olat* szavakat.

**) Az első cikkben javítandó sajtóhibák: 298. l. 2. s. másnak h. olv. másnap. — A 299. l. utolsó bekezdésében olv.: . . . még annak a kevés γέγραφα alaknak is csak itt-ott felel meg a fordításban *irt* alak. Erre a γέγραφα és *irt* azonosságának védői azt mondhatnák, hogy a fordításban sok függ a fordító önkényétől . . . — 301. l. 10. s. még csekélyebb h. olv. még sem csekélyebb.

hogy az *irt* csakis eredeti értelmére nézve vág egybe a γέγραφα alakkal; de fogalma idők folytán tágult annyira, hogy ma már nemcsak tágultnak, hanem úgyszólván megváltozottnak tekinthető. Annak tehát, a ki az *irt* alakban nyilatkozó időviszonyt akarja meghatározni, nem szabad e fogalomtágulást számon kívül hagynia.

Szarvas az *irt* alak fogalmának tágulását nem vette számba sem a mai, sem a régi nyelvben. Amarra nézve így nyilatkozik: „a mai nyelv, és pedig mind az irodalomé, mind a népé, az igeidők használásában pusztá ingadozásnál egyebet nem tanusít; s így azoknak meghatározásában nem csak hogy vezérlő kalauzunk nem lehet, hanem egyáltalában számba sem vehető“. (A m. igeidők 9. l.) Erré nézve pedig egyáltalában nem akarja látni, hogy az *irt* fogalma tágasabb mint a γέγραφα alaké. Vallja ugyan, hogy az *irt* egyszersmind értesítő vagy tudósító mult, avagy az *ira* alakkal szemben „mássalhangzós mult; de mindazáltal azt kívánja az olvasótól, hogy az *irt* alakot ne merje egyébnek, mint végzett jelennek tekinteni. Pedig az *irt* alak ezen értelemben véve nem γέγραφα többé, hanem ἔγραψα vagy ἔγραφον.

Bizonyítsuk előbb, hogy az u. n. értesítő vagy tudósító mult annyi mint ἔγραψα. Kétkedik-e valaki a felől, hogy bibliafordítóink minden ἔγραψα alakot — ha nyilatkozatban fordul elő — *irt* alakkal fejeznek ki? Erről senki sem kétkedhetik, mert bibliafordítóink ezen eljárása nem szabály, hanem úgyszólván törvény, úgy hogy maga Szarvas is „utolsó tekintélynek“ mondja a jó Sylvestert, mert e törvény ellen igen gyakran vét. Pedig, ha az igeidők eredeti értelmét vesszük tekintetbe, Sylvester első tekintély, mert az eredeti törvény ellen legritkábban vét. De még így is csak vét, mert eljárásában nincs következetesség s felváltva használja mind az *irt*, mind az *ira* alakot. Igaz, csakhogy ez nem róható fel vétkeül, mert csak annak jele, hogy az *irt* alak az *ira* rovására már az ő idejében annyira elhatalmasodott volt, hogy hatalmával szemben „minden képzelhető tudományosság“ sem birt rendületlenül megállani. Ez azonban egyelőre nem érdekel bennünket; itt csak azt akartuk constataálni, hogy bibliafordítóink, legalább nyilatkozatokban, *irt* alakkal élnek az ἔγραψα kifejezésére.

Most azt kérdezzük, lehetséges volna-e ez, ha az *irt* fogalma nem volna tágasabb, mint a *γράφα* alaké, avagy ha az *irt* nem volna egyszersmind az *ἔγραφα* aequivalense? Hogy ez nem volna lehetséges, könnyen meggyőződhetik akárki, próbálja meg csak a magyar bibliákban előforduló *irt* alakokat visszafordítani csupa *γράφα* alakokra. Sok esetben nem fogjuk érezni a különbséget, — hiszen csak így érthető, hogy némely nyelvekben azon egy igealak vállalhatta magára mind a *γράφα* mind az *ἔγραφα* funkcióját, — de akadunk elég oly esetre is, a hol az éles különbséget azonnal megérezzük. Vegyük pl. Máté evangelista 12. fejezetének 3. versét, mely Károli fordításában így hangzik: Ő pedig monda nekik, nem olvassátok-e mit *cselekedett* Dávid, mikor megéhezett volna? Fordítsuk ezt görögre így: Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, οὐκ ἀνέγνωτε, τι πεποίηκε Δαβὶδ, ὅτε ἐπέπνευσε; valjon nem azt fogjuk-e érteni, hogy Máté evangelista oly emberrel mondatja e kérdést, a ki Dáviddal egyidőben élt? Tudva azonban, hogy Máté e kérdést oly emberrel mondatja, a kinek Dávid ugyanazon Máté állítása szerint huszonnyolczadik apja volt, csodálkoznunk kell a kérdezőn, hogy Dávidot még kérdezősködése idejében is a lévők közé sorolja. Πεποίηκε u. i. annyi mint πεποιηκώς ἐστι. Igaz hogy a *cselekedett* sem egyéb mint létigével egybeolvadt igemelléknév; de a πεποίηκεν-ben éppen a létigén fekszik az értelem súlya, a πεποίηκε jelen idő, ellenben a *cselekedett*-ben nem a subjectum állapotának jelenét, hanem a cselekvésének multját érezzük, a *cselekedett*, legalább itten, mult idő, annyi mint ἐποίησε. Szarvas jól érezte az *irt* alak kettős jelentését, de ebbeli érzetének nem adott félreérthetetlen kifejezést. Érezte, de nem akarta látni. S valjon miért nem? Ennek okát ismét abban a schémában találjuk.

A schéma szerint ἔγραφα beálló cselekvést jelent, a beálló cselekvés kifejezésére pedig „valamint az európai nyelvek a görögnek kivételével, úgy a magyar sem fejtett ki külön igealakot“ (l. A m. igeidők 288. l.). Minthogy az ἔγραφα beálló idő, a magyarban pedig nincsenek beálló idők, tehát az *irt* nem lehet az ἔγραφα aequivalense. Így következtetett Szarvas és ki merné mondani, hogy nem helyesen, ha t. i. az antecedens helyes volna. De éppen ott a bökkenő,

hogy olyan cselekvésre, melyet Szarvas ért a beálló alatt, sem a görögben, sem a magyarban nincsenek igealakok.

Szarvas u. i. azt mondja, hogy a magyar „vagy miként a szláv nyelvek praefixumok segélyével módosítja a cselekvést beállóvá, pl. πράττειν: *tenni*, πράξει: *megtenni*, φεύγειν: *futni*; φυγεῖν; *elfutni*; vagy a modalitási segédigéket (*akar, készül, szándékozik, kell*) alkalmazza, pl. scripturus sum: *irni akarok, készülök* sat. vagy pedig körülírással fejezi ki, mint *irandó vagyok*“ (l. u. o.). Azonban mutasson ki nekem valaki az egész görög irodalomból csak egy ἔγραφα alakot is, melyet így lehetne fordítani: *irni készültem* vagy *készülék*, avagy *irandó voltam* vagy *valék*. A mi a praefixumos alakokat illeti, azokra később még visszatérünk.

Miben áll tulajdonképpen az az időviszony, melyet az ἔγραφα alakban a cselekvésnek általában az időre való vonatkozása alatt értünk? A folyót két ellenkező álláspontból szemlélhetjük. Vagy partján állva, magunk előtt elfolyni látjuk, a nélkül hogy forrását és tengerbe szakadását látnók; vagy nagy magasságból egyszerre látjuk forrásával és tengerbe szakadásával együtt, mintha csak egy pontba volna olvadva. Hasonlóképen a gondolkozó is két ellenkező szempontból tekintheti a cselekvést. Folyamatának valamely pontjában, a nélkül hogy tekintetbe venné beálltát vagy megszűntét azaz határait, vagy egészben azaz határai között. Tartamára nézve tehát a cselekvés vagy határtalan (unbegrenzt) vagy határozott (begrenzt). Tertium non datur. Látni fogjuk, hogy az, a mit itt határtalan és határozott alatt értünk azonos a „folyamatos“ és „beálló“ kifejezésekkel. Ha ez áll, akkor látni való egyszersmind az is, hogy a folyamatos és beálló cselekvés között mint koordinált osztótag nem foglalhat helyet semmiféle harmadik cselekvés.

A határtalan és határozott cselekvés különbsége világosan érezhető mind a görög, mind a magyar, mind a szláv nyelvben, ámbár az eszközök, melyek e különbség kifejezésére szolgálnak, különbözők. A szláv nyelv az eszközök mineműségére nézve közelebb áll a göröghöz, mint a magyar, sőt közelebb, mint bármely más európai nyelv. A szláv nyelv u. i. nem csupán „praefixumok segélyével“, hanem igen sokszor a szótest szerkezetére nézve is föl-

tünteteti e különbséget. Nehány példából legkönnyebben meggyőződünk nemcsak az utóbbi állítás helyességéről, hanem arról is, hogy a folyamatos és beálló cselekvés között csakugyan az a különbség, melyet fönt kifejtettünk. (Mínthogy nem szándékunk új műszókat csinálni, hanem a meglévők értelmét kifejtteni, tehát megmaradunk a „folyamatos“ és „beálló“ elnevezések mellett a „határtalan“ és „határozott“ helyett.) Íme néhány példa: δίδωμι: *dávam*, ΔΩΜΙ: *dám*, θάπτω: *pochovávam*, ΘΑΠΩ: *pochováam*; στέλλω: *posielam* ΣΤΕΑΩ: *poslem*; φεύγω: *utekám*, ΦΥΓΩ: *utecem*; λαμβάνωμι: *príjímam*, ΛΑΒΩΜΙ: *príjmem* sat. sat.

A folyamatos és beálló cselekvés kifejezésére valamint a görögben, úgy a szlávban is néha teljesen különböző két szótó szolgál, pl. φημί és ΕΠΙΩ v. ö. *mluvim* és *poim*, *odkladám* és *odložim* sat. De általában véve mind a két nyelv azon egy szótóból képzi e kétféle cselekvés igealakjait. Az eredeti igealak rendszeren a beálló cselekvésnek felel meg, ebből lesznek aztán különféle módon, leginkább frequentatív értelmű képzők hozzájárulásával a folyamatos cselekvés igealakjai.

Beálló cselekvés alatt tehát nem a cselekvés elejét, hanem az egész cselekvést értjük elejével, közepével, végével egyetemben. Mínthogy az efféle cselekvést egészben, teljességében tekintjük, de azért még se képzelhetiük ama három mozzanatot: beállítás, folyamat és megszűnés nélkül; mínthogy továbbá gondolkodásunk jelene csak egy mozzanat az időben, tulajdonképen szinte csak határ a mult és jövő között: ennél fogva az u. n. beálló jelen ellenmondásnak tűnik fel értelmünk előtt. Gondolkodásunk jelenében nem helyezhetünk el semmiféle cselekvést beállításával, folyamattal s megszüntével együtt. Értelmünk ez ellenmondáson háromféleképen segíthet a szerint, a mint vagy a cselekvés beállítását vagy folyamatának egy pontját vagy megszüntését helyezi tulajdonképen a jelenbe. Ha folyamatának egy pontját helyezi a jelenbe, akkor a cselekvés csakugyan jelen cselekvés, de nem különbözik a folyamatostól; ha megszüntését helyezi a jelenbe, akkor a cselekvés tulajdonképen mult; ha beállítását helyezi a jelenbe, akkor a cselekvés tulajdonképen jövő cselekvés. Mind a görög, mind a szláv nyelv az utóbbi correctióval él.

Azzal, hogy a cselekvés beállását képzeljük a jelenbe, nem azt akarjuk mondani, hogy a cselekvés beállásának okvetetlenül a jelenbe kell esnie, hanem csak azt, hogy ha esik valami a cselekvés tartamából a jelenbe, az nem lehet egyéb, mint a cselekvés beállása. Hogyha e beállást csakugyan gondolkodásunk jelenébe képzeljük, akkor valóban beálló jelennel van dolgunk, ha azon túl, tehát a jövőbe pl. *dám* ti zajtra jablko, akkor a cselekvés beálló jövő. Minthogy akár a jelenben, akár a jövőben beállónak képzeljük a cselekvést, ez tulajdonképen mindég csak jövő cselekvés marad, tehát mind a görög mind a szláv fölöslegesnek tartotta a beálló jelen és jövő alaki megkülönböztetését s mind a két igeidőt azon egy alakkal fejezi ki.

A görög egy lépéssel még tovább is ment. A beálló jelenben és jövőben kiváltképen csak jövő cselekvést érezvén, azoknak a folyamatos jövőtől való megkülönböztetését is elhanyagolta. Már Homerosnál is csak elvétele találunk egy-egy tiszta beálló jelent. Pl. ἄλλ' ἄγ, ἐγών, ὅς σεῖο γεραίτερος εὐχομαι εἶναι, ἐξείπω καὶ πάντα διίξομαι (Il. IX. 60.). A későbbi íróknál csak az εἶμι *megyek* fordul elő mint tiszta beálló jelen, különben a folyamatos jövőnek megfelelő σ-ás alakot használják: δώσω, δάψω, γράψω sat. A σ az ἔσομαι-nak (szláv *budem*) felel meg. Míg tehát a szlávban a *dám* csupán beálló jelen és jövő s *dávat' budem* a folyamatos jövő, addig a görögben δώσω beálló jelen, beálló jövő s folyamatos jövő egyszersmind.

Látni való, hogy a gondolkodó jelenében a szláv nyelv még nagyobb praecisióval különbözteti meg a beálló cselekvést a folyamatostól mint a görög. De éppen e praecisiójának köszönheti a grammatikusok ama ráfogását, hogy a beálló cselekvés kifejezésére nincsenek igealakjai. A grammatikusok a σ-ban látván a beállítás karakteristicumát, holott ez voltaképen a jövő characteristicuma, a δομι, δαπω sat. alakok jogát bitorló δώσω, δάψω sat. alakokat csupán külön igeidőknek, ellenben a *dám*, *pochovám* sat. alakokat külön igeidőknek tekintették.

Mielőtt tovább mennénk, különösen ki kell emelnünk azt, hogy a cselekvés folyamatossága vagy beállósága magában a conjugálható igeörzsök fogalmában rejlik s nem a conjugálásra szolgáló suffixumokban. Ezek csupán a

cselekvés korát, azaz a cselekvésnek a gondolkodó idejére való vonatkozását s a személyt határozzák meg — egyebet is, csak azt nem, folyamatos-e a cselekvés vagy beálló. Hogy ez áll, arról biztosan meggyőződhetünk, ha most azt vizsgáljuk, mi módon helyezi a görög és a szláv e kétféle cselekvést a multba.

Ἔ-πιπτ-ον és ἔ-πεσ-ον, ἔ-πιυ-ον és ἔ-πι-ον, ἔ-τρεχ-ον és ἔ-δραμ-ον, ἀπ-έ-δνησκ-ον és ἀπ-έ-δαν-ον, ἐ-λάνθαν-ον és ἔ-λαθ-ον, ἔ-λειπ-ον és ἔ-λιπ-ον sat. E példák világosan mutatják, hogy a folyamatoság és beállóság magában az igetörzsök fogalmában rejlik, a suffixum csak azt jelenti, hogy a cselekvés a gondolkodó multjába esik s mind a kétféle cselekvés számára azonos. Hogy a görögben az u. n. erős (eredeti) alakokon kívül gyenge (később keletkezett) alakok is vannak, pl. ἔτυφα τυπον helyett, az a dolog mivoltán, bár számuk jóval nagyobb, semmit sem változtat. A görögök u. i. valamint a jelenben úgy a multban is a σ-ás alakot kezdték lassanként a beálló cselekvés igetörzsökéül érezni s ehez csatolták a multidejű suffixumot. Sőt még az sem változtat a dolog mivoltán semmit, hogy a σ-ás igetörzsökhöz nem az -ον, hanem ennek azonos mássát az -α suffixumot csatolták. Egyik is másik is annyi mint ἦν = ἔα (valék). Egyébiránt tudjuk azt is, hogy az α suffixumot néha a tiszta igetöhhöz is függesztették v. ö. εἶπα és εἶπον, ἦνεργα és ἦνεργον.

Hasonlóképen az ó-szlávban is az igetörzsök fogalma határozza meg, folyamatos vagy beálló cselekvéssel van-e dolgunk, a suffixumok különben mind a kétféle cselekvés számára azonosak. A különbség csak az, hogy az ó-szlávban nincsenek gyenge alakok, ha éppen nem akarjuk ilyeneknek nevezni azokat az alakokat, melyekben csupán praefixum jelöli a folyamatos és beálló cselekvés közti különbséget (mint *bijem* és *nabijem*). De hisz a görögben sem szolgál mindég külön igetörzsök a folyamatos és beálló cselekvés kifejezésére, sőt tudjuk, hogy az u. n. rendes igék legnagyobb része éppen azért „rendes“, mert e kétféle cselekvés kifejezésére azonegy törzsökkel bir. A görög itt a σ közbeszúrásával segít magán, noha az tulajdonképen a jövő suffixuma; a szláv praefixumot ragaszt az ige elé, noha az tulajdonképen helyhatározó. A cél ugyanaz, csak az eszközök különbözők. Szóljanak most a példák: *objimach*

és *objech*, *nabierach* és *nabrach*, *skácech* és *skocich*, *otvierach* és *otvorich*, *obracech* és *obratich*, *davach* és *dach* *) sat. Íme a suffixum mind a két cselekvés számára ugyanaz (*ch*).

Igaz ugyan, hogy a cseh-től nyelvből a $\gamma\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ alaknak megfelelő *pisal som* már századok óta teljesen kiszorította a régi mult alakot, de ezzel ki nem szorította egyszersmind a beálló és folyamatos cselekvés közti különbséget, mert ennek semmi köze a kiveszett suffixumhoz. *Dával som* mint mult ma is csak folyamatos mult, *dal som* ma is csak beálló mult.

Hogy a *dával som* és *dal som* kiszoríthatta a *davach* és *dach* alakot, annak okát abban találjuk, hogy a *dával som* és *dal som* alakokban már úgy is magától értetődik, hogy a cselekvés a multba esett. (Tudjuk, hogy $\gamma\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ is mint cselekvés tulajdonképen mult, csak mint állapot jelen.) Egyébiránt a *pisal som* alak e fogalomtágulásának megvan biztos analogiája más nyelvekben is, pl. a magyarban, melyből az *irt* alak — legalább a köznyelvből — már szinte teljesen kiszorította az *ir vala* vagy *ira* alakot.

Mindebből pedig csak az következik, hogy Szarvasnak kár volt megijedni attól, hogy az $\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ a schéma szerint beálló cselekvést jelent. Mert ha nem volnának is a magyarban igetörzsökök beálló jelentéssel, az *irt* mint mult még sem lehetne a $\gamma\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ aequivallense, hanem az $\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\omega\nu$ aequivallensénekkellene lennie. A kérdés, mint látjuk nem a szerint dől el, micsoda időviszony nyilatkozik az *irt* alakban a cselekvés tartamára nézve, hanem a szerint: mult e az *irt* alak egyszersmind vagy csupán jelen. Mint jelen csakugyan annyi mint $\gamma\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ vagy ha úgy tetszik végzett jelen, mint mult nem lehet a $\gamma\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ aequivallense, hanem vagy = $\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ vagy = $\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\omega\nu$.

A szláv analogiából s a legrégebbi irodalomtörténeti adatból, a Halotti Beszédből **) azt következtetjük, hogy volt idő, mikor az *irt* alak kizárólag a $\gamma\epsilon\gamma\rho\alpha\phi\alpha$ aequivallense, tehát végzett jelen volt. De ebből nem következik az, hogy az *irt* alakot akár a mai, akár az eddig ismert régi nyelv

*) A példákat Hanka Venczel „královorský rukopis“ című munkájából vettem

**) Ebből ugyan, adatainak csekélysege miatt, csak annyiban, hogy nem tanuskodik állításunk ellen.

alapján csupán a γέγραφα aequivalensének avagy végzett jelennek nevezzük; vagy éppen, hogy a nyelv törvényes változásával szemben eredeti értelmében való használatát ajánljuk.

Vizsgáljuk azonban, hogy az *irt* mint értesítő vagy tudósító vagy bármiféle mult az ἔγραφα aequivalense-e vagy az ἔγραφον-é. Lehet mind a kettőé úgy mint a szlávban; hogy melyiké, az az igetörzsök értelmétől függ. A magyar, mint már említettük, szinte élesen különbözteti meg a beálló cselekvést a folyamatostól. E megkülönböztetést kétféle módon fogatosítja.

1. Azáltal, hogy bizonyos igéket relatióba hoz, úgy hogy két-két ige közül az egyik folyamatos, a másik beálló cselekvést jelent. Ilyen relatio áll fenn a *szed* és *vesz*, *hányr* és *vet*, *rak* és *tesz*, *hull* és *_esik*, *néz* és *tekint* sat. igék között.

2. Mint a szláv praefixumok segítségével. A praefixumok a magyarban is tulajdonképen helyhatározók, de tudjuk, hogy sokszor teljesen elvesztik helyhatározó értelmüket s egész funkciójok csak abból áll, hogy a cselekvésnek beálló értelmet adnak. Ilyen praefixum különösen a *meg*. V. ö. *ver* és *megver*, *jön* és *megjön*, *vár* és *megvár*, *érkezik* és *megérkezik*, *öregedik* és *megöregedik* sat.

Ha tehát a *megver* beálló cselekvést jelent s az *irt* mult, akkor a *megvert* nem lehet egyéb mint beálló mult.

Az imént azt mondtuk, hogy az *irt* mint mult majd az ἔγραφα majd az ἔγραφον aequivalense. S csakugyan így él vele a mai nyelv. A köznyelvben, mint említettük, az *irt* már úgyszólván teljesen kiszorította az eredeti mult alakot. A köznyelvben pl. *érkezett* folyamatos mult, *megérkezett* beálló mult. Ki ne ismerné fel ebben ugyanazon processust, mely a cseh-tót nyelvben már régen végbe ment? Az irodalmi nyelv is így használja az *irt* alakot azon külömbiséggel, hogy közbe-közbe kever egy-egy régi mult alakot. De a külömbiséget nem érzi többé. *Halának* és *haltak*, *meghalának* és *meghaltak* a mai nyelvérzék előtt teljesen azonos fogalmak. Ebből áll az egész ingadozás, mely miatt Szarvas az igeidők meghatározására nézve a mai nyelvet „egyáltalában számba sem vehetőnek“ tartja.

A régibb irodalom annyiban tér el a mai használattól, hogy a görög folyamatos multat még nem fordítja *irt* alakkal s a görög beálló multat is csak nyilatkozatokban.

Ki ütköznék meg ma ezen, avagy megütközött volna-e maga Károli Gáspár is, ha valahol ezt olvasta volna:

„És minekutánna ötet látták volna az ő szülői, el-álmélgodának és monda néki az ő anyja: Fiam! miért cselekedtél így mi velünk? Ímé a te atyád és én nagy bánattal kerestünk tégedet.

És monda nékik: Mi dolog hogy engemet kerestetek? avagy nem tudjátok é hogy...“ (1. Lukács evang. 2, 48—49).

Fogadni mernék, hogy Károli így *irt* volna, ha nem görögből fordít. De a görögben ἐζητοῦμέν σε s ἐζητεῖτέ με áll. Károli tehát így fordít: *keresünk vala tégedet s kerestek vala engemet.* Ezt csak annak bizonyosságául hoztam föl, hogy a biblia fordítók a görög folyamatos multat még nem fordítják *irt* alakkal; hogy tehát az *irt* valahányszor mint mult fordul elő a régi bibliafordítóknál, mindég annyi mint ἔγραφα.

Foglaljunk most röviden egybe, micsoda időviszony nyilatkozik az ἔγραφα s a mult értelmű *irt* alakban. Az ἔγραφα valamint az *irt* cselekvés tartamára nézve határozott cselekvést jelent, de jól megjegyzendő, hogy e határozottság csak az esetek kisebb számában tűnik fel valóban úgy mintha a cselekvés egy pontba volna olvadva, Általában véve a határozottság csak abból áll, hogy a gondolkodó a maga jelenében kétségtelenül megszűntnek tekinti a cselekvést, terjedt légyen az bár az egész multra. A cselekvés határa tulajdonképen a gondolkodó jelene. Ebben: ἐπολέμησαν az ígertörzsök hosszabb időre terjedő azaz folyamatos cselekvést jelent; a határozottság csak abból áll, hogy abban a pillanatban, mikor az író így nyilatkozik, okvetetlenül megszűnt már a háboruszkodás. Hogy mikor, az más kérdés. Akármikor multban egész a gondolkodó jelenéig.

A differentia specifica, mely az ἔγραφα alakot vagy beálló vagy határozott multat az ἔγραφον alaktól vagy folyamatos vagy határtalan multtól váltja, tehát abban áll, hogy az ἔγραφα a gondolkodó jelenére nézve kétségtelenül megszűntnek mondja a cselekvést az ἔγραφον nem kétségtelenül megszűntnek. Az ἔγραφον cselekvése, mint később látni

fogjuk, a gondolkodó jelenében, sőt azon túl, jövőben is tarthat. Az ἔγραψα perfectum, az ἔγραφον imperfectum.

Mi tartóztathat tehát bennünket, hogy az *irt* alakot egyszersmind az ἔγραψα aequivalensének nevezzük? Az *irt* alakban, ha mingyárt eredeti értelmében vesszük is, benne van már az ἔγραψα specificus különböztető jegye. A cselekvés okvetlenül megszűnt már, ha a gondolkodó jelenében eredményében áll fenn. Ha azért a nyelvérzéknek úgy tetszett, hogy az *irt* alakot multnak érezze, akkor az *irt* nem γέγραφα többé, hanem ἔγραψα. Pedig hogy ugy tetszet néki az tagadhatatlan, s megvan biztos analogiája a szláv nyelvekben is.

KOVÁCS MENYHÉRT.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

VII.

Az utód híven az elődök nyomdokában jár. A mely ösvényen haladtak Toldyék, ugyanazt tapossa ő is, Ballagi Mór. A rémítgetésre, hogy az orthologia minden új szót, jót, rosszat külömség nélkül ki akar írtani, s a nyelv ügyefogyottságáról szóló mesebeszédre, valamint az elődök-nél, úgy az utódnál is dicsőítő zsolozsma következik. A „Nyelvünk újabb fejlődése“ magasztaló szavakban zengedezi a ritka lelkesültség s a magas fokú ihlettségnek ama pillanatait, a melyekben az új szók fogamzottak és megszülettek. A költők lelkében termettek meg az elragadás perceiben, midőn szerelemről, hazáról, dicsőségről énekeltek; a dalosok ajkáról fakadtak le a közönség közé, mely üdvözölve fogadta az égő lelkesülés szülötteit. Ez a himnus első része. A második rész szól a nyelv művelők kitünőségéről s az új nyelv tökéletességéről. Elmondja, hogy a nemzet legjobbjai mind a neologia zászlója alatt küzdöttek; s név szerint föl vannak említve Kölcsey, Széchenyi, Deák, Kossuth, Vörösmarty, Petőfi, Eötvös, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi. Elmondja, hogy az addiglan pórias, merev, szegény magyar nyelv az újítás szellemének magasan járó szárnyain a tökéletességnek oly fokára emelkedett, hogy finomság, hajlékonyság s gazdagság tekintetében a leg-

műveltebb nyelvekkel kiállja ma a versenyt. Kitetszik ebből, mily bűnös vakmerőség, mily nagyfokú elbizakodás kell ahhoz, hogy egy maroknyi csoport, s a mi fő, köztük több „szalajtott ember“, kárhóztatni merje s kiírtását sürgesse ama remek alkotásnak, a melyet „legjobbjaink lelkesült-ségük perczéiben“ létesítettek s a melyet az „egész nemzet“ elfogadott, az egész nemzet magáénak vall?

A híres szócsaplár, Cicero, irt egy értekezést — csakis podagrás óráinak keservében írhatta. Ismeri még az iskolás gyermek is. A czíme *Cato maior*. Az öregséget magasztalja benne. Az erősen megtarolt koponya, az arcz ránczai, a neki cserepedzett bőr, a könnyező szemek, a megritkult, lazán álló fogak, a meggörnyedt derék, a csukladozó térdek, mindezek el vannak hallgatva, a *tacita dea* tiszteletére égő áldozatúl estek; hanem annál bővebben kijut a magasztaló szavakból a higgadt nyugodtságnak, a tiszteletkeltő méltóságos komolyságnak, a megtisztult józan ítéletnek, s a mind lustábban verő szív többi következményeinek. Mily dicső az öregség!

A bicsakló térdű *pater patriae* jutott eszembe mindannyiszor az ő *Cato maiorjával*, valahányszor egy neologus ajk *ditirambusa* harsány hangon megszendült.

„A közös forrás, melyből a nyelv gazdagítására és még inkább csinosítására irányzott ez ösztönszerű törekvések folytak, a nemzeti újhodás azon fennkölt szellemében keresendő, mely ama kor legkiválóbb jellegét és nyilvános s társas életének fő rugóját képezte. Az a szellem az, mely jeleseiben egész az ihlettségig fokozódva, oly műveknek adott lételt, melyek örök fényt árasztván az időre, melynek szülöttei, azt a szónoki és irodalmi remeklés korszakává tették.“

Így zengedez a legújabb „*Magnificat anima mea*“ zsoltár.

Ám kerekedjünk fel, induljunk neki s keressük, ugyan megtaláljuk-e valahol ezt a sugármezes szófakasztó szellemet, a meleg szájjal dicsőített ihlettséget?

Valamint minden időben s minden népnel, de legkivált nálunk, első rendben fordítóké a nyelvrontás dicsősége, úgy fordítók homlokára fűződik nyelvünk gyámoltalansága fölfedezésének czipruskoszorúja is. Ez igazság bebizonyí-

tását annál inkább el fogja engedni nekünk az ihlettségnek legújabb magasztalója, Ballagi Mór, mert ugyanezt hirdeti saját szája vallomása is: „A lelkesek a nemzeti nyelv hanyatlásán úgy hittek legbiztosabban segíthetni, ha az előhaladt nemzetek irodalmi termékei után idomított nemzeti irodalmat teremtenek“.

Nézzük, minő volt az az ihlettség, mely munkájuk közben fordítóink keblét megszállotta s az új szókat velök megalkottatta.

Megtetszett a fordítónak valamely költemény. S menten neki ült, hogy átültesse hazai nyelvünkre. Mindnyájan tudjuk, hogy nagyobbára német irodalmi termékek voltak azok, a melyekkel fordítóink a szellemi élet fejlődését előtörekedtek mozdítani. Nem tartozik feladatunkhoz amaz okoknak kimutatása, a melyek e hatást előidéztek, elég, ha tudomásvétele végett egyszerűen kijelentjük a tényt, hogy a német nyelv a szók hangtestére nézve a miénk fölött elsőbbségben van, a mennyiben általában véve szavai rövidebbek a mi nyelvünkénél.

Ballagi értekezésének egyik legvastagabb vonása, hogy rendkívül sokat épít olvasói képzelő tehetségének elevenességére, a mely tüskön-bokron, gáton-árkon nagy könnyedén átszökken. Az ő előadása szerint illetéknépen gyúl lángra a költő fordítókeblében az ihlettség s lobbantja ki ajakára az új szómagzatokat. „Flehten um ruhm und sieg || flehten um rückkehr für euch.“ Épen e költői sorok áttételével foglalkozva találjuk a fordítót. Természetesen az eredeti versmérték megtartását a hűség parancsoló szava követeli tőle. Egyszerű, természetes fordítása így hangzik: Esedeztünk dicsőségetekért s győzedelmetekért || s esedeztünk visszatérétekért“. Az eredetiben az első verssornak hat, a magyarban tizenöt szótagja van. Kezdi rágni a tollat, ránczolni homlokát; próbálgatja jobbra-balra, így és amúgy. Sehogy se jut ki dülőre. Majd visszás magasztalásokba tör ki s amúgy magyarosan eldicsőíti nyelvünk nehézkességét, vontatottságát s a mi szinonimái vannak a fonák gördülékenységnek. De az akarat erős, a lélek csüggedést nem ismer, le kell győzni a nehéz munkát. Okos ember a bölcs példaadásán tanul. Procrustes megmutatta, mit tegyünk oly esetben, ha az ágy rövid s az ember hosszú. „Esedezik.“

Borzadalmas, förtelmes hosszúság! Messük le a végét, s legyen belőle *esd!* Hogy az *esdik*-nek e jelentése nem szokásos? Nincs nevetségesebb tanítás, mint az, hogy usus dominatur in linquis. Sőt az író parancsolja, hogy úgy legyen és úgy lesz. *Dicsőség*. Mily nehézkes lomhaság! Legyen belőle *dics!* De ez erőszak?; aztán meg sem érti az olvasó? Hát legyen erőszak! A jobb író az erőszaktól sem retten vissza, ha szépérzéke úgy javasolja. A ki pedig nem érti, tanulja megérteni. No még ha a *győzelem* darabosságát *győzelm* simaságára csiszolom, előáll a megkívánt hat szótag: *Es d t ü n k gy ő z e l m - s d i c s é r t*.

Melyik olvasó az, a ki meg ne volna immár győződve, hogy mennyire kell fellelkesülnie az ily munka közben az olyan Helmeccyféle költő fordítónak? Szinte érezi arczán az ihlettség sugarának melegét, mely az új szót megtermesztette.

Ilynemű volt az ihlettség (hétköznapi nyelven kinló dás a neve), mely *segedelem*, *segítség*ből *segély*, *tökéletesség*ből *tökély*, *gyönyörűség*-ből *gyönyör*, *kötelesség*-ből *kötelem*, *igazságtalan*-ből *igaztalan* sat. szókat alkotott. Ilyen ihlettség készítetett Kazinczyval a *csinálmány*-ből *csány*-t, Toldyval az *áldozat*-ből *áld*-at, Bajzával a *lepel*-ből *lep*-et.

Ballagi igen sok szó keletkezésének ismeri a történetét. Ő maga beszélte többünk jelenlétében, hogy Szemere Pál hetekig törte a fejét, míg a *charakter* kifejezésére a *jellem* szót kitalálta. Pulszky Ferencz pedig azt beszélte el (Pesti Napló 1881. aug. 20.), hogy Széchenyi István egész lajstromát írta össze s függesztette ki az Akadémiában azon szavaknak, a melyekre magyar kifejezések kellettek, s fölszólította a tagokat, hogy csináljanak rá új magyar szókat. Elképzelhetjük azt az ihlettséget, mely szócsinálóinkat fejtörésük közben lelkesítette. Ha értekezőnk szavainak hitelt adva, az ihlettség anyaságát komolyan vesszük, akkor a neologia korszakában még a galagonyabokron is lelkesedés termett s a folyókban víz helyett édesizű ihlettség folydogált; akkor még a piszkafa látására is mennyei szikra hullott az emberek keblébe. Az, hogy a még majdnem gyermekifjú Schedel Ferencz, a jövő hirnév nagyságának elképzeltére lángra gyűlt s a lomha *dicsőség* szót elevenebb

dics-csé kanyarította; vagy hogy az „egy asszonyság“ a fájeramt (feierabend) beálltára föllelkesült s a „helyes“ *szünestve* szót megalkotta, az még megfogható, abban semmi rendkívüli nincs. De az ihlettségnek még oly példáival is találkozunk, hogy a borbély szappanozás közben föllelkesül, megteremt három-négy új szót s a mint megvan írva, elmegy velük Szemere miniszterhez, hogy melyiket tartja (Szemere) elegansabbnak a parasztos *borbély* helyett, azt-e, hogy *hajnyiró*, *hajfodorító*, *hajfodrász* vagy *fodrász*. Ő (a borbély) a *fodrász*-t tartja legszebbnek. Erre Szemere (ez ugyan már nincs megírva, de oly természetes, mint az elefánttáncz) maga is föllelkesül, helyesli a *fodrászt*. S a *fodrász* ma szótárainkban szaporítja ama szók számát, a melyeket „nemzetünk legjobbjai“ alkottak s az „egész nemzet“ elfogadott. Csodás idők voltak azok uraim. Az ember hajlandó volna kételkedni, ha Ballagi Mór oly határozottsággal nem erősítené. Bartzafalvi meglát egy koffer-t látásán föllelkesül s lelkesülésében megalkotja a *bőrönde* szót. Bugát egy a Dunából kihalászott holt tetem előtt áll; egyszerre buzogni kezd ereiben a vér, ihlettség szállja meg s bibugyan ajkán a *hulla* szó. Elkészül a pesti dunaparton az új zsinagóga, az emberek kicsődülnek nézésére, az épület szépsége felsőbb régiókba ragadja lelküket s felhangzik a közlelkesülés szülte *vigarda* szó.

S ezrivel lehetne az ily példákat az „Uj teljes Német-magyar Szótár“ készítőjének szeme elé tartani, ha szükség volna őt szavainak páravoltáról meggyőzni. Ő maga tudja legjobban, hogy az ihlettségnek ép úgy nem volt semmi köze a szófaragáshoz, mint a napsugárnak a jégkészítéshez. Jó részben olcsó hirnévkeresés vagy kedvtöltés volt biz az, a mely utóbb egész mániává fajult. Igazi czéhek alakultak, s gazdatisztek, papok, orvosok, ügyvédek sat., mesterember módra gyártották a szókat. Új szó, minden áron új szó; a megszokott, a régi parasztos, izléstelen. Ez volt a nap jelszava. E kor szócsináló betegségét alig jellemezhetné jobban valami, mint ama két adat, a melyet itt közlünk. Az elsőt valahol nyomtatásban olvastuk s ilyenformán szól. — Egy új szót csináltam. — Nos? — *Falád*. Úgy-e pompás? Mily gyönyörűen hangzik: *falád*? — És mit jelent? — Azt még nem tudom; majd gondolkodom rajta... Ha valaha

helyén volt alkalmazva az olasz mondás: *si non é vero, é ben trovato*, itt bizonyára helyén van. A másikat Szilády Áron beszélte nekünk. — Képzeld barátom, dicső szóra akadtam: *hadangor!* — *Hadangor?* S mit tesz ez a szó? — *Dux.* Úgy-e fölséges? *Hadangor!* — S hol akadtál rá? — *Calepinus* szótárában. — Van itt *Calepinus?* — Van. — Mutasd, nézzük meg! Valóban *hadangor.* Csakhogy barátom ez sajtóhiba s e helyett való: *hadnagy úr.* — Milyen kár! *Hadangor!* Ez oly lelkesítő, magasztos! *Hadnagy úr* meg oly mindennapi, oly közönséges!

Mondom, az emberek torkig úsztak a szófakasztó ihlettség megmalasztosult árában. Hanem azért Pulszky Ferencz, a kinek ereiben szintén hamisítatlan neologus vér foly, úgy lelte, hogy a „hű társ“ kissé sokat talált mondani s említett cikkében Ballagi divina flammáját egy korsó vizzel végig öntve az értekezésnek e helyét, megjavítja s kimondja, hogy az újítás tényezője egyszerűen a kényszerítő szükség volt.

Hogy kapkodnak fűhöz-fához a mi jó apologistáink, csakhogy valamiként kinyerjék a neologia számára az *absolvo te ab omnibus peccatis tuis* bocsánatszót. Kiváncsiak vagyunk, hogy magyarázza ki ezt a kényszerűséget a nyelvújítás sublimior exegesis, ha a következő tényeket tartjuk a szemé elé. Ki ne ismerné a tavasz édesdalú madarát? Neve századokon keresztül élt s élt egyes-egy-maga minden magyar embernek öregének aprajának ajakán. Tisztességes név volt: *füle mile.* Ezeréves mult pecsételte meg tisztességét. S jött a Pulszky vasszüksége és elősajtolta a *csattogányt.* A vasszükség ezzel még nem szűnt meg, hanem elővarázsolta a *dalabáj-t.* Mind hiába, még ez sem elég! Jött a *zenér,* s a Vojtinák örömeire jött végül a *csalogány.* Volt hajka, hajtó vadászat s a vasszükség kierősakoltatta a nagy hóbortossal a *zuhajdá-t.* Volt kétség, kétkeedés s előállott a *kétely.* Ilyenek még a következők: varázsló, bűbájos: *bűvész, bájnok;* gazda: *gazdász;* misés pap: *áldozár;* asszonyosság: *delnő;* pattantyús: *tűzér;* tanító: *tanár;* bába: *szülésznő;* inas: *tanonc;* ifju: *ifjonez;* tolakodó: *tolárd;* eretnek: *szakadár;* kalauz, vezető: *vezetnök;* holteleven: *tetszhalott;* tigris: *kaplan;* gyémánt: *becseny;*

gyaloghíntó: *hordszék*; süveg: *föveg*; lábbeli: *lábtű*; öltözék, öltözet, ruha: *öltöny*; papiros: *rongyó*; oklevél, okirat: *okmány*; puskapor: *lőpor*; menedékhely: *menhely*; vallás, hitvallás: *egély*; egyház, templom: *imola*; orvosság: *gyógyszer*; klastrom, kolostor, monostor: *zárda*; iskola: *tanoda*; olvasó: *imáncz*; pitymallat, szürkület: *korány*; szívesség, nyájasság: *szívély*; eszesség, okosság, ildomosság: *eszély*; szokás: *ilme*; csatorna: *vezéd*; merészség, merészlet: *merény*; természet: *termel*; méltat, méltól: *méltányol*.

Kifogynánk térből és időből, mire végére jutnánk a hosszú sornak, még abban az esetben is, ha az oly eseteket számba nem vennők, a minők íme ezek: primás: *áldor*, *áldur*, *előr*; teologus: *istenész*; doktor: *tudor*; szenátor: *tanácsnok*; szeptemvir: *hétszemélynök*; gladiátor: *viador*; albino: *fehérencz*, *hóbar*; gourmand: *inyencz*; patronus: *kegynök*; garnizon: *örönde*; nemezis: *torla*; gipsz: *fősz*; klub: *gyűlde*; pergament: *írhéj*; idill: *mezőny*; irónia: *gunyor*; szatira: *bökrvers*; epigramm: *elmécz*; orthographia: *igirát sat. sat.*

Legyen igaz bíró Ballagi, s ítéljen mit vallanak a felsorolt s a teméntelen számú még fel nem sorolt példák: ihlettség-e, kényszerűség-e vagy valami egyéb; s adjon nevet ennek az egyének.

SZARVAS GÁBOR.

ANDALOG.

Andalodik CzF. szótára szerint „igen szép kifejezése a lélek azon foglalkozásának, midőn a külső tárgytól mintegy megválva önmagában kezd merengeni, s homályos, de gyöngébb nemű öröm v. búérzelmekre gerjed. Ez ige működésében kevés erő, de annál több kedélyesség, gyöngédség mutatkozik. A költői kifejezések egyik ékesebb gyöngye“. Tény, hogy *andalodás*, *andalgás*, *andalítás* újabb költői nyelvünknek és szépprózánknek kedvelt szavai s az úgynevez. válogatott, választékos stílus szavai közé emelkedtek. Most mindig csak gondolatokba merülést, méltázást jelentenek, mint például a köv. mondatokban: Elanda-

lódásából, mint egy mély álomból feleszmélkedvén. (Báróczi.) Ahol jön egy kis paraszt leányka andalogva. (Barczaf.) Vmit láttam és hallottam, édes andalgásba hozott. (Sándor I.) Az éj a szerelmes andalgót ott éri. (Kaz.) A te ernyődnek kies alkonyában andalog szívem, Helikon leánya. (Berzs.) — De azelőtt volt prózaibb árnyéklatuk is, a mennyiben egyszerűen szórakozottságot jelentettek; pl. Mintha feje se volna, úgy andalog. (Dugonics Péld. I:21.) „A néma gyermeknek maga anyja se érti szavát. Azon személy, kinek ezt mondanía kellett elandalodván hamarjában így habarta el a közmondást: a német gyermeknek magyar anyja se értheti szavát“. (U. o. II:101.)

E szónak eredetére nézve a nép nyelve nem igen ad fölvilágosítást. Az a néhány adat, melyet tájszógyűjtőink följegyeztek, nem öregbíti tudásunkat. Egyet Kresznericsnél olvasunk: „El andalodik. Hallottam 1826. ápr. 21.“ Egyet a Tájszótárban: „Andalogni: mélézni, mély gondolatokba elmerülni. Balatonmelléki szó“. S a Nyelvörben VII:91. debreczeni szók közt: „Andalog: gondolkozva, elmélázva, másra nem ügyelve lassan megy“.

A régi nyelvhez kell tehát fordulnunk, nem szolgáltató hasznavehetőbb adatokat. Mátyás F., kitől fönt irodalmi idézteinket vettük, nem idéz régibb forrásokból, mint Bárótziból s Bartzafalviból. A készülő nyelvtörténeti szótár már nyújt néhány régibb s a szófejtésre nézve azt hiszem döntő adatot: „Neki *andalodott* s tompult; elannyira hogy nem tudta eszének hasznát venni“ Meggyesi, Zsin. III:16. Itt tehát eltompulást, elbutulást jelent a szó; még világosabb e jelentés a köv. példában, mely egyúttal már más hangalakot tüntet föl: „Midőn isten az ő tőle tanulni nem akarókat annyira megkeményíti szívökben, hogy a kik ő Felségétől tanulni nem akarnak, végre annyira *elantalodnak*, hogy sem az értelmes tanítóktól, sem a barmoknak példáikból semmi jót ne tanulhassanak“ Miskolczy, Vadkert 9. A köv. legrégebbi idézetben pedig egyenesen a „döreség, esztelenkedés“ jelentését látjuk: „Mindaddig megvetjük Monoszlainak ez ilyen *antalkodásait*, míg valóban meg nem bizonyítja“ Gyarmathi M. Ker. fel. (1598) 219.*) Alig kétséges, hogy ez az *antalkodás* az előbb *elantalodás*-sal s *andalodás*-sal összetartozik. Az *antalkodás*-nak pedig alapszavát is megtaláljuk Füsüsneél (Királyok Tüköre III:60, id. MF-nál Nyt. Szót. I:56): „Nem *antalul* felelt remete Antal egy némünémű bölcsnek“ azaz nem ostobául, nem esztelenül, eszesen. Ez az *antal* meg nem egyéb, mint az *Antal* keresztnév, melyről Erdélyi azt mondja, hogy „Antal

*) Kívánatos volna, ha olvasóink a régi írókból gyarapítanák ez adatokat.

féleszüt képvisel a magyar közmondásokban" (Közm. Könyve). Már Molnár Albert közli a köv. mondásokat (4. kiad.): „Antal a fejed : prov. Cescon habitas, du bist ein ungeschickter tölpel; megjött Antal Budáról: prov. hic venit a sexaginta viris, er ist aus der narrenzunft (die lach-narrenzunft bestund az 60 männern)“. Az utóbbi Kovács Antalnál is; Dugonicsnál így: Megjött A. Budáról, zöld ágat is hozott. Kisviczainál: Ki hinné hogy A. is böjtöljön? Erdélyinél még: Van benne módja mint Antalnak az ebütésben. Íme a szép *andalodás*, „a költői kifejezések egyik ékesebb gyöngye“ milyen útszéli közmondásokból vette eredetét!

Ismeretes a néphumornak az a szokása, hogy némely közönséges keresztnevekhez gúnyos jelentést csatol. Ilyenek pl. Bolond Miska v. Mihók, Bohó Misi, Bolond Istók, Bolond Jankó, Fa-Jankó, Borsszem v. Babszem Jankó, Hüökköm Jancsi (azaz hüvelykem J.) MNy. II:411, Hüvelyk Matyi (ném. Hans Daumlang, fr. Tom Pouce : Tamás), Kis Miska, Magyar Miska, Sűsű Bencze Ny. II:561, Hübele Balázs (v. ö. „Beszélj vele, Balázs neve: semmire sem lehet vele menni“ somogyi közm. Ny. IV:470; „Elég az hogy Balázs a neve. Hetedfél Balázsnak csak egy esze. Balázs a m. közmondásokban most szeles, majd bolond, majd gyenge“. Erd.), Katuska ember v. Katicza (asszony férfi), Szél Pali („szelesdi, szeles ember, szélpali“ Thewrewk J. Vel. szapp. 85), Szél Borka (azaz Boriska) v. Szél Margit (szeles lány, l. Ny. I:245), Falu Kata Tsz. v. Utcza Kati MNy. VI:353, Vaksi Pila Tsz. (Vak pila nem látod? Kr. Pila = Ilona). Gyakran hallhatók közmondásokban a Bernát, Bertók, Erzsók, Kató stb. nevek, s néha családnevek is, mint Anda Pál stb.)* Némelyek aztán származékokat is teremnek; pl. Magyar Miska módjára v. *magyar-miskásan* megfogni, elverni vkit (Ny. V:264),? *mátéznak*: veszekednek (o. 228), „*lajcsizni*: bolondozni (egy néhai Lajcsi eszelős után)“ Ny. II:184 „*bőrjánoskodni*: részegeskedni (Bőr János, így mondják, részeges ember volt)“ csáng. Ny. V:89. — Az utóbbihoz egészen hasonló az idézett *antalkodás*, s úgy látszik csak e mellé képezték aztán az *elantalodás*-t, mely ma *andalodás*-nak hangzik (v. ö. *mint h. mind, lénd a e h. lént a, hömbölg, csimbaszkodik, döng*, l. NyK. XIV:75).

Nem lehetetlen, hogy az *ándorodik* is csak ezen *andalodik* elváltozása (v. ö. CzF. szót).

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Héjja Pál Ny. II:239, Búza Kata II:143, Ősz Miksa, Vajda Laczi II.189, Domján Peti II:190 stb. stb. — Egyéb nyelvekben is gyakori a neveknek gúnyos elkoptatása. S. Zs.

A NÉPBOTANIKA POÉZISE.

VII.

A rege nem mindig bőkezű, sőt gyakran nagyon is szűkmarkú. Innen van, hogy

az ember foglalkozása
visszatükröződik a réten, mezőn és erdőn.

A földművelés mozzanatai elég bőven találhatók.

Parasztfü, *Ledum palustre* L.

Parasztbors, Orv. Fkv. *Nigella sativa*.

Parasztbors, parasztmustár és parasztszásza
a következők: *Celyssum incanum* L., *Biscutella didyma* L., *Iberis amara* L.; *Peltaria* és *Thlaspi* fajok.

Parasztrózsa, *Malva rosea* L. és *Campanula arvensis* L.

Parasztok rokkája, *Melius*, *Carlina vulgaris* L.

Parasztok orsója, *Melius*, *Carlina vulgaris* L.

Eketartófü, ekeakadály, *Melius*, *Ononis spinosa* L.,
már a rómaiaknál is *remora atrati*.

Ökörgúzs, Orvosi Fvk., *Ononis spinosa* L., németül
Ochsenbrech, a rómaiaknál *resta bovis*.

Németben van Igaíz, *Jochheil*, *Anagallis arvensis* L.

Kerekvirág, *Eryngium campestre*.

Sarlófü, *Melius*, kis s. *Teucrium chamaedrys* L., nagy
Veronica teucrium L.

Korbácsfü, Magy. Fkv. *Reseda lutea* L.

Sarlófü, *Falcaria Host.*, *Stratiotes aloides* L.

Sarlóhüvely, *Adenantha falcata* L.

Kaszanyűg, Orv. Fkv. *Vicia cracca* L.

Kaszabántóka, Veszelszki, *Carex vulpina* L.

Kolompvirág, *Anemone pratensis* Mönch.

Köbölke, Magyar Fkv., *Cyathus crucibulum* L. Pergu
deutsche Pflanzensagen 211. oldal azt mondja róla, hogy a benne
lévő pénzdarabok száma a gabona árát jövendöli meg. Nálunk
a lencse nagyságú apotheciumok számából a gabona mennyi-
ségére következtetnek.

Lapátfü, *Cochlearia* L.

Lapiczkásfü, Orv. Fkv., *Lunaria rediviva* L. és *Botry-
chium lunaria* Sw.

Seprőfü, *Artemisia abrotanum* L. és *campestris* L., *Chenopodium scoparium* L., *Lepidium ruderales* L., *Sisymbrium Sophia* L., *Spartium scoparium* L. és mások nemzetközi neve.

Pásztorszénnye, Clusius-Beythe, *Capsella b. pastoris* L., európaéletű.

Pásztorostora, *Melissae Thlaspi arvense* L.

Pásztorvesszeje, Orv. Fkv., *Dipsacus laciniatus* L.

Ostorménfa, Orv. Fkv., *Viburnum lantana* L.

Juhszalag, iszalag, *Clematis vitalba* L., *Viburnum lantana* L.

Juhászgyógyoró, Veszelszki, *Bunium bulbocastanum* L.

Madárfogó körte, Bazza, *Sorbus aucuparia* L.

Halászvirág, *Nyssa biflora*.

Vadászfű, hegymászókfű, bányászokfüve, szédülés ellen való fű, Bazza, *Doronicum pardalianches* L. németül is Schwindelkraut.

A mesteremberek sem panaszkodhatnak, mert a nép róluk is gondoskodott.

Molnárkenyér, *Crataegus oxyacantha* L.

Molnárbogyó, *Viburnum opulus* L.

Korpafű, Magy. Fkv., *Lycopodium selago* L.

Korpavirág, daravirág, Magy. Fkv., *Draba verna* L.

Atakácmácsonya, *Dipsacus fullonum* L.

Vargafű, vargamajoránna, szurokfű, *Melissae Clusii-Beythii* *Origanum vulgare* L., Schusterkraut, mivel ragadós.

Cornus sanguinea L., vörös gyűrűfa, német neve Schusterholz, mert fájából szegeket csinálnak.

Böralma,

Börvirág, *Ptelea trifoliata* L. és *Chionanthus* L.

Földibör, *Peltigera canina*.

Börfű, *Conferva*, *Cladophora* és más moszatok.

Börgomba, *Agaricus androsaceus* L.

Zsidóbör, *Polyporus officinalis* L.

Kalapácsvirág L. *Cestrum Parqui* L.

Kéménytisztítófű, *Melissae Ruscus aculeatus* L., Fleischersbesen.

A kézi munkás nem lehet a nélkül, hogy egy kis piszok ne maradjon rajta; de a növények közt van

Lúgfű, Barra, *Arnica montana* L., csak a magyarban.

Szappanfű, *Melissae Saponaria officinalis* L. és

Földiszappan, Barra, *Lathyrus tuberosus* L.

Feredőfű, Barra, *Stachys recta* L.

Ecssetborosta, *Melissae Echinops sphaerocephalus* L.

A munka közt csak telik az idő, az

Óravirág, *Hibiscus mutabilis* L., minden órában más-színű (tulajdonképpen reggel fehéren nyílik, délben rózsaszínű, este vörös), *Melilotus caerulea* Lam virága, minden órában más

illatú, innen van a német Siebengezeit, és hollandi Zevengetydenkruid.

A munkába belefáradva, a szórakozást keressük. Itt a

Pipavirág, *Aristolochia siphon* L.

Szopóka, Tamássy Károly, *Buglossum* L. és *Anchusa* L.

Szivarfa, *Bignonia catalpa* L.

Igy múlik egy nap a másik után. Velünk kel a

Hajnalka, hajnali kisasszony, *Ipomoea purpurea* DC. és *Mirabilis Jalapa*, és mindkettő

Délignyitó, Orv. Fkv., másképp mivel majdnem az egész napot elalusszák,

Szunyivirág, Barra. Hasonló az

Alvófü, bolyogatifü, gyököntővirág, Barra, *Oenothera biennis* L. estveli sárga viola, mely csak este nyílik és reggel csukódik.

Estvelke, estveli, éjjeli viola, Barra, *Hesperis matronalis* L. és *tristis* L., *Julienne de nuit*, *Nachtviole*; épen így *Orchis bifolia* L.

Éjjeli virág, *Nyctanthes* L. *Silene noctiflora* L.

Elalutó, altatófü, álmfü, *Melius*, *Clusius*, *Beythesat*, van sok.

Minden reggel munkára kell ébrednünk, és szívesen meg is tesszük, csak maradassunk, mert a vándorlás nem kellemes. Igaz ugyan, hogy van

Vándorbot, *Genista tinctoria* L. „Vton iaronak io belöle palczat chijnalni, mert oly ereie vagyon, hogy az ki nala hordozza, az napnak izdofaga meg nem fűthetij (Beythe András: Fives Kőntív. Nijmet — Vivarat. 1595, a 162 oldalon). A fárad, hatatlan *Plantagenet* herczeg talán ez okból hordozta.

A deák még könnyen beszél, mert van

Deákmogyoró, Orv. Fkv. *Xanthium spinosum* L. habár nem épen kellemes eledel.

Deákvirág van a németben *Studentenblume*, *Malva alcea* L., *Tagetes patula* L., *Hibiscus trionum* L.

Deákrózsa, *Parnassia palustris*, mely az ősz elején virágzik.

Deákszekfü, *Lychnis chalcedonica* L. *Dianthus barbatus* L.

A deákból úr lehet, a kinek van elég virága.

Úri paréj, Barra, *Antriplex hortensis*.

A deák számára itt van a

Tintagomba, L., *Coprinus fimetarius* Pers.

Tollvirág, tollfű van akárhány, pl. *Arundo culamagrotis* L., *Solidago* L., *Stipa* L. és mások.

Papírosvirág, *Centaurea jacea* L., *Gnaphalium*, *Xeranthemum*, *Acroclinium* sat.

Salamon pöcsétji, *Meliss* *Polygonatum multiflorum* Pers és Barránál *Physalis Alkekengi* L.

Bötűszeplő, *Graphis Adam*, *Opegrapha* Humb.

Az anyagi gondok nehézségeit növeli az, hogy sokszor meg nem értik az embert.

A nyelv és vallás

különbsége is ránk nehezedik; „Magyar“ fű csak kis számmal van, annál több az idegen.

Magyar bors, *Piper nigrum* L.

Kassai rózsza Csapónál, *Tagetes erecta* L. és *Lychnis coronaria*.

Kónyi fű, Soprony megyében *Conium maculatum* L. talán az eltorzított latin név.

Kónyi gyökér, Orv. Fkv. *Ranunculus sceleratus* L.

Macsi dinnye, *Meliss*, talán *Cucumis melo* L.

Kún paréj, *Chenopodium album* L.

Kún répa, Veszelszki, *Cyclamen europaeum* L.

Tót sáfrány, *Carthamus tinctorius* L.

Szervian tüske, *Hanthium spinosum* L.

Rácz bab, *Vicia faba* L.

Oláh bab, Orv. Fkv., *Phaseolus vulgaris* L.

Oláh méhfű, Orv. Fkv., *Dracocephalum moldavica* L., másképp moldvai méhfű, m. székfű.

Oláh ménta, Barra, *Mentha pulegium* L.

Oláhvirág, Orv. Fkv., nagy o. *Tagetes esecta* L.

Kis o. *Tagetes patula* L.

Czigány burján, czigány fű, Barra, *Lycopus arvensis* L.

Czigány hariska, Barra, *Polygonum convolvulus* L.

Czigány paréj, Orv. Fkv., *Amaranthus blitum* L. és *Chenopodium album*.

Czigány petrezselyem, Orv. Fkv., L. *Coriandrum sativum* L.

Czigányalma.

Német fű, Barra, *Atriplex hortensis* L.

Német gyömbér, Orv. Fkv., *Arum maculatum* L.

Német lóhere, Orv. Fkv., *Lotus corniculata* L.

Német paréj, Orv. Fkv., *Atriplex hortensis*.

Bécsi fű, Orv. Fkv., *Valeriana celtica* L., szintúgy bécsi nárdus u. o.

Bécsi nádra, Orv. Fkv., *Pyrethrum parthenium* WK.

Bécsi tök, Barra, *Cucurbita ovifera* L.

Korontári répa, Orv. Fkv., *Brassica rapa* L.

Szászfű, Csapó, *Vinca minor* L.

Olasz bab, Orv. Fkv., *Phaseolus vulgaris* L.

Olasz jázmin, Orv. Fkv., *Philadelphus coronaria* L.

Olasz lapu, Orv. Fkv., *Cynara scolymus* L.

Olasz liliom, Nadányi, *Iris florentina* L.

Olasz mustár, repce, Orv. Fkv., *Reseda lutea* L.

Olasz saláta, Orv., Fkv. *Chaerophyllum bulbosum* L.

Myrrhis odorifera L. és *Scandix cerefolium* L.

Olasz tövis, Orv. Fkv., *Cynara cardunculus* L.

Római nárdus, Orv. Fkv., *Valeriana celtica* L.

Római szíkfű, *Melissus*, *Pyrethrum parthenium* WK.

Római üröm, *Melissus*, *Artemisia pontica* L.

Frantziai spica, *Melissus*, *Valeriana officinalis* L.

Frantzús fű, Orv. Fkv., *Scrophularia nodosa* L.

Frantzús fa, *Guajacum officinale* L.

Burgundiai széna, Orv. Fkv., *Medicago sativa* L.

Anglius paréj, Barra, *Atriplex hortensis* L.

Spanyol lóhere, Orv. Fkv., *Hedysarum onobrychis* L.

Spanyol sarkantyú, Csapó, *Tropaeolum majus* L.

Spanyol sóska, Orv. Fkv., *Rumex scutatus* L.,

Görög széna, *Melissus*, *Trigonella foenum graecum* L. és

Astragalus glycyphyllos L.

Krétai mustár, Orv. Fkv. *Iberis umbellata* L.

Török bab, Orv. Fkv., *Phaseolus vulgaris* L.

Török bors, Veszelszki, *Capsium, annuum* L.

Török borsó, Beythe, *Phaseolus vulgaris* L.

Török hagyma, Orv. Fkv., *Allium scorodoprason* L.

Török mag, Orv. Fkv., *Ricinus communis* L.

Török maszlag, *Papaver somniferum* L. leve, ópium.

Török méhfű, Orv. *Dracophalum moldavicum* L.

Török turbán, Csapó, *Lilium martagon* L.

Basa rózsza, *Melissus* *Paeonia officinalis* L.

Örmény gyökér, Beythe, *Inula helenium* L., tulajdonképen Örvény gyökér.

Egyiptomi alma, Orv. Fkv., *Solanum melongena* L.

Egyiptomi paszuly, Orv. Fkv., *Dolichos lablab* L.

Tatár eper, Orv. Fkv., *Blitum virgatum* L.

Tatárka, Orv. Fkv., *Polygonum fagopirum* L.

- Tatár szőlő, Barra, *Vaccinium oxycoccus* L.
- Tatár kenyér, tátorján, Csapó, *Crambe tataria* L.
- Indiai füge, Magy. Fkv. *Cactus opuntia* L.
- Indiai fűzfa, Barra, *Nerium oleander* L.
- Indiai mogyoró, Orv. Fkv., *Syringa vulgaris* L.
- Indiai torma, Orv. Fkv., *Tropaeolum majus* L., más

néven

- Szerecsen retek, Beythe, L.
- Szerecsen dió, Melius, *Myristica moschata* L.

Ezen nevek közt alig lesz rege eredetű, de talán kapocsúl szolgálhatnak a regésekhez.

A vallásfelekezetek füvei közt van a

- Kálvinista répa, MNySz., *Brassica napus* L.
- Zsidóbőr, azaz tapló.

Zsidócseresnye, Orv. Fkv., *Physalis Alkekengi* L., mely név tulajdonképen zsidósüveg volna, Judendöcklein, a gyümölcsöt körülzáró kehelytől.

- Zsidótömjén, *Styrax officinalis* L.
- Zsidószőlő, *Phipalis Alkekengi* L.
- Pogány ékesség, Melius, *Genista tinctoria* L.
- Pogány liliom, Csapó, *Hemerreallis* L.

De az embereket külsőleg is megkülömbözteti

a hatalom és gazdagság.

Császárgyökér, Orv. Fkv., már az ókorban ismeretes név, melyet Linné is megtartott, *Imperatoria ostruthium* L., nemzetközi.

- Császárkorona, Orv. Fkv., *Fritillaria imperialis* L.
- Császárszakáll, Orv. Fkv., *Viola tricolor* L.
- Császárvirág, *Vaccaria pyramidalis* L.

Királydárda, Csapó, *Arphodelus ramosus*, németül Königs-Scepter.

Királyvirág, Orv. Fkv., *Delphinium consolida* L., csak a magyarban.

Királygyertya, *Verbascum Thapsus* T.

Királyfü, *Agrimonia Eupatorium* L. és *Ocimum basilicum* L., *Melilotus officinalis* L.

Királydinnye, Csapó, *Tribulus terrestris* L.

Királyné asszony káposztája, Veszelszki, *Melilotus officinalis* AM.

Vitézfü, Bugát, *Orchis Morio* L.

Vitéz sarkantyú, *Delphinium*, *Tropaeolum* L.

Katonapetrezselyem, Magy. Fkv., *Glechoma hederaceum* L.

Bátor, vagy bátorság gyökér, Ambrózy úr gyűjteményéből, *Pyrethrum parthenium* WK.

Kilenczerejű fü, Barra, *Petantes officinalis* L. Neunstärke.

Sisakvirág, *Aconitum* fajai L.

Csákóka fü, Orv. Fkv., *Scutellaria galericulata* L.

Boglárka, boglárvirág, Csapó, *Ranunculus*, *Batrachium* L.

Bojtos fü, Orv. Fkv., *Arplenium trichomanes* és *septentrionale*.

Tollu fü, *Stipa* és mások.

Kótsag toll, Orv. Fkv., mint a bojtos fü.

Buzogány fü, *Typha*, *Spanganium*.

Nyílfü, *Sagittaria sagittae* folia L.

Ágyugolyó, *Lecythis bracteata* W.

Lövőugorka, *Ecballium* és *Momordica* fajok.

Kardocska, dakócska, dákoska, *Gladiolus* L. és *Iris* L.

Törfü, *Meliss* és *dárdácska*, ugyanaz

Lópatkófü, Orv. Fkv., *Hippverepis* L.

Sarkantyúvirág, *Sarkasfü*, *Delphinium* és *Tro-paeolum*.

Lófarkfü, *Juniperus Sabina* L. (Barránál), másoknál *Asparagus*, *Hippuris*, *Equisetum* és *Ephedra*, mely név európa-szerte ismeretes.

Csikófark, Barra, *Ephedra distachya* L.

Gyözedelmes fü, diadalmas fü, *Allium victoriale* L. és *Veronica officinalis* L.

Aranyvessző, királypálczá, *Solidago virga aurea* L.

Aranygomb, *Trollius europaeus* L., *Verbascum blattaria* L., *Ranunculus asiaticus* L. és *repens* L.

Aranycsillag, *Gagea lutea* Sal.

Aranyfonalfü, aranyka, *Cuscuta europaea* L.

Aranyeső, *Cytisus laburnum* L.

Aranyvirág, *Chrysanthemum*, *Heliantherum*, *Chryso-plenium*, *Chrysophyllum*, *Armeria sárga* fajai.

Aranyyalversengő, Csapó, *Ranunculus auricomus* L., *Ficaria ranunculoides* Mönch, *Caltha palustris* L. és *Calendula* fajai.

Aranyfü, *Anthoxanthum odoratum* L. *Senecio*, *Chryso-sptenium*.

Aranygyökér, Csapó, *Lilium bulbiferum* L. és *mar-tagon* L., *Arphodelus luteus* L., *Hemeroeallis* L., különösen pedig

Chelidonium majus L., melynek német nevéből Goldwurz torzúlt el a mi szavunk gódírc.

Aranyhaj, Chrysocome linosyris L.

Aranyüstök, Csapó, Polytrichum commune L. és Gymnogramme chrysophylla.

Aranyzab, Avena flavescens L.

Ezüstfüz, Barra, Eleagnus angustifolia L. és Salix alba L.

Ezüstfü, Potentilla argentea L.

Ezüsthaj, ezüstszakáll, Gymnogramme argentea L.

Ezüstlevelél, Lippai, Lunaria rediviva L.

Ezüstbogács, Silybum Marianum L.

Gyöngyfü, gyöngyköles, Melius. Lithospermum, Melica és Coix fajok.

Pénzfü, pénzlevelűfü, Csapó, Lysimachia nummularia L. Glechoma hederaceum L., Thlaspi arvense L., Heracleum spondylium és Lunaria rediviva L.

Százforintosfü, Csapó, Ezeraranyfü, Centauria centaurium L. és Erythraea centaurium L., a latin név félreértéséből, mely Centaurus fűvét jelenti és nem száz aranyat.

FIALOWSKY LAJOS.

ELŐTERJESZTÉS A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYÉBEN.

III.

De csupán csak az adatok, ha még oly kifogástalanok, még oly pontosak, teljesek és hézagtalanok, nem teszik a szótár tartalmát. A teljes adat természetesen magában foglalja a forrásból merített, híven közölt s pontos utalással hitelesített idézetet is. Hogy ez modern szótárban, kivált pedig tudományosan, elengedhetetlen valami, alig kell érintenem. Voltaire azt mondja: „Il me semble aussi qu'on s'était fait une loi de ne point citer, mais un dictionnaire sans citation est une squelette“ (Littré, Dictionnaire I. köt. XVI. l.). Mikor még senki sem kívánt a maga szemével látni, idézet helyett elég volt a csinált példa is. Nem kell fejtegetnem, hogy e kettő közt mily nagy a különbség. A csinált példa a képzeletből, az idézet a valóságból van véve. Amaz általában a lehetségest, ez mindig a meglévőt adja. Régen ismeretes, hogy csak ab esse ad posse, de nem megfordítva lehet következtetni, s így világos, hogy még pusztán illusztrációnak is jobb a való idézet mint a koholt példa, s hogy igazolásnak épen csak amaz, de soha sem az utóbbi használható. Azért nyelv-

történeti szótár, mely már csak mint tudományos mű sem érheti be holmi csinált példákkal, ha a nyelvtörténeti névre igazán számot tart, egyetlen egy adatot sem hagyhat hiteles idézet nélkül, mivel egyéb nyelvtörténeti bizonyosságai egyáltalában nincsenek s így valamely szó életét kellően megvilágítani más módon teljességgel képtelen.

Már pedig nyelvtörténeti szótártól, hogy úgy egészben és nagyjában kifejezzem, éppen minden szónak monographiáját vagyis azt kívánjuk, hogy a szókat első előfordulásuktól kezdve egész multjukon végig kísérve számot adjon minden alakjukról, minden jelentésükről és mindenféle használatukról. Az első, a mit tennie kell, a szó grammatikai kategóriájának megjelölése. Ez nem pusztán csak régi jó szokás, melyet Grimmék, Sanders és Littré is követnek, hanem a magyarban, a hol sok a homonym szó s a hol a beszédrészek külső alakjukról csak ritkán ismerhetők fel, kiválóan szükséges is. Nálunk ezt már 1817-ben kimondta gróf Teleki József, ki „Eggy tökéletes Magyar Szótár’ Elrendeltetése, készítése módja“ pályaművében (Jutalom Feleletek a’ magyar nyelvről. Kiadta Horvát István. II. köt. 24. l.) így szól: „Itt mindjárt és mindenek felett azt kell megmondanunk, hogy az előttünk lévő szó a’ *Beszédnek* különböző részei közül melyikéhez tartozik, hogy tudniillik *név*, még pedig *magánértő* vagy *mássalértő*; *ige*, még pedig *mivelő*, *közép*, *szenvedő*, *gyakorló*, *kezdő* vagy *miveltető* ige, és így tovább a’ beszédnek minden részein keresztül. Ettől függ annak hajlítása, használása, értelme és egész természete; ez olly elkerülhetetlenül szükséges, hogy azt még minden meglehető szókönyvtől is méltán megkivánjuk és megkivánhatjuk“. Mellékesen megjegyzem, hogy ezt sem Kresznericsnek sem Kassainak jóval későbbben megjelent szótára nem gyakorolja, holott Márton az ő „Német-magyar és magyar-német Lexicon“-ában már tíz évvel Teleki előtt alkalmazza. Ennek az a magyarázata, hogy Kresznerics és Kassai csupán csak magyar forrásokat követtek, Márton és Teleki előtt pedig már idegen példák lebegtek. A beszédrészek megjelölése tehát nálunk nem nagyon régen, de már mégis általánossá vált és így a nyelvtörténeti szótár, ha elhagyná, egyszerűen visszafelé haladna. Pedig egyik-másik esetben nem csak mint szótár, hanem nyelvtörténeti voltánál fogva is köteles lehet a megjelölésre; így pl. ismeretes, hogy *erőszak* ma főnév, régenten pedig határozó volt.

A másik dolog, a mit szórárunknak egyszer-másszor talán teljesítenie kell, a kiejtés megállapítása. Ez sok vagy inkább legtöbb esetben nem szükséges és vajmi sokszor nem lehetséges.

Rendesen úgy van, hogy a hol lehetséges, ott nem szükséges, és a hol szükséges, ott nem lehetséges. Az utóbbi esetre példa az Ehrenfeld-codex *leuꝛat* vagy *lewꝛat* szava, melynek jelentését egész határozottan tudjuk, de kiejtését nem is sejtjük. Szükségben a kiejtést két dologból lehet meríteni: ha valamely szó következetes írásmódot mutat vagy ha tájszóképp máig is fennmaradt. A Halotti Beszédben pl. *aꝛ* hatszor, *hogy* kilencszer, *ad* háromszor, *de* kétszer, *nap* négyszer, *imád* hétszer, *ördög* kétszer és *pokol* szintén kétszer fordul elő, mindannyiszor pedig *oꝛ*, *hugꝛ* (hug), *od* (odutta, odut, oggun), *gꝛe* (ge), *nop* (nopun, birfag nop), *vimád* (vimagguc, uimaggomuc, uimaggonoc, uimad-fagucmia), *ürdüng* (urdung) és *pukul* (pucul) alakban találjuk, a mi e szónak a Halotti Beszéd korában való kiejtését minden ferde elmélet ellenében is biztosan megállapítja. Máskor tájszó segíthet ki a kétségből; így pl. a régi orthographia azon fogyatkozásánál fogva, hogy a hangzók hosszúságát nem szokta megjelölni, mindaddig ingadozhatunk, hogy a számos codexben csókolni helyett előforduló *apolni* igének első hangzója *a*-nak ejtendő-e vagy *á*-nak, míg azt nem tudjuk, hogy a székeleyknél csókolgatás értelemben ma is él az *ápolás* szó. E két példa elég világosan mutatja, mily esetekben kell szótárunknak a kiejtést megállapítania; egyszerűen valahányszor a szükség megkívánja és a lehetőség megengedi.

A harmadik dolog, a mit nyelvtörténeti szótár teljesíteni tartozik, a szó minden alakjának, minden jelentésének és mindenféle használatának összeállítása. Hogy ezt mi módon gondolom szerkesztendőnek, arról későbbben lesz szó; itt elég kiemelnem, hogy ilyen hármassal összeállítás szükséges. Igaz ugyan, hogy a szó alakjai az idézetekben mind meglesznek, csakhogy szétszórva. s a használó bizonyára nem fogja a szótár érdemei közé számítani, ha neki kell nagy nehezen összeböngésznie. A jelentések összeállítása még ennyi igazolásra sem szorúl; csak megjelölésük lehet kérdés tárgya. Annyi bizonyos, hogy a jelentéscsoportok megszámozása okvetetlen szükséges, de azért magában még nem elegendő, mivel nemcsak a használatot, hanem a szerkesztést is nehezíti, ha nincs kitéve a szám értelme. A szótár nem olvasókönyv s a használónak csak ritkán van a szónak egész tárgyalására szüksége; azért nem is szabad arra kényszeríteni, hogy mindvégig olvassa, ha csak egyet vagy mást kíván tudni. Már pedig ha csupán azt keresi, hogy valamely szónak megvolt-e ez vagy az a jelentése, és a szótárban pusztán számozást talál, nem boldogul másképp, mint ha minden jelentéscsoportot tüzetesen megvizsgál, míg vagy megtalálja vagy sem, a mit keres. Tehát

minden jelentéscsoport élén a szám mellett ott kell lenni valami magyarázatfélének, mely gyorsan tájékoztassa a használót, s csak azután következzenek az idézetek. Hogy pedig az a magyarázatféle mi legyen, definitió-e vagy körülírás, magyar synonymum-e vagy idegen analogon, az egyelőre nem fontos, most elég annyi, hogy a gyors áttekinthetés a jelentések csoportosításán és számozásán kívül még rövid magyarázatokat is kíván. Végre a különféle használat összeállítása mindig az illető szótól függ; egyiknél szükséges, másiknál nem, főfontosságú mindenesetre az igéknél, melyek közül némelyek igen sokféle és igen sajtáságos vonzatot mutatnak.

Mindez a szótárba való, a többi már csak a bevezetésbe és függelékebe tartozik. Az előbbiben elő kell adni a mű célját, terjedelmét, berendezését és egész történetét, sőt a régi magyar szótárírás orthographia és kiejtés összefüggő ismertetése sem lesz kárba vészett munka. Annyi lesz a régi orthographiával írott idézet, hogy e részben az általános tájékoztatás nagyon elkel. A függelékeknek hármat kell magában foglalnia: a források jegyzékét, a gyűjtők névsorát és a rövidítések megfejtését. Hogy mind a három betűrendben szerkesztendő, az nem szorúl magyarázatra. A források jegyzékében először is a fölhasznált munkáknak legkevesebb oly terjedelmű leírása szükséges, a milyen Szabó Károly Régi magyar könyvtára névmutatójában látható; továbbá mindig hozzácsatolandó a rövidítés, a mellyel az illető munka a szótárban jelölve van; végre pedig meg kell nevezni a mű földolgozóját is. Nagy megnyugvás az a használóra nézve, ha tudja, mi kitől ered. A gyűjtők megnevezése nagyon üdvösnek bizonyult már a Tájszótárban, a melynek gyakori használata akárkit meggyőz, hogy pl. Horváth Zsigmond teljesen megbízható, Matics Imrének ellenben csak kötve lehet hinni. Míg a források jegyzékében meg kell nevezni a földolgozót, addig megfordítva a gyűjtők névsorában mindig az illető által excerptált munka említendő meg. Ismétlem, hogy a gyűjtők megnevezésére nagy súlyt fektetek. Azt a gyűjtők, használók és szerkesztők egyaránt megkivánhatják. Mert méltó dolog, hogy a ki az annyira szükséges és üdvös magyar nyelvtörténeti szótár létesítésén fáradozott, homályban ne maradjon. A használók meg a munkásokról mértéket nyerne a munka megítélésére. A szerkesztők pedig egyrészt úgyis elég alkalmat találnak, hogy magukat kitüntessék, s így nem szorúlnak arra, hogy idegen tollakkal ékeskedjenek, másrészt meg a nélkül is elég nagy felelősséggel vannak megterhelve, hogy ne kelljen még a másokét is viselniök. Mert nézetem szerint a gyűjtő még adatainak fölhasználása után

is felelős marad. A ki tudja, mily nagy munka az, a miről itt szó van, az át fogja látni, hogy nem nézhetünk meg minden adatot magában a forrásban. A melyiken semmi gyanúsát nem látunk, azt hitelesnek kell elfogadnunk, ha ugyan azt akarjuk, hogy szótárunk még ítéletnap előtt elkészüljön. Már pedig meglehet, hogy a szín csal s hogy a hitelesnek vélt adat hibás. Ki legyen ilyenkor a felelős, ha nem a gyűjtő? Úgy hiszem, hogy e kivánságom nem igazságtalan. Ha másoknak szabad, akkor talán a magyar nyelvtörténeti szótár szerkesztőinek is meg lesz engedve, hogy auctoron a gyűjtőt értve, egyszer-másszor a fides penes auctorem mentséggel éljenek, és csak ha gyanus adatot fogadtak el hitelesnek, szálljon rájuk is, még pedig főképp és első sorban, a felelősség. Megemlítem még, hogy az úgy összeállított két jegyzék a szerkesztést is tetemesen elősegíti. Sok esetben szükséges vagy legalább is jó lesz, ha a szerkesztők a gyűjtőkkel érintkeznek, mert így juthatnak legbiztosabban, leggyorsabban és legolcsóbban helyreigazításokhoz, pótlásokhoz és fölvilágosításokhoz. Az pedig csak úgy lehetséges, ha a források jegyzékében mindig meg van mondva, hogy az illető munkát ki dolgozta föl a nyelvtörténeti szótár számára. Máskor meg kezeírásáról ráismerni ugyan a gyűjtőre, de nem tudni, hogy az adat mily munkából való. Ilyenkor a gyűjtők névsora segít rajtunk, ha megmondja, ki miből szedte az adatokat. Ezzel csak azt akartam mutatni, hogy a két jegyzéket úgyis a javasoltam módon kell szerkeszteni s így kinyomatásuk ellen még azt sem lehet fölhozni, hogy külön munkát okoznak. A rövidítések jegyzékét nem szükséges igazolnom, csak azt említem meg, hogy ebből a források rövid megjelölései csak az esetben nem volnának kirekesztendőek, ha — a mi ugyan semmiképp sem helyeselhető — a külön forrásjegyzék elmaradna.

Már most arról is kell szólnom, hogy mit nem tartok szótárunkba valónak. A pusztán csak lehetséges szók és gyanítható jelentések, minthogy mindent idézetekkel kell támogatni, maguktól elesnek. Ugyanez okból az elvont gyökerek fölveteléről sem lehet szó. Ezek különben sem ide, hanem specialis etymologiai szótárba tartoznak. A mennyiben szintén nem önálló alakok, el kell maradniok a képzőknek és ragoknak is. Ezeknek tárgyalása a grammatika dolga. Általában a szótár név elég világosan mutatja, mit kell fölvenni, mit kell elhagyni. Nem tartozhatik ide a rokonértelmű szók összeállítása és tárgyalása sem, mivel az még a mai nyelv szótárának is csak eszköze lehet, melynek czélul kitűzését egy külön synonym szótárra kell hagynia. Már csak három megfontolni való dolog marad: először az archais-

musok, neologismusok, provinczialismusok, barbarismusok és műszók megkülönböztetése; másodsor az etymologia; harmadsor az összehasonlítás. Az elsőt minden valamire való külföldi szótárban megtaláljuk, de csak olyanban, mely az uralkodó irodalmi nyelv kincsét adja, ellenben hiába keressük egyes korszakok és tájbeszédék szótáraiban. Pedig még ezekben is könnyebb volna az elősoroltak megkülönböztetése, mint a magyar nyelvtörténeti szótárban, mely sok század és minden tájék nyelvére kiterjed, s így tulajdonképen nincs is mihez mérnie a kifejezéseket. A mi a múlt században már archaismus volt, még nem volt az Pázmán idejében, és megfordítva, a mi Pázmán idejében még neologismus volt, már nem volt az a múlt században. Provinczialismusokról és műszókról a magyar nyelvnek a jelen század előtt tudomása sem volt, csak a barbarismusok, vagyis idegen szók ellen küzd már régtől fogva részint önkénytelenül átalakítva és magyarossá változtatva, részint pedig szándékosan kerülve és eredeti szókkal pótolva őket. Ebből világos, hogy a magyar nyelvtörténeti szótárt mindezek közül legfeljebb az idegen származású szók megkülönböztetésére lehetne kötelezni. Én azonban még ez alól is fölmentendőnek tartom, mivel a vadonat idegen alakú szó, ha talán különös magyar értelme miatt a szótárba föl van véve, úgysis könnyen fölismerhető, a magyaros alakúakra nézve pedig nagyrészt adhuc sub iudice lis est, melynek eldöntését semmi esetre sem lehet a magyar nyelvtörténeti szótárra róni. Ennek más a dolga, mint vitatkozni és gyanításokat kockáztatni; az ilyet értekezésekben kell végezni. Nézetem szerint még a kétségtelenül idegen származásuaknak bizonyult szók megkülönböztetését sem szabad követelni, mivel ez a munkát szükségtelenül föltartóztatná. Ki is fogja azt, hogy valamely szó idegen-e vagy eredeti, nyelvtörténeti szótárban keresni? Elég, ha azt mutatja, kinél mikor találkozik először, micsoda alakot öltött s hogyan módosult az értelme. Ennyi után már nem lesz meglepő, ha szótárunkból egyáltalában minden etymologizálást és szóhasonlítást kirekesztünk. Egyetemes szótárban, vagyis olyanban, mely a régi nyelven kívül a tájbeszédet és a mai irodalmi nyelvet is fölölelné, még talán helyén volna mind a kettő, de csak oly föltétellel, hogy beéri a biztos eredmények följegyzésével. Ellenben szűkebb határáú szótárban, ha csak egyenesen magát az etymológiát és szóhasonlítást nem tűzi ki magának célul, sehogy sem igazolható. Minek fecséreljük az időt, munkát, tért és költséget olyasmire, a mi úgysem a nyelvtörténeti szótár dolga? Főkép a szóhasonlítás fölvétele Budenz Magyar-ugor összehasonlító szótárának megjelenése után két-

szeresen szükségtelen. Az is megfontolandó, hogy ha az etymológiát és szóhasonlítást fölveszszük a nyelvtörténeti szótárba, akkor, minthogy e kettőnek a tájszótárhoz és a jelen irodalmi nyelv szótárához sincs kevesebb köze, ezekbe is föl kell venni. Háromszor ugyanazt csépelni talán mégis sok. Ám iktassuk be, ha már sehogy sem akarjuk elhagyni, de megtartva a kellő mértéket, az uralkoló irodalmi nyelv szótárába, mely egyetemesebb természetű, de a másik kettőt ne terheljük hiába. A magyar nyelvtörténeti szótár tartalma tehát véleményem szerint csakis a fentebb elősoroltakból alkotandó.

VOLF GYÖRGY.

I R O D A L O M.

Magyar Költészettan. Irta Greguss Ágost. Budapest, 1880.

A jelen könyvről éppen e folyóirat lapjain szólnunk többféle okból érdemes; mindenelőtt már azért is, hogy középiskolák számára van írva. Mi sem lehet a Nyelvőr előtt kevésbbé közömbös e kérdésnél: mint tanítják az iskolákban a magyar diszciplínákat — a nyelvet, grammatikáját és költészete törvényeit? Vajjon a múlt vagy a jövő: a neologia vagy ortologia értelmében tanítják-e? S mert látható alakban a jövő: az iskola. érdekünkben áll, hogy ez befolyásunk alatt birtokunkban maradjon ezentúl is.

Greguss magatartása az ortológiával szemben ismeretes. Ha ki nem ismerné, elég annak azt mondanunk, hogy stilusa nemcsak választékos és előkelő, hanem nyelve is tiszta és magyaros; fordulatain gyakran megérzik a régibb irodalom nemzeti zamata s a mai népi nyelv eleven, találó ereje. Gregusst, ha szabad úgy mondanunk, nem meggyőződése: ellenkező fölfogása választja el tőlünk, hanem multja: régi szokása. Nem tudunk egyetlen lényeges pontot, mely ellenfelünkké tenné, kivéve néhány korcs szó használatát, mit ő tán lényegesnek tart, mi nem. Nagyjában különbben így vagyunk legtöbb hírneves írónkkal. Gyulainak más-e a programja, mint nekünk? Más-e a Szász Károlyé, Ballagié? Ez a tábor is a nyelv tisztaságát sürgeti, csakhogy az ortologia a nyelv tisztítását is.

Greguss különben velünk idáig prózában nem is vitakozott — az a csinos verse meg, melyet Szarvas Gábor ellen írt, alig egyéb, mint rossz szókból csinált jó rímek. Szívesen megbocsátjuk neki azokat is, emezeket is. Kiváló írónak mindig voltak gyöngéik, de nem mindig oly szeretetreméltók, mint a Gregusséi.

Szóval: az elméletek vitája nem választ el egymástól, a gyakorlat pedig, hogy úgy mondjuk, egy csatavonalba helyez bennünket. Mint czikkeivel a Nyelvőr, úgy küzd műveivel Greguss is a stilus tisztasága s a nyelv magyarossága mellett. Azon munkájával pedig, melyet ezuttal bemutatunk, nemcsak irodalmunknak általában, hanem magának a magyar költészettannak s ezzel a magyar nyelv ügyének is kiváló szolgálatot tett.

A ki bármely tudományággal alaposan és behatón foglalkozott, tudja, hogy mi sem ritkább a jó kézikönyvnél. Mert a kézikönyv egy irodalmi ág művelésének nem megkezdése, hanem betetőzése; nem száz könyvből összeszedetett százegyedik, hanem egy bizonyos körhöz tartozó igazságok és tanok rendszeres, szerves egésze, tetszetős, írói összefoglalása. Jó kézikönyvet tehát csak az olyan foghat írni, ki az illető tudományágnak nemcsak tudósa, hanem művésze is. Ezért oly ritkák a jó kompendiumok a gazdag nyugati irodalmakban is — ezért vagyunk mi, kiknek tudományos irodalmuk még oly szegény, ezeknek majdnem teljes híjával.

S vajjon az iskolai könyv egyéb-e kisebb terjedelmű kézikönyvnél? S nem látjuk-e immár okát, miért oly gyarló a mi tankönyvirodalmunk?

Greguss *Költészettana* a oly könyv, mely méltó szerzőjéhez; egyaránt vall az önálló esztétikusra és a kiváló íróra. Alig van lapja, mely telítve ne volna gondos filozófiai fejtegetésekkel s finom esztétikai megfigyelésekkel; akárhány közzzájon forgó általános elnevezéseket — a művészetbeli idealizmust, realizmust stb. — oly mintaszerűen magyaráz, hogy az olvasó azt hiszi, sohasem is értett ezeken az előadottnál egyebet; a műfajok és műelméletek történetéből rámutat a korszakos momentumokra, tételeinek megvilágításául a legkiválóbb világ-irodalmi példákra. Mindez pedig oly igénytelen, egyszerű alakban és oly klasszikus átlátszóságú nyelven van megírva, hogy azt hiszem, szolgálatot teszek vele közönségünknek, ha azt mondom neki: olvassa e művet apraja, nagyja! Használja bevezetésül esztétikai olvasmányaihoz és forduljon újra hozzá, ha ily tárgyú nagyobb munka útvesztőjében vezérfonalra vagy tanulmányozása után az olvasottak összefoglalására szorulna.

Emeli a könyv értékét, hogy nemcsak a régi jó benne, hanem az új is. A verstan, különösen a „magyaros versek“ itt vannak először az eddigi tárgyalásokat meghaladó rendszerességgel és alaposággal előadva, népi és irodalmi adatok alapján és nyelvünknek igaz szellemében. A mit e téren Arany János fejtegetései megkezdettek, azt a Gregusséi, úgy hiszem, végleg

befejezték; a mit az egyik megalapított, azt a másik meg-alapította.

Nem fér össze e folyóirat céljával, hogy a magyar poétika e nagy nyereségét itt bővebben kimutassuk. A mű egy másik pontja ellenben már igenis ide tartozik — értjük az úgynevezett „költői szabadság“ kérdését.

Néhány évvel ezelőtt Szász Károly szólalt föl egy nyelvi kritika alkalmával éppen a Nyelvörben, hogy hát szóljanak hozzá: mi van a költőnek a nyelvvel szemben megengedve, mi nem? A fölhívás eredménytelenül hangzott el, pedig a kérdés megérdemelné a szorgalmas anyaggyűjtést és tüzetes fejtegetést. Hogy mit lehetne aztán megállapítani? Aligha egyebet, mint a mit Greguss mond. E sorok annyira a Nyelvör szellemében irvák, hogy magáért a tárgyért, de megízeltől is ideigtatjuk: A „költői szabadságot“ rosszul értelmezik a kik a költő azon szabadságának tekintik, hogy a vers kedvéért hibát követhet el midőn t. i. a vers rákényszeríti, hogy például az ikés ígét iketlenül ragozza, „karomat“ helyett azt mondja: „karom“, tájszókat, népies kiejtéseket és szokatlan szórendet, inversiókat engedjen magának. Baj ha a vers hibák elkövetésére kényszeríti az író, mert ez azt jelenti, hogy még nem lett eléggé ura a nyelvnek s nem bir benne könnyen és fesztelenül mozogni; csak hogy ez esetben a költői szabadság inkább érdemli a költői kényszerűség, szorultság, mintsem a szabadság nevét. A vers teljességgel nem szabadítja föl az író hiba elkövetésére. A költői szabadság nem hibákat enged meg, hanem szokatlanabb kifejezéseket és fordulatokat, ezeket is csak úgy ha a mű tárgya és hangulata által igazolhatók“.

A munka, említettük, iskolák számára készült és hozzá kell tennünk: Greguss költészettana legkitünőbb középiskolai tankönyvünk s bizonyára nem tévedünk abbéli reményünkben, hogy e könyv hódítani fog állami és felekezeti középiskolánkban egyaránt s idővel a maga terén egyeduralkodóvá fog válni.

Megvallom, nem itt a helye, hogy ezt ily nyomatékkal kiemeljem, de kénytelen vagyok megvédeni nem e könyvet, hanem az iskolát az iskolai kritika ellen. Egyik tisztelt tanártársam úgy vélekedik, hogy a könyv „nagybecsű, sőt kitünő“ de csak „a tanár és talán a kitünőbb egyetemi tanuló kezében“. Bántja, hogy benne Agathon és Homér, Marlowe és Shakespeare, Racine és Molière is szerepelnek mint példák, sőt még, uram bocsá! a Dorottyia is. Próbálná csak kérni valamelyik nebuló tanárjától a Dorottyát!“ A sok világirodalmi példát illetőleg pedig „némely helyen a hivatkozások

a tanár részéről meg sem magyarázhatok". Szegény nebuló! Szegény tanár! — Én ellenben azt hiszem, hogy az épen e könyvek pedagógiai fontossága is, hogy — mindössze nyolcz ív terjedelmű lévén — nemcsak időt hagy a magánolvasmánynak, hanem azt meg is követeli; hogy nem öli el pár, kiszakított sorral a fiú figyelmét és érdekeltségét, hanem tapintatos hivatkozások által felkölti és ébren tartja. Megengedem, hogy a tanuló nem fogja e mű minden lapját sem minden példáját egész fontossága sem minden tanár egész szépsége szerint érteni és méltatni. E mű épen az olyanok köről való, melyet másként érthet és használhat, tanár, tanuló és közönség — de mindenik okulni fog és tanulni belőle. De nem ez-e a tulajdonsága minden jó könyvnek?

Én e művet végig olvastam s igaz gyönyörűséget élveztem; használtam egy évig tankönyvül és nagy hasznát láttam. Ez élvezetben és haszonban való osztózásra hívom föl ezennel a nagy közönséget és tanártársaimat. BÁNÓCZY JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

I.

A Ny. juliusi füzete csak e napokban került kezembe, s abban csak most olvasom a nemzeti tornacsarnokra kimondott anathemát.

Saját működésemről, vagyis egy könyvbírálatomról is van benne szó, de erre nem felelek. Nem szükséges e részben sem nyílt, sem burkolt antikritikára felelnem. Utalok tüzetes és terjedelmes bírálatomra, melyet az Országos Közoktatási Tanácsnak — megbízás folytán — benyújtottam.

De a nemzeti tornacsarnokban használt műnyelvről sem írhatok, — mert hisz az a cikkben nincs oly módon tárgyalva, hogy feleletemmel nyelvünknek vagy a tornázás műnyelvének hasznát tehetnénk. Ámbár, ha a Tisztelt Szerkesztő úr lapjában helyet adna cikkemnek, kész volnék a tornázás műnyelvét, melynek én teremtője nem vagyok, külön önállóan tárgyalni*).

Csak pár megjegyzésre kérek engedelmet, s csak egy kérelemmel akarok a Ny. olvasói elé járulni.

A tornázás műszavai nyomtatásban — a Torna-Zsebkönyvben — megjelentek az 1869. évben. Ugyan miért nem vétettek eddig a Ny.-ben bírálat alá? És miért most? És ha ama bizonyos kritikára kényes szerzők műszavai tárgyaltnak, ugyan miért nem említetnek *védelmeszhetetlen* műszavaik (pl. „kézlap“ kézfel)

*) Szívesen fogadjuk.

helyett, „*karrántás*“ karlökés helyett stb. stb.?) A feleletet elengedem. — Csak még azt jegyzem meg, hogy a műszavak alkotásában, kivált midőn e műszavak részben vezénylésre is használtatnak, nem kizárólag a nyelvtani szabályok irányadók; és a nyelvmívelő a szaknak alapos ismerete nélkül nem is dönthet. (Csengeri úr azonfelül felhoz nem létező műszót: „*függ-helyzet*“, „*visszakozás*“, és olyat, melyet magunk is üldözünk: „*nyiktámasz*“, s mely helyett fűtől fától jobbat kérünk.) Reméljük, hogy műszavakat a tüzetes tárgyalás, nem az anathema, — s a most alakult tornatanító-egylet fogja megjavítani.

Végül kérelmem. Tessék a Ny. azon olvasóinak, kik a tornázás műnyelve iránt érdeklődnek, elfáradni a tornacsarnokba, az ösz-utczába, és *közvetlen meggyőződést szerezni, s azután itélni*. Bátran állítom, hogy sokan járunk a tornacsarnokba, kik — habár nem kenyerünk a magyar nyelv művelése — magyarok vagyunk, magyar nyelvérzékkel birunk, melyet a máséért be nem cserélünk, és mi a tornázás műnyelvét megbotránkozás nélkül halljuk.

MATOLAY ELEK.

2.

Az analogia hatásairól szóló nagybecsű akadémiai értekezésében Simonyi Zs. figyelmére méltatja a Ny. IX. közzétett kis dolgozatomat is. Megdicséri, de meg is csipkedi egy kicsit, csillag alatt helyreigazító megjegyzéseket tevén némely állításomra.

Az Akadémiában én, laikus, nem védhetvén magamat, itt kell kérnem helyet viszaigazító megjegyzéseim számára.

1) S. a 32 lapon megrója, hogy a *közönnyt* a *közönös*-ből származtatom, hiszen tudnom kellene, hogy „a *közönös* Toldy Szerelménél régebben nem fordul elő“.

Kérem Simonyit nyissa föl akár Kunoss Endre 1836. évi Szófüzését, akár Fogarasi János 1836. vagy 1848. évi Zsebszótárát, akár Bloch Móricz 1843. vagy 1848. évi új kimerítő Zsebszótárát, mindenikben megtalálja a *közönös* szót. A felforgó kérdésben különösen érdekes az az egymásután, mely Kunossnál található s melyet ime szó szerint kiírok:

„Közönös, többekkel közös, gemeinschaftlich, communis.

Közönösség, többekkel közös állapot, die Gemeinschaftlichkeit.

Közöny, közönség, das Publicum“.

Látható ebből, hogy a *közöny*-nek a *közönös*-ből való származtatása nem absurdum, s hogy a *közöny* előbb mást jelentett, mint most. Mai értelmében 1838-ban fordult először elő, M. T. Társaság Zsebszótárában.

2) S. a 33. lapon megjegyzendőnek tartja, „*hogy a magány-t Kresznerics Sándor Istvántól idézi*“.

Valóban azt kezdem hinni, hogy Kresznericsnek is, Sándor Istvánnak is két-két kiadása van; az egyik Simonyinál, a másik nálam. Annyi bizonyos, hogy az én Kresznericsemben a *magány* szónái nincs hivatkozás Sándor Istvánra (csak a *magános* szónál) s az is bizonyos, hogy az én Sándor Istvánomban nyoma sincs még a *magány*-nak.

3) Én a *viszálos* melléknevet egy 1780. évi számvetésből idéztem. S. erre megjegyzi, hogy az föl van véve Párizp. 1801-ki szótárába is. Én többet mondok, megvan az már Baróti 1792-iki szótárába is; Kresznericséből ellenben hiányzik, bizonyosságul annak, hogy a jó Kr. is bólintott néha.

4) Ha életre nem kapott szókat is akartam volna idézni, a *nyilván*-on kívül (mely már 1836-ban Fogarasinál is előfordul) Kunoss *különy*-ét és *rimány*-át is megemlítettem volna.

NAGY-SZIGETHY KÁLMÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tiszavidékiek.

S z ü r n y e g i g y ű j t e m é n y.

(Szürnyeg község, Felső Zemplén.)

8. É p ű l e t e k é s r é s z e i k.

Ház, pitvar, kamora, ól, juól, disznóól, csűr, verem (pincze), sop v. sopa és sopka, (szekérszin stb.), tyukól, libaól, kakasülő. padlás, szarufa, pad, hidlás, folyógerenda, mestergerenda, vakgerenda, ajtófélfa, küszöb, szömöldökfa, ágas, lészka, patics, kémény, kürtő, kabóna, eresz, tornác, és töcz, töczke, ajtó. zár, retesz, kilincs, a melyik fából van, fordító a zárban levő fa v. vas, jászol, rács, keczke (szénatartó), kapufélfa, homlokfa, boglya (boglya alakú sárkemencze), kabola, kabolatető, konyha (a sütőkemencze feletti tüzelő a pitvarban), kemencze, kem. háta, kem. válla, kuczik (a tüzelő és fal közt levő kis hely, melyet a gyermekek szoktak elfoglalni), sut (a tüzelő felett álló kabola keskenyebb levén, mint a sütőkemencze, az ott levő szűk tér, valamint a kabolából kinyuló kürtő és falközi tér együtt: sut, A sut a kucziknál annyival vót magasabb, a mennyivel magasb vót a kemencze), szakasz, koczinka (a szakaszok mellett a bejárat felől építettni szokott alacsonyabb rész, melyekbe a pelyvát, töreket szokták rakni csépléskor.), szerő, kármentő (a szerő mellett két oldalt levő deszka fal, melyet még be is szoktak

tapasztani, hogy csépléskor a mag el ne peregjen), emelcső, emelcsőrud (hogy a csűrbe rakott szekerekkel be lehessen menni, a kapu feletti fedőlék felemelhető volt, a felemelhető rész: emelcső, feltámasztó két rud: em. rud.)

9. Ruhafélék.

Ing, ingváll, ingujj, gallér, pálha, korcz, ráncz, pánt, kötő, fejkötő, kotyoszló (magas fejkötő, melyet cseresnyefa héjából csináltak, ék alakba nyúlt fel), pántlika, galand, keszkenő, kiskeszkenő, kabát, pendely. ujjas, viganó (kárton kabát), férfinig, vállfót, széles ingujj, kézelő, gatyá (négy szélbe horgya a gatyát), surcz, rojt, gatyaszár, rojtosgatya, ület, gatyakorcz, gatyamadzag, gyócsing, gyócsgatya, lajbi, nyakravaló, nadrág, nadrágszíj, ellenző, csizma, bocskor, bocskorszíj, bokaszíj, bokatekerő, ködmön, guba, sipka, kalap, kankó, szürkankó (azon vastag ujjas v. rokk forma szőrruhát nevezték így, melyet a gömöri fazekasok és sárosiak viseltek).

CSOMÁR ISTVÁN.

Közmondások.

El ne felejtssd v. jól megjegyezd azt a napot, mikor bántottad a papot.

Asszony gazda, gyerek szolgál, — nem jó gazda.

Kinek a foga fáj, tartsa rajt a nyelvét.

Nem bornya, ha nem nyalja.

Szegény ember csikója hamar ló, gazdag ember lánya hamar eladó.

Hit, nem szellő.

Jól van dolga, mint a ki egy lovon szánt, — az sem az övé.

(Szatmár m.)

CSEKE BÁLINT.

Népmesék.

Mese a szegény emberről.

(V. ö. Ny. I. —)

Ecczer vót egy ember. Annak vót annyi fija, mint a rostán a juk. Elment, hogy megveri az Istent, mír adott ojan sok gyereket. Aután ment az úton, tanálta a Jézust. Kérdi tülle a Jézus: hova miccz te szegín ember? Monta neki az ember: megyek, megverem az Istent, mír adott ojan sok gyereket. Monta neki a Jézus: gyere vissza te szegény ember, adok egy báránt. Aután ment, mendegélt, felvette a szegény ember a báránt. Ha pízre van szükséged, csak mongyad neki: rászkógyy bárány! Osztán vitte a szegény ember a báránt. Az úton letette. Aszonta neki: rászkógyy bárány! Rászkódott a bárán, csak úgy

sínlett az aranba, mint a ganéba. Aután felvette a báránt, ment a kocsmába. A kocsmárosné éppen komja asszonya vót, adott neki egy iccze bort. Od' adta neki a báránt, hogy tegye el, de ne mondja reki, hogy rászκόggy bárány! Azt megmonta a kocsmárosné az urának. Ekkor azt mondta: rászκόggy bárány! Megint rászκόdott a bárány, csak úgy sínlett az aranba, mint a ganéba. Aután elvették a báránt, oszt reggelig kerestek egy ojan báránt, a mijen av vót. Aután megint elment a szegíny ember a bárányír; Od' atták neki azt a méket kerestek. Elvitte a báránt a házáho' monta neki: rászκόggy bárány! Nem rászκόdott a bárány. Megölte ab báránt. Megint ment hogy megveri az Istent, mír tette bolonddá. Aután megint az úton tanálta a Jézust, kérdi tülle aj Jézus: hova miccz te szegíny ember? Mondta neki a szegín ember: megyek, megverem az Istent, mír tett bolonddá. Azt monta a szegíny embernek: gyere vissza te szegíny ember, adok neked egy abroszt; Ha éhen vagy mongyad neki: terijj abrosz! A szegíny ember úgy tett. Terít az abrosz mindenféle jó íteleket. A mit tudott, felrakott; a mit nem bírt, ott hagyott. Aután megint elment abba a kocsmába, a mékbe vót a báránnyal. Od' atta a komja asszonyának az abroszt, de megmondta neki, aszt ne mongya hozzá: terijj abrosz! Aután megmonta a kocsmárosné az urának, a mit a komja ura mondott. Akkor monták az abrosznak: terijj abrosz! Megint terít az abrosz, mindenféle jó ítelek vótak rajta. Jól-laktak belölle. Oszt reggelig megint egy másik abroszt kerestek a komjának (sic). Elment a komja a kocsmába az abroszír, od' atták neki aszt az abroszt, a méket reggelig kerestek. Az szegíny ember megint haza vitte a házába, monta neki: terijj abrosz! Nem terít az abrosz. A szegíny ember mirgibe szíjjel vagdalta. Aután megint ment, hogy megveri az Istent, mír tette mán kécczer bolonddá. Aután megint mektalálta a Jézust, aszt monta a Jézus: gyere vissza te szegíny ember, adok egy fütykös de aszt ne mongya hozzá, hogy: üssed fütykös! Aután mondta neki: üssed fütykös! Akkor ütötte a szegíny embert a fütykös. Alig tudott a kocsmába bemenni. Bement a kocsmába, megmonta a komja asszonyának, aszt ne mongya neki, hogy üssed fütykös. De monta neki a komja asszonya: üssed fütykös. Ütötte a fütykös a kocsmárost úgy, hogy oda atták a szegíny embernek a báránt, abroszt, fütykös. Asz szegíny ember osztán haza ment a báránnyal, abrosszal, fütykössel. Aután jól vót dóga, vót arannya, ennívalója, meg fütykösse, a kivel mást megverhessen, ha bántya. Az Úristenre se panaszkodott többet, áldotta az Istent meg aj Jézust, s most is íl tán még bódogúl, ha megnem hót.

(Elep pusza, Debreczen mellett, 1876.) VOZÁRI GYULA.

Lakodalmi köszöntők.

Leves feladáskor.

1. Érdemes uraim nem üresen jöttem,
 Étekkal terhelve nagyon mind két kezem;
 De mielőtt hozzá nyulnak a kanalak,
 Buzgó szível hálát is agyunk az Úrnak!
 De hogy én itt mostan sokat ne papolyak,
 És forró táltúl sebeket ne kapjak,
 Vegyék el kezemből ezt a meleg tálát,
 A melyet az ujjam már tovább nem állhat,
 A hátam meget is míg hús legíny nagyon;
 Azoknak is kezeit fűti igen nagyon;
 Ne tántorogjon hát most előtem senki,
 Mert a nyakát hamar leforrózom neki,
 Itt tehát a leves, melyet adot jó hús,
 Azért itt senkinek szíve ne legyen bús.
 Nosza muzsikások szóljon hát a vígdús,
 Ezzel dicsértessék az úr Jézus Krisztus!
2. Itt van hát az első tál étel behoztam,
 De hogy el ne essek, mindig imádkoztam;
 A szakács asszonnal jó megfűszerszámozattam,
 Bors, sáfrán, gyökérrel még me is sózattam.
 Szűk a tojás már most, de mé is találunk,
 Már az úczán gyűszűs tisztát vacsorálunk,
 Ezzel hasunk előtt ha kedvet tanálunk,
 Örömnünkbe osztán mint az őz ugrálunk.
 Másotszor is jövök ismét tele tálal,
 Szakácsnének jó biztat mongya mindég tálal,
 Fogadják az urak esztet hát kedvesen,
 Mert jó szívű gazdánk ajálya szívesen.
 Isten áldása ez, azért bátorsággal
 Ki-ki hozzá nyulhat örömmel vígsággal;
 E házba ne legyen senki komolyságba,
 Ne töcse az időt itt szomorúságba!

Kakas feladás.

Itt hozom a kakast egész tarajával,
 Jó puhára főzve apró rizkásával,
 Nem gondolt jó gazdám a maga tyúkjával,
 Kölcsük el uraim Isten áldásával!

(Szolnok.)

LASSU PIUS.

Tájiszók.

Szatmár-megyiek.

I.

Balkány: vizállásos hely, mely esős időbe vagy árvizek alkalmával valóságos tó. Azonban így nevezik általában azon helyeket is, melyeket a Szamos hordott, föliszapolt, s már ma dúsan termő tengeri földek.

bakó: vászonból csinált kis oldaltarisznya.

böggő: бүккөнь.

bobályka: kenyérsütéskor a tésztából bizonyos mennyiségűt elvesznek, azt ellapítják, megrovátkolják és megsütvén, megöntik. Somogy megyében bubota, némely vidéken bukta.

cserepcsép: vékony, hosszú rud, mellyel az elásztatott kendent v. lent felülről lefoglalják, hogy a víz föl ne vesse.

czikli: ék alakú toldás az ingbe alólról, hogy bővebb legyen.

czenk legény: fiatal, süldő 14—16 éves legény.

ecselő: kis vas gereblye, melynek kurta nyelvét a guzsojba illesztik, és ebből fonják be a szösz alját, apró szöszet.

furi: talicska.

fentér, fentok: fenkö tokja.
firidni: fürödni.

galacsér: pl. milyen galacsér v. galacséros ez a föld, azaz cserepes, megrepedezett.

hójjig: hólyag.

hiringó: hernyó.

hengya: hangya.

kasornya: laposra font madzagból hálószerű csináltmány, melybe

teszik a fazekat és abban viszik a mezőre az ételt.

kita: teljesen elkészített és össze font 20 fősözsz.

költeni, köteni: kivetni, kivenni a vízből a már megázott kendent.

kótis: egy lábnyi hosszú kis rudacska, melynek egyik végére a fonalat lyukas gombolyagban felgombolitják; kótisnak nevezik azon bunkós botot is, mellyel a vadalmát összetörik eczetnek.

kecz: kis elzárt hely, hova a disznót lefiadzáskor zárják. Keczésól: hol több ilyen kis hely van.

kerülő: csösz.

méla: tréfás, élczelő, mókázó pl. a pista nagy méla azaz tréfázó ember.

mincselni: a kiszapult lúzott fonalakat megtört tökmag és kevés szappan keverékű meleg vízben meggyurják mincselik, hogy az simább, puhább legyen.

makverő: vakmerő.

nagyszer: pl. ez a pista nagyszer, azaz mindenre alkalmas.
nyiszol: mikor rossz késsel vágunk valamit.

nyügös: rossz, kötekedő pl. ez a gyermek egész éjjel nagyon nyugós volt.

ösztörü: földbe ásott fa, melybe több helyen hosszú faszeget vernek és az edényeket arra aggatják. Így nevezik azon rudat is, melyet a földbe ütnek a

mezőn és abba rakják a lencsét, hogy el ne rothadjon.

pulya: gyermeket nevezik így, — de alkalmazzák ezt felnőtt emberre is, pl. biz nagy pulya vagy Andris, azaz pulya ember vagy.

pukkanmálé: pattogatott kukoricza.

piczök; egy kis, mint egy arasznyi vászon darab, melyet a zsák szájába varrnak, hogy az szélesebb legyen.

pip: a mécsesben levő kis

bádogcsövet hívják így, melybe a belet teszik. Somogyban ezt nevezik pöczöknek (mécses pöczke).

pipja van: mondják ezt a tyukokról, különösen kis csirkéről, midőn megszomjuznak.

peterák: töltött tojás-haj.

pajka: vízi növény, melynek szára tetején pehelyből alakult barnás hosszukás kinövése van. Somogyban buzogánynak hívják.

póka: pelenka.

pi: pehely.

CSEKE BÁLINT.

2.

babájka: karácsonyi kalács, melyet a g. kel. vallásuak sütnek.

bugja: szénaboglya.

czanczér: kóbori.

galok: faágak,

gezemicze: száraz galy, töremóra.

happol: sebesen eszik.

hoppol: topogva megy.

kotyfol: sokáig főzi, kavarja az ételt.

külű: kívül.

libegő, lipityánka: női ruhaderék.

ösvembe: nyomon.

paszmaga: vászon nadrág.

permetező eső: csendes eső.

fonal-potya: az asszonyok vendégsége fonalmosáskor.

rengővel fogják a halat. Rengőben altatják el a kis gyermeket, a mezőn négy ágas fára kötött lepedőben renetve.

sűrjécs mán: főzz vmit hamar.

sulí: alattomos.

tergenyösön: megrakodottan pakkosan.

tülledálló: női ruhaderék.

(Adorján.)

GECSEY ISTVÁN.

Helynevek.

S z a t m á r - N é m e t i .

U t c z á k : Kisviz utcza. Nagyviz u. Nagy u. Miglakhalom u. Liget k. Nagy. u. k. Péér u. k. Czigánytó k. Nagy-Péér utcza. Kis u. Lázár u. Árokalja. Hajnal u. Bors u. Jakab u. Zárda k. Ponyvás. Rekettyesor. Köhid u. (Némethi.) Kisuj u. N. u. u. Oláh u. Dehenne u. Fazekas u. Csizmadia u. Nemes u. Varga u. Templom u. Kazinczy u. Fapiacz u. Piacz sorja. Vár u. N. Khid u. Budapiacz u. Sinór u. Gyöngyvirág u. Giród u. Katona u. Kis

Szamos oldal. Tyúkszar u. Kis csapó u. N. csapó u. Kántor u. Szivárványsikátor. Pázsít u. Domb u. Kápolna u. Csüngő sikátor. — Apáczaház a kolostor. — (Szatmár.)

Sárerdő részei: Utasalja (szép fiatalos erdő). Sár folyója (az erdőnek egy riszin megy keresztül). Pallag. Nimet lapossa. Godergéje. Hosszútóhát. Firidőhát. (Nikolai fürdő, sátrakat csinálnak, úgy fürdenek, tiszta hely, jó vize van, mentül többet merik. annál több jön a forrásából, fehér csuszó van ott a forrásánál. Grádicson mennek le, a mikolai egresbe fojik a víz a fridő forrásából). Piros mező. (Mindig ojan piros fű van abba mint a víz.) Árpáskerthát. Hosszutóhát. Kurtasalamin. Nagysalamin Csillagdomb ergéje. Ó-vámbát. Ördögjáró. Bodzás lapossa. Darvas rekettyéje (ott is van nagy horgas: mív ér). Bodonya. Bömbölő. Sárhát. Nyikorgós fa. Makkos kert. — (Szatmár.)

Kaszáló, rét, szántóföldek. A felső mezőn: Sulymoshát. Halványhát. Tuzokos. Dezső. Kisnyáros. Szentvér. Mocsár. Hangos mező. Nagy Garandhát. Felsőkerek tó. Középkerek tó. — A Középső mezőn: Garandhát. Kerek tó. Pap cseréje. Bivalyfertő. Hidláb. Rekettye. Kis Garandhát. Csorgó. Peér utcai lapos. Csaholcz. Idvány. Császárföldje sorja. Mocsolya. Daróczi lapos. — Az alsó mezőn: Barthakert sorja. Tölgyes. Morotvahát. Pusztakerthát. Giczellő. Kaponyás. Határfa réte. Nyáros kert. Békakuruttyoló. Hammas szer. Kerek rekettyéje. Csillag keresztje. Tajtihát. Gorzsás. Szömörő. Szilbokor. — (Németi.)

Lankák: Halvány. Nagy Berek. Piros B. Czigánykert. Dinnyéskert. Vigyorgó. Liget. Nyigerszeg. Kükert. Borsszeg. Vaczmán. Latorszeg. Szerencsekert. (Németi.) — Postakert. Hóstáncz. Bornyutilalmas. Kiskükert, Keczekosir. Vargacsere. Szatmári latorszeg. Kis tajti. Nagy tajti. Csernátszeg. — (Szatmár.)

Csupán rétek: Sárrét. Ebesföld. Ördögös. (Németi.) Nagy rét. Pap mezeje. Hodos. Zsadányi lapos. Szőke mocsér. Botos. (Szatmár.)

Erdők: Körtijes. Csonka. Darvas. Mocsár. Csererdő. (Németi). Sárerdő, Nagy erdő. (Szatmár). — A N. erdő részei: Nagy keskeny. Deák lapossa. Nyárfa lapos. Nagyfa laposa. Ravaszlyuk. Kis ravaszlyuk. Sárerdő. Gyepürekettyéje. Dombós ergéje. Kis szállás. Nagy szállás. Nagy pénzverem. Kis pénzverem. Gicse laposa. Turbucz ergéje. Kis horgas. Nagy horgas (sok ér van e kettőn). Sas fészek laposa. Égett lapos. Rekettyés kátyó. Nagyvágott erdő. Kisvágott erdő. Sászás csere. (Németi.)

VOZÁRI GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

X. kötet.

1881. OKTÓBER 15.

X. füzet.

SZÓFEJTÉSEK.

Timár.

Vizsgálaton vagyunk. A tanító — azaz bocsánat!
(„Tehát már a *tanárt* is ki akarják küszöbölni! Nevetséges!
Hát akkor mi különbség lesz köztem s az elemi tanító
között!” E felháborodó nyilatkozatot egy középiskolai
tani — — azaz tanártól hallottuk. Hogy tehát valahogy
valakit meg ne sértsünk) a tanár kérdez: Mondja el
nekünk minő esetekben alkalmazzák a *tímsót*? Tanítvány
felel. Tanár: Egyet kifeledett: bőrkészítésnél *timárok*.
Igazgató tanácsos: Természetes. Innen van a *timár*
név is: *tim-só*, *tim-ár*. Ez világos. S az ortologusok mégis
azt mondják, hogy az *ár*-ral nem lehet szókat képezni.

Így történt 1881. évben július havában. Az utolsó
észrevétel, a *timár* megfejtése, a mely oly „természetes,
oly világos,” Ballagi Mórén. Azonban engedjen meg nekünk
a t. szófejtő, ha mi, hitetlenek lévén, nem tartjuk oly
természetesnek és világosnak magyarázatát, mint az ő
t. cz. hallgatósága. Sok a kétség a mi lelkünkben és erős
a gyanú a *tim-ár* kereszt-levelének hitelessége ellen. Mi
tudunk egyet-mást a mit a t. szófejtőnk közönsége nehezen
tudott. Elmondjuk a következőkben.

Ha figyelő szemmel végig tekintünk a mesterségek
szélesre nyúló területén, az első, a miről meggyőződünk
az, hogy e területnek nem mi vagyunk Columbusai, hanem
más népek útmutatása után ismerkedtünk meg vele s hogy
az ide vonatkozó nevek lajstroma is nagyobb részben
idegen népektől való: kovács, takács, szakács, mol-
nár, bognár, esztergályos, lakatos, csizmadia,

gölöncsér, asztalos sat. Ez ugyan magában véve még nem zárná ki a timár magyarságának lehetőségét; hisz ötvös, üveges, fazekas, kötélverő, szíjgyártó, szabó sat. kétségtelen eredeti magyar szavak; hanem némileg mégis óvakodóvá tesz a könnyenhivőség ellen. De másodszor a mesteremberek nevezetének vizsgálata a következő eredményre vezet bennünket. A mesteremberek vagy attól a tárgytól kapják nevüket a mit készítenek, vagy attól a cselekvéstől, a mivel foglalkoznak: kalap-os, kötél-es, téglá-s, fésű-s, nyerg-es, szappan-os, mézbáb-os, szitá-s, kés-es, paizsgyártó, fegyvergyártó, kötélverő, kerékgyártó, virágcsináló || szab-ó, fest-ő, mázol-ó, aranyoz-ó, harangöntő, gombkötő. Arra nézve, hogy az iparos attól a tárgytól vette nevét a miből készít valamit, nyelvünkben csak egy esetet ismerünk: bádóg-os; hogy azonban az eszközök valamelyikéről nevezték volna el, a melyekkel dolgozik, annak egyáltalában nem tudunk példáját s nem is tartjuk elképzelhetőnek, hogy a szabó-t olló-s vagy tű-s, a csizmadiát szurk-os vagy ár-as, az asztalos-t, fűrészes vagy enyv-es névvel nevezhetnők. A t. szófejtőnek ama természetes magyarázata tehát, hogy a *timár*-beli *tim* annyi, mint a ném. *alaun*, egyáltalában nem természetes.

Az eddigi fejtegetésekből megtanultuk, hogy az iparos, eredeti szavaink tanúsága szerint, attól a tárgytól kapja nevét, a melyet készít; a foglalkozás exponense vagy az s képző, vagy a tárgyhoz kapcsolt, majd meg a magánálló foglalkozásjelölő igenév; tehát: puská-s, könnyv-kötő, fest-ő; három szóban kitevőként a *müves* szó is szerepel: kö-müves, puskamüves, aranymüves. Azonban *ár*-ral képzett iparosnevet hiába keresünk, nem találunk. *Bognár*, *bodnár*, *kádár*, *mészár*-(os), *esztergár*-(os), *kolompár*, *gerencsér* nem jöhetnek számításba; s neologusainknak *bodnár* = *bodon* + *ár* etimológiája nem egyéb czifrán szőtt tündérmesénél; a felsorolt szók ugyanis teljes egészükben idegen nyelvekből kerültek hozzánk. A magyar nyelv-érzéknek visszatetszőbb szókat alig képzelhetni, mint ezek volnának: *kalap-ár*, *fazek-ár*, *lakat-ár*, *kés-ér*, *üveg-ér*, *kesztyű-r*, *fésű-r*; már pedig a *tim*+*ár* szófejtés helyességét elfogadva, nem csak a teljes analogia alapján (az iparos

amaz eszköztől kapja nevét, a melylyel dolgozik) lehetők volnának ilyen iparosnevek is: *kalapács-ár* = kovács, *szurk-ár* vagy *ár-ár* = varga, *tű-r* vagy *olló-r* = szabó sat. Elfogadhatónak tartja valaki ezeket? Ha nem, akkor az a tétel sem fogadható el, hogy a *timár* *tim* gyökérből *ár* képzővel alakult szó.

Lehet, hogy a t. szófejtő a kivétel mindig kézügyében álló expedienséhez folyamodik s a felhozottakra nézve azt veti ellen, hogy vannak a nyelvben jelenségek, a melyek az analógiákkal daczolva állottak elő. Ez igaz; de az is igaz, hogy a *timár* nem ilyen analogia ellenére termett szó; de ha olyan volna is, még akkor se mentené meg a *bankár*-okat, *forradalmár*-okat, *titkár*-okat s a mi *árok* vannak még a neologia nyelvében. Azonban legyünk udvariasak s fogadjuk az ellenvetés alaposságát, fogadjuk el, hogy a *timár* ilyen analógiák ellenére fejlődött szó, s az eddig elsorolt erősségeknek egyike se jöjjön számításba.

Kezdjük egészen elejéről a dolgot. Menjünk kutatni. Nézzük, minő adatokat találunk a *timár* szó történetére nézve. Hanem előbb vagyunk tudomásul azt a tanúságot, a melyet szófejtőnk „teljes szótára“ tesz róla: „*timár*, a nyers bőr kikészítésével foglalkozó iparos“. S most forduljunk összes szótáraink kútfejéhez Calepinushoz. A *timár* tudvalevőleg latinúl a. m. *alutarius*. Calepinusnál ennek magyar egyértékesei: *szíjgyártó*, *timár*. Molnár Albertnél pedig: *bőrgyártó*, *szíjgyártó*, *timár*. Ebből következik, hogy *bőrgyártó szíjgyártó* az *alutarius* kifejezésére ismeretebb szók voltak, mint a *timár*. Ugyancsak Molnárnál azonban a magyar részben ezt az adatot leljük: „*timár cerdo*, *alutarius*; schuhflicker, weissgerber“. Ebből következik, hogy a *timár* szónak első rendben *cerdo* = schuhflicker, s csak másodrendben volt *alutarius*, weissgerber jelentése. Ha pedig újra kezünkbe vesszük Calepinust s a *cerdo*-ra nyitva magyar megfelelőit keressük, ezt a két szót, s ily rendben találjuk összefüggesztve: *timár*, *foldozó* varga. Ezek szerint kétségtelen, hogy nyelvünkben a *timárnak* első és főjelentése *varga* volt.

Ezeket az adatokat a „Magyar nyelv teljes szótára“ s a „Magyar-német szótár“ írójának tudnia kellene s szótáraiba fel kellett volna vennie annál inkább, mert Calepinus-

tól kezdve (1590) le egész Kresznericsig (1832) minden szótárunkban megvan s akkor nem tette volna ki a nyaktörés biztos veszélyének, a *tim* + *ár* etimológiát megokoló okoskodását, a melyet most már így kell módosítania: „Mínhogy a timár *tim*-mel dolgozik, ennélfogva őseink a *tim*-ről a vargát nevezték el timárnak.

S ezzel a *tim* etimologia jobblétre szenderült; kötelességünk megadni neki a végtisztességet, még el kell őt temetnünk. Ezt pedig illően, méltón akkép teljesítjük, ha kimutatjuk neki a származását.

Két ok ösztönöz bennünket arra, hogy kutatásunkban a hazai földet elhagyva idegen országok területére lépünk át. Az egyik, hogy a magyar szók birodalmában a *tim* egyedül, árván, teljesen rokotalanúl áll, a másik, hogy a *timár* műveltségi szó; már pedig erősen megállapított tény, hogy kulturális szavaink legnagyobb része nem a mi szógyökereink véréből való, hanem idegen föld terméke.

Kezdjük tehát a kutatást ott, kopogtassunk be legelőször is ama két népnél, a melynek tárháza a legtöbb szóval ajándékozott meg bennünket, a szlávnál és a németnél. „Él közöttünk, magyarok közt valami *timár*, vaj nem a kelmetek rokonságából való-e?“ „Bizony mi nem ismerjük és soha se hírét se hamvát nem hallottuk az istenadtának.“ Gyerünk tovább. A törökségben már két szót is találunk, melyek a mienkhez nagyon közelállóknak látszanak: *timár*: hűbér, hűbéri adomány, és *tumár*: amulettartó. Az ugyanazonosság két elengedhetetlen kelléke közül azonban e két török szóban csak az egyik van, az alaki egyezés, a másik kellék azonban, a jelentésbeli egyezés, tehát a *cerdo*, *alutarius* vagy ezekkel rokon értelem teljesen hiányzik belőlük. Tehát tovább kell vándorolnunk. A töröktől a szomszéd görög néphez jutunk. „Nem él itt ezen a földön valami *cerdo-alutarius*-féle timár?“ Kérdésünkre azt a választ nyerjük, hogy csakugyan él ott egy *τομαράς* = *alutarius*. A származás kutatásában már szereztünk annyi jártasságot, hogy meggyőződünk, hogy itt jó helyen kérdezősködtünk: a gör. *τομαράς* s a mi *timár*-unk egybetartozók. Az itt felvetődő első és fő kérdés ez: Egy-e a gör. *τομαράς* és a magy. *timár*; azaz a kölcsönzés egyenes s minden közvetés nélkül való-e? Ennek eldöntése a hangbeli különb-

ségek ki- vagy kinemegyeztethetőségétől függ; tehát e pontra nézve kell tisztába jönnünk.

Ismételten, már többször történt róla említés, hogy nyelvünk, nevezetesen a görög-latin szókat teljes nominativusi alakjukban veszi által és sohasem a tőt, mint a román, germán és szláv nyelvek teszik; ha tehát nyelvünk a *timár* szót egyenest a görögből kölcsönözte volna, *tomarás* vagy *timorás*-nak kellene hangzania. Ennélfogva a magyar nem kölcsönözhetette a görögből. De az ellenkező eset sem lehetséges; ennek ellene mond a görög szónak *o* hangja, mely a magy. *i*-ből módosult volna át; ilyen hangváltozást pedig a görögben nem ismerünk; azaz ebben az esetben nem *tomaras*, hanem *timaras* alakban volna a szó a görögben járatos. E szerint, ama másik, hasonlóan fontos momentumot, a két nép közt a közvetlen mind szóbeli, mind írásbeli érintkezés hiányát nem is véve erősségül, kimondhatjuk, hogy a két szó egyik a másiknak nem hasonmása.

Mielőtt tovább megyünk, előbb még szét kell kissé tekintenünk a görög nyelv területén, hogy a kérdésbeli szó történetének némely részletével megismerkedve, a további nyomozásra nézve némi útbaigazítást nyerhessünk. Az első, a mire akadunk az, hogy ugyancsak az új görögben a *τομαράς* mellett egy *τομάριον* alakot találunk, a melynek *bőr* jelentése van; a második, hogy visszafelé haladva, a közép görögségben a *τομαρας*-t nem, csak a *τομάριον*-nal egyértékű *τομάρη*-t leljük meg; s a harmadik, hogy az ó-görögben akadunk ugyan egy *τομάριον* (schnitt, abgeschnittener theil, stück) szóra, de a két jelentés (bőr és darab) közt igen nagy a hézag, s míg ez valami közvető által áthidalva nem lesz, a kettőt összetartozónak nem vehetjük. Ebből következik először, hogy a kérdésbeli szók nem a görög nyelv sajátjai, hanem kölcsönzések; másodsor, hogy az idegenből kölcsönzött alak *τομάρη* (olv. tomári), a melyből a másik kettő tovább van képezve. A kutatást tovább folytatva, a szót megleljük még a középlatinságban *tomaira* (*tomaria*-ból) „scortum, corium, pellis“ s az olaszban „*tomajo, tomára* „oberlehdér“ alakban és jelentéssel. S ezzel a kívánt állomásig eljutottunk; az ol. *tomara*-ban megtaláltuk az alapszót, a melynek a magy. *timár* hű hasonmása; s ha a

csekély hangbeli eltérést kiegyeztettük s a jelentésbeli különbséget megmagyaráztuk, szófejtő tisztünket minden pontjában híven teljesítettük.

Az $o = i$ hangváltozás a magyarban a szónak mind elő- mind utótagjában a megszokott jelenségek közé tartozik: ortovány: irtovány, porejt: pirit, gyolkos: gyilkos, Soklós (Verancsicsnál) Síklós, hamos: hamis, lapos: lapis, kacsont: kacsint sat. Az olasz szónak vég *a* hangja különben is gyenge erejű lévén, elenyészlett a *ma* szótagon nyugvó erős hangsúly még jobban elősegítette. Így lett a *tomara*-ból először *tomár* s később *timár*. Látszólag több gondot okoz a jelentésbeli differentiak kiegyenlítése. De e nehézség csakis látszólagos; valójában pedig a megfejtés igen egyszerű és természetes; s csakis e különbség alapján magyarázható meg a magy. *timár* szónak „schuhflicker“ és „gerber“ jelentése. Nyelvünk ugyanis, a mint ez másként nem is lehetséges, a *tomara* szót teljes egészében, tehát „oberleder, leder“ jelentésével vette át. A *tomár timár* tehát kezdetben a magyarban is „bőr“ jelentésben volt járatos. A vele foglalkozó iparost aztán elnevezték timáros vagy timármesternek; és így jelenthetett egyrészt a timármester schuhflickert, másrészt gerbert. Hogy a jelző szó mellől a jelzett gyakorta elmarad s az előbbi utóbb egymaga azt a funkciót végezi, a melyet előbb ketten teljesítettek, annak következő példáit látjuk nyelvünkben: cimborás v. cimboratárs, utóbb egyszerűen cimborá; kalapos v. kalapsüveg később kalap; pendelyes v. pendelying ma pendely. Hogy pedig a tárgynévből személynév válik, tanuságot teszen róla a föntemplített *cimbora* szó, melynek eredeti, régi írónknál még elég járatos jelentése, annyi mint szövetség, tanakodás, tanácskozás; s ma a szó csakis mint személynév ismeretes.

Végül meg kell még jegyeznünk, hogy a tárgyaltszót a rumunban is megtaláljuk: *timariu*: gerber jelentéssel. Ez tehát a mi *timár* szónknak tökéletes hasonmása. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a benne levő *i* hang magyartól való kölcsönvételtől tesz tanúbizonyságot.

Hogy a szó melyik nyelvből került a többibe, azt a hézagos adatok miatt meg nem mondhatjuk; azt azonban a föntebbi fejtegetés alapján bizvást állíthatjuk, hogy a

görög, latin, olasz, magyar s rumun nyelvek különféle *timár*-ai együvé tartoznak, s hogy a magyar az olasz nyelvből való és így az, hogy a *timár tim* gyökérből *ár* képzővel alkotott szó, épen nem természetes és épen nem világos.

SZARVAS GÁBOR.

JÁRULÉK-MÁSSALHANGZÓK A MAGYARBAN.

I.

A „Nyelvőr“ olvasói bizonyára emlékeznek még Simonyi Zsigmond hasonló című értekezésére e folyóirat VI:444 és köv. lapjain. S. igen érdekes és nagy számú adatot gyűjtött össze, de nem magyarázta meg, hogy került az illető szókbba az az etymológiailag oda nem tartozó mássalhangzó. Erre a kérdésre szeretnék némi részben megfelelni; némi részben mondom, mert nem hogy szaporítani nem fogom S. adatait, de sőt sokat közülök kénytelen leszek mellőzni is, mert nem tudom őket mind megmagyarázni. Ebből azonban korántsem következik, hogy miatta dugába dől majd végkép kísérletem. Mert még általános hangtörvények megállapításánál is találkozhatnak, és többnyire találkoznak is egyes nyelvi alakok, a melyek a megállapított törvénynek ellentmondanak. Ilyen esetekben a régebbi grammatika könnyen segített magán. Vagy új hangtani törvényt vont le az illetén maradékból, vagy egyszerűen rájuk fogta, hogy kivételek. Azzal nyugodtan tovább ballagott. Boppnak például még a hangok bármilyen, akár a legheterogénebb váltakozása is lehetséges. A *v*-ből *m* lesz: sskr. *ḡrāvāyati*: lat. *clāmat*; majd meg *c* sskr. *bhāvāyati*: lat. *fācit*; *r*: sskr. *plāvāyati*: lat. *plorat*; *l*: sskr. *dhāna-vant*: lat. *opu-lent-us*. (Vgl. Gramm.² I:35 s köv.) A *v*-ből tehát lehet *m c r l*, ugyanazon nyelvben, teljesen hasonló körülmények között, egy és ugyanazon osztályú hangok szomszédságában. Curtius meg méltán nagyírű könyvét „Grundz. d. gr. Etym.“ két részre osztotta, és a kivételek „Unregelmässige Lautvertretung“ (III. k.) cz. alatt még fölözik is a szabályosokat. Misteli (Ztschr. f. Völkerpsych. IX:376) jogosan megbotránkozik rajta, hogy az át-

nézetben (V:733) 43 felsorolt hangátmenet közül csak 5-öt vall törvényesnek maga a szerző, és hogy physiologiailag még ez az 5 se mind igazolható. És így járnak el Pott, Grimm, Weber, valamennyien.

Ámde Grimm kivételeit a Lautverschiebung alól megmagyarázta Verner az ősgermán hangsúlyból (Ztschr. f. vergl. Sprachf. XXIII:97 s köv.); úgyszintén a töváltoztató névragozást (pl. πατήρ, πατέρα erős; πατρός, πατρί gyenge casusok), a többiek között Brugman az ősi indogermán hangsúlyból (Curtius, Studien IX:285, 361 s kv., Ztschr. XXIV:1 s kv.). Fick fölfedezte az indogermán kettős *k*-t: a velaris *k*-t, a mely *p*, *qu*, *hw*-val váltakozik, pl. sskr. kas, gör. πό-θεν és κό-θεν, lat. quo-d, ó-ir. cá-ch, britt pau-p, litv. ka-s, óbulg. ko, gót hva, és a palatalis *k*-t, a mely *p* és *qu*-val soha, de igenis *s*-vel váltakozhatik, pl. sskr. çatam, óbulg. sūto, litv. szimta-s, lat. centum, gör. ἑκατόν, ó-ir. cét, g. hund (Spracheinheit 2. és 62.).

Egymást követte a sok becsesnél becsesebb fölfedezés, és mindegyike törvényesített egy csoport kivételt a régi grammatika rendszeréből. De sok esetben a szabálynak már csak csekély, elmosodó nyomait találhatták meg csak.

A töváltoztató ejtegetésnek pl. a görögben kevés, a latinban még kevesebb a nyoma, mert kiegyenlítés folytán megszűnt a hangbeli különbség az erős és gyenge casusok között. Így például már Homeros használja πατέρος, πατέρι, πατέρων az erős casusok πατέρα stb. analogiájára, míg viszont a latinban a gyönge ejtegetés patrem, patres stb. jutott általános uralomra, valamint a régi *homonem* (Enn. ann. 141) is *hominem*-vé változott.

Az ilyen kiegyenlítés azután éppen nem ritkaság, mert minden nyelv már az érthetőség megkönnyítése végett is egyöntetűségegre törekszik, és a hol csak teheti megszünteti az alaki különbségeket, mihelyt lényegteleneknek érezi. Ezen tapasztalatok alapján nagyobb becsületre jutott az analogia hatalma, mint valaha, és látván a tudósok, hogy alkalmazásával az általános hangtörvények kivételeit jórészt megmagyarázhatják, bátran kimondhatták, hogy a hangtani törvények kivétel nélküliek. Úgy érte a dolgot, hogy ugyanazon hangzónak (laut) ugyanazon körülmények között, minden szóban

ugyanazt a változást kell szenvednie. Az illető hangtani törvénytől elűtő alakok pedig vagy megváltoztak később átalakultuk után, vagy megmaradtak régibb állapotukban, de mindig más már meglévő formák analogiájára. Azaz formatársulás történik, és ez kétségen kívül összefügg az eszmetársulással. A miből megint az következik, hogy a pszichológiának szintén jókora szerep jutott az újabb nyelvtudományban; nemkülömben a hangphysiológiának is, mert okvetetlenül meg kell tudni állapítani, még pedig egész biztosan a lehetséges hangváltozásokat, hogy meglehessen határozni, melyik a törvényes, s viszont melyik a másodrendű, az analogia hatása folytán alakult.

Ilyen eljárás mellett természetesen ép akkor kezdődik a legfáradtságosabb munka, mikor már ki vannak szemelve az úgynevezett kivételek. Néha sikerül ugyan egy magyarra az alá fogni egy egész csoportot, de gyakran megint minden egyes szót külön kell tárgyalni.

Íme kitűnik, hogy mért nem taglalhatom mind együttesen S. adatait, mert bizonyos tekintetben kivételek azok, és hogy mért nem válhatik az tárgyalásom kárára, ha közülük akárhányat ki is hagyok.

Két csoportra kell osztanom az adatokat.

I. Olyanokra, a melyekbe tisztán hangphysiologiai okokból került a járulék-mássalhangzó. Ide tartoznak:

1. *Imbre, Zemplén, emptet, voncol* (vontszol), *kiráncság* (kivántság) (Simonyi i. h. 450). Továbbá: *váncorog* (vántszorog), *konc* (kontsz, szl. k^osu), *elhalcott* (elhaltszott), *bajc* (bajtsz), *ajcu* (ajtzu, v. ö. hojszu, ajtszu) u. o. 447. *korántsem*, *encse* (emse, ense, entse), *kurrents*, *péndz*, *indzsellér* u. o. 448.

A közbeszúrt mássalhangzó azt a pillanatnyi időközt tölti ki, a mely a megelőző és következő mássalhangzó képződése közt eltelik. Az *m* melletti *b* kivételével csak akkor képződhetik, ha két tartóskiejtésű (continua, dauerlaut) mássalhangzó, azaz nasalis, folyékony, spirans (f, v, sz, s, z) találkozik egymással (az okát l. Sievers Grundz. d. Lautphys. 1. 141). Más nyelvben is találkozik számos példa reá: gör. ἀνδρα, σίνδρων: σίνωμα; ἀμβροτος, *μροτός, v. ö. mor-tuus, μέμβλωκα: μολεῖν; óbulg. *īz-d-rešti*: *reka*, *ždrělo*:

žrělo, pistrŭ: pīsati; ném. *mantš, štrubě* (schraube; Winteler: Kerenzer Mundart 65); fr. *viendra, tiendra*; lapp *ńalbme, čalbme*; lat. *emptus, sumptus*. Hogy az *m* mellett mért fejlődhetik ki a *p, b* explosiva (talán csak -t?) előtt és más alkalommal is, azt könnyű átlátni. Az a parasita *p, b* nem is teljes mássalhangzó és akkor támad, midőn az összeszorított ajak rögtön megnyílik, hogy az *m* artikulációját a *t*-é fölválthassa.

Hibázott tehát S., midőn a fent említett példákat egymástól elválasztotta, mert azok teljesen együvé tartoznak.

Az így alakult *-tsz* ezekben: *vontszol* stb. affricata mássalhangzó (explos. + spirans, mint *pf, kh*, Sievers 63), és egészen úgy hangzik, mint az ilyenekben: *hallatszott, játszott, tetszett* stb. Ámde ez a hangzó teljesen különbözik a palatalis *c*-től, a melyet hibásan mond S. foghangnak (M. Nyelvtan 9. l.). Bárki is meggyőződhetik erről, csak hasonlítsa egybe pl. *acél, facér, kacér*-t: *hallatszott, tetszett* kiejtésével. *Futsz, szaladsz* kiejtése is különbözik bizonyosan a *malac, kopac* és hasonló kiejtésétől. Szóval kérdésünkhöz nem is tartoznak egyáltalán az ilyenek: *kopac: kopasz, alamuci: alamuszi, macat: maszat, tikác: tikhász, kanavác: kanavász*, még kevésbé: *cihkkad: szihkkad, coboly: szoboly*, — vagyis mindazon szók, a melyekben a palatalis *c* a spirans *sz*-ből keményedett meg. Azaz meggyorsult bennük az *sz* kiejtése, így kellene jobban mondanunk. Mert a sziszegő spiransok (nevezzük így megkülönböztetés kedvéért) *sz, z, s* maguk is palatalis hangzók, és csak annyiban különböznek a szintén palatalis *c, cs*-től, hogy ők tartós hangzásúak is lehetnek, míg emezek explosivák lévén, kiejtésüknél az exspiratio a szájból mintegy kirohan, — s ép azért sokkal intenzívebb hangzásúak is. (Ide tartozik *gac: gaz* is.) Egy kicsit kell tehát csak gyorsabban vagy energikusabban beszélni, és megvan az illető (*sz: c*) hangváltozás. (Ezekre még különben visszatérünk.) Úgy hogy a föntidézett szavakban a *t* semmikép sem járulhatott az *sz* elé, a mint S. hiszi (u. o. 447. l.), mert a *c*, mint láttuk, nem foghang, és felfogásunkat szépen támogatják az ilyen példák: *fécket: fészket, decka: deszka, palack: palaszka, pulicka: puliszka* stb., a melyekben részleges regres-

siv assimilatiót állapíthatunk meg, mert a palatalis spirans $s\zeta$ explosívává hasonult bennük a következő k befolyása folytán. V. ö. $\gamma\rho\alpha\pi\tau\acute{o}\varsigma$: $\gamma\rho\acute{\alpha}\beta\delta\eta\eta$.

Ugyanezt kell mondanunk ezekre : *sekély* : *csekély*, *sajka* : *csajka*, *mókus* : *mókucs*, vagyis mindazon szóra, a melyben s : cs váltakozás mutatkozik. T itt se járulhatott az s elé, mert a cs is palatalis explosíva, valamint a c , azaz mind a kettő úgy képződik, hogy a nyelv háta hozzászorúl az inyhez, a csúcsa gyengén lefelé hajlik, annyira, hogy a hegye az alsó fogsort érinti és az így alakult záródáson át megy ki az exspiratio. Részleges regressiv assimilatio mutatkozik tehát ezekben is: *macskura*, *mucskota*, *ficskális*, *heccski* u. o. 448.

Idzad és *ádádzik* azt gyanítom hibásan vannak közölve. Talán csak a nyújtott ζ -t akarja a $d\zeta$ jelelni, mert legalább Sievers szerint 97. l. az affricata $d\zeta$ egy **idad*, **ádádzik* alakot tételezne fel; olyan pedig tudvalevőleg nincs, és nem is volt valószínűleg. A *madzagot* ha csakugyan szl. *vazák* e szerint nem értem; *ficfát* sem, s még kevésbé *füdzfát*-t; hogy *füszfán*ak hangzik, az könnyen érthető, mert az f kemény spiranshoz hasonulhatott esetleg, ha a kiejtésben valóban megvolt valaha a lágy ζ .

Fent már magyaráztuk, mikép fejlődik a p az m mellett; most viszont van egy példánk, a melyben az m a másodrendű a p mellett. Ez *emplény* : szl. *opben* (u. o. 448). Könnyű e tüneményt megmagyarázni. A p bilabialis explosíva, az m bilabialis nasalis hang. Ha a magánhangzó után p -t akarunk ejteni, rögtön meg kell szüntetni a szóló hangot (Stimmton, v. ö. jó szava van = er hat eine gute stimme), ha ez nem történik meg, és még folyamatban marad a magánhangzó szóló hangja akkor is, midőn már az ajak összeszorúlt a p kiejtéséhez, okvetetlenül ki kell fejlődnie a parasita m -nek, a mely mindaddig tart, míg a szóló hang meg nem szűnik.

Bogács, *korbács* eredetét biztosan nem tudom, de ha nem csalódom, a törökségből eredtek. Azt vélem azonban, hogy *bogács*, *korbács* az eredeti, mert a magyarban is és más nyelvben is tapasztalhatni a nasalis meggyöngyülését, illetőleg teljes megfogyatkozását : *kételen* II:375, *nyámádi*

II:45, *ikább* II:370, *muka* III:319, *pész* III:226; (*disztu* : *disztuu*) gör. *υφών, Ὀλυπικός, ἀδρωπος* (G. Meyer Gr. Gramm. 252); lat. *quasi* (quamsi), *i(n)sanus*, *co(n)sol* (feliratoktól v. ö. J. Schmidt voc. I:101).

Pázsint (pažiti) analog képzés, valamint *lepint* (lepény) IV:329, *forint*, *rubint* és hasonlók után. Az ilyen szók sok helyütt még nasalis magánhangzóval ejtetnek: *mūka* stb.

2. A második csoportba azokat a szókat vegyük, a melyekbe a hiatus betöltésére került bele a járulék-mássalhangzó.

Ide először az olyan szók tartoznak, a melyekben az *i*-ből illetőleg magas hangzóból egy parasita *j* fejlődött ki. Magát a hiatus keletkezését nem vesszük tekintetbe, akár a továbbképződés, ragozás (*üdejig*), akár egy mássalhangzó kiesése folytán (*küjecs*) keletkezett. Mint látni fogjuk, az is mindegy akárhol áll, első vagy második helyen a magas hang. Ilyenek: *szalafőji*, *barnájér*, *möjög* (mööget-ből), *esztendőjig*, *lejány*, *ájer*, *bijonyosan*, *mömyeji*, *üjeg* stb. Még két külön szó végső és kezdő hangzója közt is föltűnik ez a *j*, pl. *valami jaület*, *de jaž*, *sánta jördög a jis* (az idézeteket l. Simonyi i. h. 445—446). A tünemény megértéséhez nem kell sok magyarázat. Két találkozó magánhangzó vagy ikerhangzóvá válik vagy közibük kell lépni valaminő hangnak, mert a hiatus egyáltalán nem maradhat meg egy nyelvben sem, de legkevésbé a magyarban. Mert a mint Sievers i. h. 75. és köv. l. fejtegeti, minden egyes magánhangzó kiejtését egy néma torokhang előz meg és végez be, a mely vagy gyöngébb: ez a görögök *spiritus lenis*-e, vagy erősebb, olyan mint a *h*: a görögök *spiritus asper*-je. (Brücke azt mondja: bei der hervorbringung des *h* ist der mundcanal vocalisch offen. Sitzungsber. d. W. Ak. XXVIII:87.) Sievers az előbbi úgy nevezi „fester Einsatz“, az utóbbit „tonloser gehauchter Einsatz“, tehát tényleg megegyezik Hoforyval, a ki Ztschr. XXIII:558 tőle függetlenül erre a tanítételre jutott: „Tonlose Vocale sind theoretisch sehr gut möglich; in den Sprachen werden sie ohne Unterschied mit dem Buchstaben *h* bezeichnet“. Az itt mondottak kellőleg megmagyarázzák az ilyen eseteket: *lohak*, *sáhos* (sávós) *kohács* III:183, *pihóca*, *csihan*, *kümihes*, de meg az

ilyeneket is: *huborka, holyan, hintett* (intett), *uh husztunk áti* (usztunk), *ha ki, ha hun, ha méllik* (a ki) stb. Ezekben spiritus asper tölti be a hiatust, illetőleg gehauchter Einsatz-val ejtettek ki az illető magánhangzók, midőn szóv. szótagkezdők. A spiritus lenis van meg a többi magánhangzóval kezdődő szóban, ha nem hat reá esetleg másként a megelőző szó végső hangzója, de a hiatust is betölti az ilyenekben: *huá Tsz., toább* III:425, *suárog* (sóvárog) III:230, *fuar*. Ez a spiritus lenis annyira meggyöngülhet, hogy a két hangzó teljesen egybeesik (leiser Einsatz), és akkor vagy ikerhangzó válik belőlük vagy összevonatnak, mint *fuhar, fuar, főr* VI:157, *savanyu, *sahanyu, *saanyu, sónyu* II:45. Világos hogy ez a hehezet, legyen az akár gyöngé, akár erős, mindenkor egyesül a magánhangzót megelőző vagy követő mássalhangzóval, úgy hogy külön ez esetekben föl nem léphet. Az *i*-nek és *u*-nak pedig az a különös sajátosságuk van, hogy vocalis előtt félmagánhangzóvá válhatnak [az *i* és társai *u* után is (*bunik: *buiik: bujik*), még *a* után is a magyarban, a mint a példák mutatják]; azaz közepes állást foglalhatnak el a magán- és mássalhangzó között; az *i* *j*-vé esetleg *ji-*, *ij*-vé, az *u* *w*-vé esetleg *uw*-vá (*j*-t és *w*-t a *j* és *v*-től kivánom megkülömböztetni, úgy hogy *j*, *w* a gyengébbek). Az *i*-vel osztozik e szerepben az *é* is természetesen, meg az *ü, ő* és *e, v. ö.* Sievers 88, Hoffory 551. Így magyarázhatók a föntidézett *j*-s példák. Kifejlődvén az illető magas hangokból a félvocalis, a hehezet nem léphet fel a hiatus megszüntetésére; viszont föltűnik magashangú alakokban is, ha a félvocalis ki nem fejlődött, v. ö. *közepijik: piharc*. De a mondottakból kitűnik az is, hogy az ilyenek, mint például: *csinátá, jottan* VI:446, nem lehetnek szabályos physiologiai fejlődések, és vagy hibásan vannak közölve vagy analog képződések.

A mit mondottunk a *j*-ről az áll a *v*-ről is, v. ö. *jezsovéta: jezsuita, fuvar: fuar, fuhar, hivon, hivalkodik: hiu* Kr. *Homustohu: Hamistara* (Simonyi: R. nyelveml. olv. 18.).

Magától értetődik, hogy lehetnek ilyen dupla alakok, mint: *bival: bihal: bijal, buvik: bujik* (de már pl. *bujunk* analog képzés *bujik* után). Viszont, hogy analog képződések *rivája, rivátok*, ha *reá* az eredeti, valamint *divó* is,

ha *dió* az eredeti. A z az *ivándék* (ajándék) is i. h. 446, a mely nem lehetetlen, hogy összefügg az *ivás*-sal, és különösen a borralalót jelenti.

A tárgyalt hangtani tünemény nem egyedül a magyar nyelv sajátja, hanem általános physiologiai hangtörvény. Más nyelvben is számos példát találhatni reá, például a görögben a kyprosi nyelvjárásban: *ἰατῆραν* (Bronzeplatte von Dali 3. sor, Curtius: Studien VII:241 s kv.), *ἰᾶσθαι* u. o., *ἑρῆσθαι* u. o. 20. sor; *ἑπίη* u. o. 26 s. (*ἔπει*), *τέρχνη* 19. 22. s. (Hesych. *τέρχνη* φυτόν νέα), *ἀτελίη* 23. s. (*ἀτελέα*), *Στασίης* u. o. Ezzel függ össze bizonyosan az ilyen hangváltozás is, mint a boiot. *Διός, χρίος (χρέος), ἀμίων (ἡμέων)* stb. v. ö. G. Meyer 36, 143 s köv., a ki itt összeállítja a *γ* biztos nyomait. A helyesírásban csakis a kyprosi nyelvjárás tartotta fenn a *γ*-t egynémely föliratban, de bizonyosan megvolt az egész görögségben a hiatus betöltésére. Hisz mi sem írjuk ki az irodalmi nyelvben, sőt még a népnyelv gyűjtői is nagy ritkán szokták megtenni. A Nyelvőr gyűjtőit is kérve kérem, hogy pontosabban figyeljék meg az idevágó adatokat.

A *π* a görögből tudvalevőleg csekély kivétellel majdnem teljesen kiveszett, de az új-görögben ismét fellépett.

A hehezetet szó elején váltakozva, szóközépen rendszeren a leggyengébbet (leiser Einsatz) használták; innen magyarázható a sok összevonás, a mely különben nem lett volna lehetséges. A régibb időben úgy látszik jobban el volt náluk terjedve az erősebb hehezet (fester vagy gehauchter Einsatz), a mit először Homéros nyelvéből következtethetni, a hol még sokszor összevonatlan állnak a magánhangzók egymás mellett, meg az attikai régibb feliratokból, a melyeken még számos oly szó találkozik spiritus asper-vel, a melyet később már csak gyengével használtak. (G. Meyer 216.) Csak futólag akarom megemlíteni az ilyen írásokat: *ταῶς, εῶς, πενταέτηρίδα*, vagy az eltűnt *σ* nyomán hátramaradt interaspiratiót: *Ἀβνηίας, Ἄγηϊστρατος, μῶα* tlk. *μῶά* stb., v. ö. G. Meyer i. h. s. 199. l.).

A szanszkritből is (*naus: nâvas*), latinból (*fluit *fluji?*: *fluvius allium: alleum *allejum* Dietz Vgl. Gr. I:180), olaszból (*gruva: lat. grus, gruís, veggia *veja: lat. vehes *vejes*-ből Dietz u. o. I:179), francziából (ó-fr. *seuvé: sue* Dietz u. o. I:178), óbulgárból (*biti: bijenŭ, synŭ: synovi*), és isten tudja

még hány nyelvből lehetne példákat idevágólag fölhozni. Legtöbbet a *w*-re, mert azt mindig kiírták; már a *y*-t nagy ritkán írták, de a nyoma gyakran mutatkozik a szomszéd magánhangzón (v. ö. *allium*, *ῥώς*: *taszít*, *taszojt*); a hehezetet (Einsatz) még tán legtöbbször mondták, de az írásban a szóközépen csak nagy elvéve jelezték, ámde ezt is föl ismerhetni, noha specializálni nem lehet, mert megvolt mindenütt, a hol két mélybangú magánhangzó között betöltetlen a hiatus.

SZILASI MÓRICZ.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

VIII.

Lelkes hazafiak egyesültek az elparlagosodott nyelv regenerálására s a nemes törekvést nemzetünk legjobbjai gyámolították, részint, hogy osztakoztak a magasztos munkában, részint, hogy az újításokat elfogadva tekintélyükkel diadalra juttatták: Széchenyi, Deák, Kossuth, Eötvös, Csokonay, Kisfaludy S., Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany.

Elismerésre méltó művészettel összeállított szöbokréta! Nem is tévesztette el hatását, a mint ezt az Ábrányi-Magyarország hozsannája megmutatta. És ez nagyon természetes; s megrovásunk nem is a lap jubilációját, hanem ítéletmondásának merészségét illette. A mai nemzedék a már teljesen diadalra jutott nyelvújítás légkörében növekedett föl; történetét csak fölszínesen ismeri, annyit tud róla, a mennyit az irodalomtörténetből tanult. A magyar irodalomtörténet pedig, ez a sok helyütt, de legkivált utolsó részeiben a nagy római történetírótól annyira került „ira et studium“ lobogó lángjánál írt mű, a melynek tételeit, noha az objektív kritika keze még hozzá sem nyult, nem hogy alaposságukat kimutatta volna, tanáraink szent igazsággként tárgyalják, mondom, a magyar irodalomtörténet végrészeiben nem egyéb, mint a nyelvújítás szentesítésére készült apoteozis. Ha egyebet nem, megtanulta belőle a nyelvreformáció hitágazatainak egyik fő czikkelyét, hogy az újjá alakított magyar nyelv magában bírja a tökéletes-

ségnek minden kellékét: törvényes, szép, szabatos. „Helyesen szólnia Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet“. Ez a tanítás annyira tetszik veleszületett s az iskola falai közt jól táplált nemzeti büszkeségének, hogy kész vaktában elhiszi s igazhívők szokásaként nemcsak hogy nem kutatja alaposságát, hanem minden erre vonatkozó kísérletet előre, látatlanban elítél, s hogy boldogító hitétől valahogy kénytelen ne legyen megválni, tárgyalásakor fülét asszony módra bedugja. Ballagi jól ismeri közönségét, tudja, hogy „a regenerált magyar nyelv tökéletessége“ már egymaga oly szikra, hogy az új hitvallók szívében a lelkesedést menten lángra lobbantja, hátha még a tűznek Széchenyi, Kazinczy, Vörösmarty sat. nagy nevek varázsával táplálékot ad, ki fogja keresni, hogy megfelel-e a valóságnak, a mit mond?

Mi — ha megengedi.

Kezdjük a nagy nevekkal, hogy minő értéke van neologusaink amaz állításának, hogy legjobbjaink részt vettek vagy elfogadták és gyámolították a regeneráló törekvést.

Már itt cleve kimondjuk, hogy az ítélet mind egészben, mind egyes részeiben erősen ingadozik s a bírálat súlya alatt végkép összeroskad. Először is a felsorolt nagy nevek s az alany „legjobbak“ közt nincs meg az alárendeltség viszonya, a mely a fajok és nem közt okvetetlen megkivántatnék. Itt ugyanis nyelvről lévén szó, sem Széchenyit, sem Kossuthot, sem Eötvöst, sem sok más nagy nevet nem iktathatunk a „legjobbak“ sorába: valamint megvagyunk győződve róla, értekezünk sem említené a legjobb nevek közt Deák Ferenczet, ha betegségek gyógyításáról volna a szó. De viszont az elszámlált részek sem állanak, a mint állaniok kellene, a megkivánt mellérendeltségi viszonyban; mert egyrészt Széchenyi és Eötvös, másrészt Vörösmarty és Petőfi közt nyelvérzék és nyelvkezelés dolgában ép úgy nem fedezhető fel szoros fajbeli rokonság, mint törvénytudomány dolgában nem Deák Ferencz és pl. Gyulai Pál közt. Másodszor a „legjobbak“ alanyra vonatkoztatott állítványok „részt vettek, elfogadták, gyámolították“ sem egyenként, sem összevéve nem állíthatók viszonyba a megnevezett legjobbak nagy részével; mert

hol, mikor és ki bizonyította be, hogy a nyelvművelés dolgában, vagy, minthogy e körül forog a vita, a korcsszók előállításában részt vettek Csokonai, Berzsenyi, Kisfaludy S., Vörösmarty; melyik helyen, melyik toll mutatta ki, hogy a viszás szóalkotást akár Petőfi, Arany, akár a most említettek közül akármelyik elfogadta vagy gyámolította volna? Megszólal az ellenvetés: olvassátok műveiket! Feleljük: olvastuk. Tudjuk először, hogy Csokonay, Berzsenyi, Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi műveiben vagy éppen nem, vagy alig egy pár fonák szóra akadhatni; tudjuk másodsor, hogy Petőfi, mert költeményének nyelve, mint egy váratlanul kicsattant erős tiltakozás hangzott az akkori irodalmunk kormányrudján álló regeneratorok fülében, kezdetben parasztköltő volt s nem egy azok közül nevezte annak, a kik később a Kazinczynyelv védelmére a legjobbak sorában emlegették őt; tudjuk harmadsor, hogy Aranynál is akadhatni helyel-közzel egy-egy kontár kézzel gyártott szóra, de a használat még nem elfogadás, annál kevésbé "gyámolítás. Kényszerűségből mi is használunk a nyelvújítók szavai közül több olyast, a melyek homlokukon viselik a törvénytelenység bélyegét, de azért csak nem mondhatni, hogy helyeseljük, hogy elfogadtuk. Azonban értekezőnk adatokkal bizonyítja szavait: „Rányítok Vörösmartynak a Széchenyi „Kelet népé“-ről irt ismertetésére és íme, mindjárt az első lapon következő neologismusokat találok: *lényeges, elv, reményteljes, láthatár, életteli, visszhang*“. Egy más helyütt pedig Kisfaludy Sándorral magasztaltatja az újonnan készült szókat. Vörösmartyra nézve az a megjegyzésünk, engedje meg az értekező, de mi kételkedünk, hogy véletlenül nyitott volna rá; mert ha Vörösmarty költői műveiben keresve keressük is, nem az új, hanem a rossz szókat, bizony alig akadunk itt-ott egynek a nyomára. Különben a neologusok táborába beerőszkolt jobb írókra nézve szolgáljon a következő két adat tanúságul. Az első Bánóczy József „Kisfaludy Károly élete“ című művéből való s így hangzik: „Toldy úgy bánt Kisfaludy munkáival mint a szerkesztő szokott hozzá beküldött dolgozattal: gyökeresen javítja írásjeleit és helyesírását, a tájhasználatot elsimítgatja, az ikes alakot különös gondja alá veszi, sőt itt-ott egy-egy szót rövidít vagy

megnyújt vagy épen mással pótol. *Szécsi Máriában* pl. a *hozol* helyébe *hozasz-t* tesz; Keményben ki van javítva a *veszel*, *iparkodsz*, *keresel* és *nyugodj*; Ilka harmadik felvonása végén Kisfaludynál „a cortina lassan leesik“, Toldynál „a kárpít lassan lefordúl“. Az Áltudósokban a *kimeríthetetlen kimerítlen*-re rövidül; a Pártütőkben II. 5. parasztolja az író *napestjét* és a sokkal urasabb *estvélyre* javítja — minderről pedig az olvasót egy árva szóval sem értesíti.

Így lett Kisfaludyból modern író, mikor még nem volt az; így lett belőle nyelvújító, mielőtt a nyelvújításhoz csatlakozott volna“.

A másik adatot maga Berzsenyi szolgáltatja Kazinczyhoz írt levelében: „Helmeczy ismét elrontotta azon kis örömem, melyet verseim kiadásából reméltem. Valóban Bohógyi balgatagsága engem korántsem sért annyira, mint Helmeczy viszketeges dühe, mely szerint az ő nevetséges szavaival verseim ismét bepiszkolja“. De elfogadva, a mit azonban nem pusztán czifra, hangzatos szavakkal, kongó állítással s egészen másnemű erőszégekkel kellene bebizonyítani, hogy az említett legjobbak mind helyeselték és elfogadták kivétel nélkül a nyelvművelők készítményeit, argumentumnak ez ép úgy nem érne még akkor se semmit, a mint nem érne a Ptolomaeus-rendszer valósága mellett az a kétségtelen tény, hogy helyességét évszázadok hosszú során át az összes emberiség vallotta; mert nem arról beszélünk, hogy hányan és kik helyeselték s fogadták el az úgynevezett nyelvművelést, hanem az a tulajdonképeni kérdés, igaz-e először, hogy a neologia erőszakoskodott a nyelven, másodsor meg van-e engedve a nyelven való erőszak, önkénykedés; s ha nincs megengedve, lehet-e védeni harmadsor bárkit is, ha tudva és akarva törvénytelen szóval él? Ballagi Mórnak nem az *egélytan*, *mezőny*, *röperő*, *boncznoki dolgozóda* embereit kell meggyőznie, azok az urak úgy is testestül-lelkestül az ő hívei, hanem meg kell győznie bennünket; de akkor okokkal álljon elő, nem pedig Széchenyi, Kisfaludy, Deákkal; mert bármennyire tiszteljük is e nagy neveket, de ebben a kérdésben nem nyomnak előttünk többet, mint akármely teljesen ismeretlen literátus magyar ember.

Lelkes hazafiak egyesültek a parlagi nyelv regenerálására. Midőn a rossz ügyet jó színben akarjuk feltüntetni, szükségkép fogásokhoz kell folyamodnunk; s ebben, meg kell adni, nagy mesterek a nyelvújítás apologistái. Az imént láttuk, hogy nem csak azok, a kik egyszerűen használták, s azt is nagy mérséklettel, hanem azok is, a kik határozottan idegenkedtek a nyelvújítás erőszakolt termékeitől, bele vannak csempészve a részvevők s pártolók sorába; ellenben épen a legtevékenyebbek el vannak hallgatva: Schedel, Helmeczy, Kovacsóczy, Bugát sat. Szintügy kerülik a nevek emlegetését akkor, midőn a nyelvművelés megkezdőiről van a szó, vagy ha megteszik, osztályoznak, az egyikére a kárhóztatás sötét fátyolát borítják, a másikat a dicsőítés sugárkoszorújával veszik körül s közbe-közbe megzendül ajkakon a hatásos antifona: Duo quum faciunt idem, non est idem.

A történet egyszerű és rövid, nem kell sok türelem meghallgatására.

A „lelkes hazafi“ Bartzafalvi Szabó Dávid, a kunyhókba szorult s elparlagosodott nyelvet szűknek, tökéletlennek találja és megkezdi regenerálását. Pár ember kivételével az egész nemzet fölháborodott. A felháborodás első tolmácsaként maga Kazinczy lépett föl: „Románt fordítani s a gyönyörűségre szolgáló dolgokat ily idétlen nevekkal mocskolni el megengedhetetlen vakmerőség“ (Magy. Muz.). Révai szintén hatalmas szavával ad kifejezést méltatlankodásának, melyet a nemzetben a „szédült fejűek“ vakmerősége keltett. De az újbán van mindig valami vonzó s a regeneráció vakmerő munkája a köztiltakozás ellenére is bár lassan, de folyton folyt. Három évtized szállott el a nemzet feje fölött; a harmadiknak kezdetén Révai sírba szállt, s végén — Kazinczy kezébe ragadta a forradalmi zászlót, a melyet Bartzafalvi tűzött volt ki, s vitte előre oly vakmerőséggel, a mely túltett Bartzafalvién. A mint első ízben, úgy most is felháborodott a nemzet, „a közönség legnagyobb része“ tiltakozott a nyelvrontás ellen, s „megyei gyűléseken Kazinczynak az irástól kormányi eltiltása indítványoztatott“.

Ez a nyelvújításnak rövidre vett, egyszerű története. S a mily egyszerű a történet, ép oly egyszerű a belőle

folyó tanulság is: Ha érdem a nyelvújítás vagy érdem van benne, annak fele része megindítóját, Bartzafalvit illeti; ha pedig bűn, vagy a mi bűn van benne, az fele részében Kazinczyra háramlík, a ki folytatója és bevégezője volt a megkezdett munkának. Tudjuk, nemtetsző dolgot mondunk ki, de ki kellett mondanunk, mert ez az igazság. De a pusztá állítás nem elég, tartozunk bebizonyítani.

Bartzafalvi idegen irodalmi termékek átültetése közben csakhamar tapasztalni kezdte, hogy nyelvünk tetemes számú fogalom kifejezésére nem rendelkezik kellő szavakkal; e bajon segíteni, a hiányt pótolni kellett, ha nemes törekvéséről, a nemzeti műveltség előmozdításáról le nem akart mondani. Hozzá is látott a munkához s az eléje tolakodó szükséges szók alkotását megkezdte. Kazinczy ugyanezt érezte, ugyanezt akarta s ugyanezt cselekedte. A törekvés mind a két részről nemes, a segíteni vágyás nem csak megengedett, hanem szoros hazafiui kötelesség volt. Az érdem tehát mind a két részen egyenlő.

Ha Bartzafalvi szóalkotásait vizsgálva, elvei után tudakozódunk, arra az eredményre jutunk, hogy képzéseinek legnagyobb része analogián alapszik. Egy pár példa elég lesz analogiái mivoltának megértésére. *Hal-adicsom* (eliziumi boldogság): *paradicsom*; *bar-ándok mag-ándok* (coenobita): *zar-ándok*; *lap-lika*: *pánt-lika*; *menyeg-le* (epithalium): *erek-le*; *nyil-lám* (nyil módjára visszapattant sugár): *vil-lám*; *szer-őcze* (minden apróbb szerszám): *ver-őcze*; *vi-mály* (derű, serenum): *ho-mály*. Az tagadhatatlan, hogy a szóalkotást a nyelvérzék analogiák alapján végzi; de az elengedhetetlen kellék, hogy az alkotott szó elemeiben az analog példákkal teljesen egyező legyen. A tanuságul idézett példák azonban azt vallják, hogy Bartzafalvi alkotásaiban majd az egyik (tő), majd a másik (képző) néha meg mind a két elemnek elevensége hiányzik, pl. *hal* (moritur), *lap*, *nyil*, *szer* élő szók, de a hozzájuk járó szóelemek *-adicsom*, *-lika*, *-lám*, *-őcze* tiszta koholmányok; szintúgy élettelen hangtestek a *barát*-ból elvont *bar*, *menyegző*-ből *menyeg*, *vidám*-ból *vi*; az alapul szolgáló analogiák pedig mind egységes, a nyelvérzékre nézve felbonthatatlan szók; *paradicsom*, *pántlika*, *villám*, *verőcze*, *zarándok*, *erekle*, *homály*. Ebből következik, hogy Bartzafalvi Szabó Dávid

szándékosan elnyomta a nyelvérzékét s az alkotó nyelv-szellem tiltó szavára nem hallgatva saját önkénye szerint hajtott végre újításait, hogy erőszakot követett el a nyelven, hogy megrontotta tisztaságát. Ez „megengedhetetlen vak-merőség,” mint Kazinczy nevezte, valóságos bűn, a mint mi mondjuk s csak „egy szédültfejű cselekedhette” mint Révai mondta.

Kazinczy elveit nem szükséges lekövetkeztetnünk. Ő maga hirdette nyíltan, hogy meghallja mindenki, fogadja el és kövesse. A nyelv uratlan jószág, mindenki bánhatik vele, a mint kénye-kedve tartja, meg van engedve még az erőszak is. Ha egyenlő mértékkel kellene mérnie, a ki Bartzafalvi önkénykedését megengedhetetlen vak-merőségnek nevezte, vajjon minek nevezné ezt a tanítást Kazinczy, s mínek nevezné, ha hallotta volna, Révai? Mi megmaradunk a bűn szó mellett. És Kazinczy bűne jóval nagyobb, mint Bartzafalvié. Az első reformátor sokkal jelentéktelenebb ember volt, hogysen példaadása maradandó hatást gyakorolt volna; s ha a széphalmi diktátor kezébe nem ragadja a forradalmi zászlót, a ferde irányban indult mozgalom rendes útjára tér vissza s a nyelvmívelés áldásosan foly le tovább. Hozzájárul még, hogy Kazinczy azonkívül az idegenszerűségek, különösen a germanizmusok terjedésének is apostolává szegődött: „A nyelvek közül a német az, mellyhez a magunkét az előnkbeszabott tekintetekben öszvehasonlítanunk lehet és kell, mert ez úgy törzsöknyelv, mint a miénk, úgy ázsiai eredetű, mint a miénk s úgy emelkedésben van, mint a miénk (Tud. Gyűjt. 1819. XI. kötet 22. l.).

És neologusaink igazságszeretete a két, egyként vak-merő reformátor közül az egyiket égbe emeli, a másikat porba rontja le; az egyiknek műve kontár, elvetni való silányság, a másiké művészi alkotás; az egyik ízléstelen nyelvrontó, a másik jóízlésű nyelvművelő!

Újra megszólal az ellenvetés: ki tagadhatja, hogy a mai nemesedett nyelv nem a Kazinczy hirdette jó ízlés műve? Bizonyosság rá, hogy a nemzet Kazinczy és társai alkotásait elfogadta, Bartzafalvi ízléstelenségeit ellenben visszavetette.

Nem tagadjuk, az ellenvetés igaz: a mai „nemesedett nyelv“ Kazinczy műve; hisz az imént magunk mondtuk, ha Kazinczy nem folytatja a nemesítő munkálkodást, a nyelvművelés más, jobb irányba térül. De hogy ez a mai minden ízében megszépült, meggazdagodott magyar nyelv voltaképp Bartzafalvi műve, azt nemcsak állítjuk, hanem íme, be is bizonyítjuk.

Nyelvünknek új szókkal való szépülése és gazdagodása leginkább háromféle módon történt; 1) a „megmervült“ képzők fölélesztése, 2) mint Kazinczy ajánlotta, a „förtelmes hosszúságú szavak farkának elmetszése“, s 3) élettelen tök föllevenítése, az úgynevezett „gyökelvonás“ által.

a) A leginkább használatban levő, fölélesztett képzők a következők: *ø* *nok*, *nök*. E képző, mint tudva van, csak pár kölcsönvett szláv szóban fordul elő. Bartzafalvi egész sereg új szót alkotott vele, még pedig az analogiák ellenére igékből is: *hiv-nök*: aulae familiaris; *ország-nok*: palatinus; *táb-nok*: assessor tabulae; *zászló-nok*: főzászlótartó; *kormány-nok*: gubernator; *orvo-nok*: archiater; *közbe-nök*: közbenjáró; *közlö-nök*: referendarius; *személynök*: personalis; *tanács-nok*: consiliarius; *tábor-nok*: feldmarschall; *titok-nok*: szekretárius. Hogy „a jó izléssel“ dolgozó Kazinczyiskola mennyire szívéből kárhoztatta a „megengedhetetlen vakmerőség“ idétlenségeit, tanú reá a nagy számú *nok-nök-ös* szó, a melyekkel az „aesthesia“ nyelvünket elárasztotta. *β*) *da*, *de*. Ez a manap rendkívül termékeny képző — már a mesteremberek műhelyeiben is gyártnak vele szokat: *sörö-de*, *sütő-de*, *patkol-da*, *kávépörköl-de* stb. — Bartzafalvi szédült fejének koholmánya: *tano-da*: kisebb iskola, melyben csak a logikáig tanítanak; *csopor-da*: brigáda; *dob-da*: a szívnek egy ütése, pulsus; *hemzser-de*: legió; *ser-de*: svadron; *szab-da*: regula; *viár-da*: exercitus; *zuhaj-da*: parforcejagd. *γ*) *ancz*, *oncz*, *encz*, *öncz*. Bartzafalvi etimológiája szerint megvan e szóban *lab-ancz*, tulajdonképp *láb-ancz*: gyalog, katona; s képére megalkotta a *lov-ancz*: lovas katona szót. Az ő alkotásai még: *ifjoncz*, *ujjoncz*: tiro. Teljesebb *ancza*, *encze* alakkal e képzésekben alkalmazta: *hitel-encze*: literae credentiales; *kör-öncze*: kurrens; *ment-encze*: kvietánczia; *old-oncza*: bünbocsátó levél; *rek-encze*: classis. S ez a képző, melyet „a nyelv törvé-

nyeinek ismeretében még tájékozatlan és ügyetlen“ (Toldy szavai) Bartzafalvi álmodott ki, a „nyelv törvényeinek gondos kutatásával foglalkozó új iránynak“ (szintén Toldy szavai) hasonlóan egyik nagyon termékeny és kedvelt képzője.

A szép érzékével megáldott nyelvművelők még a következő képzőkért tartoznak hálával az „izléstelen, ügyefogyott“ reformátornak; δ) *ály ély*; pl. *alp-ály*: fundus (v. ö. a mai *szesz-ély*, *ked-ély*, *eg-ély*, *sziv-ély* sat. szokat); ε) *ány*, *ény* pl. *csup-ány*: simplex quid; (v. ö. *id-ény*, *szer-ény*, *kor-ány*, *nyit-vány* sat.) ζ) *ap*, *ep*; pl. *szer-ep*: rolle; *eml-ep*: monumentum. (v. ö. *szel-ep*); η) *ag*, *og*, *eg*, *ög*; pl. *páráll-ag*: atmosphaera; *üszkel-eg* *üszök*, *üszköl* többől —; *tűzokádóhegy* (v. ö. *köz-eg*, *töm-eg*); θ) *ar or*, *er ör*, pl. *gúny-or*: szatira; *töm-ör*: regement (v. ö. *lov-ar*, *riad-or*, *szem-er*, *tud-or* sat.) ι) *árd* pl. *roust-árd*: artillerie (v. ö. *fog-ár*, *val-árd*, *tol-árd*); κ) *b*; pl. *közön-b*: indifferens quid (v. ö. *töm-b*, *láta-b* λ) *ca*, *ce*. Teljesebb alakban *ica*, *ice*, csonkultán *c*; pl. *szomoró-ca*: maesto; *dall-ica*: ária, *tetsz-ice*: gusztus; *vigal-ica*: allegro; *tündér-c*: spectrum (v. ö. *tár-ca*, *tál-ca*, *ál-ca*, *deli-ce*; *él-c*, külön -c) μ) *la*, *le*; pl. *leb-le*: aura, szellő, *lib-le*: ma uszony (v. ö. *ir-la*, *báj-la*, *berz-le*) ν) *ma*, *me*; teljesebb alakban *ima*, *ime*; pl. *szak-ma*: fakultás, *őr-me*: órallás, *ter-ime*: volumen, *ér-ime*: diploma; (v. ö. *szőr-me*, *kel-me*, *játsz-ma*).

b) A szórövidítés feltalálásának dicsősége hasonlóképpen Bartzafalvinak jut osztályrészül. Kazinczyék ebben is csak utánzók, az ő utánzói voltak. A rövidített szók, a melyekkel újtóink a nyelvcsinosodást előmozdították, három osztályt alkotnak; 1) a jelentés megtartásával a szóvégnék lemetszése; pl. *árnyék*: *árny*, *vakandok*: *vakond*, *gépely*: *gép*, *nyugtató*: *nyugta*, *szemléelő*: *szemle* sat. Bartzafalvi a szó végének elmetszésére a következő példával ment elő: *cím* titulus cimerből; 2) a képzett szó tövének megcsonkítása; pl. *gyakorol-nok* helyett *gyakor-nok*, *bonczol-nok* h. *boncz-nok*, *elő-nök* h. *elnök*, *villog-any* h. *vill-any*, *mozditony* h. *moz-dony*, *csalogat-ány* h. *csalog-ány*, *kedv-ély* h. *ked-ély*. Bartzafalvi példaképei: *cell-em*: actio virtuosa cselekedből, *diad-ász*: heros diad-alból, *eml-ep*: monumentum

e m l é k e z - b ől, *ser-de*: svadron s e r e g - b ől, *szőr-mény*: fatum s z őr n y ű - b ől; 3) az összetett szavak elejének megcsonkítása vagy a kettőnek eggyé olvasztása; t á v o l r a í r ó helyett *táviró*, g o n d d a l t e l j e s h. *gondteljes*, ö s s z e h a n g z i k h. összhangzik; l e v e g ő é g - b ől *lég*, r o v o t t b a r o m - b ől *ró-bar*, aztán *rovar* stb. Bartzafalvinál *muzsik-összöng*: akkord, *összövezet*: relatio, *szorgond*: szorítógondból: cura, *talaly*, t a l p - a l y - b ől: p á d i m e n t o m ; *egyeneglet*: rectangulum, *hármaglat*: triangulum, t ö m p ö g l e t , „ e g y e n l ő , h á r o m t o m p a “ é s „ s z ö g l e t “ - b ől egyberántva; *diadándék* = diadal ajándék: győzelemért aratott jutalom; *szomszutolsó*: utolsó előtt való. Ide tartoznak, a Szigvárt fordítójának találmányai, még az olynemű szók is, a melyek deverbális képzőkkel vannak ellátva, noha nem ige az alapszavuk; ilyenek: *estély-et*: esti idő, *felül-et*: superfícies, *közül-et*: arca, *közö-mény*: pragma, *szőr-mény*: fatum (v. ö. a mai *ok-mány*, *orr-mány*, *körülmény*, *gazdász-at* szókat), 4) A „gyökелvonás“ elméletének feltalálása, a való de élettelen, vagy csak csupán képzett szógyökereknek önálló szókul alkalmazása s az igezőkkel való szóösszetétel szintén a a kárhoztatott Bartzafalvi érdeme. Idevágó példaadásai következők: *hirde*: prédikáció *hirdet*-ből (v. ö. *isme*, *számla*); *hömp*: a kuglit leverő golyóbis, *ima*: religio *szenny*: szennyvedés rossz magyarsággal, *torz*: trucc, *vita*: attak *vitat*-ból; *ess-ernyő*, *idő-mércső* = barometer, *szün-nep*: vakáció, *usz-szárny*: hal szárnya.

Seregestül tolul a mentegetődzésre s szépítgetésre mindig kész ellenfél ajkára az ellenmondás. 1) Kazinczynak és társainak jelszava a jóizlés volt; már ennél fogva sem készíthettek, s ha netán egyesek készítették volna is, nem engedhették meg elfogadását az oly izléstelenségeknek, minők a Bartzafalvi *haladicsoma*, *laplikája*, *hemzserdéje* stb. Feleljük: mennyivel állnak izléstelenségre nézve hátuk mögött a főntebbieknek az ilyfélék: *hátulam*, *had-astyán*, *nyak-orján*, *vig-arda*, melyek közül az első Toldy készítménye, hármát pedig az új iskola jó izlése helyeselte s a nemzet elfogadta? 2) A Kazinczy-iskola új szavai közt, tagadhatatlan, vannak nem helyeseltető alkotások; ezeket azonban kimentí az a körülmény, hogy érezhető hiányt pótolnak s elfogadhatóságukat a kényszerítő szükség köve-

telte, de másfelől tagadhatatlan az is, hogy számtalan jó szóval gyarapították nyelvünket. Kettő a feleletünk rá. Először. Az első, hogy nem akadhattunk az etikában nyomára oly törvénynek, a mely szerint a szükség kimenti a rosszat. A második, hogy igaz, sok jó szót köszönünk Kazincziéknak, de tekintve, hogy a jó ízlés aranyporával bevont önkény-erőszak volt a jelszavuk, ezeket inkább tévedésnek, mint érdemnek kellene beszámítanunk; de elfogadhatjuk, hogy érdem. Hanem akkor először Bartzafalvi törvénykedéseit is kimenti a szükség, s másodsor ő neki is ugyanannyi érdeme van a nyelvművelésben, mint Kazinczyéknak, mert aránylag ő is készített annyi jó szót, mint emezek. Itt következnek: *aprósdí*: menuet, *árnyékló*: árnyékvető, *belváros befoglalvány*: a dolog kontentuma, *biromány*: possidendum quid, *birovány*: possessum quid, *csontváz*, *előség*: primas, *hévernyő*: napernyő, *eremény*: vmi csak enni való, *érnyulorvány*: erecskéknak folyamatjok, *feledék*: amnestia, *femség*: eminentia, *fenyítellő*: fenyítő ház, *főségek*: optimates, *gondolmány*: gondolni való dolog, *gyűjtékeny*: a ki könnyen gyűjt, *hajtogat*: konjugál, *helyhezlet*: situs, *hivellő*: legyező, *iromány*: irni való dolog, *jelenet*, *kerekesdi ringspiel*, *kettősdí*, *duett*, *leveglő*: aer, *leveles*: briefträger, *levelész*: póstamester, *másadllós*: kontrás, *mellez*: parallelat, *meneszt*: expedit, *mondol*: orat, *művész*: opifex, *misész*: plébános, *nagyság*: mágnás, *naptár*: kalendáriom, *negyedlő*: quadrans astronomicus, *önkéntes*: spontaneus, *rekesz*: parenthesis, *százszaka*: saeculum, *szempont*: visus punctum, *tünemény*: phenomenum, *utáníradék*: postscriptum, *ügyész*: prokátor, *vonadék*: vonás. Tehát 218 közül 45 törvényes alkotás. 3) A művelt nemzeti nyelvérzék a Kazinczy híveinek alkotásai közül a feltűnő fonákságokat visszautasítva, csak azokat fogadta el, a melyek kevésbé ütköztek a nyelvtörvényekbe s azonkívül valóban szükségesek voltak; s ezzel egyszersmind megadta a tévedőknek a fölmentést s alkotásaikat szentesítette. Feleljük: A művelt nemzeti nyelvérzék nem lehet igazságtalan; akkor meg kell adnia Bartzafalvinak is a bűnbocsánatot, mert hibás szavai közül elfogadta, s azzal megadta a szentesítést a következőknek: *alap*: fundamentom, *arány*: cél, *bőrönde*: koffer, *cím*: titulus, *essernyő*, *felület*: super-

ficies, fúvora: flóta, *gúnyor*: szatira, *pamlag*: házban való kanapé, *helyettes*; vicarius, *ifjoncz*, *imáncsi*: fanatikus, *közömbös*: indifferens, *láthatár*: horizont, *minta*: norma, *szakma*: fakultás, *személynök*: personális, *szemlecső*: tubus opticus, *szenyv*: szenyvedés rossz magyarsággal, *szerep*: rolle, *talaly*: ház alja, *tanoda*, *tanácsnok*, *tábornok*, *terime*: volumen, *titoknok*: szekretárus, *tömör*, *ujjoncz*: tiro, *vita*: attack.

S most már nyugodtan bizhatjuk az olvasó ítéletére, határozza meg ő mikép kell értenünk a „lelkes hazafiak egyesültek az elparlagosodott nyelv regenerálására“ nagy hangú mondásnak nagy hangú szavait.

SZARVAS GÁBOR.

ELŐTERJESZTÉS A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYÉBEN.

IV.

Áttérek a szótár alakjára. Ezen az egész külső és belső berendezést értem. Nem szorúl bizonyítgatásra, hogy e részben nincs kényesebb mű a szótárnál. Ha valahol, itt igaz, hogy ordo est anima rerum. Ez a szótárírás alphája és omegája. A mely pillanatban a szótáríró erről megfélekedzik, bajt és boszúságot szerez mind magának mind a használnak. A legcsekélyebb rendetlenség is a botlások, tévedések és hibák egész seregét vonja maga után, melyek elértéktelenítik a legbecesebb tartalmat is. Elég baj, hogy a legszorosabb, a legpontosabb rend mellett is megesis akárhányszor, hogy nem tudni, mi hová való, vagy a használó szempontjából szólva, mit hol kell keresni. Az ily esetek nem kis fejtörést és idővesztéseget okoznak a szerkesztőnek és használnak egyaránt. Ezekbe úgyis bele kell nyugodnia mind a két félnek, nem szabad tehát még szükségtelenül is szaporítani a bajt. Még a szokatlan rend is kerülendő, mivel lassítja a keresést, hát még a rendetlenség! De a legjobb és legpontosabb rend is kevés, ha czélszerű külsővel nem párosúl; mert mi haszna, ha a keresett dolog jó helyen van ugyan, de a szem nem tud rá akadni? Tanú erre Sanders német szótára, melyben igazán kínos a keresés, pedig belső berendezése példásnak mondható. Nem szabad tehát elhanyagolni a szótár külsejét, technikai oldalát vagy typographiai szerkezetét sem.

A belső berendezésről szólva, mindjárt a helyesírás követel figyelmet. Erre vonatkozólag már a gyűjtők azt az utasítást

kapták, hogy a mutató szók mai orthographiával írandók, az idézetek pedig híven úgy hagyandók, a hogy az illető forrásokban előfordúlnak. Ez a szerkesztőknek is megszabja az utat, de megkülönböztet is igen helyes eljárás, mely már Mátyás Flórián töredék-szótárában megállotta a próbát. Hogy azonban semmi kétség ne legyen, megemlíteni valónak tartom, hogy akadémiai kiadványban a mai orthographia az Akadémia helyesírását jelenti. Ez csekélységnek látszik ugyan, de szótárban nem az, mivel a legcsekélyebb orthographiai változás más helyet ad a szónak. Itt pl. *katholikus* és *katolikus*, *philosophia* és *filozófia*, *theologia* és *teológia* messze esnek egymástól. Csak azt az egy szabadságot tartom szükségesnek, hogy a szótár legalább a mutató szókban megjelölhesse a közép é-t. Ez a renden semmit sem változtat, ellenben előmozdítja a szabadságot és már első tekintetre is föltűnteti a különbséget az olyanok közt mint *szeg* és *szég*. Természetes dolog, hogy az Akadémia helyesírása nem csak a mutató szókra, hanem az idézetek kivételével mindenre nézve kötelező. Vannak azonban esetek, hogy még a mutató szókban sem lehet a mai orthographiát követni. Ilyenkor mindig bizonytalan a kiejtés. Ki tudná megmondani, hogy pl. a Halotti beszédbeli *feze* és az Ehrenfeld-codexbeli *leuzat* vagy *lewzat* hogy hangzott valaha? Az ilyen ismeretlen kiejtésű kihalt szókat már csak azért is, hogy meg lehessen találni, eredeti orthographiájukkal kell írni.

Szótárban más mint az ábécze-rend szóba sem jöhet. Grimm Jakab azt mondja róla (Deutsches Wörterbuch I. köt. XI. és XII. l.): „sowol die möglichkeit des vollen eintrags und der abfassung als die sicherheit und schnelle des gebrauchs hängen davon ab. wer reiche beiträge einschalten will, musz die stelle wohin vor augen haben und nicht unschlüssig herum zu suchen, ob das wort schon da sei oder fehle: die biene weisz genau die zelle, zu welcher sie honig einträgt. es würde die arbeit in den wörtern aufheben oder lähmen, wenn man den platz nicht kennt, aus dem sie zu holen sind. schon ihren eingeschränkten samlungen pflegten die alten diese alpbabetfolge zum grunde zu legen und wer sie heute nicht handhabt, sondern aufhebt und stört, hat sich an der philologie versündigt“. A szótár céljaival szerinte semmi sem ellenkezik annyira mint a gyökérrend. „der etymologie auch im wörterbuch nachzuhängen ist natürlich und unvermeidlich, da sie aber in fortschreitender bewegung begriffen die kunde der wurzeln allenthalben erweitert und ermäsztigt, darf die folge der wörter nicht durch sie getrübt werden, jeder etymologischen auskunft auf dem Fusze hätten sonst abände-

rungen einzutreten und in den wörterbüchern wäre kein wort mehr seines platzes sicher“. Azért újra kiemeli: „alphabetische folge allein, möchte man sagen, sichert den einzelnen wörtern ihre vorläufige unabhängigkeit und neutralität, die nicht vor abschluss ausserhalb des wörterbuchs zu vollbringender untersuchungen preisgegeben werden soll“.

Mіндеzt azért idéztem, mivel beszélgetésben már többen úgy nyilatkoztak, hogy az olyan tudományos műhöz, a milyen a nyelvtörténeti szótár lesz, nem illik a tudománytalan abéczé-rend. Annyi azonban bizonyos, hogy föltétlenül nem kell e rendnek hódolni. Némi részben szabad is szükséges is az etymológiának a szók elhelyezésébe beleszólást engedni. A mitől Grimm félti a szótári rendet az a tudományos etymologia. Ennek legbiztosabb eredményei ellen is meg kell védeni a szók alphabeticus rendjét. Ha még százszor kétségtelenebb volna is mint a milyen, hogy pl. *este* főnév és határozó *esik* igének származéka, még sem volna szabad ez alá sorozni, mivel még a ki tudja sem ide gondol, hanem külön keresi és csak ha nem találja, jut eszébe, hátha *esik* alatt van. Ez pedig még csak igen könnyű példa és mind a mellett igen világosan mutatja, hogy a tudományos etymologia akármily biztos eredményeinek beavatkozása még a nyelvésznek is bajossá tenné a keresést, hát még a laikusnak. Kresznerics szótára e részben igen mérsékelt és egyet-mást mégis nehezen találni benne. Kassai azzal akart segíteni a bajon, hogy a szót a maga helyén is beiktatta és utalással ellátta. Ezzel biztosította ugyan a megtalálhatást, de ép oly kevésbé került el a két helyen való keresést mint Kresznerics. Az etymologia oly eredményeinek tehát, melyek még a nyelvésznek sem maguktól, hanem csak gondolkozás után jutnak eszébe, nem lehet, nem szabad beavatkozást engedni. De vannak oly etymologiai dolgok is, melyek a nem-nyelvész előtt is világosak és a legcsekélyebb erőltetés nélkül is föltűnnek akárki lelkében. Ezt a természetes, önkénytelen, a köztudatban élő etymológiát a szótárnak nemcsak hogy szabad, hanem határozottan kell is tekintetbe vennie. Igaz hogy ez is változtat a renden, de üdvösen; mert írni-olvasni tudó embernek, másnak pedig úgy sem való a szótár, természetesebb az *irat*, *írás*, *író*, *irogat* és *iromány* szokat *ír* igénél keresni mint ettől elválasztva *íránt* névutó mögött, a hová a merev alphabeticus rend vetné. Ez engedményt tehát, melynek még az a haszna is van, hogy az összetartozók egymást kölcsönösen megvilágítják és így sok ismételtetést is szükségtelenné tesznek, nem holmi elmélet követeli, hanem egyszerűen a gyakorlati használhatóság.

A köztudatban élő etymológiának mutatója a helyesírás, legalább annyiban, hogy a mi ebben nem tükröződik, már abban sincs meg, ha megvolt is valaha. Azért egészben a helyesírástól függ, hogy a szótárnak meddig szabad az etymológiát követnie. Egészben mondom, mivel csekélyebb jelentőségű határkérdések mégis maradnak. Egyes esetekben ugyanis talán egy kis tágítás, máskor meg talán egy kis megszorítás lesz szükséges. Kétséget támaszthatnak pl. az olyan szók mint *bonczol* és *esdekel*. A köztudatban az elsőnek származása semmivel sem homályosabb mint a másodiké s ezé semmivel sem világosabb mint amazé, holott a helyesírás úgy tünteti föl a dolgot, mintha e tekintetben a kettő közt valami különbség volna. Kérdés lehet tehát, hogy *bonczol* az írás kijelölte helyen vagy pedig ott csak utalással ellátva *bont* alatt tárgyalandó-e. Első esetben azt állítjuk, hogy a köztudat a helyesírás szerint már csak önálló szónak, a másodikban pedig azt, hogy a helyesírás ellenére is még mindig származéknak érzi. Természetes, hogy *esdekel* ugyanazon okból ép megfordítva a helyesírás szerint válnék származékká és a helyesírás ellenére is önállóvá; tehát az utóbbi esetben nem *esik* alatt, hanem külön volna tárgyalandó. A viszony *bonczol* és *esdekel* közt az volna, hogy vagy mind a kettőt anyaszavától függetlennek kellene elismerni vagy pedig mind a kettőt anyaszavához csatolni. Az én nézetem e kérdésben az, hogy a helyesírás nyújtotta alapról nem kell letérni s hogy e szerint *bonczol* külön, *esdekel* pedig anyaszavánál tárgyalandó. Az utóbbit azonban külön is be kell iktatni és utalással ellátni. Ez eljárásban nem látok következetlenséget; ilyen csak a helyesírásban van, azt meg kiegyenlíti az utalás. A mire támaszkodom, az ama kétségtelen igazság, hogy *bonczol* már nem, *esdekel* ellenben még mindig emlékeztet anyaszavára. A helyesírás ezzel tulajdonképen csak azt állítja, és az tökéletesen igaz is, hogy amannak a származása előbb kiveszett a köztudatból mint az utóbbié; csak azt nem jelöli, hogy most már ezé is kiveszett. Ezt helyreütni elegendő az utalás. Nem szükséges kiemelnem, hogy a mit a *bonczol* és *esdekel* szókról mondtam, az általában minden hasonló jelenségről áll.

Nevezetes, mily régen ébredtünk már annak a tudatára, hogy a közetymológiának a szók hováhelyezésére módosító hatalmat kell engedni. A németeknél először csak az ötvenes években kezdte ezt hangoztatni Sanders a Grimmék szótára bírálatában. Nálunk, habár többé-kevésbé túlhajtvá, már a harminczas években a gyakorlatba is átvitték Kresznerics és Kassai. Még a Nagy Szótárnak 1840-ben adott első utasítás is azt rendelte,

hogy „a szók sorozatában a származati betürend tartassék meg; a gyökerek után tudniillik a származékok következzenek magyarázataikkal; magyarázatlanúl azonban s hívatkozólag a magyarázott helyekre, minden szó előforduljon szoros betürendben is“ (Czuczor-Fogarasi szótára I. köt. Előbeszéd 4. l.). Világos, hogy ez utasítás készítője előtt Kresznerics és Kassai eljárása lebegett, de még világosabb, hogy Czuczor-Fogarasiék ezt az igen okos rendelkezést, melyben csak a „gyökerek“ és „minden szó“ kifejezések ellen lehet kifogás, teljesen félreértették. Azt hitték, hogy a mit kíván, az sok helyet foglalna, mintha Kresznericsnek és Kassainak még a színét se látták volna; azért a szoros betürendet követték; hogy pedig a mellett föltüntessék a származást is, egész erejükből kezdtek etymologizálni. Így iparkodtak eleget tenni az utasításnak. Ezt hogyan kellett volna érteni, azt először Mátyás Flórián mutatta meg, a ki Magyar nyelvtörténeti szótára megjelent töredékéből finom tapintattal kirekesztette a tudományos etymologizálást, ellenben engedett a helyesírásban tükröződő közetymológiának. A munkában levő magyar nyelvtörténeti szótár már első szerkesztője alatt követte ez eljárást és így természetesen követi ma is. Nem kell mondanom, hogy mostani szerkesztői nem csupán kénytelenségből, hanem meggyőződésből egyeztek bele.

Mind ez azonban még csak az egyszerű szók rendjéről intézkedik; az összetettek, ikerszók és szólásmódok helye még kérdéses. Hogy az összetett szóknál szokásos eljárás, még ha máskülönb helyes volna is, csak egyoldalú, azt már mindenki tapasztalhatta, a ki valaha szótárt forgatott. Közönségesen első vagyis jelző szavuk szerint vannak beiktatva s főszavuknál még csak hivatkozás sincs rájuk. A németeknél Sanders az ötvenes évek elején kezdte sürgetni, hogy ép ellenkezőleg főszavuk alá kell helyezni, és a mit sürgetett, azt azután szótárában keresztül is vitte. A két eljárás közül kétségkívül az utóbbi a helyesebb, csakhogy szintén egyoldalú. Mindenesetre fontosabb tudni, hogy valamely szó mily összetételekben szolgál alapul, mint azt, milyenekben szolgál jelzőül; de ismeretünket senki sem fogja teljesnek mondani, ha csak amazt tudjuk. Nálunk már fél-századdal ezelőtt helyesen megfejtette a dolgot Kresznerics, a ki az összetételeket nem csak fő szavuk, hanem jelző szavuk alatt is felsorolta. Így cselekedett Mátyás Flórián is, a kinél pl. *asszony* alatt meg vannak említve mind ezek: *asszonyanya*, *asszonyállat*, *asszonyángy*, *asszonybarát*, *asszonyember*, *asszonyfeleség*, *asszonyhölgy*, *asszonyisten*, *asszonyleány*, *asszonynép*, *asszonytárs*, mind a következők: *boldogasszony*,

fejedelemasszony, gazdaasszony, istenasszony, kisasszony, komaasszony, menyasszony, szolgálóasszony, szűzasszony, úrasszony. Természetes, hogy *asszonyanya* nem csak itt, hanem *anya* alatt is található, valamint hogy *asszonyállat* megvan *állat* alatt is és így tovább. Igaz, hogy ez eljárás nem kevés helyet kíván, de ez ellenvetés a szükséggel és haszonnal szemben nem nyomós. A szükséges és hasznos ismétlés nem ismétlés. Hogy mit kell kerülni, arra tanulságos példa, a hogy Mátyás Flórián az *asszonyanya* összetételt tárgyalja. Először *anya* alatt (Magy. nyelvtörténeti szótár I. füz. 57. l.) ezt mondja: „*A s s z o n y a n y a*, domina mater. *Tudod hitesek vagyunc király fiánac vele egyetembe az ő asszony anyánac.* Tinódi Ján. Kir.“ és *asszony* alatt (77. l.) betűről betűre ugyanazt, csak megtoldva ezzel: „*Kettős ragozással is. Eltemig ualo szolgálatomat aianlom Nagysagodnak, mint szerelmes asszoniom aniamnak.* 1696. Forgács F. lev.“ Ennyire már nem kell pazarolni a helyet. Elég lett volna azt az egészet, a mi *asszony* alatt van elmondva, a főszó vagyis *anya* alatt elmondani és *asszony* alatt az *asszonyanya* összetételt pusztán csak megemlíteni; de természetes, hogy akkor az előszóban vagy más föltűnő helyen figyelmeztetni kellett volna az olvasót, hogy az összetételek magyarázata mindig a főszó alatt keresendő. Ily figyelmeztetés mellett a jelző szónál az illető összetétel egyszerű megemlítésén kívül egyebet nem tartok szükségesnek s így nem csak az értelem kitétele, hanem még a főszóra való utalás is elmaradhat.

Kérdés lehet még, hogy az összetett helynevek hol tárgyalandók és hogy két helyen említendők-e? Mert hogy ezeket nem lehet oly könnyen elhelyezni mint a többi összetételt, arról már első tekintetre is meggyőződünk. *Aszófő, Asszonyfa, Lófősara, Mihólyháza, Ökrőspatak* s több efféle bizonyára inkább a jelző mint a főszó alá kívánczok, mivel természet szerint senki sem fogja *fő, fa, sár, ház, patak* alatt keresni; sőt azt hiszem, hogy a főszónál, hacsak magyarázatul nem szükségesek, a helyneveket és általában a tulajdonneveket meg sem kell említeni. Az iker-*szók* különböző természetük szerint más-más eljárást követelnek. Az az egy bizonyos, hogy első felük szerint mind beiktatandók; a különbség csak az, hogy az olyanok mint *sűrűg-forog*, melyeknek mind a két, és *irúl-pirúl*, melyeknek csak második fele értelmes, második felük szerint is beiktatandók, ellenben az olyanok mint *csere-bere*, melyeknek második, és *dinom-dánom*, melyeknek mind a két fele értelmetlen, második felük szerint nem említendők meg. Hogy *irúl-pirúl* csakis második fele alatt tárgyalandó, azon nem kell sokáig gondolkozni; kérdést csak

sürög-forog támaszthat. Azt hiszem, hogy az ilyen fajta iker-szók természet szerint inkább első mint második felük alatt tárgyalandók. Én legalább önkénytelenül is amott keresném magyarázatukat. Legbajosabb a szólásmódokat elhelyezni, mivel nem lehet általános szabályt alkotni, hogy mindenikben mi a fontos. Itt egyszerűen ketté kell vágni a csomót. Tárgyalásuk első jelentős szavuknál adandó; többi szavuknál, ha szükséges, csak megemlítendők. Itt az utalás nézetem szerint el is maradhat, csak az előszóból ne hiányozzék az általános figyelmeztetés. Így jár el Sanders is és biztosabb módot mind a kihagyások mind az ismétlések elkerülésére alig is gondolhatni.

Eddig a rendezés meglehetősen símán ment, sokkal nehezebb az anyaszók körül fölhalmozott összetételek és származékok csoportosítása. Különösen bonyolulttá teszi a dolgot, hogy az összetételeknek is lehetnek származékaik és összetételeik valamint a származékoknak is lehetnek összetételeik és származékaik, sőt még a harmadfokú összetételek és származékok sem épen ritkák. Szótárnak főkelléke, hogy mindent gyorsan meg lehessen találni. Látni való, hogy e kívánságnak itt igen bajos eleget tenni. Azért egyrészt föl kell használni minden nem csak belső, hanem külső eszközt is, és másrészt távol kell tartani mindent, a mi a dolgot még inkább összebonyolítaná. Az utóbbit úgy értem, hogy csak kevés csoportot szabad alakítani, csak annyit, a mennyi elkerülhetetlen; mert minél több a csoport, annál nehezebb az áttekintés és így annál bajosabb a keresés. Hogy példát mondjak, nem szabad az összetételeket még azzal is szétszaggatni, hogy a tagjaik közt fennálló különböző viszonyok szerint csoportosítjuk. Ritka eset, hogy valaki azt keresse, mely összetételekben rejlik egyszerű jelző viszony, melyekben birtokos viszony, melyekben tárgyviszony és így tovább, kivált szótárban aligha jut eszébe keresni. Nem szabad tehát e ritkaság kedvéért minden keresőt arra kényszeríteni, hogy idejét több csoport végigtekintésére veszttesse. Ugyan ez áll a származékokról is; ezeket sem szabad úgy szétszaggatni, hogy képzőik szerint főnevekre, melléknevekre, igékre, határozókra osztva csoportosítsuk. A kinek erre szüksége van, tegye meg a beszéd-részek megjelölése alapján maga, de ne kívánja más keresők rovására a szótártól. A földolog kevés csoport és e kevésen belül egyedül a származás tekintetbevételével szoros ábécze-rend. A gyors keresés csakis így lehetséges. Nem közömbös az sem, hogy a származékokat soroljuk-e föl előbb vagy pedig az összetételeket és még ezek közül is azokat-e, melyekben az illető szó mint jelző, vagy azokat, melyekben mint főszó rejlik. Az én

nézetem szerint az összetételeket szorosan az anyaszóhoz vagy ha származék összetételei, a származékhoz kell kapcsolni, mivel tulajdonképpen nem is külön szók, hanem az illető szónak különböző alkalmazásai. Midőn a tartalomról szóltam, minden szónál hármat mondtam szükségesnek : az alakok, a jelentések és a használatok elősorolását. Az összetételek az utolsó rovatba tartoznak. Hogy két csoportra kell osztani, azt már ismételve említettem. Én azt helyezném előbbre, a melyekben az illető szó főszóül szolgál, mivel az idetartozó összetételeket tárgyalni is kell, a többit ellenben, a melyekben az illető szó csak mint jelző, vagy hogy az igekötőket és határozókat is belefoglaljam, mint mellékszó fordul elő, egyszerűen meg kell említeni, pusztán elő kell sorolni és így függeléknak lehet tekinteni. Ha a nyomás eléggé kiemeli és kellő elválasztásról gondoskodik, minden egyes összetétel számára még külön bekezdést sem tartok szükségesnek, sőt helykimélés tekintetéből és egyéb okokból is úgy hiszem, jobb lesz csak annyi szakaszt csinálni, a hány csoport van vagyis összesen kettőt. Sanders, kivéve hogy csak az első csoportunkbeli összetételeket sorolja elő, szintén úgy tesz és mind a mellett, hogy nyomása épen nem példás, mégsem nehezíti meg a keresést. A származékok így az én nézetem szerint helyesen csak az összetételek után következhetnek, és mivel önálló szók, a hány annyi külön bekezdést követelnek.

A mi a külsőt, kivált pedig a nyomást illeti, azt csakis többszörös próba után lehet meghatározni. Kísérletül olyan anyaszókat kell választani, a melyek lehetőleg mindenre nyújtanak példát. Jól megválasztva egy ige és egy főnév elegendő. Ilyen alkalmas, mert termékeny szavak pl. *ad* és *asszony*. Tanulságos a szótáraknak e szempontból való összehasonlítása. Sanders legfeljebb elrettendő példa lehet. Wörterbuchja még hagyján; de Ergänzungs-Wörterbuchja valósággal remekel, hogyan kell valamit meg nem találhatóvá tenni. Egész raffineriával van kigondolva, hogyan kell a keresőnek megfájdítani a fejét. Fő hibája az, hogy a keresendő összetételeket és származékokat nem írja ki egészen, hanem csak a fő- vagy anyaszóhoz járuló különbséget, mely jelentéktelen voltánál fogva könnyen elkerüli az ember figyelmét. Grimmék és Littré szoros ábéczé-rendet követnek s így nekünk már csak azért sem szolgálhatnak például. Kassai és Mátyás Flórián igen gyarló nyomást alkalmaztak és így csak Kresznericset lehet számba venni. Előbb azonban még egy megállapítani valónk van. Nálunk a hány szótár, annyiféle a betűk kombinációjának rendje. Az egyikben így találjuk : ab ac ad af..., áb ác ád áf..., a másikban meg így : ab áb ac ác ad ád af áf..., a har-

madikban úgy mint az elsőben csak azzal a különbséggel, hogy az áb-bal kezdődő sor van elül, a negyedikben meg úgy mint a másodikban, csak hogy az elsőség szintén a hosszú hangzós ambóé. Megállapodást tehát e részben hiába keresünk, elvet meg úgy sem lehet fölállítani. Ezt egyszerűen megegyezés útján kell eldönteni. Azért javaslatot sem téve sietek elmondani véleményemet még egyéb alaki dolgokról is. VOLF GYÖRGY.

DÉLIBÁBOS NYELVÉSZEK.

Tudni kétféle lehet: olyat a mi van és olyat a mi nincs. Innen a nyelvtudomány is kétféle: vanos vagy közönséges (linguistica vulgaris) és vantage vagy felsőbb nyelvtudomány (linguistica sublimior). Ezt az utóbbit másképp még délibábos nyelvtudománynak is nevezik. Nevét onnan kapta, mivel kiválóan a délibábok hazájában s kiválóan délibábos vidékeken kultiválják. A délibábos nyelvtudomány különös isten ajándéka, mint a vörös szakál; megszerezni nem, csak megnyerni lehet. E megnyérésnek három fő feltétele van: először, hogy az ember megszülessék, másodsor, hogy magyar-magyarnak szülessék; és harmadszor, hogy ne gondolkodjék s ne tanuljon semmit vagy lehetőleg keveset. Ha ez megvan, a többi aztán úgy foly magától mint a Duna vize. A neki pezsdült inspiráció minden fogyatkozást gazdagon kipótol: az ismeretek, a módszer, a segédeszközök hiányát. Olvasóink talán kíváncsiak, hogy mi hozza pezsgésbe délibábos nyelvészeinkben az inspirációt? A mozgás. Eszébe jutott egyszer egy gazdatisztnak, a ki unalmas óráiban a nyelv titkaival is foglalkozott, hogy mi lehet az isten. Erősen föltette magában, hogy akár mibe kerül, de megfejti. S elkezdett fel-alá sétálni a szobában; és miután két teljes óráig sétált, megfejtette: ő s tő. (Nem mese.) A fogékonyabb keblüeknél a titokfejtő inspiráció megszülemlésére elég, ha házi sipkát tesznek fejükre, hálóköntöst öltenek, lábukra papucsot húznak, csibukra gyűjtanak, egy karosszékre dőlnek s fél óráig az üres levegőbe bámulnak. A délibábos nyelvész előtt nincs megfejthetetlen kérdés; hozzá tud szólni s hozzá is szól mindenhez, de leginkább az etimologiai titkokat szereti bolygatni; s ebben oly virtuozitással dolgozik, hogy a hol a közönséges nyelvtudomány összes apparatusával sem bír boldogulni, ő a legnagyobb könnyűséggel nyolcz-tízféle magyarázatot is hevenyész. Meg sem kellene említenünk, hisz magától érthető, hogy a délibábos nyelvészek kivétel nélkül a neológia iskolájához tartoznak. Ez alkalommal

kettőt mutatunk be közülük; mind a kettő napjainkban, a most folyó évben inspiráltatta magát; s egyikének etimologikus sűteménye még oly friss, hogy csakúgy párolog az inspiráció melegétől.

R. Ensel Sándor.

A „Komáromi Lapok“ április 23-i számában a következő helynévmagyarázatokot olvassuk tőle: „*Ócsa*. A kereszténység elterjedésekor a görög izléssel épült egyházakat, görög nyelven „*Oikia*“, magyarosítva „*Ócsa*“ nevezték el, így lett „*Kalos*“ (szép) és „*Oikia*“ (templom) szavakból Kalocsa (Széptemplom), hasonlóképp „*Madocsa*“ és „*Kamocsa*“. Tanúság. Volt egy idő, midőn az egész magyar nemzet, még a tót napszamosok is görögül beszéltek. Ezt, minden valószínűséggel, a görög birodalom felbomlása után idevándorolt görög gyarmatoktól sajátították el, a mint erről Herodotus világos szavakkal bizonyosságot teszen 12. könyvének 27. fejezetében. A ki pedig az *oikia-ócsa* hangváltozás egyszerűségét és természetességét át nem látva még bebizonyítása után tudakozódnék, azon teljes szívünkből csak sajnálkozni tudunk, meglátszik a szerencsétlenül, hogy sohase foglalkozott komáromi helynevek fejtegetésével. Nagyon kár, hogy a t. szerző a *Mad-ocsa*, *Kam-ocsa*, azonfelül *Ug-ocsa*, *Bab-ócsa* sat. helyneveinknek is nem függesztette oda tanúságos magyarázatát.

Perbete. „A helység lakói majd mindnyájan perbe keverdvén, egymást „perbe-te“ szavakkal gúnyolták, a mely a helyre is ráragadt.“ Ez az elmés magyarázat egyszerre kezünkbe adja e többi Per-es helynevek titkainak kulcsát. *Perbál* (Pest m.) t. i. az a helység a hol, bál-ban összeperlekedtek az emberek. *Perint* (Vas m.) és *Perlep* (Bars m.) tökéletes hasonmásai a „perbe-te“ névnek: per-int (benneteket), per-lep (mindnyájunkat). Perjámos (Torontál m.), Perkáta (Fehér m.) pedig nem egyebek, mint Per-János, Per-Kata sat. sat.

Ráczy Károly.

Az Alföld szept. 16-i számában ragyogtatja inspirációjának szikrázó tűzijátékát. Az „*Arad*“ szót magyarázza. „Az *Arad* szóról adott eddigi magyarázatokat mi is a következő hypothesisekkel szaporítjuk. 1-ször *Arad* neve származik az *ar* gyökből, mely hajdan önálló volt nyelvünkben. Ékezzettel magaslatot, emelkedést jelentett pl. *ár*, de ékezet nélkül ellenkező fogalom kifejezésére használtatott, pl. *ar-at*, azaz: levágja a buzát, földre dönti el *hadat*, (mely szó régen, sőt a népnyelvben ma is sereget, csapatot jelent, mondják pl. itt jön a Sereshád, azaz: a Seres család tagjai stb.). Így ez alsóbb vagy déli

vidéken is szervezvéen egy hadat, melynek főhadis szállása a Maros partján volt, a mai Glogovác helyén: ez nevezetett Arhadnak, azaz: alsó, lentfekvő hadnak. 2-szor. Bizonyos erődítvényeket találván őseink a mai Glogovác helyén, nevezték azon helyet Aradnak = Erődnek; nyelvünkben ugyanis azt tapasztaljuk, hogy a vékony és vastag hangzók váltakozása mellett, ugyanazon mássalhangzók ugyanazon fogalmat fejezik ki, pl. karom = köröm; sarkantyú = serkentő.

Fölötte Rácziabilis etimologia, különösen az *ar-had!*

Hanem, hogy komolyan szóljunk, kérdezzük, ugyan mikor jön már el egyszer a józan gondolkodás ideje, az az idő, hogy ily kézzelfogható képtelenségek közzétételeivel ne tegyük magunkat s a magyar tudományosságot a művelt világ előtt nevetségessé? Mikor a Históriai Ének „az magyaroknak vitézségekre! zengedezve, lelkesültségében elképzeli, hogy a Scythiából jövő magyar hadsereg, a fejedelemtől kezdve le az utolsó közharczosig mind nem csak érti, hanem beszél is a latin nyelvet s háromszor *deus*-t kiáltat velük s erre viszi vissza „az nemes Dézs városának“ nevét, az még érthető, hisz az egész csak költemény, a melyet a tudatlanság sötét századában egy az önálló gondolkodásról leszoktatott szerzetes fráter irt; de hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben mint komoly valót olyasmit állítson valaki, hogy pl. *Kalocsa* nem egyéb mint Kalos oikia, más szóval, hogy a magyar nép hajdan görögül beszélt, az a magyar nép, a mely még ma sem tud görögül s a melyre kiválóan illik a mondás: *Graeca sunt, non leguntur*, az már mégis csak túlmegy a megengedhetőnek határán.

Azonban ha méltó okunk van csodálkozni, hogy a szerző cikke írása közben ítélőtehetségét elaltatta s úgy dolgozott, még inkább kell csodálkoznunk azon, hogy akadt szerkesztő, a ki helyet ad lapjában az ilyen abszurdításoknak.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólaformák Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből
1583-év-től kezdődőleg.

Belé-garázdálkodott: beléveszett, összeveszekedett vele.

Az én vékony állapotom szerint gazdálkodhatom: vendégeimnek csak azt adhatom, a mim van, a mi tőlem telik.

Istenesen megadja az árát: becsületesen, nagylelkűen.

Álljon az kegyelmetek becsületin: a k. becsületére bízom.

Jüttest jütt utánunk.

Bizon abban csak mesterség vagyon: csalárdság, félrevezetés.

Siessenek velem megegyezni: egyesülni, hogy együtt menjünk.

Nehezilten nehezedik: napról-napra, szemlátomást rosszabbul és rosszabbul van.

Erős haragjoktól viván: igen boszankodván, mérgelődvén.
Tiszti mellől elment: hivatalát elhagyta, felmondotta.

Ehez a püspökséghez hallgató: ehhez tartozó.

Pénzhez közelítő egyetmása: pénzt érő, pénzzé tehető holmija.

Meg fog busulni érette: kárát fogja vallani, meg fogja bánni.

Bonumit tartásba estette: bírósan lefoglaltatta.

Alkalmasabbnak arányzá ezt a dolgot: hasznavehetőbbnek tartja.

Ha istennek tartó lelked van: ha jó lelked van.

Nyers bort ijutt mindenik: tisztán, viznélkül itta a bort.

Erős parancsolatja volt rajtam: igen megparancsolta nekem.

Gyanakodott hozzám: gyanuba vett.

Felelek ő felöle: jót állok érte.

Midön megtartatni akartuk, elugrott: midön börtönbe záratni akartuk, megszökött [elölünk.

Puskát csappantott hozzája: puskát fogott rá, s rálőtt.

Köz pálczát vetnek elébe: gátat vetnek elébe, megakadályozzák.

Elvonta rajtunk az 10,000 tallért: megsarcsolt 10,000 tallérig

Hallgat az suttomban: gyanus hallgatásban van.

Bonja fejét sem hajtja reá: fel sem veszi, nem ügyel reá,

Miként enyhithetné ő felségét: engesztelhetné meg.

Semmissé hagyta: minden vagyónát elvette; semmijét sem hagyta meg.

Közöket praetendálják hozzá: állítják, hogy joguk van hozzá.

Az ő öröksége mellé szállott: elfoglalta.

Haló számban hagyta, úgy megverte: csaknem halálíg verte.

Törekedtem haragját leszállítani: igyekeztem megengesztelni, haragját lecsilapítani.

Derék mester, a ki a tornyot megirta: megfestette.

Hideggel holt meg: a nagy hideg miatt megfagyott, s úgy holt meg.

Bíró uramhoz találkozott: oda ment vendégül.

Pipét fogtunk az piaczon: vettünk, vásároltunk.

Midőn becsületes uraink Kassáról megjutottak : midőn megérkeztek.

Megölt gyermekét elrekkentette: eldugta, elrejtette.

Az tövis között elevenen elvermeltetik: elevenen eltemetetik. — (Büntetése volt egy gyermekgyilkos asszonynak.)

A metszetlen gyermeklovat óhajtanám megárolni: a ki nem herélt csikót megvenni.

Sűrűn futamodott hírek miatt: egyre-másra jövő hírek.

A gonosz idő miatt honn kellene naplani: vesztegelni, maradni.

A szekér kerekeit megépitette: megigazíttatta, kijavíttatta.

Megveszvé az eczetágy, újat csináltatunk: megromlott.

Az a hus elkezdett fáczánosodni: megromlani, szagosodni. Ifjuszabású szép asszony volt szegény: inkább ifju még, mint vén, középkorúnál ifjabb.

Egy vágásra gyűltek össze: egyszerre, egy időben.

Békelvén immár az szüret: csakhamar elkezdődvén, beállván.

Megszolgálók rula egész életemben: rászolgálók, meg-szolgálók érette.

Egyedül ő volt az eliktatója: ő szöktette meg.

Követetlen jött be hozzánk: engedelmnünk, hírnünk, tudtunk nélkül.

Igen sok halat biztatott meg a gazdálkodásra: rendelt meg a vendégek ellátására.

Szép bánásmódjával igen megjámborította: megengesztelte, haragját lecsilapította.

Talpok munkája béribé kell adnunk nékiek egy magyar forintot: gyalogjában való járásukért, gyalogpostálkodásukért.

A „fekete“ bányát okával megnézelgették: megvizsgálták.

Nagyon elveszett, megveszett állapottal vagyton: rossz egészségi v. vagyoni állapottal van.

Az haragnak bontakozása lött, mivel hogy elhasadt.

Azok az iskolás lator gyermekek az ajtókat igen elvesztegették: a ki- s be-csapdosás által megrongálták azok a pajkos csintalan gyermekek.

Egészen megfogta magát a szolgálattól: nem szolgál többé, felmondott a szolgálattal.

Biró uram hagyományából mondom kegyelmeteknek: parancsolatjából, meghagyásából.

A város lovait erősen megvérhették: megsebzették, megvérezték, eret vágta rajtuk.

Merőn megburították agyaggal: egészen megtapasztották.

Erdőllésben segített a kocsisnak: erdőre való járásban, fahordásban.

Haragjában kibontakozott az eklézsiából: felmondván az egyházi szolgálattal — papról van a szó — itthagytá az ekkléziát.

KATONA LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Hadd ne lássam. Gyulai Pál „Falun“ című költeményében (BSz. 23. k. 417) a többi közt ezeket a kitételeket olvassuk:

„Hadd düljek le a zöld hantra, . . .

Hadd ne lássam a sok arczot,

Régi bünt és új álarczot . . .

Hadd ne lássak tapsoló kézt,

Hadd ne halljak nyegle művészt. . .“

Minden esetre ritka szerkezet, bár nem éppen példátlan és egészen természetesnek hangzik. Így írja már Mikes: „Mit kellessék cselekedném, mond meg azt uram nekem, és hadd ne legyek sokáig ebben a nyughatatlanságban“ (Mul. napok 245. l.). „És többé hadd ne legyen az a szerencsénk, hogy itt lássunk“ (o. 250). Így olvassuk a mult század végén a G. J. fordította Halló Boldog Estvéjében (24. l.): „Engedj szabad utat az én egyenességemnek megbizonyítására, hadd ne viseljek tovább háládatlan nevezetet“. És Pap Palócz Népk. Gyűjteményében (52. l.): „Hozd ki rózsám kalapomat, hadd teszem fejembe, han ne süssön sugárzó nap kacsintó szemembe“. „Hozzon ide egy kis bort, hadd ne fájjon az én gyomrom“ (o. 29.) Erdélyben is mondják, ha az embert túlságosan kínálják az étellel: „Hadd ne egyem ebből!“

Gyappan(ik). Itt külön közlöm a köv. néprnyelvi adatot, mert nagy fontosságot tulajdonítok neki. Szakácsnének, ki Pap-Kesziből való, Veszprém megyéből, nagyon apróra vágva a száraz alágyujtó fát, azt mondta: „ebbe aztán úgy bele *gyappanik* [a szikra, a tűz], mint a gyujtóba“ [új-magyarul gyufába]. Kérdésünkre azt felelte, hogy ő náluk sokszor mondják, hogy *gyappanik*, hogy bele *gyappantanak* vmibe. Tehát a *gyapon*, *gyopon*, *gyapont* ‚ardescit, ardere facit‘ igék, melyeket különben csak az írott nyelvemlékekből ismerünk, mely tehát negyedfél századon át lappangott, itt ismét megjelenik mint egyik vidékünknek közdivatú szava! — Ehhez csak azt a kérdést csatolnám: Mit érdemelnek az olyan papok, az olyan tanítók, a kik a szakembereknek a napilapokban is annyiszor megjelent fölszólalásaira, a kik az akadémiának s a kormánynak házukba küldött fölszólításaira s kéréseire sem buzdultak nemzeti nyelvünk iránt annyi kegyeletre, hogy az ilyen kincseket egy-egy levelező lapra téve a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez juttatnák?

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

S z ó l á s m ó d o k.

B á c s m e g y e i e k.

Kibujt a kenyér a héjából (elfogyott).
 Tekeri magát mint a fagyos barát (kényes).
 Kiszegődte szeretőjét (tarthat szeretőt).
 Tulnan jár az úton (kerüli a házat).
 Ráteritette a vizes lepedőt (az igazat megmondta).
 Az az igaz, a mit a bíró mond (nem kell mindent elhinni).
 Az az úr, ki korábban kel (az időt felhasználja).
 Jó dolga van, mint az egyszeri vargának a vásáron (mert maga volt egyedül).
 Eszem, iszom, jól élek, senkivel nem cserélek (könnyelmű emberről mondják).
 Alattonynyába megy a pletyka.
 Kimult már, mint a falusi bíró a bíróságból (nincs használatára az asszonynak).
 A részög embörnek az Isten is kitér.
 Ingen a zsidó sem ád (ingyen).

(Annaudvar, Jankovác tájékán.)

RÉDEI (BENCZÁK) KÁROLY.

A r a d v i d é k i e k.

Úvadonnan új vót (egészen új).
 Mig a törvény állott (a per folyama alatt).
 Egy kéz munkálta, egy takács szötte (ugyanaz csinálta).
 Nem veszi be se pokol, se menyország (nem kell senkinek).
 Kérelte rá (unszolta).
 Nincsen csak egy testye meg a lelke (semmije sincs).

(Fakert.)

C s a n á d i a k.

Kiszülődik, kiszülődik, de itthó marad, mint a zidétlen fecske. (Akarna de nincs tehetsége az elutazásra).
 Úgy nízem én ki a nagy tálbú, hogy itt pipál ken az éczczaka. (Azt hiszem, hogy itt marad ez éjen)
 Kifordítik mán neki a szekere rúdját. (Elküldik a szolgálatból).
 Erős, mint a zoláj eczet, a mibű két liter kell egy főzetre. (Azaz nem nagyon erős ember.)

(Mező-Kovácsház.)

BABÓ IVÁN.

Közmondások.

A ki fírges, hujjon el: a ki valamire nem alkalmas, maradjon ki közülünk.

Okos is megyen a vásárra, meg bolond is: arra mondják, a ki jó drágán vásárolt meg valamit.

Kinek a pap, kinek a papné: az izlés és szokás különbözőségéről mondják.

Bagolynak sójom fija: arra mondják, a ki gyerekei szépségével s észtehetségével dicsekedni szokott.

Erdőre tökét, hegyre követ: annak adni valamit, kinek különben is van elég.

Soha több fát, mint az erdőn: tréfás csodálkozás.

Az erdőnek nagy file van, a mezőnek nagy szeme van: figyelmeztetés arra, hogy az ember nem tudhatja, honnan hallják meg a mit beszél, s honnan látják meg a mit tesz.

Szíp az ember a zórával: becsületével.

Emberség, kanállal: legyen emberséged!

Sok embernek íg a háza, ha nem lácczik is füsttye: perpatvaros családi életre szokták mondani.

Fürdővizzel a gyereket is kiöntötte: arra mondják, a ki tulságos igyekezetből több kárt csinál, mint hasznot.

Elvetette a sulykot: hazudott.

Kicsiny a bors, de erős: csekélynek látszó, nehéz dologra szokták mondani.

Ha dátom (datum), látom; ha nem dátom, nem látom: leginkább perlekedőkre mondják, kik ha a bírót, ügyvédet fizetni tudják, hiszik hogy megnyerhetik a pert, s ha nem, azt hiszik, hogy elvesztik.

Voltért a zsidó nem ad semmit: csak az ér valamit, a mi megvan, nem az, a mi csak volt. Utána szokták tenni ezt is: „de még a keresztyén se!“... meg ezt is: „de még a leszért se sokat!“

Megfokta a zannyát; vagy így is: mekfogta apját, anyját: szerencsés üzlet, vagy házasság által, szép vagyona tett szert. — Ezzel rokonértelműek — különösen a házasságra a következők: Jó helyre tette a gatyáját, mert ott van mit aprítani a tejbe; osztán meg nem is esik ott porba a pecsenyéje.

A kés is, meg a kenyír is a kezibe van: arra mondják, kinek minden körülmény kedvez, miből hasznot huzhat, csak tudja felhasználni.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Babonák.

Burikban született, látta a pinzt.

Lángol az orczám, leszónak.

Két szentgyir nap közt íg a pínz.

Ha a válúba pisilsz, nem lesz tyúk dögi.

Ha gyírtya szentelõn a ju akolba besüt a nap, tedd el gazda az iziket.

Kormot tigy a hájba, megkeménykedik a tyúkban a tojás.

Minül kõvirebb a tyúk, annál inkább nem tojik.

(Szatmár m.)

KIRÁLY GYULA.

Népmesék.

Egy esztendő s fiúról.

Égy fiju elvött égy 20. éves jányt; aszongya a fiju: „mán én nem leszek itthun, meghalak, me nékem eljött a zidõ meghalni, de éngem ne temessetek, csak ada, hun összemennek a zútak“. — Meghótt a fiju, s elis temettik; akkor jött a juhász, kiugratt a koparsó a földbül, meghasatt a föld, megnyillatt a fedele a koparsónak, kiugratt a fiju. — Mongya a juhásznak: „mond meg a zides apámnak jüjjen hozzám strázsának estére“. Elment a zapja estére strázsának hozzájo, megnyillatt a föld, kiugratt a koparsó, megnyillatt a fedele, meggyult égy szál gyertya, s azt mongya: „itt van kê ídes apám?“ Aszongya a zapja: „itt vagyok ídes fijam!“ S kérdi a fiju: „ídes apám eljüs vélem?“ Aszongya: „elmenyek ídes fijam?“ Akkar felültek a koparsóra mind a ketten, akkar felmentek a zégbe, elmentek a zítilõ biró elibe. Akkar azt mongya a zítilõ biró: „meghalsz a fjadír, vagy nem?“ Aszongya: „meghalak a fjamír“. Akkar elövött a zítilõ biró égy kést, azannal a zides apjába akarta ütni. A zides apja megirtózott, s hátra reterált; azt mongya a zítilõ biró: „menny el, te ember, me látom, nem akarsz meghalni a fjadír“. Akkar felültek a koparsóra, s aztán a zides apja elment haza, s fiju béhejeztetõdett a földnek a gyomrába a koparsóval. Béhejeztetõdett, hát második este megint kiugratt a koparsó a földbül, s a juhász megint att vót, s mongya a fiju a juhásznak: „mond meg az ídes anyámnak, hogy jüjjen el hozzám strázsának“. — Megirkezett a zannya hozzájo, kiugratt a koparsó a földbül, megnyillatt a fedele, s meggyult égy szál gyertya, s aszongya: „itt van kêd ídes anyám?“ Itt vagyak — aszongya — fjam! Aszongya: „eljü ídes anyám véllem?“ Aszongya: „hogyne mennék fjam“. Felülnek a koparsóra, felmennek a zégbe, a zítilõ biró elibe. Aszongya a zítilõ biró a zasszanyak: „meghalsz a fjadír?“ Aszongya a zasszany: „meghalak a fjamír“. Azannal veszi a páloskést,

azonnal keresztül akarja ütni a gyomrán a zídes anyyának, a zídes anyja megirtózván, hátra reterált. Na má — aszongya a zítílő biró — elmeheccz má dógadra, látom, nem halsz meg a fijádír. Felülvén a koparsóra mind a ketten a zídes anyja a fijával, leszállott a hun vót a temető hejje; elbúcsuzatt a zannya a fijátúl, jó icczakát köszöne neki, elment haza. A fiju béhejeztetődött a sirba. A juhász a harmadik este esmét jöve, láta, hogy megnyillék a föld, kiugratt a koparsó, s meggyula égy száal gyertya. Aszongya a juhásznak: „legyen ajan szives, hogy mongya meg a felesígenek, silbaknak mennyen a harmadik estére“. Elis mene a felesíge, s megírkezek, hun vala temetve, mingyá látván meghasadni a földet. Látá, hogy a koparsó kiugrik a földbül, megnyillik a fedele, meggyula égy száal gyertya, azt mondá: „itt vagy te felesíg?“ Aszongya a felesíg: „itt vagyok ídes lelkem!“ Aszondá neki a zura: „felesíg eljüsz vellem?“ Hogyne mennék — aszongya — ídes lelkem, — beh rígen nem láttalak — aszongya. Akkar felülének mind a ketten a koparsóra, felmenének a zégbe a zítílő biró elibe. Azt mondá a zítílő biró, hogy: „asszony-ember azt kérdezem én tülled: „meghalsz-é a zuradír?“ Aszongya asszony-ember: „szives vagyok a zuramír meghalni?“ A zítílő biró akkar elővövé a nagy páloskést, écczerre a hasábó úté a a nagy páloskést, de észikrát se reterált meg a zurájír. Mikar visszahuzta a páloskést, úgy vissza fórat a zasszony-embernek a gyomra, hogy semmi baja sem vót asztá.

Aszondá a zítílő biró: „Hogy látom, hogy égy ápa nem halna meg a fijájír, sem égy anyja, hanem a felesíg meghalna a zurájír: elmehektek“.

Égen, elmenének csendesen, felültek a koparsóra, s mekköszönék a zítílő birónak, hogy őket semmi baj nem írte. A fiju s a felesíge lemenének a zégbül, s elmenének haza. Még azon túl ílének 80. esztendeig; májig is ílnek, ha meg nem hóttak.

(Szolnok-Doboka-megye.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Tájszók.

T a p o l c z a i a k.

Bégyokás: beteges.	götlöhös: beteges.
czöpek: alacsony vastag ember.	güzmöldök: rágcáslódik.
czöndöldött: gyürödött.	liffeg-laffog, liffen-laffan: czam-
czopákás: keletlen, sületlen	mog.
kenyér.	lépókás, porzsákás: a marhá-
csinga: célpont.	nál előforduló járványos beteg-
fuját: hófuvatag.	ségek.
fullér: előfutó, postás.	pereszteg: réteg.

póczik : polcz.
 pöndör : kondor.
 ponczóka, czompóka : poronty.
 pökhendi : üres fejű, henczegő.
 pótincza : nyári öltözetben,
 pótinczán van felöltözve, könnyedén.

(Zala m.)

rivajkodik : sikolt.
 szatyrostul : mindenestül.
 setű, séter : a miben fejnek.
 tohonya, tottyadt : lusta,
 taráta : rendetlenül öltözött.
 tángálódik : tántorog.

VÁZSONYI IZIDOR.

S o m o g y i a k.

Bóbitástik, bubostik : kontyos tyúk. Szatmárban : bótyás tyúk.
 bubolni : lenyomva verni valakit. Megbubóták egymást.
 bogár : légy.
 derézde : a paréj egy válfaja, kövér szárú és a földön elterül.
 gyuha : gyomor ; ördög bujik a gyuhádba, gyomrodba.
 hirharang : hirthordó.
 kasulva : mohar.
 langali : lángos.
 laska : lepény.
 lasponya : noszpolya.
 ludvércz : lidércz.
 mosólapiczká : mosósulyok.
 mit bertáfolsz ? : mit bámulsz ?
 muszoló : bunkósbót, melylyel szüretkor a szőlőt összetörik.
 möröges : méröges.
 mögye : mesgye ; má pejg jába mondi ke, mör az én földem mögyéje itt van.
 mukucs : mókus.
 muta : mióta ; p. várlak.
 megnáspángolni : megverni.
 nyetre : pl. a kés pengéje, ha ide-oda fitog, tágon jár.
 okumlálódní : tekintgetni.
 oktondi : számár.
 pintyöke : pinty.
 póla : teknő-féle bölcső.
 pártá : gatya v. pendély korcza.

pempö : pép.
 pötye lapda : tapló lapta.
 péntö : pendely.
 palaczk : lapos fa edény, melybe bort hordanak. Szatmárban : csobán.
 porósza : tepsiben sült málé.
 petrencze : rudas.
 pohár : csupor, bögre, cserépedény.
 pörés : prés.
 péra : megje pl. a tehén szeméremteste.
 pápráng : páfrán.
 párhamu : kiszapult, lugzott hamu.
 pipitér : szikfű.
 pióka, pihoka : piócza, nadály.
 pücsök : prücsök.
 ripacsos : ragyás.
 rihogni : folyton nevetni.
 rerula : vágás, fiatal tölgyerdő.
 rigya : rügy.
 rittyó : ondó, magömlés.
 sodrófa : tézta nyújtó ; Szatmárban : laska nyújtó.
 sujószék : vonószék.
 sukörcze : faragóbárd.
 sujókés : vonókés, kétnyelű kés.
 szijács : vonókéssel v. gyaluval csinált forgács.
 sipujju ümög : böszáju ing.

süjgelni : süvegelni.
szűrű : szérű.
szelönczefa : orgonafa.
sörgyefa : feketegyűrű.
sanda : kancsi.
sorolni : faluzni, kószálni.
tehénszájju kapa : széles pengéjű, vágott orrú kapa.
talicska : furi Szatmárban.
tislér : asztalos.
tűszkű : kova.
tőtike : lihú.
tüke : töke.
tokmány : szaruvég, melyben a kaszakő áll.
tűskédisznó : sündisznó, Szatmárban: tövises kutya.
tasak : pakli, pl. egy tasak gyufa.
üstök : eresz, pl. ház üstöke : ház eresze.
űjeg : űveg.
zsiba : kis liba.

zsiros tikmony : rátotta ; Baranyában : gajgonya.
mögögöbörödött : megfagyott a föld.
összegöbörödött : összehuzódott az ember.
vánkos : Szatmárban : párna.
venics : a szőlő lemetszett venyigéje.
vasfazék : rézüst.
vorgánya : gomba, melyet megaszalnak. Szatmárban : tinóri gomba.
véndő : zsirtartó faedény ; Szatmárban : putina.
vögyellő : vetelő pipja, bélfá.
varacskos béka : varangy.
vargát rántott, midőn a csizmát kenéskor oly közel tartják a tűzhöz, hogy az megég s összeránczosodik a nagy melegségűtől.

CSEKE BÁLINT.

Mezőturiak.

Alpári : lusta, rossz, haszon-talan, alávaló.
apácza birka : a meddő birka.
elárvahodott : elhagyatott, tengődő.
félcsépéredett : kinőtt a gyermekkorból.
dalmahodik : ha kövéredik, hust vesz magára az ember.
össze-, szítdíből : össze-vissza hány valamit.
difámálni valamit : finnyászkodni, akadékoskodni valamiben.
dübbencs : tenyeres-talpas, idéetlen.
előte : gyurt sárból szárított kemenczeszáj alakú alkotmány, a kemence száját fedik be vele.

mégílni valamit : „aszt monta az akasztófára való, hogy én iltem még (ettem, ittam meg) a vagyont“.
émink : arra mondják, a ki él-hal az ételéért, a kinek minden jó, csak harapni való legyen.
fitet : kutat.
fityfirikél : a rucza, mikor vízbe dugja az orrát.
kifő : nagy melegben vagy sebes hajtásban kifő (tajtézkzik, kiizzad) a ló,
összefő : az asszony keze mosás alatt.
gangó : szolgafáról, gerendából, kéményből lelógó kötél végén levő fa-horog, a bográcsot akasztják rá a főzés alatt.

gágároz: a lúd.
 gusztál: bírál.
 hancsik: csóva.
 hancsikol: kicsóvázza a mesgyét, földet.
 handarikázik: kedvvel ugrándozik.
 beháramlik; „mán bizon ide is (egy szoros helyre) beháramlik: kiárad a Körös.
 hebzsél: a kutya, ha iszik s hebzsél az asszony, ha mérgében sebesen beszél.

kihidegelni a ruhát: mosás után hideg vízbe rakni (s abból kiszedegetve, kifacsarni).

hilintóka: kötél hinta. Ebből: hilintókázni.

felhozakodni: „félhozakottunk mindénről“ szóba jött minden.

elhűlni valamiben: rossz hír vagy rémes történet hallásában elhül elszörnyűködik az ember.

eliszkol: az ember, ha megijed s elszalad.

TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Helynevek.

Faluk: Kövágó-Eörs. A legrégebb korban csupán Eörs névvel bírt. — Már 1259. évi oklevelekben azonban „Kövágó-Eörs“-nek mondják. Utóbb „Boldog-asszonyEörs“ nevet is kapott és az 1550., 1560., 1604. évi okiratokban vegyesen hol Boldog-asszony, hol Kövágó-Eörsnek, hívják. Kövágó nevét azért kapta, mert határában a legrégebb időktől fogva sok követ vágnak (fejtenek). Szomszéd falvak: Köves-Kálla. Mindszentkálla. Szentbékálla. Káptalan-Tóti. Zánka. Kék-kút. Monoszló. Szepezd. Kis-Eörs. Rendes. sat.

Szántóföldek: Pálköve (a balaton mellett) köves hely — régi okmánylevél szerint Nagy-bak Pálnak volt adományozva. — Sóstó, fekete földje széksavas. Régen tó is volt. 1604. évi iratok szerint Sóstó-Kálla nevet viselt. — Sásdi (sásos kaszáló). Kis-telek. Dánikút. Köpös. Édes alma. Viráganya (sok virággal és gazzal fizet, gabona helyett). Alsó-felső Forгатó (régente tüskét nevelt, most szép buzát). Szifás-Kamonya. Lapos-hegyestő. Nagy-hegyestő (nevét az itt levő pyramidalis alakú hegytől kapta, a minő czukorsüveg alakú hegyek a Balaton mentén számosan vannak). Dányér (régibb iratokban Dányét. Valószínűen a „tányér“ alakjáról nevezték el). Nagy-telek. Horhó (hófuvas táj). Szénégető. Kenyérkút. Csipkés tető (fölötte sok csipke bokor). Nyár völgy. Iremfő (táján a bárányüröm díszlik). Sós-Bodonkút (számos kifolyó forrással s kúttal). Farkasos.

Rétek, dűlők; Sóstói rétek. Kapitány rétek (Sásdi Domokos Márton Nagy-Vázsonyi (község) kurucz kapitányé volt Rákóczy Ferencz szolgálatában). Tamás tavai rétek. Csákány rétek. Himeske rétek. Hármás domb

(három egymáshoz közel levő s emberi kéz által hányt domb. Monda szerint mindhárom egy-egy kereszt s a középsőn vámház volt. Ugy tartják, hogy a törökök vezérei sátraik számára hányták. Cseresnyés kút. Szegszénai rétek.

Erdődülők: Cser (cseres fájáról). Szoros csapás. Farmohos (mohos szikláról hegyárkot, fart képez). Kűszöborr. Örhegyek, kis és nagy örh. (Ezekről a Balaton nagyobb részét Somogy- és Zalamegye messze vidékét, várait lehet belátni.) Kappony. Belátóhegy. (Róla az egész falu belátható.) Vizes-bánya (vizenyős rész). Fenyős oldal. Róka-hegy (sok róka van e tájon). Csúkerdő (benyuló csúcs a Balatonba nevé, inkább az itt buján levő csuhutól veszi). Kőszörűhányás (finom, sima követől). Papütő (itt egy csapatot kísérő papot vertek meg, mert vámot adni nem akart).

Tavak: Karnyitó vagyis Kornyító. Karcситó.

Szóllók: Ecsér. Császta. Fülöp (ily nevű családtól). Csörgő. Kacsajtos. Fenyős. Rózsahegy. Ábrahám. Kis-Eörs. Rendes.

(Kővágó-Eörs, Zala m.)

FRIDRICH FERENCZ.

Néprománczok.

Köveses viz közepibe,
 Úgy federik két göricze.
 Oda mene egy nagy madár,
 Rivik*) csapa mint egy tatár.
 Ez egyiket el szenvedé.
 Másikat onnat el üzé.
 Ezis onnat fel reppene,
 Zöld erdőbe bé reppene.
 Ott sem szálla szép zöld ágra,
 Hanem szálla asszú ágra.
 Asszú ágot kopogtassa,
 Társecskáját hívogassa.
 Társom, társom, édes társom,
 Hallod-e sok sóhajtásom?
 Vigyázgatlak, de nem látlak,
 Sóhajtozlak nem halhatlak.
 Ő es onnat fel reppene,
 Zöld nádosba bé reppene.
 Ott sem szálla szép zöld nádra,
 Hanem szálla asszú nádra.

*) Összevonása a rivájuk: rájuk alaknak.

Asszú nádat kopocsolja,
 Társécskáját rikoltozza.
 Társom, társom, édes társom,
 Hallod-e sok rikoltásom?
 Csontaidat megkaphatnám,
 Rakáskába rakogatnám.
 Vérecskédet meglelhetném,
 Vele szépen megfesteném.
 Ő es onnat fel reppene,
 Messze földre úgy elmene.
 Ott kesereg kedves társa,
 Nem hitte, hogy megláthassa.
 Szóla neki, ő nem szóla;
 Mire csak hogy meg nem hala.
 Onnotis ő fel reppene,
 Zöld mezőbe bé reppene.
 Ott sem szálla zöld fű szálra,
 Hanem egy asszú virágra.
 Sárig lábát sárba tette,
 Magát úgy el eresztette.
 Szárnyát széllyel, széllyesztette,
 Magát holté eresztette.
 Oda jöve fülyemilye,
 Mit szomorogsz? — Kérdi tőlle.
 Mit sirsz, mit sirsz kis göricze,
 Istennek szép teremtése.
 Hogy ne sirjak fülyemilye,
 Jó társecskám úgy elmene.
 Egy nagy madár elkergette,
 Tám halálra ijesztette.
 Ne sirj, ne sirj kis göricze,
 Istennek szép teremtése!
 Társod helyet, társod leszek.
 Párod helyett, párod leszek.
 Nekem nem kell senki társa,
 Senki társa, senki átka.
 Nekem csak igaz társam kell,
 Töllem élhetsz akárkivel.
 Szüvem csak vele nyughatik,
 Bádgyatt testem el alhatik.

(Klészse, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

X. kötet.

1881. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

SZLÁV KÖLCSÖNSZÓK.

III.

Dicsér, dicső.

A köznapi élet ezen egyik leggyakoribb kifejezése a magyar szókincs azon elemeihez tartozik, melyek fölött eddigelé a legmélyebb homály borong. Megfejtethetlen a magyar etimologusnak, ki nem talál rokon nyelveinkben hozzávethető alakot; de nebánsvirága a kölcsönvételek kutatójának is, kit ismét óvatosságra int azon ritkább képzésmód, mely a *dicsér* alaknak a *dicső*-höz való viszonyításából kitűnik. Még a különben oly leleményes „linguistica sublimior“ sem tud e szónál positiv eredményre jutni s csak sejtelemkép olvashatjuk exegesisében, hogy „talán rokonának tekinthető a lat. *dico*, hellén *δίζουμι*“. Már a malicziózus szlávisták többet akarnak tudni; Dankovszky a magyar nyelv szlávtságát bebizonyítandó, egy élénken meggyőző példában hozza fel: „koldus alduje babku, Gazda alduje bob, Bojnok *ditsi* boj, ki *ditsi* babonu? Ime magyarra sem kell fordítani, mégis minden ember megérti! De még a nem éppen módszertelen Leschka sem habozott róla kimondani: „factum est ex slavica *djěm*, *djětise*: gloriari, superbire, quod apud plures slavicas gentes praeprimis in Serbia, Bosnia, Hercegovina ac in parte Hungariae in usu est“; mig a mindezek eredményeit összefoglaló Miklosich, talán éppen a fennebb érintett nehézségnél fogva, czélszerűnek találta, mint alapjában homályos szót a szlávból eredt magyar kölcsönvételek sorából kihagyni.

Azonban vizsgáljuk az ügyet kissé közelebről, nézzük milyenek tulajdonképpen azon okok, melyek miatt ez

előbbieket állításait el kellene vetnünk. Tény az, hogy a déli szlávtságban általánosan el van terjedve egy sok származékkal bíró *dičiti* ige, mely a magyarral teljesen azonos értelmű. Így említi dalmát részről már Veráncsics is a *dicsiti sze*: dicseked igét, míg az újszlovén nyelvet illetőleg Jambressichre*) hivatkozhatunk, ki csak is a leghasználatosabb szavakat hozza fel szótárában s köztük ezeket is: *dichim*: glorifico, *dichimsze*: glorior, *dichenye*: gloriatio, *dichicza*: gloriola, *dichitel szamszvoj*: gloriator, *dichen*: gloriosus. Előfordúl a szerbben és horvátban is, így Popovicsnál: *dičiti*: stolz machen, ehre machen, *dičiti se*: sich rühmen, stolz sein, *dičan*: rühmlich, schön, *dičeńe*: das stolzsein, stolz machen s még több származékban más szerzőknél. Két merőben idegen nyelvben az alak és jelentés teljes azonossága nem lehet pusztán esetlegesség műve s itt csupán azon kérdés foroghat fenn, vajjon csakugyan a magyar vette-e át a szlávtól, vagy, mire szintén számos eset mutatható ki, a szláv alak a magyarságból került-e oda? Az első tekintet a magyar eredet mellett tanúskodik, a *dicsér* alak végzete csakis eredeti igékben s ezeknek is csupán továbbképzett alakjaiban bírja analogiáit, pl. *szívárogo*-v. ö. *szív-*, *kajtárkod*- v. ö. *kajtat-*, *kaczárogo*- v. ö. *kaczag-*, s mi még jelentősebb körülmény a *dicseked*, *dicső*, s az Ehrenf. cod. *gyczedelm* képzéseiből egy elavult **dicsni* alapige következtethető ki, nem pedig *dicsálni*, *dicsélni*, a mint ezt a szlávból átjött *činiti*, *šetati*, *heńati* igék magyar *csinál*, *sétál*, *henyél* alakjai után elvárhatnók.

De minden igazság feltétlen volta az ellenkísérlet által bizonyosodik be. Kutassuk tehát kérdésünket a másik szempontból is, vagyis hogy előbbiekből kifolyólag lehet-e hát a szláv *dičiti* igét magyarból eredt kölcsönvételnek tartanunk. A magyarból mintegy négyszer annyi ige ment által a déli szlávtságba, mint viszont, s kivétel nélkül mindegyikén mutatkozik egy kriterium, mely a kölcsönvételt bizonyítja, az t. i. hogy *ovati* képzővel alakultak, így: *ald-*: *aldovati*, *bán-*: *banovati*, *bánt-*: *bantovati*, *enged-*: *engedovati*, *formál-*: *formalovati*, *fundál-*: *fundalovati*, *ment-*: *mentovati*, *koldul-*: *koldüvati*, *csal-*: *čalovati*, *ún-*: *unovati*,

*) Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples in usum potissimum studiosae iuventutis digestum ab Andrea Jambressich, Zagrabiae, 1725.

rendel-: *rendelovati*, vall-: *valovati*; kérdés tehát ezek után, ha a szláv *dičiti* csakugyan a magyarból van átvéve, mért nem fordul elő annyi származéka mellett éppen az okvetetlenül megkívánt *dičovati* képzés is? De meg elnézve is ezt, minden kölcsönvétel az átvett kifejezésnek gyakori s lehetőleg általános használatát föltételezi a kölcsönadó nyelvben; már pedig hogyan történhetett az, hogy míg a kifejezhető *dicsni* annyira elterjedt volt a régi magyarságban, hogy nemcsak a nyugoti szlovénekhez, az egész délvidék szlávságához, a szerbekhez, horvátokhoz is átkerülhetett, hanem elvándorolt távolabbi szlávokhoz pl. dalmátokhoz is — éppen a magyar nyelvtörténetben nem mutatható ki egyetlen biztos nyoma sem. Már ezek magukban véve oly nehézségek, melyek ellensúlyozhatják a magyar eredet mellett szóló okokat, de teljesen megdőnti azokat azon körülmény, hogy a szláv *dičiti* denominalis képzés s egy specialis szláv hangtani változás bélyegét viseli magán. Származéka t. i. azon *dika* főnévnek, mely már az ószlovénben is előfordul „*δόξα*, gloria“ jelentésben s megfelelő alakokban el van terjedve csaknem az egész szláv nyelvterületen, így szlov. *dika*: gloria Jambr.; szerb-horvát *dika*: ehre, ruhm, stolz, liebchen s ebből *dikati se*: sich rühmen, *dikica*: liebchen Pop.; cseh *dék*, *dika*: gratiarum actio; lengyel *dzięk*, *dzięka*: dank, kampfpreis; kis orosz *djaka*: dank, wille; litván *dėka*: id. Mikl.; tót *đak*: köszönet, hálaadás s ebből *đakujem*: köszön Jancsovich. Miklosich még e szó eredetére nézve is állít fel véleményt, „Fremdwörter in den slawischen sprachen“ című értekezésében mint német kölcsönvételt hozza fel s a *dank* szóval veti egybe. Nézetének vitatásába ezuttal nem bocsátkozva, annyit kétségtelenül mondhatunk, hogy a *dičiti* szláv téren termett s az *e* és *i* hangok előtt rendszeren beálló *k-č* változással alakult a *dika*-ból.

Miképpen magyarázható mégis a *dicsér* képzése s azon *dics-* alapige, mely a *dicső*, *dicsedelem* alakokból következik. Simonyi az elsőt gyakorító képzésnek tekinti (Ny. Közl. XVI:268), de bár nem döntő körülmény, minden esetre feltűnő, hogy a frequentatív *-ár* *-ér* képző egyetlen biztos példában sem maradt fenn továbbképzés nélkül. S. ugyan felemlíti még a *kisér* ígét, de ennek végzete egészen

más eredetű, a mennyiben az egész szó kölcsönvétele a török *kecir-*, *kečer-* „meneszt“ igének. Ez önkénytelenül vezet bennünket arra, hogy a *dicsér* képzésében is más eredetet keressünk, mire éppen alkalmasan kínálkozik azon **dicsél-* alak, melyet egyéb analogiák mintájára méltán várhatunk a szláv *dičiti-*-nek is magyar megfelelőjéül. A *dicsér* e szerint, a külömben is igen gyakori *l-r* hangváltozással fejlődött a **dicsél-*-ből, melynek határozott nyomai is kimutathatók a nyelvtörténetben, így: *gyczewlkewdny* kezdnek: gloriabuntur Ehr. cod. 125; *dicselkodik* Sim. Szót. || kimondhatatlan nagy predáual meg tzerenek (a kunok) nagy erőssen *düczókeduén* Hl. K. 43.; *düczókedel* az Istenben: gloriaris in deo Hl. u. p. 5.; *diczókedni* Borp. 241.; *dicsókedgenek* Mlt. Irt. 108., mely utóbbiakban az *ó* csakis hosszasan olvasható (*dicsőköd-* e. h. *dicsőlköd-*, *dicsélköd-*), mint-hogy a rövid nyílt *e*-nek nem felelhet meg az *ö*. A *dicselked-* igének a *dicsér*-hez hasonló elváltozása mutatkozik a békési *neki dicserkedik* szólásban is, mely akkor használtatik, midőn valaki erejével dicsekedve s abban túlbizakodva fog valamely munkához. — A *dicsedelem* alak csak ἀπαξ λεγόμενον, egyetlen egyszer fordul elő az Ehrenf. cod.-ben (neky ygeret *gyczedelmuel*: cum victoria sibi promissa 26. l.), s így valószínű, hogy individualis, vagy legfeljebb dialektikus képzése a *dicsér* s *dicső* alakokból élénken kiérzett igei alapnak. A mi végül a *dicső* alak keletkezését illeti, ez egyenes származékául tekinthető azon *dics-* igének, melyet ugyan a nyelv szellemével jobban megegyező *dicsél*, *dicsér* már igen régen kitölt a használatból, de egykori, habár csak dialektikus léteztét a göcseji nyelvjárás kétségtelenül bizonyítja, hol még ez alak elő is fordul, így: „gyó üzzön öjött, meg is *dicste*, hom-millen gyó; hát amin *dicsi*, aongya án, hogy illen gyó tejet a feleséggye is éennejk“. (Ny. II:467, Dobronak). A *dics-* ige képzéstelen voltára nézve számba vehető, hogy a magyar nyelvnek azon régibb fejlődési pontján, milyenre a *dicső*, *dicsér* — első rendben egyházi szempontból szükségessé vált — átvétele tehető, még nem volt teljesen kialakulva ama sajátság, hogy idegen igék magyar képzővel honosíttassanak. Bizonyítják ezt azon török igék, melyek a panóniai beköltözést közvetlenül megelőző századokban

kerültek nyelvünkbe s melyeknek egyikén sem mutatkozik a magyarosító képző, így: *csever-*, *csavar-*: tör. *čevir-*; *gyúr-*: tör. *jour-*; *őr-*: tör. *öür*, csuv. *avr*; *söpör-*: tör. *süpür-*; *sžán-* (miserari): tör. *sana-*; *sžór-*: tör. *sour-*; *sžúr-*: tör. *süz-*, *sür-*; *túr-*, *türkőz-*: tör. *tür-*. — A *dicsér* szláv eredetére nézve felemlíthető még a *decsák* szláv képzés is, melyet a Tájszótár hoz fel „dicsekedő” értelemmel; továbbá az, hogy az Ehr. cod.-ben mindig jésített kezdőhanggal szerepel, így: *gyczewseg*, *gyczeret*, *gyczewuejt*, mi szintén ismeretes szláv hangtani vonás.

MUNKÁCSI BERNÁT.

JÁRULÉK-MÁSSALHANGZÓK A MAGYARBAN.

II.

Általános hangtani törvényekről szoltunk multkori czikkünkben, és mégis úgy tűnhetik föl, mintha kivételeket magyaráltunk volna meg velük. Ámde azt is kifejtettük, hogy a physiologiai hangtörvények kivétel nélküliek, és így látszólag ellenmondásba keveredtünk saját állításunkkal. Azonban ez a látszólagos ellenmondás is megszűnik azonnal, mihelyt meggondoljuk, hogy olyan hangváltozásokról volt szó, melyek két hang egymásra való kölcsönös hatásából erednek, illetőleg azon szünet pótlására valók, a mely esetleg a két hang artikulációja közt támad. A kisebb vagy nagyobb szünettől, az *i* vagy *u* szomszédságától függ például a hiátuspótló hang minősége, de a szabályok, a melyeket ott tárgyaltunk oly általános érvényűek, hogy akár milyen előfordulható hasonló esetet egyik vagy másik pontja alá biztosan be lehet osztani. A járulékmássalhangzó közbeszurása meg annyira függ a találkozó continua mássalhangzók kiejtésétől, hogy ennek meggyorsultával nemcsak hogy nem fejlődik ki, hanem hasonló állású, noha organikus hangzó még ki is szorúlhat, v. ö. *Pesre* VI:519, *fesve* (festve) VI:286.

Világos tehát, hogy csak azt akartuk kimutatni, hogy az illető hangváltozásoknak kivétel nélkül a tárgyalt módon kell megtörténniök, ha megtörténnék, de nem azt, hogy hasonló körülmények között

mindenkör meg is kell történniök. Hogy ezen utóbbi állítás teljesen alaptalan is volna, az a multkor és az imént mondottakból önkényt következik, tehát az is, hogy e felfogás mindazon hangváltozásokra érvényes, a melyek két találkozó hangzó kölcsönös egymásra való hatásából fejlődnek (combinatorischer Lautwandel. Sievers). Azon eseteket tehát, a melyekben e jelenségek feltűntek, joggal kiemelhetjük és joggal mondhattuk őket bizonyos tekintetben kivételeknek.

Most következniék a

II. csoport. Olyan átmenetet képező esetek a phonetika és az analogia között. Azaz olyan szók, a melyekben a járulék-mássalhangzó physiologiai úton fejlődött ugyan, de megmaradt még akkor is, midőn már megszűnt keletkezésének föltétele.

Ilyenek:

I. *Szappant, rubint, tulipánt, kappant, forspont, figliment, galacsint, czolt* (zoll), továbbá *belénd* (szl. blēnū), *galand* (n. galone), *girind* (görény), *gerézd* (szl. griz), *csombord* (csombor, szl. ěgbrŭ). Idézet. I. Simonyi VI:45o.

Első pillanatra feltűnik, hogy az idézett szavak mind continua mássalhangzóra végződnek. Ha tehát olyan szóval kerülnek kapcsolatba, a mely szintén continua mássalhangzóval kezdődik, a multkor tárgyalt szabály alapján (*vonszol: vonszol, pénz: pénz*) könnyen érthető a járulék *t, d* keletkezése. Ez a kapcsolat történhetik vagy összetételben, mint például: rozmarintszál Népk. Gy. I:200, tulipántvirág, czoltstokk, galandféreg, csombordfü (borsfü Tsz.), puszpántfa stb. Vagy úgy, hogy a beszédben a rájuk következő szó tartós mássalhangzóval kezdődő. Azt természetesen nem kell bizonyítanom, hogy a külön szókban kihangzó és bekezdő hangzók kölcsönös hatása egymásra teljesen ugyanolyan, mintha akár az illetők egy és ugyanazon szótagban találkoznának. A ki esetleg kételkedik, csak egy pillantást vessen a Nyelvőr népnyelvi közleményeibe és meggyőződhetik róla. Ott olvashat ilyen kiejtéseket: *ef fia, hov vigye el*, a *mim* (mint) *megy vele*, *ép úgy, mint: csipkemyi, főhánni, ecczer* stb. A járulék-mássalhangzó tehát kifejlődhetett az ilyen és hasonló ese-

tekben is, mint pl. a *szappant száraz*, a *galacsint sáros*, egy *gerezd szálló*, a *rubint ragyog* stb.

Kifejlődhetik továbbá, ha tartós mássalhangzóval kezdődő rag járul a szóhoz. Így például: *szappantról*, *forspontra*, *figlimontra*, *rubintja*, *kappantjaim* stb.

Eddig rendjén van a dolog és physiologiailag könnyen magyarázható. De hogy a szón önálló használatban is megmaradjon a járulékmássalhangzó, az már csak eszmetársítás, nyelvészetileg szólva, analogia útján történhetik. Szembetűnő maga ez az analogia is a tárgyaltak közül az első és a második esetben. Ugyanis a ki megszokta, hogy például *virágszál-t virág* és *szál* szókra ossza, mért ne osztaná *rozmarintszál-t* is *rozmarint* és *szál* szókra? *Bükk+fa* módjára mért ne legyen *puszspánt+fa puszspántfából*; ha *asztalra* szóban a rag *-ra*, mért ne *-forspontra* szóban is, és mért ne maradjon meg *forspont*, *figlimont*, *kappant*, *rubint* külön szónak, mint *háza*, *kézről*, *kertjeim* és több ilyen formából *ház*, *kéz*, *kert* stb? Még azt is tekintetbe kell venni, hogy *-n* végű ragtalan névszó alig van a magyarban, hogy tehát a magyar fülnek az ilyen átvett szók kényelmetlenül hangzottak. A tárgyrag továbbá nagy ritka kivétellel mindig a magánhangzós tőhöz járul; emezeknél meg az *-n* mellé kerülve (*szappant*, *tulipánt*, *lepényt*), az ilyen duplázott alakok mint *asztat*, tehát *szappantot*, *tulipántot*, *lepíntet* keletkezése könnyen létrejöhetett, a melyekből ismét elvonható vala a *-t* végű ragtalan névszó. Ehez hasonló esetek: *szöbbebb*, *jobbabb*, *többöb* III:69, a melyek eredetileg egytagúak lévén, szintén az általánosan divó két- vagy többtagúak után, mint *rútabb*, *nagyobb*, képződtek. Viszont eme pleonastikus alakok hatása látszik meg az ilyeneken: *könnyebbebb* II:323. Egyes szókra azonfelül hathatott még egy másik rokonértelmű szó analogiája is, mint például a *rubintra* a *gyémánt*, mert szélteben használatos ez a kedveskedő megszólítás: *rubintom*, *gyémántom*. És végül az se lehetetlen, hogy a következő szó kezdő mássalhangzójának hatása folytán keletkezett járulékmássalhangzó megmaradt a független használatban, vagy ott is, a hol nem tartós kiejtésű hangzóval kezdődő szó következett az itt tárgyalt és ugyanolyan hangzóval végződő szókra. Természetesen mindig kellett

valami pszichológiai oknak közreműködni, hogy a választás éppen ezekre az alakokra essék, a mint azt már fönt kiemeltem, és a jelen esetre vonatkozólag ezeket a lehető okokat az imént röviden ki is mutattam. Bővebb bizonyosság kedvéért hadd hozzak fel néhány hasonló példát a görögből.

Tehát, ugyanazon eredetileg *-t* végű alakokból, a melyekben a *-t*-nek a görög hangtörvények szerint nyomtalanul el kellett volna tűnnie, lett egyrészt a szabálynak megfelelőleg: ἔφερε, ἔλεγον, τό, αὐτό, ἄλλο, μέλι (μέλιτ-ος), οὔτω, ὄπω, πώ; — másrészt meg: γεγονός, ἦος, τῆμος, οὔτως, ὄπως, πώς. A kérdés először az, hogy történt az, hogy a *-t* az utóbbi példákban nem vészett el, hanem *ς*-vá változott. Curtius megfejté ezt Studien IX:206 és kv. l. Tudvalevőleg a görögben is kölcsönös hatást gyakorolnak egymásra a találkozó szónéگی és szókezdő mássalhangzók, például: Κατά κατ-ból, καὶ δὲ οἱ ὕδωρ χεῦαν Ξ 435 | μέσσην καὶ κεφαλῆν II 412 | καὶ γόνυ Y 458 | καὶ πεδίον A 167 | καὶ νόμον Pind. Ol. 8, 78 | καὶ ῥέον M 33 || οὔτασε καὶ λαπαρῆν Ξ 447 | κασσώω | tehát οὔτως is a szomszédsága szerint a következő formákban állhatott: *οὔτωτ ἦν | οὔτως τοὔτο (v. ö. ἄνυσ-τός, *ἄνυσ-τός, ἀνύτω-ból), ἐγένετο | οὔτως σοὶ δοκεῖ | οὔτω νέος. A független használatban most már, mikor már senki se lehetett tisztában, melyik tulajdonképpen az eredeti alak, akármelyiket használhatták. Hogy melyikre esett a választás, annak, mint említettük, kellett valami okának lenni, egyik alaknak valahonnan különös erőt kellett szereznie, hogy legyőzhesse a többieket. És ezt az okot se nehéz sok esetben megtalálni. αὐτός, ἄλλος például már le vannak foglalva a hímnemre, tehát inkább αὐτό, ἄλλο maradt meg a semlegesre. *μέλις olyan lett volna mint a nőnemű χάρις; viszont γεγονός és talán τῆμος, ἦος is, megmaradt a γένος és hasonló nagyszámú semleges mintájára; ὄπω, πώ helyhatározók, ὄπως, πώς módhatározók. Hasonló módon keletkeztek a latin *quen : quem, tan : tam*; spanyol *quien, tan, ren*, prov. *son* (suum), fr. *rien* eredeti *m*-ből, a mely pedig általános hangtörvények szerint a román nyelvekben lekopik, v. ö. *sette* (septem), *nove* (novem), *ūnqua* (unquam) Dietz I:214. Szintúgy a spanyolban *media tenuis* helyett „wie im Inlaut“ mondja Dietz u. o. 228. (t. i. magánhangzó

előtt), pl. *abad*, *ciudad*, *salud*, *virtud* (lat. *abbat-*, *civitat-*, *salut-*, *virtut-*) stb.

Vajjon idesorolandók-e *tapaszt*, *választ* (tapasz, válasz), vagy pedig csakugyan képző eredetileg a *-t* bennük, a mint azt Simonyi újabban (Ny. X.) állította, azt most nem kívánom bővebben tárgyalni. Kényelmesen ide lehetne sorolni az ilyeneket is: *csoport*, *göcsört*: csopor, göcsör, de az *araszt* (*arasztnyi*) bizonyosan idevaló, ha *arasz* az eredeti alakja, a mint Budenz állítja MUGSz. 751. l.

Kétségtelenül ide valók: *lent*, *fönt*, *kint*, *bent*: *lenn*, *fönn*, *kinn*, *benn*, és hasonlók, v. ö. *kint voltam*, *fönt lestem* stb. Talán *fölkönt* is **fölkönt*, mert *alatt* mellett még megvan *alant*. Ez annyival is valószínűbb, mert különösen ama rövidebb határozó szócskák annyira összeforrtak a hozzájuk tartozó szóval, hogy még eredeti hangsúlyok is meggyöngült, a miből viszont szokatlan összevonásuk is megmagyarázható. De erről majd más alkalommal szóljunk; csak még az *innen*, *onnan*, *honnan* érdekes változásait akarom megemlíteni. A fent leírt módon lett belőlük: *innent*, *onnant*, *honnant*, ebből az *n* kiesése folytán *innét*, *innét* és valószínűleg ennek az analogiájára *omnét*, *honnét*, mint *kend*: *kéd*, *meat*: *mét* IV:419. Ebből *innejt*, *onnajt*, *onnajd* VI:64, *hunnajt* IV:175, mint *kiált*-ból *kajált*, *szakít*-ből *szakajt*, *veszít*: *veszejt*, a mely két utóbbi, noha a legeredetibb alakhoz hasonló, mégis újabb, a hangzó illeszkedésén alapuló képződés; végre a *t* szokásos lekopásával *innej*, *onnaj*, *onnén* stb. VI:64.

Igen érdekes alakok és szépen bizonyítják a mondotakat: *nélkült* (nélkül) V:123, 185, *azonnalt* Bud. MUGSz. 751. l., *ugyant* II:323.

Nem ide tartoznék ugyan, de minthogy Simonyi ide sorolta, felemlíten: *sájtóba*: *sájnba*, a mely kétségen kívül a teljesen megegyező értelmű *váltóba* analogiájára képződött. Továbbá *fájtós*, a mely szintén analog képződés, *rátartós*, *czafatos*, *maszatos*, *szurtos*, *ájtatos*, *házsártos* és hasonlók után v. ö. alkalmas: *alkalmatos*, förtelmes: *förtelmetes*, szerelmes: *szerelmetes*, világos: *világotos* III:554.

Fürstibe a rokonértelmű *sebtibe* után alakult.

A mondottak után nem sok szó fér az ilyenekhez, mint: *rozmaryng*, *puszpáng*, *villáng* (villám), *csaláng*

(Simonyi u. o.). Hiba volna, ha azt állítanók Simonyival, hogy itt *g* járult a szó végéhez. Mert bizonyos, hogy az *-ng* nem két, hanem csak egy hang és a gutturalis nasalist jeleli mint a γ ebben ἔγγυς stb. Eredeti nasalis minden rákövetkező gutturalis befolyása alatt gutturalis nasalissá leszen. E befolyás létrejöhetett ez esetben is ama három mód egyike által, a melyet fent felsoroltunk, és a pauzába is csak oly módon kerülhetett az eredetileg más körülmények közt létrejött gutt. nas. mint amazoknál a *t*, *d* járulékhangzó.

Csak a szomszéd szó kezdő gutturalisának befolyása alatt keletkezhetett a gutt. nas. ezekben: *osztáng* IV:138, *éppeng*, *igönteleng* II:278, *szőrnyüteleng*, *sehonteleng* II:279 stb.

Előfordulnak így is: *osztég* IX:281, *azutég* IV:80, *éppeg* II:370; de ne gondolja senki, hogy bennük az *n* tűnt el, mint teszem ebben *nyámádi*, mert ez lehetetlenség, mint-hogy az *ng*, mint láttuk, valamint a dentalis *n*, egy és nem két hang. Ellenkezőleg analog képződések ezek: *osztég*, *azutég*, *osztáng*-ból még után; *éppeg*, *éppeng*-ből még után. Ezt bizonyítják és kétségtelenné teszik: *kicsinyég* II:136, *jusztég* II:815, *márig* (márég) II:237, *majtég* IV:176, *asztányég* IV:84 és több ilyen, a melyek szintén csakis a még analogiájára képződhettek. Külömben is, ha az *n* kiesése folytán alakultak volna *osztáng*, **osztág* és nem *osztég* alakban jelennék meg. Egyébiránt nem is fog ezen senki csudálkozni, ha tekintetbe veszi, mennyire összeegyeződtek egymással a kölcsönös analogia folytán az ilyen határozó szócskák, v. ö. megint: *megintén* IX:281, *megintemeg* III:182, *megintelen* II:87; — mihelyt: *mihent* III:325, *mihánst* I:374, *mihentöst* IV:276; *azontost* (azonnal) II:133 stb.

Érdekes megint: ottan: *ottand*; *meg*, *még* stb. analogiájára *ottanég* III:231, a *g* megkeményedésével *ottanék* (Somogyban), *ottanik* II:234, végre hangzóilleszkedéssel *ottanag* I:374 és *ottanak* II:130.

2. Nehezebb egy kissé a felelet arra a kérdésre, mikép került az *n* az ilyen szók és alakok végére, mint: *mán*, *immán*, *minnyán* (mingyárt) (idéz. Simonyi u. o. 446), *hun* (hol) I:375, *haman*, *sehun* IX:88, *nékün* (nélkül), *abun* V:288, *fogáhon* III:30, *férhön* III:278, *hín*, *lön* (lő), *sín-rín*. Mind

olyan szók és alakok, a melyek magánhangzóval is végződnek, miután lekopott róluk az eredeti végső (*r, l, ŕ*) mássalhangzó, v. ö. *má, hama* VI:45, *nekü* IX:281, *szobábu* II:22, *kihő* I:275. Azt nagyon természetesnek fogja bárki is találni, hogy az ilyen szavak nasalis végső magánhangzóval ejtetnek, ha nasalis mássalhangzóval kezdődő szó következik rájuk, tehát: *mán mind, haman no*, v. ö. *effia, hov vigye el*. A mondottak után azt is valószínűnek fogja talán találni, hogy az így alakult *n*-végű szók pauzában és esetleg más szomszédságban is használtattak. De ismét meg kell fejteni, mi a pszichológiai oka tulajdonkép e tüneménynek.

Vegyük először is tekintetbe, hogy a felsorolt példák néhány kivételével, a melyekre külön visszatérünk, jelentésüknél fogva tulajdonképpen hely, idő és módhatározó szócskák (nem a nyelvtani kategóriákat tekintem), tehát egy csoportba esnek *n* ragos, és a mi kérdésünkre a legfontosabb, hasonló jelentésű eredetileg *n*-végű szavakkal, minők: *asztán, éppen, olyan, hiszen, igen, csupán, pusztán, talán, valóban, hiában* stb. Maguk e szócskák is számtalanszor használtatnak a végső *n* lekopásával, pl. *osztá* III:31, IV:33, *'isze* III:319, *ippe* IV:181, *utá* II:91, *ola* II:370, *hiába, valóba*. Tehát kopott meg *n*-es alakjukban is összeesnek velük, jelentésük minőségére is megegyeznek, úgy hogy nem csuda, ha a nyelvérzék eredeti alaknak veszi azt, a mi tulajdonképpen csak másodképzés. Hiszen *önként* is előfordul *önkénten* II:236 alakban és fent láttuk *megintén: megint, osztánat: osztánatton* III:230. Tehát *ippe: hama = éppen: haman*, és valamint mondták *ippe* és *ippen* jókor, úgy mondták *hama* és *haman* siess, noha ez utóbbinak csak nasalis hangzóval kezdő szó előtt van igazi jogosultsága.

Nagyon valószínű, hogy a *hamar* viszont is hatott volna az *ippe*-re, ha egyáltalán lehetséges lett volna, hogy megelőzőleg valami módon egy **ipper* alak keletkezzék az *éppen*-ből. Úgy rémlik előttem, mintha halottam volna valahol *ippel*, de ez akkor valamely *-vel* ragos alak mintájára alakult, teszem az ilyen kifejezésben: *éppen ma reggel*. Így lett *estve* is *estvel*.

Hogy *abbun* és hasonlóké miként keletkeztek az *abbu*

és többiből, azt már láttuk, de hogy általánosabb uralomra vergődött, azt úgy hiszem annak köszönheti, hogy a *homan* kérdésre felel meg. Így lett valószínűleg a *hol*-ből is *hun* (magánhangzóval végződő alakját nem ismerem), mert a megfelelő ragok legtöbbször *n* végzetűek, pl. házban, házon, otthon. Viszont *itthon*, *otthon* átváltozott a *hol* analogiájára: *ithol*, *othol* II:476.

Talán a *-hoz* rag is úgy jutott *-hon* alakjában szélesebb használatba, hogy közvetve a *hun* (hol) kérdésre is megfelelhetett, pl. *hun* voltál tegnap? — felelet: elmentem barátomhoz.

Előfordul gyakran még így is: *kirájhól* I:455. Erre nézve az arány ez volna:

Kirájtú: kirájná: vajbó III:512: szomszéggyávó IV:555: kirájhó = kirájtul: kirájnál: vajból: szomszéggyával: kirájhól.

Ez már azonban tisztán analog képződés, a melynek kapcsa egyedül a közös hosszú véghangzó, v. ö. *csólk*, *szőlke*, *pélpa* e. h. csók, szöke, ppa. Simonyi, Anal. hat. 7.

Könnyen érthetők immár az ilyenek: *hín*, *lón* (lő) VI:474, *sín-rin*, a melyeket a *mén*, *van* tartott meg, és az a körülmény, hogy a megfelelő alakok majd mindig mássalhangzóval végződnek.

Híl, *ríl*, *nyól* IV:63 analog képződések az ilyenek után mint: *éremű* (elrémul), *kirándú* (kirándul), és úgy viszonylanak hozzájuk, valamint *csolk*: *csók*, *kirájhól*: *kirájhó*.

Az érdekes analogia kedvéért még megemlítem, hogy a görögben a ν $\epsilon\phi\epsilon\lambda\chi\upsilon\sigma\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$ egészen hasonló körülmények közt keletkezett, és elterjedése is szintúgy történt, hogy összezavarták olyan alakokkal, a melyek majd megtartották kihangzó ν -jüket, majd meg lekoptatták, pl. acc. $\pi\acute{\upsilon}\rho\gamma\omicron$, $\chi\rho\upsilon\sigma\acute{o}$, $\epsilon\rho\epsilon\mu\acute{\upsilon}$ stb. föliratokon. Természetesen az ilyen alakokat (sing. plur. 3. sz., $-\sigma$ -végű plur. dat.) váltakozva használták, majd kihangzó ν -vel, majd meg magánhangzóval, és a mostán dívó szabályos rendszer csak a tudálékos grammatikusok agyában fogamzott meg, a mint az G. Meyernél Gr. Gramm. 262. fényesen be van bizonyítva.

Alkalmunk nyílik itt még továbbá, hogy röviden visszatérjünk a multkor tárgyalt *sz*: *c*, *s*: *cs* végű alakokra, minő *kopasz*: *kopac*, *mókus*: *mókucs*. Világos, hogy az ilye-

nekben a kihangzó *sz* a következő szó kezdő tenuisának befolyása alatt is megkeményedhetett (v. ö. *decka: deszka, maskura: macskura*), és minthogy az ilyen eset igen gyakran előfordul, a sokszoros használat folytán az ilyen *c* végű alak megszokottá is válhatott. Néha erre még egyéb körülmény is közreműködhetett, a mint az pl.¹ e két szónál: *forgács, szijács* történt. Eredeti alakjuk **forgás, *fargás (fargács MA.) és szijás a farg, *forg és szijok, szivok (Bud. MUGSz. 297, 532.)* igékből. Mikor az említett módon létrejött ezek mellett a *cs*-végű alak, megtörtént a jelentésbeli különböztetés is, úgy hogy az *s*-végű megmaradt, a mi eredetileg volt, nom. actionis-nak, a másik meg nom. acti-vá vált, mint pl. *tojás*. Most aztán biztosítva volt az alak fenmaradása és bármilyen hang szomszédságában szabad használhatósága, olyannyira, hogy még eredeti képződése módja is kiveszett a nyelvérzékből, nem lévén semmi hozzáfogható analogia.

Végül nem lehetetlen, hogy megfordítva az egyik szó véghangzója hasson a szomszédja kezdő hangzójára, és hogy így alakultak *csajka: sajka, cikkad: szikkad* stb. Az ilyen haladó (progressív) assimilatióra számos példa van akármely nyelvben, pl. *vérrel: vérvel, vetfe: vetve* II:324, *hammassan: hamvasan*.

3. Hibásan mondja Simonyi i. h. 448. l., hogy „*r* hang járul *cz, s* és *l* elé“. Ilyen járulékmássalhangzó a tárgyaltuk értelemben nincs, és Simonyi példái vagy

a) Idegen átvételek, mint: *farsang, fásáng*, a németben is *farschung* és *faschang* (Schmeller) | *pörsöly* nem *büchsel*, hanem *börsel* és *pössöly*-ben assimilatió mutatkozik | *tarsöly* nem *taschel*, hanem a *tartsche, tartschel* mása, és katonai műszó a németben (ein kleiner Schild Schm.) és nálunk is. A huszárok és megyei hajdúk mai napság is viselik. Nem pajzs ugyan már ma, de hasonló alakja miatt rajta ragadt a nevezete; ma már csak czifraság, és valószínűleg pajzs formában is hordták egy darabig így, mikor már szükségtelenné vált. Most, hogy szíjon lógg és hasonlító holmi táskához, pajzsot meg a nép már nem ismer, könnyen összezavarhatta a kettő fogalmát, és hangtestére is hasonlítván hozzá, könnyen *táska* értelemben is használhatja; *tassöly* olyan mint *pössöly* | *karsamadiner gehorsamer*

diener rövidítése, tehát az eredetibb alak és a német *kaschamadiner*-ben assimilatió mutatkozik.

b) Analog képződések, mint: *sugarlás*: *sugallás*; *olcsorlom*, *ócsárlom*: *olcsóllom*, *ócsállom*; *bérlen*, *bérlert*: *bélleni*, *bélelni*. Ezek úgy alakultak, hogy ott a hol a két *l* két szótagban összekerült dissimilatió állt be, tehát: *sugarol*: **sugalol*; *ócsárol*: **ócsáol*; *bérel*: *bélel*, mint: *gyarol*: *gyalul* V:182, *szontyorodik*: *szontyolodik* Kr., *vőféred*: *vőféled* III:179, *futkároz*: *futkál* stb., a mely dissimilatió átment aztán egyéb alakba is (*olcsórlom*, *ócsorlom* talán csupán *ócsárlom* alakjára képződött).

Köröszűkorsú I:421 (Simonyi idézete) *köröszű korsó* VI:374: *köröszű kasú* vagy *kasó* (kasul), lehet tréfás szólás is, de mindenesetre összetévesztésen alapul *korsó* szóval, a mely *kossó* alakban (IV:133, v. ö. *kopossó*, *koporsó* u. o.) is használatos, tehát: *kossó*: *kasú*, *kasó* talán *kosó*, *kosú* is = *korsó*: *karsú*, *karsó*, *korsó*, *korsú*.

Csoborlyó: *csobolyó*-n a teljesen egyértelmű *csöbör* (*csobor*?) hatása látszik meg | *torhonya*: *tohonyá*-n meg a rokonértelmű *terhány*-é a. m. ronda III:184 | *sallang* lengy. szelág (olv. selang) a. m. silling; a *czafrang*, *czapraug* analogiájára lett **salrang* és ebből *sarlang*, v. ö. *bögre*: *börge* VII:342, *gyomrom*: *gyormom* VII:345. Amúgy is együtt jár ez a két szó, mert a *sallang* hatása folytán lett az eredeti *czaprag*, *czafrag*, török *čaprak* (tschâprâk), ném. *schabrake* (Schm.): *czaprang*, *czafrang*. Eredeti jelentése e szónak: *pferdedecke* (Schm.), és a mai jelentését a magyarban, azt gyanítom, szintén annak köszönheti, hogy *sallaugosan* használták; azért lett aztán a *sallang* is *czafrangos* | *pecczenés* eredetije *perczenés*, v. ö. *pörczen*, *perczen* a. m. sonat Kr. || *nérczelek* a német *netzen*-ből a *férczelek* analogiájára | *csörlő*: *csöllő* t nem találtam az idézett helyen M. Nyelvészet IV:172, és nem értem. Úgy látszik oda tartozik, a hova *bérlés* stb.

Ezekre a példákra támaszkodva állítja Mihály X:51, hogy a *harcz*, *sarcz* szavakba, ném. *hatz*, *schatz*, az *r* a magyar nyelv szokásos hajlama szerint került; tehát, mint látjuk, keményen tévedett. Annyival is inkább tévedett, mert a *harcz* nem a *hatz*-ből, hanem elvonás útján a *harczol* igéből keletkezett, pl. a *dob*: *dobol* analogiájára, mint: *csatara*:

csataráz, a *lárma*: *lármáz* mintájára (Simonyi An. hat. 29). A *harczol* pedig nem egyéb mint a német vagy bajor *herzen*, *hurzen*, *hürzen*, *harsieren*, *hersieren*, *hercziren*, a mely a. m. *Harsier reiten*, im gestreckten Trab, Galopp reiten, azután meg a csatázásról is használatos: mit den sah man sie dann *hercziren*, *schuessen*, *stechen*, *slahen*, *iustiren* (Mich. Beham id. Schmeller s. v.). Maga a *harsieren* stb. összefügg a *hartschier* a. m. leibtrabant szóval, ez meg a latin *arcus* szóval, és a románságból ered, fr. *archer*, ol. *arciere*, sp. *archero*, magy. *harzsír* Kr. (Geleji). Elterjedt a katonasággal együtt maga vagy valamely származéka egész Európában, a nevezettekén kívül megvan a szlávtságban (l. Mihály i. h.) és a románban is *harcu*. A németek a belőle vont ígét még tovább fejlesztették: *harzelieren* (Sand.), a melyet meg átvettek a francziák: *harceler*. Kétségtelen, hogy a *harczol* is innen származik. Vele rokonhangzású és értelmű is *hurczol*, melyet Bud. MUgSz. 122. ugor eredetűnek bizonyít, noha, mint láttuk, Schm. idéz egy *hurzen*, *hürzen* (fr. *heurter*, ang. *to hurt*) ígét is, a. m. *stossen*, *jagen*, *rennen*. Már akárhogy van a dolog, az bizonyos, hogy *hercze-hurcza* a *hurczol*-ból származik, és ez, minthogy rokonértelmű a *harcz* szóval, meg nem bánom a német *hatz* is fölös befolyással lehetett rá, hogy a *harcz* a *harczol*-ból elvonassék.

A *sarcz* igaz a ném. *schatz*, de a *harcz* analogiájára, mert a hol a *harcz* ott a *sarcz* is.

A *piacz* is bizonyosan analog képzés *arcz*, *fikarcz*, *muharcz*, *kudarcz*, *suarcz* (n. *schurz* Kr.), *karcz* (Kr.) stb. után. Az *r* nem lehet benne se organikus hang, mert a magyarban nemcsak hogy szépen megvannak a *cz*-végű szók: *malacz*, *kukacz*, *kupacz*, *lazacz*, *perecz*, *tengelicz* stb., hanem az *sz*-végűek is gyakran olyanná válnak, a mint a multkor bőven láttuk. Igen de *piacz* dupla *cz*-vel végződött, és azért jutott bele az *r*. Így szólhatna valaki.

De ez sem igaz. Bizonyítja ezt a mai kiejtés is, a mely *piarcz* mellett *piacz* egyszerű *cz*-vel, az oláh *piatza*, *piat* (Dietz Etym. 276. s. v.) (Cihac Dict. egy külön betűvel írja, a melynek megfelelne: *piatsz*, mindenesetre nemcsak egyszerű, hanem sőt gyengébb *cz*); horv. *pijaca*, *pijac*, szintén egyszerű *cz*-vel, a melyek a magyar szóval bizo-

nyosan közelebbi rokonságban vannak, mert a közös más-salhangzóval végződő alak szemben az ol. *piazza*-val, okvetetlenül arra mutat, hogy a második forrásból kapta egyik vagy másik nyelv a három közül. Maga az a körülmény, hogy váltakozva használatos *piacz*, *piarcz*, sőt az előbbi gyakoribb, eléggé bizonyítja multkori tárgyalásunk alapján a mondottakat.

Csalárd, *agárcza*, *lércz* szavakat nem tudom biztosan megmagyarázni. [Az utóbbinak talán nyomába vezethetne: *lartsch*, *lartschen* Schm. a. m. egy darab fa, husáng; talán *csalárd* = *hamis* az *r* kiesésével is használatos, a mely esetben az alakcsere megvolna magyarázva; *agárcza* talán összefügg az *éger* (fa) szóval, úgy hogy a *-cza* kicsinyítő képzőnek vétetvén, az alakok összecserélődtek.]

Szándékosan elhagytam a tulajdonneveket (Pisti: István), meg az ilyeneket mint *kescsü: kesztyű*, mert ezeket külön szándékozom tárgyalni.

SZILASI MÓRICZ.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

IX.

A tények szava igazság; hallottuk a szót, s így hangzik az igazság: A nyelvújítás szerzője, alapítója Bartzafalvi Szabó Dávid. Kazinczy és társai csak az ő hű követői, tanítványai. Azok a szabályok, a melyek az újonnan föltalált képzők mivoltáról s alkalmazásáról szólnak s a neologia törvénykönyvébe, a „Magyar nyelv rendszerébe“ iktatva, az ügy diadalra jutásával az egész nemzetre nézve kötelezővé tétettek, azok egytől-egyig mind az első reformátor példaadásán alapszanak. Csak egyre nem adott példát Kazinczyéknak Bartzafalvi: az idegenszerűségek meghonosítására, nyelvünknek germanizálására. Ez egyedül a „jó izlés“ iskolájának nagy vétke.

Tanúink egészen kifogástalanok; a részrehajlásnak még gyanúja sem érheti őket, mert a „jó izlés“ felekezetéből valók, s szavuk annál hitelesebb, mert e tanúk maguk a nyelvművelés vezérférfiai. Ámde álljanak elő s beszéljenek!

Helmecezi Mihály: „Selypegő fordítóinknak szabadon lehet idegen formákat szállítani a magyar nyelvbe, miért ne nekünk, kik nagyobb értelemmel látunk a munkához, ha azok által hajlékonyabbá, delibbé, szebb zengzetűvé s hathatósbbá lesz nyelvünk? (46. l.) S előbb: „Az újítást nyelvünkben a következő cikkekkel osztályozhatni: A) 2) az infinitívvel élés vagyis a *hogy* elhagyatása; D) két vagy több szó egybefoglalása a görög s német nyelv példája után“ (6. 8. l. Lásd Berzsenyi verseihez írt bevezetését: „Értekezés az úgynevezett újításokról a nyelvben“).

Hasonló tanításnak hirdetője és terjesztője Toldy Ferencz, a ki irodalomtörténetének 114. lapján egyes, neki tetsző idegenszerűségek átültetését, a melyeket együgyű fordítók tudatlansága vagy vallásos kegyelete erőszakolt rá nyelvünkre, mint öntudatos nyelvszépítő törekvést nem győz eléggé magasztalni s követésre méltó példának ajánlani a jó izlés, szabatosság s tökéletesség barátainak. A HB. nyelvének tárgyalásánál ebbeli buzgósága ily szavakba tör ki: „Gazdag e rövid beszéd az ékes szókötésnek meglepőleg szép csínjaiban. Ilyek mindenekelőtt a *hogy* kötszó kihagyásának példái. Olvassuk: És mind paradicsomban való gyümölcsöktől mondá neki élnie. Szt. Péter úr, kinek adott hatalm ódania és kötnie: mely mondatok kétségkívül a deák nyelv mintájára, és pedig szerencsésen, képezvék, s a fordító részéről mind bátorságot, mind szép izlést tanúsítanak“.

De leghatározottabban, legérthetőbben nyilatkozik maga a vezér Kazinczy; szavai oly áttetszők, oly világosak, hogy egy betű magyarázat sem szükséges megértésükre: „Mit nyerünk, ha azt cselekesszük, a mit Virgil, Horác, Ciceró javall és tanít? Azt, hogy a mi míveletlenségének szenyjeiben senyvedett nyelvünk ezeket a szenyjeit lerázza, a néki tulajdon szépségében előkél és ezt idegen, de elfogadható szépség által neveli... Szemünk az idegen kecsék látásához a magyar arczon végre hozzászokik, s az idegen kecsa a magyar arczon, addig nézzük, hogy végre magyar kecsa legyen. (Báróczy munkáji. Kiadta Kazinczy Ferencz. Báróczy élete.

20. l) A nyelvek közzül a német az, mellyhez a magunkét az előnkbe-szabott tekintetekben öszve-hasonlítanunk lehet és kell". (Tud. Gyűjt. 1819. IX. köt. 22. l.)

Azonban a szó még nem tett: nem minden izgató megy neki a tűznek, a ki a háború mellett hangoskodott. Mi bizonyítja, hogy újtóink a szavak határát átlépve a tett mezejére szállottak; hogy tanításuk foganatba ment, hogy való tette is vált?

A majdnem minden ízében germanizált új-magyar nyelv.

Kazinczynak áldástalan tanítását s még áldástalanabb példaadását (l. különösen Goethe s Sallustius fordításában) a szellemtelen fordítók nagy hada az öröm legőszintébb szavával üdvözölte, hisz ez nem volt egyéb, mint lelkük titkos óhajtásának megvalósulása. E szerint föl voltak mentve a gondolkodás, a fejtörés nehéz munkájától; s nem kellett más, csak egy teljes német magyar szótár elkészítése, s nyitva volt az út a Parnassusra; a ki ímígy amúgy szert tett valahogy a német nyelvre, csak akarnia kellett, s kész író vált belőle. S ki ne akart volna? Megkezdődött tehát a nagy munka „a magyar nyelv újjáteremtése“: a német szótár lefordítása, igazabban: az egyes német szók hü, szolgálai lemásolása.

Be kell bizonyítanunk, hogy a nyelvművelés általában véve nem egyéb, mint a német szótárnak lemásolása.

Hadd beszéljenek a példák. Tehát a szótár másoló eljutott az *anspruch* szóra. Többféle rovatot talál, a melyekben az *anspruch* alkotta szólások osztályozva, s a különféle jelentésárnyalatok kellő számú példával illusztrálva vannak: 1) Gewöhnlich bedeutet es die mit oder ohne grund erhobene behauptung eines rechts oder vorzugs: Mit hohen ansprüchen hervortreten. 2) Anspruch haben auf, an etwas; anspruch machen an etwas: Du hast gerechte ansprüche an, auf unsere dankbarkeit. Sie können an einige milderung der strafe anspruch machen. 3) Etwas in anspruch nehmen: zahlt der schuldner nicht, so nimmt der gläubiger den bürgen in anspruch.

Igaz volt a mester szava, igaz és való, ennek „a mi míveletlensége szenyjeiben senyvedett nyelvünknek“ nincs

az *anspruch*-ra megfelelő szava. Egész sereg napi szükségre való kifejezésnek vagyunk így híjával. Segíteni kell a bajon; és én segíteni fogok. *Spruch* = *mondás, szólás*; de némileg *beszéd, szó, ige* is *spruch*. Ez az utolsó úgy sem igen használatos ez lesz a legalkalmasabb; s ha az *an*-t, a neki hangilag is megfelelő *ány (ény)* képzővel fejezem ki, meglesz a magyar *anspruch* = *igény*. És nyelvművelő szíve felörvend. S volt is mit örvidenie; mert találánya óta senkinek semmi kívánni valója, akarjuk mondani *igénye* sincs. Közönségünk azóta nem nagy várakozással, hanem *nagy igényekkel* megy a színházba; s az előadás nem „minden várakozást,” hanem „minden *igényeket*” kielégít. Azóta a világ nem „megvárja, elvárja hálánkat,” s nem „számol, számít, számot tart,” hanem „*igényt tart*” hálánkra, még ha semmi jót se tett is velünk. A fiatalság természetével jár nem „hogyan nagy merész követelésekkel,” hanem „*igényekkel*” áll eléd. Köszönöm szivességedet, majd a maga idején nem „élni fogok veled, felhasználom,” hanem „*igénybe veszem*”. Az ajtóról-ajtóra futás nem „belekerül majdnem egész fél napomba,” hanem „*igénybe vesz* egy fél napot”. Ez oly nagy munka, hogy nem „előveszi,” hanem „*igénybe veszi*” az embernek minden erejét.

Ily műveletekkel jutott el nyelvünk a szabatoság ama fokára, a melyet ma oly büszkén emlegetnek neologusaink; de arról nagy okosan hallgatnak, hogy hány eredeti kifejezésnek szegték az ily szabatoságokkal nyakát; és hallgatnak arról is, hogy a gyámoltalanság bélyegét ütötték vele nyelvünkre, midőn rászoktattak, rákényszerítettek bennünket arra, hogy ne a magunk, hanem egy idegen nép eszével gondolkodjunk, egy idegen nép szájával beszéljünk. Hogy vált, miként fejlődött az *anspruch* szó a fent hallott jelentések kifejezőjévé? Egészen észszerű, természetes módon: „*Ansprechen*: 1) das wort an einen richten; 2) jemanden ansprechen um von ihm etwas zu bitten oder zu fordern. E szerint 1) *anspruch* tulajdonképen annyi mint megszólítás s e jelentésében, bár nagyon ritkán, de mégis használatos (l. Grimm szótárát); 2) megszólítás, hogy valakitől kérjünk, követeljünk valamit.

Ha méltó volna valamely nyelvhez, hogy idegen ész-

járás utánzójává szegődjék, az csak úgy volna megengedhető, ha példaképének észszerűségét is utánozza. De van-e abban csak a legparányibb nyoma is az észszerűségnek, hogy egy oly szót: *ige* válaszszunk az *anspruch* (= megszólítás) egyértékesévé, a melynek *verbuma: igézni, megigézni*, végtelen távolságban áll az *anspruch* alapszavának az *ansprechen*-nek (megszólítani) jelentésétől. Arról nem is szólunk, hogy egészséges magyar fül szerint lehetséges-e *beszéd-ből beszédény, szó-ból szóny*, a mint az *ige-ből igény*.

Egész meztelenségében akarjuk bemutatni az ilyen nyelv-művelés fonákságát, azért tükröt tartunk reformatoraink szeme elé, hadd lássák belőle, milyen az az idegen szépség, a melyet nyelvünk arczára mázoltak s lehet-e az idegen szépséget bármily erős szemmel eredeti szépséggé nézni. Vegyük fordítva a dolgot, tegyük fel, hogy a német szorult volna ránk s az ő nyelv-művelői a mi szótárunk alapján akarták volna az övéknek hiányait kipótolni. Akkor a mi nyelv-művelőink eljárását követve, így kellett volna pl. a *szám* cikket közönségük számára megírniok, hogy szabatos német beszédre útmutatást adjanak: *szám: zahl*. 1) Számot tudok adni az utolsó krajczárról is: *Ich kann vom letzten kreuzer zahl geben*. 2) Isten számot vesz, számon kéri, számon veszi minden tetteinket: *Gott wird zahl nehmen, an zahl fordern, an zahl nehmen alle unsere handlungen*. 3) Számot tartok ígéretedre: *Ich halte zahl auf dein versprechen*. 4) Hogy tartsam számon az ilyen apróságokat: *Wie sollte ich solche kleinigkeiten an zahl halten?* 5) A hazug szavát nem vehetni számba: *Des lügners wort wird nicht in zahl genommen*. 6) A vén ember gyermekszámba megy: *De alte mann geht in kindeszahl*. 7. A görögök jeleseiket számkiűzték: *Die Griechen haben ihre celebritäten auszer zahl getrieben*. 8) Gazda nélkül vetettél számot: *Du hast ohne den wirth zahl geworfen*. 9) Számot vetettem az étellel: *Ich habe mit dem leben zahl geworfen*.

Hány század kellene a német szemnek, hogy ezeket a szépségeket a germán arczon eredeti szépségeknek lássa? Pedig az *igénybe venni* szépség tekintetében az *an zahl fordern*-t még jóval felülmulja!

Azt mindenki átláthatja, hogy teljes lajstromát a szabatoság előmozdítására készült másolatoknak itt nem adhatjuk; annál kevésbé mutathatjuk ki oly részletesen, mint az *igény*-nél tettük, az ily alkotások vizátságát. Azért csak mutatványokat közlünk belőlük; de meg vagyunk róla győződve, ha ezeken végig ment, a többit szívesen elengedi nekünk az olyasó.

1) Egyes német szónak *) vagy egészükben vagy részükben való lemásolása. Példák: aufgeld: *felpénz*, *előpénz* — magy. foglaló. Das äussere: *külmé*. Ausschlag: *küteg*. Beherrzigen: *megszivlelni* — m. szívére venni. Einstellen: *beállítani* — m. megszüntetni. Falsch: *ál* ezekben: *álhaj*, *álfogak* sat. — m. vendég haj, vendégfogak. Hochgefühl: *femérzet*. Humor: *nedély*; eredeti magyar észjárás sohase köthette volna össze a húmorral a nedvességet, hanem inkább a nedvben rejlő jó ízt. Azért helyesebb lett volna a másolótól az ő szempontjából *ízély*-nek fordítani. Kurzsichtig: *rövidlátó* — m. közellátó. (Muth: kedv) Gemüth: *kedély*. Massgebend: *mérvadó*. Nachbild: *utánkép*. Plan: *terv*. Rotunde: *körönd*. Rudiment: *durvány*. Schnelläufer: *gyorsfutó* — m. kengyelfutó. Spieszbürger: *nyárspolgár*. Spieszglas: *dárdany*. Taschenwörterbuch: *zsebszótár*. Text: *szöveg*. Thatkraft: *tetterő*. (A thatkraft ugyan nem egyéb, mint a görög-latin *energia*-nak egyértékese, hanem azért a másoló bölcsesége az *crély* szó ellenére ezt is jónak látta lefordítani.) Träger: *hordár*. Trutzbündniss: *dacszövetség*. Vertagen („etwas auf eine spätere zeit hinausschieben“): *elnapolni* — m. elhalasztani. Verjährt (durch einwirkung der jahre veraltet, namentlich von anrechten, forderungen etc., die durch nichtgeltendmachen in einer reihe von jahren ihre kraft verlieren): *elévült* — m. erejevesztett. Vorhang: *függöny*. Vortheil, nachtheil: *előny*, *hátrány*. Wismuth, tulajdonkép bismuth, lat. bismuthum; ezt azonban a népetimológia, hogy a szót érthetővé tegye magának *visz-muth*-ra változtatta, s a másoló tudománya csakugyan bátorságot látván benne, *bátrany*-ra kopizálta le.

*) A német szótár szavainak tekintendők a kölesönszók is, azok t. i., a melyek más nyelvekből véve a németben polgárjogot nyertek.

2) Az igekötős igékben a német igekötőnek lefordítása. Einhalten: *betartai* — m. megtartani. Einsehen: *belátni* — m. átlátni. Überreif: *túlérrett* — m. elérett. Überschreiten (etwas): *túljárni*. A magyar nem „hegyet-völgyet,” hanem „hegyen-völgyön” túljár: különben überschreiten = *átlépni, átmenni*. Überströmen: *túlömleni* — m. kiömleni, kiáradni, kiönteni. Übertrieben: *túlhajtott* — m. nagyított, kitoldott, erőltetett. Nyelvünknek a superlativus fokozására oly sokféle eszköz áll rendelkezésére, hogy e tekintetben bátran megtsiztelhetni őt a „dús, gazdag” melléknévvel. Ide tartoznak első rendben a fokozásjelölő határozók és melléknevek; pl. igen, nagyon, fölötte, szerfölött sat., tömérdek, töménytelen, szertelen, nagy, jó, fő, fő-fő, mint: nagykegyesen, jó sok, fő-fő, jó Isten sat.; ezekhez járulnak még a következő kifejezés-módok: legeslegnagyobb, irgalmasságos, szebbnél-szebb, rútabbnál-rútabb. A német nyelv az utóbbi esetekben überaus, überwiegend, vagy az egyszerű über segítségével alkotja magának idevágó kifejezéseit, pl. überwiegend grosse zahl: töménytelen nagy szám, überwiegend grosse kriegsmacht: tömérdek haderő, überfein finomabbnál finomabb sat. Mindez a szótármásolók ismeretének körén kívül esett s a superlativus fokozására szolgáló *über* szót egész szolgálilag mindenütt, az ez esetben fonákul alkalmazott *túl* szóval fordítják: *túl*nyomó nagy szám, *túl*nyomó nagy haderő, *túl*finom, *túl*súly (übergewicht), *túl*erő (hypersthenie), *túl*népes (übevölkert) sat. sat.

3) Képzők és képzőpótlók lemásolása. A Bartzafalvi ihlettségének szüleménye, az *újoncz* a ném. *neuling*-nak felel meg. A szótármásoló a magyar szót a németnek kaptafájára ruháztván, azt tapasztalta, hogy az minden részében ráillett a német szóra: *neu: új, -ling: -oncz*. Hálát ad az alkotó nyelvszellem jóságának, hogy ezt a nagy titkot nyelv-művelő fülébe súgta. És legott előveszi a nyelvreformáció nagyerejű chrimáját, rákeni vele az *oncz*-ra a neologia szent jegyét s felavatja őt a magyar nyelv jogos képzőinek tagjává. Aztán jóval megkönnyebbült szívvel folytatja a nyelv-művelés dicsőséges munkáját. Drilling: *hároncz*; emporkömmling: *hágoncz*; findling: *lelencz*; höfling: *udvaroncz*; jüngling: *ifjoncz*; lehrling: *tanoncz*; lieblich: *ke-*

gyencz, *kedrencz*; *miethling*: *bérencz*; *pflanzling*: *ültöncz*; *säugling*: *eméncz*; *schübling*: *toloncz*; *sonderling*: *különcz*; *strätling*: *bűnhöncz*; *weibling*: *avatoncz*; *wildling*: *vadoncz*; *wüstling*: *kéjencz*; *zwangling*: *kényszeröncz*; *züchtling*: *fegyencz*. A német nyelvben bizonyos osztályú főnevek nem engedik meg a melléknév-képzést; ilyenek az *ung* képzős substantivumok s a főnévként használt infinitivusok. Ily esetekben, valamint akkor is, ha a rendelkezésre álló képzők már valamely különös jelentés számára le vannak foglalva, ha egy új jelentésárnyalat szüksége forog fenn, a nyelv akként segített magának, hogy a képzők helyét alkalmas melléknevekkel pótolta; pl. alkotmányos: *verfassungstreu*; bizalmas: *vertrauensvoll*, érzékeny: *gefühlvoll*; számos: *zahlreich*, virágos (rét): *blumenreich*; vérmes: *blutreich*. A másolónak könnyű volt itt is meglelnie a szabatosságra vezető aranyfonalat: *anmuthsvoll*: *bájdús*, *kellemdús*; *gefahrvoll*: *vészteljes*; *gefühlvoll*: *érzésteli*; *kummervoll*: *bánatteli*; *liebevoll*: *szeretetteljes*; *reizvoll*: *kecsdús*; *ruhmvoll*: *dicsteli*; *thränenvoll*: *könnytelt*; *ereignissreich*: *eseménydús*; *erfolgreich*: *eredménydús*; *fischreich*: *haldús*; *geistreich*: *szellemdús*; *haarreich*: „a tazmánok szőr-dúsak valának“ Egyetértés. jul. 15., *thatenreich*: *tettdús*.

4) A szóösszetételek utánezata. Ide tartoznak különösen a *fähig*, *frei*, *fertig*, *treu* szókkal alkotott compositumok. *Fähig*: *arbeitsfähig*: *munkaképes*; *hoffähig*: *udvarképes*, *kampffähig*: *harczképes*; *tragfähig*: *hordképes*; *wahlfähig*: *választóképes*; *zahlfähig*: *fizetőképes*. *Frei*: *eisfrei*: *jégmentes*; *gebührenfrei*: *illetékmentes*; *kostenfrei*: *költségment*; *mauthfrei*: *vámmentes*; *portofrei*: *bérmentes*; *schussfrei*: *löment*; *stempelfrei*: *bélyegment*; *taxfrei*: *díjmentes*; *zehentfrei*: *dézsmentes*; *Fertig*: *dienstfertig*: *szolgálatkész*; *kampffertig*: *harczkész*; *reisefertig*: *útkészen*. *Treu*: *formgetreu*: *alakhű*; *lebenstreu*: *élethű*; *sachgetreu*: *anyaghű*; *verfassungstreu*: *alkotmányhű*; *wortgetreu*: *betűhíven*. E rovatba tartoznak az úgynevezett igetős összetételek is: *bohrloch*: *véslyuk*; *deckstein*: *födőkő*; *druckkraft*: *nyomerő*; *fahrzeug*: *jármű*; *fallschirm*: *hullernyő*, *zuhernyő*; *fangzahn*: *kapfog*; *farbstoff*: *festanyag*; *fechtplatz*: *víhely*; *fehlsprung*: *hibugrás*; *fehltritt*: *hiblépés*; *fehlstreich*: *hibcsiny*; *gangbein*: *járláb*; *haltstange*: *tartfogó*; *hängematte*:

függágy; hebmuskel: *emelizom*; kauzahn: *rágfog*; knallluft: *röplég*; laufkugel: *futgolyó*; messtisch: *mérasztal*; pocherz: *zúzércz*; ringplatz: *küzdhely*; reisszahn: *tépfog*; rollbrücke: *görhíd*; ruhebett: *nyugágy*; scheidepunkt: *válpont*; scheintodt: *tetszhalott*; schlagschatten: *ütárny*; schlupfwinkel: *rejthely*; schreibzeug: *írszer*; schwimmholz: *úszfa*; schwungkraft: *lenderő*; sehrohr: *nézcső*; siedepunkt: *forrpont*; sitzbein: *ülcsont*; springkraft: *rugerő*; spuckkasten: *köpláda*; stopfbüchse: *tömpersely*; stosswaffe: *szűrfegyver*; streichinstrument: *vonhangszer*; tauchbad: *merfürdő*; tragsessel: *hordszék*; wendekreis: *forrkör*; zugstange: *húzrúd*; zündloch: *gyúlyuk*. A neologia mai védői oly színben szeretnék feltüntetni a dolgot, mintha a *látkör*-féle szók megalkotásakor Kazinczyék szemé előtt az analogia lebegett volna s nagy fennen hivatkoznak, noha ez sem az ő kertjük fáján termett gyümölcs, a *fogház*-féle összetételekre. Hogy ez a „*fogház*as“ védelem a *köpládák* ügyének mily édeskeveset használ, arról menten meggyőződhetik az olvasó, ha német-magyar szótárainkból vett eme szóböngészeten végighalad: ankündig u n g s tabelle: hirdetési tábla; auffass u n g s kraft: felfogási tehetség; auf ruf u n g s zeichen: felkiáltási jel; ausruf u n g s preis: kikiáltási ár; befestig u n g s art: erődítési mód; befrei u n g s taxe: felmentési díj; dreh u n g s punkt: forgási pont; entschädi g u n g s -bürge: kármentési kezes; erhalt u n g s kosten: tartási költségek; erhebu n g s krater: emelkedési töbör; localisiru n g s commission: elhelyezési bizottmány; messu n g s -arbeiten: mérési munkálatok; neuer u n g s sucht: újítási vágy; rechnu n g s fehler: számítási hiba; scheidungs klage: elválási kereset; schwingungsbogen: lengési ív; tilgungsfond: enyésztesi alap; umschreibu n g s gebühr: átiratási illeték; verzehru n g s steuer: fogyasztási adó; vormerk u n g s gesuch: előjegyzési kereset; zahl u n g s ort: fizetési hely. A kép immár készen áll; láttára a gondolkodni tudó olvasó ezt a kérdést teszi föl magának: Ha a neologia tanítása szerint a szóalkotás főkélléke a r ö v i d s é g, ha a „förtelmes hosszúságú szók elmetszése“ meg van engedve; ha az igetős összetételek nyelvünk természetével valóban összeférnek, mi az oka, hogy nyelvünkkel ezt az elvüket épen ott nem alkalmazták, a hol tanításuk szerint

alkalmazniok kellett volna; miért mondták és irták *felfogási*-tehetség, *erjedési*-folyam, *ásatási*-munkálatok sat.; holott így kellett volna mondaniok: *felfogtehetség*, *erj-folyam*, *ásmunkálatok* sat.? S a felelet rá magától következik: mert a német szótárban úgy találták: *auffassungskraft*, *gährungsprocess*, *ausgrabungsarbeiten*; mert a német szókat másolták le. A ki nem hiszi, lapozgasson Ballagiban ott módja lesz benne ilyeneket akár hányat olvashatni; pl. *brech Weinstein*: hán y kö, *brechungsverhältniss*: törési viszony; *haltzange*: tartfogó, *erhaltungskosten*: tartási költségek; *hebe muskel*: emel izom, *erhebungskrater*: emelkedési töbör; *mess tisch*: mér asztal, *messungsarbeiten*: mérési munkálatok; *scheid epunkt*: vál pont, *scheidungs klage*: elválási kereset; *schwungkraft*: lend erő, *schwungsbogen*: lengési ív; *wendekreis*: for kör, *wendungspunkt*: fordulati pont; *zugstange*: húz rúd, *ziehungstag*: sorshuzás napja. Elhiszi-e tehát nyelvművelőinknek az olvasó, hogy az *ülcsont*, *zuhernyó* sat. megalkotásában a *leshely*, *gyakfa* példaképe lebegett szemük előtt? Analogián alapszanak-e tehát az igetős összetételek, vagy inkább alogián? Azok a példák, a melyekben a német eredetitől eltérés mutatkozik, mint: *schlafsucht*: álomkór, *kaufpreis*: vételár, *esslust*: étvágy sat., azok sem önállóságuk mellett bizonyítanak, hanem azt vallják, hogy nyelvművelő sajkájuk megfeneklett, tudományukkal zátonyra jutottak. Megakadtak, hogy a *schlafsucht alsz-kór*, *alv-kór* vagy *al-kór*, az *esslust esz-vágy*, *ev-vágy* vagy *e-vágy* legyen-e, s tétovájukban rá-tévedtek a helyes ösvényre.

5) A német szóvonzat és szófüzés utánzata: bei solchen umständen: ily körülmények *mellett* — helyesen körülmények *közt*; sich über etwas freuen: örvendeni valami *fölött* — valamin; hasonlók csodálkozni *fölötte*, gondolkodni *fölötte* — rajta; wir verstehen unter diesem ausdrück: azt értjük e kifejezés *alatt* — kifejezésen; ich beneide ihn um diese reise: irigylem *őt* ezen utjáért — irigylem *nekiv. tőle* ezt az utat; sich um etwas verdienen: érdemet szerezni vmi *körül* — vmire *nézve*; es dürestet ihn nach ruhm: dicsőség *után* szomjazik — dicsőség *re*; trotzdem dass: daczára annak, hogy; abgesehen davon

dass: eltekintve attól, hogy; weit entfernt, dass: távol attól, hogy.

6) A német észjárás természetesen kifejezések lemásolása: *aranydús* (goldreich) vidék — helyesen a r a n y t e r m ő. *Kivülről* (ausswendig) tudni — k ö n y v n é l k ü l, b e t é v e. *Távrolról sem* (bei weitem nicht) ér nyomába — k o r á n t s e m, k ö z e l s e m. *Nagy horderejű* (von grossen tragweite) tény, — f o n t o s, j e l e n t ő s, j e l e n t ő s é g e s. *Nagy mérvű* (von grossem massstabe) intézkedések — n a g y s z a b á s ú. *Feltűnt neki* (aufgesessen) — f e l s ű l t. *Nem megy* (geht nicht) n e m j á r j a s a t. s a t.

Így művelték, így gazdagították neologusaink a magyar nyelvet! S ha a szabatosság valamely nyelv szolgálai utánzásában áll, akkor nyelvünk csakugyan szabatos; mert kevés kivétellel alig van újabb irodalmi termék, a melyet csaknem szóról-szóra le ne lehetne fordítani németre. El vagyunk özönölve, nyakig ülünk benne a germanismusok árjában; régi jó szavaink, eredeti szólásaink nagy része neki indult a pusztulásnak, helyüket a nyilvános életben és az irodalomban nagy részt korcsok foglalták el. Hallgassa meg valaki a művelt körök beszédét s kísérje figyelemmel az irodalom s különösen hírlapjaink nyelvét, ott már nagy elvétve fogja hallani vagy olvasni, hogy „testvérem, egy testvér velem, bátyám, öcsém, hugom, néném“, hanem *fitérem, nővérem*. Ma már nem „szives“ hanem *szivélyes* kézszerítással búcsuzunk; nem „nyájasan“ hanem *szivélyesen* mosolygunk. Szobánk nem „barátságos“, hanem otthonos. „Meghitt, bizalmas“ vagy „testi-lelki“ barátaink ritkán, hanem annál több *benső* és *kebel*-barátunk van. Többé nem „vig elmével“, hanem *jó kedélyben* vagyunk. többé nem „keblünk, lelkünk“, hanem *kedélyünk* lázzad fel; multságainkban nem „vidám, derült, jó kedv“, hanem majdnem kivétel nélkül *kedélyesség* uralkodik; nem „kedvetlenek, rossz kedvben“, hanem rossz *hangulatban* vagyunk. Nincsenek „nagy uraink, főpapságunk, felsőbb iskoláink“, hanem *magas* uraink, *magas* papságunk, *magasabb* intézeteink. A csizmadia, borbély nem „mester vagy gazda“ immár, hanem *főnök*; dolgozója sem „műhely“ hanem *műterem*; nincsenek „legényei, inasai“, hanem *segédei* és *tanoncjai*. A képviselő nem „egy véleményen van“, hanem

osztja nézetét az előtte szólónak; nem „arra nézve“ hanem *tekintettel arra* jegyzi meg; nem „előterjeszti“, hanem *bé-terjeszti* javaslatát s nem „kéri, hogy tárgyalják“, hanem *tárgyaltatni kéri* sat. sat. sat.

A ki nem csak fülével, hanem egész elméjével tudja érezni, mikép hangzik az igaz magyar szó, miképpen cseng az igaz magyar beszéd, a ki a maga romlatlan tisztaságában, igaz épségében hallotta a magyar nép beszédét és fel tudta fogni eszejárása eredetiségének szépségeit, a ki olvasta valaha, megértette és gyönyörködött Faludi tősgyökeres, velős-magvas magyarságában és összehasonlítja nyelvét a mai megromlott, keverék, internacionális színű irodalmi nyelvvel, akaratlanul is felsohajt: Szegény magyar nyelv; mi lett belőle! De megrútultál! Ugyan miért és kik bántak ily gonosz mostohán veled?!

SZARVAS GÁBOR.

ELŐTERJESZTÉS A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYÉBEN.

V.

A renddel szorosan összefügg, hogy mely betűk tekintendők önállóknak. Nézetem szerint a nyelvtörténeti szótárnak e részben egy kis szabadságot kell engedni, mivel oly szókat is kénytelen elhelyezni, melyeknek kiejtését nem lehet tudni. Ha az ilyen szók pl. *a* betűvel kezdődnek, mindenkép hiba, akár az *a* akár az *á* alá tegyük, mert egyik esetben sem vagyunk biztosak, hogy csakugyan eltaláltuk a helyeset. Továbbá van olyan szó is, melynek a kiejtése ismeretes ugyan, de nem közönségesen; tehát könnyen megeshetik, hogy a használó, hacsak utalást nem iktatunk be, az *á*-val ejtendő, de *a*-val írott szót *a* alatt nem találva, azt gondolja, hogy nincs is meg a szótárban. E bajokat csak úgy kerülhetjük el, ha az *a* és *á* nem válik külön, mind a mellett hogy e két hang nem csak hosszúságra, hanem a kiejtés színezetére nézve is különbözik s így egymástól független állást követelhetne. Hasonlóképen vagyunk a többi hangzóval is; mindenütt a rövid és hosszú egybeveendő, mivel a régi orthographia a kvantitás megjelölését majdnem következetesen elhanyagolta. Hogy azonban *ö ö* és *ü ű* nem tartozik össze *o ó*-val és *u ú*-val, az természetes. A többire nézve általában kimondandónak tartom, hogy a betűrenden semmi szín alatt sem

szabad változtatni. A használónak fölötte kényelmetlen volna, ha az eddigi szokás ellenére pl. a *cs*-t és *cʒ*-t *t*, a *gy*-t *d* és a *ʒs*-t *s* mellett kellene keresnie. A magyar nyelvtörténeti szótár közönsége, egész biztosan állíthatom, más szótárakat is fog forgatni; mert a ki nem nyúl máshoz, annak a nyelvtörténeti szótár még csak eszébe sem juthat. Nem hiszem tehát, hogy örvendene, ha mindenikben más volna a betűrend s keresés előtt mindig rá kellene gondolni, melyikben hogy van.

Hatással lehet a rendre az is, mily alakban közöljük a szókat. Hogy a ragozható névszókat egyes számú pusztá nominativusuk szerint kell elősorolni, azt elég megemlítenem, mivel erre nézve, mióta csak magyar szótár van, mindig ez volt a szokás. Az igék nem örvendenek ily megállapodott tradíciónak. Ezeket régebben még ugyanaz a mű is két-három, sőt néha négy-öt alakban közölte, úgymint az infinitivusban és a folyó cselekvés jelen ideje jelentő módja tárgyias és tárgyatlan alakjának egyes számú első és harmadik személyében. Ma már csak két alak küzd az uralomért: az infinitivus és a tárgyatlan alak egyes harmadik személye, az sem ugyanegy műben, csak még egyazon szerzőben. Így pl. Ballagi Teljes szótára a harmadik személyben, Magyar-német és német-magyar szótára ellenben ma is az infinitivusban közli az igéket. Ez ingadozó gyakorlattal szemben az elmélet már e század második tizedében hangoztatta a helyeset. Gróf Teleki József előrebocsátva, hogy a szókat „a’ mennyibe lehet *valóságos törzsökeikben* számláljuk fel,“ már említett pályaművében (Egyg. tökéletes magyar szótár’ elrendelgetése, készítése módja 22. l. Jutalom Feleletek, kiadta Horvát Istv. II. köt.) rámutat, hogy a legtöbb magyar igénél a „valóságos törzsököt“ leginkább „a’ jelentő mód jelenvaló idejének egyes harmadik személye“ közelíti meg. Azért nem tartja okszerűnek, hogy igéinknek „a’ határozatlan módban való felhordásokban a’ több nemzeteknek nyelvünk természetével meg nem eggyező szokásokat továbbra is kövessük; ide járulván, hogy ez által szótárunkban minden további szöszaporítás nélkül kijelenthetjük, hogy mely igék kívánják vagy szenvedik meg a’ különben olly kétséges *ik* végzetet, mely által nem tsak azoknak hajtogatások módja határoztatik meg, hanem az olvasó a’ *mivellető igéknek a’ szenvedőtől* való megkülömböztetésökre is figyelmessé tétethetik“. Már így közlik az igéket Kresznerics és Kassai, valamint későbbben Czuczor-Fogarasiék is; az utóbbiak közvetve Teleki szavára, mivel az utasítás, melyet kaptak s mely szótárunk I. kötete Előbeszédében olvasható, a származékok hovahelyezéséről szóló pontot kivéve, a forrás megnevezése nélkül elejétől végig Teleki

pályaművéből volt merítve. Hivatkozhatnám még Mátyás Flóriánra is, de azt hiszem már magában is elég világos, hogy a nyelvtörténeti szótárnak sem szabad más mint a kijelölt alakban közölni az igéket. Csak még azt jegyzem meg, hogy ez nem érinti az idézeteket, melyekben természetesen a névszókkal együtt úgy kell hagyni az igéket, a hogy az illető forrásokban vannak.

Hogy semmi olyast ne mellőzzek, a miről a rendnél kérdés támadhat, megemlítem még a homonym szók egymásutánját. Azt bizonyára senki sem fogja gondolni, hogy itt valami elven alapuló szabályt lehetne föllállítani. Ki tudná megmondani, hogy *ár*: pretium, *ár*: inundatio és *ár*: subula közül melyik legyen az első, melyik az utolsó? Különösen ki tudna olyan törvényt alkotni, mely nemcsak erről az egy, hanem valamennyi esetről intézkedik? Csak azt lehet tenni, a mit Kassai és Sanders tettek, a kik az ilyen szókat megszámozták a használót figyelmeztették, hogy több azon alakú szó van. Én erre, ha csakugyan ezt az eszközt választanám, Sanderst követve a római számot használnám, mivel arabs szám szótárunkban úgyszólván sok lesz és amaz jobban is kiemelkedik; de nem tenném a szó elé, hanem nyomban mögéje, mivel a *czélnak* így is eleget teszünk, amúgy meg a szó arrébb szorúlna s így a többi szónál hátrább esvén nehezebben volna található. Megvallom azonban, hogy ez nem elégít ki. A számozás sorrendet gyaníttat, holott illet megállapítani nem lehet, azután meg mint figyelmeztető sem tökéletes, mivel az I. csakis annyit mond, hogy lesz II. is, de nem árúlja el, hogy azután következik-e még valamennyi; a többi szám meg csak azt mutatja, hogy hány előzte meg, de hallgat arról, hogy csak egy is fogja-e követni. Így megeshetik, hogy a kereső tovább nem menve mint a mennyire a számok utalnak, ép azt nem találja meg, a mire szüksége van. Azért legjobbnak tartanám, ha a számozást más figyelmeztetővel cserélnék fel. Véleményem szerint tökéletesen eleget tenne, ha minden egyes homonymumhoz odacsatolnók azt a megjegyzést, hogy hány van az illető fajtából; tehát a fentebbi példát megtartva az *ár*-nál mind a háromszor *) ki kellene tenni: három homonymum. Ezzel csak a teendőt akartam megállapítani, annélkül hogy ép a homonymum műszóhoz ragaszkodnám. E helyett más kifejezést is lehetne választani.

Ezzel úgy hiszem mindent elmondtam, a mi a rend meghatározására szükséges. Eddig minden fölveendő szónak helyét iparkodtam kijelölni, most már tárgyalásáról fogok szólni. A tartalomnál is említettem, hogy némely esetekben, t. i. valahány-

*) Van ugyan az *ár*-nak még egy negyedik jelentése is, mely a métermértékkel vándorolt be, de az a nyelvtörténeti szótárban földolgozandó időszakon kívül esik.

szor a szükség megkivánja és a lehetőség megengedi, mellékelni kell a szó kiejtését. Megmondtam ott azt is, hogy szükségben honnan meríthetni. Ide csak az tartozik, hogy (-)be téve nyomban a szó után kell következnie akár mindjárt a fejnél, akár pedig beljebb valamely alaknál vagy példánál váljék szükségessé. A homonym szóknál azután ki kell tenni vagy a figyelmeztető római számot vagy a mit czélszerűbbnek tartok, mindeniknél meg kell mondani, hogy ilyen homonym szó hány van. Ez természetesen csak a fejnél szükséges. Végre meg kell jelölni a szó grammatikai kategóriáját vagyis azt, hogy mily beszédrész. Az okát már a tartalomnál előadtam. Itt csak azt kell megállapítani, hogy e megjelölés mily nyelven és mily kiterjedésben történjék. A beszédrészek magyar nevei annyira megállapodtak már és annyira ismeretesek, hogy nem látom szükségesnek a latin elnevezések használatát. Elismerem ugyan, hogy a beszédrészeknek a szokott osztályokba sorozása ellen értekezésben magamnak is kifogásom volna. De szótárban más szempontot kell követni. Jól mondja Sanders (Programm eines neuen Wörterbuches 62. l.), hogy itt, „wo über die Sprache, wie sie ist, nicht wie sie sein könnte, Rechenschaft gegeben werden soll, nicht Eines oder Einzelner Ansicht, so wohlgegründet sie auch sein mag, sondern nur das durch allgemeinen Gebrauch Anerkannte volle Berechtigung hat“. A szokásos fölosztás megváltoztatása különben sem egy nemzetnek a dolga, hanem az egész tudományos világé. Nálunk a következő tizenegy elnevezés van közhasználatban: főnév, melléknév, számnév, névmás, névelő, névutó, ige, határozó, igekötő, költőszó, indulatszó. Szorosabb megkülönböztetésre leginkább az igénél és a névmásnál lehet szükség. Ott a szokásos elnevezések a cselekvőkre nézve: átható, benható; a szenvedőkre nézve: külszenvedő, belszenvető. Még a műveltető, ható, gyakorító és több efféle igéket is megjelölni szükségtelen. A névmásnál a következő nevek vannak közönségesen használatban: személyes, birtokos, mutató, kérdő, vonatkozó. Ez elnevezéseket egészen kiírni szokatlan és szükségtelen is volna; de viszont a túlságos rövidítés sem ajánlatos, mivel az ilyen könnyen elrejtőzik a keresőnek szeme elől. Hogy mi itt a kellő mérték, arról későbben az összes rövidítések tárgyalásánál fogok szólni.

A fej után következnek az alakok időrendi összeállítása. Itt elsőséget kell adni azoknak a példáknak, melyek a ragozható névszót puszta egyes számú nominatívusban s az igét a folyó cselekvés jelen ideje jelentő módja tárgyatlan alakjának egyes számú harmadik személyében mutatják. E rovat, fejlől véve pl. az *Aba* nevet, körülbelül így szerkesztendő: Anonymusnál és

egy 1138. évi oklevélben *Oba* (Duces cumanorum ex quorum eciam progenie rex Samuel descendit, qui pro sua pietate *Oba* vocabatur. Anonym. 32. In villa Geiste hec sunt nomina suorum Olup, Obus, *Oba*. 1138. Cod. Dipl. II. 99.), a Pozsonyi Krónikában 1041-re *Abba* (Petrus rex eiicitur, et *Abba* in regem elevatur); egy 1228. évi oklevélben *Aba* (Ex parte Quescii *Abae* regis) és egy 1255. év oklevélben helynévvel összetéve szintén *Aba* (Nullus comitum de *Abawywar* populos ipsius monasterii nostri audeat iudicare). Ha az *Aba* tulajdonnév az *aba* köznévvvel egy szó volna, akkor e rovatban, hol csupán csak az alakokra van tekintet, a kettő közt különös ok nélkül nem kellene különbséget tenni, mivel a tulajdonnév és köznévv különválasztása a jelentések rovatába tartozik. Természetes, hogy az alakok elősorolásánál használt idézetek, ha másutt is szükségesek, újra használhatók vagy legalább utalni lehet rájuk. Különösen kiemelem, hogy mint minden adatot úgy az alakokat is mind egytől-egyig pontos idézettel kell támogatni; mert nem lehet követelni, hogy a használó, ha a bizonyítékot és forrást is kívánja tudni, a jelentés és használat rovatából keresgélje össze. Hogy az alakokat mai orthographiában kell elősorolni, azt csak érintem. Nem leszünk mindig oly szerencsések, hogy a szókat épen a kívánt esetben és személyben találjuk. Ilyenkor magunknak kell construálnunk s ez esetben régi orthographiát használni, határos volna a hamisítással. Azt úgyis megőrzik az okvetetlenül mellékelendő idézetek. Megjegyzem még, hogy példám, melyet Mátyás Flóriántól kölcsönöztem, csak a belső szerkezetet akarja föltüntetni és épenséggel nem kíván typographiai mintát szolgáltatni.

A jelentések elősorolásában kétféle rendet követhetnt, történetit és logikait. Amazt az adatok fonalán nyerjük oly módon, hogy sorban mindig azt a jelentést tesszük előbbre, a melyikre régibb adatunk van. A logikai rend a legszokottabb vagyis közönséges jelentésből indul ki s így megy át fokonkint a szokatlanra vagy ritkára. Mind a kettőnek megvan a maga jó és rossz oldala. A történeti rendnél megesik akárhányszor, hogy épen a szokatlan vagy ritka, az átvitt vagy képes jelentés jut legelőre; a logikainál meg az, hogy ugyanoda a legújabb adat tolakodik. A kettőnek kombinálása csak úgy lehetséges, hogy a logikai rend alkotta jelentéscsoportok mindegyikében az idézeteket történeti rendben soroljuk elő. Ez azonban a dolgon semmit sem lendít. Legtöbb a történeti rend mellett szól. Nem fontos, hogy Grimmék, Sanders és Littré a logikai rendet követék; nekik a nyelvtörténeti szempont csak mellékes, mivel kirekesztőleg a mai nyelv szókincsét tárgyalják. A logikai rend igen

kétséges alapon áll. Számtalan esetben azt sem lehet biztosan eldönteni, melyik az eredeti, melyik az átvitt értelem. Még nehezebb a közönséges és ritka jelentést összekötő fokok egymásutánját megállapítani. Szépen elpanaszolja említett csevegésben Litré, mennyit bajlódott, mennyit vesződött e dologgal. Grimm Jakab meg egyenesen azt mondja, hogy sok esetben hiába volt minden iparkodása (Deutsches Wörterb. I. köt. XLV—XLVI. l.). Sanders nem szól ugyan, de hogy sokszor ő sem boldogult, azt szótára igen világosan mutatja. A logikai rend tehát nem szabályozható és a szerkesztőket a folytonos töprengések miatt minduntalan megakasztja. A történeti rend mindenestre gyorsabb és biztosabb munkát enged; azonkívül ajánlja szótárunk nyelvtörténeti volta is. Helyessége csak annyiban kétes, hogy adataink nem hézagtalanok, s így nem vagyunk bizonyosak, hogy egyik-másik a gyűjtőktől vagy kifejejtett vagy szándékosan mellőzött adat nem helyezné-e valamelyik jelentést, mely meglevő adataink szerint hátrább szorult, egy másik jelentés elé.

De akár ezt, akár pedig a logikai rendet kövessük, kettő válik szükségessé. Már a tartalomnál említettem és igazoltam, hogy a jelentéscsoportokat számmal is szóval is kell jelölni. Hogy ez a szó, melyen magyarázatfélét értek, mi legyen, ott nem fejtegettem, csak azt érintettem, hogy definitió, körülírás, magyar synonymum és idegen aequivalens lehetne. Az első kettőt egybevehetjük, mivel tulajdonképen csak abban különböznek, hogy a definitió a dolog logikai, a körülírás pedig pszichológiai fogalmát adja; alapjában mind a kettő definitió vagy mind a kettő körülírás. Hogy ezek rendszerint csak encyclopaedicus szótárba valók, azt átlátja mindenki, ha csak egyszer olvasott is nyelvi szótárban ilyesmit. Finály Henrik (Magy. Akad. Értes. 1861—1862. II. köt. 331—337. l.), Hunfalvy Pál (Nyelvt. Közlem. VIII. köt. 305—306. l.) és Szarvas Gábor (Magy. Nyelvőr VII. köt. 362—363. l.) nem általában a definitiók és körülírások, hanem csak azon anyag következetlenség ellen tiltakoztak, melylyel Czuczor-Fogarasiék alkalmazták. Én részemről nyelvi szótárban csak nagyon kivételesen, csak utolsó szükségben, mikor semmi egyéb magyarázó eszköz nincs, tartom megengedhetőnek. A szótáríró ne legyen minden lében kanál. Ismernie kell azt, a mit a szó kifejez, s tudnia kell, ha van, szakszerű nevét. Ez az egész, a mire szüksége van. A szakbeli definitiók és leírások helyes megválasztása oly nagy szakbeli jártasságot követel, a milyet egy ember csak igen kevés tudományban szerezhet. A szótárírónak tehát, hogy a kijelölt mértéken túl mehessen, valóságos

tudományos monstrumnak kellene lenni, különben csak nevetséges fitogtató és haszontalan világbolondító. De meg a kinek szakbeli magyarázatra van szüksége, az úgylis csak szakmunkához vagy legfeljebb encyclopaediához, nem pedig nyelvi szótárhoz fordul. Minek tehát az a hiábavaló erőködés, hogy ez is mindent szakszerűen definiáljon? Már gróf Teleki József mondta (id. h. 34. l.), hogy „minden *mesterségünk* mellett is számos oly képzetekre fogunk találni, melyeket körülírnunk *nem lehet*, és azoknak pompás körülírásával magunkat csak *nevetségesekké* tennők“. Hogy ez valóban úgy van, azt világosan bizonyítják azon furcsábbnál furcsább körülírások, melyeket Szarvas Gábor (id. h.) Fogarasiék szótárából idézett. Grimm Jakab is megrójjja (id. h. XL. l.) a német szótárakat az olyan „*geschlepp langweiliger definitionen*“ miatt és ízelítőül vagy inkább ímelyítőül közli az asztalnak ilyféle körülírását: „*ein erhöhtes blatt, vor dem man steht oder sitzt, um allerhand geschäfte darauf vorzunehmen*“. Nem állítom, hogy a szótár teljesen ellehet definitiók és körülírások nélkül; csak azt hiszem, hogy lehetőség szerint kerülnie kell és hogy szükség esetén is legjobb, ha a genus proximum megnevezésével beéri s így a *pörköltről* csak annyit említ, hogy húsétel, a *szűrt* pedig egyszerűen férfiruhának vagy ha még szabatosabban akar beszélni, köpönyegfélének mondja.

Czélunkra nem igen alkalmasak a rokonértelmű szók sem, mivel fővonásukban ugyanazt fejezvé ki, a magyarázatot egyre circulus vitiosusba sodorják. Azután meg nincs is minden szónak synonymuma, hogy ilyennel lehessen megvilágítani. De azért szükség esetén ez az eszköz sem épen megvetendő. Legjobb mindenesetre az idegen *aequivalens*. Hogy honnan kelljen ez *aequivalenseket* venni, az kérdés sem lehet. Nyelvünket sok századon keresztül a latin nyelvhez méregették s így magyarázónak első sorban ezt kell választanunk. Czuczor-Fogarasiéknak az utasítás nem engedte meg e kitünő segítőeszköz használatát s következése számtalan sok igazi csodabogár definitió volt. A nyelvtörténeti szótár nem egyetemes természetű s így nagyon jól tűri az idegen nyelvű magyarázatokat, a latin nyelvre meg egyenesen rászorúlt, mivel forrásainak legnagyobb része épen abból van fordítva. Grimm Jakab még az egyetemes szótáraktól is megkivánja a jelentésnek latin szóval való kitételét. Egyszer (id. h. XL. l.) így panaszkodik: „*Man hält jede sprache des lateinischen schulzwangs für entbunden und setzt einen gewissen stolz darin, sie nur mit ihren eignen mitteln zu erklären*,“ s azt kérdezi: „*Was wird durch ablehnung einer hülfe, die uns die bekannteste und sicherste aller sprachen darreicht, erlangt? man*

bürdet sich die umständlichsten und unnützeften sacherklärungen auf“. Az idegen kifejezésnek még egy jó oldala van, melyet ugyancsak Grimm Jakab (id. h. XLI. l.) így emel ki: „Nicht zu verachten ist auch, dasz durch den gebrauch der fremden sprache die erklärung der unzüchtigen wörter löblich verdeckt und dem allgemeinen verständniss gewissermaszen entzogen wird.“ Természetes, hogy valahányszor a latin nyelv nem nyújt kellő segítséget, máshoz is szabad fordulni; a mikor azonban erre semmi kényszerítő szükség nincs, csakis amarra kell szorítkozni. Latin szót használnak magyarázatúl Kresznerics, Kassai és Mátyás Flórián is. Még inkább ajánlja e nyelvet és eljárást az, hogy régi szótáraink mind latinúl vannak szerkesztve és így a mit keresünk, már készen és teljesen kipróbálva találjuk. Hogy az így átvett jelentést az illető szótár megnevezésével kell hitelesíteni, az magától érthető.

A használat rovatának berendezéséről csak annyi a mondandóm, hogy a csoportokat itt is számmal és mutatóval kell jelölni, valamint hogy az idézeteket, mint e szótárban mindenütt, korrendben kell közölni. A dolog természetéből folyik, hogy itt a mutató magyar legyen. Hisz e rovat nem egyéb mint az illető szó vonzatainak összeállítása. Én itt is a betűrendet követném s pl. *ad* igének vonzatait így rendezném: 1. valamibe, 2. valamin, 3. valaminek, 4. valamire, 5. valamiül, 6. valamivé. Az összetételek rovata két szakaszra oszlik; az egyik az illető szó főszói összetételeit tárgyalja, a másik pusztán elősorolja mellékszói összetételeit. Minden egyéb szükségest már előbb elmondtam és így a belső berendezéssel készen is volnék. Áttérhetek a külsőségekre.

Hogy az idézeteknek pontosan meg kell jelölni a forrásukat, az ma már, midőn az emberiség minden téren a maga szemével kíván látni, nem szorúl bizonyítgatásra. Azonkívül, hogy hivatkozhatnám minden valamire való szótár példájára, számtalan határozott nyilatkozatot is idézhetnék; így Kresznericsét (Magy. Szótár I. köt. XLIX. l.), Grimm Jakabét (id. h. XXXVI. l.), Szarvas Gáborét (id. h. 256. l.) és még igen sok másét. De csak a források megjelölésének módjáról akarok szólni. Már a tartalomnál említettem, hogy czéduláinkon az a megjelölés szerfölött takarékos, sőt legtöbbsnyire az érthetlenségig fukar, a mi a szerkesztést, minthogy a legjobb emlékező tehetség sem képes azt a tömérdek sok magából megfejthetetlen rövidítést megtartani, s így az ember, mikor egyik-másik adatot magában a forrásban kénytelen fölkeresni, minduntalan fennakad, nagyon lassítja. De ez hagyján. A szerkesztők a hosszú munka

alatt majd csak bele oknak és — mondjuk ki nyíltan, minthogy fizetést kapnak, e nagy kényelmetlenséget nem szenvedik ingyen. Nagy baj volna azonban, ha ezeket az értelmetlen, semmi nyomós okkal nem igazolható rövidítéseket a czédulákról átvinnők a szótárba is. A használótól nem lehet követelni, hogy e művet egyébként tekintse mint kisegítő eszköznek, tehát azt sem, hogy hosszú időn át folytonosan foglalkozzék vele és tanulmány tárgyává tegye. Már pedig ennélkül azokat a rövidítéseket megfejtésükkel együtt sohasem lesz képes emlékezetébe szedni. De még ha megtenné is, a mit nem követelhetni tőle, csak ne nézzen a munkába két hétig, megint elülről kezdheti a tanulást. Igaz ugyan, hogy lesz megfejtő jegyzék is, és így az elfelejtettet vagy ismeretlent mindig meg lehet tudni; de azt hiszem, hogy előre is köszöni akárki azt a szótárt, melylyel csak úgy boldogul, ha még egy másik szótárban keresgél. Mert hogy a források jegyzéke szintén egész szótár lesz, az abból következik, hogy munkánkhoz föl van használva a múlt század végéig terjedő egész magyar irodalom. Kevés forrás mellett azok az értelmetlen és magukból megfejtethetetlen rövidítések még megjárának, de oly nagy sokaságnál teljességgel megengedhetetlenek. A használó nincs oly kedvező helyzetben, hogy vesződségéért és idővesztéséért fizetnék, sőt a mennyiben a szótárt nem kapja ingyen, még ő fizet rá. Csak kénytelen kelletlen ugyan, de mégis bele nyugodnám, ha a többi szótárak is, akár a külföldiek akár csak a mieink, követnék ezt a ferde eljárást. De erre az összes világ-irodalomban nincs példa. Azért nem szeretném, ha épen ez a munka vágnék arra a szomorú dicsőségre, hogy a világ valamennyi szótára közt ő legyen a legboszantóbb.

Nem szabad felejtetni, hogy a rövidítésnek van okszerű alapja. Gróf Teleki József szerint (id. h. 48. l.) „úgy kellene alkalmaztatni, hogy az olvasó a hibázó betűket *könnyen kipótolhassa*.” Nem nehéz átlátni, hogy minél több a rövidítés, annál inkább kötelező e szabály. A nyelvtörténeti szótárban pedig tömérdek sok rövidítés szükséges. Itt tehát nem szabad, de meg nem is lehet a megrövidítendő szó első betűjével megelégedni. Az általánosan elfogadott vagy közszokás szentesítette rövidítéseket kivéve, a legkevesebb, a mit a használó követelhet, az egész első szótag megtoldva a másodiknak kezdő mássalhangzójával; sokszor azonban még egy szótaggal arrébb kell menni. Ez a rövidítés módja minden nemzetnél. A szótárak rövidítései részint a műnyelvet részint a forrásokat illetik. Az első csoportbeliekről álljon itt egy kis statistika. Grimméknél van 49 rövidítés, melyek közt egybetűs csak 3 és kétbetűs is csak 9 van; a többi

mind három-hat betűs. Sandersnél több van 200 rövidítésnél, melyek közt egybetűs csak 10, kétbetűs mindössze 20 és hárombetűs is csak 40 van; a többi mind négy-hét betűs. Littrének van 38 rövidítése, a melyek közt van ugyan 6 egybetűs, de nincs kétbetűs, hanem csupa három-kilencz betűs. Megjegyzendő azonfölül, hogy mind a három szótárban valamennyi rövidítés kulcs nélkül is megfejthető. Ugyan ilyen statistikát közölhetnék a mi szótárainkból is, de azt hiszem, több már nem szükséges. A források megjelölésében még kevésbé fukarkodnak a szótárok. Grimmék sem az írók neveit sem a munkák címének fő szavait nem szokták rövidíteni. Sanders is rendszerint teljesen közli a neveket és csak a címeket rövidíti. Nagyon mérsékelten bánik mind a kettővel Littré. Nálunk Kresznerics különbséget tesz a források közt; a szótárakat csak szerzőjük szerint és igen röviden jelöli, a többi munkát körülbelül úgy említi mint jóval utána Sanders. Czuczor-Fogarasiék meg úgy járnak el mint Grimmék. Nekünk tanácsos a szótárakat Kresznerics példája szerint említenünk, a többi forrásra nézve pedig Littré eljárását követnünk, mely se nem fukarkodik se a helyet nem pazarolja. Ennek szabálya, a mennyire a példákból látom, az egytagú nevek teljes kiírását kívánja, a kéttagúaknál még a legismertebbekből sem enged el többet mint a mi a második szótag kezdő mássalhangzója után következik, a háromtagúaknál az ismertség foka szerint vagy szintén egy szótaggal elégszik meg vagy pedig kettőt követel mindannyiszor természetesen megtoldva a következő szótag kezdő mássalhangzójával, végül a négytagúakra az utóbbi mértéket alkalmazza. A legrövidebb megjelölés három betű, az elhagyás minimuma két betű; mert ha csak egy eshetnék el, Littré is az egész világon dívó szokás szerint teljesen kiírja a nevet, mivel annak az egy betűnek a helyére rövidítő jelül pontot kell tenni s így semmi nyereség. Így jár el Littré a munkák megjelölésében is. Ezt elfogadva, hogy példával is illusztráljam a dolgot, Ilosvai Toldiját így kellene jelölni: Ilosv. Toldi, mivel II. nem árulna el eleget és Told. nem takarítana meg semmit. Nem időznék oly sokáig e dolognál, ha a rövidítések kérdésének nagy fontosságot nem tulajdonítanék. Itt nézetem szerint a helytelen eljárás, különösen a fukarkodás, azonkívül hogy fölötte boszantó és szörnyű éktelen, még egy igen nagy bajt is vonhat maga után. Attól tartok, és úgy hiszem nem ok nélkül, hogy egyes betűk és értelmetlen betűcsoportok szótárunkat valóságos sajtóhibafészekké tennék. Ha B. a Bécsi és D. a Debreczeni codexet jelenti, mily könnyű a szedőnek a kettőt összetéveszteni vagy más betűkkel fölcserélni s mily nehéz

a javítónak a hibát észrevenni. Így vagyunk az olyanokkal is mint HGu., HGs., HGk. és HGm., melyekkel czéduláink Heltai Gáspár Új testamentomát, Soltárát, Krónikáját és Meséit jelölik. Nem tudom, az a néhány lap vagy akár ív a mit ily rövidítésekkel nyerhetnénk, érdemes-e arra, hogy cserébe az érthetőségen és kényelmen kívül még a megbízhatóságot is fölláldozzuk. Egyáltalában elégedjünk meg a rövidítés szokásos és értelmes módjaival s ne kívánjunk újakat föltalálni.

Nyerhetünk helyet tisztességesen is. Így ha a pseudonym írók igazi neveit magából a szótárból álnevük mellől elhagyva csak a forrásjegyzékben teszszük ki; továbbá ha több közvetlenül egymásra következő, szerző és munka szerint közös származású példa után a forrást csak az első idézetnél nevezzük meg és a többinél egyszerűen a kötetet és lapot jelöljük ki; végre ha a kötetet római, a lapot pedig arabs számmal jegyezve kivétel nélkül elhagyjuk mellőlük mint nem okvetetlenül szükségeket a k. vagy köt. és l. rövidítéseket. Igaz, hogy néha a forrás kívánsága szerint a lapot is római számmal kell jelölni, de az nem okozhat bajt, mivel egy szám mindig a lapot, kettő közül pedig az első mindig a kötetet, a második a lapot jelenti. Ez a bevett szokás világszerte. A forrás elhallgatásában vagy inkább nem-ismérlésében azt a megszorítást kell tennünk, hogy az egy szerzőből, de nem egy munkából vett közvetlenül egymásra következő idézeteknél nem szabad elhagyni a szerzőt sem, mivel az esetben, ha csak a munkát neveznök meg, ezt névtelennek tüntetnök föl s így a szerző megjelölését vagy a latin id. vagy pedig a magyar u. a. rövidítéssel kellene helyettesíteni, a miben úgy sem volna meggazdálkodás. Ha tehát pl. megesnék, hogy négy közvetlenül egymásra következő idézet Heltainak említett négy munkájából származnék, nem volna elég csak Helt. Újtest., Solt., Krón. és Mes., hanem a Helt. mind a négyszer szükséges. Több megtakarítást egyáltalában nem látok lehetségesnek.

Egy-két szóval elmondom nézetemet a mű typographiai kiállításáról is. A mutatványív kéthasábos formátuma és betűinek nagysága ellen semmi kifogásom. Csak több technikai eszköz alkalmazását és a szépségrontó álló vonások (I II) elhagyását kívánom. A fő dolog, hogy minden, a mit a használó keres, könnyen és gyorsan feltalálható legyen. Ennek a czélnak alá kell rendelni minden egyéb tekintetet. A keresés könnyősége és gyorsasága legelőször is azt követeli, hogy mindnn alak azon a helyen, a hol keresendő, akár fejbbe akár szövegben vagy elősorolásban, teljesen ki legyen írva. Második követelése a belső

tagolás és csopotosítás külső kiemelése, a harmadik pedig az egyneműeknek egyező és a különeműeknek különböző fajta betűkkel való feltüntetése. E szerint sem a származékokban nem szabad az anyaszót sem az összetételekben nem szabad akár a fő akár a mellékszót egyszerűen fekvő vonással helyettesíteni, hanem ki kell írni minden betűje szerint. Továbbá minden fej kikezdés, minden szakasz bekezdés legyen és az utóbbiakon belül minden csoport jegyet kapjon. Így pl. a jelentések szakaszában, ha valamely névszó mint többféle beszédrész vagy valamely ige többféle nemben használatos, e csoportok római számmal, a főjelentések mindenik csoportban arabs számmal, a főjelentések árnyékatai pedig betűkkel jelölendők. Az alakok elősorolása szerintem a fejhez csatolandó s így bekezdést kellene alkalmazni a szó jelentéseinél, használatánál és összetételeinél, sőt szakaszczímet is, mint Littré és Mátyás Flórián teszik. Az összetételek kétféle csoportját római számmal kellene jelölni. Az írásra nézve az az indítványom, hogy legyen mind az, a mit a szerkesztők mondanak, álló s minden, a mit más mond, tehát minden idézet dőlt betűvel nyomtatva. A dőlt írásból azután kétféle kell. közönséges és fél vastag. Az utóbbi azért szükséges, mivel az idézetekben kiemelendő szók ritkított dőlt betűkkel nyomtatva nem valami szép képet mutatnak. Jóval többféle írás kell az álló betűkből és jegyekből. A fejekben az anyaszók és származékok megkülönböztetésére nagyobb és kisebb fajta vastag betűk szükségesek; továbbá a csoportjelölő római és arabs számoknak valamint a szintén e célra szolgáló betűknek is fél vastagoknak kell lenniök. Ugyanily betűk szükségesek még a fejezetczímek és összetételek kiemelésére. Az előbbiekre fél vastag majusculát, minden egyébire pedig közönséges betűket és közönséges számokat használnék, úgy azonban, hogy az értelemjelentő és használatmutató szókat ritkítva szedetném, az írók neveit meg capitalis írással emelném ki. Mind ezt sok szótár szokszoros összehasonlításából, tehát magából a gyakorlatból merítettem s így elég okom van azt hinni, hogy a gyakorlatba visszavíve nemcsak nagyjában, hanem legtöbb részletében is meg fog állhatni. Ezzel elmondtam mindent, a mi nézetem szerint a szótár alakjára tartozik, s így már csak a szerkesztésről kell szólnom.

VOLF GYÖRGY.

IRODALOM.

Tréfás népdalok, csufolódo versikék, gyermekdalok s játékok, dajkarímek és találós mesék. Székely Sándor gyűjteményéből kiadta Abafi Lajos. Budapest.

Ez a címe egy kis füzetnek, mely a kiadó megjegyzése szerint Székely Sándor gyűjteményének legbecsesebb részét foglalja magában. Tartalmát tekintve két részre osztható. Az egyikben tréfás és gúnydalok vannak, a másodikban meg gyermek- s csufolódo versikék, szóval „a magyar gyermek-humor virágai“. Ez utóbbi rész számra nézve túlhaladja az eddigi gyűjteményeket.

Kár hogy a füzetben nincsenek elég figyelemmel az egyes versek keletkezése helyének megjelölésére, a minek különösen a nyelvjárás-tanulmányozó venné nagy hasznát. A versek jó részének azonban akadt gazdájok, úgy hogy belőlük, a mennyire csak a nem eléggé pontos leírás engedi, egy kis képet alkothatunk magunknak az illető vidékek dialectusáról. S ez annál is inkább könnyebb lesz, minthogy mind a három helység egy nyelvjárást tükröz vissza. Névszerint a fehérmegyei Forna, a közelében levő Csákvár s Ugocsa. Más vidékbéli közlések, mint: Ungvár, Szabolcs, Borsod, M.-Sziget, Sárospatak s Debreczen, részint számuk csekély volta, részint az adatok meg nem bízhatósága miatt, alig nyujtanak valami tanúságot. Az említettem három helység a fehérmegyei s így dunántúliai nyelvjárást tükrözi vissza, s a következőkben ezeknek főbb sajtáságait fogjuk a Nyelvbéli fehérmegyei adatokkal összevetve, egybeállítani.

A nyelvjárás általános jellemzéséül a következőket bocsátjuk előre: Magánhangzók, ha az utánok levő mássalhangzó kiesett (l) rendszeren megnyúlnak, pl. *bivá, vótá, maradható, fogává, lengyê* (lengyel), *kitű, űnek* (ülnek), *gondúkodik, csókúgat, tálúják* (tálal) stb. A közép e-t a füzetbeli közlések nem jelölik ugyan, de a Nyelvbéli adatokból kiindulva, szintén használják. Másik jellemző sajtásága az é: i-féle hangváltozás, melyet a füzetbeli közlések, a nyelvtörténeti tanuságból következtetve, sokszor hibásan jelölnek. Pl. *sokféle, kerik, níkül, bíl* (bél), *felkíl, pecsenyínek, mennik* (mennék) stb. Jellemző végre a magánhangzók egy fokkal zártabb kiejtése, melyről alább részletesebben lesz szó. Má s s a l h a n g z ó k a t illetőleg jellemző sajtáság az *ly*-nek *l* vagy *ll*-el való pótlása, pl. *illen, ollan, mellönk, kálha, kölök, pintöle, folik*. Végül mint szokásos sajtáságot felemlítjük még a hanghasonulás efféle példáit, mint *harman nap, nab bot, e'más, e'lovon, ige'jó, e'marik, eb bólha*, s ezzel rövid jellemzését adtuk e három helység dialectusának.

Ezek után áttérünk a hitelesnek látszó adatokra fektetett közlések egyes alakjainak részletesebb felsorolására. Ott a hol szükséges lesz, külön betűvel fogjuk jelölni (U. = Ugocsa, F. = Forna, Cs. = Csákvár) az illető helységet. Megjegyzéseink főleg hang s szótaniak lévén, az egész anyagot *a) hangtani* s *b) szótani* sajtáságok rovatába sorozzuk.

a) Hangtani sajtáságok.

1. Magánhangzó k. A zárt *a* hosszabb alakja rendszeren egy elveszett hangzó pótlására szolgál, pl. *ára*, *pogácsává*, *gucsmává*; de ép úgy nyúlnak meg más hangzók is egy kiesett mássalhangzó előtt úgy a szó közepén mint a szó végén, pl.

Még az este jó vótá

Pogácsává kinátá. 20. l.

A fekete levest

gucsmává hörpötem 8. l.

Hangrendi változásokat illetőleg disszimilatiót a következő szók mutatnak: *lapiczka*, *karimzsal* (karomzsál), *avitt*. Valószínűleg egy kiesett *j* okozta a disszimilatiót a következő szókban: *hosszi* (hoszju), *tik*.

Hangmagassági jelenségek a következő szókban vannak: *ö* található a köznap *e*-nek megfelelőleg, pl. *ölöget* (elég), *kincsem*, *férhöl*, *ölig*; *ő*: *é* változás van a *réf* szóban.

Hangszinbeli változásokat illetőleg, zártabb hang van a következőkben:

1) *a-o*, pl. *kokas*, *szárož*, *bánottyába*, *lábosostú*, *biztot*, *szántonak*, *nyavolya* | 2) *o-u*, pl. *ustor*, *hugyan*, *uttand*, *durung*, *szagúgat*, *csókúgat*, *hajujjon*, *gondúkod* | 3) *a-u*, pl. *tálujják* e h. *tálalják*. Zártabb *i* mutatkozik a könnyelvi *e*-vel szemben ebben: *igenyes*.

Magashangú szavaknál több nyelvjárással egyezőleg nyiltabb *é* felel meg a köznyelvi *i*-nek e szóban *vellások*; ugyanilyen változás van a következő hosszúhangzós példákban: *kicsény* s *szabadéts*.

A köznyelvi *é*-nek megfelelő *i*-hangzó e nyelvjárásban is közönséges, csakhogy e szöveg példái olyan helyeken is jelölik e hangváltozást, hol eredeti nyilt hosszúság nem vehető fel. Pl.

E' tyúkot nyergelik

Ó-Budára baktatík

E' szál vasat találík Cs. 104. aligha népi eredetű.

Zártabb *ú* van az *ó* helyett a *túru*, *rúzsám* szókban, még eredetibb *ó*-t mutatja a *savanyó* szó. — Az *üveg* s *szű* szók eredetibb hangzót őriztek meg, ellenben *ü*-t helyettesít az *i* a *fridik* szóban, pl. *kis gacsi fridik*. U. 91.

2) Mássalhangzók. Eredeti hosszú mássalhangzót találunk a rövidebb közhasználatával szemben a következő szókban: *üllep*, melynek hosszú *l*-je az *üllő* szóban is meg őrizve. Továbbá *essős*, *littire* s az *<ittani* *<íteni*-féle képzésekben pl. *ordittás*, *kukorittani*, mely utóbbiban a hosszúságot az eredetibb *<ajt*, *<öjt* magyarázza meg. Hosszú még az *s* melléknévképző is pl. *üressen*, *veress*, *igényessen* *vellássak*. Hosszú *l* van továbbá az *ollan*, *föllü* és *bellü* szókhán, pl.

Luk elől, luk hátú, luk mindenföllü

A szél csak dúdúgat kívül-bellü 26.

Izület-változásokra a következő példákat hozhatjuk fel: *k-g*: *gucsma*, *gacsi* (kacsa); *n-ny*: *kenyni*, *csinyát*; *j-gy*: *borgyú*, *vakargya*; *gy-j*: *hajma*; *d-ç*: *csizmazia*; *k-cs*: *csurta*, pl. *kut káván kerü fordú*, *csurta farku*, *csurta tik*, 94; *f-v*: *viskális* 11.

Mássalhangzó kiesésére példa a *kura* szó, melyből a *v* nyomtalanul tűnt el, ellenben *v* van közbeszúrva a hiátus elkerülése végett a *divó* szóba. — Az *l* hang kiesése az előtte álló hangzó zártabbá tételével jár, pl. *gondútam*, *csókúgat*, *tálúják*. Fontosabb ennél az a példa, melyben az *l* megmaradt a *va*-végű határozói igenévnél, így: *Jól megvót mézével bivának a szarva*, Cs. 8. Egy kiesett *j* nyomát kell látnunk az igék többes 3-ik személyű *-ják*-nak megfelelő *-ik*-ben, pl. *megfogik a hajadat* 71. (Bodrogköz.)

Mássalhangzó járult a szó közepében a *piarcz* szónál; *l* a *csolk*-ban, pl. *Aggyon csótkot a legínnek* 43. Eredetibbnek látszik a *d* a *buzdogány* szóban. Szóvégi járulóhangzók vannak az *ittend*, *uttand* s a *ril* szókhán, pl.

Lengyê Bâbi üngibe,

Ril a gyerek mirgibe 13.

b) Alaktani sajátságok.

1) Igeragozásra vonatkozólag megemlíthetjük az *<it j*-jének megőrzését a felszólító módban, pl. *Gyógyíjuk meg reggêre* 36. Az *ikes* igék ragozására nézve a *maradhatô* s *agygyék* alakokat hozhatjuk fel.

2) Néragozásbeli sajátságok közé tartozik a *mellönk* (e h. *mellikönk*) alak, pl. *Mellönknek van szebb szeme* F. 56; továbbá a névragoknak *bú*, *bü*, *rú*, *rü*, *tú*, *tü* alakjai.

Képzés tekintetében érdekes a *kukoritt* ige momentán képzéssel, pl. *Kocsmárosné kokassa kukorittya hajnalba* 34; továbbá *borozdol*, pl. ...*szántanak*, *Bôhán borozdônak* s *fel-föcsög*, pl. *A sár... fölföcsögi kese lábú, daru szörü lovamat.*

A pleonastikus *veztetet* alak, mely többször van közölve, csak tréfás, elferdített alak. 89.

A még hátra lévő érdekesebb alakokat, melyek többnyire tájszavak, külön soroljuk fels ezzel elvégeztük kis böngészetünket.

T á j d i v a t o s s z ó k.

Dődölle: lencse kása dődölle. 6. | *mácsik*: a dinnyési hires mácsik, ha jelázik maj lesz másik. 9. | *bukta*: szároz bukta, elment a folyóra innya 9 | *ricsét leves*: rozsz leves 10 | *savó*: húszan ünek e lóra, úgy mennek a savóra 12 | *siska*: felálló füllő disznó 16 | *sitán*: sitán, ritán te siska, ne menny a búzába 16 | *kapottnyak*: ki az urát nem szereti, főzőn kapottnyak neki 32 | *lippen*: lippenyen meg kend hát úgy 38 | *búger*: nincsen ollan lány, mind a búger lán 41 | *pintől*: pendely p, kenderkóczból pintőle 41 | *vatmon*: vatmon szoknya csak ú reng a farodon 49 | *totya*: széles fenekű pl. totya pohár 50 | *ül*: ülés p. üjj fő Miska a szekér ülibe F. 50 | *tyuhajfi*: hadd tuya meg az a hirc tyuhajfi 50 | *dajna*: hadd tuya meg az dajna 51 | *reczeg*: földön reczeg az ülleped 53 | *buda*: arnyékszék U. 62 | *karomzsál* vagy *karimzsál*: vakargat 67 | *gönc*: téli ruha 76 | *gánica*: megpirított s vízzel és zsírral feleresztett liszt 100 | *lajha*: füstölög a hegy alla, ort megyen három lajha 101 | *ártány*: árpát attam ártányomnak 104 | *szederje*: piros eper szederje, so se vette eszembe 100 | *gece s gacsi*: kis gecze fürdik, kis gacsi firidik 91 | *akkó*:... tik monyára, szőlő hegynek akkajára 90 | *csürköz*: csütörtökön csürközünk 88 | *nyüves*: nyüves birka az ebidünk 9 | *iszalag*: száraz kóró iszalag 49 | *pucor*: meztelen 61 | *zalag-nézve*: bandzsali 65.

Ime összegyűjtve a czimbeli füzet nyújtotta nyelvjárási tanulságok, melyekből azt tanuljuk hogy ha a szöveg a kiejtéshez hivebben van közölve, sokkal több és érdekesebb dolgokat állithattunk volna össze. De hiába első az esztétikai szempont s a nyelvésznek nem marad más hátra, mint megelégedni a hulladékkal s köszönetet mondani a buzgó gyűjtőknek és az érdemes kiadónak e kis eledelért, melyet az esztétika nagy lelküszége neki juttatott.

KÚNOS IGNÁCZ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

S z ó l á s m ó d o k.

Könnyű mást gyalázní, de nehéz ám fēruházni.

Kír a beteg, de nem ád a zegíssíges: olyankor mondják, mikor valakinek olyan kérelmēt tagadják meg, a mi, ha teljesítené, csak kárára lenne.

Bizon, essem igen öli a sárkánt: nem igen fárasztja ki magát a dologban.

Bizon szíp a kinek esze nincsen, de mégis szebb, a kinek van. Feltűnő ostoba beszédre, cselekedetre szokták mondani.

Annak ugyancsak megvetette a feje ajját; mondják így is: beásztatta, befestette, csuful bemázolta: olyanra mondják, a ki valakit nem egészen igazságosan bevádolt, elárult.

Ugyancsak rossz rendben van: mondják egészségtelen emberre, de mondják olyanra is, a kinek sok ügye, baja van.

Kutyánál sz...k bűdösebbet: olyan hetykélkedőre szokták mondani, a ki többnek tartja magát másoknál.

Oszojj közsíg! nincs vendígsíg: tréfásan szokták mondani olyankor, mikor valahonnan haza oszlanak.

Rossz vásár ez Lázár!; haszon nélkül való dologra, fárad-ságra szokták mondani.

Kicsiny ember, nagy bottal jár.

A kecske se menne a vásárra, de űtiük a hátulját; arra mondják, a ki nem jó kedvvel, hanem csak kényszerítésből tesz valamit.

Szalmatűz vót csak, s ělobbant; arra szokták mondani, a ki nagy hévvel-lével fog valamihez s csakhamar annyiban hagyja.

Lassan kása! ne fotyogj!; berzenkedő, nagyhangon beszélő csekély emberre szokták mondani.

Annak is megígette a forró kása a száját: vigyázatlanságból, vagy meggondolatlanságból bajba keverte magát. Szokták még mondani az óvatos emberre is, a ki már egyszer vigyázatlansága miatt bajba esett.

Megaggya magát maj ha csipi a lug a nyakát: nem lesz olyan kevély, dőlyfős, ha majd elfogyván a vagyon, vagy meghalván a pártfogó, előbbi jelentéktelen, szegény állapotába visszaesik.

Mekfizetek, mihint a jó Isten rendet ád: mihelyt módom lesz benne, mihelyt pénzhez juthatok.

Ökörtil, lutanács: olyankor s olyannak szokták mondani, a mikor valaki javasolni akarván valakinek valamit, ügyetlen, vagy legalább az illető által nem helyesen értett tanácsot ád; ez utóbbi esetben így szoktak rá visszafelelni:

Ökörnek biza! lutanács.

Van annak bizon esze elég, csakhogy a zsidó kereskedik vele: olyan emberre szokták mondani, a kít okos embernek tartanak ugyan, csakhogy eszét nem igen tudja használni, úgy pl., mint a zsidó.

Ugyancsak kivetette a mejjit: elbizakodottan, fenyegető helyzetben áll, nagy hangon, ijeszteni akarólag beszél.

Nem azé a madár, a ki meglátta, hanem a ki megfogja : csak azt tarthatod bizonyosnak, a mi már a kezében van.

Sehogy sem lehet vele szegeletre jönni : nem lehet vele ki-egyezni, egyetértésre jutni.

Maj megfő a maga zsirjába : csak magára kell hagyni, ki-engesztelődik magától is, lecsilapodik.

(Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Közmondások.

Hagy ma, lesz hónapra.

Úgy áll a szája, mint szüret után a kunyhó.

Ha malaczt igérnek, zsákot tarts neki,

Ha az isten nyúlat teremtett, bokrot is teremtett neki.

Várt jány várat nyer.

Válogat, mint a kondás a pergőben.

Addig úszik a tök a vizen, még egyczer elmerül.

Úgy megrázlak, mint Krisztus a vargát.

Krisztus koporsóját se őrizték ingyen.

Meginná a Krisztus palástyát.

Nem mindég papsajt.

Izzad, mint a pap szógája az evésben.

Görbiti a száját, mint a kinek dinnyefőd nem jutott.

Kerüli, mint az ördög a temjént (v. temjénfüstöt).

Szereti, mint a fene a malaczt.

A ki farát emelinti, száját vendégeli.

Páhog, mint a dugott liba.

A víznek nincsen rakonczája.

Felült Laczkó a nyakára (nem akar dolgozni).

Koma neki a dolog (nem szeret dolgozni).

Kullog, mint a farkas (leskődik).

Rávíradt, mint a kövesdi farkasra (elkészt).

Olyan szegén, mint a templom egere, se prücski se hajcs ki.

Guba gubához, bunda bundához.

A kinek a foga fáj, tartsa rajta a nyelvét.

A kinek nem bornya, nem nyajja.

Minden „bánom is én“-nek van egy bánomja.

Gyöngyház. ha leszakad, lessz más!

Szijsselmadzag húzzad, meglássuk, kinek több szakad.

(Szürnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

Babonák.

Ahun gyerek nincs, ott a vendigét azír kő leütetnyi, hogy a kotlós tyúkok ee né szalaggyanak.

Még valaki tyúkot ném ütett, aggyig nè aggyon el másnok tojást, mer ném lesz hozzá szeréncséje.

A tyúk alá való tojást ném szabad kímíny alá vinnyi, mer ném kee ki.

Ha a kotlóst megütettük, akkor a földöt ném szabad egísszen léboríttanyi, mer belefullad a csibe a tojásbo.

A kotlót pintékén kő megütetnyi, mer akkor kicsiny epéje léssz a csibének

Ha a tehén víres tejet ád, bele kő töttenyi a tejet a vajúba, osztán mék kő verdésnyi nyilfa süprűvee; a ki először oda gyün, abbabonáto még.

Ha a borjút megigíztük, mék kő füstünyi rossz csizmataappaa.

(Ekecs, Csallóköz.)

KÖNYVES KÁROLY.

Tájszók.

S z a t m á r i a k.

bekecs: testhez álló, a huszár-dolmányhoz hasonló posztó ruha.

bitangol: csavarog, czél nélkül jár-kei.

buksi: a nagy fejű gyermek.

bijog: bélyeg.

csámcsog: mint a malacz.

csatakos: rongyos, piszkos,

csatangol: barangol (többnyire állatról).

csiszár, lócsiszár: lóköttö, lótolvaj.

csuma: ijesztő, a külsőre vonatkozó gyalázó kifejezés: „olyan mint egy cs.”

cenk: serdülő legény.

elsinkopál: elveszteget.

elitő: a boglya-kemencze szájához illő sárfedő.

görhe: tengeri lisztből sült zsiros, kerek pogácsa.

gunnyaszt: a beteg állat; emberre ritkán.

hanczuz: huzalkodik.

kákabélű: keveset evő, válogatós.

kisház: kisszoba.

kopczihér: henczegő, naplopó.

kóperta: levélboríték.

kotyog: fecseg.

karicsál: a fecsegő asszony,

langaló: laposra nyujtott,

láng mellett sült kenyér tészta.

lötyög: lóg rajta.

limel: fut.

megcsábul: megbolondul.

melegibe: azonnal.

padmaj: a földbe vájt pinczealaku gödör, pl. a sárgaföld ásás helye.

lipityánka: testhez nem álló női ruha.

pityis: ittas.

prézsmítál: okosságot affektálva magyaráz.

rátehenkedik: rádül.

szpovedál: össze-vissza fecseg.

szotyog: a csizmában a víz.

Hangtani jegyzetek: *abbul ettül | ídes ílet (gabna) i-gyomorra; mír (miért); fi-kötő |*

lopta: lapta, ellenben: tollu

toll, szivanó szénvonó | lábli

lájbi | pejva | kócs; máma

(mán ma) | gelibe teszi: kebelibe.

(Gencs.)

EMBER JÁNOS.

Népmesék.

A kis Cziberda.

Hol vót, hol nem vót, hetedhét országon is túl vót, vót egy Cziberda nevezetű ember. És pedig vót kefekötő a zédes apja, ő meg kis gyermek vót. Azután itten meghalt a zédes apja, ő meg nagyon csintalan vót. Az ablakokat nagyon verte be, eczzer mászor csak megfűzetet érte a zédes anyja, de azután biz ő be is vót csukva. Hát jól van, ő folytatta a mesterséget, de nagyon szegínyek vótak. Hát ehen egy garabonciás diák bekerűt abba a városba és tudakozta, hogy hol lakik az a Cziberda nevezetű kefekötő. Megmonták neki, itt és itt lakik. Elment hozzájok és kiatta magát az asszonyoság rokonának. Az asszonyoság nem akarta elpártolni rokonának, de annyira, hogy elpártolta; ott vót osztán vagy három nap, megismerkedett a Cziberdával, aszonta neki mink elme gyünk ide és ide. Monta a kis Cziberda, hogy maga nem jó bácsika nekem, no de itten a gyermek elúta zott véle. Mentek egy darabra a városon kívül a gyermek aszongya ő nem megy odább, mer nem gyűvök vissza. Ne fély vissza gyűvünk. Megin mentek elértek egy nagy köhöz. Nem édes bácsikám mán nem meny nyünk odább, mer mán kívül vagyunk jól. De a garabonciás deák aszonta, hogy hopp és kihűzött egy nagy kést. A késtől itten a gyermek nagyon megijett, ment odább. Elértek egy iszonyatú nagy hegyre, még azon tú a hegy másik oldalára, ottan vót egy köczikla, a köcziklába egy pincze. Itten aszongya meny be a pinczébe, a hátolsó szögbe van egy rozsdás lámpás aszt hozd ki, ha valami bajod lesz ne eze gyűrű, ha megfordítod segicsígedre leszek. Hát itten aszt is megparancsóta, hogy ne tükáskogyon (tekintgessen), hanem gyűjjon. Hát itten arra mitsem adott semmit, a pinczébe nagyon szép gyönyörűségek vótak, a gyermek ott maratt. A garabonciás diáknak elkeltett menni a pinczétől a pincze meg bezáródott. Törte a kezeit a gyermek, mikor kiakart gyűnn, ide nem lehetett; hát eczzer valahogy meffordította a zujján a gyűrűt, hát kiugrott belőle két óriás: mi baj édes gazdám? Nem egyéb, hanem vigyetek engem azédes anyámho, mán ugy mind Cziberdáné asszonyoságho. Elvitték letették az édes anyáho. A meg aszt felelte: jaj hol vótál olyan soká? Asztat montam, hogy az nekem nem jó bácsika ide és ide vitt. Étek osztán, de nagy szegínysigbe vótak. A gyermek mefforditya azújján a gyűrűt, kiugrik a két óriás aszongya: mi baj édes gazdám? Szegín fiú gondókozott, hogy hát mitévő legyen mit felelyen. Enni valót rendelyetek! aszongya. Hát itten mingyá egy terített, a másik meg jobbná

jobb ételeket hozott. Elvégezték a vocsorát, vagy ebédet, vagy mi vót. Aszt a mestersíget viselték sokáig. Eczczer a fiunak eszibe gyött hogy jó vóna házasodni. Abba a városba lakott egy király, annak vót egy lánya. Elkütte azédes anynyát a fölsíges királyho, hogy mondaná meg, anná neki felesígöl a liányát. A szegíny aszony elment, de a strázsáktol megijedt, nem ment be. Itten a fiu meg az ablakon leste. No anyám hát vót a királyná? Vótam bizon. De hogy vót, de hogy vót; hanem most menyen tüstint. Mit vót mit tenni, elment a szegíny aszony a királyho. Fölsíges király, aszonygya, azén fijam elakarná venni felesígül a liányát, ha odadná. Má hogy gondol olyat a fijad, azén liányom egy szegíny fijúho nem adhatom. Visszatért azaszony, elmonygya a fijának mit végzett. Avval meffordította azujján a gyűrüt, elégyött a két óriás. Mi baj édes gazdám? Menyetek, hozzatok nekem sok gyönyörűséget, dímántból való eszközt. Elhozták és azonnal asztat egy kézi kosárba tette, avval odatta azédes anynyának: no tessik eszt neki odadni és tugya meg idagya e a liányát és monygya meg holnap dére gyöjjön hozzám ebédre. Megy az aszony, oda ér a strázsákho, hát azok aszt kérdik, hogy hova megy édes szüle? A királyho. De ők aszonygyák addig nem lehet, még ők nem jelenkeznek. Jelenkeznek, hát a király beereszti. Itt azaszony térdre esik. Hopp kelyen föl mongya a király, mi baja? Hát nem egyéb fölsíges király, hanem a fijam szeretné a liányát felesígöl, ha odadná neki és elgyönne hónap dére ebédre. Én elmegyek, ha az én kastélyomtól ate házatokig csinátattok egy arany tötést és az egy felin is meg a másikon is gyümölcsfák lesznek és minden gyümölcsfa tetejin egy pár madirka legyen, hogy nekem dalolygonak és pediglen a te házatok legyen kastély. Haza gyön azaszony tudakozta a fija, hogy mit mondott a király. Hát eszt meg eszt monta. No seba, meffordította azujján a gyűrüt elégyött a két óriás: mi baj édes gazdám? Hát felesígöl akarom venni a király liányát, de eszt meg eszt kell megcsináni, hát csinájjátok meg, de ugy széles az magyar országon párja ne legyen, és pediglen a tötésszélen má két sorjába gyümölcsfa legyen. Hát édes gazdám ahho mink kevesen vagyunk, de vedd elé aszt a rozsdás lámpáskát abba van még tizenkettő csak zörgesd meg. Itten megzörgeti a lámpáskát kiugrott tizenkét óriás és aszt tudakozzák: mi baj édes gazdám? Hát e meg e. Má vótak tizennégyen, hát csinátak olyan tötést, meg olyan kastélyt, hogy széles az magyar országon párja nem vót. Fölkiszült a király, hanem előczör elküdütt má mind hajdút vagy huszárt nézné meg kész-e az ebéd. Hát visszagyün, de fölsíges király még tűzők sincs. Megin elküdütt másodikat, harma-

diket azis aszonta. Befogatott a király elindót az arany tötésen, mer olyan egisz világon nem vót. Oda ér hát elámolt, se tűz semmi nem vót. Mefforditya a gyűrűt az ujján Cziberda elégyün a két óriás: mi baj édes gazdám? Hát itten van a király, mint apósom lesz nékem, különbnél különb ételeket rendelyetek! Hát édes gazdám ahho mink kevesen vagyunk, de vedd elé aszt a rozsdás lámpáskát csak zörgesd meg. Kiugrott minygyá a tizenkét óriás kiteritette az asztalt, ki meg ételeket hordott, ugy láttam, mind most itt. A királynak nagyon tezett, hát itten a lyányát, meg mind fele királyságát neki atta.

De gyerünk a garabonczyás diákho. Mikor észrevelte hogy valami nagy gavallér szedett magának uj lámpásokat aszt ki-aranyfüstöszttette, osztán mikor nem vót otthon a kis Cziberda elment árúni hozzá vagy cserébe, vagy ócsó pénzé. Bement a szobaliány a fölsíges aszonyho megmondani, hogy egy ember van lámpást árul, van nekünk aszonygya egy olyan hitvány lámpáskánk azasztal felé egy szögbe van akasztva, agyuk oda. Hát oda is atták, hogy ne svandrija a szobát. A garabonczyás diák csak asztat várta, hogy a napocska lemennyen, megrázta a rozsdás lámpáskát, elégyütt a tizenkét óriás, mi baj édes gazdám? Hát eszta kastét, azarany tötést, meg mindent a mi itt van, vigyétek hetedhétországton tunnan a tengernek a hetedik szöggyibe. Meffogták, elvittek, a Cziberdát meg ott hatták a hogy le vót vetközve a földön. A váras a kastétól olyan világos vót, mint nappal, hát a hogy kitekint setét van. Elküd egy hajdut, mert aszonygya a mi leányunk vagy vejünknek baja. Hát mit látnak? Egy fehéret összehuzódva. Hát fölkötik, elviszik a kirá elé. Ez itten felfogta a kétcsívű pisztolyt. Könyörgött Cziberda, hogy ne bánca, mer nem tugya mi az oka, de majd visszaállitom én a lyányát. Nem akart semmi pardont engenyi, de osztán mégis megengedett, adott hozzá katonákat, bandurokat. De Cziberdának nem kellett senki, menyetek aszonygya, mer én uccse nem mék veletek. Ment csak ment, tanát egy erdőbe egy folyóvizet, neki döt és aza folyóviz messze vitte. Ő meg hogy szabadulni akart annyira törte a kezeit, meffordút a gyűrű, kiugrott a két óriás: mi baj édes gazdám? Hát vigyetek ki a vizből és vigyetek a garabonczyás diákho, hát elvitték a tenger hetedik szöggyibe, itten elvették a lámpáskát a tizennégy óriás visszahorta megint a helyire a kastét, lagzit laktak ujra a garabonczyás diákat huszonnégy öl fán megégették, ők meg most is ének, ha meg nem haltak.

(Tesmag. Hontmegye.)

GONDA BÉLA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Pó-utca.
11. sz.

X. kötet.

1881. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZLÁV KÖLCSÖNSZÓK.

IV.

Hamupipőke.

A nyelveknek egymásra való hatása nem történhetik elszigetelten minden egyéb szellemi befolyástól. Egybe van kapcsolva nemcsak a műveltség, társadalmi szokások és életmód átvételével, hanem a szorosabban vett szellemi termékek, mesék, mondák vándorlásával s a néphitbeli felfogások, babonák, mythikus nézetek elsajátításával is. Szép példát mutat erre a moldvai csángóság, melynek nyelve csaknem el van árasztva oláh szókkal és kifejezésekkel s szellemi alkotásainak terén is ugyancsak megfelelő viszonyt tüntet fel, a mennyiben dalaik általában olá hul is énekel tetnek, sőt egyes magyar vidékeken *csümmüly*-éiknek (mese, ol. *čimili*-találós mesét fejt) és *děszkěntálás*-aiknak (ráolvasás, ol. *descanta*-) ez képezi kizárólagosan használt nyelvét. Hasonló, de kisebb arányú befolyás mutatható ki a széke lyeknél is, kiknek nyelvjárásába tudvalevőleg szintén számos szó ment által a rumunyból. A magyar is adott át mythikus kifejezéseket és alakokat a körülötte lakó népeknek. E tekintetben különösen a déli szlávtság tűnik ki, melynek nyelve amúgy is magán viseli egy jelentékeny magyar hatás nyomait azon, mintegy harmadfélszázra menő kölcsön szóban, melyet szókincsében kétségtelenül magyar eredetűnek lehet bebizonyítanunk. Így találjuk meg a szlovénban a *šarkan* „drache“ jelentésű szót az eredeti *ẓmaj* mellett, mely a magyarban ugyan a kún *sazagan* mása csuvasos hangváltozással, de a szlovénra nézve mindenesetre közvetítő szerepű. Szintilyen a horvát *garaboncijaš dijak*, mely

Szarvas kimutatása szerint (Ny. VI:98) a magyarban olasz eredetű, de a szlávtságba csak, magyar révén juthatott át. Az *óriás* is megvan a szlovénban, már Jambressich ismeri *oriaš* (gigas) alakját, Kleinmayr szótárában pedig meg *orjina* riesen és *orjak* riese képzéseit is találjuk, melyek az elsőtől valószínűleg képzőelvonás útján alakultak (v. ö. Budenz MUSz. 868. l.). De másrésről már eleve is nyilvánvaló, hogy a magyar sem maradhatott ment e tekintetben minden viszonyos befolyástól a szlávtság részéről; természetessé teszi ezt a kölcsönszók azon nagy száma is, melyet e nyelv a magyar szókincsnek szolgáltatott. És csakugyan, ha a magyar nép költészetét, meséit, regéit s a néphit egyes termékeit, a babonákat a körülöttünk élő szláv népekével összehasonlítjuk, nemcsak jelentős tartalmi egyezésekre fogunk akadhatni, hanem néhány esetben teljes alaki megfelelésre is, vagyis hogy a néphit némely alakjainak nevei is a magyarban szlávból eredt kölcsönvételek. Jellemző e tekintetben, hogy a régi magyar énekeseknek ismeretes *igricz*, **igrécz* nevezete is egyenesen szláv eredetű s nem más, mint a szlovén *igravec* lusor, melyet Miklosich hibásan hasonlít össze a nyelvújításalkotta *ugrócz* szóval s mely *igrač*, *igraš* lusor, *igravka* choraulistria (énekes asszony) testvérszármazékjaival együtt a szláv *igrati* ludere szóból ered. Nevestül egyező néphitbeli alakok a *vasorrú bába*, mely kifejezés egyedül tartotta meg a magyarban a szláv *baba* valódi „vén asszony“ jelentését; továbbá a *vasorrú bába* alakjával szoros kapcsolatban álló szimpatikus személye meséinknek a *hamupipó* vagy *pepejke*, melynek eredetét ezúttal kívánjuk kimutatni.

Első tekintetre alig tűnik kétségbevonhatónak, hogy a *hamupipó* a *hamupepej*-ke hangbeli változata, de jobban szemügyre véve a dolgot, akadunk egyes nehézségekre, melyek e felvételt ha nem is döntik meg, de valószínűségében hatalmasan megingatják. Egy *j* hang az előtte álló magánhangzónak csupán *é*, *i* hangszínt adhat, de sohasem változtathatja azt közvetlenül *ó*-vé. Előfordul ugyan *fej* mellett *fő*, de ez vagy a *fej* régibb *fee*, *fé* változatából alakult, vagy egészen más irányú fejlődése az ugor *pꞋngꞋ*, *pꞋgꞋ* hangalaknak s felvehető **fev* alakjában úgy viszonylik a *fej*-hez, mint *só*, *sav*- a *saj*-hoz a *saj-talan*-ban, vagy *szó*,

sžav- a *žaj-*hoz, *hó,* *hav-* a *haj-*hoz ezekben *hajnal,* *hajadon.* A *pepó* alak a *pepej-*ből e szerint csak egy közvetítő *pepé* útján fejlődhetett, már pedig egy *hamupepé* alakot nem mutathatunk ki előforduló változatnak a nyelvben. Számba jöhet itt a vidékileg divatozó *hamupüpő* változat is, melyben az első szótag oly assimilatiót tüntet fel a másodikhoz, mely egy régibb *hamupepé* alak felvételével nem volna érthető s az általános *hamupipő* régibb erős uralmát is feltételezi. Különös az is, hogy a *pepejke* képző nélküli, rövidebb *pepej* alakja, melynek a *pepé,* *pepó* hangfejlődések változatai lehetnének, szintén nem ismeretes.*) Mind e körülmények abban lelik magyarázatukat, hogy a *hamupipő* és *pepejke* ugyanazon szláv szó két különböző alakjának egymástól független, külön átvételei. A *hamupepő* utórésze ugyanis nem más, mint szerb-horvát hangtörvény szerint átalakult mása az általános szláv *pepelъ* „hamu“-t jelentő szónak, mely a szlovénban, oroszban *pepel-*nek, a lengyelben *popiół-*nek hangzik. A szerb-horvátnak egyik jellemző hangsaját-sága, hogy egyéb szláv nyelvek szóvégző *l-*jét igen sok tö alanyesetében *o-*vá változtatja, míg egyéb casusokban s képzők előtt az eredeti hangállapotot megőrizi, így állnak egymással szemben orosz *kalъ* pfütze, koth s szerb *kao*, gen. *kala*; orosz *прѣдѣлъ* grenze s szerb *predeo,* *-ela* gegend; a participium perfecti hímnemű végzete *-лъ* s szerb *o*, pl. *bio,* *bila,* *bilo*: gewesen v. ö. *bilъ,* *bila,* *bilo*, szintígy *прошао,* *прошла,* *прошло* vergangen, *pretio,* *-ila,* *-ilo* fett, beleibt; v. ö. még *kabao* wassereimer és szerb *kablit'* eimerchen, orosz *žalъ* stachel s szerb *žaoaka*, orosz *žaloba* klage s szerb *žaoaba* s így felel meg végül az általános szláv *pepelъ*-nek is a szerbben *pepeo*, gen. *pepela*, melyből a magyarban *-pepő* lett. Alakulása szerint tehát a *hamupipő* azon összetételekhez tartozik, melyeknek egyik eleme teljesen egyazon értelmű a másikkal, csak hogy idegen szóval fejezi azt ki, mit a másik eredeti vagy ismeretesebb, meghonosodott szó. Ilyenek még a magyarban: *kőszikla* v. ö. szláv *skala* fels, *pöcze-gödör* v. ö. szerb *počuo* zisterne, grube, *žomok-kigyó* v. ö. szláv *smuk* kigyó, *sellyeg-pohár* v. ö. tót, cseh *šalek* (Dank.) s német *schaale,* *czimbora-társ* v. ö. rum.

*) CzF. szótára hoz fel ugyan egy *hamupepely* alakot, de ez már a szóközépi három ajakhang torlódása miatt is gyanús.

сѣмбръ gemeinschaft, *puszta-kiellen* v. ö. szláv *pust* wüste, *fátyol-kendő*, *patyolat-kendő* v. ö. szerb *vatél*, *patél* brautschleier, s talán ez is *záp-fog* v. ö. szláv *žub* fog. A „hamupipő“ ilyen magyarázata mellett csupán az különös, hogy miképpen válhatott egy alapján „hamu“-t jelentő szó a „hamuban élő, hamuval foglalkozó“ jelentés hordozójává. De erre nézve számos esetben találunk analogiát, ilyen a legutóbb fejtegetett *timár* is, mely tulajdonképpen „bördarab“-ot jelent s mai értelmét csak a „timár-mester“ összetétel hatása alatt nyerhette, mint valószínűleg a hamupipő is egy előbb sűrűbben használt „hamupipő-leány“- vagy „hamupipő-testvér“-féle jelzői szerep után. Hogy miképpen veheti fel egy eredetileg jelzőül használt szó a jelzettnek értelmét az ott felhozottakon kívül még egy érdekes példa is megvilágosíthatja, t. i. *törköly* vagy régibb hangzása szerint *törkély* szó. Ez nyilván nem más, mint a felnémet *torkel* kölcsönvétele, mely „borsajtó“-t jelent s eredetileg csupán a „törkölyszőlő“-féle összetételekben használva a „törköly, vagyis sajtó alól kikerült szőlő“ jelzésére fordítatott, s csak később miután jelentése elhomályosult, kezdte önálló szóbeli szerepében a „trébely“ értelmet felvenni. — A mi a *pepejke* alakot illeti, ez a szláv *pepelъ*-nek egy bővebb alakjából származik, t. i. a szerb *pepeluga* szóból, mely Popovics szótárában „aschentuch, aschenbrödel“ jelentésekkel van említve, s melyből az *u* hangelisió-ja folytán úgy lett a *pepejke*, *pepejke*, mint a latin *tegula*-ból *tégla*. E *pepeluga* alak teszi érthetővé, mért nem használatos a *pepejke* mellett a látszólagosan tönek kiváló *pepej* alak is, melyet ha valahol ki is mutathatnánk, sem tekinthetnők ezek után másnak, mint analogikus elvonásnak az eredeti *pepejke*-ből, de semmiesetre sem olyanak, melyből a hamu-*pipő* alak származhatott volna. A „hamupipő“, mint kimutattuk, teljesen külön kölcsönvétel, mely a „pepejke“ szóval csak a szlávban bir közös alappal s mely mellett a „hamupipőke“ képzés csak utólagos, a társalak analogikus hatása folytán alakult származék.

Csak kérdésképpen említjük, vajjon nem tekinthető-e a szláv *pepelъ* alak változatának, mely régebben nyilván a szerb-horvátban is ily hangzású volt, a magyar *pej* színnév is olyféle összerántással, mint *tudom*-ból lesz *tom*. Erre

nézve tekintetbe vehető, hogy tisztántúl kiválólóg a szürke lovat nevezik *pej*-nek, továbbá hogy a szlávtság amúgy is adott színneveket a magyarnak, ilyen a *barna*, *tarka*, *rós*, *róska* (veres Cz. F.), *riska* s valószínűleg a *zöld* is, v. ö. szláv *zelenъ* zöld s végül hogy a többi részletesebb színnevek szintén idegenek a magyarban, így a *kék* a török *kök*, a *sárig*, *sárga* a török *sarig* mása.*)

MUNKÁCSI BERNÁT.

BALLAGI MÓR ÉS A MAGYAR NYELV.

X.

Ér az ok magában valamit, akkor nincs szükség tekintélyre. Mi vitatkozásainkban kezdettől fogva mindig és állandóan okokkal küzdöttünk s az „inquit sapientissimus Plato“ bizonyítékához csak nagy elvéteve folyamodtunk segítségért. Most kivételt teszünk s elfogadjuk szövetséges társunknak a tekintélyt is. Hadd sorakozzék tehát okaink mellé a „legilletékesebb bíró“. Ballagi Mór ellenében egy nyelvtudós szava, az argumentum sumptum ab auctoritate, mint a logikusok nevezik.

A mi vallásunk tanítása imez: A nyelvbéli fejlődést a nyelvben rejlő törvények szerint a nyelvérzék hajtja végre. A nyelvtörvények hiteles magyarázója, a nyelvérzéknek egyedül megbízható tolmácsa pedig a nyelvtudomány. A szakértő, a kinek szavaival tételünket ez alkalommal támogatni akarjuk, teljesen egyező értelemben nyilatkozik velünk. Ezek szavai: „Két út vezet általában valamely nyelv mind alapos ismeretére, mind sikeres bensőleges fejlesztésére: először a nyelv története, mihez tartoznak egyfelül a nyelv lefolyt életének változatai, viszontagságai, másfelül jelen tájszerinti különbözőzései és sajátosságai; másodszor a rokon nyelvek tanulmányozása és nyelvünk azokhoz való viszonyának fölismerése. E kettő karöltve jár, egymást elősegíti s a ki ezek közül egyikkel sem foglalkozott, annak, legyen bár egyébbiránt még oly nagy

*) Eredeti színnevek a magyarban: *fehér*, *fekete*, *szürke* (s ennek hangbeli változatai *szölke* *sölke*), *piros* s talán a *veres* is, ha nem csak a „vér“ színével való körülírás.

tudós, még oly lelkes hazafi, a nyelvművelés dolgában szava nincsen. A mi a nyelvtudományban történelmi alappal nem bír, mind léha, haszontalan. Ez a szakértő pedig, a ki tudománya tekintélyének súlyával a mi részünkre állt, Ballagi Móricz. Szavait a M. T. Akadémiában mondta el, midőn „A nyelvújítás és nyelvrontás“ című értekezésével az önkénykedő szófaragók ellen szállt ki a síkra. (Akad. Értesítő 1857. 403.) S Ballagi Mór Ballagi Móricz ellenében, miután nyíltan kimondja, hogy „a halhatatlan érdemű Kazinczy minden lehető kísérletet megtevé, utoljára is a nyelvművelést mindenestől a szépérzéknek és ízlésnek rendeli alája“ (Nyelvünk újabb fejlődése 4. l.); miután himezetlenül elismeri, hogy „a nyelvtörvények felforgatása volt biz az, mikor Kazinczy s a példája után indult ‚merők serege‘ (szabályellenes) szokat alkottak“ (u. o. 7.): a szépérzéken, törvénytelenégen alapuló nyelvújításnak oltalmára kél, megfeszített erővel védelmezi a nyelvtörvények ellenében s a tudománytól elvitatja a jogot, hogy kárhosszató ítéletét a törvénytelenésekre kimondhassa: „a mit a nemzet helyesnek vallott, azt a nyelvtudomány nem helytelenítheti. (21. l.) Ballagi Móricz látja a nyelvvel való féltelen garázdálkodást, kitör lelkéből a méltatlankodás s rákiált a garázdálkodókra: „A nyelv nem csináltatik, mint a gyármű, hanem belülről fejlődve lesz. A nyelvet csinosíthatod, nemesítheted, a benne rejlő törvényeket bővítésére, gazdagítására kibányászhatod, de csinálni, nem csinálhatod“. (409. l.) Világos, el nem csigázható szavak csavarhatatlan érthetőséggel kimondják: a nyelvtörvények ellenére történő alkotás nyelvcsinálás; s nyelvet nem csinálhatsz. És Ballagi Mór, miután nyíltan elismeri, hogy a nyelvművelés alkotásai „legnagyobb részt nem közönséges szóképzések (17. l.)“, tehát miután elismeri, hogy újítóink nyelvcsinálók voltak, értekezésében egész hévvel védelme alá veszi a nyelvcsinálást, a nyelvcsinálás ellen egész hévvel tiltakozó Ballagi Móricz ellenében.

„Én sokkal szentebbnek tartom a nemzet leginkább féltendő kincsét (a nyelvet), semhogy azon akármi erőszakot mernék tenni. Én a nyelvet oly közkincsnek tekintem, melylyel senkinek másképp bánni és élni nem szabad, mint

a hogy a közakarát nyilatkozott (408.). Ez kirívó használat, melyet sem a régiségből, sem semmiféle tájszólás által igazolni nem lehet". (416.) Így beszél Ballagi Móricz. És Ballagi Mór, miután nyiltan elismeri, hogy „a szabadsajtó a művelt nyelveket a rendes kerékvágásból kikökönté s ezek még a képzési törvények mellőzésével is, rövidségre törekszenek“, (21. l.) a *képvisel, árverez* sat. erőszakolt, a közszokás ellenére behozott használatot, melyet sem a régiséggel, sem a népnyelvvel igazolni nem lehet, Ballagi Móricz ellenében védelme alá veszi s helyesli s így beszél: „Azt mondom, hogy a közönség, midőn a beszéd afféle egyszerűsítéseit, mint képviselek, pártfogolok sat. elfogadta, belső ösztönét követve, nálunk, grammatikusoknál, jobban kiérezte a helyességet“.

„A nyelv a gondolat kifejezése. A gondolat teremti magának a benne rejlő törvények szerint a nemzetileg idomult kifejezést. Míg a nyelvfejlesztésben eme változatlan alapon állok, nemzetembeli felem szómat megérti; mihelyt ellenben e közös alapról letérek és a nyelvalkotó közös törvény helyett, egyéni nézet szerint idomítom a szót, a közérthetőség többé nem eszközölhető“. (411. l.) Így beszél Ballagi Móricz. S noha kétségtelen, hogy *ordár, borár, huszár* sat. teljes érthetlenségek; noha kétségtelen, hogy a közös alapról letértem, midőn az *ordít, borít, huszít* szónak érezhetetlen jelentésű *ord, bor, husz* gyökereiből a nyelvérzékre nézve szintén holt *ár* képzővel a főntebbi szókat megalkottam; noha kétségtelen, hogy a *tanít*ből képzett *tanár* az előbbieknél teljes hasonmása, Ballagi Mór Ballagi Móricz ellenében sorompóba száll s védelmezi ezt a legvilágosabb érthetlenséget s így szól: „Váltig dekretálhatják, hogy a *kádár*-ban, *kulcsár*-ban az *ár* képző idegen eredetű, azért még sem fogunk *tanár* helyett *professor*-t mondani és írni“.

Ballagi Móricz aggódva látja a nagy veszélyt, a mely a korcsszókkal elárasztott nyelvet fenyegeti: „Síralmasan vesszük majd, de későn észre, hogy nem csak írói nyelvünk van valóságából kiforgatva és elkorcsosítva, hanem íróink nyelvérzéke is annyira megromlik, hogy többé a nyelv geniusa ellen idomított szókban, felfordult, kificzomodott szófűzetben senki meg nem ütközik“. (415. l.) A

veszély bekövetkezett. S Ballagi Mór, a tiltakozó tudomány, a figyelmeztető Ballagi Móricz ellenében, mint döntő tényezőre, az irodalom megromlott nyelvérzékére hivatkozik: „De ha semmi más adat nem volna is, maga az a tényező is elegendő volna az igetős összetétel helyessége bebizonyítására, hogy legmagyarabb íróink azok használatától nem tartózkodtak. Utoljára is a nemzet ura a nyelvnek s nem a grammatica, a mit tehát a nemzet egyértelműleg helyesnek vallott, azt a nyelvtudomány nem helytelenítheti“, (21.) az a nyelvtudomány, a melyen kívül Ballagi Móricz minden egyebet léhaságnak, haszontalanságnak nevez.

Ballagi Móricz a középkori magyar nyelv gazdagságát, fejlettségét s magvasságát dicsőíti: „A vallásújítás oly theologiai és irodalmi nyelvet hozott létre, melyhez foghatót jelen korunkban, különösen erő tekintetében hiába keresünk“. (423. l.) S Ballagi Mór Ballagi Móricz ellenében ugyancz az „erő tekintetében utolérhetetlen“ nyelvet „a köznép tűzhelye körébe szorult és századokon át ott tengődött, elparlagosodott (4. l.), a magán élet szűk körében lappangott (7. l.), izetlen (20. l.), felemás, fejletlen, hiányos (23. l.), megbizhatatlan“ nyelvnek nevezi, „a melyben mindenféle gyom burjánzik“. (25. l.)

Ballagi Móricz a tudomány nevében tiltakozik az úgynevezett gyökelvonás s szócsonkítás ellen: „Általában sehol sem mutatkozik a tanulmány nélküli nyelvkontárkodás világosabban, mint a szókurtításban. Rendesen nem vétetik tekintetbe, hogy némely szótő a gyökér fogalmát megszorító és módosító értelmét csak a képző által nyerte, mely elhagyatván, oly általános valami áll elő, hogy avval a beszélő nyelvben semmire sem mehetünk“; s élő példákkal mutatja ki ez eljárásnak visszasságát, meg nem engedhetőségét: „Nincs semmi kétség, hogy *gond* és *gyanū* egy gyökérből lettek és a módosított értelmeket ott a *d*, itt az *u* képző adja, s mégis az utóbbinak meztelen *gyan* gyökerét *praesumptio* értelmében kezdék használni; hasonló joggal lehetne gondból *gon* gyökeret kivonni és használatba venni. Még a jeles Guzmics is, nem ügyelve arra, hogy a szó első kelléke az érthetőség, *nyájasság* helyett *nyájt*-t és *nyájasságtalan* helyett *nyájtalan*-t írt. És vajjon jobban vagyunk-e az *isme* szóval, melyet *ismer*-ből kurtítottak

meg?“ (405—406. lap.) S ugyanez alkalommal megrója Bugátot, hogy a *csinálás* szót *csin*-ná csonkítva az érthetetlen *szócsintan*-t megalkotta (405—407. l.). És Ballagi Mór mind e tanítást megtagadja s a mit Ballagi Mór icz kárhosztatott, azt egyenként védelme alá veszi: *dühösség*, *csendesség* helyett a *düh* és *csend* szókat Kisfaludy S. szavaival úgy tünteti fel, mint valódi nyereségeket. (17. l.) „(Az orthologusoknak) mikor a kereskedelmi nyelv *számlál*-ból *számlá*-t, *vizsgál*-ból *vizsgát* csinált, nem jó. (22. l.) Az ellenvéleménynek támadása olyan újítások ellen irányúl, minő a *tauszék*, melynek első részét, mint önálló töszót a nyelv ezelőtt nem ismerte, s kérdés, volt-e akárkinek is joga a *tanít* ige (*tan* = tanítás) gyökét névtől használni? De épen úgy kérdezhetni: Van-e joga nemzetnek forradalmat csinálni?

S a többi, s a többi.

S itt erőn-erővel, visszatartva is ajkunkra tolokodik a kérdés: Nyelvtudós az, a ki egy szájjal meleget fú és hideget, a ki egyik szavával visszaveszi azt, a mit a másikkal mondott; a kinek tudományos meggyőződése máról holnapra olyannyira megváltozhatik? Nyelvtudós!? Állapodjunk meg kissé e szónál.

Budenz József az összehasonlító nyelvtudomány segéd-eszközeivel kimutatta, s kimutatása oly átlátszó, oly világos volt, hogy beszédét még az avatatlan is megérthette, szavainak igaz voltáról bármelyik olvasója meggyőződhetett: hogy az *ivad* egy *jogo-jovo*- „folyni“ jelentésű igének a származéka, tehát tulajdonként annyi, mint „folyás“ (Nyr. IV:57, 58.). És Ballagi Mór e kimutatás után kilencz hónapra az akadémiában, a tudománynak szentelt csarnokban a tudomány ellenében a czeglédi városkapitánnyal az évad-ot *éj vadjának* magyarázza! Íme saját szavai: „A tudomány legújabb alkotásáról, az *ivad*-ról mit mondjak? Fiam, ki Czeglédről ismerte az „éjszakának évadján“ kifejezést, kérdést intézett e szó jelentésére nézve ifj. Dömös János oda való alkaptányhoz, ki válaszában így nyilatkozik: „*Éjszakának éjvadján*, póriasan ejtve *éccakának évvadján*, annyit jelent, hogy jól bent az éjszakában. Ez a szó azonban *évvadja*, tulajdonképen *éj vadja*. A *vad* szó külömben az éj későségét, borzalmát és félelmességét emeli csak ki.

E magyarázat halomra dönti az *évad* szónak azon értelmezését, mely azt az *idény* szó helyettesévé tehetné“ (Brassai és a nyelvújítás 20. 21. l.). Tehát egy nyelvtudós, a ki egy kapitány nyelvtudományát fölébe helyezi egy Budenz József tudományának.

A csak félig készült nyelvtudós, ha csak ép, egészséges szemmel lát a képzők kiválasztásának s osztályozásának munkájához, egészben véve sikerrel végezheti buvárkodását. A világosan érezhető teljes elevenségű képzőket föl fogja ismerni s külön tudja választani a homályos s már megmerevült képzőktől; a csak pár szóban mutatkozó rímeket azonban, oly szók rímeit, melyeket az élő nyelvérzék elemekre bontani nem tud, semmi esetre sem fogja képzőknek tekinteni. Mai napság azonban már szükség sincs egy ily magára vált, külön buvárlatra; mert a magyar összehasonlító nyelvtudomány e munkának gondjaitól fölmentett bennünket s buvárkodásának nagy eredményeivel együtt a képzők kérdésének homályosabb pontjait is megoldta s ma már a képzők fejezetének ágazataiban teljesen tájékozhatjuk magunkat. És Ballagi Mór, a nyelvtudós még 1881-ben is ilyetén képzőkről tud beszélni a magyar közönségnek: „*ab* képző: dar-ab; *ac, ác* képzők: kup-ac, tornác; *acs* képző: rip-acs, mak-acs; *ád* képző: csal-ád; *ak, ák* képzők: kup-ak, isz-ák; *an, án* képzők: kapp-an, kal-án; *ancz* képző: suh-anc; *and* képző: vak-and; *ang* képző: sall-ang; *arc* képző: fik-arcz; *át* képző: lap-át; *ázs* képző: dar-ázs; *ca* képző: tubi-ca; *da* képző: bun-da; *é* képző: csát-é, csór-é; *éb* képző: ver-éb; *g* képző: suhán-g; *ma* képző: tor-ma, hagy-ma; *na* képző: pár-na; *va* képző: mur-va, dur-va“. (Lásd Ball. Magy.-német szótár.) A tudás a valónak ismeretében áll, s a mi nincs, azt tudni sem lehet. S íme egy nyelvtudós, a ki tudja, hogy *tornác* magyar szó; a ki tudja hogy két elemből: *torn* és *ác* áll; tudja, hogy a *torn*-nak mi a jelentése; tudja, hogy *ác* értelemmódosító elem s tudja mi és mekkora a hatásköre. Egy nyelvtudós, a ki tudja, hogy *csal* = *betrügen*, tehát a ki tudja, hogy a kiket a legigazabb szeretet csatol együvé, a *család* onnan vette nevét, mert a család tagjai egymást *csalják*.

A szemmel látható, a minek megismerésére egészséges érteken kívül egyéb nem szükséges, nem esik a tudomá-

nyos kutatás tárgyának rovatába. A ki toronyóra előtt áll s megmondja nekünk, hány az óra, az még nem tudós. De ha az ilyen három órát mond, mikor tizen áll a mutató, különösen ha hivatása, ha kötelességévé tették az óra pontos kikiáltását, az a legkönnyelműbb s azért megbocsáthatatlan mulasztás bűnébe esik. S íme egy toronyőr, a ki az óra előtt áll s hatot kiált, mikor tizenkettőt mutat! Nem mondjuk egy nyelvtudósnak, hanem egy közönséges szótárírónak is elengedhetetlen kötelessége, hogy ha kell, számot tudjon adni minden egyes adatról a melyet felhasználott; meg tudja nevezni forrásait, a melyekből merített; ismerje, jártas legyen szakának irodalmában. És Ballagi Mór, a nyelvtudóst itt figyelembe se vesszük, hanem csak a szótáríróról beszélünk; Ballagi Mór, a ki majdnem teljes negyven éve foglalkozik a szótárírással, a kinek magyar-német szótára ez évben ötször átdolgozott kiadásban jelent meg; saját szakának forrásait, a régibb magyar szótárakat nem ismeri! Majdnem hihetetlennek látszik, s magunk sem mertük volna elhinni, ha „Nyelvünk fejlődéséről“ írt értekezése erről kétségtelenül meg nem győzött volna bennünket. Értekezésének egy, már egyszer idéztük helye így hangzik: „Törvénytelenység volt biz az, midőn Kazinczy s a ‚merők serege‘ olyan szókat alkottak vagy hoztak forgalomba, mint e következők“. S következik egy sereg szó felsorolása. Nincs olvasó, a ki kétségben lehetne arra nézve, minő szókról beszél itt az értekező; a „nyelvtörvények felforgatása“ s az „alkottak“ félreérthetetlenül azt vallják, hogy a felsorolt szók merő újak. S e „törvénytelenül alkotott új szók“ sorában egész sereg van, a melyek egyik-másik vagy mindegyik régibb, hiteles szótárunkban megvannak, vagy mint tájszók élnek s nagyobbbrészt a Tájszótárban is előkerülnek. Íme! Molnár Albertnél megvannak: *alak, álarcz, bírál, börtön, csoport, dagály, erősít, értekezik, értekezés, fűz, gög, hajlékony, hím, hölgy, ív, kaczer, kalandos, kéj, lakmároz, lemez, lovag, mágla, mérték, rege, szakmány, tárgy, váz*. Pápai Páriznál a fönnbbiek s ezek találhatóak: *agykér, alkalom*. Kresznericsnél részint egyes régi írókból, részint Sándor István, részint Szabó Dávid után ezek vannak följegyezve: *alkony, áradat, avatag, bántalom, biztos, boly, bonczol,*

czikornya, díj, érdemény, érzelem, fejézet, gyarmat, gyöngéded, hanyag, idom, inda, kaland, képmás, kerevet, lap, mez, negyedlő, réteg, televény, zshivaj. Ismertebb s nagyobbára a Tájszótárban is előforduló tájszók: *ábrándozik, barangol, begyer, begyeredik, begyes, begyesedik, boly, bordált, bujtvány, busás, csattanós, csődít, csődül, czók, darvadoz, divat, ferde, ferdít, férkező, fok, gócz, göngyöl, gyök, hajsza, hajsza, hálás, hiszékeny, ideiglen, inda, ipar, iramodik, járgány, javasol, kalandoz, karmantyú, karöltve, kipuhatól, komorna, lanyha, lendül, lesípuskás, lom, mélyed, mélyeszt, nyegle, páholy, rideg, sérv, szörnnyeteg, szülemlik, térség, vágat, vágány, vállvetve, zömök.*

Mindez nem a mi beszédünk, a tények szava volt. Kimondott ítéletük így hangzik: 1) A ki sok és sokszoros valótlan-ságot tanít; 2) a ki tanít ugyan igazságot is, de ezt egy más szavával visszavonja; 3) a ki tudományos kérdésekben nem okokra épít, s a tudomány szava fölött az avatatlan-ság ötleteinek elsőbbséget ad; 4) a ki saját tudománya fejlődését sem kíséri figyelemmel, haladását nem veszi észre, a benne fölfedezett jelentősnél jelentősebb igazságokról sincs tudomása; 5) a ki saját tudománya amaz ágának kútfőit sem ismeri, a mellyel kiválóan foglalkozik: az maga fosztotta meg magát a joggól, nem hogy döntő ítéletet mondhasson, hanem, hogy szava z h a s s o n.

Még eggyel tartozunk az igazságnak és nyelvünknek.

A fő vád ellenünk az, hogy megakarjuk fosztani a nemzetet szókincsétől. Ez volt Ballagi értekezésének veleje, ezt a vádat ismételte, ezzel lépett föl a nemzeti nyelv foruma, az akadémia előtt ellenünk. Bele kell tehát tekintenünk a tárházba, a hova ez a kincs le van rakva, meg kell vizsgálnunk a szótárakat, meg különösen a legjelentősebbet, Ballagi Móricz Magyar-német szótárát.

A hány újabbkori szótárunk van, mind azon kezdi, hogy „a műveltség terjedésével nyelvünk fejlődése is örvendetes lendületet nyert; számtalan új szó keletkezett, melyek közkeletnek örvendenek. E kincset a szótárírónak föl kellett venni szótárába“. Pár év mulva következik a második, s ismét pár év mulva a harmadik, negyedik sat. kiadás; s a szerzők más érdeméről könyvüknek vagy épen nem, vagy csak nagy suttogó hangon beszélnek,

s fogukon át szűrögetik a szókat, hogy valaki valamiképp meg ne találja őket érteni; hanem az híven ott áll, hogy „a műveltség terjedésével“ sat.; s magasztalva említik meg, hogy ez a kiadás az előbbit — s könnyű megérteni a czélzást, hogy a konkurrensek ennyi meg ennyi ezer szóval mulja felül. Így például Ballagi ötödik kiadásának magasztalására felemlíti, hogy a negyediket huszonöt-ezer szóval mülja felül. Tehát mind ezt a kincset föl kellett venni a szótárba, mert használatban vannak.

Lehetnénk, de nem leszünk követelők; megengedjük nemcsak azt, hogy a rossz lehet kincs, ha szükséges és pótolhatatlan, hanem még azt is, hogy van valóban szükséges és pótolhatatlan rossz szó. (Itt természetesen csak mutatványokat adhatunk; de ha ezek akár valamelyik olvasónknak, akár Ballaginak nem volnának elég bizonyíték, készek vagyunk az egész lomot egy garmadába hordva közszemléletre kiállítani, hadd gyönyörködjék a nemzet annak a kincsnek a látásán, melyek kiirtásától a szótáríró Ballagi, s nem ok nélkül, annyira iszonyodik.) Lássuk!

Használatban levő szükséges pótolhatatlan szók: *adagy*: donax, *alagy*: substrat, *almány*: unterlage, *alor*: handlungsdienner, *anyal*: stempelstiel, *bajár*: bajnok, *bájnok*: zauberer, *bátór*: polizeimann, *dév*: dévajság, *ecetenc*: acetat, *ély*: kante, *emlór*: orang, *enyveny*: glutin, *erelem*: urstoff, *erzöte*: sensorium, *fegyverde*: zeughaus, *fellengér*: luftballon, *fencz*: strieme, *fogoncz*: zange, *foknya*: scala, *gondár*: provisor, *gyanánk*: surrogat, *hágoncz*: empor-kömmling, *hajács*: friseur, *harczag*: treffen, *hiröncz*: avisopost, *hozzag*: zuschlag, *iszapda*: schlammherd, *joglár*: justiziär, *jóny*: bon, *ked*: gemuth, *kencze*: firniss, *körör*: cyklus, *különd*: individuum, *lóda*: sprengstock, *magáncz*: egoist, *müvencz*: factor, *neh*: gewicht, *öb*: etwas concaves, *ök*: etwas convexes, *örönde*: garnison, *ráda*: epidot, *roh*: fäulniss, *tékony*: thätig, *tesp*: stockung, *üg*: trab, *üregy*: caliber, *üzöncz*: praktikant.

S ilyen „szükséges, pótolhatatlan“ szók, a melyeket senki sem ismer, soha senki sem hallott, halomszámra hevernek a szótárban, mert szókincsünk kiegészítő részei. S a mely szó egyszer belekerült ebbe a kincsházba, az lehet ezerszer holttetem, az onnan ki nem jut többé; minden következő kiadásban újra megtaláljuk.

Vizsgáljuk egy más oldalról szótárunkat. Az kétségtelen, hogy a mely szók sem az előbbi kiadásban, sem a többi — s minthogy itt csakis Fogarasi jöhet számításba — sem Fogarasi (magy.-ném.) szótarában elő nem fordulnak, azok mind Ballagi rovására esnek. Az egyes szakok ezernyi műszavait, a melyeket műszótárakból vehetett, itt nem vesszük figyelembe; csak azokat vizsgáljuk, melyek a mindennapi életben szükségesek: *állab*: holzbestand, *árkémmel*: arbitriren, *dedség*: form, *dicsélyes*: plausibel, *domtér*: terrasse, *dörzs*: strich, *dugar*: schmuggler, *egyemű*: einhebig, *élelmezér*: intendant, *ellenet*: gegensatz, *eltérv*: anomalie, *értély*: definition, *eszmelvéssz*: idealist, *fennkép*: ideal, *fényeg*: lack, *fénypipper*: ceremonie, *göröncz*: schwiele, *gyalár*: charlatan, *gyermeteg*: naiv, *hadarlás*: manöver, *hajcsir*: haarkeim, *hajkora*: jacht, *hatány*: moment, *herzborz*: jähzornig, *hód*: herd, *idény*: saison, *inyencz*: feinschmecker, *jelcze*: vignette, *jogar*: scepter, *kárpót*: schadenersatz, *kiesde*: oaze, *külem*: das äussere, *mentyű*: gehause, *mozgászat*: manöver, *nedély*: humor, *pengedű*: guittare, *pill*: blick, *pip*: putz, *ria*: erschallen, *szolgalmár*: servitusberechtigter, *terém*: volumen, *tevély*: leistung, *törme*: bruchstück, *utpadka*: banquet, *ültöncz*: pflanzling, *vélvetés*: projekt, *zöm*: das gross. A szógermanizmusok nagy seregéből példakép gyanánt álljanak itt a következők: *anyaghu*: sachgetreu, *térmentes*: infallibel, *hibateljes*: voller fehler, *világteli*: lichtvoll, *gyökdús*: reich an wurzeln, *mézdús*: honigreich, *pénzdús*: geldreich; *ellátási szerződvény*: verpflegscontract, *felhívási panasz*: aufforderungsklage, *felkiáltási jel*, *forgási pont*, *kézbesítési bizonyítvány*, *kilépési térítvény*, *létezési alap*, *öszvetési*, .. *sodritási*, .. *termelési költség*, *utódlási jog*; *guggállás*, *irszér*, *kúszláb*, *lépláb*, *öntgyűrű*, *perzsbűz*, *rezgív*, *robbakna*, *röppleg*, *szórtölcsér*, *tépfog*, *toldfenék*, *tömfa*, *tömmutató*, *törerő*, *túrtáp*, *űzbér*, *vágbér*, *vesztszámla*, *zsar-kamat*; *túlerős*: hyperstenisch, *túlfinom*: überfein.

Hogy az a „föl kellett venni“ mondás mennyire tátong az ürességtől, kitetszik még a következőből is. A lelkiismeretes szótáríró azt a szót, a melyet maga is rossznak vagy haszontalannak tart, csak abban az esetben veszi föl szótárába, s ha van helyes egyértékese, csakis a magyar részbe, ha az valóban járatos, elterjedt használatú szó.

Tehát, hogy a *kedély*, a melyet Ballagi is haszontalannak tart, a magyar részbe be van iktatva, semmi kifogásunk nem lehet ellene; de hogy a német részben a *gemüth·lélek, elme, szív, kebel, kedv* mellett mire való a Ballagitól is haszontalannak nevezett *kedély*, azt csak ő tudja megmondani. De ez még nagyon szelid példa; hanem mit szóljunk ahhoz, hogy az *adomány*-on kívül mint egyértékesekek ott vannak ezek is: *adály, adány*; hogy az öltözet, öltöruha után ott áll az *öltöny*, a bölcselkedés után *bölcselem, bölcsészet*, a menedék után *menhely*; hogy a kopfbedeckung nem süveg (ez ott sem áll), hanem *föveg*? Vagy mit szóljunk ahhoz, hogy a német *primas* magyarul *primás, főérsek, áldor, áldur, előr*? A *primás* természetesen egyik legszükségesebb, mindennapi szó a nyelvben, napjában ötször-hatszor is ajkára veszi minden ember, mint a kenyeret, azért kell öt szó rá; a *primás* egymaga nagyhamar elkopnék. Megjegyzendő, hogy az *áldur* és *előr* kiválóan a magyarul tanuló németek számára vannak oda téve, mért a magyar részben elő sem fordulnak. De hiába, a szótárírónak még ha rossz is a szó, ha szükségét pótol, s közkeletűvé vált, föl kell vennie szótárába.

Világosan beszélő adatok! Azt vallják, hogy Ballagi Mór számtalan kificzamodott, gyakorta épen haszontalan s egyáltalában szükségtelen, azonkívül egy nagy rakás német kaptára vert szónak első kodifikátora s meghonosítója volt. S ha ehhez hozzávesszük ama nyilatkozatát, melyet az akadémiában a nyelvtudományi osztály 1875. ápr. 19-iki ülésén mondott, hogy: „csináltunk mindnyájan, magam is csináltam sok jó és rossz szót“, ki mondhatjuk ítéletünket, hogy Ballagi Mór az ő németmagyar szótárával többet ártott nyelvünk ügyének, mint a kontár szófaragók egész hada együttesen, mert az ő szótára segítségével készítették meg a finánczok, jogászok, természettudósok s a németmagyar fordítók számunkra azt a nyelvet, mely eredetiségéből kiforgatva maga hirdeti a világnak: meghódoltam, egy idegen észjárás rabszolgája vagyok.

Íme, „a legilletékesebb bíró“, a ki hivatva van, hogy nyelvünk ügyében döntő szavát hallassa.

SZARVAS GÁBOR.

ELŐTERJESZTÉS A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÜGYÉBEN.

VI.

A munka végrehajtása, a szerkesztés szintén nem kevés megfontolást követel. Sokat lendít ugyan, ha egész pontosan meg van határozva az alak s így legalább e tekintetben minden hosszab gondolkozás és minden idővesztő tapogatódzás eselik. De részint a földolgozandó adatok állapota, részint pedig az alakbaöntés módja is még számos intézkedést tesz szükségessé. Első dolog, hogy az egészről gyors áttekintést szerezzünk; mert csak így tudhatjuk meg igazán mind a teendőket. Erre legalkalmasabbnak tartom az összetartozó adatok egybeírását. Nálam eddig 6 betű készült el ily első szerkezetben. Minden egyes szónak, akár anyaszó akár származék vagy összetétel, annyi negyedívet adtam, a hány szükséges volt. Egnél több azonban csak nagyon kevésnek kellett. E negyedívek felső jobb sarkába könnyű keresés végett az illető szót mutatónak tettem; azután minden oldalon a lap jobb felét pótlásra szánt margónak hagyva, a balra külön-külön bekezdéssel és nagyjában jelentés szerint rendezve mind egybeírtam az összetartozó adatokat. Minden szó a maga összetételeivel és származékaival közös borítékot kapott, melyre rá van írva a tartalom. Már most egy-egy nagyobb csomót két kemény táblába téve s tartalommutatóval ellátva, kész a szótár első szerkezete, melyet igen jól lehet használni. Gondolhatni, mennyivel könnyebb és gyorsabb az áttekintés, ha sokszor 30—40 adat egy negyedíven együtt található, mint ha külön-külön 30—40 kis czédulán kell keresni. A czédulákról igazán áll, hogy a sok fától nem látni az erdőt. Használatuk igen hosszadalmas elő- és utómunkával jár, melyet még azonfölül nagy vigyázattal és pontossággal kell teljesíteni, különben rövid időn annyira össze-visszakeverednek, hogy bízást egészen újra lehet rendeztetni.

A czédulák összeírása egyáltalában igen sok tekintetben üdvös. Littré gyűjteményét kétszer fenyegette tűz és a kiadó szívesen fölajánlotta a költséget duplicatum készítésére, hogy hasonló szerencsétlenség ellen legalább némileg biztosítsa. Szintén tűzveszélyben volt már egyszer a mi gyűjteményünknek is egy része. De itt a mennyiség nem tesz különbséget, mivel a kevés elvesztettet is csak az összes forrásokból lehet pótolni s így akár az egész gyűjteményt akár csak egy részét érje baj, a már egyszer földolgozott munkákat mind újra át kellene kutatni. Az összeírás szerencsére meglehetősen csökkenti az eshetőségeket.

A mi kétszer van meg, annak még egy helyen tartva is valószínűbb a megmenekülése mint az unicumnak; de lehet két helyen is tartani s akkor csak annál biztosabb. Az összeírás lehetségessé teszi annak a megítélését is, hogy körülbelül mekkora lesz, mennyi idő alatt és egyúttal mily költséggel készülhet el a szótár. Megemlíthetem azt is, hogy eddig már számosan fordultak hozzánk nyelvtörténeti kérdésekkel és ha sejtelmem nem csal, ezután alkalmasint még többen fognak nálunk ily ügyben fölvilágosítást keresni. A czédulákból pedig legalább is nagyon bajos a felelet, az összeírásból ellenben meglehetősen könnyű. Ez ugyan mellékes dolog, de egyebek közt szintén tekintetbe veendő. Nem csekély fontosságú, hogy összeírás után a czédulákat egész szabadon lehet használni. Így pl. a két vagy több helyen megemlíthető adatokat, milyenek az összetételek, ikerszók és szólásmódok, még az igazi szerkesztés előtt át lehet iktatni, s ez esetben a nyomtatással sem kell, hacsak más okból nem szükséges, az egész szótár befejezéséig várakozni. Úgyszintén a gyanús adatú és hibás kiállítású czédulákat ellenőrzés és kiigazítás végett kiválogatva külön lehet kezelni. Ez nagyon gyorsítja az amúgy igen lassan folyó hitelesítést, mivel a megvizsgálandó czédulákat forrásaik szerint lehet együvé rakni s így nem kell össze-vissza hol ezt hol azt a munkát előkapni, hanem mindeikkal szép sorjában és egyfolytában lehet végezni, sőt szükség esetén ezt az egész dolgot másra vagy akár többre is lehet bízni, a szerkesztők meg ezalatt egyebet tehetnek. A fődolog azonban, hogy az összeírás, minthogy a czéduláknál sokkal könnyebben forgatható, az egész gyűjtést gyorsan és teljesen áttekinthetővé teszi. Csakis így látszik meg, mi hiányzik, mit kell tehát pótolni, mi használhatatlan, mit kell tehát mellőzni, mi alkalmatlan, mit kell tehát módosítani, mi gyanús, mit kell tehát hitelesíteni, és mi hibás, mit kell tehát javítani. Hogy mindezt mentül hamarább, ha lehet, még az igazi szerkesztés megkezdése, mindenesetre pedig jóval befejezése előtt kell kitudni, azt alig szükséges említenem. Nagy baj volna, ha a kivánt áttekintést csak a munka teljes elkészülte után nyernők; mert akkor meglehet, hogy a hiányosat, hibásat vagy ferdét csak teljes vagy igen tetemes átdolgozással, tehát csak nagy munka-, idő- és költségveszteséggel sikerülne helyreütni. Azért ha semmi egyéb haszna nem volna, nézetem szerint már az az egy is tökéletesen igazolná a czédulák összeírását, hogy a most mondott eshetőséget jókor és biztosan elhárítja.

Az összeírás azonban csak egyszerű inventározás, mely az adatok külön vizsgálatát és tüzetes megrostálását, mind a mellett hogy alapot, sőt irányt és mértéket is szolgáltat hozzá, még

sem teheti szükségtelessé. Gyűjteményünket még akkor sem lehetne egészen és mindenestül fölhasználni, ha értéke a források becse és a földolgozók ügyessége szerint mindig tökéletesen egyenlő volna. Valamely adat mindenkép kifogástalan lehet és mégis kérdés támadhat, hogy a szótárba fölveendő-e. Könnyű átlátni, hogy az idézeteket már csak az áttekinthetőség kedvéért sem szabad ok és mérték nélkül összehalmozni, hanem inkább jól meg kell válogatni. Igen helyesen mondja Sanders (Progr. eines neuen Wörterbuches 4o. l.): „Zitate müssen in einem Wörterbuch nicht auf's Gerathewohl, wie sie, gerade zur Hand liegen, gegeben werden, sondern mit Auswahl, und sie müssen an ihrer Stelle wirkliche Belege sein, d. h. beweisend, sei es nun 1) für die *Bedeutung* des Worts oder 2) für die *Form* desselben oder 3) für die *Rektion*“. A mi szótárunk azonban nyelvtörténeti céljánál fogva azonfölül a szók első előfordulását is tartozik kimutatni és így három helyett négyféle idézetet kell alkalmaznia. Az ilyenekkel nézetem szerint általában is valamivel bővebben bánhatik mint a mai nyelv szótára, csak túl ne hajtsa és szükség nélkül minden henye üres példának ne kegyelmezzen. Hogy még tovább menjen és talán a legalkalmasabb idézeteket is csak azért mellőzze, mivel véletlenül felekezeti, nemzetiségi vagy más efféle kérdéseket érintenek, azt józanul senki sem követelheti. Szótári ügyben csak szótári tekintetek dönthetnek. A szerkesztőkben egyébiránt föl kell tenni annyi tapintatot, hogy kényszerítő szükség nélkül, mikor ép oly alkalmas vagy talán még alkalmasabb példával is rendelkeznek, nem választanak oly idézetet, melyben valaki akármi okból megütközhetnék. Különben is minden idézet csak azon író meggyőződését fejezi ki, a kitől ered; a szerkesztőknek ezzel semmi dolguk, mivel minden adatnak pusztán csak illusztráló és bizonyító erejét, nem pedig tartalmát kell nézniök.

A szók közül öt osztálynak a fölvétele kíván megfontolást. Ide tartoznak legelőször is a grammatikai szók. Így nevezem azokat a képzéseket, melyek anyaszavukból a ragozásokhoz hasonlóan mind alakra mind jelentésre nézve úgyszólván maguktól következnek. Ilyenek pl. az ige névszóalakjai, melyeket a tör ismerve igen könnyen képezhet akárki. Így a *jár* igében egyúttal megvan *járt*, *járó*, *járandó*, valamint *járni* és *járás* is. Az ilyenek rendszerint csak a grammatikában és még ott is kevés kivétellel csak sommás tárgyalást követelhetnek; szótárba csak akkor valók, ha vagy önálló jelentést vagy sajátos alakot fejlesztettek és így anyaszavukból nem azonnal önként érthetők. Így a fentebbiek közül *járó* utat is jelent (gyalogjáró), *járandó* azt is, a mi valakit illet (kivette a járandóját), és a *járás* kertü-

letet is tesz. Az önálló jelentést és sajátságos alakot egyben mutatja pl. a *csengetyű* (csengető) szó. Nyelvtörténeti szótárnak nézetem szerint csak még két esetben szabad a grammatikai szóknak neveztem képzéseket fölvennie: ha vagy közönségesen nem használatosak, mint pl. *agg*, *aggik* igéből *aggás* és *aggó*, vagy pedig az anyaszó fölvilágosítására kiválóan alkalmasak. Minden más esetben fölvételüket egészen hiábavaló tehernek tartom. Más osztályt alkotnak az alkalmi képzések és összetételek, melyekhez a műnyelv kísérleteit is számíthatjuk, a mennyiben ezek is mindig magukon viselik vagy az alkalom vagy a készítő bélyegét és így szorosan szintén nem tartoznak a nyelv igazi birtokához. A különbség csak az, hogy az előbbiek rendesen csak komikus, gúnyos vagy humoros, az utóbbiak ellenben mindig komoly szándékból készülnek. A személyes szók azonban, akár komolyak akár tréfások legyenek, kétségkívül csakis az illető író specialis szótárába tartoznak és így igazság szerint a mienkben nem volna helyük. Mindamellett azt hiszem, hogy a komoly műszókísérleteket nem kell kirekeszteniünk, mivel meglehet sok érdemetlenül felejtett és hasznosan föleleveníthető is akad köztük, magyarság tekintetében meg bizonyára még legügyetlenebbjeik is üdvös például szolgálhatnak a mai nyomorék műszóknak.

Meg kell válogatni a tulajdonneveket is, melyek közül az egészen idegeneknek mellőzését már a gyűjtők utasítása kívánta. De még a magyar származásúak vagy magyar alakúak sem mind használhatók; legalább a helynevek szerintem csak akkor veendőek föl, ha valamely szónak különösen vagy korát mutatják vagy értelmét magyarázzák. A többi mind helynévtárba való. A személynévek közül is első sorban azok érdemelnek fölvételt, melyek alkalmas bizonyítékokul szolgálnak, de talán a többit sem kellene mellőzni, kivált a köznevekké váltakat nem is szabad. A tulajdonnevek származékai természetesen közönséges szók és mint ilyenek ítélendők meg. Az idegen szók közt nagy a különbség. Egy részük már kihalt vagy kiszorult, más részük ma is használatban van. A melyek soha sem jelentésükben sem alakjukban nem simúltak nyelvünkhöz, föltétlenül mellőzendők; az alkalmazkodók azonban, akár már a múltban akár csak a jelenben hódoltak meg, még akkor is fölveendőek, ha többé nincsenek is használatban, és fölveendőek oly korból is, midőn még mindenkép idegenek. Ez osztálynál különben aligha nem inkább pótlásra mint megrostálásra lesz szükség. Kérdés támadhat még az illetlen vagy ocsmány szók fölvételéről. „Das wörterbuch,“ mondja azonban Grimm Jakab (Deutsches Wörterb. I. köt. XXXIII. 1.), „will es seines namens werth sein. ist nicht da um

wörter zu verschweigen, sondern um sie vorzubringen. es unterdrückt kein ungefälliges wörtchen, keine einzige wirklich in der sprache lebende form. geschweige reihen von benennungen, die seit uralter zeit bestanden haben, fortbestehn und dem was in der natur vorhanden ist nothwendig beigelegt werden. so wenig man andere natürliche dinge, die uns oft beschwerlich fallen, auszutilgen vermöchte, darf man solche ausdrücke wegschaffen.“ Magukról a szókról meg azt mondja (u. o. XXXIV. l.): „es gibt kein wort in der sprache, das nicht irgendwo das beste wäre und an seiner rechten stelle. an sich sind alle wörter rein und unschuldig, sie gewannen erst dadurch zweideutigkeit, dasz sie der sprachgebrauch halb von der seite ansieht und verdreht. es wäre oft auch unmöglich spott, witz, zorn, verachtung, schelte und fluch anders laut werden zu lassen, als in einem kühnen wort, das unaufhaltsam über die zunge fährt, und ein groszes entginge der fülle und wechselnden färbung der komischen kraft, wenn sie nicht frei nach allen seiten greifen dürfte. Aristophanes hat es gethan, und seine wörter stehn in den glossaren“. A kényes ízlésűek és szemérmeskedők gondolják meg, hogy az effélét valamennyi régi szótárunkon kívül még a Czuczor-Fogarasi-féle is közli, mely pedig egyenesen a nagy közönség számára készült és így az illendőségnek nagyobb tekintettel tartozott, mint a mi tisztán tudományos szótárunk. Hogy a tárgyalás tisztességes legyen, az oly természetes föltétel, melyet komoly munkánál említeni is szükségtelen.

A megválogatás mellett igen fontosak még a pótlások és igazítások. A gyűjtés, mint már a tartalomnál érintettem, teljesen még nem mondható befejezettnek. A tömérdék sok vallásos mű mellett csak igen kevés másnemű van kiaknázva. Aránylag leginkább háttérbe szorult a jogi irodalom, melyről már a Kovachich testvérek mondták (Planum egy tökéletes Magyar Bibliografia és Szókönyv iránt. Pest, 1814. 19. l.), hogy „nem kell elmulatni a' Dicasterialis és Juridicus stylussal írt könyveket is, mellyekben ollynemű szók találtatnak, minéműek sem a' tudományos, sem a' közönséges beszédű könyvekben elé nem fordulnak“. Különösen nem találtam nyomát adatainkban az erdélyi törvényeknek, melyek már a XVI. század vége óta mindig magyarul voltak szerkesztve. De nem akarok részletekbe bocsátkozni, melyeknek pontos és teljes elősorolása még ez idő szerint különben sem lehetséges, hanem csak általánosságban érintem, hogyan kell a gyűjtést folytatni. Földolgozott munkákra visszatérni nézetem szerint csak két esetben czélszerű: ha a földolgozás hasznavehetetlen és ha bizonyos szókat keresünk. Első esetben az illető munka természetesen újra földolgozandó; a második esetről

alább lesz szó. A gyűjtés folytatása tehát rendszerint csak földolgozatlan művekre terjesztendő ki. E célra mind össze kell jegyezni, hogy szótárunk számára eddig mi van és mi nincs földolgozva, mivel különben könnyen megeshetnék, hogy vagy földolgozottat szükségtelenül újra végig kutatnánk vagy pedig földolgozatlant szándéktalanul mellőznénk. Ismeretlen szók, alakok és jelentések pótlására általában a rendes földolgozáson kívül egyéb számbavehető módunk nincs. Ezek keresésének tehát a földolgozatlané munkák rendes átvizsgálására kell szorítkoznia. A mi még azután is homályban lesz, annak fölfedezését a véletlen szerencsére kell bízunk, melyet hatalmunkba keríteni nem bírunk. Rendezhetnénk ugyan kisebb-nagyobb vagy akár mindenén végig nyargaló portyázásokat, de minthogy a jelen esetben az ismeretlenek ismeretlenségén kívül semmi egyéb ismertető jele nincsen és még csak azt sem tudhatjuk róla, hogy egyáltalában van-e, és ha van, mikor és hol kereshető, előre is le kell tennünk minden vérmes reményről. Ellenben az ismeretlen kiejtés kipuhatólására, mint már a tartalomnál említettem, két módunk is van: az egyik az, melyet az illető forrás orthographiájának megvizsgálása nyújt, a másikat meg az élő tájnyelv átkutatásából nyerjük. Minthogy különösen az utóbbira nagyon kevés az eszközünk, üdvös volna az ismeretlen kiejtésű szókat a Magyar Nyelvörben közölni, hogy e folyóirat gyűjtői, ha nem ismernék, legalább keresésükre indulhassanak.

Ide kell fordulnunk más adatok szerzése végett is. Simonyi társam két ízben közzétett olyan szókat, melyekre csak vagy általában kevés vagy az értelmet kellően meg nem magyarázó vagy pedig az első előfordulást valószínűleg föl nem jegyző adataink vannak. Ezt jövőben is folytatni kellene; mert ha ez úton csak egy jó adatot szerzünk, az is haszon; ha pedig egyet sem, legalább megnyugtattuk a lelkiismeretünket. Csak azon, mint már egyszer kifejeztem, nagyon természetes, nyelvtudományi és műveltségtörténeti szempontból egyaránt fontos kérdésnél, hogy mely szó mikor, vagy a mi itt egyet jelent, hol található először, melyre felelni a nyelvtörténeti szótárnak egyik fő dolga, nem szabad még ennyivel megelégednünk. Itt első sorban rendszeres kutatást tartok szükségesnek. Erre a következő eljárást ajánlom. Legelőször is össze kell jegyeznünk mind azokat a szókat, melyekről hihető, hogy első adataink koránál előbb való időben is használatban kellett már lenniök. E szókat már most első adatukkal ellátva betürendbe szedjük és az így összeállított jegyzéket legkevesebb oly számban sokszorosíttatjuk, a hány gyűjtőnk volt. Minden gyűjtő azután újra elolvasva vagy legalább figyelmesen végig nézve a munkát, melyet a szótár számára föl-

dolgozott, azt iparkodik megtudni, hogy jegyzékünk ama szavai, melyeknek első adata az övénel nem régibb forrásból való, előfordúlnak-e ott vagy sem. Így a különben igen lassú és fáradtságos dolgot úgy hiszem elég gyorsan és könnyen lehet végezni, mivel sok és csupa olyan ember közt oszlik el, a kik mind a dolgot mind az újra átvizsgálendő munkákat már jól ismerik. E célra természetesen tudnunk kell, hogy ki mit dolgozott föl szótárunk számára.

Ezt egyébiránt más okból is szükséges tudnunk. Van sok czédulánk, a melyen nincs idézet, és akad olyan is, a mely hiányosan van kiállítva, a mennyiben a kiadáson kívül, mely soha sincs kiteve, feledékenységből lemaradt róla még vagy a szerző vagy a munka vagy a kötet vagy a lapszám. Ha már most tudjuk, ki dolgozta fel valamely írónak ezt vagy azt a munkáját, a munkának ezt vagy azt a kötetét, és a kötetnek ezt vagy azt a részét, akkor a czédula írásáról megismerve a gyűjtőt, könnyű mind ennek nyomára menni. Hogy pedig a hiányos adatokat sem szahad gondos megvizsgálás nélkül talán már hiányos voltuk miatt is elvetnünk, azt elég csak érintenem. Nem egy fontos van köztük, mely már csonkán is a szónak vagy alakja vagy első előfordulása vagy értelme vagy használata megállapításánál becses szolgálatot ígér. Az ilyenek nagyon megérdemlik, hogy se idézettel való ellátásuktól, se egyéb módon való kiegészítésüktől ne sajnáljuk a fáradságot. Ebben példánk lehet Littré, a ki a legnagyobb áldozatoktól sem riadt vissza, ha arról volt szó, hogy valamely idézetét tökéletesen megbízhatóvá, könnyen megtalálhatóvá és szép teljessé tegye. Az utóbbira nem kevésbé tekintett mint a másik kettőre. Sohasem elégedett meg holmi koncokkal azaz csonka vagy kiszakított mondatokkal, hanem mindig ép gondolatot kívánt. A mely idézet e követelésnek meg nem felelt, azt akármi áron és akármi akadályokkal szemben is fölkereste a forrásban és kellően kiegészítette. De nincs is kedvesebb, olvashatóbb szótár az övénel. Mindebből természetesen nem következik, hogy még az olyan adatokkal is így vesződjünk, melyek a szó semminemű fölvilágosítására nem szükségesek vagy kiválóan nem alkalmasak. Ezeket egyszerűen félre kell tenni. Csak azt akartam kiemelni, hogy a hiányosság valamely adat elvetésére magában még nem elegendő ok.

Most, midőn az igazi szerkesztésnek még csak az elején vagyunk, nem ismerek szükségesebb és sietősebb munkát, mint hogy gyorsan kellő tudomást szerevezve mindent jegyzékbe foglaljunk, és e jegyzékek alapján a munka folytatásának különböző ágairól mihamarább javaslatokat tegyünk. Legégetőbbnek tartom a rövidítések és a további gyűjtés kérdését. Minthogy e javas-

latok külön előterjesztést követelnek, részletes fejtegetésükbe nem bocsátkozom, hanem áttérek a személyi dolgokra. Elvi szempontból úgy hiszem még kettőnél több szerkesztő alkalmazása ellen sem lehet kifogást tenni. A szótár természete legalább is annyi szerkesztőt enged, a hány betű; mert még azt sem ellenzi, ha minden egyes szócsaládnak, sőt minden egyes szónak külön földolgozó jut. A személy egysége még korántsem biztosítja az eljárás egységét; mert egy ember is akármely pillanatban lehet következtelen. Fő dolog a jól átgondolt vagyis mindent megfontoló és mindenről intézkedő biztos terv. Ilyen mellett azután a szerkesztők száma egészen közömbös. Igaz ugyan, hogy minél többen dolgoznak valamin, annál részletesebbnek és pontosabbnak kell lennie a tervnek; de az a műnek úgy hiszem csakis javára lehet. A gyakorlat egyébiránt e kérdést már rég eldöntötte. Van akárhány rossz szótár, melyet egy ember készített, és akárhány jó, melyet többen szerkesztettek. Grimmék szótárának most négy szerkesztője van és a munkának abból még sincs kára, pedig annyira függetlenek, hogy senkinek sem adnak számot. Nálunk azonban, minthogy szótárunk nem privát kiadó, hanem az ország első tudományos intézete, az Akadémia megbízásából készül, okvetetlenül szükséges a felügyelet. Privát kiadótól senki sem követel szakbeli jártasságot: az Akadémiának ellenben egész szakértő hadserege van, melyből a viszonyokhoz képest egyre több, másra kevesebb, de mégis mindenre telik. Ilyennel a leggazdagabb kiadó sem rendelkezik és így soha semmiféle kiadványáért nem terhelheti oly nagy felelősség mint az Akadémiát. Hiába minden okoskodás; az Akadémia nem egyszerű könyvkiadó-intézet, hanem első sorban és főképp tudományos társaság, melyet kiadványainak becsületéből gyalázatából egyaránt igen nagy rész illet. Azért a felügyeletet még akkor sem engedhetné el, ha szótárunknak a világ legnagyobb akár egy akár több tudósa volna a szerkesztője.

A felügyeletet azonban czélszerű módon kellene gyakorolni. Én erre egy állandó külön kis bizottságot tartok szükségesnek, mely a munkát folyton éber figyelemmel kísérfje és a szerkesztőket hathatósan támogassa. Az olyan bizottság, mely csak esetről esetre és mindig más-más tagokból szokott megalakúlni, a milyen pl. Czuczor-Fogarasiék szótárára ügyelt föl, rosszabb a semminél, mivel örökös tájékoztatlanságánál fogva a dolgok folyásának helyes vagy helytelen voltáról soha teljesen megbízható ítéletet nem mondhat és így legfeljebb arra való, hogy a szerkesztőket munkájukban egyre háborgassa és akadályozza. Kellő biztosítékot tehát, föltéve még, hogy nem nagy számú és így nem nehézkes, csak állandó bizottság nyújthat; mert csak

az ilyen érdeklődhetik igazán a munka iránt és valamint egyrészt az Akadémia java fölött örködve nem engedi, hogy a szerkesztők állásukat sinecurának vagy korlátlanak nézzék, úgy másrészt alaptalan vagy szükkeblű bizalmatlankodással sem zaklatja őket. Csakis így nem lesz a felügyeletből békó és a segítségből akadály. E bizottság nézetem szerint legjobb, ha három tagból áll; egy természetesen kevés, öt meg már sok. A hármasság sem dictaturává, sem nehézkessé nem teszi. E bizottság kötelessége fölügyelni a munkára, különösen az utasítás pontos megtartására, továbbá támogatni a szerkesztőket tanácssal és a hol szükséges. tettel is, végre pedig határozni a most még előre nem látható, hanem csak munkaközben fölmerülő ügyek közül azokban, melyek az egyszer megállapított utasításnak semminemű módosítását, hanem csak egyszerű kiegészítését kívánják. Mind erről a nyelvtudományi bizottság előtt számolni tartozik, mely ezekben fenntartja magának a jóváhagyást, minden egyébben pedig az eldöntést, a többi közt az esetre nézve is, ha a felügyelő bizottság és a szerkesztők közt valamikor véleménykülömbőség támadna. Szükséges, hogy a nyelvtudományi bizottság mindent, a mit a szótár ügyében akár egyszerűen jóváhagy, akár pedig határoz mind a felügyelő bizottsággal mind pedig a szerkesztőkkel, kik egymástól függetlenek, egyenkint hivatalosan közölje. Kiemelem még, hogy az eredeti utasítást minden későbbi kiegészítésével és módosításával együtt a szerkesztők biztosításául majdan a szótárban akár a bevezetésben akár a függelékben közzé is kell tenni.

Ezzel előterjesztésemet befejezve, a közönséges szokástól eltérőleg inkább azért kérek bocsánatot, hogy csak ilyen hosszúra nyújtottam. Mert az ügy oly fontos, oly sokoldalú, ágas-bogas és bonyolódott, hogy még jóval behatóbb és így ennél sokkal terjedelmesebb tárgyalásra kellett volna méltatnom. Nagyon sajnálom, hogy nem tehettem. Azzal vigasztalódom, hogy a legapróbb részletekig ez időszertint más sem ismerheti az ügyet, valamint azzal is, hogy az elvi kérdések közül tudtommal egyet sem mellőztem, a technikaiak közül pedig legalább a fontosabbakat szintén megérintettem, és hogy a még most előre nem látható ügyek elintézéséről is gondolkoztam. Végül a határozott és tüzetes utasítás fontosságát és szükségét még egyszer kiemelve, azon forró óhajom kifejezésével rekesztem be soraimat, hogy a magyar nyelvtörténeti szótár mindenképp becsületére váljék munkásainak valamint az Akadémiának és a haza tudományának egyaránt. Büszke és fölötte boldog leszek, ha jelen előterjesztésemnek is némi, akármi csekély érdeme lesz a jó sikerben.

VOLF GYÖRGY.

FATUM EST.

Végre megszólalt! Harmadfél évig várakoztunk rá, lestük mindennap: No most, most beszélni fog. Elmondja, a mire felszólítottuk, elmond mindent rendre és apróra, mikép kezdjünk bele a munkába s miképen folytassuk, hogy sikerrel bevégezhessük. Mert mi, azt mondta, és sokszor mondta, rossz végénél fogtuk meg a dolgot; a rostánk is rossz, de meg a rostáláshoz sem értünk, aztán a tiszta magot se tudjuk megkülömböztetni az ocsutól. Vártuk, hogy minderre megtanítt bennünket, elmondja szépen külön és egyenként, minő rostát használjunk, hogy és mikép fogjuk a kezünkbe, mi a tiszta búza s mi ismét az ocsu. Tudtuk, meg fogja, meg kell neki tennie; hisz neki is van szája-ize, ő is érzi, milyen savanyú-izetlen ez a kenyér, a mely ebből a szemetes búzából van sütve; ő is tudja, hogy ez a mi nyelvünk átkozottul meg van ronsolva, meggyőződhetett róla akárhányszor, ha másnnan nem, akár a Budapesti Szemle némely cikkeiből is. Vártuk a jó tanácsot, — harmadfél évig vártunk, mikor nyitja meg ildomos szóra ajakát. Harmadfél év hosszú idő; harmadfél év alatt háromszor virít a szarkaláb, s harmadfél év alatt tizenegyszer lehet körülutazni a földet. A jó tanács azonban se nem virág, se nem utazhatik gözhajón; időre van szüksége. Végre megjött; a zárva volt ajak megnyilt; ő megszólalt.

De ki? Ki más, mint a Budapesti Szemle szerkesztője — Gyulai Pál.

1879. május 15-én e szavakkal váltunk meg Gyulai Páltól és felekezetétől: „Mi (a nyelvtisztaság helyreállítására nézve) felállítottuk az irányadó elvet s az így hangzik: 'Valamely használat helyes vagy helytelen volta fölött a nyelv szava dönt. A mely jelenséget a nyelvbéli tények igazolnak, az helyes, a melyet megtagadnak, az helytelen.' Ha van valami kifogásuk szépíróinknak e meghatározás ellen, ám czáfolják meg. Mi szives készséggel megczáfoltatjuk magunkat. Többet mondunk. Megtagadjuk ez elvünket is, s elfogadjuk az öveket; meghódolunk a szokás, izlés, a nyelvérzék előtt, ha nekünk világosan, szabatosan meghatározzák a következőket: 1) Mekkora köre van, s hol kezdődik a szokás? Az általános irodalmi használat közszokás-e, midőn a népnyelvi használat megtagadja? Az általános irodalmi használat megszűnik-e közszokásnak lenni, ha egy vagy csak néhány elsőrangú írónk megtagadja? Például szentesített szó-e a *rövidlátás*, a melyet az egész irodalom, sőt már az előbeszéd is nagy terjedelemben használ, noha egyik előkelő írónk mint germanismust határozottan rosszalja? S ha igen, még

hány író szükséges hozzá, hogy a szokás megszűnjék szokásnak lenni? Ha meg nem, melyek azok az írók, a kiknek tiltakozása egymaga elegendő, hogy a közhasználat ne legyen többé közhasználat? 2) Mi a jó izlés? Mely írók azok, a kiknek izlésük van? Ha egy izléses író már használt volna, vagy használni találna oly szókat, mint a *távírda*, *gondviselek*, *önkívület* sat, megnyerték-e ezzel a szók a szentesítést? Ha két jóizlésű író valamely szóra vagy kifejezésre nézve ellenkező nézetben volna egymással, melyiknek adjunk közülük elsőbbséget? 3) Mi a helyes nyelvérzék? Ki vagy kik képviselői a helyes nyelvérzéknek? Van-e a népnek helyes nyelvérzéke? Ha az irodalom nyelvérzéke összeütközésbe kerül a nép nyelvérzékével, melyiknek szavára hallgassunk? 4) Melyik részre álljunk ott, a hol a közszokás, izlés és nyelvérzék harcba szállnak egymással? Végre 5) Melyek azok az új szók és kifejezések egyenként és névszerint, a melyeket a szokás, izlés és nyelvérzék elfogadott, s melyek, a melyektől a szentesítést megtagadta?“ (Nyr. VIII. k.)

Ezekre vártunk feleletet; s vártunk harmadfél évig. Az ügy fölötte fontos; tudtuk, biztosan számítottunk rá, hogy Gyulai Pál felelni fog. Már a hazafiúi kötelesség is megkövetelte tőle, hogy megczáfoljon bennünket, s az eléje szabott kérdésekre pontos, tűzetes választ adjon, aztán írói reputációja is megkövetelte, hogy válaszoljon.

S végre válaszolt is. A Budapesti Szemle novemberi számában a szerkesztő illetén oktatásban részesíti a Nyelvört: „A Nyelvör szelleme hirdeti azt az új ukázt a költőknek, hogy *karomat* helyett *karom*, *cselédei* helyett *cselédi* nem költői szabadság, hanem nyelvhiba s a ki azt tollára venni merészkedik, a nyelvrontás bűnét követi el. Ha ez állana, akkor a Halotti beszéden kezdve összes codexeink versben és prózában a nyelvrontás bűnében leledznének s Farkas Andrástól Arany Jánosig, mint Hamlet mondja, senki sem kerülné ki közülünk a mogyoró fa pálczát. A Nyelvör szellemének e nyilatkozatát arra sem tartjuk érdemesnek, hogy régibb és újabb költőinkből s magából a népköltészetből vett idézetekkel megczáfoljuk — százával találhatni reá czáfoló példát — s csak azt jegyezzük meg, hogy nincs a világnak az a nyelvésze, a ki elvitassa a magyar nép ajkáról e dalt: Eladtam a kakasom || Tizenhárom garason sat., vagy elhitesse a magyar közönséggel, hogy Aranynak e sora rossz magyarság: S ott levágták Feliciánt || A király cselédi. A mi az *ik*-es igéket illeti, mi részünkről épen nem tartjuk nyelvrontásnak, ha a költő a népköltészetre támaszkodva, a széphangzás, sőt mérték vagy rím kedvéért is (kivéve a szenvedő igéket) némely *ik*-es igét nem *ik*-es formában ragoz“.

Szörnyűségesen szégyeljük magunkat. Minden tudományos látszó okainkat, egész tíz évi munkálkodásunk sikerét néhány tollvonással így megsemmisíteni! Adjátok ide a legvastagabb orczatakarót, hadd földjük el vele arcunkat, hogy ne lássa a világ rajta a pirító szégyen lobogó lángját! Megadjuk magunkat. Megtanítottak rá, a mit tudni akartunk, hogy melyik a jó s melyik a rossz szó; ránk bizonyították, hogy a helyes szókat is ki akarjuk írtani; rámutattak, hogy nem ismerjük a Halotti beszédet, nem tudjuk, ki volt Farkas András s ki Arany János; s a nótát sem ismerjük hogy: „Eladtam a kakasom || Tizenhárom garason,“ sem azt az ismeretes Calembourgot Arany vígjátékából: Ott levágták Felicziánt || A király cselédi — ; megtanítottak rá, hogy a szenvedő igét nem lehet iktelenül ragozni, tehát a magyar költő csak így dalolhat ékes-magyarúl: „Az mondatik, nem adatom galambomnak“ nem pedig: „Az mondat(-), nem adatok“.

Mikor végig olvastuk a Budapesti Szemle szerkesztőjének ezt az új anabazisát, a mi hitelenség volt Julianustól Voltaireig, az mind a mi lelkünkbe szállt. Nem, ez nem lehet komolyan mondvá! Mégegyszer, s megint mégegyszer átolvastuk: s meggyőződöttünk, hogy szavak, mondatok, bizonyítékok mind komoly, szigorú szemmel néznek ránk. Megdöbrentünk, hogy értelmünk megzavarodott, s félve kérdeztük magunktól: Mi tanítottuk, mi hirdettük s nem egyszer, hanem számtalanszor azt a tételt, hogy a mi a nyelven megvan s nem erőszakolt, az mind helyes, mind törvényes? Aztán végig futottunk gondolatunkban az irodalmi s népnyelvi használaton, és seregestül tolultak elénk a példák; mint „könnyhullatásidat, szenvedésidat, fájaldmidat. Igyunk barátim! Elsujtád villamidat. Nyugodalmim mind eltüntenek“ sat., visszaemlékeztünk, hogy a *karom*, *karomat* s az ikes igékre nézve is épen az ellenkezőjét vallottuk annak, mint a mivel Gyulai Pál vádol. Utána néztünk, s íme újra lenyomatjuk ide vonatkozó akkori megállapításunkat: „Mi elsoroltuk okainkat, melyek kényszerítettek bennünket egyelőre amaz általános kijelentésre, hogy mi a külön ikes ragozás további fenntartásának szükséges voltát megszüntnek tekintjük“. (Nyr. III. 538.) A *karom*-féle használatra pedig így nyilatkoztunk: „Van nyelvünknek egy sajátsága, a mely abban áll, hogy bizonyos kapcsolatokban a viszonyjelölés minden alaki kifejező nélkül állhat s nagyobbrészt áll is. Ez exponenshiány a tárgy és birtokviszony esetében tapasztalható. A tárgyviszony rendszerint kifejezetlen marad 1)... 2)... 3)... 4) az első és második személyragos szók is állhatnak tárgyrág nélkül mind az egyes, mind a

többes számban; Nyujtsd neki a kis *ujjad* s az egész *kezéd* kéri. Kikunyorálná még a *lelkünk* is. (Nyr. IV. 53.)

Gyulai Pál tehát a helyett, hogy a mire felszólítottuk, felvilágosítana bennünket tévedésünkről, kiderítené az igazságot, rávezetne bennünket a helyes ösvényre, harmadfél évi hosszú hallgatás után újra megtámad bennünket s a gyanúsítás szomorú fegyveréhez nyulva, a legkétségtelenebb tényeket elcsavarja, hogy közönségében a netán már hamvadóban levő bizalmatlanságot új lángra szítsa ellenünk.

De még nem vagyunk készen.

Gyulai Pál e támadását Bánóczy Józsefnek ama cikkére alapította, mely a Nyelvőr szeptemberi füzetében Gregussnak, „A magyar költészettan“-át ismertette. Bánóczy bírálata általános vonásokkal színez; csupán egy pontjánál állapodik meg kissé a könyvnek, ama fejezetnél, mely a költői szabadságról szól. Erre nézve megjegyzi, hogy az egészen a Nyelvőr szellemében van írva s aztán szóról-szóra idézi Gregussnak a költői szabadságról szóló ítéletét (l. Nyr. IX. 423.), a melynek magva-veleje az, hogy a költőnek semmiféle tekintetből se szabad a nyelvszokás ellen vétetni. Az idézett hely kezdete így hangzik: „A költői szabadságot rosszul értelmezik, a kik a költő azon szabadságának tekintik, hogy a vers kedvéért hibát követhet el, midőn t. i. a vers rákényszeríti, hogy például az *ikes* igét iktelenül ragozza, *karomat* helyett azt mondja *karom*, tájszókat, népies kiejtéseket és szokatlan szórendet, inverziókat engedjen magának“. Az igaz, hogy ez nincs elég világosan fogalmazva s könnyen akként magyarázható, hogy *karomat* helyett *karom*, *cselédei* h. *cselédi* hibák; az is igaz, hogy Bánóczy e hely záradéksorait: „Igazán *ik*-es ige *ik*-telen ragozása hiba és a költő nem is mondhatja *születik* helyett *szület*. A tájszó, a népies kiejtés nem mindig hiba, néha szépség; „a *karom karomat* helyett, *cselédi* sohasem hiba,“ a melyek kétségtelenné teszik, hogy szerző e kifejezést a „*karomat* helyett *karom* hiba,“ mások nézeteként tünteti fel, nem idézte; de ez az elhagyás az ítélet velején, hogy nincs költői szabadság, se nem ront, se nem épít. Hogy Bánóczy miért nem idézte a záradéksorokat, azt csak ő tudja határozottan megmondani; valószínűen azért, mert az alaptétel megvilágítására nem tartozván, szükségtelennek ítélte; hisz még azt is elhagyta belőle, mely az alaptétel helyességének nyomósítására szolgál: „Baj, ha a vers hibák elkövetésére kényszeríti az író s egy francia tanár, Banoille, e helytelen poetica licentiára gondolt, midőn iskolai könyvében a költői szabadság cikkelyét ez egy szóval írta meg: Nincs“. Neki, a ki Greguss könyvéből tanított,

a ki egy évig forgatta keze közt, talán eszébe sem ötlött, hogy lehetnek, a kik a kezdő sorokat félremagyarázhatnák.

És most kérdezzük, van-e a Nyelvőr olvasói közt csak egyetlen egy is, a ki elhinné, hogy a Nyelvőr dolgozó társaság közt olyan találkozhatnék, a ki hibának tartaná *karomat* helyett *karom*, *cselédei* helyett *cselédi*; a ki elhinné, hogy Bánóczy szavai „egészen a Nyelvőr szellemében van írva” e pontra czélloznának s nem arra, hogy költői szabadság nincs? És kérdezzük másodsor, elhihetni-e, hogy egy Gyulai Pál meg ne értette volna, csak ha akarta volna, az „egészen a Nyelvőr szellemében van írva” mondás czélzatát?

Mi nem tudjuk magunkkal elhitetni.

Támadásának ez a magyarázata van. Érzí jól, hogy komoly tartozása van irányunkban, a főntebb idézett kérdésekre még mindig adós a felelettel; hogy tehát a közönségben gyökeret ne verjen az a vélemény, mintha ő, a mint valójában van a dolog, azért nem felelne kérdéseinkre, mert nem tud felelni, — annál inkább; mert az év elején figyelmeztettük őt tartozására, tanácsosnak látta a hallgatást valami módon megszakítani s hivatalosan felszólalni — mert a Pi. Pa. Pu.-féle ismeretlen nagyságok fakardos vagdalkozásait senki se tekintette a Budapesti Szemle hivatalos nyilatkozatának. Azonban semmibe se lehetett belefogódzni; míg végre a hajánál előrántott „hiba *karomat* helyett *karom* mondani” meghozta a várva-várt alkalmat, hogy újra eldanolhassa az unalmas melódiát: A Nyelvőr a őt is rossznak mondja; hogy hallgassunk tehát szavára?

Nekünk azonban egy tanácsunk van a Budapesti Szemle számára — hanem kérjük, jegyezze meg jól, ha még egyszer támadni akar: Az igazság nem hordódonga, se nem kerékvas, hogy görbíteni kelljen rajta.

SZARVAS GÁBOR.

I R O D A L O M.

Daudet Alfonz, Numa Roumestan, regény; fordította Fá i J. Bé la, 2 kötet Budapest, 1882.

Sokszor és sokfelől hangzott már a panasz, hogy irodalmi nyelvünket a fordítások leginkább rontják; beleviszik a nyelvbe a kifejezés idegenszerűségét, elsímítják a jelentés árnyéklatait s megszokottá teszik a korcs szókat. S mert a hirlap- és regényirodalom terén szorultunk leginkább fordításokra, az ártó mételynek leginkább e kettő a fészke és forrása. Alig is szükséges e két rendbeli fattyuhajtásokra többé rámutatni; kigyomláni, úgy látszik, nem lehet; nyesegetésök meg nem igen jár számbavehető eredménnyel.

Különben készséggel és örömmel ismerjük el, hogy hirlapjaink nyelve általában határozottan javul. Rémlik ugyan, mintha két-három évvel ezelőtt több lett volna köztük az orthologus, mint ma — de ez csak elvükről áll, nem egyszersmind gyakorlatukról is. S őszintén megvallva, a mi őket illeti, ez utóbbira sokkal nagyobb súlyt helyezünk.

A regényfordítás nyelvéről, fájdaiom, nem szólhatni ily elismeréssel. Hogy röviden kimondjam, e tekintetben ott állunk még ma, a hol a Nyelvőr működése előtt voltunk: idegenszerűség és magyartalanság, pongyolaság és gondatlanság minden lapon. Annál jobban esik e helyütt kivételt konstatálnunk. Fái Béla cím-beli fordítása nem készült tárczatöltelékek, sem nem napszámos munka. Alig csalódom, állítván, hogy a π. i. óta Salamon Ferencz Elliot Middlemarche-ét átültetetté, nem jelent meg nálunk oly kiváló fordítás, mint Fáié. Nyelve bő és fordultatos, alkalmazékony és jellemző. Portal néni és Andiberte beszéde, a délszaki táncz és táj leírása nem közönséges fordítói ügyességre vallanak. Ezenfölül magyaros úgy szó- mint mondatfűzésében.

Egyes kifejezések megválasztásában azonban nem elég szerencsés, vagy — minthogy úgy látszik szándékosan tett így — nem elég gondos. A *dalár* és *szünidő*, *szakma* és *indóház*, *kedvencz* és *gyógyital* stb. nem-e föltűnő az oly munkában, a hol nem *lőpor*, hanem *puskapor*, nem *látkör*, hanem *szemkör* szerepel, a hol a *miszerint* aunyira elharapódzott rossz használatával nem találkozunk, sőt el tud lenni a *kedély* nélkül s beéri az elmével s egyéb magyar szinonimáival? — Némelykor meg épen fölváltva találkozni jóval és rosszal; a kolostor mellett ott szerepel a *zárda*, s az *ünnepély* mellett az *ünnepiesség* (az *ünnep* egymagában különben szintén pótolja amazt). A *kétely* és *segély* szókon alig merek fön-akadni; előkelőbb stilusunk, úgy látszik, nélkülözhetetleneknek nézi. A szenvedő alak használatát is ezekben: *meglepetve*, *meggyilkoltatás* stb. csak azért emelem ki, mert föltűnő, hogy a könnyedebb és rövidebb szóhasználatot sürgető neologia sem vette még észre ezekben a túltengést. S most széltiben így használják, hogyan korholhatnám érte a fordítót?

BÁNÓCZI JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Dicsedelem. A Magyar Nyelvőr 1881. XI. füzet 484. lapján ezt olvasom: „A *dicsedelem* alak ἀπαξ λεγόμενον, egyetlen egyszer fordul elő az Ehrenf. cod.-ben (neky ygeret gyczedelmuel: cum

victoria sibi promissa 26. l.)". Ezt a helyet a szerző talán hibásan olvasta, mert én azt hiszem, hogy ez nem egyéb mint: *győzedelemmel*.

BARTAL ANTAL.

E helyreigazításra nézve a következő megjegyzéssel tartozunk. Munkácsi a *dicsér* szócsalád egybeállításában fölhasználta a készülöben levő történeti szótár adatait is. Ezek közt talált egy czédulát, a melyen mutató szóként *dicsedelem* állt s a szövegből megfelelőjeként *győzedelem* volt idézve. Az Ehrenfeld codexet én dolgoztam fel a történeti szótár számára; az idézett hely kiírása tölem való. Munkácsi tehát, ha hibázott, abban hibázott, hogy megbízott bennem. Már a mi engem illet, én nem az eredetít, a melynek holléte akkor tudva sem volt, hanem a codexnek csak másolatát használtam. Ebben pedig világosan, egészen olvasható betűkkel az idézett szó így van írva: *győzedelem*, a melyet a codex ortográfiája alapján így kell olvasnunk: *gyicsedelem*; ez pedig a codexbeli majdnem közönséges *gyicsőség* (dicsőség), *gyicséret* (dicséret) útmutatása szerint annyi mint *dicsedelem*. Nekem tehát, a ki ebben az esetben nem szövegkritikus, hanem szövegmásoló voltam, ha lett volna is kétségem a *dicsedelem* alakra nézve, mint pusztá másolónak szorosán ragaszkodnom kellett az én eredetimhez s a szót úgy írnom le, a mint találtam. Hogy az eredetiben *győzedelem* áll, azt a gondosságáról ismert kiadónak, Volf Györgynek el kell hinnünk. Végül meg kell jegyezmem, hogy e helyreigazítás, ha ugyan annak vehető, a *dicsér* etimológiájára nézve semmi befolyással sincs; s az egész fejtegetés vele erejéből semmit sem vesz.

SZARVAS GÁBOR.

Többes, többszörös. A számvetés német kézikönyveinek magyar fordításai honosították meg a *többes* terminusnak helytelen használatát.

Tekintsük a következőzetéseknek eme sorát:

Hat háromnak kétszerese, kilencz annak háromszoros, tizenkettő négyszerese s í. t. Általában 6, 9, 12 stb. 3-nak többszöröse és nem „*többesei*“, mint azt a számvetés kézikönyveiben kivétel nélkül találjuk.

Lássuk a *többes* terminus helytelen használatának eredetét! *Többes* szám (numerus pluralis) németül *vielfache zahl*; valamely szám *többszöröse* (multipulum alicuius numeri), németül *das vielfache einer zahl*. Látni való tehát, hogy a német könyvek gondatlan fordítói a „multipulum“ megjelölésére a *vielfach*-nak azt az értelmét választották, mely a pluralist jelenti.

CSÁSZÁR KÁROLY.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. „Vita támadván köztünk a *keresztény* szó írására nézve. miután megegyezni nem tudtunk, elhatároztuk, hogy az ügyet eldöntés végett a Nyelvőr t. szerkesztősége elébe terjesztjük. Méltóztassék tehát felvilágosítani, hogy kelljen írunk: *keresztjén-e* vagy, a mint némelyek a *kereszt* szótól származtatván, állítják: *keresztény?* s nem a szó származása (*kereszt*) dönt-e helyes írását illetőleg?“

Felelet. A mi ortografiánk tanítása szerint, a melyben, mint Spartában két király, két fő elv, az etimológiai és fonetikai egyenlő hatalommal uralkodik, arról nem lehet szó, hogy kell, hanem, hogy akarjuk írni. A kiejtés szerint helyes mind a kettő; mert mondanak *keresztény-t* és *keresztjén-t* egyaránt. Az etimologia szerint csakazonban a *keresztjén* helyes. E szónak ugyanis, a *kereszt*-tel nincs semmi köze. Sehol az egész kereszténységben nem akadni nyomára, hogy Jézus vallásának követőit a *crux*-ról *cruciani* vagy *cruciat*-nak nevezték volna; hanem igenis *Christus*-ról *christiani*-nak. A *christian(us)*-ból való a szláv *kerstjan*; s ennek megmagyarosodott hasonmása a *keresztjén* szavunk; régibb irodalmunk csaknem kivétel nélkül a *keresztjén* írásmódot használja. Minthogy azonban a *keresztény* alak a fejlődésnek előrehaladottabb fokán áll, s azonkívül a magyarság nagyobb része is a *t*-és kiejtést használja, mi magunk részéről is a *keresztények* pártjára állunk.

2. „Kérdés támadt az első (*ehetném*) vagy a harmadik személyű igealakhoz (*ehetnék*) járul-e a harmadik személyű birtokrag *ja, je*, vagyis melyik van jobban mondva: *ehetném-je* van vagy *ehetnék-je* van?“

Felelet. A mi meggyőződésünk az első személyű igealak mellett nyilatkozik. Okaink a következők. A mi kétségtelen, az, hogy használatos mind a kettő: *alhatnám-ja* és *alhatnék-ja* van. De mi ez utóbbit (*alhatnék*) ép úgy első személynek tartjuk, a mint valóban első személy az *alhatnám*. Ezt a hitet vagy helyesebben meggyőződést a következő tények érlelték meg bennünk. Tudvalevő, hogy a népnyelv jó részben az *ik*-es igéket is egészen az *iktelenek* módjára ragozza: én már *ehetnék*, ő is enne, ha vóna, mit. E szerint *alhatnék* ép úgy lehet első személy, mint első személy az *alhatnám*. Hogy pedig valóban az, ime a bizonyítékok. Az *iktelen* ragozás egyes első személy ragja tudvalevőleg *k*: *sirok*, *tánczolok*; minthogy azonban e *k* az *ikes* ragozás első személyragjával az *m*-mel szemben, mely azonkívül az egész objektív conjugatióban (*látom*, *láttnám*, *lássam* sat.) s a

névragozásban (kalapom, kertem) egyedüli kifejezője az első személynek, mondjuk, minthogy e *k* az *m*-mel szemben kissé erőteljen természetű, a nyelvérzék az ilyen óhajtásszerű kifejezéseknél, a mit különben tenni nem szokott, határozottabb érthetőség kedvéért még az iktelen igéknél is az *m*-es alakhoz szegődött, úgy hogy a *sírhatnék*, *tánczolhatnék* mellett egyként járatos a különben más alakokban egészen szokatlan *sírhatnám*, *tánczolhatnám* is. Ez a használat tehát határozottan az első személy mellett szól. A mi azonban a kérdést végkép eldönti, az a tény, hogy ha a szóbeli igealak jelzőként áll, vagy képzőket vesz föl, mind a kettőre nézve csak is az *m*-es alak vagyis a minden kétséget kizáró első személyű forma alkalmazható, pl. Ej de veszekedhetném kedved van! Olyan alhatnámós pillantásokat vetett rám. Bántja az urhatnámkodás, az urhatnámosság juttatta koldusbotra.

3. „Egyik tagtársunk erősen vitatja, hogy a tinta szót nem *i*-vel, hanem *é*-vel kell írunk, ekképen: *ténta*, miután az *atramentumból tramenta*, ebből pedig összerántva *ténta* lesz; továbbá, mert a nép is általában *téntát* mond. Igaza van-e tagtársunknak?”

Felelet. Igaza van, kivéve 1) hogy az *atramentum*-ból nem lesz *tramenta*; 2) hogy *tramenta*-ból semmiféle összerántással nem lehet *ténta*; 3) hogy nem *téntából* lett tinta, hanem megfordítva; 4) hogy a *téntá*-nak semmi köze sincs az *antramentumhoz*. Igaza tehát csak annyiban van, hogy a népnyelv kivétel nélkül *téntát* vagy *téntát* mond; a *tinta* csak német-utánzó irodalmi használat. A *tinta* eredetije különben a lat. *tincta* t. i. aqua = festett víz. „Recordare... quantos per abrupta una Tincta subscriptionis tuae dejecerit. Id est, una subscriptio, quæ tinctura vel atramento fit. Hispanis tinta etiamnum est atramentum“. (Duc. Gloss.)

4. „Megegyeztethető-e a magyar nyelvérzékkel az ily mondás: „Nem igen van kedvem dolgozni“? S nem germanizmus-e ebben a „nem-van“ használat?”

Felelet. A kérdés első ágára igen, a másodikra nem, a válaszunk, azaz: az idézett példában egészen helyén van a „nem-van“ használat s éppen nem germanizmus. A „nem-van“ és „nincs“ használata bizonyos árnyalati különbséggel jár, a melyet így határozhatunk meg. A *nincs* per eminentiam az állítmányt s így az egész mondatot, az állítást, a *nem* (van) ellenben a mondatnak csak egy tagját tagadja; pl. „Van sok pénzed? Ninc s. Van pénzed? Nem sok van“: a *nincs* tagadó a *nem-van* pedig inkább állító természetű s ellentétben alapszik: „Nincs sok

pénzem“ tagadjuk a sok pénz voltát. „Nem sok pénzem van“ de nem sok = kevés. „Ez a cikk nincs rosszul írva“ azt az állítást tagadja, hogy a cikk rosszul van írva. „Ez a cikk nem rosszul van írva“ az ellentétet czélozva állít; nem rosszul = jól. „Nincs leszedve minden gyümölcs“ azt az állítást tagadja, hogy minden gyümölcs le van szedve. „Nem minden gyümölcs van leszedve“ a gyümölcs leszedését igenli s csak a „minden“ jelzőt tagadja. „Hiába, nincs arra megteremtve az asszony, hogy tudományjal foglalkozzék“ tagadom, hogy meg volna teremve a tudományra. „Nem arra van megteremtve az asszony, hogy tudományjal foglalkozzék, hanem —“ állítom, hogy meg van teremve, de nem tudományra, hanem más valamire sat.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Mikép magyarázza Brassai Ballagit.... Most, midőn Ballagi akadémiai felolvasásának taglalását bevégeztük, nem lesz érdektelen meghallani, miként fogták fel mások s miként magyarázzák e váratlan föllépésnek célját. Ballaginak egyik legfelsallangozottabb s nagy hatásra számított mondása, a melyet mi is tárgyaltunk, így hangzik: „Rövid visszapillantást akarok vetni nyelvünk nyelvújítási ügyére. Teszem ezt nem vitatkozási kedvből, hanem, mert veszedelmet látok a multat elborítással fenyegető azon áramlatban, mely a fejlődés fonalát megszakítva, nyelvünket könnyen azon bizonytalan állapotba sülyesztheti ismét, melyben azt a század elején találta“. Brassai „A nyelvújítás és Ballagi“ című iratában ily magyarázatát adja Ballagi idézett szavainak: „Elérkeztünk arra a magaslatra, a honnan értekezőnek (Ballaginak) egész tervét beláthatjuk, felszólalása igazi okát, célját megérthetjük. Íme: „Azon áramlat“ — értsed: az új szóknak a Nyelvörben megkezdett és azóta kérlelhetetlenül folytatott kritikája, mely „a multat“ — értsed: a neologismus Aranjuezi napjaiban dívó szógyártást „elborítással fenyegeti“ — értsed: a nem igaz kamarán kelt szók szemétbuczkáit szétszórja és elsepri; „a fejlődés fonalát megszakítja“ — értsed: a szógyártással való garázdálkozásnak gátot, és így az új szók gyűjtésének véget vet; „nyelvünket habozó állapotba sülyesztheti“ — értsed: a nem elég készültsgű fordítót bajba hozhatja és arra kényszerítheti, hogy maga erején keresse ki és lelje meg a töstörzsökös magyar szókincsben az idegen mondatot (korántsem mindig egyes szavait) leghívebben, szebben és alkalmasabban tolmácsoló kifejezést, — abban az áramlatban Értekező „veszedelmet“ lát, t. i. azt, hogy

szótárát, melynek egyetlen egy érdeme a neologismusok válogatás nélküli összegyűjtése, voltaképp haszontalanná teszi és keletét tetemesen csökkenthetvén, jövedelemforrást apaszt! Se posztó, se pénz!!!. Minő véleményben van az olvasó? Nemde, hogy Brassai méltán megérdemli a „commentator optimus“ nevet?

A ki zivatart vet, zuhatart arat... November 13-ika vörösbetűs napja volt a Vasárnapi Ujságnak. Trombita harsogás és dobpergés közt tudathatta a világgal, hogy rajtakapták a Nyelvört. Látjátok Bartzafalviban, testvéreim, mit tanít a Kazinczytagadó hamis próféta Nyelvör, lássátok, mily görbe a tudománya s úgy higgyetek álnok tanításának! Névtelenül rombol vala az aknák sötét üregeiben a gonosz szellem; és mondá Jókai Mór: legyen a gonosz szellem neve *zuh(anó ziv)atar*, és lön *zuhatar*. És látá Jókai Mór, hogy a név jó volna. Eljőve pedig a Nyelvör és kigúnyolá a zuhatart, hogy nem az úr kertjéből való gyümölcs volna. De egy régi könyv táblájára ragasztott, régi nyomtatott levelecskére írva vagyon: „Zuhatar módgyára szegény lelkem busult, mint el-hagyot árva tsak magának szorult“. Ezt a levelecskét lefejtettük a könyvről s hogy saját szemével győződjék meg a *zuhatar* igaz voltáról, elküldtük a Nyelvörnek. Ebből láthatjátok igazhívő feleim, hogy az orthologia csapszékének korcsmárosai igaz czégér alatt hamis bort árulnak. Vigyázzatok és meg ne tántorodjatok! A neologia szent lelke legyen veletek! Bartzafalvinak és Kazinczynak és Bugátnak nevében. Amen!.. Ez az előterjesztés azonban meg ne tévessze olvasóinkat, mintha a Vasárnapi Ujság előadása misztifikáció volna vagy csalódáson alapulna. A dolog valóban úgy áll, a mint elő van adva. A levélkét megkaptuk. Régi papiros, régi nyomás, s a *zuhatar* szó abban a kapcsolatban, a mint idézve láttuk „Zuhatar módgyára“ tisztán, világosan olvasható. Tehát a Nyelvört végre mégis rajtakapták volna, ha közbe nem gördült volna egy akadémikus, idomtalan nagy „hanem“. Exempla docent, először is egy példával felelünk. E példa ugyanarról a töről van metszve, a melyről a *zuhatar* való. Évek előtt egy hirlapi közleményben olvastuk, hogy „az *ivodában* (ivószoba) ketten ültek s borozgattak“, s megróttuk az *ivoda* szót, mint nem rég megróttuk a *zuhatart*. Ha a Vasárnapi Ujságnak Déva-Ványán is volna egy olyan eszejárású nyelvtudósa, a minő a nov. 13. számbeli, akkor bizonyára el nem mulasztotta volna egész melegében megfujni a diadalkürtöt, hogy: „hamisságon értük a Nyelvört; azt mondja, az *ivoda* rossz szó; hallja meg, a mit nálunk Déva-Ványán az atyafi mondani szokott, ha visszajáról akarja dicsérni felebarátját: „Hunczut annak még az *ivodája*

is! Érti a hasonlatot a Vasárnapi Ujság? Megmagyarázzuk. Mi, valamint, midőn az *ivoda* (ivószoba) szót kárhosztattuk, egy szóval se mondtuk, *hogy ivoda* (az *ivad*-nak teljesebb alakja [v. ö. *évoda*] s az *ivadéknak* jelentésbeli egyértékese) egyáltalában lehetetlen szó; úgy most is, midőn a *zuh*(anó *ziv*)*atar*-t meg-róttuk, egy szóval sem állítottuk, hogy nem lehet a *zivatar*-nak egy, részben eredetibb *zuhatar* alakja. (A két szó ugyanis minden bizonnyal egybetartozik s mind a kettő egy régibb *zuvatar*-nak a változata; a *zuvatar*-ból t. i. egyrészt *zuhatar* [v. ö. sávoljos *sáholyos*, bival *bihal*, kőműves *kőmíhes*], másrészt *zivatar* [v. ö. bukni (meghág) *bíkni*, luk (lyuk) *lík*, tük (tyúk) *tík*] vált. Hogy ez a *zuvatar* = *zivatar*, melynek régibb jelentése *zaj*, *zörej*: „strepitus fragor [Molnár A.], a mint sejtjük; valóban a *zuvat* [rágalmazás, hirharang, fecsegő, colloquium in quo alieno honori detrahitur. Tájsz.] szóhoz tartozí-e, azt a bővebbi adatok fogják kideríteni.) Most már talán átlátja a Vasárnapi nyelvtudósa, hogy a töle fölfedezett *zuhatar* és Jókai *zuhatarja* közt mégis csak van valamicske különbség s míg az elsőből tanulunk lehet és tanultunk is, a második marad annak, a mi volt, mulattató vaticzinium, a melyet új-magyar szóval egészen találóan, *jókor*-nak, akár a *mod*(us)-ból lett *mod-or* analógiájára a *joc*(us)-ból, akár a *zuh*(anó *ziv*)*atar* példaképe *Jók*(ai *M*)*ór*-ból származtassuk.

„Nyelvünk újabb üzekedéséről“.. Nemes Budapest fővárosa jövő évi nyomtatott költségvetésének egy pontja így hangzik: „Parkirozásokra, üzdeház fenntartására megkívántató összeg“. Soká törtük rajta a fejünket: Uram teremtem, vaj miféle intézet lehet ez az *üzdeház*? Talán „perzekutornevelő intézet“? De hisz a fővárosi rendőrség minden tekintetben annyira kitűnő s oly töméntelen számú, hogy ez valóságos Dunába vizet hordás volna. Vagy talán olyan ház, a melyet Messalina nyelvén így lehetne kifejeznünk: *aedificium ad recreandos taurorum animos bovesque multiplicandos institutum*? Végre felvilágosítottak bennünket, hogy az semmi más mint „treibhaus“. Gondolkozóba estünk. Mi úgy hallottuk anyánktól, dajkánk mindig úgy mondta, vidékünkön mindenki így beszélt: A fű n ő; a dinnye már bú jik; a szőlő f a k a d; a f a r ű g y e z, a levelek h a j t a n a k; a bimbó h a s a d, a rózs a f e s l i k; a virág nyit, ny í l i k. Aztán tovább gondolkoztunk. Budapest az ország színe, föle, java; a fővárosi képviselők a polgárság színe, föle, java; a fővárosi tanács a képviselők színe, föle, java... És a fővárosi tanácsnak az ország színe-javának a fák nem h a j t a n a k, hanem „treiben und schlagen aus“: ü z n e k és k i r ú g n a k. Újra elgondolkoztunk és keservesen esett meggyőződünk, hogy a m i e s z ű n k ugrott ki a rendes

kerékvágásból; s a mit először tenni akartuk, hogy az *üzde* szót megrójuk, lélekcsüggedve abbahagytuk. Akarva nem akarva ráfanyalodtunk az igazságra, hogy „a mit a nemzet legjobbjai az ihlettség pillanatában alkottak s az egész nemzet elfogadott,” azt ne merjük szentségtelen kezünkkel illetni!

Nyelvművelő vajúdasok... Mikor egy német ember, nem volt épen oly rég, nyelvcsinálóknak talált nevezni bennünket, jól emlékszünk rá, ugyancsak haragszomra vettük a dolgot, sehogy sem tetszett, nagyon bántotta fülünket a „sprachmacher“ cím. Pedig mi türés-tagadás benne, a szó igaz, nagyon is igaz, bizony mi „nyelvcsináló nép“ voltunk s részben még ma is az vagyunk. Élettelen, sokszorta csak találomra összerakott elemekből csináltunk egészen új szokat; csináltunk halomszámra új képzőket; alkottunk új grammatikai alakokat és csináltunk sok más, a mi szemünkbe nagyon látszó, de valójában nagyon is alant járó vastag furcsaságokat. Hogy a mai érzékempult nyelv-művelődött nemzedék is érezhesse valami módon a nyelv-művelésben rejlő komikumnak erősségét, néhány magvaszakadt kísérlettel világítjuk meg neki a *kecs, pamlag, védv, viador, hallandott, leendene* sat. *bohózatosságokat*. Eszébe törődött egyszer valakinek, mert a nyelvcsinálás virágzó korszakában mindegyre újabbnál újabb furcsaságokon törték fejüket az emberek, hogy új igealakokat teremtsen; mert lám a latinban van mult és jövő infinitivus: *scripsisse* és *scripturum esse*; eddig nem éreztük ugyan hiányát, de mért ne legyen, ha lehet. Pedig lehet. És megcsinálta az új infinitivusokat: *irrottani* és *irandani*. Az első ugyan csak pusztá kísérlet maradt, de a második él és uralkodik a „művelt magyarság“ nyelvében; sőt rajt is eresztett: *irandott, irandana, leendhetett* (szerencsétlenség), a melyeket különösen a vak igazság papjai, a jogászok, az „elegans stilus“ legdrágább gyöngyeinek tartanak. Egy más valaki, bizonyára a neologiai szabatosság előmozdítása tekintetéből, hogy olvasója valamikép az atlanti óceánra ne gondoljon, az *atlan* képzőnek *at* tagját lefaragta s *mosdatlan, kapatlan, sületlen, illetlen* helyett *mosdlan, kaplan, süllen, illen* gyönyörűségeket kezdett írni. Ennek a „szerencslen“ nyelvácsnak Kuthy Lajos a neve. Lankodása azonban csak félig maradt kísérlet, mert a *hat* képzős igék származékaiban az egész új irodalom lankadatlanúl lankadozik: *mondhatlan, élhetlen* sat. sat. Egy harmadik furavadász a superlativust vette czélba. Mirevaló, úgymond, a comparativus alak a *leg* mellett, mikor egymaga is kifejezi a felső fokot? És elkezde a görögök *legszent*

dolgairól a *legistentelen* magyar superlativusban szólani. Ennek e nyelvgyalusnák Fojtényi Kaszsián a neve. Nunc venio ad virum fortissimum, ad nomen illud follinum (szófüvő) Folnesics. Folnesicsnek az a kiváló gondolata támadt, hogy nyelvünkben is meghonosítsa a grammatikai nemet. Olvasta: „Er sprach, sie erwiderte“. És a mester szavával felsóhajtott: Ó ez a mi tökéletlenségében senyvedő nyelvünk. Neki az *er* is ő, a *sie* is ő! Vaj ki mossa le ezt az ő tökéletlenségének szennyét? Ha nem akad senki, lemosom én, csinállok egy magyar *sie*-t. A *sie* tudvalevőleg asszony, nő, né; legyen tehát a magyar *sie* = *őné*! Kár, fölötte kár, hogy ez az olympusi gondolat nem Kazinczy vagy Helmezy agyában fogamzott meg, mert akkor kétségtelen, hogy ma „a delfi imádott delnöje rózsapiros ajkára nyomandotta égő csókját, őné boldogság teljes szemekkel borulandna a szeretett önek érzelemdús keblére“. És bizonyos, hogy nyelvünknek szent igazsággá bizonyított hajlékonysága s reformátoraink gátzúzó ihlettsége ennél a határnál meg nem állapodott volna, hanem a szabatosság lángoszlopa csalta volna őket előbbre és előbbre, míg a tökéletesség szent templomába be nem jutottak volna. Hol állanánk akkor most?! Kiterjesztettük volna a nemet nemcsak az első és második személyre s többes számra: *énfi, énné; tefi, tené, öfi, őné; mifki, minék; tifik, tinék; öfik, őnék*; hanem ki az esetek mindegyikére is: *énfinek, tenéhez, mifktől, tinékre* sat. Sőt ha a véletlen megismertetett volna bennünket a szláv igeragozással, a nemes vételkedés tüze oda is elragadt volna, hogy az egyes igeragokat is megkülönböztessük nemre nézve egymástól, mondván: *káromkodomfi, pletykázokné, iszolfi, epedszné, verekedketnémfi, férhezmehténékné*. Az meg épen kérdés alá sem esik, hogy a tárgyneveket is felruháztuk volna nem végzettel; s mai grammatikáinkban ilyen szabályokat tanulnának az iskolás fiúk: Hímneműek a férfij tulajdonságot, foglalkozást stb. jelölő főnevek; a nőre vonatkozók nőneműek; pl. *bajuszfi, nadrágfi, csizmafi, borfi, puskafi*, ellenben: *kontyné, szoknyané, cipőné, kávéné, tűné* sat. Ez volna aztán az arany szabatosság. Be kár érte, hogy magba szakadt.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Istánczia.

Tekintetes csász. kir. miniszteriom! Sőt ha már a fentisztelet csere kaszáló gyepes hátát három darab lovaim csibdesték is, a lett vóna a sorja, hogy Kiss Péter szomszéd ne hajtottá

vóna be, az e ríszbe ártatlan lovakat, hanem aszonta vóna, hogy má hiszen ezt a bitang jószágot behajtom a város istállójába. A minthogy Lukody Bálint komám lú után járó gyereke monta, tüstint átmentem Kiss Péter szomszidho, hogy kiválcsam, mán ha pínzemen is, de azt mondta, hogy nem aggya, mer mán a helybeli Tekintetes csász. kir. Járásbiróságho van feljelentve a dolog mivolta. Erre osztán haza mentem, ott lakok a slétorom kaszárnya mellett, a cigán soron. Másnap, úgy kenyírebíd után, e hun szalad be Pista gyerek, oszt aszongya, ídes apám, nadrágos ember jön a házunkba! Ebbe a minutumba betoppan Katona Péter, a preferencs, tüstint megismertem, mer nagyon sokat szok a mi utczánkon járni, oszt aszongya, hogy „Aggyon Isten“! — „Aggyon Isten“! mondok, hát mi jóir kereste meg szegínyes hajlíkunkat? Erre kivesz abbúl a gulímászos vászonbúl egy írást. oszt aszongya, hogy mennyek sürgönyösen a helybeli járásbiróságho, mer egy kis baj írkezett. Erre osztán, hogy anná haladikonyabb legyen a dolog, magamra kapok egy derékra valót, jó meleg ájer van mondok, nem kell újjas, és felmegyek a Bekk házho, mer hát ott van a törvény. Alig teszem be az ajtó kilincsit, aszongya a Tek. csász. kir. járásbiró úr, — úgy czilozok a vót; — kendet hijják Mányi Ferencznek? Igen is kírem alásson. No hát akkor fizessen kend minden lúir 3 ezüst forintot. Már istálom, azt nem tehetem, hogy a kökíny lúir is fizessek, a ki a píhes mellett lógóra szok járni, mer mír, azír hogy a nem vót a tilalmasba, hanem csak az árokba, a kit pedig a körisfa egészen elperelt a gazdjátúl.

Ilyen soromba, míltó alázatosságal instálom a Tek. csász. kir. miniszteriomot, hogy ha nem átalja, tessik megnízni az árkot, a mékbe akkor a kökíny lú kereste a maga ílelmit; Kiss Péter szomszidot pedig — ha ugyan annyit meg nem evett, ártatlan lovaim érdekében elmarasztalni méltóztassik. Méltatlan ember vagyok én, Tek. csász. kir. miniszteriom, hogy úgy bánnak velem, meg a jószággommal, mer 19 esztendők óta, hun 3, hun 4 lovammal, fiúi hüsséggel szolgálom e nemes várost; — külömben ha itt nem sikerül az írvíny, ű felsíge becses házatájékát sem kerülöm el látogatássommal, s annak mondok el áperté mindent. Tisztelem Patay nagyságát, ha ugyan ott van még? Az az ember uram!! — Folyó hó elhunyt napjában Mányi Ferencz fuvaros ember m. k.

Hát arra jár-i eső?

(Debreczen.)

ILOSVAY PÁL.

Szólásmódok.

Messziről jöttek szabad hazudni ; mert ki járhat utána, na igazat mondott-e?

Ha bécsületes asszony nincsen, szarvával is eltánczol az ember: ha nincsen miben válogatni, olyannal kell megérni az embernek a milyen van.

Több nap, mint kolbász: gondoskodik a hónapra is, mert hónap is megéhezel s előveszed a mit tegnap meghagytál. — Ezzel hasonló jelentésű:

Haggy ma, holnap is találsz.

Ugyancsak meghuzta a bagariát: megijedt, s ijedtében félrevonta magát, elhallgatott, megbecsülte magát.

Ugyancsak huzza a bürt a fagyon: erős horkolással alszik.

Ráterítették a vizes lepedőt: Erősen elvádolták s ez által veszélybe sodorták.

Kirántották a gyíkiént alóla: megholt.

Eb ura kurta! mintha az mondanák: ebnek vagy ura, ebnek parancsolsz, nem nekem, nem vagy nagyobb ur mint én.

Vín lúnak cifra szerszám: olyan idős asszonyra, leányra szokták mondani, a ki korához nem illő rikító színű ruhát s cziczomákat ölt magára.

Maga fazeka mellé szítja a tüzet.

(Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Tájszók.

Mezőtúriak.

elkacczintotta: elnevette magát.

kajtár lud: arra a ludra mondják, a melyet, ha tavasszal kitojja magát, nem ültetnek el, ha mindjárt kotlik is, hanem kivernek gunárhoz, hogy sarjura is tojjon.

kalapál: össze-vissza beszél.

katlan: gyurt sárból csinált kis kemence, melynek tetején nagy nyílás van, hogy az üstöt beleereszthessék.

keszmerkédik: igyekszik, halad felfele a paszuly, borsó, vagy az ember, ha vagyonosodik.

konyha: pitar.

szabad konyha: a konyha közepén levő vályugból készült nagy rakotmány, melynek közepére rakják a tüzet s e mellé a főző edényeket.

köszköpüködni: lábatlankodni (l. alább).

közelleni: „Tur két mért-földre van Szarvashó“ — mondhatja egyik paraszt „közelleném én aszt komám“ — felelhetné rá a másik, mert messzibbre gondolja Turt Szarvashoz.

elkülöfelezett: elment, hogy elkerülje a szégyent, vagy: „mikor asztán tetre került vóna

a sor, elküllőfelezett": észre sem véve megugrott.

léhó: fél hordó formájú 25—30 iczczés készülék, fenekén hordóba szolgáló vékony tölcserrel. Borszürésre használják.

lézeng: a betegségéből felkelő ember alig lézeng: alig tud járni, úgy elgyengült.

libikóka: gyermekjáték, közepén megtámasztott deszka, melynek mindegyik végére 1—2 gyerek ül s úgy libikókáznak.

neki lohajt a dolognak a széles kezdő, hamar unó ember, azaz nagy tüzzel fog hozzá, de csak hamar beleún.

lövő: lövölde.

messzilleni; a turi paraszt messzillené, ha Turt Szarvas-hoz tiz mértföldnyire mondanánk, mert nem tartja olyan messzire Turt Szarvastól.

mili: milimeter.

kinagyolni a ruhát szokták. Mikor hozzáfognak mosásához, mindenekelőtt kinagyolják, szappan nélkül megöblögetik. Innen a nagyoló lé.

palóka: szíjba szeget szurkálnak bele s körülkötik vele a bornyú orrát, hogy anyját ne szophassa.

pákosztos: az az ember vagy a kutya, macska, a melyik keresi, kutatja az enni valót.

pihés a csikó, mikor nagy a szőre. Csak a csikó pihés, a lud, rucza pélyhések.

pipázik a ló jólakás után: jól érzi magát, szunyókál.

pitar: konyha.

pöcsikél: az öreg asszony v. a ló, ha szunyókál.

elszágódozik: a csikó, mikor kiválik a többi közül s össze-vissza messze elnyargalász.

szodé: a ki sose lakik jól, azért mindig éhetnék. Ebből szodéskodni: pákosztoskodni. (L. feljebb.)

szolgafa: felyül összetákolt s a földön szélyelálló három karóból készült alkotmány, melyről gangós kötél lóg le. A pástorok használják.

mégszompolyodott: mert a gyengéjére tapintottak vagy hazugságon érték: megszégyelte magát.

szuptilis: filigrán a német herczég.

mégszusszant: megharagudott (de az ilyen haragot nem veszik komolyan).

tanyázní: „vasárnap Patkóséknál jöttünk össze tanyázní“: beszélgetni, pipázgatni.

tudós vagyok benne: tudom.

tüzelő hely: a pitar közepén téglával kirakott négyszegletes lyuk. Csak bográcsban főznek felette. (L. gangó.)

ugrifüles: a vig természetű kis lány, pl. a ki kedvében ugrándozik, pajkoskodik.

vérdít: az élesen beszélő asszony.

vértyog: a kotló, ha bántják. Asszonymak is mondják: „hogya vértyog (hogya jár a szája) mint a kotlós tyúké“.

veszkődik: az az ember, a ki mást gyerekesen bosszant, hátráltat dolgában. Az ilyen emberre mondják, hogy veszkődő természetű van.

megvetemedik: a fal, ha dül-
félben van.

vivódni: „bizony uram két
hete vivódunk már a vízzel,
éjjel-nappal“ — mondta egy
gáti munkás.

zsiborog: zsibbad a láb,
kéz, gyomor. (Úgy emlékszem,
hogyan a gyomor korgására is
mondják.)

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Ikerszók.

Tipi-topi: gyermekek, öreg emberek biztalan, topogó, lassú lépegetéséről szokták mondani; — innen: tipeg-topog, mint a kövér liba; — mondják így is: tipp-topp, tipp-topp.

Töröm-lökös: ügyetlen, bamba, esetlen.

Tömöri-faggyas: zömök, alacsony termetű, kövér ember; az ilyenről szokták mondani, hogy: maga szopta az anyját.

Tiri-firi: fiatal leányok, asszonyok csevegő beszédjére alkalmazták. — Mint főnév, tiri-firi: csevegő. Tereferél, tereficsél.

Tránká-flánká: ügyetlen, esetlen, lassú, nehéz járású, léptű emberre mondják. — Tránkáló: bamba, ügyetlen, majdnem ostoba, buta.

Té-tova v. tí-tova néz, jön-megy; — inenn: tétováz: zavartan beszél, tesz valamit.

Tüstül-fokostul: mindenestül fogva v. fogvást; rosszak vattok bizon' ti tüstül-fokostul, minden széksze-monczátok is avvót.

Teszi-veszi: ide-oda rakosgatja, hányja, veti.

Tes-tus barátok: olyan jó barátok, a kik rendszeren tegeznek egymást.

Tedd ide-tedd oda: gyarló, gyáva, alamuszi ember; csak ojjan tedd ide-tedd oda ember biz' ű keme, nem sok vizet zavar.

Tikk-takk: topogós s szabályos időközökben előforduló ilyen forma hangra (szívütés, óraketyegés) mondják.

Tóla-matóla: mint atóla-matóla.

Keczu tóla-matóla!

Kinek arra mi gondja? — Népdal.

Tulon-túl: mértéken túl. — Ez a szerelmeskedés má mégis tulon-túl való, — ha écczer hozzá fog, hát akkor tulon-túl is iszik.

Tapsi-füles: a száárnak tréfás neve; használják különösen gyermekek egymás közötti megszólításra: gyer elő te tapsi-füles!... az átvitt értelemben használt „számár“ szónál vmivel gyöngébb, s rendszeren tréfás értelemben fordul elő.

Török-szakad: minden áron, kivétel nélkül, kifogástalanul; — török-szakad!... ott leszek; —megfizetek.

Tör-ront: ide-oda dob, hány-vet holmit, s ez által törirontja azt, — a mi különben is könnyen török-romlik.

(Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

TARTALOM.

	<i>Oldal.</i>
Asbóth Oszkár. Buda	113
Babics Kálmán. Mikor nem határozott a személyragos tárgy?	14
Antikritikaféle pro republica et pro domo sua	167
Bánóczi József. Greguss Ágost „Magyar költészettan“-a	421
Fái J. Béla „Daudet Alfonz Numa Roumestan“ regény. fordítása	557
Budenz József. Felszólítás a nyelvújítási adatok gyűjtése iránt	97
Csapodi István. A magánhangzók kiejtéséhez	264
Csengeri János. A határozott és határozatlan tárgy	72
A körülírt igeragozáshoz	213
Nemzeti tornacsarnok és a magyar nyelv	319
Még egyszer a határozatlan személyragos tárgyról	376
Fialowski Lajos. A népbotanika poézise	248, 408
Führer Ignác. Segéd-e vagy töhangzó?	310
Halász Ignác. Ritkább s homályosabb képzők	54
„Visszahódított“ magyar szók	193, 244, 346
Incze György. A tárgyas és tárgyatlan ragozás a háromszéki nyelvjárás szerint.	19
Ifj. Szinnyi József. Nyelvújítási adatok	308
Jancsó Benedek. Bethlen Gábor magyarsága	176, 268, 312
Kohn Sámuel. Hol és kitől fogadták el a magyarok a „német“ és a „zsidó“ szót?	219
Kovács Menyhért. A magyar igeidőkhöz	293, 389
Körösi R. Sándor. A Nyelvőr népnyelvi adataiból	9
Kúnos Ignác. Erdélyi kisebb nyelvjárások	20
Székely Sándor „Tréfás népdalok stb.“	519
Mihály József. Német szókölcsönzések: Harcz, hanczol, hanczúroz	49
Munkácsi Bernát. A moldvai csángók nyelvjárása	101, 149, 199
Szláv kölcsönszók: Pipacs, pippanfű, páponya és pitypang	337
Fátyol, patyolat és patyóka	385
Dicsér, dicső	481
Hamupipőke	529
Négyesi László. Klinkenberg Jakab „Magyar nyelv és iránytan“-a	315
Ponori Thewrewk Emil. Szófejtetések: Színig, színültig, szinyártig, színjártig	70
Biztonság	71
Nyelvújítási adatok	172
Riedl Frigyes. Buda	5
Még egyszer Budapest	241
Simonyi Zsigmond. Zománcz = émail	98
A nyelvtörténeti szótár hiányzó adatai	123, 225
Az „-aszt“ képző s a „válasz“-féle főnevek	147
Ámúl, ámít	320
Mondattani változások	289
Segéd- és töhangzó?	366
Andalog	405

	<i>Oldal.</i>
Szarvas Gábor. A névmagyarosítás kérdése	1
Ballagi Mór és a magyar nyelv 59, 107, 158, 206, 259, 353, 399	447, 496, 538
A polgári iskolának és rokonainak	115, 221
Nyelvújítási adatok	215
Szófejtések: Timár	433
Déliábos nyelvészek	458
Fatum est	553
Szántó Kálmán. A hosszú ê a nyelvjárásokban	23
Imre Sándor. „Beregszászi Nagy Pál élete és munkái“	29
Egy program-értekezés	272
Szilasi Móricz. Járulék-mássalhangzók a magyarban	439, 485
Volf György. Előterjesztés a magyar nyelvtörténeti szótár ügyében	303, 361, 415, 458, 507, 544
A vidéki hírlapirodalomhoz. A Nyelvőr szerkesztősége	

Nyelvtörténeti adatok.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből és egyéb okleveleiből. Katona Lajos	120, 226, 468
---	---------------

Helyreigazitások, magyarázatok.

Többes, többszörös. Császár Károly	559
Néhány új szó keletkezéséhez. Lukács Lőrincz	232
A nemzeti tornacsarnok műnyelve. Matolai Elek	424
Közöny, magány, vizálos nyilvány. Nagy-Szigethi Kálmán	425
Blaháné asszony. Ponori Thewrewk Emil	85
Blaháné asszony. Lőcsei Nyelvőr-olvasó, S. Zs.	228
Egy „hírhedő“ kritikusnak. Simonyi Zsigmond	228
Fogna írni. Simonyi Zsigmond	321
Hadd ne lássam!, gyappanik. Simonyi Zsigmond	471
Dicsedelem. Szarvas Gábor	558
Menezst, Alap. Volf György	274
A kétjegyű mássalhangzók kettőztetése. Egy bizottsági tag	85

Nyelvészeti tarkaságok.

Hogy szokott az ember bakot löni. Turi Mészáros István.	31, 126
A nyelvvaristokraták. Egy nyelvdemagóg	77
Az egyetem tanrendje. Δ	79
A bölcsesség könyvéből	82
Miképp magyarázza Brassai Ballagit	562
A ki zivatart vet zuhatart arat	563
Nyelvünk újabb üzekedéséről	564
Nyelvművelő vajjádások	555
Nyelvészdemagógok. Volf György	180

Kérdések és feleletek.

„perényi utczai iskola“-e, vagy „Perényi utczai iskola“?	275
Helyes alkotás-e az „üdületes“?	275
A német „vernunftede“ szót, hogy lehetne magyarul kifejezni?	379
Helyes-e „Tornyai S. és fia irodájuk“?	379
„Keresztény“-e, vagy „keresztény“?	560
„Ehetnékje van“, vagy „ehetnémje van“?	560
„Tinta“-e, vagy „ténta“?	561

Kérdések a Nyelvőr gyűjtőihez.

-ász, -ész képzős szók használata Deésaknán	85
Létezik-e oly néphit, mely szerint a „gyilkos erőszak által megölt“ ember sebének a vére újra megindul?	275

Népnyelvhagyományok

Szólásmódok. 38, 86, 182, 236, 326, 327, 472, 522, 568.
Népmesék. 40, 134, 183, 427, 474, 526.
Közmondások. 134, 280, 427, 473, 524.
Adomák. 86,
Babonák. 185, 328, 474, 524.
Ikerszók. 90, 286, 333, 383, 570.
Tájszók. 48, 87, 89, 90, 138, 185, 189, 191, 237, 238, 285, 329, 380, 382, 430, 475, 476, 477, 525, 568.
Betlehemes versek. 93, 280.
Lakodalmi köszöntők. 429.
Gyermekversikék. 94, 140.
Tánczmondókák. 96.
Családnevek. 48, 191, 235, 239.
Gúnynevek. 141, 192, 236, 335.
Állatnevek. 278.
Növénynevek. 323, 331.
Helynevek. 96, 144, 192, 236, 335, 431, 478.
Gazdaságnevek. 323, 426.
Mesterműszók. 336.
Népdalok és románczok. 96, 240, 479.

TÁRGYMUTATÓ.

Alaktan. Szóképzés : Igeképzés 9, 11, 13, 521; *-dál* 22; *<asz*t igeképző 147; névszóképzés 10, 12, 14; kicsinyítők 22; többes képzés 22; *-ság -n* ragos határozónkon 71; *<asz* deverbális főnévképző 147. Ritkább s homályosabb képzők: *-k* 55, 342; *<áta* 54. — Ragozás: személyragozás 22, 521; ikes igék ragozása 521; elbeszélő alak 22; *-ni* allatívus rag 22; pleonasztikus ragok 522, 487.

Hangtan. Magánhangzók jelenségei: *á* 519; *é* 20; *ê* nyelvjárásokban 24, 264, 266, 519; *ê* régi nyelvészeknél 23, 30; *ô* 266. — Időmérték; hosszú hangzók a köznyelvi rövid helyett: *é* 21, *ó* 21; rövid hangzók a köznyelvi hosszú helyett: *é* 265, *i* 266, *ü* 267, *u* 267. Hangrendi változás 21, 165, 267, 312, 342, 438, 520; *ö* van közny. *e*-nek megfelelőleg 21, 266. 312, 520; *ő* = közny. *é* 22 | *e* = közny. *ö* 21; *i* = közny. *ü* 322, 510; *é* = közny. *ő* 520. Hangszín; zártabb hangok: *u-o* 21, 520; *ú-ó* 267, 520; *o-a*: 267, 312, 520 | *ü-ő* 312 | *i-e*: 21, 520; *i-é*: 265, 266, 519; *é-e*: 266; nyíltabb hangok *a-o* 21, 312; *o-u* 312 | *e-i* 21, 199, 312, 520. Magánhangzó elvesztése 21, 22, 312; közbeszurása 21. Tövégi magánhangzó

kérdése 131, 310, 366. — Mássalhangzók jelenségei: Megnyújtás 342, 521. Keménységi változás: *k-g* 521; *t-d* 312 | *d-t* 312; *v-f* 388; *f-v* 521. Artikuláció változása: közny. *k* lesz *t*-vé 55; *k-cs* 521 | *gy-j* 21, 521; *ny-j* 312. Lélekezés-változás: *d-gy* 21; *d-ç* 521 | *sç-cç* 21, 54; *cç-cs* 342; *cç-ty* 345 | *n-ny* 521 | *ny-n* 312; *ly-l* 312, 519 | *l-r* 21, 407, 484 | *l-n* 101 | *v-b* 312. Mássalhangzó van megőrizve 312, 521. Járulék-mássalhangzók 22, 345, 439, 485, 521; szóközépiek *h* 22, *j* 312, *d* 521, *p* 312, *r* 53, 312, 342, *l* 312. Mássalhangzó elveszése 148, 312, 521; assimilatio útján 22; szótagösszerántással 22, 159, 166.

Helyesírás 85, 275.

Hibás szók és szólások 3, 5, 85, 228, 319, 404, 424, 454, 501.

Jelentés: Igemódok használata 158; igeidők használata 158; főnév, mint melléknév, jelző 22; melléknév, mint főnév 22; *<os*, *<es* melléknévképző jelentése 157; határozatlan névmások 157, 314. Metafora 103; Metonimia 149. Jelentésmegszorítás 153; általánosítás 156.

Kölcsönszók: Szláv részről 5, 67, 113, 161, 204, 241, 338, 385, 431, 481, 519, 529, 560; német részről 49, 54, 98, 312,

493; török részről 204, 220, 312; oláh részről 23, 203.
 Mondattan: Állítmány elhagyása 200; egyeztetése 199; ige-idők használata 293; *irt* 389; körülírt igeragozás: *írva van* 213, 293; *fogna irni* 321; határozott és határozatlan tárgy 15, 19, 22, 72, 167, 314, 376; értelmező 200; határozó 22, 200 *-ben*, *-ből* 22, 200 *-ra* 22, 200 *-től* 200, 290 *-hoz* 200 *-vel* 200 *-kor* 201 *-ért* 289; ragok elhagyása 314; igeikötők: *meg* 200, *el* 201; határozó igenév 22. Szórend 23, 201, 291. Köztöszók használata: *és* 202, *is* 314; *hogya* elhagyása 202, 471, *ha* 291, *de*, *hanem* 292, *-e?* 290.

Nyelvjárások :

Erdély: Szolnok-Doboka 238, 474. — Székelység 38, 48 Háromszék 38, 240, 327 Csík 40, 90, 93, 236, 237, 229 Maros-Torda 48 Udvarhely 240. Moldvai csángóság 48, 96, 239, 479.

Tiszavidékiek 134—144, 323—327, Debreczen 134, 427, 566 Jász-Nagykún-Szolnok 144, 326, 329, 335, 429 Mezőtúr 86, 144, 285, 336, 477, 568 Szatmár 93, 134, 138, 140, 280, 286, 328, 333, 383, 427, 430, 431, 473, 522, 525, 568 Zemplén 235, 278, 224, 280, 323, 426.

Alföld: Arad 472 Csanád 472 Bács 472 Kecskemét 380.

Palóczvidék : Rimaszombat 87.

Dunamellék : Pozsony 96, 192 Csallóköz 192, 382, 524 Hont 526 Bars 138.

Dunántúl 182—192. — Fejér 95, 96, 185 Somogy 86, 94, 189, 335, 476 Zala 183, 475, 478 Vas 89, 182, 331 Göcsej 191.

Ragozás : I. Alaktan.

Szóegyeztetés : I. Mondattan.

Szóképzés : I. Alaktan.

Szórend : I. Mondattan.

SZÓMUTATÓ.

adó 162.
alap 274.
alapmondás 174.
alkalom 154.
andalog 405.
apad 196.
após 155.
aszal 154.

ámúl, ámit 320.
balga 346.
bőség 99.
Buda 5, 113, 241.
bűn 151.
bűz 156.
csap 196.
cseresnye 68.

csíp 197.
csöcs 347.
dicsér, dicső 481.
divat 175.
ellát, ellátó 151, 152.
emelked 151.
erő, erős 107, 157.
eretnek 68.

életkép 174.
 falka 155.
 farsang 493.
 fátyol 385.
 fek- 22.
 fej 105.
 fog 106.
 gajdol 246.
 görbe 347.
 gyappan- 471.
 gyönyör 174.
 hagy 104.
 hajt 105.
 hamupipőke 530.
 hanczol 54.
 hanczuroz 54.
 harc 49, 494.
 hat- 164.
 hég 174.
 hézag 58.
 hirheszik 230.
 honvéd 174.
 horgony 174.
 hosszú 104.
 hír 103.
 ifjú 105.
 igricz 530.
 ír 154,
 jár 156.
 kajál 246.
 kászoló- 247.
 keresztény 560.
 képzékeny 175.
 késül 106.
 kiron 151.
 kosz 347.
 kölyök 157.
 közöny 425.
 kutat 198.
 lantász 176.
 lesz 152.

lév 349.
 magány 426.
 menhely 174.
 messze 150.
 mély 155.
 mér 244.
 mocsok 349.
 mormol 246.
 mozdít 244.
 német 220.
 néz 154.
 nódit 245.
 ocsó 125.
 odor, odu 349.
 ólalkod- 99.
 ólom 390.
 óriás 530.
 öcs 157.
 öldök 57.
 patyolat 385.
 patyóka 385.
 páponya 338.
 pepelyke 532.
 Pest 7, 113, 241.
 pénz 161.
 piac 495.
 pipacs 338.
 pippanfű 338.
 pír, pirit 174, 246,
 350.
 pitypang 338.
 poszáta 55.
 pücsöl 493.
 puha 350.
 pukkan 245.
 rág 155.
 redőny 176.
 reménked 22.
 reménység 155.
 rend 157.
 régi 155.

rés 351.
 rombol 246.
 sárkány 529.
 serked 104.
 sellyeg, serleg 531.
 szar 351.
 szendül 104.
 szép 155.
 szilárd 175.
 színültig, színjártig
 70.
 szunyáta 55.
 tanács 157.
 tág 150.
 tár 162.
 tarsoly 493.
 teher 352.
 telik 106.
 tenta 561.
 tesz 156.
 tilos 352.
 timár 434.
 tömérdek 58.
 törköly 532.
 tud 155.
 türés-tagadás 70.
 ugrál 247.
 undok 56.
 úr 352.
 úrbér 173.
 ügyes 152.
 valárd 175.
 vált 155.
 vápa 353.
 vizsgáló 426.
 zár-, zár 353.
 zománcz 98.
 zuhatar 563.
 zsertelőd- 247.
 zsidó 220.

